

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

XXVIII. KÖTET.

1900.

1. The first part of the document is a list of names and titles, including "The Hon. Mr. Justice G. D. C. O'Connell" and "The Hon. Mr. Justice J. J. O'Connell".

THE COURT OF APPEALS

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE:

B E R E C Z A N T A L

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

← → HUSZONNYOLCZADIK KÖTET. →

BUDAPEST, 1900.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

B U L L E T I N
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGE PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GENERAL.

TOME XXVIII.

BUDAPESTI K. M.
TUDOM. EGYESLETI
KÖNYVTÁR

TARTALOM.

Czikkék.

<i>Bartek Lajos</i> : Jellemvonások hazánk földrajzából	319
<i>Berecz Antal</i> : Salvator Lajos kir. herczeg, társaságunk tiszteletbeli elnöke, a Földközi-tenger kutatója	73
<i>Dr. Borbás Vincze</i> : A Veterna-Hola növényzete	257
<i>Cholnoky Jenő</i> : Újabb kutatások az éjszakai polus körül	310
<i>Czink Lajos</i> : Lussin	173
<i>Dr. Czirbusz Géza</i> : A Nagy-Magyar-Alföld keletkezése	76
" " Az Avasság és népe	225
<i>Etelvári Alajos</i> : Helyneveinkről	243
<i>Fülöp Szász-Coburg-Gólhai herczeg</i> A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része	1
<i>Gerster Béla</i> : Jelentés 1899-ről	87
" " Brit-Guayana és Venezuela közti határrendezés	111
<i>Dr. Havass Rezső</i> : Szemelvények a Budapestre vonatkozó leírásokból	165
<i>Hanusz István</i> : Eredetiségek hazánk klimájában	313
<i>Jakobei Dezső</i> : A térképvázlatok	198
" " Földrajzi tankönyveink	283
<i>Jovan Cvijić</i> : A maczedóniai tavak	113
<i>Legeza Viktor</i> : Az Amur-tartomány multja és jelenje	303
<i>Dr. Pehány Adolf</i> : A felvidéki tót népről	147
<i>Szende Gyula</i> : Törzstérképek a népesség statistikájáról	315
<i>Vaday József</i> : Javaslatok a földrajzi oktatás módszeréhez	55

Társasági ülések.

Közgyűlés	127
Felolvasó ülések	66, 125, 126, 220, 342, 343
Választmányi ülések	65, 125, 126, 128, 340 343

Könyv- és térképismertetések.

I. Hazaiak.

<i>Dr. Barbul Jenő</i> : Az avasvidéki nyelvjárás	339
<i>Becsky L.</i> : Amerikába és vissza	256
<i>Dr. Berkeszi István</i> : Temesvár szabad királyi város kis monographiája	335
<i>Cholnoky J.</i> : A sárkányok országából	253
<i>Dr. Czirbusz G.</i> : Balbi Adorján egyetemes földrajza. V. köt.	216
Európai Törökország térképe	140 +
<i>Frankl J.</i> : Szabadka szabad királyi város ismertetése	208
<i>Gaebler—Cherven</i> : A magyar korona országainak iskolai fali térképe	328
<i>Hegyfoki K.</i> : A csapadék eloszlása napszakonként	214
<i>Kogutonitz M.</i> : Középiskolai földrajzi atlasz	213
<i>Kogulowicz Manó</i> : Kis atlasz	337
<i>Lasz Samu</i> : Földrajz a gymnasiumok és reáliskolák számára.	336
<i>Laukó Albert</i> : Földrajzi tárgyú értekezések az iskolai Értesítőkből	330
<i>Lövy M.</i> : A Magyarországi Kárpát-Egyesület évkönyve	212
<i>Majlhényi Flóra</i> : Spanyolországi képek	255
<i>Mihoffler S.</i> : A régi Egyiptom mezőgazdasága	255
<i>Pekár Gyula</i> : Dél- és Éjszakán	206
<i>Plätz B.</i> : Útazás a természetben	215
<i>Dr. Popini A.</i> : Finnország a XIX. században	332
<i>Dr. Prochov J</i> és <i>dr. Nuricsin J.</i> : A magyar orvosok és természetvizsgálók XXX. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai	336
<i>Riedl Fr.</i> : Magyarok Rómában	250
<i>Székely S.</i> 1900. Politikai és közgazdasági évkönyv	215
<i>Dr. Thirring Gusztáv</i> : Budapest környéke	214

II. Külföldiek.

<i>Deeke</i> : Italien	205
<i>Dr. Fischer</i> : Italien und die Italiener	206
<i>Hesse-Warteg</i> : Siam das Reich des weissen Elefanten	207
<i>Dr. Nansen</i> : The norwegian north polar expedition 1893—1896 scientific results	209
<i>Nicolai-on</i> : Die Volkswirtschaft in Russland	339
<i>Fr. Woening</i> : Die Pusztenflora der grossen ungarischen Tiefebene	208

Rövid közlemények.

<i>I. Expedíciók.</i>	<i>Nathorst</i> visszatérése	67
<i>Jeaffreson</i> és <i>Chorone</i> Szibéria éjszaki részében	<i>Béahgle</i> kutatásai a Csad-tó vidékén	67
<i>A dán. Pamír-expedíció</i>	<i>Dr. Koettlitz</i> Abesszinában	67
	Az új-szibériai szigetek	67
	<i>Fischer O.</i> expedíciója Patagóniába	67

Madagaszkár kikutatása	138	Az olasz tavak	140
A Sverdrup és Peary vezetése alatt álló expedíció	344	Óriási alagút	140
A svéd-orosz fokmérő expedíció	344	Czölöpépítmények	140
A Borchgrewink-féle délsarki expe- ditió eredményei	344	A Simplon-alagút	140
Swen Hedin	345	Formoza-sziget bennszülött lakói	141
		Új arany-telepek	141
		Villamos vasút Pekingben	141
		Két új vasút Közép-Ázsiában	141
		Livingstone emléktáblája	141
		A Nyassza-tó legnagyobb mélysége	141
		Fashodáról	142
		Az afrikai olasz birtokok	142
		Gyémánt telepek	142
		Új nemzeti park	143
		Új-Fundland fölfedezése történetéről	143
		Rendkívül gazdag higanybányák	143
		Helységnevek változása Nyitra- megyében	144
		A „Societatea Geografica Romina” jubileuma	220
		A bécsi egyetem földr. int. hallga- tók magyarországi kirándulása	221
		Az Aggteleki barlang és a Szadellői völgy	222
		Az Abruzzói herceg udvözlése	347
		A nemzetközi kereskedelmi és gaz- dasági congressus Párisban	347
		A nemzetközi kereskedelmi és gaz- dasági földrajzi congressus hatá- rozatai	350
		Társaságunk köszönete	353
II. Statistika.			
Szerbia népessége	132		
Brazília szövetséges köztársaság egyes államának kiterjedése és népessége	133		
Az amerikai Egyesült-Államok 12-ik népszámlálása	143		
Számlálás Shanghaiban	345		
A népesség száma Japánban	346		
III. Vegyesek.			
Erasmus J. B. Magyarországi útja	68		
A német Nyassza-társulat	68		
Német vállalkozók Kхинában	69		
Damaraország ültetvényeseinek tár- sulata	70		
II. Miklós-czár-hegység	71		
Csodálatra méltó hangtünemények	134		
Vasúti összeköttetés Ceylon és Elő- India között	137		
Új kék barlang	139		

Képek.

Az I—II. füzetben :

Fülöp szász-coburg-gothai herczeg arczképe.	
Murány vára	1
Beznik-hágó	8
Nándor-huta	9
Zlatnó vasgyártelep	17
A Csuntuva-hegy teteje	25
Klatna	38
Nyihovo	40
Fabova	41

A III—IV. füzetben :

Salvator Lajos kir. herczeg arczképe.	
A két Alföld diluv. felsíkjai	81
Az Ochrid-tó	121
A Preszpa-tó	123
Ceylon és Elő-India közti vasúti összeköttetés	137

Az V—VI. füzetben :

A drótos	145
Trencsénvidéki népviselet	148
Drietomai viselet	152
Zliechoi viselet	153
Bellusi viselet	156

FÜLÖP SZÁSZ-COBURG-GOTHAI HERCZEG

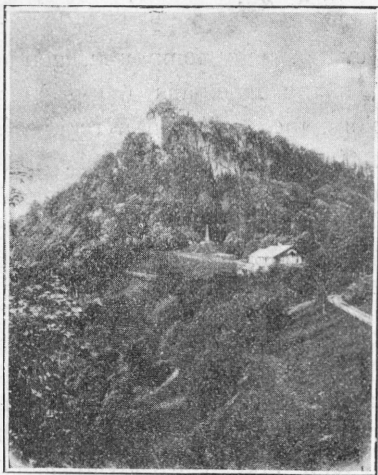
a Magyar Földrajzi Társaság Protectora.

A MURÁNY VÖLGYE ÉS A GARAM VÖLGYÉNEK GÖMÖRI RÉSE.

Irta: *Fülöp Szász-Coburg-Gothai* herczeg.

(Részben felolvastatott az 1900. évi január 25-diki ülésen.)

Murány vára.

Habár a közlekedési eszközök tökéletesbülésével és ezek mindinkább terjedő elágazásával a közönség utazási vágya is nagyobbodott, mégis kellő ismertetés hiányában akárhány érdekes vidék marad figyelmen kívül, melyek pedig különböző tekintetből méltánylást érdemelnének. Ezek közé tartozik a Murány völgye s a Garam völgyének gömöri része is, legyen ezért szabad a tisztelt olvasót kérem, hogy velem együtt ezen érdekes vidékre kirándulást tegyen.

A Murány völgye.

A kitűzött cél elérésére legalkalmasabb kiindulási pont az 1893. november 22-én megnyílt murányi helyi érdekű vaspályának a hasonló nevű városról elnevezett egyik végállomása, Pelsücz. Már ezen a helyen, mely Magyarország régibb városai közé tartozik s mely a tatárjárás után királyi adományozás folytán a híres Bebekcsalád birtokába került, a mindinkább fejlődő ipar tényleges jeleit, egy nagyobb szabású fűrész- és parquettagyár alakjában találjuk.

Pelsücz lakossága magyar, református, földműveléssel s híres káposzta-termeléssel foglalkozik.

A murány-völgyi vasút innen ágazik el és a Csetnek völgyét átszelve, a pelsücz-horkai sziklás hegyoldalba átcsapva és a Sajó egyik elágazásán épült jól berendezett első cellulose-gyárat maga alatt hagyva, 4 kilométernyi haladás után, az erdőkkal körített özörényi fennsíkra vezet. További 4 kilométernyi haladás után némi eséssel Licze és Gicze községek közt a Murány völgyébe jutunk, oldalt hagyva délkeleti irányban Melléte községét; mely 3 község területe, a Murány völgyének alsó végét képezi. Majd Migléc és Jolsva-Taplocza községet érintve, a Giczétől 8 kilométernyi távolságban fekvő Jolsva rendezett tanácsú városba érkezünk meg.

Jolsva ez idő szerint a Murány-völgy legnagyobb városa. Lakossága mindenféle ipart, kereskedést és földművelést űz. A legtekintélyesebbek közé tartozik a pokrócz-, szattyán-, bőr- és kolompipar, a mesterségek közt pedig a csizmadia mesterség foglalja el az első helyet.

Középületei közül kiválik régi evang. nagy temploma, igen jól szervezett kath. és evang. iskolája, s monumentális nagyságával a nagyatyám által emelt kath. templom, mely állítólag a régi, még Wesselényi Ferencz által 1660-ban épült kis templom helyén áll.

Több évszázad óta fennálló városháza régi fejedelmi okleveleket tartalmazó levéltára miatt érdekes. Megemlítendő még csinos parkkal körített fürdője is. Két kaszárnyájában a gömöri honvédszászlóalj van elhelyezve. A kir. posta- és táviráda hivatalon kívül van még takarékpénztára és két felekezeti kórháza. Itt székel továbbá a Murány- Garam- és Ratkó-völgy főszolgabíró hivatala. Legyen végre megemlítve egyik hitbizományi kastélyom is, melybe összes birtokaim erdőigazgatóságát és számvevőségét helyeztem el. E kastély előrése a régi Széchy György-féle palota helyén épült s e század elején gróf Koháry András fejezte be; hátsó része a jolsvai Óvárból elűzött templariusok kolostorául szolgált és némi változással maig is fennáll s jelenleg tisztségemnek lakásokul szolgál.

Nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy Széchy Mária ezen kastélyban tartotta 1627-ben és 1644-ben mindkét esküvőjét.

Jolsva különben Magyarország legrégebb városai közé tartozik. A tatárjárás idején első ura neve alatt mint Illsva faluja szerepel. III. András király ugyanis, a levéltárban ma is őrzött és 1299-ik évben kelt birtokelosztási oklevelében, faluként említi. Már a 16-ik század elején mint város van megemlítve s többféle kiváltságot és pallós-jogot nyert. Az Illsva nemzetség kihalta után a 14-ik század végén Jolsva a murányi uradalom kötelékébe, illetőleg

annak birtokosai kezébe jutott, míg végre sok hányattatás után, királyi adomány folytán a Koháry grófok, ezek után pedig, 1826-ik évben családom birtokába került.

Igen régi eredetre vallanak a körülötte lévő régi váromladékok, vagy inkább földvárak és pedig a város felső végén a völgy két oldalának magaslatain, a Hradoviczko és Óvár, alsó végén pedig szintén a szemben álló két hegyoldalon a Koncisto és Murik, melyek valószínűleg a város védvárai voltak, mert hajdanában maga a város is kőfallal volt körítve. Mindezen erődítések azonban nem mentették meg a várost a törökök pusztításától 1556-ban, kik ezen várost is felégették és 400 lakosát rabszíjra fűzve elhurczolták; mely gyászos esemény a Jolsvát ért nagyobb szerencsétlenségek közt szintén fel van jegyezve. De folytassuk útunkat tovább.

Jolsváról Mnisány és Koprás községeket jobbra hagyva és Chizсныó előtt fekvő Lubenyik községét érintve, nemkülönben Umrla-Lehota községet ismét jobbra hagyva és Vizesrét erdőhívataim egyikének székhelye mellett elhaladva, Nagy-Rócze rendezett tanácsú városba érkezünk, mely Chizсныó-vízhez 8, Jolsvához 11 kilométernyire esik.

Nagy-Rócze csinos vidéki kis városka, lakosai nagyobbára kisiparosok, leginkább belfogyasztásra dolgoznak és földművelők.

Középületei közt feltűnnek a róm. kath. és az evang. templom, elemi és hatosztályú állami polgári iskolája és felső kereskedelmi iskolája. Van csinos városháza, nagy vendéglő-épülete, szép piacza és fő-utczája Murány felé. Ezen kívül van a város közelében csinos fürdő parkkal, mely tiszta hegyi levegőjével és az erdők aljában és gyümölcsös kertek közepében való fekvésénél fogva üdülésre nagyon alkalmas.

Ipari épületei közt megemlítendők a Rima-Murány-Salgótarjáni Vasmű Bánya-Társulat két kohója és Kis-Rócze felé tourbinára épült két keretes és két kör-fűrészkes fűrész-gyáram.

A Nagy-Róczéről jobbra fekvő és 10 kilométernyi hosszúságban egészen Murány-Hutáig felnyúló szűk és sziklás Zdichava-völgyet oldalvölgyével nem érintve, egyenesen Murány felé tartunk, mely innen ismét 8 kilométer távolságra fekszik. Ezen távolság közepére esik Murány-Hosszúrét községe s balra ettől ismét egy oldalvölgy fekszik, melyben azon forrás vize folyik, hol állítólag Széchy Mária Wesselényivel először találkozott.

Murány (Murányalja) a Murány-völgynek végpontján, mely fölött 944 méter tengerszín feletti magasságban s így Murány-város-

nál 550 méterrel magasabban, felmeredő kősziklán, a történeti nevezetességű Murány-vár omladékai állanak, miről a várost Murány-aljának nevezik.

Murány várossá 1848-ban emeltetett. Története a várhoz van fűzve, azzal élt-halt és minthogy a dicsőség, fény és hatalom a múltban a várban volt, maga a város, illetőleg az akkori falu, nagyobb fontosságra nem jutott s külön nincs is említve. A mint azonban a harcias időket állandóbb béke váltotta föl, a vár urai a várat elhagyták és a hozzátartozó uradalom kormányzatát tisztjeikre bízta, ezek pedig a jobbagysággal való könnyebb érintkezés végett a faluba telepedtek le. — Ennek következtében tiszt lakok, gazdasági épületek és raktárak emeltettek, melyek még most is e kis város legkiválóbb épületei és melyek közé az én kis kastélyom is sorozható. E helyen nem hagyhatom megemlítés nélkül az általam most befejezett gót-stylben épült róm. kath. templomot, melyet ez idő szerint Gömör-vármegye legszebb templomai közé sorolnak. Ipari épületei között kiválónak állítják három keretű, egy kettős és egy egyes körfűrészszel berendezett új gőzfűrészemet, mely által 51 munkás nyer foglalkozást. Megemlíthetőnek vélem kőedény-gyáramat is. Tekintve, hogy csertöröm, főszégetöm és őrlőgyáram már épülőfélben van, Murány még fokozottabb ipari fejlődésnek néz eléje.

A városi lakosok máskülönben fuvarosok és földművelők s egy részök éppen említett gyárainban dolgozik.

Murány fekvése festői, három oldalról mintegy 8—900 méter magas hegyektől körülvéve. Közvetlen háttérében a Murány-hegység beerdősödött s itt-ott kopár sziklafalai és ezeken a murányi vár romjai állanak. Ezen hegység nyúlványai oly annyira körülzárják a várost, hogy a völgyből fölfelé csak magas vízvázalásokon lehet kijutni és pedig a Rima völgyébe Tiszolczra, az 575 méter magas Djel-nyergen, a Garam-völgybe a 775 méter magas Prednahorán, azután a 965 méter magas Javorinán, s végre az alsó Garamhoz a Dudlovka-, illetőleg a Hronyecz-völgybe a Murány-Erzova-völgyet bezáró 1104 méter magas Szedlón keresztül juthatni.

A város tengerszín feletti magassága 394 méter, ebből és az említett átjárókból látni, mily magasságokra kell hágni, hogy ezen völgyből, illetőleg a murányi katlanból kijuthassunk. Mielőtt azonban útunkat folytatnók, tegyünk előbb kirándulást a murányi várba, mely Magyarország történetében majd 3 századon keresztül (1440—1720) nagy szerepet vitt.

A murányi vár mint már fentebb említém, 944 méter magasságban áll a tenger színe fölött két völgy közé beékelt sziklagerinczen építve, mely három oldalról, nevezetesen kelet, dél és nyugat felé meredek sziklafalakkal ereszkedik alá, éjszokról ellenben nagyobb nehézség nélkül megközelíthető. Ezen az oldalon van a vár kapuja is. A vár kiterjedése e szikla fennsíkon 21946 □ méter.

A murányi vár ismeretes története 1440. évig megy vissza, midőn Zsiska huszita fővezér Walgatha alvezérét helyezte belé, ki a várat még jobban megerősítette. Ki volt építője és mikor építették, az nem nyomozható ki. Némelyek szerint a XIII. században Illsva (Jolsva) ura[†] Illsvai, Timon író szerint Bebek Mátyás Pelsücz ura által építtetett.

A huszitáktól Mátyás király rendeletére 1461-ben Zápolya István foglalta el, ki azt királyi adomány útján megszerezvén, utóbb Tornallyai nevű barátjának adta el.

Tornallyai korán elhalt és János fiát a murányi várral együtt Bazsó Mátyás barátjára bizta, kinek a vár annyira megtetszett, hogy az árvát Tarnovszky János lengyel főúr házához vitte nevelésbe, ő maga pedig 1530-tól 1548-ig egész rablóhadjáratokat folytatott innen Gömör- és Szepes-vármegyékbe, míglen az ország nagyjai megsokalván gazdálkodását, ellene panaszt emeltek s I. Ferdinánd gróf Salm vezérét és Bebeket küldé ellene, kik a várat tőle elfoglalták, őt elfogták s tisztjeivel együtt a murányi vár piacán lefejeztették. Mások szerint az ostrom alatt a várból kiszökött, de menekülése közben egy telgárti juhász által felismertetvén, a várba visszavitetett, hol így is a fentebb említett sors érte. Ezután gróf Salm hadvezér császári fedezetet hagyott a várban, míglen azt 1608-ban Roththal ottani várparancsnok az egész murányi uradalommal együtt pénzért megvásárolta, s miután az ország nagyjai ez ellen panaszt emeltek, Roththal a várat Széchy Györgynek 1609-ben 100.000 frtéért eladta és ezen birtoklásban őt 1620-ban Bethlen Gábor és később II. Ferdinánd király megerősítette. Széchy György alatt ki gazdag lévén, a murányi vár fénykorát élte, azt minden irányban díszesen kiépítette, a vár sziklafalazatában mély kútat ásatott, melynek a váron kívüli forrás fekvése szerint legalább 92 méter mélységgel kellett bírnia.

Széchy György 1625-ben Barkán nevű szolgálja által alvás közben agyonlövetvén, a várat életben maradt Mária, Borbála, Kata és Éva leányai örökölték, kik közül az első gróf Bethlen Istvánhoz ment

nőül, de ez korán elhalván, Mária nővérénél, Évánál, Illésházy Gábor nejeénél vonult meg a murányi várban; idővel azonban Wesselényi Ferenczczel megismerkedvén, ennek Illésházy távolléte alatt 1644-ben júl. 5-én a várat kezébe játszá azzal, hogy katonáit éjjel szobája ablakán át a várba bocsátá, mire 3 nap múlva Jolsván Wesselényi Ferenczczel egybe kelt. A király azután a várat a hozzá tartozó összes birtokkal együtt Wesselényi Ferencznek adományozta.

Ez alatt az országban különféle körülmények folytán az elégtelenség nőttön nőtt.

Wesselényi az elégedetlenek élére állva mindent elkövetett, hogy a tornyosuló felhőket eloszlassa; ezen tevékenysége közben azonban meghalt Besztercebányán 1667-ben, honnan Murányba vitték s ott temették el.

Halála után a magyarok a törökökkel tovább alkudozván, I. Lipót császár seregét Lothringeni Károly vezérlete alatt Magyarországra küldte, ki a többi felkelő várak elfoglalása után Murány alá nyomult s Wesselényi Máriát a vár feladására bírta azon feltétellel, hogy Máriának megkegyelmez. Miután azonban kitudódott, hogy Mária a fölkelőkkel összejátszott, elfogatta s Bécsbe, majd Pozsonyba vitette. Meghalt Kőszegen 1679-ben.

A várban hagyott őrség azt 1683-ban Tököly Imre ostromlására feladta, azonban már a következő évben a császári sereg a várat ismét elfoglalván, 1705-ig császári birtokban maradt, amikor báró Lamprecht helyőrségi hadnagy ismét Rákóczy Ferencz kezére játszotta, ki azt a hozzá tartozó uradalommal együtt gróf Bercsényi Miklós hű társának ajándékozta. 1702-ben a vár leégett s azóta régi fénye hanyatlott. 1710-ig a kuruczok kezében maradt, a reá következő évben azonban ismét a császári seregek birtokába került.

Végre a murányi várat hozzátartozandóságaival együtt III. Károly császár 1720-ban gróf Koháry Istvánnak adományozta azon törhetetlen hűségeért, vitézségeért és ragaszkodásáért, melyet ő és elődjai a császári ház iránt mindig tanúsítottak. Gróf Koháry Ferencz mint a család utolsó sarja, nagy érdemeiért e század elején I. Ferencz császár által hercegi rangra emeltetett. Ennek Antonia nevű leányát 1816-ban nagyatyám, Ferdinánd Szász-Coburg-Gothai herceg cs. k. tábornagy vette nőül, s e révén ipja halála után, 1826-ban a Koháry hercegi család összes birtokait örökölte, melyek azóta családom, illetőleg jelenleg általam hitbizományként kezeltetnek.

Ez múltja rövid kivonatban ezen történelmi nevezetességű

várnak, mely most romokban hever, s hol azelőtt a vár falai közt, folyosóin és termeiben hadi zaj visszhangzott, ott ma halotti némaság honol, emlékeztetvén az ott járó-keelőt, hogy e földön mégis minden mulandó.

De térjünk vissza Murány városába s folytassuk útunkat a Garam völgye felé.

A Garam alsó völgye Pohorelláig.

Murányból a Garam völgyébe két magas vízvásztón a Prednahorán (775 m.) és a Javorinán (965 m.) kell átmennünk, bár elég meredek, de jó karban tartott hadászati úton kellemes erdőségeken keresztül. E két vízvásztó között elég mély völgyben fekszik Murány-Huta községe, mely hely a Murány-völgy egyik mellékvölgyének, a Zdichava völgynek végpontja.

Ez arról nevezetes, hogy a murányi várat ostromló seregek innen vezető úton jártak a murányi fennsíkra, minthogy innét a várba legrövidebb idő alatt lehet feljutni.

A második vízvásztó, a Javorina arról nevezetes, hogy tetejéhez közel nagy fősztelep áll, továbbá hogy a fenyvesek régiója itt kezdődik s végre, hogy ezen vízvásztó választja el a Murány völgyét a Garam völgyétől.

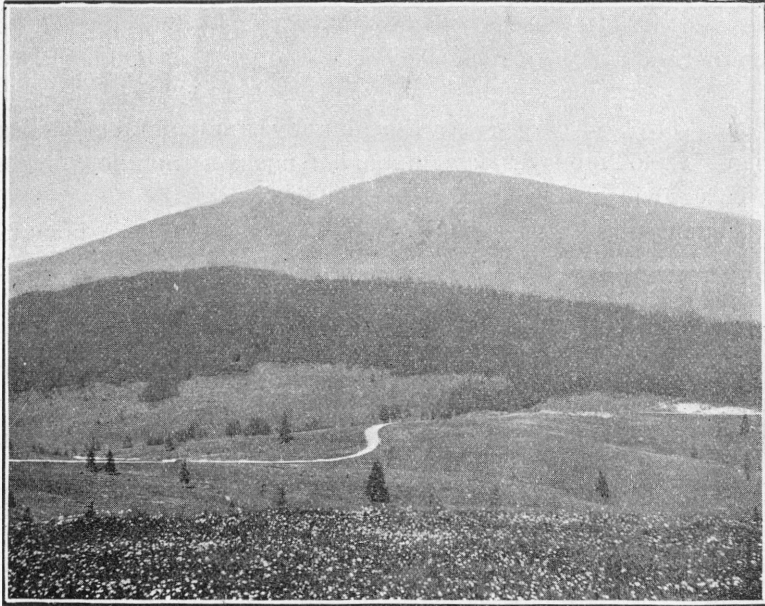
A Javorináról lefelé menet vereskői fa-ipar-telepemre jutunk, mely 14 kilométer távolságra fekszik Muránytól. Itt az út éjszaknyugati és éjszak-keleti irányban kétfelé ágazik el; az első Zólyomvármegye, a másik Szepes-vármegye felé vezet.

Vereskőn van egy 3 keretes, 2 körfürészes gőzfűrész és egy fakéreg-törő, mely fagyárakban mintegy 46 munkás állandó foglalkozást nyer; ezenkívül lakik itt több vasgyári munkás és nyugdíjas, továbbá két erdőtisztelő, erdőőröm és az uradalmi orvos. Van itt rendes elemi iskola, r. kath. templom és parochia, mely az alább fekvő vasgyáraink munkásai számára is építettet.

Vereskőt elhagyva, a zólyomi úton a zlatnói, hengergyári, svábolkai, nándorvölgyi és pohorellai uradalmi vasgyárakba jutunk. Vereskőn alul balra mintegy 4 kilométernyi távolságban a Király-hegy lába alatti magaslaton van *Sumjác*s község, mely 890 méter magasságban fekszik a tenger színe fölött s így Magyarország egyik legmagasabb lakott pontjának mondható. Három oldalról egészen szabad; kitéve a fagyos szeleknek és hóviharoknak; csak éjszakeről védik némileg a Király-hegy fenyvesei. Télen a nagy hófúvá-

sok miatt sokszor több napig is megközelíthetetlen. Mindemellett népes község. Lakóinak száma 2546, kik legnagyobb részt görög kath. vallásúak. Több rendetlenül épült utcából áll, kunyhó-szerű faházakkal. Csinosabb épületei, minők ottani erdőmesterem és a tanító laka, a 2 tantermű iskola-épület és a korcsma, mind a piacnak csúfolt utczában vannak. A község általában nagyon szegény.

A fentebb említett vasgyárak közül legfontosabb a *Nándor-huta*. Ez a garami vaslemez- és rúdvas-gyártásnak főhelye. Mind az öt telep az 1890-iki népszámlálás szerint 828 lakost számlál, kik legnagyobb részben (716) róm. katolikusok. Valamennyien

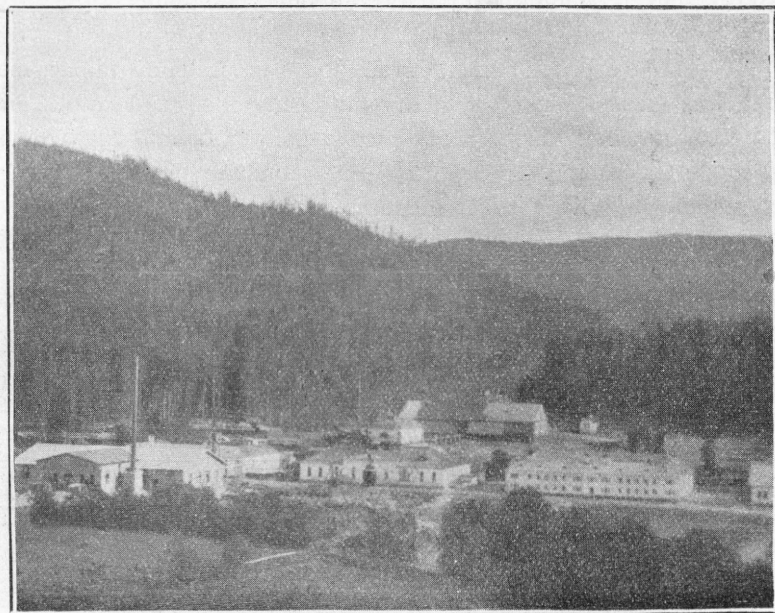
Besznik-hágó. Háttérben a Király-szikla és a Király-hegy.

tisztviselőim, gyári munkásaim, vagy egyéb alkalmazottak a vasgyáraknál és a fűrésznél.

Nándor-hutától a völgyön lefelé haladva negyedóra után *Pohorella-vasgyárba* érkezünk. Ennek éjszakkéleti és részben keleti oldalát az Orlova lejtői, déli oldalát pedig a Gindura-hegy fedi; nyugat felől egészen nyitott a vidék. Itt kezdődik az alsó Garam-völgy. Pohorella-vasgyár kiterjedésre nézve a legnagyobb gyártelep az itteni vidéken, csinos tiszti és számos munkásházzal. Székhelye vasgyári igazgatóságomnak. Van elemi népiskolája, posta- és

távirda hivatala s vendéglője. A telep felső végén emelkedik 2 emeletes kastélyom, hol ősszel családommal együtt szoktam tartózkodni. A kastély előtt park terül el, melynek közepén tó van, melyen a Garam vize folyik keresztül. A telepen kívül kelet felé áll egy vasból készült emlék a következő fölírással:

FERDINÁND
SZÁSZ-COBURG-GOTHA
FEJEDELM HERCZEG
Ő FENSÉGÉNEK
HÁLA-EMLEKŰL,
VASGYÁRI TISZTSÉGE
1841.

Nándor-huta.

Pohorella-vasgyár közigazgatásilag Pohorella nagyközséghez tartozik, mely félórányi távolban északnyugatra a vármegyei úttól oldalt fekszik 751·8 m. magasan a tenger színe fölött. Pohorella népességre nézve a gömöri Garam-völgy második helysége. Lakosainak száma a 2000-et meghaladja, (a gyárteleppel együtt 2464) a kik nagyon csekély kivétellel római katolikusok. A Kampaniczapatak mellett közel 1½ km. hosszúságban a Szkalka (1128 m.) és Priszlop (1175 m.) hegyekalkotta völgyben épült. Rendesebb köz-

ség. Nagy ablakú faházai az út két oldalán sorakoznak és beme-szelt falaikkal, tágasabb udvaraikkal kellemes hatást gyakorolnak. Temploma a falun kívül dombon épült, honnan elragadó kilátás nyílik az alsó Garam-völgyre. E templom nevezetességei: a mel-lékoltár és egy kis harang, melyek a murányi vártemplomból valók s mint becses régiségek őriztetnek. Van e templomban, egy gót-stilű ülőpad is családóm, mint kegyuraság számára. A templom alatt van a plébánia épülete és az iskola, valamivel tovább még két nagyobb épület és a korcsma. A falu föléllő ásványforrás kellemes savanyúságú vizet szolgáltat. Pohorella községe régen-te lengyel származású szénégetők telepe volt; több kunyhóból állott, melyek leégvén, helyükbe új tágasabb faházak épültek. Így kelet-kezett a mai község „Pohorella“ (leégett) elnevezéssel.

Most pedig, tekintettel arra, hogy az uradalmi faipar mel-lett a közlekedési eszközök hiánya következtében áldozatok árán fentartott uradalmi vasipar adja meg a gömöri Garam-völgy lakos-ságának mindennapi kenyerét, legyen szabad a pohorellai uradalmi vasgyárakról a következőket megemlítenem.

A pohorellai uradalom vasgyárjai.

Ezek, a Szepes-vármegyében fekvő straczenai és káposzta-falui gyárak s a szintén Szepes-vármegyében, Igló város határában fekvő vasércbányák kivételével, a Garam völgyén a murányi ura-dalomban állnak és hajtásukra részint a Garam vize, részint legú-jabb időben gőzerő szolgál.

Ezen vasgyárak a múlt század vége felé 2 külön társulat ál-tal alapítottak Vereskőn és Pohorellán. A vereskői vasgyár alapí-tóit eddig nem sikerült kipuhatolni; a pohorellai gyárak Colloredo és Mitrofszky grófoknak köszönik létesüléstiket. A jelen század elején Koháry herczeg a vereskői vasgyár részvényeinek $\frac{5}{6}$ részét s a pohorellai vasgyár részvényeinek $\frac{2}{3}$ részét megvásárolván, Ko-háry herczegnek 1826 ban bekövetkezett elhalálózása után, a mu-rányi uradalomnak az 1830-ik évben nagyatyámnak való adomá-nyozásakor ezek is erre szálltak, ki a még hiányzó részvényeket a gróf Forgách István birtokában levő vereskői vasgyári részvé-nyek $\frac{1}{6}$ részével és a gróf Mitrofszky birtokában levő pohorellai vasgyári részvények $\frac{1}{3}$ részével együtt megváltotta.

Az 1830. év előtti időkről a gömöri Garam-völgyön fennállott vasgyárakról a följegyzések hiányzanak; valószínű azonban, hogy

az akkori időben a vereskői és pohorellai gyárok csak a nyersvas termelésére voltak berendezve, s ha vasfinomítók voltak is, azok termelése vajmi csekély lehetett, mi leginkább onnan ítélni lehet, hogy ezen vasgyárok fejlődési korszaka e század 30-as éveibe esik, a mikor családomban birtokába kerültek. Az 1837—1839 években építették ugyanis a Nándor-hután még jelenleg is főnnálló, de már átépített nagy olvasztó s azzal kapcsolatban öntőműhely. Ezen időtájról esik továbbá a jelenleg romokban heverő lemez-hengergyár építése is Nándor-völgyön, mely Magyarország legelső lemez-hengergyárai közé tartozott. Az 1834. évben épített különösen azért is bír érdekléssel a jelenkorra, hogy vízre lévén berendezve, a lemez-hengersort alkotó két hengert két külön-külön vízikerek hajtotta. Ez időre esik végre a zlatnói, jelenleg tűzálló téglák gyártására átalakított durva rúdvas-hengermű felállításának is.

A Nándor-hután jelenleg is főnnálló s a szükséges gyaluló, esztergályozó és fúró gépekkel felszerelt gépműhely az 1842—1846 közötti időszakban épült.

Az akkori időkből a kovácsolt-vas gyártása a Garam völgyén is fehér nyersvas alkalmazásával s közönséges friss tüzekben történt; tekintettel azonban arra, hogy ez a mód tetemes mennyiségű faszemet szükségelt, próbaképen fával fűtött kavarró kemencze állított fel, mely Magyarországnak első ilyenmű kemenczéje volt. Ezen kemencze teljesen alkalmas volt ugyan, de mivel a fa szállítása tetemes költségbe került, módot kellett keresni, hogy a frisselés haszonnal legyen űzhető, a mi annyiban sikerült is, hogy az akkori időben Franciaországban a franche-Comtéban űzött kis frisselés honosított meg, s ennek folytán valamennyi meglevő frisstűz az 1843—1846. években ily tűzzé alakítottát.

Az 1847-ik évben vette kezdetét a pohorellai telepen jelenleg is főnnálló s finom rúdvas gyártására berendezett Ágost-huta gyár fölállításának, melyben három frisstűzön s egy hengersoron kívül a hengerek esztergályozására egy esztergályozó padot is helyeztek el; a hengerlés alá kerülő anyagvas melegítése a frisstűzek fölös melegével történt.

Nagyatyámnak 1851-ben történt elhalálása után a murányi uradalom s azzal együtt a vasgyárok is boldogult atyám birtokába jutottak, ki a gyárok fölépítését folytatta s 1853-ban svábolkai lemez-henger-gyárat két frisstűzzel és két lemez-henger-sorral építette, úgy hogy az 1854-ben már megkezdhetette működését. Ugyanezen évben szereltetett fel a zlatnói gyár is két Comté-frisstűzzel.

A pohorellai, jelenleg is fönnálló lemez-hengergyár az 1860. évben újra építtetett s három Comté-frisstúzzal és két hengersorral szereltetett föl.

A gyáraknak ezen megújításához szükséges gépek s öntvények mind a Nándor-hután készültek, mely célból ott a nagy olvasztóval kapcsolatban, a nyersvas átolvasztására szolgáló lángpest építtetett, melyből egyúttal a kéreg öntésű pléh-lemez-hengerek is öntettek.

Úgy a Szepes-vármegyében a Göllnitz-folyó mentén fekvő két straczenai, mint az 1839. évben a Nándor-hután épített egy nagy olvasztó vasércz szükségletét a dobsinai vasércz bányákból magán birtokosoktól vétel útján fedezte. Habár akkor a vasérczek igen jutányos áron voltak vehetők, a nagy olvasztók működésének függetlenítése céljából tanácsosnak látszott vasércz-bányákat örök áron szerezni; azért ez meg is történt, még pedig úgy, hogy néhány év alatt az uradalmi vasgyárak bánya birtoka e vidéken a legnagyobbak egyike lett.

Az uradalmi vasgyárak vasércz-szükségletének ekként történt biztosítása után ezek a 70-es években a következő telepekkel bírtak:

1. Nagy olvasztó telepekkel Straczenán (Szepes-vármegyében) Vöröskőn és Nándor-hután a Garam völgyén, melyek vasércz-szükségletüket részint Dobsináról, részint a Knoll nevű hegyen a Göllnitz völgyén megvett bányákból kapták. A vasérczek legnagyobb része kitűnő, tiszta minőségű vaspát, melyet a kohókhoz tengelyen szállítottak.

Ezen nagy olvasztók faszénszükségletüket részint a Murány-, Hernád-, Garam- és Göllnitz- völgyekben levő uradalmi erdőségekből, részint nagy áldozatok árán távolabbi vidékekről szerezték be.

2. Vasfinomító és hengerművekkel:

a) *Vöröskőn*, melyek vízerőre lévén berendezve, a völgy mentén fekvő három hámmal voltak berendezve, mindegyikük egy Comté-tűz s egyenként egy 250 kgm. súlyú *farkasverővel*; ezen művek legnagyobbbrészt pléhlapkákat gyártottak, melyek tengelyen szállítottak a nándor-völgyi és pohorellai lemez-hengergyárakba.

b) *Zlatnón*, hol két gyár volt telepítve, mindegyik két Comté-tűzzel; a felső gyár azonkívül durva- és közép-hengersorral volt ellátva és gömbölyű négyzet és lapos vasat termelt.

c) *Nándor-völgyön*, hol csak pléh hengereltetett;

d) *Svábolkán*, hol két frisstűz, egy *farkasverő* s két pléh-henger-sor tartatott üzemben, finom pléhtermeléssel.

e) *Pohorellán és Ágost-hután*, hol három Comté-frisztűz, két farkasverő és egy finom hengersor volt, finom rudvas termeléssel ;

f) *Pohorellán* a pléhhengergyárban három Comté-frisztűzzel és *farkasverővel*, finom pléh termeléssel ;

g) *Zavadkúu* két Comté-frisztűzzel és két *farkasverővel*, nyújtott vas termeléssel.

Az uradalmi fának hasznofává való átalakítása s így az uradalmi erdőbirtokból nyert tüzelő anyag apadása folytán, másrészt azonban tekintettel a vidék lakosainak s a gyárak munkásainak megélhetésére, nemkülönb az ország közgazdasági hasznára, szüksége forgott fenn annak, hogy a vasgyárak a tüzelő anyaggal takarékosan bánjanak. Ezen okból elhatároztam magamat, hogy amennyiben a gyárak jelenleg kellő közlekedés hiányában nem fejlesztethetők, azok a vaskohászati technika jelenlegi állapotának megfelelőleg rendeztessenek be ; így épült az 1888—1891 években a Nándor-hután meglevő nagy olvasztóval kapcsolatban egy kis Bessemer-féle mű egy converterrel, mely azonban, sajnos, fuvarerő hiánya miatt nem volt üzemben tartható.

Hogy azonban a kovácsoltvas és pléhgyártáshoz szükséges nyers anyagot idegenektől vásárolni ne kelljen s hogy a tüzelő anyagban mégis megtakarítás éressék el : Nándor-hután 1892-ben egy Martin-féle kemenczét építtettem, melynek működésbe hozatalával a meglevő frisztűzeket mind megszüntetvén, az 1893. évben új, gőzerőre berendezett hengerművet állítottam föl s a meglevő pesteket is, a pléhizzító kemenczék kivételével, gáztüzelésre rendeztettem be. A garam-völgyi uradalmi vasgyárak ez idő szerint tehát a következő telepekkel bírnak :

1. Két nagy olvasztó *Straczenán*, mely a garami finomítógyárak számára a nyersvasat szolgáltatja, mintegy 70,000 q. termeléssel.

2. A *Garam völgyén Nándor-hután* évi 45,000 q. termelésű s általam 1892-ben fölállított Martin-féle kemenczével, s tavaly fölállított 450 lóerejű gőzerőre berendezett hengerművel s a gázzal fűtött forrasztó pesttel, két fával fűtött 200 m² fűtő területtel bíró gőzkazánal, a szükséges gépkovács és asztalos műhelyekkel, valamint nyers vasöntővel.

3. Egyenként két pléhhengersorral felszerelt pléh-hengergyárral :

Svabolkán és Pohorellán, hol a hengersorok vízikerekkel haj-

tatnak és két pléh-hengersorral felszerelt pléh-hengergyárral *Zá-vadkán*, hol a hengersorok turbinákkal hajtattak, a szükséges ollókkal felszerelve; mind három pléh-hengermű összesen, szükség esetén évenként 24,000 q finom pléhet termelhet.

4. Finom vas-hengersorral az *Ágost-hután* Pohorellán, fagázzal fűtött forrasztó pesttel, évenként mintegy 12,000 q.-nyi finom. hengerelt vasmennyiséggel.

5. Egy szintén általam fölállított tűzálló és magnesit-tégla-gyárral, *Zlatnón*, mely a gáz-kemenczék kifalazásához szükséges tűzálló téglát és egyéb tűzálló-árút s anyagot gyárt. Ennek az évi gyári szükségletet fedező termelése 8,000 q.

Mindezekon kívül tartozik még az uradalmi vasgyári birtokhoz a jelenleg szünetelő káposztafalui vasgyár Szepes-vármegyében és a gömör-vármegyei *vörösvágási* nagy olvasztó évi 36,000 q. öntészeti szürke nyersvas termeléssel, melynek számára az érczetek az uradalmi vashegyi és rákosi vasérczbányák, a faszenet pedig az uradalmi erdők szolgáltatják.

A garami uradalmi vasgyáraknál alkalmazott munkások az egyes vasgyártelepeken laknak s csak kevés munkásnak van uradalmi területen épült háza; az uradalmi lakházakban lakó munkások lakbért nem fizetnek s a lakás fűtésére bizonyos meghatározott mennyiségű fát kapnak; azonkívül minden egyes munkás kap egy kis kertet s egy tehén s egy borjú tartásra való legelőt. Az uradalmi vasgyári lakások legnagyobb részt szilárd kőépületek, a zlatnói-telepen levő néhány faház kivételével.

A munkások jóllétének emelésére szolgáló intézmények közül különösen fölemlíthetők az általuk családom támogatásával alapított fogyasztási szövetkezet, mely vasgyári tisztéjmmel közös lévén, vasgyári és erdészeti személyzetemet élelmi szerekkel látja el; továbbá az állandó munkások részére alakított társláda, melyből úgy a munkások, mint család tagjaik betegségek és halálesetek alkalmával pénzbeli segélyben s rokkantságuk napjaira nyugdíjban részesülnek; úgy a munkások, mint azok családjai ingyen gyógyíttatnak, valamint megtérítés nélkül kapják a gyógyszereket is. A munkások keresetük 7%-át fizetik a társládába; a többi költségeket az uradalom viseli, valamint az tartja fenn a két vasgyári (nándor-völgyi és pohorellai vasgyári) iskolát s a községekben lakó munkások gyermekeinek iskolapénzét is sajátjából fedezi.

A vasgyári munkások a garam-völgyi falvak lakosaitól teljesen különbözök, a vasgyárak alapításakor költöztek ide; legna-

gyobb részük róm. katolikus s külön templommal és autonom egyházzal bírnak Vereskőn. Ezen egyház 1840-ben alapított, papja részben a vallás alapból, részben a munkásoktól kapja fizetését, az uradalomtól a lakást, tűzifát, kertet és földet.

A csekély számú evangélikus vallású munkások részére ugyan csak Vereskőn egy szoba van imaházul berendezve, hol a murány-hosszúréti evang. pap évente 10-szer tart isteni tiszteletet s azért az uradalomtól külön díjazást kap.

A vasgyári munkások ruházata polgári; élelmezésük elég jó.

Anyanyelvre nézve többnyire tótok, a fiatalok legnagyobb része azonban teljesen jól beszél magyarul is.

A munkások kizárólag egymás között házasodnak; igen ritka eset, hogy vasgyári munkás parasztleányt venne feleségül.

A Garam alsó völgye Pohorellán alúl.

A völgyön most ismét tovább haladva, nyugat felé a Krivulavölgy nyílásánál *Helpa* községet, találjuk. Tengersiz feletti magassága 670·5 méter. A vidék kézműiparának főhelye, mert kevés faluban lakik annyi iparos, kiváltképen ács, asztalos, lakatos, mint Helpán. Lakósainak száma 2087, kik csaknem mind róm. katolikusok. Van két iskolája, állandó kisdédóvója; továbbá itt van erdőgondnokságaim egyike. Csinosabb épületei az uradalmi vasgyári orvos, az erdész és plébános lakása. Az uradalmi épületek mind a falu alsó végén, egész külön területen állanak s kis telepet alkotnak. A templom a falu felett gyönyörű kilátást nyújtó helyen emelkedik. E század kezdetén épült; az alsó Garam-völgy legnagyobb és legszebb temploma. A régi templom falai még most is láthatók a paplak mögötti domboldalban. *Helpa* község lakóit általában tisztaság és rendszeret jellemzi.

Ismét tovább haladva *Závadka* községébe jutunk, mely a legelhanyagoltabb falu a vidéken. 1358 lakóst számlál, kik mindnyájan római katolikusok. A falu fölötti dombon templomuk is van, de külön papjuk nincsen; a polonkai anyaegyházhoz tartoznak. Épületei közül egyedül az iskola és egy csinos magánlak érdemel említést. Az uradalmi erdőgondnok és erdőőrök lakásai a falun kívül a Hronovecz-völgy előtt állanak.

Závadkától az úton lefelé haladva az uradalomnak már fon-
tebb röviden érintett vasgyár-telepéhez jutunk.

Útunkat folytatva végre a Pohorellától 14 km. távolságra eső

Polonkára érkezünk. Ez a gömöri Garam-völgynek legnépeseb községe. Végpontja Gömör-vármegyének Zólyom-vármegye, illetőleg Breznóbánya felé és végpontja ez irányban a gömöri Garam-völgynek. Polonka egy kis fennsíkon, melyet a Zsdjarszko-patak két részre oszt, terül el 617·6 méter magasságban. Lakóinak száma 2897, kik róm. kath. vallásúak.

Több kőépülete az útmenti utcának némileg városias kinézetét kölcsönöz, más utcái alig különböznek a többi garam-völgyi községek utcáitól. Van két iskolája, állami kiseddóvója, postahivatala, Koháry Antal herczeg alapította szegények háza, melyben a község szegényei, férfiak és nők egyaránt (összesen négyen-hatan) öregségük napjaira teljes ellátást nyernek. Itt székel erdőmesteri hivatalaim egyike, erdő és fűrész gondnokságom. Polonkán van az uradalomnak egy 4 keretes s egy kettős és egy egyes körfűrész gőzfűrész, meg kéregtörője, melyek a falutól nem messze kis telepet alkotnak.

Polonka temploma, mely alatt kis sirbolt is van, a vidék legrégebbi templomainak egyike. Polonka nevezetes község volt Széchy Mária idejében. A büszke murányi Venus többször kiténtette látogatásával; sőt egyszer, midőn Besztercebányáról visszaútaozott Murányba, meg is hált Polonkán.

Mіндеzen községek, Sumjáczt és Pohorellát kivéve, úgy az uradalmi vasgyárak, mint a többi községek a Vereskő-Breznóbányai útvonalon és mind a Garam-folyó jobb partján fekszenek és Pohorella községét kivéve minden gyárban és a Vereskőtől lefelé felsorolt községekben uradalmi gyári és erdészeti tisztség lakik.

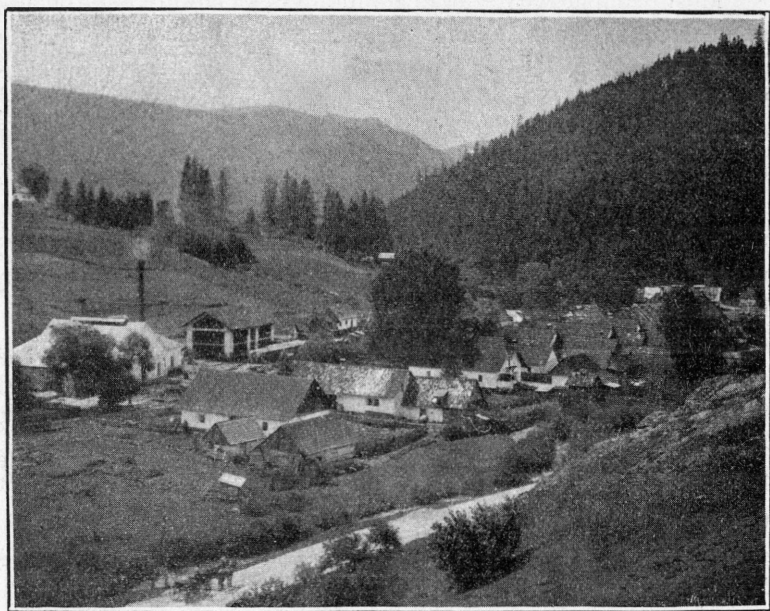
A gömöri úgynevezett alsó Garam-völgy megtekintése után, térjünk ismét vissza a Garam felső-völgyébe, Vereskőre s folytassuk útunkat a hadászati úton tovább a Szepesség felé.

A Garam felső völgye.

Vereskőről ez irányban legelőször is *Telgárt* községébe érünk, mely helység a Király-szikla lába alatt 881 méter tengerszín fölötti magasságban fekszik, s melytől félórányira kelet felé van a Garam forrása. Lakóinak száma 1502, kik csaknem mind görög katolikusok. A falun kívül egy kis domb oldalában van a község temploma, alatta pedig 2 tanteremmel bíró iskolai épületek és a tanítói lakás. Az elég csinos paplak a falu közepén, a Zsubrovi-patak bal partján épült. A legmagasabb ponton az út mentén áll a korcsmátágas épülete, lejjebb van az uradalmi erdész- és kerülő-lak. A

többi épület igen egyszerű faházak. A falu alatt kibugyogó ásvány-forrás jó üdítő saványú vizet szolgáltat. Mátyás király idejében Telgárt terjedelmes vadaskertjéről és jól berendezett fürdőjéről nevezetes. „Thiergarten“ (vadaskert) német szó elferdítéséből származik a község neve is. Innen tette meg a nagy király kirándulásait a falun felül egész magasságban s meglepő nagyszerűségében uralkodó Király-sziklára és Király-hegyre. Régi dicsőségéből, nevezetességéből azonban semmi sem maradt; ma már nem egyéb, mint szegényes kis község.

Telgárról a hadászati úton haladva a Garam-völgy vízválasz-

Zlatno vasgyártelep.

tójához, az úgynevezett Besznikre (1000 m.) jutunk, mely alatt a Garam-folyó forrását fölratos táblával ellátott oszlop jelöli.

A Besznik-tetőn az út ismét kétfelé válik, egyik Dobsina, másik a Szepesség felé. Mi az utóbbin haladunk s Vereskőtől 12 kilométernyi távolságban „Pusztopolóra“ (Pusztamezőre) jutunk, melyre majd alább vissza fogunk térni. Itt az út ismét kétfelé ágazik el: egyik a híres éleskői jégbarlanghoz s onnét tovább a Göllnitz-folyó mentén Straczénára, a másik Vernárra megy. Pusztopolón is van műfűrészem. Az ezen fűrészhez tartozó tiszti- és munkás-házak

svájci stílusban épültek s az útról szemlélőre szép völgyi és erdőkkel körített fekvésüknél fogva kellemesen hatnak. Van itt vendéglő is.

A gyár és a baloldali erdőségek, valamint az Éleskőtől, illetőleg Pusztapolórról Straczénára vezető út is uradalmi.

Ezzel voltam bátor a tisztelt olvasónak egyúttal murányi hitbizományi uradalmamnak a Murány- és a gömöri Garam-völgyhez közel eső némely részét bemutatni, mely vidék a községek és városok ingó és ingatlan vagyonát leszámítva, családom kizárólagos birtoka.

Most pedig legyen szabad a Murány- és Garam-völgyről általában még a következő, talán nem érdektelen adatokkal szolgálnom.

A Murány- és Garam-völgy terjedelme az éjszaki szélesség 37°, 30' és 38' és a keleti hosszúság 40°, 30' és 50' közé esik.

A Murány völgyét egész hosszában a Murány-folyó hasítja, mely a Murány városa felüli erzovai mély és szűk völgyből s a murányi vár alatti igen gazdag forrásból nyeri vizét és már Murány alatt egész kis folyó. Lejebb, Hosszurétnél belé folyik a murány-lehotai, Nagy-Rőczénél a zdiehovai bővizű patak, Chizsnynónál a hasonló nevű patak, nem említvén a többi apróbb patakot, melyekkel a Murány-folyó vize majd minden község határában gyarapszik, mert a falvak völgyekben vagy patakok mentén építvék, miután a víz a megélhetés és letelepedés első feltétele. A Murány-folyó az egész völgy hosszában termékeny rétek és szántó földek között folyik, csak Liczén alúl szorúl szűkké a völgye és Beretkén alól a Sajó-folyóba ömlik.

A Murány-völgy tehát Muránytól Liczéig egyenes, szép nyílt völgy és egészen a hegyek aljáig gazdaságilag igen jól van művelve, míg a hegyoldalak jól kezelt erdőkkel borítvák.

Hasonló ehhez a Garam-völgy is azon különbséggel, hogy a völgy alakja nem egyenes vonalat, hanem igen tompa háromszöget alkot, melynek csúcshéje Vereskőre esik, hol a Zólyom- és Szepesvármegye felé vezető utak elágaznak.

A Garam-folyó Telgárton felül a Besznik nevű vízvázasztóból fakad, magába veszi Telgártnál a Zubez-, alább a Czerni- és még lejebb Vereskőnél a Dluha-Dolina- és Trsztyanó-patakot, mely előbbi patak a völgy szája közelében elvész és egy hegyoldalból hatalmas sugarakban buzog újra ki. A sumjáczi határban belé folyik jobbról a Sztolitsno-, Sumjaczka-Dolina-, Dudlavszkó-, Zdjarnó- és Kriva-Dolina patak; balról a Havrana-, Sztrunzszenik-patak; a pohorellai ha-

tárban jobbról a Kampanicza-, balról a Rakovoi-patak; a helpai határban jobbról a Helpa- és Hlubokó-, a závadkai határban a Velki- és Czerni-Potok-, balról a Hronyecz-patak; végre a polonkai határban jobbról a Rokityanka- és Zdjarskó-, balról a Volhovo- és Petrikovó-patak. A jobboldali patakok mind a Király-hegy láncolatából, a baloldaliak pedig az úgynevezett Murány-hegység Garam felöli oldalaiából és lejjebb a Závadkától a Fabova-hegységből erednek. Mindezen patakok a Garam vizét annyira szaporítják, hogy e folyó Pohorellától kezdve már tönkfa úsztatására használható, Polonkától pedig tavaszi vízálláskor tutajozható.

Mínthogy a Garam folyó Vereskőn alúl Polonkáig balról leginkább a hegyek lábát mossa, a völgy innen inkább csak jobb oldalán van gazdaságilag művelve, úgy, hogy a hegyi rétek ezer méter tengerszín feletti magasságig is emelkednek, azontúl, de azon alól is, hol a talaj gazdasági művelésre alkalmatlan volt, az erdőt meghagyták a hegyek felsőbb részeit és oldalait erdők borítják egész 1500 méter tengerszín feletti magasságig, melyen túl a Király-hegy láncolatán — kevés kivétellel — az alpesi legelők kezdődnek, de az utóbbi időkben ezek nagyobb részét is befásították.

A Murány és a gömöri Garam-völgyet és mellékvölgyeiket alkotó hegységek.

A *Vashegyláncolata*, mely a Murány- és Rima-völgy között fekvő Tersztye-hegység főelágazása. Többek a Vepor-hegységhez tartozónak mondják.

A Vashegyláncolata a Murányi-hegységtől a murány-tiszolczi hadászati-út által választatik el. Ezen láncolat vízválasztó gerince az 575 méter magas Djel-nyergen kezdődik és délkeleti irányban megszakítás nélkül fokozatos eséssel Liczéig, illetőleg a Sajó-völgyig húzódik le. Kezdetén elválasztja a Murány-völgyet a Rima völgyétől, valamint tovább a Ratkó völgyétől s még lejjebb Jolsva felé a Kövi-völgytől; tehát ezen láncolatnak murány-völgyi jobboldalai a Murány-völgyhez, a gerincz túlsó oldalai a Rima-, Ratkó- és Kövi-völgyhöz tartoznak s e gerincz így a Murány-völgy jobboldali határát is alkotja. Nevezetesebb csúcsai: Murány-Lehota község felett a *Lesza-hegy* (955 m.), ennek másik oldalán délnyugatnak a Ratkó-völgy kezdődik, mely Baloghvár-Derencsényi uradalman végpontja is. Murány-Hosszurét felett a *Breszina* (1017 m.), Nagy-Rőcze és Vizesrét között a *Hlavina* (713 m.), Vizesréten alól a

Treskova (586 m.), melynek tulsó oldalán Turcsok felett a Kövi-völgy kezdődik s további nyulványán, a 812 m. magas *Vashegy* emelkedik ki.

Lubenyik községe fölött van a *Négyes-határhegy* (650 m), hol a lubenyiki, turcsoki, jolsvai, nandrázsi határok találkoznak ; lejjebb van Jolsva felett az 569 m. magas *Brádló-hegy*. Innen által megy a Murány-völgy jobb oldali határa a nandrazsi, kövii, perlászi, süvetei, dereski alacsonyabb gerinczekre s Liczénél a hegyek magassága fokozatos eséssel a Licze-Dereski-átjárón 262 méterre száll alá.

Ezen határvonalon belül nem hagyhatom említés nélkül a Jolsva városa felett 565 méternyire kimagasló *Tri-Penáska* nevű hegyet, a 492 m. magas *Murik-hegyet* és váromladékot, mely a magaslaton kettős sáncz-gyűrűvel van körülvéve. Átjárók a *Murány-Tiszolczi-Djeli-hágón* kívül még a következők : a Rőcze-Vashegyi a *Hlavinai-nyergen* (692 m.), továbbá a *Lubenyik-Turcsok-Vashegyi*, az úgynevezett *Hlinka-nyeregen* (470 m.). Ezen átjárókon történik a vasércz szállítása a Murány-völgybe ; ezen kívül a Hlavinai-átjáró Rőcze és Ratkó-völgy közlekedési útjául is szolgál ; míg ellenben Jolsva és vidéke a Ratkó-völgygyel Nandrázs és Rákos községen és a vörösvágási uradalmi gyáron keresztül közlekedik.

A *Dobsinai-hegylánczolat*, a Szepes-Gömöri-érczhegység ezen elágazása egészen a Murányi-hegység murány-vereskői, illetőleg murány- és garamvölgyi vízválasztójáig, a *Javorinai-átjáróig* (965 m.) húzódik, tehát a murány-vereskő-szepesi hadászati út itt is határvonalat alkot a Murányi-hegység és a Dobsinai-hegylánczolat között.

Innen a hegygerincz éjszakkéleti irányban határt von az 1384 m. magas *Kypró-hegyig*, a Garam-völgy és a Murány-völgy baloldali között, mely két pont t. i. a Javorina-átjáró és a Kypró-hegy között az 1201 m. magas *Cselo-* és az 1250 m. magas *Magura-hegy* emelkedik ki.

A Kypro-hegyen a határ két irányban ágazik el. Első irányban lejön a 997 m. magas *zdichava-rédovui*, illetőleg sajó-völgyi átjáróra, onnét az 1480 m. magas *Rovnya-hegyre* emelkedik föl és délnyugati irányban az 1398 m. magas *Fekete-Lechotai-alponát* az 1411 m. magas *Kakas-hegyre* (Kohut) ér. A Kakas-hegyről azután délkeleti irányt követve a gerincz egész Meléteig a Murány-völgy baloldali határáig, nevezetesen a 332 m. magas *özörényi Nagy-hegyig* húzódik le.

A *Kakas-hegy és az özörényi Nagy-hegy közötti magaslatok.*

Chizsnýó község fölött a *Velko-Bukovje* (1124 m.) *Biela-Skala* (890 m.), Koprás községe fölött a *Magura* (881 m.) s Jolsvától balra a *Czepakova* (642 m.), a jolsvai, jolsva-taplóczaí és rozlozsnai hármashatár (674 m.) Miglécz felett a *Csentova* (516 m.), Mikolcsán felett a *Sztrmin* (528 m.), onnét a határ átmegy a 389 m. magas *Sirokán* a *Somkút-tetőre* (315 m.), azután Özörényen át a fent említett Nagy-hegyre.

A Kypro hegytől fel a Rovnyáig terjedő határ a Murány-völgyet a Sajó-völgytől, onnét pedig Meléteig a Csetnek völgyét választja el a leirt gerincz, tehát Javorinai-átjárótól idáig terjedő s a Murány-völgy baloldalára behajló hegységek s azok beágazásai mind a Murány-völgy alkotó részei.

Ezen hegycsúcsok között legnevezetesebb a Kakas-hegy (1411 m.) nemcsak azért, mert a Murány-völgy fenyeveseinek kezdő határa de helyzeténél fogva is, mert már nálánál alantabb a nagy Alföld felé délkeleti irányban magasabb hegy nincs is, így csúcsáról, valamint a Csetnekre, úgy a nagy Alföldre gyönyörű kilátás nyílik.

Megemlítendő, hogy a lánczolat magurái kiágazásán és pedig a Dubrava-hegy (683 m.) nyúlványán fekszik Jolsva felett a 339 m. magas *Hradoviczkó-hegy* és a rajta levő váromladék és Jolsva alatt és Jolsva Taplocza fölött az 512 m. magas *Strana-hegy* és vár, melyet *Koncsisto-Vrch*-nek is hívják, mely várak hajdan átellenes kiegészítő részei voltak a Murány-völgy jobb oldalán fekvő Óvárnak és Muriknak s védvárai voltak hajdan négy irányban Jolsva városának, később pedig előőrsei a murányi várnak.

A fent említett zdochava-rédova-sajó-völgyi átjárón kívül említést kell még tennem a Magura- és Czepakova-hegyek között 672 m. magas *jolsvai-ochtinai-csetneki* és alább az úgynevezett *sirokai átjáróról*, mely utóbbi Gicze, Nasztraj murány-völgyi községeket a csetnek-völgyi Kun-Taplocza községgel köti össze.

A Dobsinai-hegylánczolat érdekében térjünk vissza a Kypro-hegyre s írjuk le annak másik, vagyis éjszakkeleti irányát, mely onnét a hegygerinczen a *Balkova* (1370 m.), *Prehibka* (1225 m.) és a *Tresznyik* (1398 m.) magas hegyeken keresztül besznik-csuntava-dobsinai útra ereszkedik le, onnét a hatósági úton át a Spisko-völgybé és annak végében fekvő éleskői jégbarlang vendéglőjéhez megy le, határt vonván a gerincz a Kyprotól a Tresznyik-tetőig a Garam- és Sajó-völgy, azontúl Éleskőig pedig az uradalmi és Dobsina-városi birtok között.

Éleskőtől visszafelé a Kypro-hegycsúcsig s onnét Magura-

Cselo-hegyen által a Javorináig a Garam-völgybe néző hegyek, hegyoldalak és beágazások a Garam-völgy baloldalát alkotják és a Dobsinai-hegylánczolatához tartoznak s az első pontig a Garam völgyét a Sajó völgyétől, a másik pontig pedig a Garam völgyét a Murány völgyétől választják el.

Átjárók ezen vonalon a *Besznik-csuntava-dobsinain* kívül nincsenek, csupán gyalog átjárók vannak a hegyeken keresztül a Sajó völgyébe és a Murány melletti Zdichavai-völgybe.

A *Fabova- és Murányi-hegység*, mely szintén a Vepor-hegység csoportjához tartozik. Egy oldalról a djel-murány-murányhuta-vereskői hadászati út határolja, más oldalról, vagyis délnyugatról a Djel-nyeregről felhág határa a *Sajba-hegyre* (1075 m.), azután a *Sarkanyicza*-magaslatra (1162 m.), onnét a gerinczen tovább az *Istricza* (1227 m.), *Jávor* (1202 m.) és az 1264 m. magas *Visoki-Vrchre*; innen a gerincz a závadka-tiszolczi átjáró nyeregre, a *Priszlopra* (1007 m.) ereszkedik, mely alatt a Garami-Hronyecz-völgy kezdődik; onnét ismét fölemelkedik ezen hegycsoport főcsúcsára, az 1441 m. magas *Fabova-hegyre*. Innét a határ mindenütt a gerincz irányában haladva lemegy a *Szmrekoviczára* (1398 m.), végre a *Magurára* (1104 m.), innét pedig a Garam-völgybe, a polonkai határ végpontjára' s ez volna a Fabovától lefelé ezen hegység harmadik oldala, s a Fabovától ezen pontig Breznóbánya, illetőleg Zólyom-vármegye határa is; vissza felé pedig a Fabovától a Djelig Tiszolcz-város határa. Negyedik oldalát ezen hegységnek Vereskőtől Polonkáig a Garam-folyó határolja. A hegység nevezetesebb belső csúcsai a Murányi határban: a *Murányi-várhegy* (944 m.), a *Lopusno* (1126 m.), a *Nagy-Czigány* (1227 m.), a *Sztudnya-tető* (1309 m.), a *Klyak* (1391 m.) és a főntebb elsorolt határhegyek a Djeltől a Visoki-Vrch-ig.

Ezen hegyek közei kisebb-nagyobb völgyecskékkel, dombokkal, halmokkal borítvák úgy, hogy a zegézs egy változatos fennsíknek tekinthető, melyen a dombok, halmok és kisebb-nagyobb hegyek lépten-nyomon váltakoznak s egy-két hely kivételével a mélyedések 800 m. a tengerszín fölötti magasság alá alig süllyednek. Ezen fennsík szélei a Garam-völgy felé élesen kitűnnek és a Murány- és Garam-völgy határait alkotják, s majd a Garam-völgybe szolgáló völgyekbe, majd rohamosan eső gerincz kiágazásokba mennek át, különösen a Sztudnya- és Klyak-tetők alatt a Závadkai-, Nyihovo- és Sztoski-völgy felé, hol azokat meredélyes sziklák váltják fel. Ezen kiágazások ismertebb s nevezetesebb hegyei, a su-

nyáczi, vereskői határban: Nyihovo (1223 m.), Vasilov-Vrch (1092 m.), Hajnicza (870 m.), mely Helpa községe felett emelkedik. A závadkai határban: a Sztatvinszko-Vrch (1230 m.), a Czerni-Vrch (1129 m.), a Czernakov-Vrch (1193 m.) és a Mala-Sztoska (1230 m.), mely alatt a sztoski víztartó van, honnan a vizet tönkfafűsztatások alkalmával, duzzasztásra használják. A polonkai határban: a Skalka (1298 m.), a Praudova (1123 m.), azonkívül a főntebb elsorolt határhegyek: Fabova, Szmrekovicza és Magura-csúcsok is ezen határba esnek.

Mindezen hegyek a javorina-vereskői hadászati úttól kezdve Polonkáig a Garam-völgybe hajlanak és a Garam-völgy baloldalát szegélyezik.

A závadka-tiszolczi, vagyis Priszlopi-átjárón kívül fölemlíthető még a Murány-Sztoski-Szevlo-átjáró, (1104 m.) mely a Murány-Erzovai-völgyből a Garam-völgybe vezet át, de vannak számos hegyi utak a Murány- és a Garam-völgy között, melyek a fa- és szénszállításnál minden irányban átjárókül szolgálnak, s ezek között legfontosabb az, mely a Murányi-fennsík egyik fontos pontjáról, a Sztudnyáról a zlatnói és nándor-völgyi vasgyárba, illetőleg a vereskő-zólyomi közlekedési útra vezet.

Ezen nagy kiterjedésű hegyvidék és erdőség közel 30,000 kat. holdnyi szakadatlan egészet alkot, melyen község nem fekszik, csupán hegyi menházaim, uradalmi vadász- és erdőőri-lakok vannak, melyeket későbbben fogok említeni.

A *Király-hegy* vagy *Alacsony-Tátra* lánczolatának leírását Vernár község határán kezdem. A vernár-gréniczi meleg forrás mentén fölfelé haladva az 1172 m. magas Kolvacstra, azután az 1311 m. magas Sarkanyicza-gerinczre jutunk, innét a határ nyugati irányban mindenütt a gerinczen halad a Palenicza-tetőre (1417 m.), onnét pedig a Predna-Holára (1548 m.), melynek háta mögött a határ a gerincz éjszaki oldalára is átmegy s az 1438 m. magas szmrecsinai átjáróra lép, mely Pusztapolórol Teplicskére, Szepes- és Liptó-vármegyébe vezet át. Eddig húzódik a vernári határ, további folytatása a telgarti határ.

A Szmrecsináról a gerincz dél-nyugat felé fordul s az Uplasz-hegyre (1557 m.) ér, mely alatt éjszaki irányban Liptó- és Szepes-vármegye határát egy oldalvölgy alkotja, melynek vize a Fekete-Vágba folyik. Tovább menve a Martaluska-tetőre (1543 m.) jutunk, mely alatt a Király-hegy éjszaki oldaláról nagy eséssel és a gerinczet átszelve a Göllnitz-patak ömlik alá. A Göllnitz-patakon át-

menve nagy kiterjedésű henyefenyő-csoportokba jutunk, végre mindig emelkedve a *Király-hegy* (Kralova-hola) tetejére érünk, mely 1943 m. magas s ezen lánczolat legmagasabb csúcsa. Alább fekszik déli irányban és mélyebben az 1693 m. magas *Király-szikla* (Kralova-Szkala) Telgárt községe fölött.

A Király-hegyről a gerincz Polonka felé nyugati irányban fordul s a lánczolat itt egy tompa háromszög csúcsát alkotja. Innét kezdve lefelé a király-hegyi lánczolat főbb csúcsai a következők: a sunyácsi határban a Király-hegyen és Király-sziklán kívül a Strednahola (1878 m.) s az Orlova (1841 m.); a pohorellai határban a Bartkova (1749 m.); a helpai határban az Orgom (1692 m.), a polonkai határban a Vrbovicza (1517 m.) és a Koncsisto (1274 m.), innét a Garam-völgy s egyszersmind a murányi uradalom határa Polonka község határa szélére megy le.

A király-hegyi lánczolat gerincze a vernári ponttól kezdve az Uplasz-hegyig Gömör- és Szepes-vármegye között képez határt, kivéve a Király-hegy északi oldalát a Bartkova alatti nyeregig, hol a határ a Matuskáig a liptó-vármegyei oldalon fut s az ottani henyefenyő-csoportokat úgyszólván közepén metszi keresztül, tehát az a fölötti alpi legelők még a Garam-völgyhöz tartoznak, de a Bartkovai-nyeregtől Polonkáig a határt már tisztán a gerincz alkotja.

Mindezen itt elsorolt hegyek s azoknak a Garam-völgybe néző nyúlványai és beágazásai a Garam-völgy jobb oldalát szegélyezik, tehát a király-hegyi lánczolat a Király-hegytől lefelé Polonkáig a Garam-folyó jobb oldalán fekszik, míg ellenben onnét vissza északi irányban a vernári Predna-holán túl a Hernád-völgy egy mellékvölgye ered.

A szmrecsinai átjárón kívül kocsí közlekedésre még egy átjáró van a helpai határban, mely a király-hegyi lánczolat Prehibanyergén (1190 m.) Liptó-vármegyébe megy keresztül, de ez az út rendszeresen máig sem épült ki.

Megemlítendő a Vernári-hegység azon része is, melyet egy oldalról északi irányban a Pusztapoló-Popova-hegy, illetőleg a pusztapoló-vernár-szepesi hadászati út és más oldalról keleti irányban a pusztapoló—éleskői közlekedési út határol. Ezen hegység a Szepesség felé ék alakot mutat, melynek csúcsa Pusztapolónál és keresztvonala a vernár-grénitzi meleg forrástól a Szepességre nyíló grénitzi és káposztafalui—bjelai völgyön keresztül a Göllnitz völgyébe Éleskőig húzódik. E hegység szintén a Gömöri-Érczhegység kie-

gészítő része s a Göllnitz völgyét a Hernád völgyétől, illetőleg annak vernári mellékvölgyétől választja el. E hegység magasabb csúcsai Pusztapoló közelében a Popova (1056 m.), Kopa (1126 m.), Javorina (1188 m.). A vernár—gréniczi- és bjelai-völgy között a Szepes- és Gömör-vármegye között határt alkotó Rárohoivo (1050 m.) és följebb a Kopanyecz (1134 m.), végre Éleskő fölött a Cserveni-Strosz (1048 m.).

A másik, ehhez hasonló ék alakú hegység az, melynek alapvonala Muránytól Murány-Hutáig húzódik, s onnan ék alakban a Zdichavai patak és Murány-folyó között Nagy-Rócze városáig terjed.

A Csuntava-hegy teteje a Tresniken.

Ez is a Gömör-Szepesi-Érczhegység csoportjához tartozik. Kimagaslóbb hegyei a prednahorai átjáró fölött a Hienzova-hegy (815 m.), tovább a Zdichava-völgy felé az Orlova (942 m.), Hradjim (960 m.), a Czersla (966 m.), Nagy-Rócze felett a Háj (652 m.), és a murányi gőzfűrészfölötti gerinczen az Osztri-vrch (744 m.).

Állandó kocsiközlekedésre való átjárók, kivéve az erdei szállító utakat és gyalog-ösvényeket sem az előbbi, sem az utóbbi hegységben nincsenek.

Mindezen hegységek közül csupán a Fabova-hegység a és Király-hegy láncolata mondhatók bő vízűeknek.

A Fabova-hegyből ered a dús vízű Hronyecz, a volchovoi és petrikovoi patak; a király-hegyi lánczolatból erednek a már előbb elsorolt hegyi patakok, továbbá a Garam- és Göllnitz-folyó. Ezen lánczolatnak Liptó-vármegye felé néző éjszaki részén, vagyis a másik oldalon a Holicsna alatt ered a Fekete-Vág, a Rásztoka és több bő vízű patak.

Vége a király-hegyi lánczolat egyik végnyúlványából a Szepesség felé, Vihartócz községe fölött ered a Hernád-folyó is, tehát Magyarország több ismeretes közepes folyója, melyek közül a Garam- és Vág-folyó fa-szállításra és gyári czelokra, a Göllnitz-folyó pedig a vasgyárakra nézve mint hajtóerő igen nagy fontosságú.

Ezen négy hegycsoport geologiai szempontból különbözik egymástól.

A vashegyi lánczolat, mint a Gömör-Szepesi érczhegység több része, leginkább gneis és granit kőzetből áll, melyekhez különösen a felső rétegekben, mélyedésekben s aljakban a palák mindenféle fajai társúlnak.

Ez a kép a djeli nyeregtől a Lubenyik község fölötti négyes határig tart, onnét le a Murány-völgy jobbparti végpontjáig triasmészbe és helylyel-közzel palákba megy át, sőt Jolsvánál a Skalka-hegy alatt dolomit is van.

A talaj általán véve az erdőtenyészetnek megfelelő, a hol lombtakaró fedí, ellenben a hol az hiányzik, mint Jolsvánál, Süveténél, a hegyoldalak több helyen meztelenek. Mindennemű vasércz dúsan fordul elő a Vas-hegyben és annak Rákos felőli nyúlványában. Az itteni bányákból nyeri a szükséges vasat a Rima-Murány-Salgó-Tarjáni Társulat, a tiszolczi kincstári kohó, a chisnyovizi Heinczelmann-féle vasgyár, végre vörösvágási hitbizományi vasgyáram is, úgy, hogy ezen bányákból évenként legalább $1\frac{1}{2}$ millió métermázsa vasércz kerül ki. Ezen kívül van még Liczén a chisnyovizi vasgyárnak egy vörös-vasércz bányája; végre Süvetén, Liczén, Dereskén és Köviben fazekas-agyagot is ásnak, melyből ezen községek lakosai agyagedényt és cserépszindelyt háziipar gyanánt gyártanak és azokkal kereskedést űznek.

A dobsinai illetőleg kakashegyi lánczolat, mely a murányi hegységtől lefelé a Murány-völgy baloldalát alkotja, beleértve azon éket is, mely Muránytól és Murány-Hutától Nagy-Röczéig húzódik, gneis kőzetből áll egészen Jolsváig, helyenként, különösen Kis-Röcze határában granit áttörésekkel, mely áttörések és tömbök szórványosan más helyeken is előfordulnak, azonkívül a palák ko-

rábbi és későbbi mindennemű képződményei is előfordulnak. Jolsvától lefelé a Murány-völgy baloldalának végpontjáig, illetőleg a Sajó-völgyig a trias-mész itt-ott agyag palákkal együtt található.

A talaj itt is jó, csak Jolsvánál, Jolsva-Taplóczánál és Giczénél hiányzik a talajtakaró; de e meztelen hegyoldalak inkább csak a Murány-völgybe néző részen láthatók, hátrább a hegységek erdővel vannak borítva.

Érczek, vagy mívelt bányák a Murány-völgy baloldali hegyeiben sehol nincsenek; a legújabb időben azonban a jolsvai határ azon részében, mely a Magura-hegytől a Dubrováig nyúlik le, gazdag magnesit-telepre bukkantak, melynek művelését egy vállalkozó már meg is kezdte s most azt találta, hogy ezen hegy a Magurától Jolsváig nagy magnesit telepet képez.

A Fabova-Murányi-hegységre áttérve, a szigorúbb értelemben vett Murányi-hegységnek a Murány-völgyétől való határát a Djelnnyereg-től Murányon és Murány-Hután keresztül húzódó hadászati úttól kell vennünk. Innen azután ezen hegység éjszaknyugati irányban egészen a Fabova alatti Priszlop-nyeregig húzódik, illetve a Hronyecz-völgyig és azon lefelé elátnai vadászlakig, onnét a Nyihovo alatti völgyön fel átmegy a teplai nyergen a Ráczo-völgybe s azon le a Garam-folyóig, tehát végpontja itt Pohorella és Helpa községei között határt képez. Ezen hegység trias-mész-kőből áll, helyenként palaközetekkel. A ráczoói, nyihovói és hronyeczi-völgy s a Garam-folyó közötti rész, valamint a Hronyecz-völgytől kezdődő szigorúbb értelemben vett Fabova-hegység, egész a zólyomi, illetve a polonkai határ végéig gneis kőzetből áll, helyenként gránit áttörésekkel és tömbökkel s palás képződményekkel.

A talaj a Murányi-hegységben a fatenyészetnek elég kedvező, sőt mélyedésekben és völgyekben, hol több korhany gyűlik össze kitünőnek is mondható. Úgy szintén kitünő termékeny talajjal bírnak a Fabova alatti és a Hronyecz- és Ráczo-völgy közötti hegyek s buja erdei tenyészetet mutatnak.

Érczekben ezen hegység szegény s a mi itt-ott, különösen vasérczekben mutatkozik, az kevés. Ily vasércztelep mutatkozott a Czigány nevű hegy alatt, sőt ezüst és galmei-érc is, de ezeket hamar kivágták s művelésüket abban hagyták. Újabban a murányi Sajba-hegyben aknáznak vasérczet.

Megemlíthető még a javorinai nagy fősz-telep, mely föl van tárva, daczára annak, hogy a fősz kitünő s inkább építészeti, mint

trágyázási célokra alkalmas, nagyobb kereslet eddig nem mutatkozott iránta.

A király-hegyi lánczat fő kőzete a gneis, csillám- s helyenként chlorit-pala, itt-ott granit és quarcz tömbökkel s alábbi nyúlványain Sumjác és Pohorella fölött, kovag-palával, sőt Telgartnál, Zdjár és Svetli-vrch-hegyben s a Besznik-hegy alatt porphir is van; a Vereskő-Sumjác és Telgárt közötti dombokban pedig veres és fakó agyag-pala található. A Király-hegy Pusztapoló felé fekvő lába alatt, — a bezniki vízvásztótól kezdve egészen a vernári-grénitzi meleg forrásig a király-hegyi lánczat alsó részét a dolomit és trias-mész-kő foglalja el, valamint ugyanezen kőzetekből áll azon ék is, mely a pusztapoló vernári és pusztapoló-éleskői közlekedési utak között elterül egészen Szepes-vármegye fentebb leírt határáig és azontúl Káposztafalú felé.

A talaj, hol a gneis kőzet uralkodó, mindenütt jó és az erdőtenyészetnek igen kedvező még a magas vidékeken is, ellenben a mésztalaj a hegyoldalakokon és csúcsokon sovány tenyészetet mutat, a mélyedésekben és a völgyekben azonban egészen jó.

Vasércz majd minden határban található, de csekély rétegei miatt művelésre nem alkalmas; vannak más, nemesebb érczek is, de ezek sem tartanak ki, miért is aknázását rövid idő alatt abban hagyták. Sumjác határában a múlt század elején aranyra, a vernáriiban a jelen században ezüstérczre is aknáztak, de kevés eredménnyel.

Garam-völgyi vasgyárain tehát nem innen, hanem a dobsinai és iglói gazdag vasércz bányákból kapják a vasat.

Éghajlat.

A meteorológiai viszonyok tudvalevőleg leginkább a tengerszín feletti magasságok, a völgyek hosszabb vagy rövidebb nyúlványai s egy vagy más hely védett vagy védetlen állapotja szerint változnak.

Ezt tapasztaljuk a Murány- és a gömöri Garam-völgyben is, mely völgyeknek éghajlata egymástól határozottan különbözik. A Murány-völgy legmélyebb pontjai Licze községe 211, Jolsva 258, Nagy-Rócze 317 és Murány 394 méter tengerszín fölötti magasságban fekvő, ezen helyek közepes magasságát leginkább Nagy-Rócze képviseli, melynek évi középhőmérséke $+7.1^{\circ}$ C., ez azonban a völgy alsóbb részére nem lehet irányadó, mert Nagy-Rócze nemcsak a murányi, hanem az éjszakknak fekvő zűchavai völgy zord

léghezamában fekszik, azért is az alantabb fekvő vidékek évi közép hőmérséke legalább 1° C-sal több.

A gömöri Garam-völgy legmélyebb pontja Polonka 591, a pohorellai vasgyár 691, vereskői fajpar-telep 824, Telgárt 881, Sumjacz községe 890, Pusztapolo 911 és Vernár 778 méter tengerszín fölötti magasságban feküdvén, közepes helyre a pohorellai vasgyár esnék, melynek évi középhőmérséke $+ 5^{\circ}$ C körül van, de télen az előtte álló Gindura-hegy úgy eltakarja, hogy Napot 1—2 hónapon át nem kap, miért is a nálánál magasabban fekvő, de éjszaki irányból teljesen védett Sumjacz községe, mely reggeltől fogva estig Napot kap, majdnem 1° C-sal nagyobb évi középhőmérsékkel bír; Telgárt pedig, mely úgy az éjszaki mint keleti szeleknek jobban ki van téve, még Pohorellánál is alacsonyabb évi középhőmérsékkel bír, azért is mezőgazdasági tenyésztete nemcsak a legkésőbb, de az általában zord éghajlatú egész Garam völgyén a legrosszabb s föld munkája ± 10 és aratása is ugyanannyi nappal későbbre esik. Habár az időjárás a Garam völgyén annyira változékony, hogy gyakran $10-15^{\circ}$ -ot is esik a hőmérő, e vidék, ha hideg is, Magyarország legtisztább és legegészségesebb éghajlatú tájékai közé sorolható.

A tavasz a Murány völgyén a naptári idő szerint nyílik meg, de a Garam völgyén egy hónappal később. Sőt itt tavaszról egyáltalában alig lehet szó. Ez évszaki itteni időjárásnak az a szeszélye, hogy a fák nedvét hirtelenül megakasztja s a nyiladozó rügyeket lefolyasztja. A májusi és júniusi gyilkos fagyok nem tartoznak a ritkaságok közé. Többször megtörtént már, hogy júniusban a havasi legelőkön legelésző juhok és tinók megfagytak.

A nyár egynéhány hétből áll, melynek legszebb napjai július végére és augusztus első felére esnek. Augusztus közepe táján azonban a hőmérsék gyorsan csökken és csakhamar éjjeli fagyok következnek s tönkre teszik a kerti flórát, mely akkor díszlik legjobban.

Az ősz kivételesen október végéig tart változó hőmérsékkel, míg nem a havas esők meghozzák a rendesen szigorú, több mint 6 hónapig tartó s hóban túlságosan bő telet, melynek fehér leple csak márczius végén olvad föl, hogy a megjelenésben rendszert nem ismerő kikeletnek adjon helyet. Magától érthető, hogy ezen állapotok a völgyön felülről lefelé, a mint a tenger színe feletti magasságok esnek s a hegyek kisebbednek, szelidebbek s a tavasz nyílása e szerint némileg módosúl. — *Csapadékban* a Garam-völgy gazdagabb, mint a Murány-völgy.

Az első hó a Murány völgyén rendes körülmények között november végén, a Garam völgyén november elején esik. Hóviharak és fúvások a Murány völgyén ritkábbak, de annál nagyobbak a Garam völgyén, s a legveszedelmesebbek azok, melyek keleti széllel jönnek, mivel éjszokról a Garam-völgy a Király-hegy láncolata által meglehetősen meg van védve az éjszakai szelektől.

E hóviharak, melyeket az ottani nép kurnyavának nevez, nem ritkán oly nagyok, hogy a közlekedést, különösen a Szepesség felé a Besznik-hegyen mindaddig föltartóztatják, míg az utak a hótól meg nem tisztúlnak, s kit ily vihar útközben, különösen éjnek idején előkap, csak nagy ügyyel-bajjal, szánkója vagy szekere hátrahagyásával, menekülhet, mert a hó néha 2-3 méternyi magasságra is feltornyosúl, s voltak évek, a mikor emberélet és állat is áldozatul esett. Az ily hóviharak 2—3 napig tartanak s némely évben 2-3-szor is előfordúlnak. A közlekedés fenntartása e miatt minden télen nagyon költséges, mi azonban az uradalmi vasgyárak, gőzfűrészek és malmok és általában a vidék forgalma és a nép jelentékeny fuvar keresete érdekében még nagy áldozatok árán is szükséges.

Mint mindenütt, a Garam-völgyén is vannak az időjárás bekövetkeztének bizonyos előjelei, melyeket az ottani pórnép igen jól ismer s az időjóslatok rendszeren helyesek is. A szélirányzat nagy befolyással van itt is az időjárásra. Az éjszakai és keleti szél mindig hideggel jár, a nyári déli szél meleg esőt hoz; ha keletről tornyosúlnak a felhők, a Garam-völgyén esőt lehet várni, de ha éjszaknyugatról támad a szél, a felhők a Király-hegység gerinczén húzódnak el és az eső elmarad. Ellenben a tartós éjszaknyugati szél tartós esőt hoz magával s nagyon lehüti a levegőt. Nagyobb jég-eső ritkább jelenség ezen a vidéken. A szélnek itt uralkodó iránya az éjszak nyugati. E rendes légáram folyamát megszakító nagyobb viharok leginkább tél közepén és nyáron törnek ki, melyek azután a magas fenyvesekben némelykor nagy károkat okoznak. A légkör nyirkosságát a vidék óriási kiterjedésű s magas erdősegeinek tulajdoníthatni.

Növényzet.

Mindkét völgy éghajlatának megfelel a növényzete is. Mezőgazdaságilag a Murány-völgy megtermi az őszi búzát, rozsot, kukoriczát, babot, ugorkát, kendert, mindenféle gyümölcsöt és Jolsvától dél-

keletnek lefelé a kerti szőlőt is minden körülményes ápolás nélkül, sőt Jolsván a korán érő szőlő az ottani védett Szkalka-hegy mögött, míg a filokszera a szőlőhegyet tönkre nem tette, szabadban is jól sikerült. Gyümölcsészete pedig távolabb vidékeken is ismeretes, nevezetesen az alma kiviteli cikket is képez.

Ezen termőképesség alól kivétel a Murány völgyében Kis-Rócze és Murány határa, hol az érzékenyebb növények zord években kevésbé sikerülnek, különösen kivételt képez azonban az 517 méter tengerszín feletti magasságú Murány-Huta határa, mely községeknek mezőgazdasági területei még tetemesen magasabban fekszenek, azért is tenyésztük, a legalsóbb védettebb pontokat leszámítva, ugyanaz mint az alsó Garam-völgyé, s a teljesen védett helyek a gyümölcsöt is jól megtermik.

A garam-völgyi mezőgazdasági tenyészet, melynek véghatára a hegyi réteket kivéve 963,5 méter magasság, részint az éghajlat, részint a talaj soványsága miatt nem nagy változatosságot mutat. Itt már csak a tavaszi rozs, árpa zab, kender, len, burgonya és az alsó Garam-völgyön az őszi rozs terem meg. Legkiterjedtebb a burgonya és zab művelése, az előbbi képezvén a nép főtáplálékát. Az átlagos maghozás a rozsnál és árpánál 3—4, a zabnál és burgonyánál 2—3 szem, tehát szorosan a reá fordított munkát sem fizeti egészen. Here fajokat, vagy más takarmány növényeket, bár elég jól fizetnének, nem szoktak vetni. A vidék természetményei között csak a burgonya és a széna fedezik a szükségletet, mely utóbbiból a hegyi és völgyi réteken, ha az idő kedvez, nagy mennyiség termeltetik.

Hasonlóképen szegény e völgy a kertészeti terményekben is. Ugorka, főzni való tök, kerti bab csak az alsó községekben s az is nagy gondozás és kedvező időjárás mellett sikerül úgy, a hogy. A paradicsom és paprika még meleg ágyban sem érik meg teljesen. Némi kárpótlást nyújt a káposzta, hagyma és a répafélék, a saláta, czukorborsó és mák termesztése, mely kerti növények az egész vidéken meglehetősen tenyésznek. Mind a mellett téli káposztával nem képes ellátni e vidék a lakosság legnagyobb részét, azt Szepesből szokták hozni száz meg száz szekérrel. A gyümölcs termelés Helpán, Zavadkán és Polonkán jól sikerül, azon néhány intelligens embernek, ki azzal foglalkozik. A felső községek éghajlata egyáltalában nem alkalmas a gyümölcs fák tenyésztésére.

Marhatenyésztés.

A marha- és juh-állomány mindkét völgyben elég nagy; az előbbit a nép nem csak földművelésre használja, de a fuvarozási keresetre is, mely marha-állomány az itteni kiterjedt fa- és vasipar mellett állandó keresetet talál úgy a Murány, mint a Garam völgyén. Sajnos, hogy egyes vidékek, különösen a felső garami nép marha-állományát kevésbé gondolja, sőt lehet mondani agyondolgoztatja és elhanyagolja, a többi része ezen két völgynek marha-állományát tűrhető gondozásban részesíti, de a munkában ez sem kiméli.

A juhtenyésztést nemcsak sajtnyerés, hanem rétéjek és szántó földjeik trágyázása végett is űzik, sőt a Murány-völgy felső-része Jolsvától fölfelé és az egész Garam-völgy népe felső ruházatát juhainak gyapjából házilag készíti, tehát a juhtenyésztés itt három tekintetben is bír fontossággal, sőt a jobb gazdák a felesleges gyapjút el is adják.

Mezőgazdaság.

A mezőgazdasági termények a Murány völgyén Jolsvától felfelé és a Garam völgyén piacra nem kerülnek, azt a nép és marha állománya fogyasztja el, s részben piacról is él, ellenben Jolsva és a Murány-völgy Jolsván aluli része, piacra is termel.

A Murány-völgy kiterjedése a Kövi-völgygel összevéve a kataszteri felvétel szerint összesen 85,122 k. holdat, a Garam völgyé 73,151 k. holdat. Mindkét völgy tehát 158,273 k. holdat télesen, vagyis kikerekítve 15·8 □ mértföld, mely Gömör-vármegyének közel 1/4-ed része. Ezen terület művelési ágak szerint következőleg oszlik meg:

	a murányi és a kövi völgyben	a Garam völgyén
kertek	882 k. hold,	97 k. hold,
szántók	14485 „ „	9193 „ „
rétek	7951 „ „	10551 „ „
legelők	6920 „ „	9802 „ „
erdők	52313 „ „	41525 „ „
terméketlen	2571 „ „	1983 „ „
Összesen	85122 k. hold.	73151 k. hold.

Ebből családi birotkomra esik:

	a murányi és a kövi völgyben	a Garam-völgyén
kertekben	26 k. holdat,	65 k. holdat
szántókban	599 „ „	105 „ „
rétekben	581 „ „	532 „ „
legelőekben	2605 „ „	6549 „ „
erdőkben	36480 „ „	38084 „ „
terméketlenben	817 „ „	1128 „ „
Összesen	41108 k. holdat	46463 k. holdat,

mire nézve meg kell jegyezni, hogy a Garam-völgyi uradalmi havasi legelőkből az utóbbi években 1393 k. hold már be lett erdősítve, s hogy az erdőállomány még további 1083 k. holddal szaporodni fog, mely szaporodás a fenti területbe nincs felvéve.

Erdők.

A fentebbi egybeállításból kitetszik tehát, hogy mind a két völgyben az erdők foglalnak el legnagyobb tért, 93838 kat. holdat, melyből a városi, községi és kisebb birtokosok erdeire 20·5%, az én erdeimre 79·5% esik. A murány-völgyiek legnagyobb részben lombfaterdők, míg ellenben a garam-völgyiek leginkább fenyvesekből állanak. A legnagyobb erdőállomány e két völgyben tehát az uradalmi, melyből

a Murányvölgyén pedig	22% fenyves szálerdő
	20% lombos szálerdő
	52% sarjerdő
	3% tisztás terület
	3% terméketlen
a Garamvölgyén pedig	80% fenyves szálerdő
	11% lombosszálerdő
	7% tisztás terület
	2% terméketlen.

A fenyves szálerdők mindkét völgyben főleg lúcz- és jegenyefenyőkből állanak, melyek közt az erdei és veresfenyő tekintélyes számban jön elő.

A lombos szálerdők leginkább bükkösökből és kisebb részben tölgyesekből is állanak. A sarjerdőkben bükk, tölgy, gyertyán, nyír, rezgő-nyír, rakottya, égerfa, majd tisztán, majd keverve jön elő s elvéve a juhar és kőrisfa is. A sarjerdőkben a múlt fordaidőkből tölgy magfák szép számban vannak, melyek értékes haszon és

műfát szolgáltatnak s a kihasználásnál tekintet van arra, hogy a jövő forda ily haszon- és műfával ismét el legyen látva.

A fordaidő fenyves szálerdőkben 90, kivételesen egyes üzemosztályokban 80 év s utóbbi a lombos szálerdőkben is alkalmaztatik. A sarjerdők fordája kivétel nélkül 40 év. Az évi tarolás területe a két völgyben 1166 kat. hold, 189,462 tömör köbméter fát ad. Ezen évi favágásnak 53%-a fenyű és 47%-a lombos fa, melyből a fenyő 75% haszonfát ad; a lombfa pedig mintegy 5%-ot.

A haszonfa legnagyobb része a Murány völgyén a murányi és nagy-róczei fűrészeken, a Garam völgyén pedig a polonkai, vereskői és pusztapolói fűrészeken deszka, lécz és némi részben épületi faanyagokká fűrészelik föl, másik kisebb részben tutajfává, faragott épületfává és zszindelyé dolgozzák föl. A haszonfán felül maradó rész pedig mint tűzifa, vagy mint szén értékesítetik a garam-völgyi és straczenai uradalmi vasgyárak, vagy idegen vevők és más gyárak által.

A fenti haszonfát 2 forgonyra és 3 gőzerőre épített fűrész 14 kerettel, 8 egyes és 2 kettős körfűrészszel dolgozza föl, nevezetesen a pusztapolói, vereskői, nagy-róczei, murányi, polonkai fűrészek, melyek, az elsőt kivéve, rendelkezésem folytán épültek fel.

A letarolt területek a szálerdőkben és az utóbbi időben az erdőhöz kapcsolt havasi területeken mesterségesen újítanak fel csemete ültetés alkalmazása mellett, itt-ott magvetéssel is. A bükk szálerdők önvetényülés által tartatnak fel, végre a sarjerdők kihalt vagy hiányos részei tölgy, makk alakapálás által s itt-ott tölgyfa csemetékkel pótolatnak.

A kezelő erdő- és fűrész-tisztikarnaklétszáma a Murány völgyén 9, a Garam völgyén 13, kik 4 erdőhivatalba vannak beosztva, utóbbiak főnökei erdőigazgatóságomnak vannak közvetlenül alárendelve. Ezeken kívül van a Murány völgyén 20 erdő-őr és 4 erdő-legény, a Garam völgyén 20 erdő-őr, 2 erdő-legény és 1 vadász. Van még 1 pénztárnok, 1 pénztári ellenőr és 3 erdőrendezőszéki személy, ki azonban úgy mint az erdőigazgatóság, nemcsak a murányi, de a többi uradalmam felügyeleti és ellenőrzési teendőit is végzi.

A fatermékek szállítása a Murány völgyén igavonó erővel történik, valamint a Garam-völgy felső részében is, az alsó Garamon pedig a fa jó nagy részét, nevezetesen a tönköket a palonkai fűrészrig a Garam-folyón úsztatják.

Az uradalmi haszonfa legnagyobb része nagybanvevőknek adatik el és pedig a termelési helyeken, illetőleg fűrészeken s a

murányi, dobsinai s részint a zólyom-brezói állomásokon továbbtátnak.

A murány- és garam-völgyi többi erdőbirtokosok, városok, községek, kisbirtokosok évi fatermésüket nagyobbára saját házi szükségleteikre használják föl, de Jolsva és Nagy-Rócze városa, továbbá a garam-völgyi községek vevőknek is adnak el úgy tűzi, mint haszonfát.

Szóval ezen völgyekben az erdők fatermése kielégítően értékesíthető, a vágás és fuvarozás pedig a közönségnek fő kereseti forrása.

Vadállomány.

A Murány- és Garam-völgyeknek vadakban és halakban való bővelkedése ismeretes volt már századokkal ezelőtt. Vadászterületeiket a Garam-völgyen, a Király-hegyen és a Dobsinával határos erdőségekben már Mátyás király is látogatta; később Murány-vár, majd a murányi uradalom birtokosai is hódoltak a vadászat nemes szenvedélyének. Szabadjon mellékesen említenem, hogy a vadászatra való gondolat reám is varázserővel bír.

A vadállományt befolyásolják e két völgyben: a nagy terjedelmű összefüggő s jó legelőkből bővelkedő erdőségek, jó és egészséges vizű források és vízbő patakok, végre a vadállománynak az uradalom részéről kellő kíméletességgel való kezelése, mely kihat a városok, községek és kisbirtokosok vadászterületeire is, mert a vad az uradalmi területéről szép számban húzódik át az utóbbiak erdőségeibe.

Kis községek pedig vadászterületeiket az uradalomnak adják át bérbe, miáltal a kímélet még fokoztatik.

Az eredeti hasznos vadállomány a Murány és Garam völgyén az őz, nyúl, siket-, nyír- és császár-fajd; a ragadozókból van medve, róka, nemes- és kövi-nyest, vadmacska, de farkas csak elvétve; a ragadozó szárnyasokból található a suholy és a baglyok több neme, a király-sas elvétve, a kiáltó-sas, kánya, sólyom és karvalyok több neme. A káros vadból előfordúl a vadsertés, borz és a sündisznó. Telepített vad a Király-hegyen a morga, mely a hetvenes évek eleje körül telepített meg, s most már nagy számban található, telepített vad továbbá a szarvas; bevándorolt vad a hiúz, mely a 60-as évek óta itt-ott mutatkozik.

Most pedig legyen szabad a tisztelt olvasót az érdekes murányi uradalmi vadászattal megismertetnem.

Vadászat.

Az uradalom és a vadászati terület részint a Szepességben, főleg azonban Gömör-vármegyében fekszik. Határolva van a hradeki kincstári uradalom, a szepesi püspöki erdőségek, Dobsina városa, továbbá a Murány-völgyi Társulat, Taplocza városa és a polhorai kincstári uradalom által és 4 vasúti vonalon Poprád, Dobsina, Taplocza és Zólyom-Brezó felől érhető el. Mindezen állomásoktól 4 órai kocsizás után a pohorellai főkastélyhoz el lehet jutni.

Tiszolcz felől az útas Murányon és a régi, híres murányi vár alatt elhaladva, a Garam-völgyére érkezik. Tegyük meg ez útát Poprád felől.

Éjszak felé emelkednek a magas Tátra gyönyörű szirtcsúcsai, de útunk délfelé, a Király-hegy tekintélyes tömege felé vezet. A püspöki fűrész-gyár és Vernár között átlépjük az uradalmi határt. A szűk, festői völgy gyönyörű sziklás részeivel Vernár kis faluja mellett, a hol erdészeim egyike el van helyezve, tágulni kezd.

A kanyarodó úton folyton fölfelé haladva, nemsokára a Popovát érjük el és így a Poprádtól 2 $\frac{1}{2}$ órányi távolságban fekvő Pusztapolora (Pusztamezőre) érkezünk meg.

Nem messze az úttól magas fenyűk által körülvéve áll a boldogult édes atyám által az ottani előbbi kerülői lak helyén épített emeletes kis vadász-kastély, a mellette lévő és svájczai stílusban épült faházzal a konyha és a vendégek részére. Közeliében szép és kényelmes siketfajd terület van, a mely néhány évvel ezelőtt igen szép vadászatra nyújtott alkalmat; most azonban ezen félénk szárnyasok inkább a havasok felé húzódtak. Az őz-állomány itt igen jó és az itteni cserkészlet a vadásznak valóban nagy örömet okoz. Jártasság mellett ugyanazon reggelen bizton számíthat arra a vadász, hogy néhányszor erős őzbakra fog lőhetni és a nagy vágásokon minden esetre sok őzvadat láthat. Az utolsó évek óta szarvasok is meglehetősen számban fordulnak elő. Ugyanis kis vadaskertet rendeztettem be és ezt baloghvári uradalmamból ide telepített szarvasokkal népesítettem meg. A két év alatti szaporodással együtt kibocsátatván, a szarvasok nem messze előbbi szénás pajtájuktól tartózkodnak és valódi élvezet itt jelenleg ősszel a szarvasok gyönyörű barczázását hallgatni, a hol azelőtt csak a szajkó csacsogása vagy az ölyv süvöltése volt hallható.

A Király-hegy tisztásain és közvetlenül a kis vadász-kastély fölötti vágásokon elegendő nyírfajd-féle is fordul elő. Így tehát

az itteni tartózkodás, valamint tavasszal, úgy ősszel is a vadászra nézve igen élvezetdús. Különbön nyáron is van alkalma mulathatni; de főleg a fűvész a legnagyobb mértékben lesz megelégedve, miután az itteni hegyi flóra igen szép és ritka növényekben valóban gazdag.

De folytassuk útunkat a Göllnitz és Garam vízválasztója felé. A Göllnitz a már fentebb említett szép és ismeretes völgyben éjszaki irányban a straczenai uradalmi vasgyár felé folyik. A Straczenánál elágazó utak egyike Poprád felé, másika Glatzon keresztül Káposztafalu felé vezet. Gyönyörű út a magas Tátrára való kilátásokkal! A Szokol-szikla barlangjaiban medvék szoktak telelni, különben reájuk nyáron is akadhatni. Egy alkalommal a medvét ily barlangja előtt ejtettem el, vadász-szomszédomnak is sikerült egyet késő nyári vadászat alkalmával elejteni. A glatzi-út átellenében elterülő hegyoldalon ugyanazon reggel három málnázó medvét láttam. De térjünk vissza a Besznikhez. Az útnak Dobsina felé való elágazása után érünk a Garamnak már említett, táblás oszloppal jelölt eredetéhez. Telgárton át, hol szinte erdészeim egyike lakik, Vereskőre jutunk, a honnan az út balra délnek Murány felé vezet: mi azonban jobbra, nyugat felé tartunk. Vereskőn és szintúgy Pusztapolón is egy-egy erdőtiszttem lakik. A dél felé elterülő hegységen két órányi távolságra vadász-kunyhót építtettem, melyet a nyár kezdetén az itt igen eredménydús őzbak-cserkészzet idején és ősszel a szarvas űzekedés tartama alatt magam is fel szoktam keresni. A kremnitskai kunyhó két szobából és egy cseléd kamarából áll és a Klyak és a Murány közti fennsíkon van felépítve. Akárhány erős bak esett itt el. A múlt ősszel is a kunyhótól nem messze a vágás szélén közeledve, itt ejtettem el egy hatalmasan bőgő, igen erős és nehéz agancsú szarvast. E fennsíktól a Vereskőtől a murányi várrétig elnyúló tersztyánói völgy felé lemenve, eljut az ember a szuchai szűk völgyecskehez, a hol boldogult sógorom, Rezső koronaherczeg 1884-ben hajtó-vadászat alkalmával barlangjából kizavart erős medvét ejtett el, mely most kitömve a luxemburgi fejedelmi kastély lépcsőjén áll. Ezen nap örömteljes volt nemcsak reám, hanem a vidékre és megyére nézve is. Felejthetlen barátom és sógorom halála után ugyanoda emlékkövet állíttattam.

Sumjáczi erdőhivatalom területén álló kaminszki kunyhótól nem messze van még egy cserkész-kunyhó murányi erdőhivatalom területén — az úgynevezett Lopusno-kunyhó. Ehhez közel van a tavaszi dürgés helye; csak néhány száz lépésnyire van továbbá meglehetősen nagyszámú nyir-fajd, szintúgy kitűnő szalonkahúzás is

és újhholdkor a gyönyörű fenyvesekben és bükkösökben akárhány erős vadkan ejthető el.

Vereskőtől tovább indulva Sumjácz és a fentebb már leírt uradalmi vasgyárak mellett elhaladva, a pohorella-vasgyári kastélyhoz érünk. Ez nem igen nagy, két emeletes, udvar nélküli épület erkélyéről, melyről szintúgy a kastély-ablakokról kilátás nyílik az előtte elterülő vízzuhatagos csinos parkra, mely kilátás a Király-hegyet és Orlovát fedő erdőségekre is kiterjedvén, valóban elragadó!

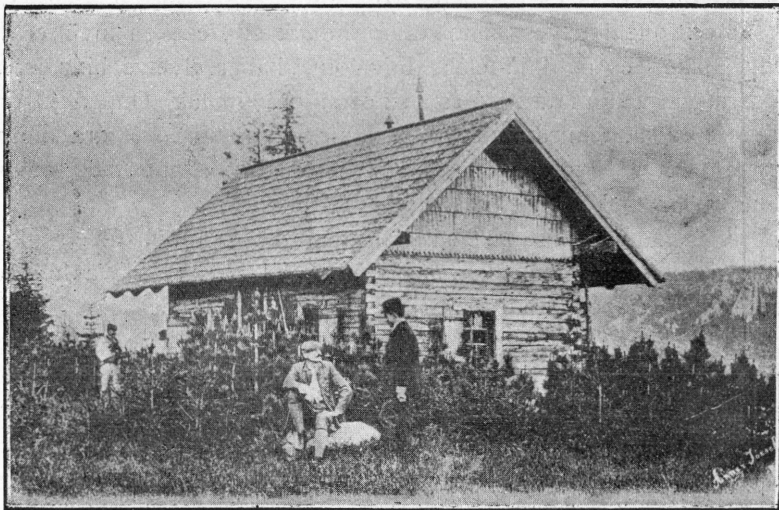
Klatna.

A falusi birtok az innen táguló völgyben és a hegyek alján, az uradalmi birtok ellenben feljebb terül el. Pohorella vasgyár mint nyári és ősztartózkodási hely, igen kellemes. Jó, üde, ozondús levegő, kényelmes kastély! A vadászati idénykor főszállásul szolgál, a honnan a kisebb vadászlakok és kunyhók kerestetnek fel. De tekintsük meg a klatna-polnai nagyobb szabású vadász-lakomat. A breznóbányai úton Helpán keresztül és Pohorellát éjszak felé oldalt hagyva, majdnem Závadkáig hajtatunk, a hol délnek fordúlva, a Garamon áthaladunk s betérünk a Sztosok-völgybe. Jobbra száz lépésnyire látjuk závadkai erdőgondnokom lakát és rövid két óráig tartó kocsi-
zás után a Hronyecz-patak mellett fekvő klatna-polnai lakomhoz

érkezünk meg. Keletnek a Klyak szírtfalai felé ágazik el a nyihovói-völgy, délfelé pillantjuk meg a Sztosok szírttömegeit. Boldogult atyám 1869-ben közel ide kis szarvas-kertet alapított, melyből a mostani összes szarvas-állomány ered, a mennyiben 6—7 év múlva az ide telepített vad egy része, a hetvenes évek vége felé pedig az egész hátralékos vadállomány szabadon bocsáttatott. Most az állomány 60 bögő és 300 fejként nélküli darabból állhat. A klatnai lak épülése 1882-ben kezdődött és lassanként be is fejeztetett. Ezen vadásztelep jelenleg egy lakházból, vadász-házból (a konyhával), istállóból és fészerből, végre a patakon túl lévő cselédlakból áll. Mindezen épületek falai fatörzsökből állanak. Ezen telep a szokott főszállás a szarvas-üzekedés és részben az őzbak-cserkészlet idején is. Szarvasok és őzek tekintélyes számban fordulnak elő, ezeken kívül erdei, medve, siket- és nyírfajd-félék, fájdalom, habár elvétve hiúz is. A völgy végén van a faúszató és a sztosoki erdőőri lak. Onnan jó óra múlva a Klyak fennsíkján lévő szivakovai kunyhót, két óra múlva egészen fent a Klyakon lévő sztudnyai erdőőri lakot és még tovább a murányi romot és erdőőri lakot lehet elérni.

A Klatnától éjszakkéleti irányban $1\frac{1}{2}$ órányi távolságban van a nyihovói kunyhó, két és fél órányira nyugat felé a fabovai cserkészház és egyúttal legmagasabban fekvő rendes erdőőri lak. Most pedig tegyük őzbak cserkészletet a Klatnáról. — Én ezt rendszeren június havában teszem meg, mikor az epilobium, ezen a vadászra nézve igen kellemetlen gaz, a vágásokon még annyira fel nem nőtt, hogy az őzeket a szem elől eltakarja. Éjfél utáni 2 óra a fölkelés ideje. Rövid reggeli után a vadászok a nekik kijelölt cserkészterületekre, különböző irányok felé oszolnak szét. Én a sztosoki szirtre megyek föl. Az egész pagony elegendő cserkész ösvénnyel el van látva és ilyenén egészen a szirt falakig lopódunk, hol föl, hol lefelé menve. Fölöttünk magas fenyő, alattunk részint vágás, részint bükkös terület. Az őzbak a távcső segítségével nemsokára fel van fedezve és most kedvező szél mellett oly cserkészutat kell választani, melyen az őzbak mielőbb és minél inkább megközelíthető. Cserkész-czipőkkel a köveken meglehetősen nesztelenül lehet közeledni. Erős keresztbak az, mely ott a szirt fokon áll; gondos célzás után a szirt faláról visszahangzik a fegyver dördülése. — A bak eltűnt. — Most a keresésre kerül a sor, mi a gazban, a málnasűrűben, a magas, harmatos áfonya között bizony nem könnyű dolog! Ha vérnyomra akadunk, akkor az elejtett, vagy súlyosan megsebzett vad nemsokára meg is van, másként a vér-

ebnek kell megtalálnia, — ha ugyan a lövés félre nem ment, mi a nagy távolságok mellett, melyekből sokszor löni kell, némelykor megesik. A kedvező eredmény megjutalmazásául most szívarkára gyújtunk, nagyobb mérvű izzadás esetén egy korty cognac segít. A bakot valamely cserje árnyékába elhelyezzük és erre „Indulj tovább“ a jelszó. Így foly a vadászat, míg a Nap magasabbra emelkedésével a vad a sűrűbe vonúlt. 8 órakor ismét otthon vagyunk, mire a reggelizés következik, melyet kis szunynyadás vált föl. Egy órakor van az ebéd ideje és 3 óra felé ismétlődik a cserkészlet, mely mellett az éjszakát némelykor valamelyik kunyhóban kell tölteni; máskülönben fél kilencz óra felé a vadászlatban a

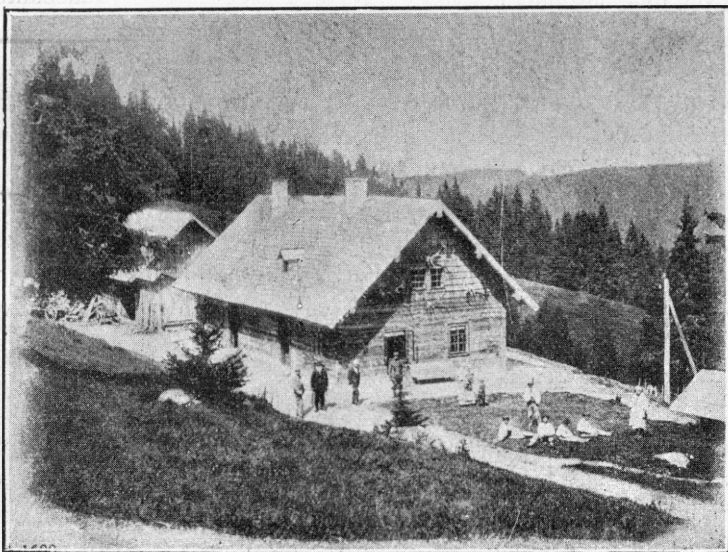

Nyihovo.

vacsorázás következik. — Bőgő szarvasra való cserkészlet, melynek deje szeptember 20-tól október 10-ig esik, az imént röviden leírt vadászathoz hasonló. Egykor 3 óra felé jól bőgő szarvasra indultam el, mely egészen fennt a Fabován volt. A klatnai lak és a fabovai erdőőri lak egymással és a pohorellai kastélylyal távhangzóilag össze vannak kötve és a távhangzói vezeték a Klatnáról az erdőn keresztül egyenesen a Fabovára húzódik fel. Ezen vezeték irányát követve egy óra alatt fent a rovienkii kunyhónál voltam, a hol már számos siketfajd esett el.

Alpi legelőkön keresztül, hol boldogult sógorom erős agancsosát 1885-ben ejtette el, az őserdőbe érkeztem. Két néhány száz

holdból álló parcellát ugyanis a vágások sorrendjéből kivéttem, hogy látni lehessen mi volt az erdő a kultúra és beosztás előtt. Ölnyi vastagságú jegénye-fenyők, óriási bükkfák, emeletekre felérő lúczyfenyők áthatlan tetőt képeznek, melyen keresztül a Nap sugarai csak alig képesek áthatolni. Eldölt óriások, elkorhadt ősrégi fatörzsek és mohágyak nagyszerű chaost alkotnak, a melyben az emberi láb elsüppedve elvész. Nesztelenül áll a felséges erdő, csak itt-ott hallható susogása, halk szava, vagy a harkály kopogása; meghatva, mint áhitatot gerjesztő szép templomban, a legszebb gondolatokba merül el a lélek és a legnemesebb érzetektől túlaradó

Fabova.

szívvel együtt emelkedik fel a Mindenhatóhoz, a ki ily remeket teremtett!

Ezen őserdőben rendszeren erős vén agancsosok tartózkodnak, melyeknek mély hangja itt a vadonban még hatályosabb. Valóban a legszebb, mit a vadász láthat és hallhat. A közeledés azonban itt fájdalom felette nehéz; a cserkészösvényről nem lehet mindig lőni és így kénytelen a vadász a cserkészetet az ágak tömkelegében megkísérteni, mi nesz nélkül lehetetlen, a fődolog a kedvező szél és fatörzsek mögötti fedezet, ha a vadász oly szerencsés a daliát megpillanthatni.

Egy alkalommal jól megközelíthettem két viaskodó agancsost,

— felejthetlen szép jelenet volt ez! Sokáig néztem őket, majd gyorsan dobogó szívvel közelebbre lopódtam. Végre mégis megpillantottak, szétugrottak és egy pillanatig elbámultak. Ezt azonnal felhasználva, az egyiket legott elejtetem. Többet ez alkalommal nem tehetvén, a Szalkán át a petrikovói völgybe fordultam s innen ismét a szmerekoviczai nagy rétre, a hol egy bőgő agancsost szirt mögötti fedezet alatt tovább lopódzva, megközelíthettem. Az agancsos azonban minden óvatosságom daczára mégis megérezett és villámgyorsasággal a réten átiramodott, fegyverem utána küldött golyója azonban mégis elérte és Sátán nevű derék vérebem segítségével meg is találták.

Szarvasaim s agancsaik igen erősek és súlyosak. A legnehezebb teljesen kizsigerelve, a vadászrész nélkül, 232 kilogrammot, a legsúlyosabb agancs közvetlenül a leveretés után $11\frac{1}{2}$ kilogrammot nyomott. Különös, hogy a legerősebb agancsosok itt nem telnek, hanem délfelé vonóznak, honnan csak július vége felé térnek vissza.

Miután a hóval borított magas Tátrára való kilátást élveztem, ismét tovább cserkésztem a zsdjariki kunyhót jobbra hagyva; de csak néhány nyírfajd röpült fel és egy az áfonya között kevélykedő sikedfajdra akadtam, egy szarvas barczázott, de lövéshez azon napon többé nem kerültem.

9 óra felé elértem a fabovai cserkészházat, melyben 2 úri, 3 cselédszoba és az erdőőr lakása van és a honnan a Tátrára gyönyörű kilátás nyílik. Délutáni 6 óráig tartott cserkészés után (délelőtt már 7 óra hosszáig cserkésztem volt) a vacsora és a jó ágy kitűnően esett. Reggel a Klatnától $1\frac{1}{2}$ órányi távolságban és magasabban fekvő szlatvinszkói kunyhóhoz ismét felmentem, hol egyik erdőőröm jelenté, hogy a vágás mellett szarvas leveredett le. Feléje cserkészünk, de az epilodiumtól meg nem láthattuk. Végre mégis sikerült eléggé közelednem és ezen 18-as agancsost el is ejtenem. Ez volt legerősebb agancsosom, melynek elejtését a Vadászlapban már leírtam. Nem messze innen 1884-ben 20-as agancsost ejtettem el, mely Budapesten a 3. éremmel díjaztatott.

A murányi uradalmi szarvasok agancsai majdnem minden kiállításban 1—3. rangú éremmel díjaztatnak. Az agancsok valamint a rózsatónél, úgy ágakra és koronára nézve rendszerint igen erősek.

Más alkalommal szarvas cserkészetről visszatérve megpillantottam egy medvét, a mely bőgő szarvast üldözött. Csendesesen a

szarvas mellett elbalagva, hirtelenül megfordult és a szarvast megtámadta, ez félre ugrott.

Ezen eredménytelen kísérlet után talpas koma — mintha semmi sem történt volna — ismét tovább czammogott, de a szarvas újabbi bőgésére ismét hirtelenül megfordult és támadását megújította, mi azonban a szarvast nem zavarta. Így lassanként 250 lépésnyire a rudas erdőben hozzám közeledve megéreztek és egyszerre el is iramodtak.

Egyáltalán a cserkészzet alkalmával itt rendesen medvére lehet akadni. Rokonaim egyike ilyenkor egy medvét ejtett el, egy másik vadászó vendégem egyet-egyet elhibázott.

Egyszer egy medve a délután elejtett és elrejtett őzbakot elhurcolta. Erdőőröm a bak hült helyét találta, vérebem azonban a már majdnem egészen fölfalt és néhány száz lépésnyire elásott bakhoz vezetett, a mely körül a medve nyomai tisztán voltak láthatók.

Medve-, szintúgy vadkan-vadászat nyáron vagy ősszel a Garamon igen bizonytalan. Legjobb és legbiztosabbnak bizonyult be, télen, ha a medve „gaura“-jában (téli szállását képező barlangban), vagy sziklarepedésbe visszahúzódott. A gaura mellett maradván, vagy a forgón a hajtók elé állván, már többször sikerült medvét elejtenem. A múlt télen a medvék Sztozokon a gaurába behúzódtak; ez nekem bejelentetvén, vadásztam rájuk. A hajtók lármájára a vén nöstény négy fiatalabb medvével együtt magas sziklán lévő gaurajokból a mély hóba ugrott le. A vén nöstény három fiatalabbal terítőre került, a negyedik fiatal azonban megmenekült.

Hiúzokat többnyire csapóvasban fogják és csak ritkán ejtnek el. Én hiúzra soha sem akadtam, de boldogult Rezső koronaherczeg nem messze a Klatnától találkozott ilyenekkel. Ugyanis épen egy fatörzsre támaszkodva a bőgő szarvas előtt megpihent, midőn egyszerre hiúz termett előtte. De a fegyver felkapásához sem maradván ideje, utána tett lövése félre ment.

Ezek a Klatna vadászati multságai, melyek mint a fentiek mutatják nem csekélyek, miért is állíthatni vélem, hogy vadászra nézve alig képzelhető szebb vidék, annyiféle érdekes vadnemre, mint a murányi uradalom Gömör-vármegyében.

Habár a halászat ezen uradalom területén tiltva van és a paraszt birtokokon keresztül folyó vizekben való halászati jog az uradalomé, a mezei munkák alkalmával sok ellenőrizhetetlen visszaélés történik, a mi természetesen a halállomány megkárosításával jár.

A Murány-völgy az előforduló hal-fajokra nézve két zónába osztható. Az egyik Liczétől Nagy-Rőczeig terjed, a hol leginkább a fehér-hal fordul elő; a másik Nagy-Rőcztől fölfelé, hol a fehér-hal mellett, pisztráng is szép számban van a Murány-folyóban; a mellék-patakokban pedig csak is pisztráng található.

A Garam völgyén úgy a Garam-folyóban, mint a mellékpatakokban, uralkodó hal-faj a pisztráng, melyhez Pohorellától lefelé a zólyomi határig a lepény-hal és a fehér-hal csatlakozik.

Lakosság.

A Murány- és a Garam-völgy *össz népessége* 31,389 lélek, melyből a Murány-völgyre 17,895, a Garam-völgyre 13494 lélek esik.

A Murány völgyén és Kövi-völgyben tisztán magyar ajkú községek: Meléte 393, Licze 821, Gicze 547, Mikolcsány 191, Nasztraj 227, Deresk 1019, összesen: 3198 lakossal.

Jobbára tót-ajkú, de a mellett a magyar nyelvet is folyékonyan beszélő községek illetve városok: Süvete 427, Perlász 202, Migléc 190, J.-Taplocza 275, Jolsva 2400 és Kövi 1020, összesen: 4514 lakossal.

Csupán tót-ajkúak: Rákos, 445, Nandrázs 412, Turcsok 642, Mnizsány 333, Koprás 142, Chizsnyó 590, Lubenyik 609, Umbrla-Lehota 424, Vizesrét 748, Nagy-Rőcze 1897, Kis-Rőcze 472, M.-Zdichava 575, M.-Hosszúrét 925, M.-Lehota 415, Murány 1170, és M.-Huta 384, összesen: 10,183 lakossal, mi mellett megjegyzendő, hogy az épen felsorolt községekben és városokban sok magyar lakik s a magyar nyelvet az összes értelmiség s legnagyobb részben az iparos, elem is, nemkülönben az egyes jobb módú gazdák és katonák is beszélik s hogy tekintettel arra, miszerint Nagy-Rőcze városának fiatalsága magyar nyelven nyervén kiképeztetést, előrelátható, hogy a következő generatio magyar lesz.

Vallásra nézve a Murány- és Kövi-völgyben a protestánsok a lakosságnak 60, a róm. katolikusok csak 40%-át teszik.

A *lakosság foglalkozása* részben földmivelés és földmivelési kézimunka, részben pedig fuvarozás a vas- és fa-gyárakban való munkával. Néhány község népe még a mellett háziipart is folytat. Vasbányászattal a vashegyi, rákosi és liczei bányákban Rákos-Nandrázs, Turcsok és Licze község népe foglalkozik. Agyagiparral és pedig fazék stb. gyártással és kis részben cserépszindely készi-

téssel Licze, Süvete, Perlász, Deresk, Jolsva-Taplocza lakosai foglalkoznak és azzal a vidéken és az Alföldön kereskedést űznek. Murány-Huta lakosai mint ablakosok járnak az ország minden részét; de házi faiparral, — mely itt leginkább volna helyén — egyik község népe sem foglalkozik. Kövi községe egyes lakosai szalonna, hagyma és szappankereskedést űznek, mely a múltban itt nagyban űzetett s melyből a nép meg is vagyonosodott. Jolsva városa lakosai nagyobbára kézi-iparosok, czizmadiák, szattyánosok, timárok, kolomp-csinálók, gubások, mely utóbbi iparág most pokrócz-gyártásba ment át. Ez napról-napra nagyobb lendületet nyer s már nemcsak Magyarország területére, hanem keleti államokba is szállít, a kolompárúsok pedig Oláhországból, Besszarabiából és Oroszországból is kapnak megrendelést.

A szattyánosok, timárok gyártmányait az itteni helyi csizmadiák fogyasztják, de vidékre is dolgoznak.

Jolsva lakosai a mellett tekintélyes földművelést és gyümölcs-termesztést űznek s gyümölcsöt kivitelre is termelnek. Nagy-Rőcze általában véve szintén iparosokból és földművesekből áll, ipara azonban leginkább csak ruházati czikkekre és házi bútorok gyártására terjeszkedik ki. Kereskedői, mint a jolsvaiak, szintén élelmi czikkokkal folytatnak űzérkedést s a völgy népét látják el a szükségesekkel. Murány városa lakosai földművelők és fuvarosok; iparral és kereskedelemmel egyáltalán nem foglalkoznak.

A Garam-völgy őslakói leghihetőbb, hogy a szomszédos bánya-vidékek (Tiszolcz, Breznóbánya, Liptó, Szepesség, Dobsina) german eredetű népének egyes rajai voltak, kiket a bányászatra alkalmas terület kincsei csábítottak ide. Később hozzájuk csatlakozhattak az országba be-betört husziták s ezután Giskra cseh portyázói, kik az itteni tótság alapját vetették meg. Hogy az ezen völgyhelységek lakosai german származásuak voltak, azt nemcsak több családnév, hanem a vidék némely részeinek és községeinek elnevezése is igazolja. Ilyenek például Sziman (Seemann), Stemberg (Steinberg) stb Helpa községe nevét a „help“ (segítség) szóból, Telgart községet pedig a „Thiergarten“ (vadas-ker) szóból származtatják.

Miután a feltevések úgy sem lebbentik fel ama fátyolt, mely a kezdet homályát megvilágosítaná, legbiztosabb azon történeti mozzanatokat venni alapul, melyekből e vidék kezdetére és fejlődésére nézve positiv adatokat meríthetünk. 1440-ben Albert király özvegye Erzsébet, behívja az országba Giskra János cseh vezért, hogy őt és fiát, a csecsemő Lászlót, Ulászló ellen védelmezze.

Giskra kalandor hadával Gömör-vármegye felső részét ellepven s Murány-várát elfoglalván, a vidéket gazúl sarczolta. A csehek később leveretésük után nemcsak a lakosság számát növelték, hanem építkezéseikkel maradandó emlékeket is emeltek. Ez idő óta e vidék sorsa Murányéval együtt jár, mert birtoklás tekintetében a murányi uradalomhoz tartozott. A 17-ik században a Széchyek birtokába került, kik a protestantismus hatalmas pártfogói voltak és így alattuk Luther tanai a gömöri Garam-völgyben is elterjedtek. Csak Széchy Mária férjhezmenetele után kezdődtek a jezsuiták által a meg-megújuló visszatérítések, de a felső garami községek egészen a 17-ik század végéig állhatatosan küzdöttek új vallásuk mellett. Ezen állapot ismét fordulatot vett, midőn a murányi uradalom az általam már fent említettek szerint a Koháry család birtokába került, melynek tagjai a vidék igazi jóltevőivé lettek.

Koháry Istvánnak, jótékonyága mellett, az volt legfőbb törekvése, hogy a még protestáns hiten lévőket a katolikus egyházba térítesse vissza. Alatta lettek Sumjác, Telgárt és Vernár községek protestáns lakosai görög katolikusokká; kik csak úgy voltak hajlandók elhagyni Luther tanait, ha nős papot kapnak. Innét van, hogy a vármegye e vidékén csakis ezen 3 község lakosága görög katolikus vallású.

A gömöri Garam-völgy népessége jelenleg a hat községben következőleg oszlik meg: Vernár 680, Telgárt 1502, Sumjac 2546, Pohorella 2464, Helpa 2047, Závadka 1358 és Polonka 2897, összesen; tehát 13494 lakossal, kiknek nagy többsége, a lakosság 72°/_o-a római katolikus, a többi (28°/_o) görög katolikus, a protestáns elem alig vehető számba.

A gömöri Garam-völgynek lakosai egyáltalában tótok vagy slovákok; de a felső és alsó garami népesség szójárás tekintetében teljesen elüt egymástól, mert míg a polonkai és závadkai slovákok szójárása inkább a lengyelhez hasonlít, a felső Garam lakosaié tiszta tót.

A garam-völgyi nép igazi szláv típus, közép termettel, erőteljes testalkattal s élesen jellegző arcvonásokkal. Külsége nem megnyerő, magaviselete kevésbé simúlékony, különben alázatos és szelíd természetű, hízelgő, de makacs, a tettetésre hajlandó és fölötte összetartó. Művelt — az ő nyelvén kabátos — ember iránt, míg ki nem ismeri, óvatos, sőt bizalmatlan; ősi szokásokhoz és hagyományokhoz ragaszkodik, de e mellett a mai korhoz is alkalmazkodik. A pálinkaivás egyik árnyoldala. Ha több pálinkát

ivott, lármás és verekedésre hajlandó, másként épen nem bátor. A hideget egy kis pálinka mellett sokáig kibírja. A zenét, tánczot és dalt szereti és így kívánatos, hogy a nép takarékosabb lenne, s hogy marha-állományát, mely egyik fő keresetforrását biztosítja, jobban gondozná, kímélné és mulatozási vágyait mérsékelné. A nép ezen hibája valószínűleg onnan ered, mert eddigelé soha sem volt azon helyzetben, hogy a munkahiány miatt, melyről az uradalom még áldozatok árán is gondoskodik, szükségét szenvedett volna.

A mi a *népviseletet* illeti, a gömöri garam-völgyi férfiak a fiatalok kivételével, hosszú hajat hordanak és arcukat egészen borotválják. Öltözetük nagyon rövid ing, elég bő gatyva, körülbelül 30 cm. széles sárgaréz csatokkal díszített bőrtüsző, magyaros szabású fehér darócz nadrág (kolosne), melynek vége a lábbelin szabadon függ, továbbá ugyancsak fehér daróczból készült rövid szűr (čuha) és a bocskor képezi. Csizmát csak egyes jobb módú gazdák viselnek. Nyáron kisebb-nagyobb karimájú kalapot hordanak, melyet télen báránybőr sipkával cserélnek fel. Az ily öltözet meglehetősen nehéz és meleg, de ez — úgy látszik — nem bántja a garami parasztokat s még a legforróbb nyári napokon is így járnak. A nők apró fehérpetyes sötétkék szoknyát és sötét színű kötényt viselnek. Selyemből vagy más szövetből készült lajblijok kék, zöld vagy piros színű, különféle virágrajzokkal Patyolat ingválluk a kéznél és a nyak körül finom ránczokba van szedve és csinos kivarrásokkal díszítve. Nyáron csizmát, télen részben fehér daróczból készült botost hordanak. Az asszonyok ügyesen kivarott fejkötőjükről különböztethetők meg a lányoktól, a kik vásár- és ünnepnapokon fejdísz gyanánt több színes szalagot erősítenek hajfonatukhoz. A fejkendő színe úgy a leányoknál, mint az asszonyoknál többnyire igen rikító. Nyakékül különböző alakú és nagyságú üveggyöngyöt használnak. Sajátságos, hogy a sumjáczi és telgárti nők a szoknyát mindkét oldalon feltűzve viselik, úgy, hogy az ing jobbról-balról egészen látható. Polonkán és Závadkán pedig meleg nyári napokon szoknya helyett előre és hátra egy-egy kötényt szoktak kötni a pusztá ingre.

A gömöri garam-völgyi tótok kivétel nélkül fa házakban laknak, melyek nagyobbára silányak s oly kis ablakúak, hogy azokon keresztül csak nehezen nyer beocsáttatást egy eltévedt nap sugar. Többnyire rendetlenül, minden szabály nélkül vannak építve. A házak udvarai igen nagy és dísztelen kapuval ellátvák; a kapunak

nagyobb részt kettős szárnyai vannak s ezek mellett van még egy kis ajtó a gyalogjárók számára; így a kapu rendesen olyan széles, mint maga az udvar és kitölti a házak között. Képzeltetni, mily veszedelem éri a falut, ha tűz üt ki. A háztetőt mindenütt faszindely fedi. Kéményt nem látunk, a füst a padlásra szabadon terjed honnan a zszindely-réseken s egyéb nyílásokon keresztül jut ki. — A parasztházakat bizonyos egyformaság jellemzi. Közepén a a benyúló, egyik oldalon a padozatlan szoba, másikon a majdnem teljesen sötét kamara. A szobában lévő közönséges kőből épült kemence, melyet fűtésre és kenyér-sütésre egyaránt használnak, a helynek csaknem negyedét foglalja el; e kandallószerű tűzhely a kemenczéhez van ragasztva, felette a trombita alakú füstfogóval, mely a kemence füstjét is felveszi s a padlásra szabadon nyílik.

A szoba berendezése igen egyszerű: egy közönséges festetlen asztal, egy-két rozoga ágyszék és a falak mellett hosszú lóczák, az egész bútorzat. Üvegre festett szent képek, falra akasztott agyagtányérok, korsók csak a módosabbak szobadíszé. Ily szobában néha 2—3 család lakik nagy tisztátalanság között s romlott levegőt szíva, mert a mindennapi sepertetésről, szellőztetésről szó sincs. Újabb időben azonban egyes községek, hol néhány évvel azelőtt nagyobb tüzek pusztítottak, több gondot fordítanak az építkezésekre, nagyobb ablakú, tágasabb és egészségesebb lakásokat emelnek s jobban ügyelnek a tisztaságra is.

A lakóház végében vannak a gazdasági épületek, istállók, kocsiszín, juhakol, csűr. A rend és tisztaság itt is sok kívánni valót hagy hátra; kocsi és szánrészek, gazdasági eszközök szanaszét hevernek az udvaron s az elszórt szemét miatt alig járhatni. Kis házi kertet, kútat csak itt-ott látunk. Ritkaságok közé tartozik az is, hogy az egyes épületek környéke fával legyen beültetve, miért ezek pusztá képet mutatnak s nem válnak díszére a kellemesen változatos völgynek.

A lakosok főfoglalkozását és kenyér-keresetét a vas és faipar szolgáltatja. Az uradalmi vasgyárak és gőzfűrészek majdnem az összes munkabíró férfiakat foglalkoztatják s nagymérvű kereset nyújtanak, a mennyiben Straczenáról nyers vasat, az erdőségekből tűzelő fát és szenet nagy mennyiségben fuvaroznak s a gyártott vasat a zólyombrezói, tiszolci, murányi és dobsinai vasúti állomásokhoz szállítják, a fűrészmalomoknak a vidék roppant kiterjedésű fenyveseiből tönköket fuvaroznak, a készített deszkát és léczet pedig minden irányban a vasúthoz szállítják. E mellett állandó jöve-

delmi foorrásuk a favágás, szénégetés, kéreghántás s részben a zszindelykészítés is. A földmívelést kevésbé űzik. A gazdák meg vannak elégedve, ha a burgonya-, zab- és szénatermés fedezi a szükségletet. Innen van, hogy a legtöbb földműves a haladást mellőzve megmarad régi elavult szokásai és a nagyatyjától elsajátított gazdasági ismeretei mellett. Sumjácson és részben Telgárton, hol a vármegyei kisebb birtokok gyakran a községtől távol esnek, sajátos a gazdálkodás menete s az ehhez alkalmazott családi élet is. Ily birtokokon van egy-két fából épült csűr (stodola) s mellette egy kis viskó, ezen csűrbe gyűjti a gazda minden termését; itt csépel, itt telet szarvasmarhája, lova és juha, hogy trágyáját felhasználhassa; kaszálás és aratáskor itt tanyáz az egész család, sőt egy-két tagja télen is.

Az *állattenyésztés* a mezei gazdálkodásnak egyik legfontosabb ága, de különösen a szarvasmarhák téli s általában otthoni táplálása oly szegényes, hogy kiválóbb erős példányok végképen hiányoznak s e miatt az állattenyésztés sem nagyon jövedelmező. Ily szegénység van a házi szárnyasokkal is. Általában a gömör-garam-völgyi gazdák házi és kenyérkereseti szükségletükön felül nem igen szokták űzni az állattenyésztést.

Nem csekély mértékben, bár főleg saját használatára, *háziipart* is űz a gömri Garam-völgy népe. Minden háziasszony maga fonja, szövö, hímzi és varrja a család fehérműit s egyéb ruháit. A hímzés terén kiváló műveket készítenek, melyek kizárólag saját használatukra szánvák. A férfiak pedig bizonyos házi eszközöket és edényeket gyártanak. Ácsmunkát számtalan ember végez.

A gömri garam-völgyi nép rendszeren kétszer étkezik naponként: reggel és este; délben megelégszik egy kis kenyérrrel és pálinkával. Tápláléka szerfelett sovány s nagyobbára burgonya, káposzta, sűrű tészta-leves, kukoriczakása (facka) és barna kenyérből áll; friss húst csak gazdagabbak élveznek vásár- és ünnepnapokon. Télen, karácsony táján, majdnem mindenki a ki teheti leül egy vagy két sertést, hogy ellássa magát az egész esztendőre hússal, zsírral és szalonnával, melyet különösen kedvel. Némelyik azonban megelégszik a bekövetkező szükségéről és jó étvágygyal fogyasztja Isten áldását, míg az éléskamra ki nem ürül. A tészta ételek közül legjobban szeretik a „sztra pacska“-t nyersen reszelt burgonyából és barna lisztből készült galuskát. Az asztalnál a ház népe egy tálból kanalaz.

A szénégetők és favágók rendszeren egy hétre látják el ma-

gukat eleséggel, melyet feleségeik hordanak utánuk; és hogy az erdő mélyében vígabban teljék az idő, többnyire kutyát visznek magukkal, sőt néhány évvel azelőtt egyes pohorellaiak kakast is szoktak volt tartani a szénégetőkben, hogy kukorikolásával az órákat jelezze.

Műveltség tekintetében a római katolikusok magasabb fokon állanak a görög katolikusoknál. Az olvasás, írás és számvetés ismerete általában el van terjedve a vidék alsó községeiben s alig van ember ki legalább olvasni ne tudna; ellenben a felső községek lakói kivált a sumjacziak e tekintetben el vannak maradva.

A szükséges ismeretek terjesztése és elsajátítása céljából minden egyes községben két-két, sőt Polonkán három elemi népiskolai osztály ugyanannyi képzett tanítóval áll a lakosság szolgálatára, mely iskolák mind felekezeti jellegűek és úgy egészségügyi mint felszerelési tekintetben kielégítik az igényeket. Az iskolai épületek mindenütt jó karban vannak.

A gömöri garam-völgyi tót élete korántsem oly egyhangú, mint a minőnek első tekintetre látszik. Szereti a barátságot és szívesen elmulat mások társaságában. Családi események ünnepnapok munkavállalatok gyakran hívják össze a rokonokat, munkatársakat és jó szomszédokat a mikor a pálinka az elmaradhatlan „zapekacska“ (kis makra pipa) mellett kedélyesen elpolitizálnak. A vidék népe haza iránti szeretettől eltelve az ártatlan politika iránt, melyet „úri hazugság“-nak nevez, nem közönyös és nem egyszer mint a községi ügy az egész országot érdeklő ügyeket összejövetelek alkalmával „alaposan megvitatja.“

A családi élet a gömöri garam-völgyi nép között patriarkalis. A család feje a gazda, mindjárt utána következik felesége, a háziasszony. A gazda vezeti a gazdaságot, ő viseli gondját az egész háznépnek; ő néz a kereset után és intézi a teendőket. A háziasszony gondja a gyermekek nevelése és a ház rendben tartása; míg a család felnőtt tagjai napközben többnyire a házon kívül foglalatoskodnak, addig ő odahaza tesz-vesz, főz, varr és a gyermekekkel bajlódik. Ha a családfő, elöregedett vagy elhalt, a gazdaság vezetését rendesen a legidősb fiú veszi át.

Bizonyos családi események mindig alkalmat adnak különös ősrégi szokások gyakorlására, melyek a nép egyszerű, kevésbbé változatos életét némileg tarkítják. Lássuk ezeket az ember bölcsőjétől sírjáig.

Keresztelési szokások. A gyermek születését előzőleg már régen meg van állapítva a komák névsora. A „komakérés“ nem

jár bizonyos formaságok teljesítésével s többnyire az a szokás, hogy egy család valamennyi gyermekének ugyanezen keresztszülőket hívják. A meghívást mindenkor szívesen fogadják.

Ha a gyermek megszületett első teendő a gyermekágyast lepedőkkel körülfüggönyözni, hogy „szemtől ne ártson“ neki vagy az újszülöttnak. Mert a nép hite szerint idegen ember sokszor súlyos betegségeket idéz elő. Férfi nem is nyit be az olyan házba, hol gyermekágyas asszony van, mert tudja, hogy kalapját elveszít zálogba, melyet ki kell váltania.

Az újszülöttet rendes körülmények között a legközelebbi vasárnapon szokták megkereszteltetni. Ekkor jön a keresztanya és magával hozza a gyermekágyasnak szánt ajándékait: 2—3 kgr. húst, 1 liter erős pálinkát (szilvriumot vagy borovicskát), 2—3 rőf patyolatot ingecskékre, tojást, szalonnát s több effélét. A keresztanya fogadtatása után csakhamar kezdődik a templomba való készülődés, melynél a bába a főszereplő. Nagy ünnepélyességgel veszi a gyermeket és átadja a várakozó keresztanyának, azután megkerüli őt háromszor s minden egyes fordulaton kenyerrel érinti a kisdetet; mielőtt elmennének, ha az újszülött fiú, fejszét, ha pedig leány, rokkát tesz a szoba küszöbe alá, hogy szorgalmas munkást, illetve háziasszonyt neveljenek a gyermekből (Sumjác, Telgárt). A mely családban egymás után halnak a gyermekek, ott a bába ablakon át nyújtja a csecsemőt a keresztanyának, a mit ez a keresztelés után is ismét, csak hogy akkor már az édes anya veszi át kis magzatját (Polonka, Závadka).

A komaasszony viszi a gyermeket, a bába pedig egy liter pálinkát, melyet a papnak szokás adni. Az úton vagy a templom előtt csatlakozik hozzájuk a keresztatyja, ki mindeddig távol tartotta magát a gyermekágyas házától. A keresztelésnél nem feledik el a „pólya-pénzt“ (kvizma) mely egészen a gyermekágyas asszony tulajdona. Mihelyest haza hozzák a gyermeket, kenyérré vagy az asztallábihoz pusztá földre fektetik, miközben a bába ezeket mondja: „Elvittük mint kis pogányt, elhoztuk mint kis keresztényt.“ Ezt követi a nagy, néha 4 napig is tartó „keresztelő“ (krstiny) mely alkalommal nemcsak a komákat, hanem a közelebbi rokonokat is meg szokták vendégelni.

A komák szoros atyafiságba lépnek keresztgyermekükkel és szüleivel, a mit nagy becsben tartanak s igen súlyos bűnnek tekintik, ha a komák ellenségeskednek egymással.

Lakodalmi szokások. A lakodalmazás nincs ugyan valamely

évszakhoz kötve, mindazonáltal legtöbb esketés advent előtti időre és farsangra esik. A farsangi lakodalmazások a legnépesebbek, legzajosabbak és legérdekesebbek, mert ilyenkor történnek a tömeges esketések. Nem ritkán 8—10 pár is esküszik, a mikor aztán az egész falu lakodalmaskodik négy-öt napig. Az esküvők közönségesen hétfőn reggel mennek végbe.

Az élettárs megválasztásánál a kölcsönös vonzódás épen nem szerepel, mert a házaspárt a családi érdek vagy kényszer hozza össze. Az eljegyzés valóságos legény fogdosás, melyhez az öreg asszonyok kiválóan értenek. Nősülni szándékozó legények vásár- és ünnepnapokon fel s alá járnak a faluban, kurjongatva, tréfákat úzva s közbe-közbe alkalmi dalt énekelve.

Ilyenkor a szülék által felbérelt s lesben álló asszonyok körül fogják a kiszemelt legényt és furfangos rábeszéléssel, ezerféle ígérettel és magatartással, meg a náluk lévő pálinkával végre arra bírják, hogy önként követi őket. Néha megesik, hogy a hálóba kerített legény útközben felocsúdik ábrándjaiból s menekülni igyekszik; ez esetben durva erőszaktól sem riadnak vissza a vőlegényszerzők és csak úgy röpitik prédájukat a leányos ház felé. A várva-várt legény megérkezése, mondhatni elővonszolása leírhatatlan örömet szerez az egybegyűlt rokonságnak; maguk közé ültetik, dédelgetik, itatják és ha kiejtette az „igen”t boldogságban úszik az egész ház népe. Szabadkozása vagy ellenkezése esetén újabb ígéretekkel, melyeket nem szoktak megtartani, gazdag hozomány-nal, melyet soha sem adnak, ostromolják; sőt ha még ekkor sem hajlandó beleegyezni a tervezett házasságba, egy hétig tartják házuknál, míg csak meg nem adja magát.

Minthogy a kelengye igen egyszerű s többnyire már úgy is készen vár az alkalomra, a legközelebbi vasárnapon elmennek a plébánoshoz és megiratják a hirdetések, mit lakoma zár be a vőlegény házánál. Ez a tulajdonképeni kézfogó (zdavanka), melyhez a menyasszony süt kalácsot.

A második hirdetési vasárnapon a menyasszony pártában, a vőlegény bokrétásan megyen a templomba. Az esküvő előtti szombaton, korán reggel rendbe hozzák a menyasszony ágyát, mire több asszony dalolva járja a falut a közeledő örvendetes eseményt mintegy tudatandók. A felhúzendó párnahéj két csücskébe petrezselymet és foghagymát kötnek, hogy semmiféle megbabonáztatás erőt ne vegyen a fiatalokon. Másnap, vasárnap délután elhozzák a zenészeket s egész éjjel tánczolnak a vőlegény lakásán.

A lakodalmom napján nagy sürgés-forgás van a menyasszony háza táján; vendég vendéget ér s rövid idő alatt egészen megtelik a ház násznéppel. A meghívásokat maga a menyasszony végzi, kevéssel az esküvő előtt. A vőlegény és násznagyjai („starejši“) zeneszóval jelennek meg a leányos háznál „kikérni“ a menyasszonyt.

S a mint a vendégek mind összegyülekeztek, teljes díszbe öltöztetik a menyasszonyt, az első násznagy pedig elmondja a szentírási idézetekkel fűszerezett ünnepélyes beszédét és a szülők kiadják leányukat. Végre megindul a nászmenet kísérve a zenészekről, kik indulónak csúfolt darabot húznak, fülsértő módon.

Elöl megy a menyasszony, kit a vőfény („družba“) vezet egy nagy piros kendőnél fogva, melynek egyik csücskét a menyasszony, másikat a vőfény tartja; utána kullog két nőrokona között a vőlegény; ezeket követi a násznép rendetlen csoportja.

A vidék három alsó községében a menyasszony ruháját zöld szoknya és hosszú ködmön képezi. Ily öltözéke csak egy néhány családnak van az egész faluban, ezektől ki szokták kölcsönözni a többiek. Szívesen adják. A vőlegény vastag piros zsinórral körülövezve és felbokrétázva megy az esküvőre. — A felső községekben szép fehér ruhába öltöztetik a menyasszonyt. A vőlegény öltözete közönséges, minden feltűnés nélkül való.

Mielőtt a pap a fiatal párt megesketné, az egész nászmenet megkerüli a nagy oltárt s egy kis pénzt tesz össze („ofera“: oltári ajándék). Ezt az eskető pap kapja. Esküvő után a legnagyobb rendtelenségben térnek vissza a menyasszony szülői házához. Néhol az a szokás, hogy a visszatérő násznépet be nem eresztik a házba, hanem egy ideig kint várattják, mialatt ismét alkalmi dalt énekelnek.

Mihelyt kinyílik az ajtó, a menyasszony elsőnek rohan a szobába, hogy kergetősdit játszék vőlegényével. Háromszor szalad az asztal körül, a vőlegény pedig utána. E kis fáradság után mézes ételt kapnak (pl. mézes kását), hogy egész életük édes legyen.

A gömör-garam-völgyi lakodalmakon nagyon keveset esznek de annál többet isznak és tánczolnak. Legközönségesebb ételek: leves hús és káposzta. Kalácsot is sütnék. Ital: nyers pálinka, melyből 4—600 litert is fogyasztanak egy gazdagabb pár lakodalmán.

Este befognak négy felcsengőzött lovat és elmennek a menyasszony ágyáért, mely alatt azonban nem csupán az ágyat, hanem az egész kelengyét kell érteni, mely egy kisebb-nagyobb tulipántos faladából, több-kevesebb ruhával és 3—4 párnából áll. Sumjácson

és Telgárton gyakran előfordúl, hogy ezen kelengye ki van kölcsönözve, melyet aztán a lakodalom után vissza kell adni. — A hozomány elszállítása ünnepélyes módon megy végbe. Az örömanya kenyérrel és szentelt vízzel kezében háromszor megkerüli a feldiszített szekeret, s ugyan azt teszi a menyasszony is és erre sietve felül a szekérre. A vőlegény erősen pattogatja ostorát és várja, míg a szekér meg nem telik égő gyertyát tartó asszonyokkal és leányokkal. Erre megindítják a lovakat és lárma s fülhasító kurjongatás és dalolás között viszik a kelengyét a vőlegény háza felé. Sumjácson és Telgárton szokásban van a menyasszony kegyetlen megostorozása a vőlegény által, mikor az felült a kelengyét szállító szekérre.

A vőlegény lakásához érkezvén azt zárva találják és csak hosszú szóvita után a nők és a leányok alkalmi dalának eléneklése alatt eresztik be őket.

Megnyilván az ajtó a vőlegény anyja kenyérrel és mézzel fogadja mennyét s kérdi: „Mit hoztál édes leányom?“ — „Szerencsét, egészséget és Isten áldását“ — feleli a menyasszony. Ezt háromszor ismétlik, mire a papa mézbe mártott újjal érinti a mátkapár homlokát és bevezeti vendégeit. Azután a vőlegény házánál folytatódnak a vígságok, ivás, táncz és mindenféle pajkosság.

Éjfél körül előáll a vőfény s nagy kés segítségével leveszi a menyasszony koszorúját, azután szétbontja a haját, a koszorút pedig a menyasszony ágya fölé a gerendához tűzi. Ha a vőfénynek sikerül a koszorút ellopni, akkor a menyasszony bizonyos összeget fizet neki. A fiatal pár lefektetése zeneszó és dalolás mellett történik.

Reggel a menyasszony vízzel telt kupára ül s egyik közeli nőrokona (többnyire keresztanyja) fejkötőt tesz fejére. Ezt ismét alkalmi dal kíséri.

A vőlegény egy néhány pénzdarabot vet a kupába és a vízzel együtt kiönti, a menyasszony meg felszedi. Végül elmegy a fiatal menyecske a templomba avatásra s ezzel be van fejezve a lakodalmi szertartás.

Temelkezési szokások. Halálesetek alkalmával szokásban van a halott melletti virrasztás. Esténként összegyülekeznek a szomszédok, rokonok s imádkoznak a halott nyugalmaért és énekelnek. Éjféltájban a virrasztókat pálinkával vendéglik meg a házbeliek. A temetést sokan kísérik. Előbb a templomba viszik a halottat, ott misét szolgáltatnak érte, beszentelik s azután kiviszik a temetőbe. A ha-

lotti tor sohasem maradhat el. A megholtak iránt kegyelettel viseltetnek, misét szolgáltatnak értök, halottak napján pedig kivilágítják sírjaikat.

Egyéb szokások. A mezei vagy házi munkával járó szokások nem mindenütt egyformák, de még mindig szívóssággal ragaszkodnak hozzájuk.

Mikor a gazda megkezdi a trágyahordást, úrnapi nyírfavesszőket tűzdel az első szekérbe. Ha elérkezett a tavaszi szántás ideje, előbb ki nem mozdúl az udvarból, míg a házi asszony el nem megy vízzel telt kupával az ekébe fogott ökrök vagy lovak előtt, másképen üres lenne a kalász. Akár milyen munkába is készül a gömör—garamvölgyi gazda, elindulásakor soha sem mulaszt el ostromnyelével keresztet csinálni szekere elé.

A különböző ünnepnapokhoz fűződő szokások szintén sokfélék. Kezdjük a karácsonyi ünnepnapokkal. A karácsony oly szent és magasztos ünnep, hogy azt mindegyik családja körében igyekeznek tölteni. Ezen ünnepekre a háznak egészen tisztának kell lennie, a miért is az ünnep előtt teljes erővel folyik a tisztogatás munkája. A szemetet az útca közepére szokás kiszórni. Mákos gubó, ostya, melegített pálinka egy házban sem hiányzik ilyenkor. A foghagymának nagy a keletje, mert ez megvéd a boszorkányok ellen. Különböben a sok babonáságnak hossza-vége nincsen. Karácsony estén járnak az éneklő gyermekek, leányok, asszonyok, sőt öregebb férfiak is házról-házra, eléneklük jó kívánságaikat, miért azután ajándékokat kapnak.

Az utolsó farsang az általános mulatozás ideje. Ekkor a leányok fánkot sütnek egyes házaknál és míg az idősbek a fánk körül forgolódnak, addig a többiek a legények sapkáira vadásznak. Jaj annak a legénynek, a ki oly ügyetlen, hogy sipkáját lekaphatták. Gúny tárgya a leányoknak s váltságdíj fejében egynéhány liter pálinkát kell fizetnie.

Hamvazó szerdán minden jóra való asszony siet a templomba. Az isteni tisztelet után betér a korcsmába és nagyokat iszik a hosszú lenre. Haza érvén, összehívja a szomszéd- és komaasszonyokat, kikkel folytatja az ivást egész estig. Jó kedvükben ugrálási gyakorlatokat végeznek, a kemencze tetejéről a szoba közepére ugrálva. A ki legnagyobbat ugrik, annak leghosszabb lesz lene. Egyszer sem látni annyi bepálinkázott asszonyt, mint e napon.

A nagyhét utolsó hetében szokásos az úgynevezett „Mamorséna“-járás. Ez abból áll, hogy a leányok egy nagy, leányruhába

bújtatott bábúval járnak házról-házra, alkalmi dalokat énekelve. Mindenütt, a hol megfordúlnak, tojást, lisztet vagy pénzt kapnak, miből este lakomát rendeznek.

Kiváló ünnepélyességgel ülik meg a húsvétot is. Nagycsütörtökön, a ki csak teheti, elmegy a templomba, nagypénteken sűrűn látogatják a szent sírt. Nagyszombaton az első harangszónál mindenki a patakhoz szalad, hol megmosdik és vizet merít. Ezzel, gondolják, megóvják testüket minden hajtól, különösen a tisztátalan betegségektől.

Húsvét-hétfő reggelén a legények meglocsolják a leányokat, mit ezek kedden vesszőzéssel viszonznak. Ilyenkor szokásban van a piros tojás osztogatása.

Pünkösöd már kevésbé zajos s legfelebb megemlítendő, hogy a legények vasárnap reggel nyírfákat („maje“) ültetnek kedveseik, vagy ismerőseik ablaka alá.

Keresztelő Szent János napja előtti estén rózsából, régi hordókból rakott máglyát gyújtanak. A legények és leányok körülállják a tüzet s át is ugrálnak rajta. Másnap, június 24 én a leányok a káposztásba mennek, ott forognak, hogy oly káposztafejek nőjjenek, a mily nagy kört szoknyájuk csinál.

A templom védszentjének napját, a búcsút („kermes“) kiváló ünnepélyességgel tartják.

A gömöri garam-völgyi nép között a babona, igézés, kuruzsolás és egyéb természetfölötti dolgokban való hit, fájdalom, nagyon el van terjedve. Boszorkányokról, szellemek megjelenéséről sokat tudnak mesélni. A boszorkány, vén banya, ki denevér vagy varangy alakjában szokott megjelenni. Különös betegségek, a tehén rossz tejelése, a marhában esett kár, mind a boszorkány működésének eredményei. De a ráolvasás (zacitanie) embert, állatot egyaránt meggyógyít, és vannak egyes férfiak és asszonyok, kik ehhez nagyon jól értenek.

A gömöri garam-völgyi tótoknak saját nemzeti tánczuk nincsen, hanem a csárdáshoz hasonló tánczot járnak.

A folyton fejlődő népnevelés és más közművelődési tényezők hatása már is sokat változtatott a nép életmódján és szokásain s így remélhető, hogy az ismeretek terjesztése mellett a nép művelődése végre a kor színvonalára fog emelkedni s hogy e téren méltó lesz természeti szépségeiben annyira bővelkedő s egyébként is felette érdekes szülőföldjéhez.

JAVASLATOK A FÖLDRAJZI OKTATÁS MÓDSZERÉHEZ.

(Fölvastatott az 1900. évi január 25-diki ülésen.)

Daczára annak, hogy a sajtó naponta hízeleg olvasóinak azzal a frázissal, mely szerint a mai emberiség látóköre igen kiterjedt s a nagy földrajzi távolságok mindinkább összezsugorodnak: aki fáradságot vesz magának, hogy társadalmunk földrajzi ismeretei felől tájékozást szerezzen, nem a legkedvezőbb benyomásokat fogja szerezni.

Magam is gondolkoztam már a felett, hogy a különben feltűnő értelmiséggel és természetes észszel bíró magyar nép földrajzi ismeretei az aránylag jó népiskolák mellett is mennyire kezdetlegesek s különösen szembeötlő, hogy a térképpel való ábrázolás iránt a legtöbb ember igen kevés fogékonysággal bír. Nem arról van szó, hogy a térkép finomabb nyelvezetét megértésük, csak annak lehangosabban kiáltó szavait! Nemcsak az egyszerű népiskolát végzett egyének, de egy-két polgári vagy gymnasiumi osztályt végzettek közt is a legtöbb ember sehogy sem találja magát otthon a térképen; attól pedig éppenséggel nagyon távol áll, hogy annak szépségeit élvezni tudná. Sajnosan tapasztalhatjuk, hogy a térképpel legtöbb ember úgy van, mint a zenét nem értő ember a kottával: borzad tőle s a *szakértőkre* bizza, pedig a térképolvasásra mai nap már minden embernek szüksége van, — ez nem olyan mint a kottaolvasás, *a földrajzot nem lehet cigányosan hegedűlni*, ehhez muszáj meglenni a térképismeretnek. Aki földrajzi ismerettel nem bír, olyan mint a vak ember, csak hallja, hogy történt valami, de nem tudja, nem látja, hol történt. Én hajlandó volnék az egyes emberek korszerű műveltségének fokát az illető földrajzi ismeretéhez képest állapítani meg, hiszen az egész földgömböt behálózó távirat repülő hírei naponta vizsgáztatnak bennünket a földrajzból s továbbképeznek, ha már kellő alapismeretekkel bírunk.

Ezen tapasztalatok és kívánalmak önként azt a gyanút ébresztik fel az emberben:

1. hogy a földrajzi oktatással nem foglalkoznak mindenütt elegendő ügyszeretettel s a tárgyhoz méltó buzgalommal;

2. hogy egészben véve a földrajzi oktatás módszere nem biztosítja a kellő eredményt.

Az első pontra nézve sajnálattal kell megnyugodnunk abban, hogy ilyen eljárásban részesülnek más tárgyak is s a tanító egyéni hajlamai, képzettsége és munkakedvéhez képest ez mindig így lesz.

Hanem a második pontra nézve előttünk áll a tér a cselekvésre s ha a földrajzi oktatás módszere nem biztosítja a kellő eredményt, vizsgáljuk először is, hogy mi ennek az oka, hogy aztán megállapíthassuk a teendőket.

Valamely tanítási módszer elbírálásánál nézetem szerint következő szempontok lehetnek irányadók:

1. mint módszeres eljárás az ember természetes képességére van-e alapítva,

2. az ismeretnyújtás fokozataiban követi-e a lelki képességek természetes fejlődési útját s képes-e azokat a fejlődésben előrevinni,

3. gyakorlati alkalmazásában képes-e előteremtteni a tanítás azon segédeszközeit és módjait, melyek a maradandó siker biztosítására okvetlen szükségesek.

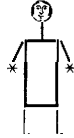
Ezen szempontokat érinteni nem azért láttam szükségesnek, mintha ezúttal a mai tanítási módszer és a segédeszközök egész kritikáját adni kívánnám, ezzel a tisztelt társaság tagjai elég gyakran találkozhatnak és foglalkoznak, én az Önök kegyes engedelmével mindjárt a javaslataim alapját képező gyakorlati tapasztalatokkal s aztán a javaslatokkal leszek bátor előhozakodni, melyeket olyan sorban rendeztem, amint a bírálati szempontokat egymásután állítani célszerűnek láttam, — magát a bírálatot aztán úgy a fennálló módszer, mint az én javaslataim fölött, illetékesebb fórumra nem bízhatnám, mint e társaság mélyen tisztelt tagjaira.

*

Gyakran fölszólítottam egyik-másik földműves embert, hogy rajzolja le nekem édes hazánk határait, hadd győződjem meg, tudja-e, milyen alakja van annak a földterületnek, a melyet mi az egész világon legjobban szeretünk. Ezen felszólításra többnyire azt a feleletet kaptam, hogy *még nem próbáltam*. Csak igen ritkán találkoztam azzal a válasszal, hogy *nem tudom*. Ebből igen egyszerű azt lekövetkeztetni, hogy ha próbálgatná: akkor le is tudná rajzolni a legegyszerűbb ember is, ami igen természetes; én tehát megmutattam hogyan kell s egy pár próbára meg is tanulta mindenik.

Eféle kísérletek alapján bárki is meggyőződhet a felől, hogy *a nép gyermekeit éppenúgy meg lehetne tanítani a térképolvasásra, mint a hogy a betűolvasásra megtanítjuk*, csak úgy kellene kezelnünk a földrajztanítást, mint az írva-olvasást, tudniillik kellő időben kezdeni, helyes módszerrel és buzgalommal folytatni.

E tisztelt társaságban bizonyára sokan vannak, akik a népet ismerik, — méltóztassanak csak elgondondolni, mi az oka annak, hogy ez az alak úgy a kis gyermek, mint az öreg ember előtt

embert ábrázol, holott ez az alak mint vázlat is igen primitív?

Ennek az oka nem egyéb, mint az, hogy ezt az alakot már a kis gyermek berögzíti a rajzolás közben agyába s összeköti az ember fogalmával, daczára annak, hogy ez az alak mint rajz *nem testet ábrázol*.

Mikor a 6 éves gyermek az *i* hangja mellett krétával meghúzza az *i* betű alakját, — akkor a rajz szintén bele fényképeződik a szem reczehártyájáról az agyba, — ott megmarad és a betűkép a hangfogalommal egyesül. A gyermek tehát képesítve van arra, hogy 6 éves korában hang és betűképet percipiáljon, azokat összekösse és rögzítse.

Próbát tettem ugyanezen alapon 6 éves gyermekekkel térkép-részletet percipiáltatni a következő módon:

Krétát véve elő, a fekete táblán megrajzoltam olyan vonalat, melylyel a térképeken a folyót szokás jelölni és fölszólítottam a növendéket, hogy mikor én ezt csinálom, mondják hangosan:

„víz foly“.

Aztán megmondtam nekik, hogy amerre húzom, arra foly; ezt is elhitték; mikor pedig a rajzot továbbhúzva oly rajzot csináltam, mint a milyennel a tavat szokták ábrázolni, megmondták rá, hogy **„víz áll“**. Itt már csak egy lépéssel kellett volna tovább menni s meg lett volna a **tó** fogalma. Azonban vegyünk elé egy folyót, például a Duna rajzát hazánkban és rajzoljuk a gyermekek elé arányos alakban és nevezzük meg a gyermekek előtt, hogy ez a **Duna**. Ha ők ezt a vonalat kicsinyben és nagyban, táblán és papíron mindig egyforma arányúnak látják s megnevezésül mindig ezt hallják: **Duna**: akkor ez a vonal éppenúgy agyukba fényképeződik, mint az **i** betű s e vonal képe azonnal felidézi a **Duna** fogalmát,

amihez kötve van s ha véletlenül egyik fiú kabátja ilyen alakban szakad el: arra is rámondják, hogy olyan mint a **Duna**. Ez az eredmény egészen természetes munkája az emberi agy tevékenységének, tehát az ember belső képességeinek éppenúgy, mint az, hogy a gyermek egy év alatt az összes betűket képes lesz rajzolni s mindenik tanító bizonyosságom lehet rá, hogy ha a gyermekkel előbb és többször gyakorolnánk a nyomtatott betűk utánzását; jobban megismerné ezeket, mint az írottakat. Ez igen természetes mert a betű képének felmutatása és szemléltetése még csak fél munka éppenúgy, mint a rajzolás nélküli térképszemléltetés. Az értékes és maradandó munka ott kezdődik, ahol az alak az ujjak működése által lassankint előállított kép által az agyba vetődik, mert amint a szem reczehártyáján előáll a rajz, — úgy képződik és állandósul az meg az agyban is.

Azt hiszem, hogy ha ezek után kijelentem, hogy maradandó térképismeretet csakis rajzoltató eljárással lehetséges szerezni: ezzel sem újat, sem meglepőt nem mondok, — de azt is hozzá kell tennem, hogy a rajzoltatás keresztülvitelében *helytelennek látnám azokat követni, akik már kész vonalakon más szín, vagy vastagabb vonal húzásával akarnak térképismeretet nyújtani*. Ezt én a tanítás és tanulás kigúnyolásának tartom. Rosszabb még annál is, mint mikor valaki az ablakon át utánrajzol, mert ott legalább arra ügyelnie kell, hogy a felől levő papír meg ne csúszszék, míg itt kényelmesen, a már kész vonalon utazik, akárcsak gyorsvonaton haladna! Pár pillanat alatt körülhúzza vagy kipontozza a kész úton Magyarország határát, végigszalad a kész folyókon a nélkül, hogy a részletek agyában maradnának s nem is szerez állandó tudást az alakok ismeretéből soha. Egy negyedóra alatt készen van *Hazánk térképe*, — de **tudás?** — az nincs. Ez a munka játéknak is csekély értékű földrajzi ismeretnyújtás szempontjából.

A térképrajzolás ott kezdődik, ahol az egyén önmagától indul s utánozni készül egy előtte levő alakot. Itt az írót az agy indítja és vezeti, nem pedig egy kész útvonal. Az agy munkája alatt két kép áll elő, egy a papíron és egy az agyban. Ha az agy e képeket többször előállította az eredeti után: végre képes lesz a minta mellőzésével, — az agyban megmaradt kép után is előállítani s minél többször előállítja az ujjak közreműködésével: annál erősebb lesz az agybeli kép is. **Ez a maradandó tudás.**

A térképtudáshoz tehát olyan munka által juttatom a növendéket, mint a minőt végez az a tanító, aki az írvaolvasást tanítja,

Mint amilyen jól megképződik az agyban az *i* betű alakja, mikor a gyermek írónját e szavak kíséretében húzza:

*jobbra fel benne félig le, kereken
jobbra fel;*

i

éppenolyan jól képződik meg az agyban egy folyó vagy hegység képe, ha a kéz annak rajzát az égtájak és a haladás irányának elmondása, ismételtetése közben előállítja, de csakis akkor, ha az alakot maga állítja elő, nem pedig ha készen kapta s a kész vonalon útatik.

Hogy inductive a tanteremből kiindulva haladjunk s hogy egyidejűleg a távlati rajzot is, az alaprajzot is adjuk, — ezt a gyakorlatban levő eljárásból készséggel követem. Helyesnek látnám azonban ezt az eljárást javítani azzal, hogy a gyermek ugyanazon a képen is lássa a távlati rajzot és annak alaprajzát. E mellett azonban a távlati és alaprajz külön képeken is szemléltethető.

A földrajzi rajzoltatást illetőleg térképrajzoltatást igen célszerű bizonyos játékszerű mellékfoglalkozásokkal, gyakorlatokkal kísélni.

Legyen szabad egy párt ezekből fölemlítenem.

Egy fölállított táblaszerű keretben a növények Magyarországon domborművű térképét készítik meg gyúrható agyagból, azután festékekkel fölrajzolják a folyókat, határokat stb.

Az iskolaudvar egyik homokos oldalán léczkeretbe vizes homokból domborművű térképet alkotnak a tanító felügyelete alatt.

Vagy:

Az osztály bevonul a téres udvarba s egymással kezefogva úgy áll föl, mint minő alakban a Kárpátok körülveszik hazánkat Pozsonytól a Vaskapuig. Ekkor fölhívásra meghajtják magukat a Kis-Kárpátok, a Magas-Tátra stb. Aztán tartalékban hagyott tanulókból csapatok indulnak és elhelyezkednek a Bakony-, Vértes-, Eperjes-Tokaji-hegység stb. Majd fölhívásra növények lépnek elő és egyik meghúzza pálczával a Duna folyását, másik a Tiszát stb. Egy félóra alatt meg van alakítva hazánk térképe és felszólításra az hegycsoportok, heglánczok megnevezik, hogy melyik folyó folyik el lábainál. A különböző nagyságú fiuk ha nem is elég arányosan, de hozzávetőleg a hegymagasságok közti arányt is feltűntetik, amennyiben az alacsonyabbak ülve foglalnak helyet.

Ezek az alakítások igen kedvesek és tanulságosak a tanulóknak.

előtt s a hasznos játék egy neme gyanánt alkalmazhatók. Én azt tapasztaltam, hogy a melyik növendék csoportot efféle földrajzi játékokra tanítanak, nagy kedvvel fog hozzá a térképrajzoláshoz és eredményt ér el. A fődolog természetesen, hogy a tanítónak is kedve legyen hozzá, de hát mely tantárgyhoz nem kell ez? Az egész tanítás olyan munka, a mit kedv, előszeretet és találékony-ság tehet sikeressé.

Mikor a *fekete* térképrajolásban a növendékek már haladást tettek, mikor nemcsak az alakok elhelyezkedésével, hanem az összehasonlítással is tisztában vannak: következik a *színes térkép*.

Nem állítom, hogy a tanulók fekete térképmunkái egészen művésziessé lesznek, de ezen a fokon még nem is az a cél, hogy művészi kép legyen előállítva, hanem csak az, hogy *ezek elkészítése mint munka hozzájáruljon a növendékek földrajzi tudásának biztos megalapozásához.*

*

A színes térkép úgy viszonylik a fekete térképhez, mint az öszhang a prim szólamhoz.

Ha egy fekete térkép egyenkint ölti fel azokat a színeket, a melyek szükségesek, hogy belőle színes térkép legyen: ez hasonlít ahhoz, mikor a prim szólamhoz a többiek csatlakoznak. Együttvéve az egészből áll elő az öszhang minden szépsége.

Ha már a fekete térkép előállítása is oly érdekes volt: mennyi örömet és nemes élvezetet fog nyújtani a színes térkép előállítása. Ebben is benne van az öszhang minden baja és gyönyöre.

A színes térkép olvasásában szintén együtt kívánom vezetni a növendék kézimunkáját a megismeréssel. Tehát ecsetet elő és vízfestéket! *Ez nemcsak földrajzi ismeretet fog nyújtani, hanem izlést és ügyességet is.* Vonjuk meg vékonyan a síkság határait s elő a jellemző szép zöld festékekkel. Mai nap már olcsón lehet ezekhez a kellékekhez jutni a falukon is.

Itt azonban ismét hangoztatnom kell, hogy a növendéknek kezébe csakis mintát adok, de kiszínezni való térképet sohasem, — hacsak nem maga a növendék készítette azt.

Az ország határának feltüntetése után adja meg a növendék a Nagy-Alföld, a Kis-Alföld, a Dráva és Száva csatlakozó síkságainak körvonalát, aztán az emelkedések fokozatainak körvonalát s az ország különböző részein az egyenlő talajmagasságokat egyszerre fesse ki, s mikor így az emelkedések alapszínét megcsinálta, vagyis *mikor a színes térkép készen van, akkor rajzolja bele a fekete térképet.*

Így aztán világos fogalma lesz arról, hogy pl. a folyó útja idomul a talaj viszonyaihoz. A képzés felsőbb fokán aztán majd megtanulja azt is, hogy a vizek minő átalakító munkát végeznek a szárazföld domborzati viszonyain és határain.

Nézetem szerint ha már egyáltalán véve készen akarunk adni valamit: (a mintán kívül) és a színes térkép készítése például nem vihető keresztül a tanulók nagy száma, vagy más akadályok miatt: akkor is inkább adjunk a növendék kezébe színes alapnyomatot, a melybe aztán ő fekete térképet rajzol, mert ezt a munkát csakis gondolkozva lehet végezni s a nevelésben csak olyan cselekvésnek van értéke, a mely gondolkozva történik.

A színes térkép készítése már valóságos műélvezetet nyújt a növendékeknek, nemesíti ízlésüket és fejleszti művészi érzéküket. A színek megkülönböztetése, az átmenetek elkísérése, a hasonlók fölkeresése, a fokozatok megállapítása egyiránt értékes, képző munka.

A fekete és a színes térkép előállítására képezi az én földrajzi írva-olvasatató eljárásomat, a melyről sem azt nem állítom, hogy új, sem azt, hogy az én találmányom, mert hiszen akárki rendszert alkothat magának belőle, — hanem azt az egyet tapasztalataim alapján határozottan állíthatom, hogy **sikerés**. Nem kell ehhez, hogy a tanító rajzművész legyen, csak annyit tudjon rajzolni legalább, mint a mennyit a legjobb tanulótól vár.

Hogy a földrajzi képzés fokozatait mint töltjük ki a természetrajzi, néprajzi, történelmi és geológiai ismeretekkel, ezt itt és e felolvasásban részleteznem fölösleges. Elég lesz talán ha egyszerűen érintem, hogy a földrajztanítónak tisztában kell lenni azzal, mint ad életet a fűvek, fák, növény és állatvilág ismerete a síkoknak és hegyoldaloknak, mint magyarázza meg a talaj és kőzetek ismerete a földművelés és ipar jelenségeit s mint lesz térképrajzolás közben minden új fogalom érdeket keltő eszközzé a tanító kezében.

A közvetlen hatás, az előadás élénksége azonban feltétlenül megköveteli, hogy a tanító hazánk egyes részein megforduljon. Ezt a kívánalmat különösen *a földrajz hazafiságra nevelő hatása* kedvéért hangsúlyozom s határt szabok neki: *a Haza határait*, mert azt elvégre sem lehetne oda fokozni, hogy a földrajztanár Afrikát és Amerikát is járja be. *A legfontosabb a mit a népiskolai földrajztanítástól várhatunk, hogy hazafiságra neveljen*. Ezért volna kívánatos, hogy Hazánk földrajzát a legnagyobb közvetlenséggel, legmegkapóbban adjuk elő. E célból a tanítóegyleteknek turista kirándulásokat kellene rendezni, mint ezt a fővárosi tanító-

egylet túrista-köre teszi s ezen kirándulásokat a kormánynak támogatnia kellene, hogy a tanfelügyelő efféle kérdéseket intézhessen a tanítóhoz :

Melyik vidéket tanulmányozta tanító úr a múlt nyári szünidőben ?

Az olyan tanító, a ki legalább hazánk egyes részeit beutazta: könnyebben bevezeti növendékeit a tanítás előszobájából a belső termekbe, élénkebben tanít más országokat is; megelevenítik a láthatárt, benépesíti a mozgó világ jelenségeivel; a síkok a gulyák kolompjától, a hegysorok a zakatoló gyarak zajától hangoznak; amott Számum elől menekülő karaván képét, a Sarkkörök a földrajzi tudományért küzdő utazók küzdelmeit tárják a növendék elé s mindez oly megragadó a tanulóra, oly üdítő és ismétlődő élvezet a tanítóra, a mibe talán el sem lehetne fáradni.

A rajzoltató földrajztanítás azonban nemcsak azért jó, mert a biztos tudást lehetővé teszi, hanem azért is, mert a növendék fejleszthető képességeire alapítható s azok fejlődésével párhuzamban vezethető, tehát egy *jó módszer alapvető előnyeit határozottan bírja* s mint pár részletben bemutattam, — gyakorlati alkalmazásában képes előteremteni a tanítás azon segédeszközeit és módjait, melyek a maradandó siker biztosítására okvetlen szükségesek s melyeket én gyakorlati elvek alapján „*Rajzoltató Földrajz*” című művecskémbe foglaltam össze, mely a jövő hónapok alatt fog megjelenni.

Legyen szabad ezek után az elmondottakat következő elvszerű javaslati pontokban összefoglalni :

1. A népiskolai földrajzi oktatást az érvényben levő állami tanterv szerint is tulajdonképen a II-ik elemi osztályban kezdjük, mert a II. osztály tananyagát képező beszédértelme gyakorlatban már földrajzi fogalmak is vannak.

2. A harmadik elemi osztályban a rendszeres földrajzi oktatás rajzoltatással kísérendő, még pedig mindjárt a felfogatás alkalmával, tehát az iskolaudvar, a község, a határ, a járás és vármegye s ennek felfogatása közben fölmerülő minden fogalom, mely a térképen érzékeltethető: nem csupán szemlélet és szemléltetéssel, hanem rajzoltatással legyen kísérve.

3. Az előnyomott térképvázlatokon a növendékek ne úgy rajzoljanak, hogy az előnyomatot kísérik, hanem a térképvázlaton hiányzó földrajzi részleteket tüntessenek fel.

4. A földrajztanítás menetétét földrajzi játékok és gyakorlatok kísérik.

5. A jelenleg még mindig sok helyen gyakorlatban levő *szövegbetanultatás* mindenáron mellőzendő s az értelemmel és a növedékek tevékeny közreműködésével kísért öntudatos tanúlással helyettesítendő.

6. A színes térképolvasást szintén színes térképrajzolás kísérv minden fokon.

7. A földrajz tanítást, kivált Hazánk földrajzának tanítását intenzívebbé teendő a tantestület tagjai igyekezzenek az egyes vidékek földrajzi viszonyait személyesen megismerni. Kívánatos, hogy ilyen tanulmányúttakat tevő tanítók kivételes úti kedvezményekben részesüljenek.

8. A földrajzi oktatás egészben véve legyen élénk, közvetlen és a további megismerésre vágyat keltő.

Vaday József.

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Választmányi ülés 1900. január 11-én.

Elnök: dr. *Erődi Béla*. Jelen vannak dr. *Havass* alelnök, *Berecz* főtitkár, *Cholnoky*, dr. *Gindele*, *György*, *Hahóthy*, dr. *Pelző*, dr. *Lóczy*, *Schneider*, dr. *Thirring* és *Wodianer* vál. tagok.

1. Az előző ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. *Berecz* főtitkár jelenti, hogy *Gerster* alelnök és dr. *Jankó* titkár távollmaradásukat kimentették.

3. Jelenti, hogy *Coburg Fülöp* herczeg, Ő kir. Fensége titkárától vett értesítés szerint Ő Fensége örömmel és köszönettel fogadta a társaság azon javaslatát hogy Gömör-vármegyéről írt dolgozata a Földrajzi Közleményekben közöltessék. A választmány a munkát a január 25-iki felolvasó ülés napirendjére tűzi ki.

4. A földművelésügyi ministeriumtól érkezett leírat az illetékes Balaton-bizottságnak adatik át.

5. Főtitkár jelenti, hogy a Lillei Földrajzi Társaság elnöke *Crépy Pál* meghalt, hogy a földhitelintézetnél 163 kor. 92 fill. egyenleg a társaság javára mutatkozik s fölveendő; hogy a fővárosi statisztikai hivatal a neki megküldött Közleményekért köszönetet mond; a bécsi katonai Földrajzi Intézet az *Astronomisch-geodätische Arbeiten* 16-ik kötetét beküldte, mely már meg van köszönve, hogy a *Barsi-féle* örökösödési ügyben újabb végzés érkezett; az aacheni *Deutsches Meteorologisches Jahrbuch* cserépéldányt kér és *Szende Gyula* r. tag a *Handbuch für Diplomaten* című munkája előfizetési felhívásának a Földr. Közlemények decemberi számához való melléklését kéri.

A választmány *Crépy Pál* halálát szomorú tudomásul veszi, a *Barsi-féle* hagyatéki ügyben érkezett végzést *Gindele* v. tagnak adja ki, a *Deutsches Met. Jahrbuch* chál a csere viszonyt nem tartja szükségesnek, *Szende Gyula* kérelmének helyt ad.

6. A tagok közül kilépnek : Asbóth János, Gönczi Ferencz és Maurer Mór. — Tudomásul szolgál.

7. Felolvasó ülésekre kitűzetnek : január 25-ikére Coburg Fülöp herczeg Ő Fensége dolgozata Gömör-vármegyéről, esetleg Dr. Havass Rezső ismertetése a Budapest in Wort und Bild című vállalatról ; február 8-ikán Lóczy Lajos bemutatja a párisi kiállításra küldendő tárgyakat s esetleg jelentést tesz Zvjic lev. tagnak a Balkan-hegység középrészének hegyalakulata és a macedonai tavaknak felmérése körüli kutatásairól ; márczius 8-ikán Dr. Brózik Károly az újabb magyar kartographiai termékeket mutatja be. Előjegyzésbe vétetik még Bátky Zsigmond felolvasása a magyar Alföld hőmérsékleti viszonyairól.

8. Dr. Thirring Gusztáv jelentése alapján a választmány Dékani Kálmánnak Bél Mátyás Notitia Hungariae novae című munkájáról írt dolgozatát nagy terjedelménél fogva nem tartja közölhetőnek.

9. Elnök felolvassa a Társaság és Wodianer Arthur kiadó között a Földrajzi Könyvtár megindítása ügyében kötendő szerződés tervezetét. A választmány azt azon módosítással, hogy a Társaság tagjai a vállalat kiadványait 20% kedvezményvel szerezhessék meg és a tagoknak eladott példányok bolti árából 5% a Társaságot illesse meg : változatlanul elfogadja.

10. Elnök ennek kapcsán hangsúlyozza, hogy a vállalat életképessége a szerkesztő bizottságtól függ. Javaslatához képest a választmány a szerkesztő bizottság elnökévé Lóczy Lajost, tagjainá Erődi Bélát, Brózik Károlyt, György Aladárt és Thirring Gusztávot választja meg, kikhez a szerződés értelmében még Wodianer Arthur kiadó csatlakozik.

Felolvasó ülés 1900. január hó 25-én a Tud. Akadémiában.

Elnök : dr. Erődi Béla kir. tan.

Az ülés tárgyai : 1. A Murány völgye és a Garam völgyének gömői része. Irta Fülöp szász-coburg és gothai herczeg ő fensége, a Társaság Protektora. Fölolvasta Berecz Antal t. tag. — 2. Javaslatok a földrajzi oktatás módszeréhez. Előadta : Vaday József nagyváradai községi iskolaigazgató mint vendég.

Utóbbi előadást élénk megbeszélés követt, melyen részt vettek dr. Simony Jenő, Csolnoky Jenő, Hahóthy Sándor, dr. Havass Rezső s az elnök.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. E X P E D I T I Ó K.

+ Szibéria éjszaki részén egy angol tudományos expeditió tesz közelebb kutató tanulmányokat. Archangel városból szánkákön mennek át Szibéria alig ismert vidékére, különösen a szamojedok földére. Vezérük Jeaffreson, ki már 1897-ben járt a sarkvidéken és Chowne. A társaság felszerelése kitűnő.

+ A dán Pamir-expeditió Olussen főhadnagy vezetése alatt 20 havi utazás után visszatért Kopenhágába. A kutatók nagyobb-részt Chorokban, a Pamir hegységben tartózkodtak és gyűjtésekkel foglalkoztak, de a mellett a havasi tereket is kikutatták. Gyűjteményeik igen gazdagok, különösen ethnographiai tárgyakban. Neveze-

tes, hogy a Pamir déli részén hat, eddig ismeretlen községet fedeztek fel és Wakhanban és Sujanban két óperzsa nyelv-szigetet. Visszajövet Khiván keresztül mentek.

† **Nathorst** visszatért a múlt ősszel Antartic hajójával Malmöbe. Andréenek semmi nyomát sem találta, de Grönland keleti partjain, különösen a Ferencz-József-fjord vidékén számos eddig ismeretlen szigetet fedezett fel és a mellett igen érdekes ethnographiai gyűjteményre tett szert az ott lakott, de már kihalt eszközök hátrahagyott dolgaiból. Egy általuk felfedezett nagy öblöt Oszkár- király-fjordnak nevezték el, ez a terület oly nagy, hogy minden részét csak tíz nap alatt voltak képesek bejárni.

† **Béhagle** kutatásai a Csal-tó vidékén sok érdekes részletet hoztak napvilágra. Gondos méréseket tett a Gribingi-, Bamingi- és Sári-folyók forrás-vidékein. Paima-folyó mellett, mely a Bamingi-folyó részének nyugati mellék folyója, a sziklákban érdekes barlangokat és nyílásokat és szakadékokat fedezett fel, melyek az ősidőkben valószínű emberi lakások lehettek.

† **Dr. Koetlitz** Reginald, ki Lovat lord expedíciójában részt vett, meglátogatta az abessziniaiak szent hegyét, Zongualet, mely a fővárostól mintegy 150 km. távolságban van. A 3000 méter magas hegyen jelentékeny tó van, mely állítólag minden beteget meggyógyít. A tó mellett levő források Szűz Máriának vannak szentelve és vizük profán célokra nem használható. A gyermektelen nők, kik a vízből isznak, termékenyekké lesznek. A források körül több remete lakik kunyhókban és a hegyet borító erdőkben sok kápolna van.

† **Az új-szibériai szigetek** kikutatása végett Tall báró vezetése alatt a jelen év nyarán tudományos expedíció indul el a norvég „Herald Haarfager“ csethalászó hajóval. Csak 11 embert visznek magukkal, de lesz köztük egy csillagász, egy phisikus és egy biológus. A társaság 28 hónapra látja el magát élelemmel.

Fischer O. expedíciója Patagoniába. Fischer *Puerto-Montt* közelében a *Reloncavi*-fjordon hatolt befelé a *Cachamo*-folyónál. E folyó mentén egy chilei határjáró bizottság állítása szerint igen rövid és elég kényelmes s aránylag alacsony fekvésű átjáró van keletfelé az Atlanti-oczeánhoz s valószínű, hogy ez a már 200 évvel azelőtt a jezsuiták által ismert kényelmes átjáró Chileből Patagoniába. Fischer expedíciójának egyik embere, *Steeger*, württembergi mérnök, több száz munkással kocsival is járható műúton dolgozik, mely a chilei parttól 12 kilométernyire már elkészült, ez a chilei területre eső útrész

egyharmada. Ha az út másik kétharmada is elkészül, akkor az egész útvonal nemsokára meg lesz az Atlanti-oczeánig, mivel az Argentínához tartozó Patagoniában aránylag sokkal kedvezőbbek a talajviszonyok műút építésére. Az ez út hosszába eső nagy tavon egy puerto-montti kereskedő cég nemsokára rendes hajójáratot kezd. Az ezen célra szánt hajót *Valdiviaban* építik s már befejezéséhez közeledik.

Sch.

II. V E G Y E S E K.

+ **Magyarországi útjáról** két közleményben számol be Latham J. B. Párisban élő angol hírlapíró a „The Journal of the Manchester geographical society“ című folyóiratban. Az egyikben Párisból Budapestre tett útját és az 1896-ban itt tartott nemzetközi hírlapírói congressus működését imerteti, a másikban pedig a magyar felvidékre tett kirándulásáról számol be. Midkét dolgozata jóindulattal írott, de az útikönyvek színvonalánál magasabbra csak a másodikban emelkedik, hol a dobsinai jégbarlangról és a lomniczi csúcsról személyes tapasztalata után számol be, bár így is nagyobb előtanulmányok nélkül. A dobsinai jégbarlangról hét elég jól sikerült fénykép másolatát közli a nevezett folyóiratban. Apróbb tévedései feltűnnek a magyar olvasó előtt, p. o. a Nemzeti Szállodát és Ott-hon Clubot az Andrássy-útra teszi, Bécs török ostromának idejét 1689-ben mondja, szól Rutheniáról, mint külön tartományról, Bánffy külügyminiszternek nevezi és több más efféle. De igyekezete, hogy minderről alaposan írjon, meglátszik abból is, hogy a helyneveket a német elnevezés mellett magyarul is közli és többnyire helyesen. Itt-ott megrója a magyarokat, p. hogy a dobsinai vendéglőben „Euer Gnaden“-nak címezték, a lomniczi csúcs vezetője a horra-valóért kezet csókol, hogy tömérdek pezsgőt fogyasztanak, sokat esznek stb. egészben véve azonban elismeréssel szól törekvésünkről és Budapestet Johannesburghoz hasonlítja rendkívül gyors fejlődése miatt.

A német Nyassza-társulat. Tudomásunk szerint a német Nyasszatársulat megalakulása rövid időn belül létesül. A társulat vezetését Deuss Lajos, a Deuss Lajos és Társa hamburgi cég egyik tagja fogja átvenni. Ezen cégnek már 1892. év óta Chindében evő és a Zambezi-folyó torkolatától egész az angol Nyassza területéig jó eredménnyel működő kereskedelmi telepei vannak, melyek ezen új vállalatnak kiindulási pontul szolgálnának. A társulatot 3 millió mark tőkével alapítják; a társulat feladatául tűzte ki magának,

hogy a német tengerparton s nevezetesen a Tanganyika-fennsíkon is, melyen a német kormány az angol határ hosszában a társulatnak nevezetes földengedményeket biztosított, kereskedelmi állomások, ültetvények által, rendesen azonban Chinde-ből a Tanganyikáig a közlekedést fenntartja, a kereskedést és a közlekedést hatalmas módon megnyitja.

Ezen terület kedvező éghajlati és talajviszonyánál fogva nagyon alkalmas az európaiak betelepülésére. A társulat biztos és gyors közlekedési összeköttetések alapítása által a szárazföld belsejét összekapcsolja a tengerpartokkal és így a szárazföld gazdasági kihasználását lehetővé teszi. Tevékenységének későbbi feladatául tűzi ki e társulat már most: a vasút építését a keleti partoktól egészen Nyassza-ig, melynek Wiedhafen volna végpontja. Egyelőre aránylag a legolcsóbb s legbiztosabb Zambezi-Shire-Nyassza vízi utakat fogja igénybe venni, s reményli, hogy ezáltal a terület érdekeit szolgálva s annak meggazdagodását előmozdítva, képes lesz a vasút építését lehetővé tenni.

Gyarmatügyi politikából és gazdasági szempontból tehát nem jelentéktelen, hogy a németek is komolyan hozzálátnak a tengerentúli tartományok megszerzéséhez, mely téren eddig az angolok domináltak s a belgák az előbbieket utánozni törekedtek. Azon kitarítás után, mely ezen eszme képviselője, Deuss Lajos vállalatának tervét kíséri, daczára a sok nehézségnek és ellenvetésnek, remélhető, hogy az eredmény nem fog elmaradni. A Nyassza-társulat szervezése és megalakulása német szempontból igen fontos, miután az angol és belga kolonisták túlkapásai ellen van irányítva. Cs. A.

Német vállalkozások Khinában. A „Santung bányatársulat” Berlinben október havában szervezkedett és meg is alakult. Ez szorosán véve nem részvény-, hanem inkább gyarmatosító társulat címén alakult, hogy német-khinai telepekké annál könnyebben áthasonulhasson. Főleg a részvényjogot, — mely szerint csak 1000 Mk. részvény bír részvényjoggal, — kellett kisebb, 200 Mk. darabokra szétdarabolni, miből 25%-ot kellett befizetni, s így, a khinaiaknak is van joguk az egész nominális értékhez, a mi 12 millió mark. A közigazgatási tanácsban Hausemann kereskedelmi tanácsos az elnök; elnök-helyettes: Frentzel belső titkos tanácsos. A társulat igazgatója: Nottmeyer és Rehders, a német-ázsiai bank igazgatója.

A mi a társulatnak adott engedélyeket illeti, azok a „Magdb. Ztg.” jelentése szerint a santungi vasúti vonal mentén fekvő bányaterületre terjeszkednek ki és pedig mindkét oldalon 15 kmnyi

szélességben. Ezen helyeken már évek óta időznek bányászok és mérnökök azon hiszembben, hogy ott szénnek, vasnak stb. effélének kell lenni s az aknák kiépítésével meg is kezdik a munkát, a mint a vonal kiépítése bizonyos helyig eljutott. Mindenekelőtt a Tsintau-Weih-hsin-vonalat kell elkészíteni. Az itt levő telepek gazdagságáról az eddigi kutatások igen kedvezők. Már a kibuvó rétegekben előforduló szén oly jónak bizonyult, hogy, mint ezt a berlini körökben beszélnek, az előkerült szén hajógózkazánok fűtésére igen alkalmas. Ebből a bányászok tapasztalata szerint következtethetni, hogy a mélyebben fekvő rétegek szene még jobb lesz.

A Santung-bányatársulattal szoros összefüggésben van a Santung-vasuti-társulat Berlinben, a mely azt a jogot kapta, hogy egy fővonalat vezethet Tsintau-tól Tsinan-fu-ig; és egy mellékvonalat Posan-ba, mely Kiautsu császári kerületen kívül Santung tartományban fekszik. A társulat székhelyét Tientsin-be helyezi át.

Mint harmadik gyarmattársulat megemlítendő még a most alakuló félben levő német-kelet-ázsiai kereskedelmi társulat, mely Berlinben (Pallasstrasse 72.) 1000 márka névértékű részvényeit aláírás végett már kibocsátotta s az előbb említett társulat sikereire támaszkodik.

Ezen társulat a kir. közjegyző iratával 1899. febr. 14-én alakult, Berlin székhellyel és kereskedelmileg bejegyeztetett. Célja az áruk be- és kivitelének előmozdítása Kelet-Ázsiában, de főleg Tsintau-ban és Santung tartományban, nem különben más országokból és országokba. Azonkívül a társulat fel van jogosítva mind azon üzleteket folytatni vagy azokban résztvenni, melyek e társulat vállalataival közvetlen összeköttetésben állnak. A társulat befizetett teljes tőkéje 100,000 mark volt s főleg a vállalat alapjának megalkotásához szolgált.

Jelenleg a felügyelő bizottság a következő urakból áll: Dr. Rosemann H. Berlin, elnök; Brant F. ügyvéd, helyettes elnök; Röttcher W. kereskedő Braunschweig. A társulat, a mint értesítőjében említi, fő-meghatalmazottját, ki mint nagykereskedő 15 évi gyakorlat után Kelet-Ázsia viszonyaiban teljesen jártas, a múlt év elején Khinába küldte. Benne a társulat Tsintau kikötő- és kereskedelmi városban igen jeles képviselőt és helyettest talált. Cs. A.

Damaraország ültetvényeseinek társulata. Windhock kerületben egy új társulat alakult, „Damaraland-Farm-Gesellschaft“ név alatt korlátolt jótálással; célja az ültetvényesek ügyeinek előmozdítása Dél-Afrika nyugati részében s e végből azok az Okahandjától

Omaruru felé vezető úton fekvő szép és vízdús Okakangó tartományt a hererosok-tól megvette. A társaság alaptőkéje 87,000 Mk. Az alapszabályok szerint az esetleges utófizetés nem tehet többet 33,000 Mk-nál. Az egyedüli ügyvivő a védő-egyesületben Ziegler Frigyes, tartalékos hadnagy, ki több éven át mint tényleges tiszt, a császári védőseregben szolgált s mint ilyen Okahandja és Omarurunak kerületi parancsnoka volt; a legutóbbi szabadságozás alkalmával a tartalékba vonult, hogy idejét Dél-Afrikában teljesen a farmerségnek szentelhesse. A társulat megbízottja Németország számára Scheffel Viktor Karlsruhéban.

Cs. A.

II. Miklós-czár-hegység. *Bulatovics* orosz törzskari kapitány Abesszinia déli részében eddig európai ember által át nem kutatott vidéken utazva, útjában egy eddig teljesen ismeretlen hegyhátat járt be az *Omo*-folyótól nyugatra, mely több száz kilométernyi hosszúságban helyezkedik el éjszakkélti irányban. E hegység a Teleky S. gr. által 1888-ban felfedezett Rudolf-tótól éjszakra fekszik az é. szélesség 6° — $8^{\circ} 31'$ között s a keleti hosszúság 36° — $36^{\circ} 30'$ alatt. A kutató *II. Miklós-czár-hegységnek* nevezte el e hegylánczot. Fekvését 13 pontnak astronomiai meghatározása után állapította meg s egész útjáról részletes fölvételeket is eszközölt.

A hegyláncz é. vége több hegyágra szakad, melyek teteje fokozatosan lapul el a hegyláncz é. lábánál elhelyezkedő plateaura. Az egyes ágak vízválasztót képeznek a *Gibja-Enarsa*, *Gibja-Kaki*, *Didessa*, *Dobán*, *Gaba* és a *Baro*-folyók között.

A főhegyhát két medenczének folyó-vizeit választja ketté: a *Rudolf*-tóba menő *Omo*-folyónak és a *Bahr-el-Aliad*-hoz tartozó *Szobat*-nak mellékfolyóit.

A hegyláncz középső szakaszának gerinczvonala átlag 1000—1500 méterrel emelkedik a hegyláncztól alig 30—40 kmnyi távolban, vele egyirányban levő *Omo*-folyó felszíne fölé; nyugati lejtőjének vizei pedig, melyek forrásvidéke oly közel esik a hegyláncz keleti és déli szélén elterülő természetes vízmedenczééhez, e hegység által elterelődnek éjszakra s nem juthatnak az *Omo*-folyó által a *Rudolf*-tóba, hanem a *Szobat* útján a Nilusba s így csak mintegy 10,000 km.-nyi út után jutnak a Földközi-tengerbe.

A középső szakasz abszolút gerinczmagassága mintegy 2000 méter. Az egyes csúcsok az é. ágakban a 3000 m. magasságot is meghaladják, pl. a *Tulu-Shiren*, *Dohimajangecs*, *Bacsaalikelja*, sőt a *Bonga-Beke*, *Boka*, *Uita*, *Sasi*, *Szai*, *Kasztit* és a *Csacsa* a 2500 m.-t is túlhaladják.

Az egész hegységben a vulkáni keletkezésnek semmi nyoma. Csupa lapos hegyhát, a melyből itt-ott emelkedik egy-egy szabályos, dombszerű csúcs.

Kőzetei homokkőből, gránitból és gnajszból valók. Az érczekből a vidék lakói csak vasat és rézet találtak eddig, valószínű azonban, hogy részletesebb geológiai kutatások után főleg a kovarek nyomán egyéb ásványokat is találnának.

A hegyláncz főbb folyóvizei a következők: A keleti hegyoldalon fakad a *Gibja*, mely a már említett G Enarsa és a G. Kaki egyesüléséből származik s csakhamar *Omo* nevet kap; délibb szakaszában *Goldsheb*, majd *Gumi*, *Sorum*, *Kibis* és *Uar* neveket kap; a Rudolf-tóba ömlő alsó szakaszában pedig Nyam-nyam-nak mondják.

A nyugati lejtőn fakad a *Baro*, *Mena*, *Bako*, *Kilu*, *Szibilima*, *Csomu* és a *Kori*, melyek egyesülve, a folyó Szobat (Djuba) néven ömlik a Bahr-el-Abiadba.

A hegyláncz keleti lejtői meredekék és szakadozottak s így e vidék folyói gyors futamú hegyi patakok. A nyugati lejtők laposak, szelíd esésűek s így a patakok is sokkal csendesebb és lassúbb folyásúak.

E hegységnek nagy befolyása van a vidék időjárására is. Minthogy az egyenlítőtlől nincs messze s az állandó mindkét irányú (ék. és dk.-ti) passzátszelek övébe esik s mert jelentékeny magasságban emelkedik a környező lapályból ki: a hegység sok felhőt vonz magához s különösen keleti lejtőin sok a csapadék. Az időjárás szempontjából a hegylánczot három zónára oszthatjuk. Legtöbb a csapadék a középső szakaszban, különösen a *Kafa* nevű vidék egyenletesen meleg és nedves vidéke; sűrű őserdőjének fái óriási magasságot érnek el. A kávécsereje csakis e vidéken nő meg vadon is Abessziniában. *Kafában* két esős évszak van: az egyik február-márcziusban, a másik június, július és augusztusban.

Az északi zónában, habár ez is elég nedves, csak egy esős évszak van: június, július és augusztusban. A hegyláncz déli szakasza átlag száraz, esőben szűkölködő; csak tavasszal és nyáron van némi eső. A hegyláncz déli széléhez csatlakozó plateauok vidéke nagyon száraz. Az eső ritka s a folyók köves és kavicsos medre üres; csak itt-ott láthatók egyes teknőszerű mélyedések, melyekben a víz szintén gyér.

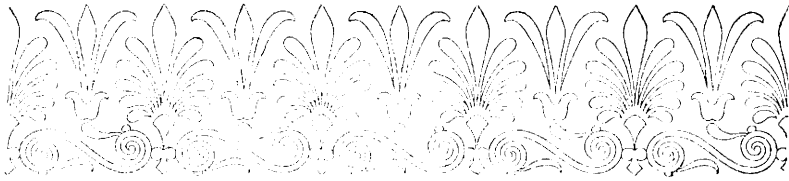
A növényzet szegényes, silány; a talaj sziklás, romhoz hasonló hegytömbökkel tarkázott.

— Sch. —

SALVATOR LAJOS KIR. HERCZEG

társaságunk tiszteletbeli elnöke.

SALVATOR LAJOS KIR. HERCZEG

társaságunk tiszteletbeli elnöke,

A FÖLDKÖZI-TENGER KUTATÓJA.

(Felolvasatott az 1900. év márcz. 8-iki ülésen.)

Nem tartozik épen a ritkaságok közé, hogy egyik vagy másik kir. herczeg megtett utazásáról munkát ír, de hogy ily származású férfiú egész életét a tudományos kutatásnak szentelje s tollal és rajz-ónnal szakadatlanul dolgozva s vagyonának jó részét e célra feláldozva évről évre érdekesnél érdekesebb tárgyú, s pazar kiállítású műveivel gyarapítsa a tudományos irodalmat: nem mindennapi jelenség. Ily férfiú társaságunk tiszteletbeli elnöke *Salvator Lajos* kir. herczeg, ki jóformán életfeladatul tűzte maga elé a Földközi-tenger még kevésbbé ismert részeinek kikutatását és ismertetését. Nagy előnyére szolgál kir. herczegünknek azon körülmény, hogy személyében a kutató, író és művész ritkán található harmoniában van egyesülve. Ő amit látott és megfigyelt, azt költői ihlettel tudja leírni s tolla nemcsak ír, hanem művésziesen rajzol is s bámulatos finom érzéssel örökíti meg azokat a tájékokat, melyeket a fenséges herczeg kutatásainak tárgyává választott. Munkái oly díszes kiadásban jelennek meg, hogy kivétel nélkül mindenik a typographia remekének mondható.

A pompás képek, melyek ezen munkákat díszítik, mind Ő fenségének saját tollrajzai, melyeket a leghírnevesebb xylographusok tettek át fára. Eddig megjelent munkáinak czímei a következők:

Die Serben an der Adria. — Die Balearen in Wort und Bild. Két kötet. — Der Golf von Buccari-Porto-Ré. — Levkosia, Hauptstadt von Cypern. — Yachtreise in die Syrten. — Einige Worte

über die Kaymenen. — Eine Spazierfahrt im Golfe von Korinth. — Los Angeles in Südkalifornien. — Die Karavanenstrasse von Ägypten nach Syrien. — Bizerta und seine Zukunft. — Hobartown die Hauptstadt von Tasmanien. — Lose Blätter von Abbazia. — Las Baleares. — Paxos und Antipaxos. — Helgoland, eine Reise-skizze. — Eine Yachtreise an den Küsten von Tripolitanien und Tunesien. — Liparische Inseln. Nyolcz kötet. — Ein Sommernachts-traum. — Spanien in Wort und Bild. — Um die Welt ohne zu wollen. — Columbres. — Rondayes de Mallorca. — Märchen aus Mallorca. — Benzert. — Cannosa. — Die Balearen, geschildert in Wort und Bild. Két kötet. — Alboran. — Ustica.

Büszkén s meglegedetten tekinthet Ő fensége vissza egy nevedszáznál hosszabb időre terjedő termékeny tudományos irodalmi munkásságára, mert alapos és szép műveiért az egész tudós világ tisztelettel s elismeréssel adózik neki. S ez a megtisztelés nem pusztá formaság, hanem komoly s kitartó sok éven át való munkásság jól kiérdemelt jutalma.

A jelen sorokat is abból az alkalomból írjuk, hogy Ő fensége csak imént küldötte be társaságunknak legújabb, 1870. óta megjelent 36-ik munkáját, melynek czíme : „Bougie die Perle Nord-Afrikas“ (Prag. Mercy H. és fia kiadása. 1899.)

Fejedelmi kiadású mű ez 122 folians lapon, 32 nagy rajzzal és a város és kikötő tervrajzával.

Valamennyi képet a mű fenséges írója természet után rajzolta, fára pedig Hawranek Frigyes vitte át, a metszést pedig négy jeles prágai xylographus végezte.

A munka tárgyát Algeria Constantine tartományában a Carbon és a Cavallo fokok közt a Bougie-öbölnél s a Guraja-hegy lábánál fekvő amphithcatrumszerűen épült Bougie város, a rómaiak Saldaaja és ennek a mögötte emelkedő meredek hegyekből, s narancs-, füge- s granátalma-ligetekből álló festői vidéke képezi.

A midőn szerencsém van ezen díszmunkát megemlíteni, egyben ismertetésképen közlöm annak rövid, de érdekes előszavát.

„A Közép-tenger mentén az éjszak-afrikai partokon fekvő városok egynek kivételével valamennyien a leghevesebb éjszaki szeleknek vannak kitéve, melyek különösen télen garázdálkodnak. Ez az egy város *Bougie*, mely az előtte fekvő Guraja-hegy és Cap-Carbon által ezen szelektől védve van. Egészen helyesen cselekedett a város jelenlegi maireje, a midőn a piacon Zefiros szobrát állította fel, mert valahányszor kint Cap-Carbon előtt a vihar zúg

és tombol, mindannyiszor Bougieben szélcsend van s a mistrál csak mint gyenge szellő érezhető. Bár Bougie az éjszaki szélesség 36°45', (s párizsi kel. hossz. 2°45') alatt fekszik, védett helyzete miatt ott a tél mégis enyhébb, mint Algeria akárhány más városában s természetesen a vegetatio is bújább, mint akármely más pontján a tengerpartnak. A termékeny vidék mindennemű aratást biztosít, mi bizonyára a sok forrásvíznek is köszönhető. A gyümölcsfák bőven teremnek s különösen híresek Bougie narancsai és mandarinái nemcsak a miatt, hogy nagyon ízletesek és levesesek, hanem főleg azért, mivel Algeria piaczaín a legkorábban jelennek meg.

A hegyek azonban nem állják útját a keleti nyári szellőknek, melyek a város légkörét annyira fölfrissítik, hogy Bougieban a nyár nem hogy nem melegebb mint a többi tengerparti helyeken, hanem az Afrikai-Svajcznak nevezett hegyes vidék közelsége miatt, gyakran még hűvösebb is. Általában épen ezen körülmények miatt itt a légkör ruganyosabb, frissebb és egészségesebb mint Éjszak-Afrika akármelyik más vidékén. Bougie vidéke azonban festői szépségekben sem szegény, miért is méltán tartják a Közép-tenger legszebb vidékének, Éjszak-Afrika gyöngyének! Ez az oka annak, hogy az ott tartózkodók ezt a vidéket gyakran annyira megszeretik, hogy ha hivatali vagy üzleti dolgaik nem is kötnék őket többé Bougiehoz, ott még is állandóan letelepednek, hogy a gyönyörű vidéket nyugalomban élvezzék. Mindezek mellé sorakozik még — a mit tulajdonképen első helyen kellett volna megemlítenem — a pompás tágas kikötő, mely a hajóknak biztos horgonyozó helyül szolgál s mely miatt Bougiet már az arabok annyira becsülték, hogy hatalmas s gazdag, a szomszéd országokon és tengereken is uralkodó szultánjaik székhelyévé tették. Sokáig voltak ők urai a városnak, mely alattuk nemcsak felvirágzott, de híres is lett gazdagsága s finom erkölcsi miatt.

„Gyakran esett meg“ — írja a fenséges író — „hogy, mielőtt a Baleárokra áthajóztam volna, Bougie kikötőjében horgonyt vetettem s mindannyiszor meglepett s vonzott a két ország rokonsága. Ez a rokonság meg van nemcsak a hegységek formáiban s a vegetatióban, hanem mind a két ország történetében is a mórak uralmától s Lull Ramon martiromságától kezdve, egész Don Fernandóig és V.-Károlyig. A mór és a spanyol költészet kettős szála húzódik végig a két ország történetén s így lesz az egyik ismerője és barátja előtt kétszeresen vonzóvá és becsessé a másik. Gyakran hosszabb ideig tartózkodtam ott, élveztem a hegyek tiszta légkörét,

s elmerengve sétálgattam a magaslatok zöld mezőin álmodozva a két ország rég elmúlt időiről. Az utóbbi telek egyikén véletlenül hosszabb ideig időztem itt s így keletkeztek ezek a vázlatok. Fogadja ezeket az olvasó szívesen, ha mindjárt nem is egyebek úti-naplóm hervadt leveleinél."

Berecz Antal.

A NAGY-MAGYAR-ALFÖLD KELETKEZÉSE.

(Felolvasatott 1900. márczius 8-iki ülésen.)

Magyarország Európának gyűrődött felületeihez tartozik, felszínét ezért felgyűrődött hegységek és beszakadások alkotják. A hegységek között behorpadt s azok málladékaival feltöltött medenczék teszik Alföldeinket. Mivel geographiai tárgyak elnevezésénél nagy a hajlandóság anthropomorphizálásra, a Kis- és Nagy-Alföldnek megkülönböztetése olybá veendő, mint a Magas- és Alacsony-Tátra, a Kis- és Nagy-Kárpátok, Kis- meg Nagy-Ecsedi-láp közti megkülönböztetés, a melynek lehet talán külső jogosultsága, de nincsen semmi genetikai alapja, mert a Magas- és Alacsony-Tátra majd egyforma magasságú hegységek, a Kis-Kárpátok archaicus vonulata megismétlődik a központi Nagy-Kárpátokban s a Kis-Ecsedi-lapot ugyanaz a Kraszna és Szamos alkották, melyeknek a nagy láp köszöni keletkezését.

Ezért én Alföldünket egynek veszem, ha ketté is választja azt a Magyar-Közép-hegység u. m. a Bakony-, Vértes-, Gerecsé-, Pilis- Mátra vonulata, mert mindakettő a Duna völgyének kialakulásával egyidejű, egyívású.

A Duna-völgy keletkezése pedig Közép-Európa, a Fekete-tenger multjával kapcsolatos, következőleg Alföldünknek keletkezését lehetetlen elválasztanunk a Duna völgyének és a szomszédos területek geologiai alakulásától.

A térképnek futólagos megtekintése is arról győz meg bennünket, hogy a Duna-beszakadások mentén, völgyoszorosokban és kiszélesedő síkságokon halad; hajdani beltengerek medenczeit és tengersizorok útjait (Penck) követi folyásában, melyek a geologiai harmadkorban déli Európán keresztül harántékosan húzódtak. A visszahúzódó és sorvadó beltengereket és tavakat nyomon követte a Duna, azért oly sajátos a folyása, két fő vízválasztója: a Kárpátok és Balkán-hegység között. A medenczék beszakadása éj-

szaknyugat-délkeleti irányban a Földközi-tengernek ugyanilyen irányú mélyebbedésénél fogva egymásután történhetett. Legrégibbnek látszik a *délnémet zökkenés* a Duna forráshelye környékén, melynek juraképződményei a Duna vonalán a felnémet fennföld harmadkorbéli rétegei s törmelék-omlásai alá kerültek. Másik beszakadása a *bécsi medencze*, a mely neogen formációja és szerkezete tekintetében szakasztott mása a *kőszegi beszakadásnak* vagy Kis-Magyar-Alföldnek, harmadik a *Nagy-Magyar-Alföld*, melynek feneke — az itáliai tavak példájára — 120 m. zökkent a tenger szintje alá¹⁾. Az *Oláh-Alföld* s maga a Fekete-tenger szintén újabb beszakadás eredménye, mert déli kijárója a Propontisz az Aegei-tenger keletkezésével esik egybe, ezért csúszott lejjebb a Duna torka mai helyére, mivel régebben a Fekete-tengerrel egy medenczét alkotott Kaspi-tengerbe ömlesztette vizét. Európa felszínének délkeleti említett billenése az oka a Duna egyoldalú alkotásainak és Suess hasonlata szerint guirlandszerű folyásának. Ezért kapja legtöbb vizét balfelől és ezért közeledik is alakjában völgyoszorosaihoz, p. o. a Porta Hungarica, az esztergomi és délmagyarországi szorosok előtt.²⁾

Lássuk most az Alföld kialakulását a geologiai időkben.

A harmadkorbéli üledékek hazánkban és Ausztriában négy emeletre oszlanak u. m. mediterrán, szármáta, pontusi és lévantei-emeletre. Az első kettő a nyugat-európai miocén korszaknak, a másik kettő a pliocénnek felel meg. A miocén alatt tenger, a pliocén alatt beltóság borította Alföldünket.

Ilyen tenger vala 1., a *mediterrán* vagy *Földközi-tenger*, melynek üledékeit Európa derekán keresztül Perzsiáig találhatjuk. Nálunk a lajthamész, az erdélyi, sáros-mármarosmegyei sótelepek, a borsod-, sopron-, baranya-, nógrád- és krassó-szörény-vármegyei barnamész telepek, a trachytfélékből a dacitok, a biotit-amphibol andezitek tartoznak e korszak geologiai képletei közé. Akkor szakadt le Alföldünk a Kárpátok és Alpok felgyűrődésével egyidejűleg vulkános trachyt-kitódulások kíséretében tengeri mélységekre.

Az Alpok és Kárpátok emelkedése következtében e tenger összezsugorodott, a miért a miocén következő szakában az u. n. *Szármáta-tenger* ellepte ugyan a Kárpátok övezte medenczét, de a bécsi medenczén túl már nem terjedt s keleten az Aral-tóval végződött. Vize kevésbé sós az előbb említett tengernél, mert olyan zártabb partkeretű tenger lehetett, minő a mai Fekete-tenger. Üle-

¹⁾ *Penck*: Die Donau. 1891. 25 l.

²⁾ *Suess*: Antlitz der Erde I. 433 l.

dék: homok, cerithium-, mész, agyag; a trachytok között a Mátra pyroxen-andezitjei tolultak fel széleire.

A pliocen korban megszűnt e tengernek a többi tengerekkel való összeköttetése s Alföldünkre a beltavak korszaka kezdődött. Az ugynevezett *pontusi* beltó p. o. a bécsi medenczétől a Balkánig hullámozott, lecsapódott agyagjából Budapest környékén téglát égetnek, congeria-mészképlete a Bakony- és szlavoniai hegyek oldalaira, partra vetett kavics- és homokzátonyai pedig a széleken p. o. Dornán rakódtak le. Rétegeit a szabadkai ártézi kútban 690 m. mélységben találták. Mivel a tónak tükre lassan alábbszállott, mindjobban kiemelkedtek a Kárpátok gerinczei, sőt egy hosszú félsziget a Magyar Közép-hegység csúcssorozata nyúlt a tóba s a Balaton táján bazaltok törtek elő. A pontusi tó hatáiraiban mindinkább összeszorulván, vize kiédesedett, a Duna és mellékfolyói az u. n. Kis-Alföldet telítették, míg keresztül szakadt a visegrádi sziklagát s a Duna a *levantei-tónak* idejében alsóbb fokozatára a Nagy-Alföldre ömölhetett, ide rakván most már hordalékát, mellékfolyóival egyetemben. Akkor keletkezett a Duna—Tisza közötti felsík épp azon módon, a melyen a Duna hordalékjával előbb fölépítette a Pozsony-Gönyő közötti tompa törmelék-kúpját a Csallóközt és Szigetközt. A Tiszának vízrendszere még ki nem fejlődött, de a hegyekről lezúduló nagy vizek már a levantei tó szélére rakták kavics és homok sodralékukat, míg ellenben agyagos iszapjuk beljebb ülepedett le.³⁾ A nyírségi felsík alapját az éjszakkeleti trachyt medenczéből kitörő vizek rakhatták le és legalább a helyszínén tett megfigyeléseim alapján el nem tudom képzelni, hogy a nyíri plateau-t a későbbi Tisza, Szamos, Kraszna összehordhatták volna. A mint a Balatonban a turzások, így keletkezhetett a levantei, majd a diluvialis tóság szélén rengő-tónak hullámverésével meg a folyók behordásával a Nyírség alapzata. Tetejét befújhatta azután a *diluvialis kornak* futó homokja.

A mint u. i. a Duna áttörte a Vaskaput, leapadt és kisebb tavakra bomlott a levantei beltó s nagy területek szárazoskává lettek. A tengerek és beltóságok idejére a szárazföld tömeges kibukkanásának ideje következett; kialakult a Duna—Tisza folyórendszere, vele a tömeges folyó lerakodások processusa, mely a szélnek munkájával együtt megalkotta az Alföld ősi vázlatát. Folyó lera-

³⁾ *Halaváls*: A Duna—Tisza közének geológiai viszonyai. Földt. Int. Évk. XI. 168. l.

kodások (agyag, homok), lősz és futóhomok képződése adtak jellegesen képet Alföldünk nyugati és keleti felének.¹⁾ Az u. n. Kis-Alföldön s a dunántúli dombos tájakon a lősz és sárgaföld, a Nagy-Alföldön a vízrakta szikes agyag és futóhomok a legkiterjedtebb. Akkor keletkeztek az Alföldet mozaikszerűleg beborító diluvialis felsíkok és futó- vagy dulóhomok területek, melyek folytán Alföldünk nem szakadatlan, egyféleképen fölépített rónaság, hanem vidékről-vidékre változó síksági tájak foglalata. Az Alföld három nagyobb homokpusztája *a*) a kis-kunsági a Duna—Tisza közön, *b*) a nyiri az Alföld éjszakkéleti és *c*) deliblati homokvidék az Alföld délkeleti sarkában. Kisebb homokterületek vannak a Zagyva, Tisza, Loksá közén, a rábamelléki alsík szélén, a Gyöngyös mentében s a Rinya s Feketeviz közében. A homok kétféle, vízhordta diluvialis, mely agyagosabb, mészben, televényben gazdag ugynevezett fekete homok a legjobb termőföldek közé tartozik, p. o. Szeged vidéken. Ez áradáskor a diluvialis partok beomlása és elmosása folytán került az árterekre. A másik alluvialis vagyis újabb keletű homok, a vizek lebegő sodraléka részben az előbbinek szélhordta válfaja, mely mint futóhomok buczkákban halmozódik vagy szétterülve sivó homok térségeket alkot p. o. a Nyírségen vagy Kecskemét körül.

A *felsíkok* alapzatát nagyjából agyag, homokkal váltakozó vályog, telepét pedig az úgynevezett lősz vagy sárgaföld teszi, melyet a szél hordott és rakott le a felsíkok tetejére.

Ilyen felsíkok: *a*) *debreczeni* vagy *nyírségi hátság* a Bihar eresztvényein 100—170 m. t. f. magassággal, mely az Alföldnek éjszakkéleti sarokját a trachyt-medenczét határolja, nyugot felől s a Tisza lefolyását irányítja véghatáráig. *b*) A duna-tiszaközi *Kun-felsík*, mely a Magyar-Közép-hegységre támaszkodó dunántúli diluvialis tájnak a Dunától elszakított darabja, a mint ezt a kettőnek éjszaknyugat-délkelet felé húzódó völgyelései is bizonyítják¹⁾. Éjszaki fele átlag 150 m. magas és kavicsos, murván nyugvó lőszből áll, déli fele 100—150 m., Czegléd-től Szabadkáig ér és nagyjából már megkötött futóhomok. Szabadkán alúl a *bácskai lőszplateau* tölti ki a helyet a Duna, Tisza és Ferencz-csatorna négyszögletében. *c*) Az *arad-csanádi felsík* a Bihar és délmagyarországi hegység nyugati hegylapulatain a Marosnak 24 m.-re felsankolt medrét öleli s végül *d*) az *aldunai* vagy *deliblati* felsík a délmagyarországi

¹⁾ Treitz és Horusiczky dolg. a Földtani Közl. 1898. 19, 29. 1.

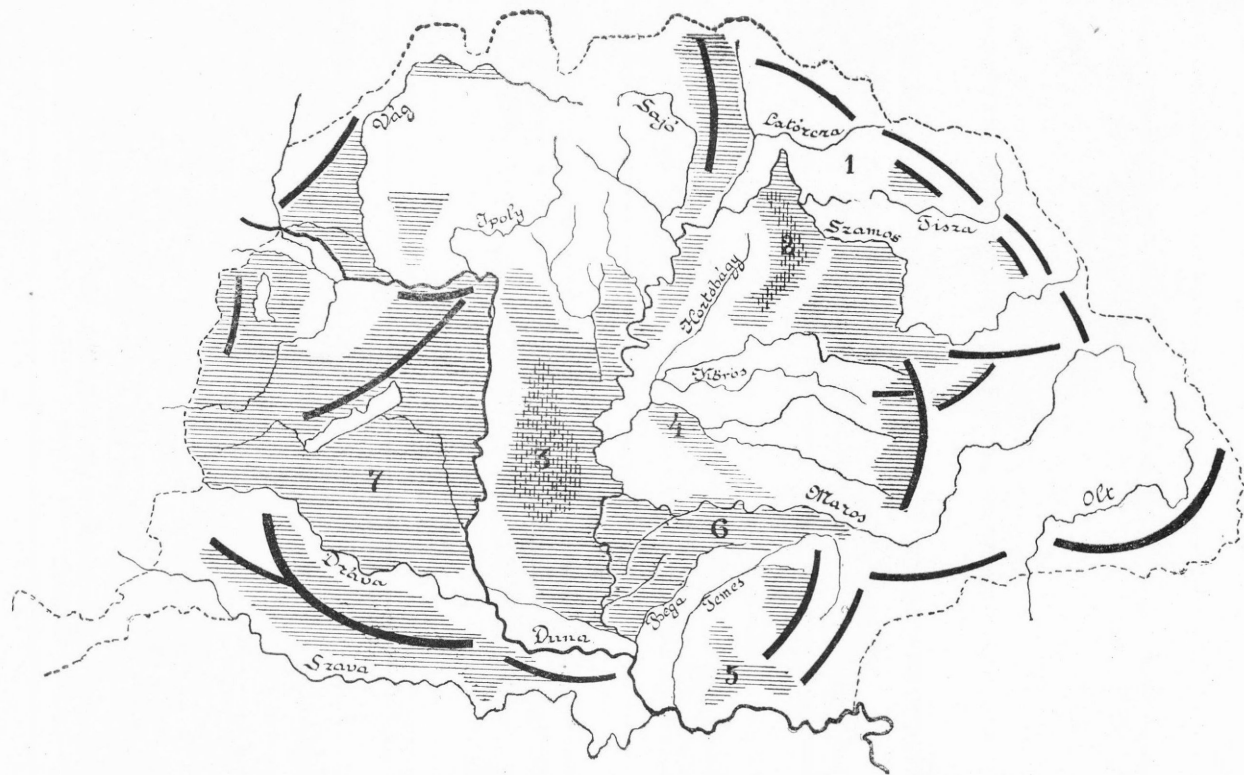
²⁾ Penck: Morphologie d. Erdoberfläche 1894. II. 45. 1.

hajdanában összefüggő diluvialis 150—200 m. magas folyóktól feldarabolt táblának karas- és temesmelléki darabja, mely az alibunári mocsárnak lápi teknőjét fogja körül.

A felsíkok zömét diluvialis agyag teszi, mely a diluvium óta nagyjában szárazon maradt. Ez az agyag rétegezetlen vöröses vagy márgás-sárga színű, kötöttebb, szívósabb, mint a későbbben leülepedett alluvialis agyag, mely az alsíkok rónaságain megkérgesült. A felsíkok felszíne sem egészen sík, többnyire hullámzatos, de földhullámai laposabbak a homokos területek homoktorlatainál. Egyenletesen sima felületeket csak a folyók árterein, az *alluvialis rónaságokon* lehet találni, melyek öblökként kanyarodnak a felsíkok közé vagy medenczeszerűleg kitágulnak, különösen a folyók középső és alsó szakaszában.

A vizeket kísérő árterek szélessége 8—10 km. között változik s áradmányos rétegekkel újabbkorbeli agyaggal, homokkal, kavicssal és iszappal vannak feltöltve. Az ország legnagyobb ártere a délmagyarországi 465 km², hol a Duna, Tisza, Temes, Száva és Dráva árterei találkoznak. Nagy ártere van a Tisza fátlan völgyületének, mely igazi pusztá a maga nemében, míg a székes agyaggal és futóhomokkal változó jász-nagy-künsági alsík, a Hortobágy melléke, a trachyttal körülvett szalmács-ugocsai medence, a kavics-hömpökkel szegélyezett deliblati vagy a felsíkoktól szabdalt Körösök melléki alsík egészen más jellegűek. Más továbbá a folyók hordalékával megrakott Rábaköz és Csallóköz, ámbár valószínű, hogy ezek a körösmelléki alsíkkal együtt az Alföldnek tengeri aerájában medence formájú mélyebb lehorpadások vagy leszakadások lehetnek, melyeket azután a beltavak és folyók szintültig telehordtak málladékkal, sziklák termelékével.

Az Alföldnek lehordtsága, következőleg behordott rétegeinek vastagsága igen tetemes. A szabadkai artézi-kút (t. sz. f. magassága 112 m.) fúrója 600 m., tehát a tenger szintje alatt félezer m. mélységben még pontusi rétegeket ért s mily mélyre kerülhettek meg ezek előtt a szarmata és mediterrán lerakódások? Hogy a süllyedés a levantei korban is tarthatott, ezt *Halavács* geolog. a levantei rétegeknek az Alföld közepe felé tartó lejtősödéséből következteti. Szabadkán 16 m., Zomborban 56 m. van a levantei üledékek felső határa, míg Szegeden 72 m., H.-M.-Vásárhelyen 98 m., Szentesen 90 m. Süllyednie kellett az alföldi medenczének a diluvium alatt is, mert a diluvium rétegek feltűnően vastagodnak a Körösök körüli mélyedék, a lehorpadt medenczének közepe felé. A fúró Mata

A két alföld diluv. felsíkjai.

1. Trachytmedenceze. — 2. Nyírség. — 3. Kunfelsík. — 4. Aradi felsík. — 5. Deliblati felsík. — 6. Délmagyarországi felsík. — 7. Dunántúli löszfelsík.

pusztán (Debreczentől éjszaknyugatra) 30 m. Nyiregyháza mellett 90 m., Debreczen körül 100 m., Pécskán 102 m. mélységben még keresztül nem fúrta a diluvium rétegeket. Zomborban 15—32 m., Szabadkán 2—56 m., Szegeden 15—154 m., H.-M.-Vásárhelyen 11—184 m., Szentesen 17—174 m. mélységben diluvialis rétegeken hatolt keresztül az ártézi kutak fúrója s Debreczen Pécska, Vásárhely és Szeged számainak összevetéséből tehát az tűnik ki, hogy a diluvium korban a Tisza völgyületén kívül a Maros melléke is süllyedt s hogy e mélyedékben halmozódtak a diluvialis áradmányok oly tetemes vastagságra¹⁾

Furcsa ezek után, hogy míg a geologia a Nagy-Alföld keleti felének süllyedését elfogadja, délkeleti billenését a folyók menete igazolja, még sem hajlandó Szabó József dr. geologusunk nézetét elfogadni, mely szerint a Duna vetődés vonalán folyik, bal vidéke egészben véve mélyebb, mint a jobb parti Dunántúl.²⁾

A *folyók menetét* tárgyaló hydrologiai és geologiai irodalom tanulmányozása engem egyáltalán más következtetésekre vezetett, mint a minőket eddig találtam, s erősen megrendült a hitem a folyók nyugati hátrálását és Baer törvényét illetőleg. E kérdésnek folyománya Alföldünk mai felszíne, azért lehetetlen kitérni előtte; mert ha a Duna valamikor a Tisza medrében folyt, a Tisza meg Erdély szélétől hátrált a kis-kunsági felsík tövébe — akkor érthetetlen a felsíkok jelenléte az Alföld közepében, felfoghatatlan, miért nem egyengették ki a hátráló folyók az egész síksági Magyarországot oly sima rónaságokká, a minők árterei jobbról, balról, megmagyarázhatatlan a történelmi emlékek kurgánok, kúnhalmok, földvárak, gyűriük sértetlensége? Nézzük csak! . . .

A *Dunáról* p. o. azt mondják, hogy miután a Közép-hegységet általtörte, Vecsés, Monor, Pilis alatt folyt a Tisza mai medrébe dél felé. Halavács már óvatosabb, beismervén, hogy „kétségtelen bizonyítékok nincsenek a Duna e hajdani medre felől, csupán a szolnok—ceglédi vizek, vagyis a buczkasorok folyásainak iránya enged némi következtetéseket“. A diluvium végén vagy az alluvium elején a Duna azután irányt változtatott, elhagyta délkeleti medrét s folytonos nyugat felé való hátrálással elfoglalta mai éjszak-dél irányú medervonalát, mire a lősz enged következtetni, mely új medrének partján meg van s részben pedig maga a medre van a lőszbe vájva.

¹⁾ Halavács, Földt. int. évkönyve IX, 96, VIII, 182, XI, 168. 1.

²⁾ Szabó József dr., Geologia 698. 1.

Ezt a hátrálást Baer törvényéből csakugyan ki lehetne magyarázni, ha a Duna síma lejtős síkon nyomult volna nyugat felé, miként a Tisza Erdély széléről mostani mélyedékje felé; de hogy a Föld forgásereje partnak fölfelé tudná feltolni a vizet, tehát a Dunát a kún-sági felsík lejtőjére, bajos elhinni. Föltéve, hogy csakugyan erősebb a forgási erő tolása, mint a víznek lejtőn való esése s hogy a Dunát földünk forgása, miként állítólag a Rajnát, folyása sebességének $\frac{1}{6}\%$ erejével tolná nyugot felé,¹⁾ akkor el kellett volna hordania útjából a vele párvonalosan nyúló diluvialis kún hátságot, mert elképzelhetetlen, hogy a Duna a mélyebbik völgyülettől a partosabb lejtőn hátrálva el ne söpörte volna e hátságot. Ha pedig rajta ömlött végig, hol van nyoma régi medrének? A sívó homok fuvatagjai alatt? Ez kényelmes felelet, de nem kényszerítő ok az elmélet elfogadására. — Geologiailag csak annyit lehet kimutatni, hogy a Duna e hátság nyugoti tövében folyt, mert ott hagyta régi medrének neogen foltjait és tóságait, de hogy Baer törvénye értelmében főmedre egész hosszában K—Ny felé hátrált volna, ezt eddig nem sikerült kétséget kizárólag kimutatni. Sőt a geologia azt derítette ki, hogy a folyó Rigyczától, Madarastól kezdve Német-Miletics és Kernyajáva felé a Felecska déli tövében újra *kelet* felé törekedett s a Ferencz-csatornának szivác-bácsföldvári medre tulajdonképpen régi Duna-meder. Az a vecsés-monori meder tehát a Dunának csupán kiágazása lehetett, minő volt a Kurcza az egyesült Kőrösre nézve, vagy az Aranka a Maros déltájában. A diluvium alatt, de még az alluvium elején sem volt a vizeknek teljesen kifejődött folyórendszerük. Áradáskor nagy erővel estek az Alföldre

¹⁾ A forgási erő és a víz folyása közti viszony mértékét a következő képlet fejezi ki:

$$J = \frac{v \cdot \sin g}{67 \cdot 2} \%_{00}$$

melyben v a folyás sebessége, g a földrajzi szélesség, 67·2 a forgási erőnek és gravitationnak kifejezője. Mennél lassabban folyik a víz, annál nagyobb a forgáserő kimozdító ereje. A földrajzi szélesség 45° alatt

$$J = \frac{v}{95} \%_{00}$$

Valamely 1000 m. széles folyónak tükre Közép-Európában másodperczenkint egy m. folyás sebességgel a jobb parton egy centiméterrel magasabb, mint a balpartján, mi a forgás feltolásának következménye. 2 m. sebesség mellett 2 cm.-rel magasabb. A Rajnánál Strassburg és Maxau között a jobb partra hajló erő $\frac{1}{10} - \frac{1}{6} \%_{00}$ -a a vizet a folyami lejtőn gördítő erőnek. Tehát nem valami különös nagy faktor, melyet mai hydrolog-tényezők ki nem egyenlíthetnének. (Penck: Morphologie I. 359.)

és szétterültek. Leapadván, mindegyik kereste völgyületének legmélyebb vonalát, mélyedékjét, melyet az Alföld ősi plasztikája szabott ki, e keresgélés közben a csekély hajlású síkokon ágakra oszoltan kószált a víz, míg levezető mélyedékjébe jutott s így természetes a fattyumedrek, folyódelták képződése, a meder ketté válása, mi süllyedő és feltöltött síkságokra, minő a Kis- és Nagy-Alföld, igen jellemző tünetény.

A *Tiszának* nyugat felé való hátrálását geologusok és geographusok szintén erősen vitatják, miben semmi feltűnő nincsen, hiszen Szolnoktól kezdve szintén délköri folyása van a Tiszának, ráillik tehát Baer törvénye. De midőn vilovoi Stefanovics azt állíthatja, hogy 300,000 esztendő előtt a Tisza Erdély tövében folyt s a Bihar aljától mellékfolyói tölték nyugatra, mert sodralékuk behordásával medrét évenként átlag 30 cm. hátrálásra kényszerítették, ez részben a helyi viszonyoknak figyelembevétel nélkül megcsinált szellemes theoria, melynek ellenmond *a)* a mellékfolyók természete, *b)* a Tiszának mederalakulata. Mellékfolyói közül csupán a Maros és a Szamos hoz nagyobb mennyiségben sodralékot a Tiszába. Mindkettő az erdélyi fennföldről jön nagy eséssel és sok sodralékkal, könnyen zákányossá tehetné tehát törmelék kúpjával, a Tisza medrébe tolt zátonyaival a Tisza folyását, de a Szamos már Vetés alatt veti el nehezebb hordalékát, a Maros Szegeden felül és lebegő iszapos könnyebb hordalékjuk sem megy messzire, a Marosé Kanizsáig, a Szamosé talán Tokajig, de azon alul nyoma sincs lebegő uszadékjának. Mivel tölték el tehát a Tiszát? Azt csak el nem hiszi senki, hogy a Maros nagyobbat lök a Tiszán, mint ez amannak tömegén; sőt az Aranka fattyumedre nyilván mutatja, hogy a Tisza éppen délre tologatta a Maros (nem mai ásott) medrét, miként ezt a Bégával tette, a mely jó darabon párvonalosan folyik vele, vagy a Temessel, a melyet végképpen kitiltott köréből s a Duna felé terelte. A Kőrös lassú folyása miatt alig visz hordalékot a Tiszába, különben szintoly íves alakban és deltában folyt belé, mint a Béga, mely már Temes alatt is csak iszapot és apró szemű homokot tolt a fenekén.

Baloldali mellékfolyói tehát nem lökték a Tiszát nyugatra.

De mederviszonyai is kizárják ezt a magyarázatot, mivelhogy a Tisza az Alföld legsóbb mélyedékjének keresletében mindenütt a diluvialis felsíkok tövében halad, még V.-Namény mellől sem a Szamos oldallökése folytán csapódik fel egészen Csap alá, hanem a nyirségi diluvialis felsík megkerülése miatt hatol annyira éjszakra,

innen a nevezett felsík tövében halad Tokajig, innen T.-Dobig megint csak e plateau nyulomatja kényszeríti nyugatra a Sajó-gége felé, honnan újra a borsodi Bükkre támaszkodó diluvialis talapzat tolja délre, majd enged neki útát addig, míg végre Szolnok táján megkezdí délköri folyását, mert odébb délnyugat felé ismét a kún-sági felsík miatt nem mehet tovább. A felsík tövén van legnagyobb mélyedéke s medre egyáltalán legmélyebb vonala a magyar Alföldnek. Ezt a mélyedéket nem a Tisza csinálta ki magának, hanem az Alföld ős plasztikája szabta ki neki. Valamelyes hátrálása kimutatható délköri folyásának ¹⁾ árterén, mit *Hanusz* István éles figyelemmel nyomról-nyomra kimutatott, de hogy nem a Baer törvénye, hanem az Aegei- és Fekete-tengerék süllyedése billentette délkeletre az Alvidéket, rávitte a Dunát a Vaskapu átfűrészelésére s megrontotta a Temest, mennél fogva Pongevicza nevű ága párvonalosan folyik a Dunával, ezt a Tisza folyása szintén bizonyítja, mivel Traján és Diocletian idejében a titeli lősz-plateau nyugati tövén kanyarodott, azóta fordult délkeletre.

Ellenvetésképpen a Hortobágy medrét szokták felhozni, mely állítólag a Tisza medre volt. Avval persze nem törődnek, hogyan férhet el 80—90 m. széles 2—3 m. mély medrében a Tisza viztömege. A Hortobágy nem volt Tiszameder, hanem annak kiáradások alkalmával megtelő árka. A Tisza áradása ugyanis beszkokott hatolni a szomszéd vízkörök területébe s azok medrét tágítja anélkül, hogy ez ideiglenes mederből főmedret alkotna magának. Ily áradási ága volt a Hortobágy is, de a Tisza benne aligha folyhatott, mert ha benne folyt s Baer törvényénél fogva nyugatra tolódott, miért nem söpörte el útjából a balpartját kísérő lősz-szalagot, mely Öcsödötől majdnem Szentesig ér s melyet a Körös, a Kórogy és Velker keresztül szakítottak? Ez a szalag épp oly összefüggő, a minő terjedelmes az aradi felsíkon nyugvó lősz térség, melyet a Körösök a diluvialis kolosszabb talapzata miatt elkerültek, a Száraz-ér pedig (a Maros régi medre?) szikes agyaggal kibélelt medrével fölbarázdált. Így fölszakították a hajdan egységes délmagyarországi diluvialis táblát a Béga, Temes, Aranka, Cserna-basa, mely folyók ugyanannyi folyóközre darabolták a lőszszel tetézett diluvialis alapzatot. Még az a hasonlatosság is meg van a víznek alkalmazkodásában Alföldünk ősi alapvázlatához, hogy itt is felsík: a deliblati fel-

¹⁾ *Hanusz*: A Duna oldalmozgása, a Tisza fejlődési törvénye. Földr. Közl. XI., XVIII., XXVI.

²⁾ *Reclus*: L'Europe centrale 313.

sík fogja körül az Alibunári-lápot, a szatmári medenczébe pedig a nyírségi diluvialis felsík rekeszti el nyugaton az Ecsedi-lápot, amazt a Kraszna, emezt a Berzova látta el vízzel s mindkettőnél csatorna csapolta le tespedő vizét.

Jellemző Alföldünkre az álló vizeknek, lápoknak az Alföld szélein való elhelyezkedése, a Fertő-, a Szenna- és Szernye-mocsár, az Ecsedi-láp, Sárrét, Alibunár mind a hegyek tövében vagy azok közelében terülnek. Ha semmi más, ez mutatja Alföldünknek beszakadás és feltöltés által való keletkezését, ennek köszöni *tavi jellegét*, a miért folyói nagy sebességgel törtetnek feléje, de az Alföld szélén folyásuk sebessége megváltozván, szétömlenek, elláposodnak, fattyúmedreket eresztenek és csekély eséssel, kis sebességgel folydogálnak tova. Váltig emlegetik a hydrologok a Tiszának távozó, vizraktározó természetét, melynél fogva lassú lépésben sorba szedi föl áradó mellékfolyóit és megnyújtja azok árhullámával saját árhullámát. Tokajtól Szegedig „a Tisza — mondja *Bogdánfy* Ödön, — mint valami nagy tó raktározza a hóolvadás vizét, középső szakaszában a téli hó árvize egyetlen nagy árhullámban érkezik le, melyek egymást utolérve, egymás fölé tornyosulnak.“¹⁾

A mondottak alapján a következő síksági tájakra osztom fel a Magyar-Alföldet.

Megtartva a súlyedésnek két fokozatát, a Kis- és Nagy-Alföldnek elnevezését, de nem genetikai, csupán topographia értelemben: a *Kis-Alföld* tájai: *a)* a Dunaszigetek a Magyar-Közép-hegységen innen, mely tájék merőben rónaság; *b)* Hanság és Fertő vidéke, mely a kőszegi beszakadás legmélyebbik tája; *c)* a tó formájú sokban a Nagy-Alföld pusztáira emlékeztető Rábaköz; *d)* a halmokkal változó Sokoróalja és *e)* Kemenesalja; végül *f)* a Vág-folyó alsíkja, a Mátyus-föld.

A *Nagy-Alföld* síksági tájai ezek: *a)* az éjszakkeleti trachyt-medence a Hegyalja Vihorlát trachytvonulata és a nyírségi plateau között; *b)* Nyírség hullámzatos felsíkja; *c)* a jász-nagy-kúnsági alsík vagy a Hortobágy melléke, igazi puszta vidék; *d)* a Tisza-Maros köze a régi Kozárország az aradi felsíkkal s a Körösök alsíkságával; *e)* a délmagyarországi mélység, vagy a Maros—Duna köze; *f)* a kis-kúnsági felsík a Duna—Tisza közében, melyhez a zagyvamel léki homoktárság is tartozik; *g)* a Ferencz-csatornán túl a bácskai

¹⁾ *Bogdánfy*: A Tisza árvizei. Math. és term. tud. Értesítő 1898. XVI. k. 408. lap.

lősz-vidék s végül *h*) a Duna áradmányos síksága úgy az Al-Duna vidékén, mint a kúnsági felsík tövében.

A tárgyalás e módja geographiai irodalmunkban új, mert hiszen közfelfogás szerint eddig csak a hegységeket volt szokás különféle hegyvidékekre osztani, az alföldeket egyféle rónaságnak vették. *Inkey* Béla jeles geologusunk értékes geologiai tanulmányai ráutalnak ugyan a magyar rónák eltérő voltára, de ezekben természetesen a geologiai és agronomiai szempont a földolog, a mint a hydrologusok előtt a vizek járása, áradása, mederalakulása a fő. E kettőt akartam geographiai alapra hozni s mivel a geographia főfeladata mindig a tények áttekintő összegezése és megokolt összefoglalása, célom volt Alföldünk jelen külső ábrázolatát, plasztikájának vidékek szerint való változását fejlődés történelmével, múltjával kapcsolatba hozni. Két folyója, a Duna meg a Tisza, tulajdonkép egy völgyrendszert teszen, a Duna egyoldalúan kialakult vízrendszerének középső tagját: alsó tagja az oláh-síkság, felső tagjai a német medenczék s mindezeknek alapvonását a legrégebb geol. korok jelölték, a mint az embriológiában a sejtnék kettéválása azonnal megjelöli a gerincesek tengelyét. Itt Európa ránczolt területének keleti végén a Kárpátok területén, az Alpok gyűrődés-rendszerének közeledése és átmenete Ázsia gyűrődésrendszereihez, szabta ki a kettőnek völgybeli kialakulását. Florisztikailag Alföldünk egyezik az orosz pusztákkal,¹⁾ sőt a Tisza Alföldje klíma tekintetében is hasonlít ezekre, de már a dunai Kis-Alföld a bécsi medence nélkül csonka, mert mindkettő a keleti Alpok lezuhanásából keletkezett, azért nem merő hódításvágyból, hanem geographiai kikerekítés céljából igyekeztek az Árpádok és Mátyás király a bécsi medence annektálására, mivelhogy a földek, tájak rokonsága sokszor öntudatlan tényezői történelmi eseményeknek, sőt a politika sem más, mint geographiai tények gyakorlati kivitele.

Dr. Czirbusz Géza.

¹⁾ Dr. Czirbusz G. ezen állítása ellen a czikk felolvasása alkalmával dr. Borbás Vincze felszólalt. Szerk.

JELENTÉS 1899-RŐL.

(Felolvasatott 1900. évi márcz. 22-diki közgyűlésen.)

Mielőtt társaságunk vezére, nagyrabecsült és szeretett elnökünk intézkedése folytán az 1899. év földrajzi eseményeiről jelentésemet megtenném, tisztelt tagtársaim becses emlékébe idézem azt a körülményt, hogy társaságunk illustis elnökei ezt az évi jelentést soha sem tekintették az elmúlt év földrajzi eseményei pusztá felsorolásának, hanem összefoglalva a tudósok és utazók működésének eredményeit, a fősúlyt inkább annak a kimutatására helyezték, hogy miben és mennyivel haladtunk előre egy-egy elmúlt év alatt Földünk ismeretében.

Mindig azon gondolatnak, — annak a tanulságnak kiemelése volt évi jelentéseink szellemi gerince, mely a földrajz terén egy év folyamán történt eseményekből kibonczolható.

A földrajz terén a múlt év folyama alatt kifejtett tevékenység, két főirányban látszik kidomborodni. — Az egyik Földünk természeti viszonyainak tudományos búvárlata, mely irányban a nagy kulturnemzetek most már nemcsak vállvetve, hanem ezen munkára formális megállapodással egyenesen szövetkezve s így egymás munkálkodását kiegészítve, hámulatra méltó működést fejtenek ki. — A másik a földrajzzal szorosan összefüggő iránya az emberi tevékenységnek: — a kulturnemzetek gyarmatosító, a távoli világrészeknek nemcsak szellemi, de anyagi meghódítására irányzott törekvése.

Társaságunk körében nem szükséges kimutatnom s annál kevésbé összehordanom a bizonyságokat annak a beigazolására, hogy a látszólag heterogen indokokból eredő két tevékenységi kör, tudni illik az objectiv tudományos földrajzi búvárlat és a kulturnépek gyarmatosító politikája ugyancsak egy közös forrásból, a tudományos alapon álló kulturából táplálkoznak. Elegendő arra rámutatni, hogy a colonisatio abban a jobb, humánusabb s évről-évre tisztultabbnak jelentkező alakban a mint ezt a kulturnemzetek — természetesen visszaesések tekintetbe vétele nélkül — általában újni kezdik, nem is képzelhető azon földrajzi-, ethnographiai-, gazdaságtani- és éthikai-tudománykincs bírása nélkül, melylyel a fehér emberfaj vezető nemzetei rendelkeznek.

Visszatérve feladatomhoz s előbbben annak elmondásához, hogy minő figyelemreméltó esemény, kutatás és munkálat történt a földrajz terén az elmúlt évben, — különösen ki kell emelnem a kulturnemzeteknek a *sarki világ* jobb felismerése érdekében meg nem szűnő tevékenységét. Valóban bámulatos, hogy ebben a csupán materiális célok után törekvőnek mondott világban, mennyi vagy on ajánlkozik évről-évre az anyagi szempontból abszolút meddőnek mondható sarki expedíciók céljaira; bámulatos, hogy folytonosan mennyi tudós s minő igénytelenséggel szánja magát arra, hogy ama kihalt világrégiók rejtelmével, habár élete koczkáztatása árán is, megismerkedjék.

Azon körülmény, hogy Andréc-nak fantastikusan merész vállalata a sarki utazóknak majdnem egyhangú véleménye szerint elveszettek mondható, nem tartóztatja fel a sarki világ kutatóit, újabb s mind merészebb vállalkozásoktól.

Az *éjszaksarki* vidéken még pedig Grinellföld nyugati és keleti öblözeteiben *Peary* éjszak-amerikai utazó folytatta már 1898-ban megkezdett expedícióját, melynek ez évi eredménye: a Greely Fjord, a Princess Marie és Buchanan öblözetek térképezése és leírása. A bátor utazó nem riadt vissza semmi veszélytől s habár lefagyott lábújjait amputáltatni volt kénytelen, nem tért vissza, hanem a Smith-öbölben fekvő Port-Foulkeban telel, mialatt hajóját a „Windward“-ot az Egyesült-államokban, télen át, új 3 évre tervezett útjára felszerelteti s így hajójára, mely őt Port-Foulkeban ismét felkeresi, csak 1900. nyarán fog felszállni.

Nathorst svéd geologusnak Andréc nyomainak kikutatása céljából keleti Grönland partjaira kiküldött expedíciója, — habár kiküldetésének tulajdonképeni célját el nem érte, — értékes tudományos eredményekkel tért vissza; ugyanis javította és kiegészítette keleti Grönland parti térképét s embertani tanulmányokon kívül ismereteinket a partvidék faunája és geológiája tekintetében gyarapította.

Sverdrup kapitány a „Fram“ hajóval a legéjszakibb nyugati Grönland és Grantföld között elterülő Robeson-csatornáig igyekezett eljutni. Nansen rettentetlen hajtársa ott telelt és a tavaszon Grönland legéjszakibb részén keresztül egészen annak keleti partjáig szánon és gyalogszerrel igyekszik áthatolni.

Makaroff technikailag is érdekes, de nem egészen eredményes kísérletén kívül — t. i. egy külön e célra épített jégtörő hajóval a sarkig felhatolni — és *Arndrup* Kelet-Grönlandpartjai mentén

tudományos eredményekkel a múlt év folyamán tett utazásán kívül nagy érdeklődéssel kísérvük azt az expedíciót, melynek élén *Lajos abruzzzi herczeg*, az olasz királyi ház egyik tagja rója le, életét is kockára téve, azon magas társadalmi kör adóját, melyhez tartozik, — a kultuszában valamennyiünket egyesítő geographiai tudomány oltárán. A herczeg nem rettenve vissza azon hírektől, melyeket a sikertelen kísérletei után visszatértében vele találkozó *Wellmann* expedíciótól nyert, útját hajóján, a „Stella Polare“-n a Ferencz-József-föld éjszaki részei felé folytatta, a hol átteleve, kora tavasszal indul Nansenéhez hasonló módon, de megfelelőbb felszereléssel, a Sarki-tengert borító jégmezőkön át, a sark felé.

Nansen útja óta a geographusok körülbelül megállapítottnak veszik, hogy az éjszaki sark körül nem egy kontinens, hanem jéggel borított tenger terül el s ennél fogva érdeklődésük mindinkább azon kutatások felé fordul, melyeknek czélja a *déli sark* körül fekvő eddig még megközelíthetlenné tartott óriási területeknek a felfedezése.

A tisztán geographiai problémákon, így azon a kérdésen kívül, valjon szárazföld-e és minő az Antarktisz, tudósainkat szerfölött érdekli az a kérdés, valjon a déli sarkföld geológiája, faunája s az oceán fenékviszonyai nyújtanak-e további támpontokat arra az elméletre, melyet a déli sark körül fekvő három kontinens természeti viszonyaiból, az ott élő állat és növény fajok rokonságából és ezeknek az éjszaki földteke szerves világával szemben konstatált fejlődéstörténeti hátramaradásából következtettek, hogy t. i. a déli félteke és különösen a déli sarkvidék földünk szerves világának ősbibb anyahazájának tekintendő.

Borchgrevink norvég kapitány által vezetett angol expedíció a Robertson-öbölíig hatolt, míg *Gerlache* hadnagy a Belgica hajóval, miután a Palmer szigetsorozatokat kikutatta, jelentőséges tudományos eredményekkel tért vissza múlt év november 9-én Antwerpenbe.

A múlt évben Berlinben tartott nemzetközi földr. congress. állapították meg azokat az elveket, melyek szerint a jövő évben kiküldendő angol, valamint a Drigalsky vezetése alatt kiinduló német dél-sarki expedíciók kutatásaikat, egymást kiegészítve, végezni fogják.

A déli oceán mélységei és szerves világának kikutatására kiindult német *Valdivia*-expedíció ugyancsak gazdag eredménnyel tért vissza hazájába.

Az oceanographia terén működő expedíciók közül felemlítem

még a monacói herczegnek az Atlanti-tengerben folytatott tanulmányozó útját, továbbá az Indiai-tenger kikutatásán fáradozó *Weber* hollandi tanár, valamint a Csendes-tengert kutató *Agassiz* amerikai tanár vezetése alatt működő nagyszabású expedíciókat, mely utóbbiaknak helyszíni kutatásai még több évig fognak tartani.

Európa földrajzi viszonyainak pontosabb és behatóbb megállapítása főleg a keleti országokban szükséges még. Így a Balkán országokról, a mint azt minden utazó tudja, csak igen fogyatékos térképek léteznek. Ezen a hiányon segítettő a szerbiai kormány rendeletéből most fogtak hozzá Szerbia új háromszögeléséhez és lejtezéséhez. A Balkán-félsziget országai kikutatásában ugyancsak nevezetes működést fejt ki *Toula* bécsi udvari tanácsos és *Cvijic* belgrádi tanár; utóbbinak a maczedoniai tavak eddig keveset ismert viszonyairól szerkesztett ismertetését Lóczy Lajos tiszteleti tagunk olvasta fel társaságunk egyik legutóbbi ülésén.

Az európai kartographia terén bennünket érdeklő eseménynek kell vennünk, hogy Ausztria és Magyarországnak, a cs. és kir. geographiai intézet által eszközölt elsőrendű háromszögelését befejezték, s ezzel a munkával az osztrák-magyar fokmérés is annyira előre haladt, hogy a háromszögelési pontoknak végleges geographiai rendezői megállapítottak. A monarchiának az új háromszögelési pontokhoz kötött kataszteri felmérése most már annál is inkább szükségessé válik, mivel e végleges mérés alkalmával kitűnt, hogy a térképeink és a kataszteri felmérések alapját képező régebbi első rangú háromszögelésben hibák vannak. A monarchiának ugyancsak a cs. és kir. intézet által végzett topographiai pontos felvételei az úgynevezett „katonai precisió felvételek“ tekintetében is jelentékeny haladás konstatalható. Az ezen újabb felvételek alapján 1/25,000 mértékben készített térképek, hasonlíthatlanul pontosabban és hívebben ábrázolják a felvett terepet, mint a régiek. Így, hogy egy példát említsek, az, a ki a katonai intézet újabb Tatra-vidéki lapjait az eddig használt régiekkel összehasonlítja, alig hiheti el, hogy azok ugyanazt a vidékeket ábrázolják, annyi eltérés van közöttük. A katonai geographiai intézet a régi felvételeknek újjal való pótlását azonban oly lassan eszközli, hogy az elfogadott módozat szerint csak mintegy 100 év múlva fognak hazánkról, majd csak utódaink, egy európai értelemben vett pontos és használható topographiai térképpel bírni. Nem kell kiemelnem, hogy mindenkép érdekünkben állana ennek a munkának gyorsabb végrehajtása.

A felületesen szemlélő azt vélné, hogy földrészünkön, a mo-

den földrajzi tudomány bölcsőjében, már alig van valami kikutatni, valami földrajzi érdekű megállapítani való. Pedig a valóság ennek ellenkezőjét mutatja és azon tömérdek fölfedezésen és régi hibás adatok kijavításán kívül, a melyeket a kulturnépek geographiai és földtani nagy állami intézetei és a tudományos testületek évről-évre meg nem szűnnek hozni, tudós köreink részére még mindig akad oly hálás tér földrajzi ismereteink kibővítésére, a minő p. o. az Alpinismus, a Gletscher-világ, a belföldi tavak és az európai barlangok — egy egész földalatti még kevésbé ismert világ tanulmányozása — a speleologia.

A legutóbb említett speciális téren igen nevezetes eredményeket értek el Franciaországban az elmúlt évben is *E. A. Martel*, *A. Fournier*, s mindkettőjük tanítványainak serege. A modern kutatás minden eszközeivel felszerelve, u. m. telefon, oxigén-reservoir stb. creszkednek le a kutatók, majdnem veszély nélkül, az eddig járhatatlannak vélt barlangok mélyébe s kutatják ott a földalatti, eddig előttünk rejtett világ titkait. Ugyancsak nevezetes munkásság folyik majd minden országban a szárazföldi tavak monographiáinak megalkotásánál, a svájcei *Forel*, a német *Heim* tanár és *Agostini* munkálatain kívül, a tudós világ általános elismerését vívta ki társaságunk Balaton-bizottsága a magyar beltenger leírása körül folytatott eredményes működésével.

Vége nem szabad megfeledkeznünk azon nevezetes munkálatokról, melyekkel a földteke minden tájáról összegyűlt geographusok a *Berlinben* múlt év szeptember 28. és október 4. között megtartott *VII. nemzetközi földrajzi congressuson* ismereteinket nemcsak bővítették, hanem tanácskozásaik eredményeként hozott nevezetes határozatokkal kitűnő módját állapították meg annak, hogy a világ összes tudósai, útazói és a tengereken járó kapitányok miként működhetnek közre egyöntetűen és vállvetve földünk természeti viszonyainak jobb és teljesebb tanulmányozásában.

Ezen a congressuson háttérbe szorúlt az, a mi a régebbi congressusok attractióját képezte: t. i. egyes útazások és az útazók élményeinek elmondása s a congressus működése inkább a közös erővel indítandó földrajzi vállalkozások módjának megállapítására, valamint tudományunk egyes speciális ágaiiban elért eredmények összefoglalására irányult, s így a congressus, melyen társaságunkat legjobbjaink, igen tisztelt elnökünkön kívül Bercz Antal igen érdemes főtitkárunk, Déchy Mór, Lóczy Lajos, gróf Zichy Jenő tiszteletbeli és Hopp Ferencz, Kogutovicz Manó és Szende

Gyula rendes tagok képviselték, igen híven tükröztette vissza tudományunk művelésének mai módját és fokát, a mennyiben itt is bebizonyított, hogy korszakalkotó, valamint a miscellaneus fölfedezések kora letűnván, a földrajz mindinkább a belterjes, szigorúan tudományos buvárkodás mezejévé válik.

* * *

Az európai, valamint az éjszak amerikai társadalom szellemi és gazdasági élete oda fejlődött, hogy földművelésök már nem bírja a minden téren felpezsdülő nemzeti élet szükségleteit előteremteni, — kielégíteni. A kulturnépek s az azokat vezető szellemi arisztokrácia mindinkább fokozódó industrializmusát, vagyis a földművelő népek contemplatív életfelfogásának eltűnését, nemcsak a népesség szaporodása és a gyors meggazdagodás utáni vágy okozza. Vitatkozhatunk a felett, vajjon az embernek csakugyan vérében van-e a létszükséglet megszerzésén túl törekvő nagy iparkodás és kérdezhetjük vajjon az emberi társadalomban helyén van-e a dolgozó méhnek önmagát másokért felemesztő tevékenysége, s végre vajjon erkölcsi szempontból nem kifogásolandó-e a virtuositás elsajátítása a kereskedelmi speculációban: de az iránt nem lehet és nincs kétség közöttünk, hogy minden haladni vágyó embert kell, hogy vonzzon és ellenállhatatlanul magához kapcsoljon oly tevékenységi kör, mely minden előrelépésünket a természet törvényei felismerésében nemcsak dús anyagi eredménynyel jutalmazza, hanem melyben ezen felül még azt a benső kielégítést is megszerezzük, hogy minden előlépésünkkel szellemileg is haladunk és lelkileg művelődünk. A kulturnemzetek tehát végzetszerűleg és hajlamból egyaránt, túlnyomólag ipari foglalkozású nemzetekké válnak, s miután saját ipari fogyasztásukat csakhamar kielégítették, tevékenységük természetszerűleg oda irányul, hogy a kevésbé fejlett, iparilag hátramaradottabb népek ipari szükségleteit szállítsák és kielégítsék. Korunkat megelőzőleg a kulturnépek leginkább ötletszerűen, vagy pedig bizonyos katonai, vagy politikai események behatása alatt, vagy ezek folyományaként gyarmatosítottak. Békés időben csak a nemzeti életerők feleslege, vagyis azok kiknek szűk vagy mostoha volt az anyahaza kerestek távoli földrészekben új hazát, legtöbbször esetben csak jobb szerencsét. A mióta azonban a kulturnemzetek par excellence industriális nemzetekké kezdtek válni, a nemzeti haladás egyik főtényezőjévé lett a gondoskodás az iránt, hogy a saját, természetszerűleg hatványozódó

ipari termelésük számára piacokat, lehetőleg örök időkre, biztosítanak. Idegen piacoknak biztosítása az idegen országokban gyakorlandó politikai befolyás megszerzésével, ez pedig természetesen, hatalom, gazdasági és politikai hatalom érvényesítésével jár.

Idegen földön hatalommal, befolyással, a nemzetek versenytársaikkal, a többi hatalommal szemben, csak úgy bírhatnak, ha azt az idegen földet és azon az idegen népeket ismerik, — jobban ismerik, mint concurrensaik.

Egy egész iskolája keletkezett a geographiai tudományban saját kutatásaik és tanulmányaik folytán kitűnő polczot elfoglaló diplomatáknak, — itt csak báró Richthofenre emlékeztetek — a kik hivatva vannak nemzetük jövőjét földrajzi ismereteik diplomatikai érvényesítésével szolgálni.

A nemzetek, geographusaik vezetése alatt, tervszerű nagy állami actiókat indítanak gazdasági érdekeiknek a külországokban való biztosítása, a fejletlen országoknak gazdasági meghódítása érdekében.

Ebben, a tudomány békés eszközeivel egymás ellenében vívott harcban, még oly kisebb nemzetek is részt vesznek, a melyek tudásaik, útzóik és kereskedőik törekvéseit kellő fegyveres hatalom kifejtésével nem bírnák különben támogatni. Így p. o. Belgium, a Svájj és Norvégia kitűnő példáját nyújtják annak, hogy miként érhetnek el kisebb népek is, a kereskedelmi gyarmatosítás terén, nagy eredményeket.

A nagy hatalmak politikáját is, minél felbontatlanabbá válik az európai béke, annál inkább uralják a külkereskedelemmel és főleg a colonisatióval összefüggő kérdések.

Térmetesen, hogy nagy és kis népek egyaránt-állandó sikert ezen a téren nem annyira államférfiaik genialitásának, mint saját életrealitásuknak, fürge¹ iniciatívára való hajlamuknak s mindenek felett szívósságuknak köszönhetnek.

Ez utóbbi tulajdonságot kiváló mértékben bírja az *Ázsiát* délkeletről egész éjszaknyugatig vaskarjai közé szorító orosz nemzet.

Az orosz hódításnak hathatós előkészítője és legnagyobb fegyvere volt mindig, a meghódítandó területeknek földrajzi, kereskedelmi és közlekedési utak előteremtése útján eszközölt technikai feltárása.

Így Perzsiában ez évben fejezték be az oroszok a Kaspi-tó mellett fekvő Resht-től a fővárosig, Teheránig saját költségükön épített műutat, melyet a jövő évben Ispahanig szándékoznak foly-

tatni. Új hajózási vonalat nyitottak még a Perzsa-öbölből és az Euphrat alsó folyásán Basszora és Aden között s megkötötték a legutóbbi időben, a perzsa kormányval, Perzsia fővárosát a Kaspi-tengerrel és az orosz vasúthálózatával összekötő első perzsa vasút építésére vonatkozó szerződést. — Közép-Ázsiába, Tibetbe, a hol az orosz befolyás napról-napra növekszik és különösen a Kukuron vidékére *Kozloff* hadnagyot küldte ki az orosz földrajzi társaság, míg az orosz tudományos akadémia általkhinaí Turkesztánban archeológikai kutatásokra kiküldött *Klementz*-féle expedíció, — melynek sikerült az ujjur nép régiségeit is összegyűjteni, — az év őszén tért vissza. *Schmidt* zoologus ugyancsak az orosz csász. földrajzi társulat megbízásából kutatja Mandsuria és Koréa állat- és növényvilágát, *Drizsenkó* pedig, a ki az év folyamán a Baikal-tó limnológiáját tanulmányozta, Szachalin szigetén folytatja tudományos munkálkodását.

Ez idő alatt az oroszok a *transz-szibériai* vasút építésével már annyira előre haladtak, hogy jövő évben a világ leghosszabb vasútját egész hosszában a forgalomnak átadni remélik.

Ugyancsak ez évben kötötte meg az orosz-khinaí bank a khinaí kormányval a *Baikal-tótól Port-Arthurig építendő mandsuriai vasútra* nézve a végleges szerződést és komolyan hozzáfogtak ezen vonal építéséhez is.

Az orosz befolyás alá eső már engedélyezett és részben épülő khinaí vasútak majdnem 3000 kilométer hosszúak lesznek s az összes engedélyezett khinaí vasútak $\frac{1}{4}$ részét teszik ki.

Ugyancsak kitéznek az oroszok Közép-Ázsiáról írott újabb munkáikkal is; ez évben Groum-Grimzsailó testvérektől, Obrutsefftól és Robrovszkytól jelentek meg kiténő eredeti művek. Mint az orosz hódítás előkészítésének módjára karakterisztikus vonást meg kell még említenem, hogy az oroszok turkesztáni katonáikat úgy serkentik a szomszéd hindu ország nyelvének elsajátítására, hogy az ebben előmenetelt tanúsítókat külön 6 havi fizetéssel jutalmazzák s azonfelül a nyelv teljes elsajátítása végett egy időre államköltségen Indiába is küldik.

Az oroszok mellett igen tevékeny részt vesznek a geographiai érdekű mozgalmakban a *francziák*. Annam és Tonkin tartományaiknak hivatalnokaik által eszközölt felvételén és leírásán kívül igen élénken foglalkoznak a Khinától megszerzendő Tonkinnal szomszédos Yünnan khinaí tartomány, az ezen tartományba Tonkinból vezetendő és a khinaiai részéről már engedélyezett vasút és Hainan

sziget tanulmányozásával. Így *Leclerc* bányamérnök Yünnan geológiáját és ipari viszonyait, *Bloudelet* mérnök pedig, a kit a nagy francia ipari vállalatok 8 mérnök és 8 segédmérnök élén vasúti és ipari vállalatok tanulmányozása végett ugyancsak Yünnanba küldtek — derekasan hozzálátott munkájához. *E. Francois* ugyancsak e tartományról igen értékes geographiai és gazdasági tanulmányokat küldött a francia geographiai társaságnak. A francziák azonban Ázsia más részeiben is szép eredményekre tekinthettek vissza a múlt évben a tudományos expedíciók terén.

Igy *Bouin* igen érdekes útat tett Mongolián az Alaszán-sivatagon keresztül eddig nem ösmert úton a Kukunor felé.

Labbé Szibériában a Baikal-tó és a Csendes-tenger közötti vidéken utazott s most Yeszo-szigetet tanulmányozza. *Saint-Yves* és *Bourgoin* pedig a Kysil-Szu vidékét térképezték.

Nem mulaszthatom el rámutatni arra a sikerre, a melyet a belgák a *Peking-Hankéou-i* 1300 kilométer hosszú vasútnak vállalatba vételével és építésének biztosításával, a többi concurráló nagy hatalommal szemben elérték.

Duckerts, a korábban Budapesten székelő, honfitársaink jó emlékében maradt belga consul, a ki mióta tőlünk elment, életét Khina feltárásának szenteli, belga pénzzel és szakerőkkel az ipari és kereskedelmi vállalatoknak egész sorát kezdeményezte.

A németek is, miután lábukat Kiacsauban erősen megvetették, azáltal, hogy mind nagyobb terjedelmű gazdasági vállalatokat, így a múlt évben, a Berlinben 12 millió tőkével alakult Santungi-bányatársulat munkáit megindították, a santungi vasút építésén kívül, kiveszik részüket Közép-Ázsia és különösen Khina geographiai feltárásában.

Expedícióik közül felemlítem dr. *Futterer* és dr. *Holdererét*, mint az első ilyenmű nagy német expedíciót, mely ismereteinket e vidék felől gazdagítva, éjszakkeleti Tibet és a Kukunor irányában egész Közép-Ázsián keresztül, tette meg a múlt évben kutató nagy útját.

A németek azonban nemcsak a távoli keleten, hanem a közelebb fekvő Kis-Ázsiában is figyelemre méltó működést fejtenek ki az általuk már megépített és üzemben tartott kis-ázsiai vasúthálózat fokozatos kiépítésével; így az ennek folytatásában a múlt év folyamán részökre engedélyezett Damaszkus-Bagdadi-vasút tervezésével és ezen vasútak építésével egyidejűleg előre nyomuló kereskedelmi telepeikkel.

De tisztán tudományos irányban is sokat dolgoznak a kis-

ázsiai félszigeten: így *Oppenheim* báró német attaché Syriában a noszairia néptörzs és annak különös vallását, valamint a Salamija és Aleppo közt általa felfedezett, most romban heverő ókori városokat tanulmányozta. *Dr. Koldeway* Babylon romjait kutatja. *Dr. Leonhard Richard* Angora és Ezegli között, a félsziget éjszaki részének legmagasabb hegyét az Ala-daghot mászta meg és írta le. *Dr. Lehmann dr. Bedekkel* együtt a múlt évben Örményországban földrajzi kutatásokon kívül a vidék ethnographáját tanulmányozták.

Az *angolok* Ázsiában, úgy a politikai befolyás, mint a gazdasági verseny tekintetében, régi prestigeüket fenntartják.

A Khinában most nagy kiterjedésben engedélyezett vasútakból az oroszok után, ők kapták a legnagyobb részt, 2227 kilométert, vagyis az összesen 11440 kilométer hosszúságú engedélyezett khinai vasútnak mintegy ötöd részét.

Kereskedelmük a mintegy 400 millió lakost számláló Khinával, a többi európai nemzetek kereskedelmével szemben, úgy a kivitel mint a bevitel tekintetében, még mindig az első; így az 1897. év adatai szerint az összesen 675 millió frank értéket képviselő bevételnek mintegy 75⁰/₁₀-ot teszi ki az angoloké, a mely főleg a dús gyártási nyereséget nyújtó pamutzövet bevitelre esik.

De az európaiak szemében mindinkább egyszerű kizsákmányolás tárgyává süllyedő „sárga ember“-nek többé-kevésbé formákhoz kötött kizsákmányolásán kívül, az angolok, dicséretükre legyen mondva, ha nem is többé a mesterei, de még mindig előkelő rangot elfoglaló vezetői maradtak az idegen világrészek és ezek közt Ázsiának tudományos explorációjában. A világrész ismeretlen vidékein, Szibériától a Szunda szigetekig, kutatóik egész sorával találkozunk. Így *Barett Hamilton* Kamcsatkában, *Wingate* kapitány Hunan-tartományon keresztül Yünanig tettek tudományos utakat. *Douglas Freshfield* híres alpinista pedig, Darzsilingból indulva, a Hymalájának Kancsin-Dsinga hegylánczának szorosait és jégmezőit vizsgálja.

Deasy kapitány a felső Yarkand völgyének felvételeit végezte el, nyugati Tibet és keleti Turkesztán általa elvállalt átkutatásának 3-ik évében.

De azon európai kulturnemzetek is, melyekre Ázsia geographiai feltárásából gazdasági előnyök nem haramlanak, számos tudós utazóval vesznek részt e földrész tudományos megvizsgálásában. Így tibet-mongoliai utazásai révén [múltán a legbátrabbak közzé sorolandó *Sven Hedin* svéd tudós ismét a Pamirban van és

meteorológiai észleleteket gyűjt a 16.000 láb magasságban választott téli állomáson.

Olussen dán utazó a Pamirban tett érdekes útja után Kashgarba jutott — s *Rijnhart* hollandi protestáns-missionárius neje, a ki férjét keleti-tibeti útjában kísérte, miután férjét a tibetiek útközben megölték, Tachin keresztül visszatért. — Ha végül megemlékezünk az osztrák tudományos akadémia által Dél-Arábiába kiküldött és *Landberg* gróf és *Müller* tanár által vezetett expedícióról, mely Aden vidékét, valamint Szokotora szigetét megvizsgálta, úgy nagyjából a tavalyi év azon fontosabb mozgalmairól emlékeztünk meg, a melyek Ázsia kutatását illetőleg tudomásunkra jutottak.

Évről-évre mind kisebbek lesznek *Afrika* térképén azok a fehér foltok, melyek az ismeretlen vidékeket jelzik.

Az ilyen vidékeknek a geographiai kikutatása kivált a tejjel-mézzel folyó afrikai tájakon nem egyszerű sportja többé a felfedezések dicsőségét kercső egyes utazóknak, hanem ez a geographiai munka, manapság, a kormányokra a népképviseltek részéről hártott kötelesség, melyet a colonisáló európai hatalmak erejük megfeszítésével sietnek mielőbb befejezni.

De minő óriási problémák várnak itt még megoldásra!

Itt van elsőbben a *francziák* által most már komoly tanulmány tárgyává tett transz-szaharai vasút kérdése.

A mióta a kis Egyptom Nilus-völgyi vasútját majdnem Kartumig kiépítette, s a mióta az angol-francia-szudáni megegyezés folytán úgy politikai, mint gazdasági szempontból mind sürgősebbé vált, a Közép-tengertől az egyenlítőig és Szenegáltól a Nilus medenczéig elterülő francia-afrikai birodalmat szárazföldi közlekedési hálózat-tal, Algiron keresztül, az anya-hazához szorosabban hozzákapcsolni: Franciaországban mind népszerűbbé kezd válni a transz-szaharai és a szenegal-nilusi vasútak terve.

Egy egész sora az államilag szervezett expedícióknak tanulmányozza azon vidékeket, a melyeken legelőbb és legkönnyebben valami közlekedési út s később a fent szóban forgó vasúti vonalak lesznek építendőek. Hogy minő népszerű a transz-szaharai vasút terve, bizonyítja az, hogy egyetlen francia ujság, a „*Matin*“, legutóbb 1 millió frankot ajánlott fel a vasút tracirozására.

Foureau Dél-Algírból a Tsad-tóhoz mintegy 1000 tevével rendelkező expedíció élén elindult. Expedíciója szerencsésen elvégezte feladatát; a Szaharán és pedig az Air-oazison átvivő út földrajzi viszonyait teljesen földterítette.

A francziák különben megszállták Insaht, azt az országnak is beváló szaharai oazist, melyre Marokko is jogot formált s mely Algir és Tumbuktu, illetve a Niger között fekszik s így most már a szaharai összeköttetések valamennyi kulcsát kezökben tartják.

Kevesebb szerencse kísérte a francziáknak a Senegal-, a Tsad-tó és a Nilus között operáló expedícióikat. Emlékszünk még arra az esetre, hogy *Cazemajou* kapitányt és társait a szokotoiak 1898-ban megölték. A francia kormány *Voulet* és *Chanoine* kapitányokat küldte ki *Cazemajou* megboszulására. Afrikában repressio nélkül nem boldogul fehér ember. Miután a két kapitány eredményes földrajzi munkát végzett a Niger felső és középső folyásában, a tuáreggekkel viszályba keveredtek és oly kegyetlenségeket követtek el, hogy a francia kormány *Klobb* ezredest küldte utánuk eljárásuk megvizsgálására. — *Klobb* ezredest azonban, a kapitányok első találkozásuk alkalmával lelőtték, de ők maguk is halálukat lelték, midőn pár napra rá benszüllött katonáik ellenük fellázadtak.

Végzetes kimenetele volt továbbá a Tsad-tó vidékére kiküldött *Béhagle*-féle expedíciónak is, melynek főnökét, miután Tomara, Gribingi és Bamirgi vidékéről szép felvételeket küldött haza, Rabah benszüllött főnök elfogatta és éhhalállal elpusztította. — Ugyanez a Rabah nevű főnök ötlette meg tavaly a Tsad-tó és Vadai közötti területnek kikutatására induló *Bretonnet* kapitányt és *Braun* hadnagyot is.

De mindezen balszerencse nem rettentí vissza a feladataikat mindenkor lelkesedéssel, „*élan*“-nal, végző francziákat afrikai birodalmuk politikai és gazdasági megállapításától, melynek egyik alapköve lett az angolokkal 1899. márczius 21-én kötött szudani birtokaik megosztására vonatkozó szerződés.

Ezen mindnyájunk által ismert szerződés rendelkezése szerint Franciaország Nyugat-Szudant majdnem teljesen hatalmába nyerte és ezt francia Kongo birtokaival egyesítve, nagy afrikai birodalomná növelte.

Most már fokozott erélyvel és sikeresen folytatják az artézi kutak fúrását Dél-Algirban, melyek segítségével a transzszaharai vasúti problémák megoldását megkönnyíteni remélik.

Hogyha az 1899. év derekán Abysszinián át a Szobat-folyón felfelé a Baro-n, a Bure-n és Gore-n keresztül, Adisz-Abebán át Európába visszatérő *Marchand* kapitány fasodai expedíciójának nem is volt az a politikai eredménye, a miért útnak indúlt: tagadhatlan, hogy a kiváló utazót és katonáit illeti meg a dicsőség azért,

hogy az oceántól a Nilusig, s onnan az Indus-tengerig, ama szélességi fok alatt, a transz-afrikai útat mint elsőik bejárták.

Légió azoknak a francziáknak a száma, a kik földrajzi ismereteinket tavalyi afrikai kutatásaikkal gazdagították.

Igy csak dr. *Maclaud* szenegali expedícióját említem, amely a szenegali Timbó vidék központi hegytörzsét tanulmányozta, azon hegytörzsét, mely a Niger, a Szenegal és a Sierra Leone felé a tengerbe ömlő folyóknak közös forrásvidéke. *Hostaius* és *Ollone* az Elefánt-csont-tengerpart vidékét, a Kavali-folyó völgyét és a Niger felé fekvő vízvázalstó szorosait tanulmányozták, végezvén egyúttal a Niger közép medenczéje felé vezetendő vasút traciroszását is.

Daul atya missionárius Karemiben a Tanganyika-tó vízszín változásait tanulmányozta.

A francziák új organisatiót adtak szudáni gyarmataiknak, s a Közép-Niger vidékén új katonai kormányzóságot szerveztek.

Ugyancsak szorgalmasan szervezik és tanulmányozzák a francziák nagy madagaskari gyarmatukat *Gallieni* tábornok szakértő vezetése alatt.

A Kongó-államban is folyton halad a *belgák* civilisáló munkája.

Rendes közigazgatási természetű szervezkedési munkálataikon kívül felemlítendőnek vélem, hogy ugyancsak ők is komolyan munkába vették, *Adam* kiküldött belga mérnök által, a Stanley-esésektől a Kongó nagy erdőségén át a közép-afrikai nagy tavak vízvázalstójáig, s onnan egy szárnynyal a Tanganyika-tóhoz, egy másikkal az Albert-tóhoz tervezett vasút előmunkálatait.

Egyik világrészben sem domborodik ki jobban, mint Afrikában, annak a nagy kulturmunkának az eredménye, a melyet az *angolok* egy-egy évben a kereskedelmi gyarmatosítással kapcsolatosan manapság elvégezni szoktak.

Hogy ezen kulturmunka nem folyik mindig békés furulyaszó kíséretében, hanem beleszattog a kard és puskaropogás is, ez csak azoknak a geographia történetében kevésbé otthonos laikusoknak tűnhetik fel, a kik elfelejtik, hogy a mióta a világ áll, minden időben ilyen kegyetlen muzsikaszó kíséretében folyt az a munka, melyet idegen világrészek polgárosításának neveznek.

Az ideálisan gondolkodónak csunya dolognak látszik, hogy ez így van, de tessék csak a régieknek, a görögök, a rómaiak s a legkeresztényebb időkben pedig a Conquistának, vagy végül a protestáns amerikai exodusnak a benszülöttekkel szemben alkalmazott gyarmatosító és civilisáló módszereire gondolni, s akkor

a kulturpolitikának abban a módjában, melyet az Afrikában birtokos európai népek valamennyien — az angolokkal együtt — a ben-szülöttekkel szemben elfogadnak és máig folytatnak, mégis csak némi haladást kell felismernünk a szelidség és az emberszeretet irányában.

Nekünk magyaroknak nincsenek coloniáink, így hát nem szoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy másként is lehessen embertársainkkal mint nemzetbelieinkkel bánni. Nekünk szörnyű dolog hallani, hogy az európai hatalmaknak afrikai gyarmataiban leplezett és szelid alakban ugyan, de mégis csak léfezik a rabszolgaságtól alig különböző viszony fehér és fekete ember között. Megbotránkozunk azon, hogy ezek a civilisatio tekintetében magukat vezető nemzeteknek kiadó angolok, németek, francziák stb. miért bánnak oly embertelen szigorral, a melyet bátran kegyetlenségnek nevezhetünk, a természetnek naiv gyermekeivel, a négerekkel.

De ne feledjük el, hogy az európai nagy kulturnépek éppen annak a karakterük egyik alapvonását képező szigornak: a saját érdeküket első sorban szem előtt tartó s ha kell, létük kockáztatásával is mindenkor érvényesítő önzésnek köszönhetik fennmaradásukat s jeles tulajdonaik mellett, nagyságukat is. Ha tehát minderre s aztán önkéntelenül arra a nehézkességre és lassuságra gondolunk, a melylyel mi magyarok a nyugati népeknek anyagi viszonyai és lelki élete színvonalához közeledünk, — kívánnunk kellene, épen ebből a nyugati népek egyik sajátságát képező önszeretetből, magunk számára is nagyobb adagot, hogy az elleneseinkkel vívott békés harczokat a jövőben, az eddiginél nagyobb sikerrel és gyorsabban megvívhassuk.

De térjünk vissza tárgyunkhoz s soroljuk fel röviden, hogy mit dolgoztak az *angolok* a földrajzi tudomány és colonisatio terén Afrikában a múlt évben:

A *Lyons E. H.* kapitány igazgatása alatt álló egyiptomi országos geodesiai intézet a Nilus-Deltát háromszögelte és most El-Fayumban dolgoznak az angol mérnökök. Több tartománynak, így Rahaira, Tarafra, Dakla és Kaija 1/50,000 mértékű térképe elkészült. A continens másik végén, a Fokgyarmaton, ugyancsak jól halad előre a délafrikai geodesiai felvétel. — A fokmérés Buluwayo és Capetown között elkészült. Brit Kelet-Afrikában és a Nyanza vidékén is hozzáfogtak a háromszögeléshez, míg Becsuána-föld és német Délnyugat-Afrika topogr. térképezésén ugyancsak angol tiszték dolgoztak.

Az útaxók közül megemlítem *Wellby* kapitányt, a ki Abessziniából a Rudolf-tó vidékére s ott éjszak felé fordulva, a Rudolf-tó és a Nilusközötti eddíg teljesen ismeretlen vidéket útazta be Nasszer-ig, a Szobaton.

Sharp Arthur Ugandából a Kivu-tóhoz útazva, ezen tó környékének és az Albert-Nyanzának földrajzi viszonyait tanulmányozta. *Mackinder* a Keniának 16,000 láb magasságú csúcsáig hatolt fel. *Moore* nagy expedíció élén, a közép-afrikai tavakat tanulmányozta, természetesen ezeknek mélységeit is megmérve.

Ashburnham Budu és Ankolit, valamint a Victoria-Nyanzába ömlő folyókat explorálta. Felső-Rhodesiában *Weatherley* folytatja a Bangveoló-tó és az abba beleömlő folyók felmérését. *Codrington*, Uemba és Lovisa országokban, a Khambeszi-folyó felső folyását és innen lemenve a Moir-tavakat és vidékét kutatta.

Gibbons, a hajózás megnyitása érdekében, a Zambezi felső folyásán kis gőzössel útazott felfelé. Végre *Percy Reid* a Liny-anti-folyó és a Khobe-Okovanga vidékét vette fel.

A földrajzi érdekekkel bíró építmények között, melyeket angolok építenek, meg kell a Nilus első kataraktájának Asszuannál épülő, egy angol mértföld hosszú, alul 80 láb szélességű és 90 láb duzzasztást előidéző kő zárgátat említeni, melynek elkészülte után, a Felső-Nilus jelenleg pusztá vidékét kertté varázsolják. A vasútak között az ugandait, — melynek mintegy 300 klm. hosszában a sínek is fekszenek már — s a tervezetek között azon óriási vasúttervet említem meg, mely a Fok-földet német területen is átszelve a nilusi vasúttal és tehát Kairóval fogja összekötni. Ezen, valamint a Mosszamedesztől, vagyis a Nagy-Fish-Baytól Ugami-földig vezetendő vasút pítésére nézve egyezséget kötött a múlt évben Anglia Németországgal, s ha a búr háború nem jön közbe, Rhodesia éjszaki része felől már is épültek volna ezen vasútak, a mint hogy a Capetown és Kairó közti táviró-vonal a háború daczára is tovább épül.

Mint az angol-búr háború előhírnöke jelentkezett már az 1898-iki és a tavalyi évben is a búrok kivándorlása éjszak felé. Nyugat-Afrika német Demara-tartományába, nevezetesen Ugami-földre ezernél több búr család vándorolt be, kiket a német kormány szívesen fogad. De a búr „trek“ — a mint a kivándorló rajt nevezik — tulajdonképen a német birtokon túl a portugál Angola-földre törekszik jutni. Előrelátható, hogy ezen a vidéken az ott most is névleges fenhatóságot gyakorló portugali védszárny alatt, a mint már azt Transvalban is tették, új szabad államot fognak a derék búrok állapítani.

A németek is derék munkát végeztek Afrikában. Megalakították a német Nyanza-gyarmatosító-társulatot, melyet *Deuss Lajos* vezet s melynek első feladata, hogy úgy a Tanganyika, mint a Nyanza felé a vízi és szárazföldi utakat rendbe hozza kereskedelmi telepei részére. Ugyancsak megalakult, Demaraország ültetvényei művelésére is egy társaság, mely mindjárt egy egész tartományt, az Okakangot vette meg a benszüllött hereroktól. A német kormány, a kaucsuk termelés tanulmányozása végett, Schlechta vezetése alatt, expeditiót szervezett Kamerunba, a mely expeditió a kaucsuk fák pusztítása ellen és a ruggyanta termelés szaporítása érdekében rationalis intézkedéseket tett.

A német tudósok útjai közül felemlítem még *dr. Fischerét*, a ki Marokkó ismeretlen vidékeit explorálja; a *Grünau* báróét, ak ia Siva-oázist és Jupiter Ammon romjait kereste fel.

Kamerunban az ország felmérése és geológiai kikukutatását végzendő, új állomást létesítettek Lolodorfban, melynek vezetője *Stein báró* e vidék térképén és geológiai felvételein dolgozik.

Dr. Pleym a Kongo-medenczében, illetve Kamerun délkeleti szögletében kutatja a Szanga és Ugoko folyók felső folyását, a mely vidék a térképen még fehér folt, vagyis kikutatlan.

Angolát *dr. Braun* német botanikus vizsgálja tudományos és gazdasági szempontból. Midőn egy expeditió ily czímmel a németek részéről portugál gyarmathba kiküldetik, ez rendesen előhírnöke valamely bekövetkező annexiónak.

Német Kelet-Afrika kikutatására kiküldött nagy geológiai expeditió *dr. Daut* vezetése alatt a Victoria Nyanzáig, *Sasi* és *Pori* felé végezte munkálatait.

Glauning hadnagy és *dr. Kohlschütter* pedig astronomiai és geophysikai méréseket végeztek a Rukva és a Tanganyika tavak vidékén.

Dr. Kandt a Kiva- és Albert-Edward-tó vidékén tanulmányozta a vidék növényzetét és különösen madárvilágát.

Az európaihoz hasonló belterjes és békés irányú működés folyik *Amerikában* a földrajzi ismeretek bővítése érdekében.

Az Egyesült-Államok nagy geológiai és geodesiai állami intézete évről-évre a tudomány és a reprodukáló művészet mai színvonaláni álló kiadványaikkal, melyeket az intézetek társaságunknak is megküldenek, kitünő tanúságát nyújtják országuk systematicus kikutatása tekintetében páratlan gyakorlati eredménnyel koszorúzott működésüknek.

Az 1898—99. években az Egyesült-Államok összesen 8 tudományos expedíciót indítottak Alaszkába nemcsak azért, hogy a közönségnek az aranymezők kiterjedéséről, minőségéről, határaitól minél előbb alapos tájékoztatást nyujthassanak és ezen elhagyatott s ismeretlen vidékekről jó térképeket készítsenek, hanem azért is, hogy az itt annyira szükséges közlekedési eszközök teljesen hiányában, utak és vasutak nyomjelzését egyúttal elvégezzék.

Állami gondozás alá vették és erre kiküldött állami bizottság által a helyszínén is tanulmányoztattak a Nicaraguai-oczeán közötti csatorna tervét, mely azon körülmény folytán, hogy az u. n. Clayton Bulwer-féle, az interoceanikus csatornára vonatkozó nemzetközi szerződést is közös megegyezéssel hatályon kívül helyezték, most már mint az Egyesült-Államok vállalata, országos költségen, fog építtetni. Az Egyesült-Államok, tudvalevőleg, a legutóbbi spanyol háború tapasztalatain okúlva, győződtek meg arról, hogy hatalmuk és kereskedelmük biztosításának érdekében, az interoceanikus csatornát ki kell építeniök. A Szuezi-csatorna politikai viszonyai pedig arról győzték meg őket, hogy az amerikai csatornának nemcsak az ő hatalmukban kell lenni, hanem országuk érdekében, a csatornán átkelő amerikai hajókat kedvezményes tarifa tételek biztosítása által előnyben kell részesíteniök.

Az amerikaiak eme protectiós eljárása folytán, a többi hatalom megfontolás tárgyává tette azt a kérdést, hogy a saját céljaikra megépítsék, illetve befejezzék a panamai csatornát. Valjon rendelkezésre fog-e állani, a verseny csatorna kivitele esetén, a Panamai-csatorna befejezéséhez szükséges pénzösszeg — mintegy 600 millió frank s valjon képzelhető-e, hogy a hatalmak között e célból megállapodás létesül, — az még a jövő titka.

Hogyha Éjszak-Amerikáról szólunk, az Egyesült-Államokéihoz hasonló szervezettel bíró canadai geológiai intézet működéséről sem szabad megfeledkeznünk, melynek egyik tagja *M. Low* Labrador-félsziget partjain tett felfedezés számba menő útát.

Az Amerika kikutatásában működők közül felemlitem *Howard H.* angol utazót, a ki Oaxacai útjáról adott ki érdekes közleményeket. *Sir Martin Conway* az Aconcagua megmászása után a Tűzföldet kereste fel. Az olasz földrajzi társulat *Buscalione* vezetése alatt küldött az Amazon vidékére, Manaos tartományba, tudományos expedíciót.

Iberrata expedícióját, a mely a Pilcomayo-folyó vidékét kutatta pilaga-indusok elpusztították.

Nagy érdeklődés tárgya jelenleg Patagonia, hová több expedíció indult. Megemlítem a fáradhatatlan *dr. Steffen*-ét, a mely a Cochrané-tó és Rio-Backer ismeretlen vidékeit térképezte.

A Belgica expedíció egyik tagja *Lecoq* is igen érdekes utat tett a Rio Santa-Coraz-ig előrehatolva. Ugyancsak Patagoniában utazott *dr. Krüger* is és egy másik expedíció élén *dr. Fischer*. *Dr. Meyer Hermann* nagy kutató utat tett Közép-Braziliában Pelotas és Cujaba között, hol jelenleg anthropologikus tanulmányokat folytat.

Két nagyobb nemzetközi vita tárgyát képező kérdésben történt a hatalmak között tavaly megegyezés. Az egyikkel a Venezuela és Anglia között, Britt-Guyana és Venezuela közötti határviszálykodást fejezték be, melyet a felkért választott bíróság 1899. október hó 21-én Párisban kelt döntésével végleg elintézett.

Egy másik kisebb jelentőségű határkérdés: Argentina és Chili között forgott fenn, melyben Buchanan W. az Egyesült-Államok argentiniai követe mint választott bíró döntött Argentina javára.

Földrajzi érdekű dolog még az, hogy a francia kormány az ezelőtt mintegy száz évvel Condamine és társai által készített legelső fokmérést saját költségén megismételteti, illetve felülvizsgáltatja és e czélból már is kiküldte Maurain és Lacombe kapitányokat, kik az előleges felvételeket eszközlik s a feladatot a helyszínen tanulmányozzák.

Ausztrália és Polynesiát illető geographiai ismereteinket bővítették a múlt évben az angol gyarmatokban szervezett és európa színvonalon álló állami geodesiai és geológiai intézetek; így Új-Dél-Wales valamint Új-Zealand háromszögelése és topographiai felvétele ez évben is ismét jól előrehaladtak. Új-Zealandban *Hall W. J.* fedezett fel egész sor eddig ismeretlen tavat a Te-Anan-hegységtől nyugatra eső vidéken. *dr. Eytmann* német geologus pedig a ki a nagy távíró vonal vidéken kutatót, új aranymezőket fedezett ott fel.

Angol Új-Guineában *Levesey*, Német-Guineában *dr. Lauterbach* tettek a Nagy-Bismark-hegységben felfedező utakat. *Tappenbach* hadnagy az Ottilien-folyó vidéken utazott, míg *Biró Lajos* honfirtársunk és fáradhatatlan tudósunk, ugyancsak Német-Guineában folytatta buvárkodásait.

A Polynesia többi szigetcsoportjain és pedig a Marquesaszigeteken *von der Steinen* ethnographus gyűjt a berlini muzeum részére.

Woodford a britt Salamon-szigetek kormánybiztosa, folyton érdekes utakat tesz és küld róluk tudományos értékű jelentéseket.

A *németek* jelentékenyen bővítették és consolidálták polynésiai birtokukat azzal, hogy a Karolina-szigetcsoportot Spanyolországtól megvették és a szamoai szigeteknek Anglia és Éjszak-Amerika közötti megosztásánál a fontosabb és nagyobb szigeteket maguknak biztosították.

Pfeil gróf, a ki hosszú ideig beültazta és tanulmányozta a a most Németország tulajdonát képező szigeteket és a „kanaka“ népeket, érdekes felvilágosításokat ad arról a viszonyról, a mely a németek és a benszülöttek között képződni fog. Ültetvényeikhez a németek munkásokat a kanakok közül csak az esetben nyerhetnek, ha a most velük még harczias lábon élő törzsek fegyverüket leteszik. Addig kulikat kell majd munkálataik végzéséhez importálniok. A lány lelkű polynésiai benszülött rendes munkára nem használható. A faj az európaiak által importált tuberkulosis, egyéb betegségek és az importált szeszes italok élvezete folytán oly rohamosan pusztul, hogy néhány generáció mulva ép úgy, mint a tasmaniaiak kivesztek, Polynesia őslakói is előreláthatólag nagyobbára ki fognak veszni.

Társaságunk és annak tagjai a múlt évben is figyelemre méltó részt vettek ki maguknak a földrajzi ismeretek gyarapítása és terjesztésében.

Gróf Zichy Jenő, társaságunk tiszteletbeli tagja, nagy expedíciójának tudományos eredményét dolgozza fel. A nemes gróf addig is, míg nagy vállalkozásának eredményeit közrebocsátja, szives volt ezekről bennünket az ápril hó 13-án tartott igen látogatott felolvasó ülésünkön, a beutazott vidékek és azok lakóiról felvett képek bemutatásával, igen tanulságos előadással tájékoztatni.

Ugyancsak rendkívül érdekes előadást tartott *dr. Fankó János*, a Zichy-expedíció tagja, társaságunk igen érdemes titkára, az osztyákok földén tett utazásáról. *Cholnoky Jenő* egyetemi adjunctus, választmányi tag, a ki feltűnést keltő tudományos eredménnyel végzett khimai nagy útjának leírását legközelebb kiadja, hasonlóképen szives volt már előlegesen, január hó 26-án tartott felolvasó ülésünkön, tanulmányainak eredményét nagy vonásokban tudomásunkra hozni.

Társaságunk több tagja a múlt évben szorgalmasan foglalkozott földrajzi munkával. *Dr. Czirbusz Géza* egyetemes földrajzának V-ik kötetén dolgozik, *György Aladár* „A föld és népe“ czímű munkáját újból dolgozza át; *Czink Lajos* az Adria szigeteit tanulmányozza, *Berecz A.*, *dr. Brózik* és *dr. Erődi Béla* egy nagyobb magyar Atlaszon dolgoznak; *Kogutovitz* tagtársunk vezetése alatt a Magyar

Földrajzi Intézet szorgalmasan iparkodik a magyar térképek szaporításán és szép és jó kiadványai teljes elismerést érdemelnek. Meg kell még említenem Európa s Magyarország azon nagy és szép fali térképeit is, melyeket Wodianer és fiai jeles czégünk adott ki. *Dr. Körössy József* tagtársunk a magyar-tót nyelvhatár eltolódási viszonyairól írt munkát, melyet dr. *Havass Rezső* alelnökünk ismertetett egyik ülésünkön. Közleményeinkben az összesen megjelent 30 eredeti cikk közül 14 foglalkozik hazánk viszonyaival.

De a legnagyobb fontosságot tulajdonítunk a hazánkkal foglalkozó földrajzi munkálatok közül társaságunk Balaton-bizottságának, melyre *Lóczy Lajos* tiszt. tagtársunk a következőkben foglalta össze évi jelentését.

A Balaton-bizottság 1899. évi tevékenységét leginkább a kutatások tudományos eredményeinek kiadása vette igénybe. Öt munkatársnak dolgozata van jelenleg sajtó alatt és közel a megjelenéshez.

A megelőző években élénken folyó munka azonban az idén sem szünetelt a tó környékén, mert a bizottság azon volt, hogy kiadványainak tudományos alapossága érdekében lehetőleg tüzetes kutatásokat intézzen és az adatgyűjtés mindaddig ne szűnjék meg, a míg csak a különböző tanulmányok eredménye sajtó alá nem kerül.

E törekvés értelmében 1899. évben is szorgalmas munkásság folyt a Balaton mellékén. A külső munkák a következők voltak :

1. A Balaton-tónak és környékének térképe érdekében, mely a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézetben készült el, a Balaton környékének tüzetes topographiai és geologiai reambulálása, a partok számos helyen való megfúrása *Lóczy L.* vezetése alatt folyt. Részt vett ebben a munkában *Laczkó Dezső* veszprémi k. r. főgymn. tanár is. A hely- és dűlőnevek revisiója a térszíni alakulatok hű ábrázolása és a Balaton környékének pontos geotektonikai megvizsgálása volt a munkának czélja, mert csak ezen az úton nyerhetünk olyan térképeket, melyek minden hozzáfűzhető várakozásnak megfelelnek.

Még az 1900. évre is fennmaradt valami kevés rész a Balaton délnyugati környezetének illetően bejárásából.

A geologiai reambulálás közben igen sok kövület gyűjtetett a Balatont környező különböző korú rétegekből, ezeknek meghatározását és leírását jeles speciálisták voltak szívesek elvállalni.

A triaszkorú rétegek csontmaradványait dr. *O. Jaeckel*, berlini egyetemi tanár. A Cephalopodákat dr. *C. Diener*, bécsi egyetemi tanár. A Gasteropodákat dr. *E. Kittl*, a csász. és kir. udvari természetrajzi muzeum őre. A bivalvákat és brachiopodákat dr. *Alexander Bittner*, főgeológus Bécsben. A megalodusokat dr. *R. Hoernes*, grácsi egyetemi tanár dolgozzák fel. A neogén pontusi rétegek kövületeit *Halaváts Gyula* főgeológus tanulmányozza, ő a Balaton mellékének kövülettermő helyeit tanulmánya érdekében egyenkint fölkereste.

A felsorolt tanulmányok nagyrészt sajtó alatt vannak, sőt egy részök a paleontologiai függelék számára már ki van nyomtatva.

A tó physikai viszonyainak jelenségeit figyelemmel kísérte a bizottság és a helyben lakó megfigyelőkkel szoros levelezésben állott. Sajnos, hogy sem az 1898—99. évi, sem az 1899—1900. évi enyhe tél nem kedvezett a Balaton jegének tanulmányozására.

A tó vizének és fenék-iszapjának hőmérsékletét pontosan jegyeztették 1900 márczius haváig. Ezen feljegyzések alapján dr. *Sáringer János Candid* pannonhalmi benzés főiskolai tanár, a Balaton vizének thermikus viszonyait kidolgozta és munkája legközelebb sajtó alá kerül.

Figyelemmel volt a bizottság a Balaton-melléki szél erősségekre és az ezektől támasztott hullámzásra is.

A Balaton fenekén és partjain végzett fúrások próbáit dr. *Natterer Courád*, bécsi egyetemi tanár vizsgálja.

2. A Biológiai kötet második növénytani részét dr. *Borbás Vincze* egyetemi tanár a sajtó alá adta és munkája még ez év első felében meg fog jelenni.

3. A harmadik kötet számára, melyet anthropogeographiai résznek nevezhetünk, 1899-ben élénk munkásság folyt a Balaton körül.

Dr. *Bolemann István* kir. tan. ismételve meglátogatta a balatoni fürdőhelyeket, a bizottság összegyűjtötte a rájuk vonatkozó adatokat, fölvette a nagyobb fürdőtelepek tervrajzát és megszerezte a fürdőtelepek photographiai ábrázolását. E munkálatok alapján el készült a balatoni fürdők leírása és a kiadvány szintén a megjelenés állapotában van.

A Balaton melletti ősrégészeti kutatásait Dr. *Kuzsinszky Bálint* az elmúlt évben befejezte és munkájának szövege most készül.

A középkori művelődéstörténet megvilágítását a Balaton kö-

rül *Dr. Békefi Remig* egyetemi tanár vállalta el, ő is beútaza a Balaton környékét.

Mindkét kutatás nagyon érdekes adatokat fedezett föl a Balaton mellékének multjából és leírásaik bizonyosan nagy érdeklődést fognak kelteni.

A Balaton melléki néprajz érdekében *Dr. Fankó János* muzeumi őr 1899. októberről 1900. februáriusig a Balaton mellett tartózkodott és néprajzi kutatásait befejezte.

A sajtó alatt levő közleményekből tehát az 1900. év végeig tartalmas és nagyobb szabású munkálatok fognak megjelenni.

Nem kételkedünk benne, hogy ezek a tudományos világ és a közérdeklődés figyelmére méltók leendnek és hiszszük, hogy ugyanolyan kedvező bírálatot fognak kiérdemelni, mint az eddigiek, melyeket a külföldi kritika a legszebb elismerésben részesített.

Végül van szerencsém társaságunk működését illetőleg még a következőket jelenteni.

Választmányunk a mult évben hét ülést tartott. Tárgyalásai a rendes folyó ügyeken kívül kiterjedtek: a) A VII-ik nemzetközi földrajzi congressusra, s mint már fentebb említettem, gondoskodott arról, hogy azon társaságunk kellőképen legyen képviselve. A congressus lefolyásáról főtitkárunk tett jelentést.

b) A párisi nemzetközi kiállításra; mire vonatkozólag határozott, hogy kiállítjuk Közleményeink huszonhét kötetét, Balaton-bizottságunk kiadványait, a magyar világutazók útvonalait feltüntető térképet, melynek elkészítésére Kogutowitz M. vállalkozott.

c) Könyvtárunk elhelyezésére.

d) Foglalkozott a választmány Berecz Antal indítványára a magyar földrajzi szótár kérdésével; az „Útazások könyvtára“ című társasági vállalat újból való megindításával, melyet sikerült is megvalósítani és pedig oly módon, hogy a vállalat jövője biztosítottnak tekinthető, a mennyiben nemcsak hogy sikerült ígéretek nyernünk a hazai földrajzi kiváló írók részéről, hogy munkáikkal részt vesznek: hanem előnyös feltételek mellett fővárosunk egyik legelőkelőbb kiadó-czégével a műnek kiadása tekintetében végegesen szerződést is kötöttünk. e) Foglalkozott továbbá a választmány a vidéken tartandó ülések eszméjével, f) a nemzetközi földrajzi congressusnak Budapestre való meghívásával s végre g) a magyar kiadású térképek-ből való kiállítás rendezésére szolgáló előkészülettel.

Felolvasó ülésünk volt tíz s ezeken felolvasást tartottak:

Január hó 12-én (1.) dr. *Lóczy Lajos* tiszt. tag Gubányi Károly mandsu-oroszági útjáról s (2.) dr. *Török Aurél* vál. tag Amerika művelődéséről a Columbus előtti és utáni időkben.

Január hó 26-án dr. *Havass Rezső* társ. alelnök dr. Kőrösy Józsefnek „A felvidék eltótosodása“ című tanulmányáról. (4.) *Cholnoky Jenő* r. tag Khinában és Mandsuországbán tett útazásáról.

Február hó 9-én (5.) *Lasz Samu* r. tag a délsarki expedíciókról. (6.) *Péchéány Adolf* mint vendég a felvidéki tót népről.

Márczius hó 9-én (7.) dr. *Jankó János* lev. tag a Zichy Jenő gróf megbízásából 1898-ban tett osztják expedíciójáról.

Márczius hó 23-án (8.) dr. *Lóczy Lajos* tiszt. tag a Balaton tudományos kikutatására vonatkozó munkálatokról.

Április hó 13-án (9.) *Zichy Jenő* gróf tiszt. tag ázsiai tud. expedíciójáról képek vetítése mellett.

Április hó 27-én (10.) dr. *Czirbusz Géza* r. tag. az Ecsedi-láp lecsapolásáról.

November hó 9-én (11.) *Cholnoky Jenő* vál. tag. vetített képekben bemutatta Magyarország földrajzát.

November hó 23-án (12.) *Berecz Antal* tiszt. tag jelentést tett a VII. nemzetközi földrajzi congressusról. — (13.) *Bartek Lajos* a népvándorlások indító okairól.

Deczember hó 14-én (14.) *Gerster Béla* társ. alelnök a Brit-Guayana és Venezuela közti határrendezésről. (15.) *Czink Lajos* r. tag Pago-szigetről.

Üléseinket rendszerint a tud. akadémia üléstermében tartottuk, csak ha vetítő eszközre volt szükségünk, voltunk kénytelenek más intézetek szívességét igénybe venni. Ily okból tartottuk a január 26-iki s a február 9-diki üléseket a tud. egyetem ásványtani intézetének előadó-nagytermében, az április 13-diki ülést a kath. kör dísztermében s a nov. 9-diki ülést az „Uránia“ tud. színházban.

Közleményeinkből 1899-ben megjelent a XXVII-ik kötet tíz füzetben 21³/₄ íven, s e mellett kiadtuk francia s részben német nyelven a XXVI. kötethez tartozó Abrégét 5 ívnyi terjedelemben.

Könyv- és térképtárunkról az utolsó könyvtárvizsgáló bizottság jelentése 1895. május 8-án kelt, s akkor a könyvtár részben a m. kir. tud. egyetem földrajzi intézetében, részben a társaságnak a Kerepesi-úton létezett helyiségében volt elhelyezve s 2220 műből állott. Az 1896. évben a társaság hivatalos helyisége a Csengeri-utczába tétetvén át, a könyvtár egyik részét oda kellett költöztetni; majd az Egyetemi Földrajzi Intézet a saját céljaira is

szűknek bizonyulván, könyvtárunk ott elhelyezett részét kellett átköltöztetnünk a VIII. ker. főgymnasiumba, a hol Demkó igazgató választmányi tagunk adott annak készségesen helyet. Könyvtárosunk, dr. *Jankó János*, mint a Zichy-expeditió ethnographusa 1897. és 1898-ban úton volt s így a leltározás kiegészítését s a könyvtárnak mind két helyen való felállítását csak 1899-ben foganatosíthatta. A leltározás a mai nappal be van fejezve s a felállítás is annyira haladt, hogy csak a folyóiratok revisiója van hátra. A leltárba a mai napig beiktatott könyvek, folyóiratok és térképek száma 2792 tétel s így könyvtárunk az utolsó (1895-iki) kimutatás óta 572 tétellel szaporodott. E szaporodás nagy részét a Földrajzi Közlemények 1898. V—VII. és 1899. V—VIII. füzetének boritéklapjain egyenkint felsoroltuk, míg azon társulatoknak jegyzékét, melyekkel társaságunk csereviszonyban van, a Földrajzi Közlemények 1899. IV-ik füzetében közöltük.

A folyóiratok rendezésénél *Pompéry Elemér* választmányi tag volt szíves segédkezni.

Rendes tagjaink száma 1898. végén volt 520; az 1899. év hozott 35 új tagot, de ezek ellenében kilépett 13, töröltetett 9, meghalt 6; fogyott tehát a tagok száma 28-czal s így jelenleg van 527 rendes tagunk, azaz 7-tel több mint 1898. végén.

Tagjaink közül meghaltak: Dr. Baumann Oszkár, gróf Bizemont, dr. Hauer Ferencz tiszteletbeli tagok; dr. Paulitschke Fülöp levelező tag; továbbá Bexheft Mór nyug. m. á. v. vezérfelügyelő, Brüll Ármin bankár, Czigly János min. tanácsos m. á. v. igazgató, Kreiszszel Géza építész, Molnár György építész, Siskovits Tamás nagybirtokos.

Gerster Béla.
a Magy. Földr. Társaság
alelnöke.

BRIT-GUAYANA ÉS VENEZUELA KÖZTI HATÁRRENDEZÉS.

(Előadatott az 1899. évi november 23-diki ülésen.)

A hágai békecongressus ülésének bezárása után s valószínűleg annak behatása alatt, néhány hét előtt, október hó első napjaiban, Párisban nemzetközi választott bíróság ítelt abban a határvizzályban, a mely Venezuela és Anglia között — utóbbinak guayanai tartománya nyugati elhatárolása tekintetében keletkezett.

Az előzmények tekintetében meg kell említenem, hogy azon terület, melynek birtoka miatt a felek vizzályba kerültek, mintegy 170 ezer négyzet kilométernyi, tehát Magyar és társországi területe felénél nagyobb területen fekszik és pedig az Orinoco és az Essequibó legelső folyása között.

A határvillongás régi perpatvar, melyett a szomszédos államok még jogelődeiktől, Spanyolországtól és Hollandiától örökölték s mely vizzály a westfaliai békének ezen területek birtoklására vonatkozó pontozatai ellentétes magyarázatából keletkezett.

Midőn Anglia 1814-ben Guayana nyugati részét birtokba vette jogelődjének, Hollandiának régi igényeit ezekre a területekre utóbbi előbb Spanyolország s miután Venezuela köztársaság megalakult, ez szomszédja ellenében érvényesítette.

Az 1839-41. között Brit-Guayanában székelő angol kormányzó, Sir Robert Schomburgk, a kérdést kormánya megbízásából tanulmányozván, azon követeléstől, hogy a két ország határául az Orinoco és az Essequibó vízválasztója jelöltessék — elállott s 1844-ben oly határvonalnak elfogadását ajánlotta, a mely a 2-ik Schomburgk határvonal neve alatt ismeretes s a mely az Orinoco vízválasztójától keletre eső Barima, a Cuyuni és a Coramano folyók medenczei részeinek Venezuela részére való átengedését eredményezte volna. Venezuela azonban evvel sem elégedeti be, hanem 1881-ben a határnak az Essequibóig való kitolását követelte, mire Anglia visszatért az 1841-iki első Schomburgk-féle vonal kitűzése iránti követeléséhez, sőt Lord Rosebery 1893-ban még ennél többet

követelt Venezuelától, azon régi, a legközelebb Afrikában ismét követett angol politikát követve: hogy ha békés úton nem tudott *sokat* elérni, követeléseit tetőzze az elfogadhatlanságig, mihelyt győzelmet ígérő háborúskodásra van kilátás.

A viszály azonban akut jelleget csak a legújabb időben öltött, a midőn a pörös területen, nevezetesen a Yurnari völgyében, ott, a hol a 16. és 17-ik század kalandorai a mesés Deradó városát keresték, most valóban dús aranymezőket találtak.

A viszály már-már az ellenségeskedés kitöréség fokozódott, midőn 1895-ben az északamerikai Egyesült-Államok kormánya a Moniroe doktrinára való hivatkozással, hogy t. i. európai államoknak hódítási kísérlete az amerikai kontinensen az összes amerikai köztársaságok fegyveres ellentállását vonná maga után, pártját fogta Venezuelának és Angliát felszólította, hogy viszályát választott bíróság útján intézze el. Anglia ezt a felszólítást lényegében visszaútasította, de az Egyesült-Államok az amerikai dolgokban saját véleményüket mérvadónak mondván ki — figyelemre sem méltatták Anglia diplomatiái ellenszegülését, sőt Cleveland köztársasági elnök annyira ment, hogy saját hatáskörében, parlamenti tagok, geographusok, jogászok és történészekből alkotott bizottságot bízott meg a kérdés megvizsgálásával, útasítván a bizottságot, hogy mindenek előtt spanyol és hollandi irattárakban tanulmányozzák a határkérdés meritumát.

A büszke Anglia, szemben találván magát az egész amerikai közvéleménnyel, a mely kész volt fegyveres kézzel Angliát visszaszorítani, csakhamar felhagyott ellenkezésével s annak kijelentése után, hogy a kérdéses terület nem bír oly értékkel, hogy miatta két nagy nemzet összeütközzék, 1897-ben beleegyezett abba, hogy a kérdés választott bíróság által döntessék el véglegesen.

Anglia és az Egyesült-Államok két-két bírót küldöttek ki; elnökül a két fél Martens orosz tudóst az államtudományok hírneves tanárát kérték fel.

Az 1899. év június 15-én Párisban összeült bíróság döntése Venezuelának a követelt 170,000 □ km. terület helyett csak 1710 □ km-t Angliának illetve az angol guayanai gyarmatoknak ellenben 18580 □ kmt. juttatott birtokába. A bíróság, miután a kérdéses terület nagyobbára ismeretlen, kénytelen volt az új határt meglehetősen bizonytalan topographikus alapon megjelölni, olyképen, hogy az új határ, mint természeti határ, vízvázalstó hegygerinczen, vagy folyók medrébe esvén, könnyen kitűzhető legyen.

Ezen eljárással az ítéletnek azon fogyatékoságát igyekeztek csökkenteni, hogy a bírósági döntvénynek gyakorlati keresztúviteléről t. i. az új határkitűzésről magáról nem gondoskodhattak s tehát újabb összetűzés esetére, a vizzály csakis apróbb kérdések eldöntésére szorítkozzék.

A döntés egyhangulag történt, a mely tényből következtethető, hogy a kérdés megoldását egyezségi és nem jogi döntés alapján intézték el a bírák, miután egyik fél sem tudta álláspontját megdönthetetlen jogi érvekkel beigazolni.

Tény az, hogy az aranybányák egyik, habár kisebb része, a Yuruari mentén, a döntés folytán, Venezuelának jutott, de Angol Gayana nemcsak az Essequibo medenczében fekvő nagyobb fontosságú aranybányákat nyerte meg véglegesen, hanem Anglia a Schomburgk-féle II-ik vonalon túl a Cuyune- és Barima-medenczék nagy részét is, melyeket Schomburgk már feladni javasolt véglegesen birtokába kapta.

Ennek a vizzálynak eldöntéséből azt a tanúságot merítjük, hogy még oly nagy kolonialis hatalmat mint Angliát is, a koloniákban keletkező határviszálykodások esetén, lehetséges választott bírósági eldöntésre szorítani, csak az kell hozzá, hogy oly hatalmak követeljék a döntés ezen módját, melyeknek felszólítását saját érdekeinek komoly sérelme nélkül nem tudná visszaütasítani.

Gerster Béla.

A MACZEDÓNIAI TAVAK.

Előzetes jelentés ezek felméréséről.

(Felolvasta az 1900. évi február hó 22-iki ülésen *dr. Lóczy Lajos*).

Több éve már, hogy a Balkán-félsziget orotektonikus viszonyait tanulmányozom. A problémák, melyek e feladatom teljesítése közben felmerültek, a még nagyon ismeretlen Maczedóniába és Abániába is elvezettek. Mert a Balkán-félsziget régi hegytömegének szerkezeti folyamatait, ezek milyenségét és korát, ennek a régi tömegnek a határát a fiatalabb felgyűrődött hegylánczok felé kellett pontosan megállapítanom. Ezen magam elé tűzött kérdések földterítésével Ó-Szerbiának és Maczedóniának sajátos térszíni arczulata mintegy kézenfekvő magyarázatot lel. A Balkán-

félszigetnek ez a tájéka a sakktábla képével hasonlítható össze; számos medence környezi a kristályos kőzetekből álló hegytömegeket. E medenczék közül némelyiknek területe 1000 km²-t meghalad és Dél-Macedónia medenczéiben több tó van, melyek közül az *Ochrid* és a *Preszpa* 280 km², illetve 212 km² területű.

Összesen 17 tava van Dél-Macedóniának; tehát Közép- és Dél-Európának egyik legnagyobb tósági vidékét képezi. A maczedóniai tavak nagyszerűsége kutatásaimat annyiban térítette csupán el tulajdonképeni feladataimtól, a mennyiben én egy nyarat (1898) a tavak környékének geológiai főivételére, egy második nyarat (1899) pedig a tavak fölmérésére, meg physikai viszonyaik tanulmányozására fordítottam. Az utóbbi munkához *Richter E.* gráczii egyetemi tanár mélységmérő műszerét használtam az ő háromszorosan sodrott, nagyon vékony, 500 m. hosszú aczéldrótjával. — Pompásan bevált! Hőmérsékleti meghatározásokhoz két *Negretti—Zambra* féle átbukó hőmérőt alkalmaztam, melyek *Eger* gráczii mechanikustól *Richter E.* útmutatásai szerint származtak. A tóvíz átlátszóságát szokott módon, egy fehér porcellán tányérral, határoztam meg. A megmért fenék mélységek pontjait úgy határoztam meg, hogy a kompasszal adott irányok mentén a parttéli távolságokat az evedzőcsapások száma szerint állapítam meg.

Ekképen az elmúlt nyáron a maczedóniai tavak közül a hat legnagyobbat magam fölmértem; hármat pedig az ősszel tanítványom *Sankovic P.* szaloniki tanár mért föl. A többi tóság Maczedóniában csak mocsár, melynek 3 méternél nagyobb mélysége nincsen.

Adataim feldolgozása, különösen a maczedóniai tavak atlaszának elkészítése hosszabb időt fog igényelni. Ez alkalommal első jelentésemet terjeszttem elő maczedóniai útazásaimról, közlöm útazásom módját és élményeimnek egyikét-másikat.

1. Maczedóniában és Albánia ama részeiben ahol én megfordultam nem mondható ugyan az útazás épen kellemesnek és merőben veszedelem nélkülinek, mindenesetre azonban távolról sem olyan veszedelmes az, aminőnek általában hirdetik.

A török hatóságok persze minden kútató és kérdezősködő útazó irányában gyanakodók; de csak akkor, ha az útazó a fényes portától különös jóváhagyást nem mutathat fel.

Első maczedóniai útazásom alkalmával elmulasztottam ma-

gannak ilyen speciális okmányt szerezni, és e miatt tudományos foglalkozásaim közben nem volt meg mindenkor a kellő szabadságom. Másod ízben azonban Konstantinápoly felé vettem útamot ott a szerb királyi követség kieszközölt számomra a török belügyminisztertől egy nyílt rendeletet a szaloniki és monasztiri valijákhoz, a kik a kaimakamokat és a mudirokat instruálták felőlem.

Ebben a nyílt rendeletben utazásom tudományos célja körülményesen le volt írva és ennek következtében a török hatóságok támogatásukat egyetlen esetben sem tagadták meg tőlem, amikor arra szükségem volt. Sőt inkább gyakran részesültem az olyan keleti előkelőséggel rendezett fogadtatásban, ami csak a legfőbb hatóságtól beajánlott barátoknak (doszt) adatik. Nem merülhetek bele a török előzékenység nyújtotta részletes tüzetes leírásába, elég, ha általános jellegét adom az ez irányban tapasztaltaknak. A törökség nyílt, őszinte jelleme és keleti lovagiassága reám a lehető legjobb benyomást gyakorolták. Azt hiszem, hogy mindenki, aki birtokában van az enyémhez hasonló nyílt rendeletnek, ha van valamelyes tapintatos érzéke, Törökországban, legalább a míg a törökség között jár, minden kellemetlenség nélkül utazhatik.

Az Éjszak-Albániát lakó *arnauták* (*skipetárok*) ellenben valósággal gyanakodó és lobbanékony természetűek. Ez a szép rassz, melyet mindenfelül szorongatnak nehezen fékezhető vérmérséklettel és egyéb kellemetlen lelki tulajdonságokkal van megteremtve. Előkelő módon kell velük bánni és ügyelni, vigyázni, nehogy valahogyan nagy szóvitába keveredjék velük az ember. Mert ha egyszer felmerül az ilyen, nem használ többé semmi magyarázat és csillapítgatás. Ilyenkor örvendjen az ember, ha annyira megy velük, hogy nem nyúlnak azonnal revolverükhöz (altipatel). Legjobb módszer velük szemben az ismeretes *bessza*; szent ígértük és adott szavuk; ez a közbiztonság egyetlen kezessége köztük, mert az adott szó megsértése vérbosszút kíván.

A ki ezeket a körülményeket ismeri az Albániában is bátran utazhatik. Az arnauták leírt jó és rossz tulajdonságaival alkalmam volt még 1891-ben, a mikor a Sar-daghot másztam meg, megismerkedni. Kellemetlenség, sőt életveszély környezett engem a Balkán-félszigetnek ezen látogatásom előtt legmagasabbnak tartott hegyén és csak az arnauták *besszája* mentett meg.

A déli arnauták a *toszká-k*, kik görög befolyás következtében valamivel civilisáltabbak a skipetároknál, sokkal békésebb és jobb néptörzset-képviselnek. A hegységi nép valamennyi jó tulajdonsága:

éberség, edzettség, lovagiasság jellemzi őket ; a rossz tulajdonok nekem legalább nem tűntek föl.

Számos tapasztalatomból csak egyet idézek. *Bilista* beg Kozcsa és Kasztoria között az idén barátjaként kísért engem és sok szivességgel volt irányomban. Látogatásaimat mindig viszonzta ; elútatásomkor két lovat vezetett elém, hogy válasszak közülök ; búcsúzásakor egy darabig velem szaladt a ló mellett (ez ős arnauta kitűtető udvariasság) és könnyezve kért tudassam velem, ha veszélybe kerülnék vagy szükségem volna jelenlétére. Meg vagyok győződve, hogy eljött volna ha erre kérem.

A maczedóniai szláv nép, mely szerbnek avagy bulgárnak tartja magát, munkás és takarékos, de felette önző ; lelki tulajdonságra és kedélynyilvánulásra a Balkán-félsziget többi délszláv törzsétől lényegesen különbözik. Nem csak a városi lakók, hanem a parasztok is értelmesek, persze értelmi érzékük gyakran agyafurtságára, nyereségvágyra, sőt csalásra téved Igazi értelmiség ritka. De annál inkább feltalálható ez a görögök és az *aromuszok* (*czinczárók*) között.

Hanem aztán ezzel a nagy görög és czinczár értelmiséggel kapcsolatos Maczedóniában az erkölcsnek és becsületességnek sajátos értelmezése is, az a mit a „levante erkölcsének“ nevezhetünk. A Keleti-Középtenger mellékén van ez általában elterjedve. Nyereszkesedés uralja ennek a népnek a kedélyhangulatát, rendesen minden jó, ami ehhez a célhoz vezet. Elég sok bizonyíték van arról, hogy ezek a jellembeli árnyoldalak nem velük születtek, hanem a viszonyok által ragadtak rájuk.

A levante művelődési körzete, a gazdasági viszonyok, mindenek felett pedig nagyon elterjedt jobbágyi-rendszer (csiflik), az a sok propaganda, meg a közbiztonság hiánya eredményezi a maczedóniai igazi értelmiségnek laza erkölcsét.

A tudományos utazó Maczedóniában tartózkodik a görögökkel, czinczárókkal üzleti viszonyba keveredni és ha mégis rájuk szorúl, ugyancsak ember legyen a talpán, hogy bírjon velük.

Van még egy nagy ügye-baja a maczedóniai utazásnak és pedig ez nem is a legkisebb. Az a sok nemzetiségi és felekezeti propaganda persze mind féltékenykedik egymásra. Amikor aztán a tudományos utazó valamelyik árnyalat vezető embereivel néhány szót vált, akkor a vetélkedő másik, harmadik propaganda maczedónjai nyílt ellenségeivé válnak.

Nekem a szerb-bulgár egyenetlenségek initt-amott elég sok

apró alkalmatlanságot okoztak, de tudok az enyémenknél sokkal komolyabb esetekről is.

Macedonia nem olyan vad ország, mint általában hiszik; sőt a városokban van elég régi kultúra, mely a falvakba is néhol eljutott. Az európai útazót néha meglepi a tisztaság, a mit különösen a keresztényeknél tapasztal. De általában a falvakbeli vendéglőkben, sőt a kolostorokban is nagy a rondaság; nekem gyakran kellett szabad ég alatt hálnom. Mert hát Macedonia szegény is. Dél-Görögországgal együtt a Balkán-félsziget legszegényebb országa; földje kevés helyen termékeny, erdeje ki van vágva, nincs legelője és ehhez képest marhatenyésztése sincs. De azért elég sűrűn lakja ezt a szegény országot az ember, ezért a macedoniai kivándorolni és idegenben kénytelen munkát keresni. Elszéled az egész Balkán-félszigeten, sőt Közép-Európába is elvetődik. De persze hazatér előbb-utóbb. Ezt az időleges kivándorlást *pecsalbé*-nak nevezik. A hazatérők néha, különösen az *aromuszok* közül sokan, megszedik magukat és valamivel több műveltséget is meghonosítanak otthon. Az 1000 méter magasságban fekvő nagy cizinczár falvakban nem egyszer *billiárdot* láttam és *sört* ittam.

Sokkal többször azonban még enni sem kaptam e falvakban és minden kelléket magammal kellett hordani. Ennek következtében a Macedoniában való útazás körülményes és nagy kíséretet igényel. Szükség van mindenek előtt egy vagy két *zaptije* vagy *szuvarije*, vagyis (gyalogos, illetőleg lovas) török csendőrrre, meg egy *gavasza*-ra állig fölfegyverkezett kísézőre, ki rendesen arnauta. A gavaszt nem nélkülözheti a tudományos kutató. Hűséges tolmács, testőr, bizományos a gavasza, ő veszekedik helyetted az emberekkel, ő igazítja el dolgaidat a hatóságoknál. A ki gavasza nélkül útazik, azt a macedoniai lakosság, különösen a török meg az arnauta, *fukara*-nak (jött-ment csőcseléknek) tekinti, mert úr (efendi) gavasza nélkül nem jár.

A tavakon saját matrózaim, útközben külön csatlósaim és ló-etetőim voltak. Utolsó alkalommal egyik tanítványom is kísért és a gavaszon kívül szolgálom is velem volt. 8—10 személyből állott mindig a karavánom és a podgyászom szállításával együtt 5—6 lovat vettem igénybe.

2. Útvonalaim nagyjában a következők valának:

1898. nyarán a Pireuszról Görögország felől érkeztem Szalonikibe; ott a szerb consul fogadott és az ő közvetítésére kaptam a Valijától egy útlevelet, *tészkará-t*. Először is *Szaloniki* környékét útaztam be, majd *Szerresz* és *Dojran* medenczeit tanulmányoztam, A hegységek, melyek e medenczétet környezik, u. m.: a *Besik*, *Prnar* vagy *Kusanicza*, *Menikejszke-gore*, *Bezdag*, *Krusa* és *Belasicza* gránitból, illetőleg régi kristályos palákból állanak, fillit és kristályos mészkő is van bennük. A réteg-csapás csupán a Besikben vág össze a hegység orographiai csapásával (irányával). Ezek a hegységek úgy ép, miként a kelet-görögországiak, fiatal hasadásoktól vannak átszelve és a köztük, mint rögök közt, alásülyedt térségek szolgáltatják Maczedonia medenczeit.

Szerresz medenczéje olyan sülyedék, melynek peremén oligocén rétegek diszkordánsan gyűrődött kristályos palákon nyugszanak, az oligocén nincs gyűrve, hanem csupán hasadások, vetődések zavarják meg.

Három nagy tó benne: a *Tachinosz*, a *Butkovo* és a *Dojran-djol* mai terjedelmükben nagyon újkori eredetűek. A *Butkovo-djol*-t a *Tachinosz*-tól a Sztruma-folyónak törmelék-kúpja választja el; hasonlóképen a *Butkovo*-t is *Dojran*-tól a *Belasicza*-hegység tömérdek patakhordaléka rekeszti el. A *Tachinosz* és a *Butkovo* tőzeglápos mocsarak, mélységük csak 2 méter; a *Dojran*-tóé 20 méter-nyi.

Ezeknél az első útazásoknál tanulságosabbak valának azok a kirándulások, melyeket *Monasztir* (Bitolj) *Ochrid*, *Kusevo* és *Prilip* környékén tettem. Megmásztam ott a *Periszteri*-, a *Galicsicza*-, *Buseva*, *Cseszma*- és *Szelka*-hegyeket. A *Periszterin* három kar-t (vagy kicsiny glecsertől kivájt völgy-katlant, minők a Paring czirkusz-völgyei) leltem; valamint két kicsiny glaciális tavat is 2200—2220 méter magasságban. Felfedeztem továbbá négy kis moréna-gátat, melyek 1890 méter magasságig lenyúlnak. A Balkán-félszigeten itt vannak ennél fogva a legdélibb eddig constatált glecsér-nyomok.

Az *Ochrid*- (690 m.) és a *Preszpa*-tó (850 m.) olyan sülyedékekben vannak, melyeket éjszak-déli irányú hosszanti törések, vetődések, vesznek közbe. Különös figyelmet érdemel az a tipikus hasadék, mely az *Ochrid*-tó keleti szélén egyenes vonalban elnyúlik; e vonalon a medence éjszaki részében, Koselj-falu mellett, számos kúpformájú halom van, szolfatarák, gázkilövelések és fiatal vulkáni kőzetek vannak rajtuk. A kénhydrogén exhalációk kráter-szerű kicsiny nyílásokból száznak föl. *Preszpa* medenczéje két tavával

ép ott fekszik, a hol a gyűrt fiatalabb hegység nyugatról és a régi kristályos tömegekkel keletről találkoznak. A medenczét szegélyző törések a tőfenék dombozatából is leolvashatók.

* . . . *

1899. nyarán Konstantinápolyból mentem Szalonikiba, zsebemben a *Bujruadije*-vel (nyílt rendelet) A tavak felkutatásán kívül még a mult évi geologiai felvételeket is be kellett fejeznem.

Szalonikiból előbb éjszagnak útaztam *Amatovo* vasúti állomásig és az ottani tavat vizsgáltam.

Anatovó tava 17 km.² területű, 2—3 m. mély, pliocénkorú homok- és kavics-rétegek közt van és nincs lefolyása. A *Djolaja*, a *Dojran*-tó lefolyása eredetileg a Vardár-folyóba igyekezett, azonban a kavicsnak víz-áteresztősége miatt vize elveszett és a Vardárt többé nem érhetette el, hanem völgybeli tavat adott. Még most is látható a régi folyó-meder a tó és a Vardár között.

Amatovótól gyalog és lóháton útaztam a Vardár mentén fölfelé, a völgy geologiai viszonyait, különösen pedig a völgynek hosszú szurdokait tanulmányozandó; ilyenek a *Csiugene-derbent* (czigány-szoros) és a *Demir-kapú*; köztük fekszik a *Djendelije*-medenczéje, a honnét a Dojran-tó felé tettem kirándulást, hogy csatlakozásba hozzam megelőző évi felvételeimmal idei munkámat. A Demir-kapútól éjszakra fekszik *Tikves* medenczéje, melyet szintén fiatal harmadkoru, törésekkel megzavart lerakódások töltenek ki. Éjszak felé egész *Velesz* (*Köprüliü*) tájékáig mentem, onnét délnyugat felé fordultam, előbb a *Kavarda*-tavat érintve, majd a *Crna* mentén fölfelé *Murichovo* nagy, hegyes medenczéjébe hatoltam. Geologiai és tektonikai tekintetben Maczedoniának egyik legérdekesebb vidéke cz.

Környezetétől el van zárva e medencze és a török közigazgatástól alig függő szláv lakossága van.

Azután a magyas *Nucse-Kozuf* hegységen keresztül útaztam tovább, két napig tartózkodva a *Kozden-i* auripigment és antimonit bányáknál. Ennek a hegységnek régi gyűródései ÉÉNy—DDK irányú redőkben csapnak, e ráncokat ÉK—DNy irányú fiatal hasadások szelik át ezeket sok trachyt és temérdek trachyttuffa jelöli meg. A hegység orographiai iránya a tektonikai csapással összevág. A *Kozuf*-hegységről leszálltam a *Meglen-i* medenczébe, Maczedonia virágos kertjébe. Öntöző-, vízlecsapoló csatornái meglepők, paprika ültetvényei az egész Balkán-félszigetet ellátják ízletes gyümölcscsel. A ki a váltó

gazdaságot jól érti, 2—3-szor arat itt minden évben. A lakosság túlnyomó része török.

Meglen főhelyétől *Szuboszka*-ból *Vodena*-ba utaztam, hogy még egyszer megtekintsem azokat a remek vízeséseket, a travertin és mésztufa halmazokat, melyeknek Európában aligha van hasonmásuk. Bejártam azt a sajátzerű völgyelést is, mely Vodenától az *Osztrovó*-tó felé vonul és az *Osztrovó*-tó régi lefolyásának völgyéül szolgált; benne halad a vasút is. Az *Osztrovó*-tónak mélységi felmérése és physikai viszonyainak vizsgálata 10 napig tartott. A tó körülbelül 76 km.² területű. Legnagyobb mélysége 61 m., nyugati partja alatt van. A szökő réteget, melyben a hőmérséklet hirtelen csökken, 20—25 m. mélységben leltem. Vizének átlátszósága 8 m.-ig terjed.

A *Osztrovó*-tó a nagy Szaridjol-i (Sárga-tó) medenczének legmélyebb teknőjét foglalja el; a negyedkorban ezt az egész medenczét tó lepte el.

Klíma változások és beállott nagyobb lefolyás következtében szűkült meg a „Sárga-tó“; egykori vízterületének maradványa az a négy kisebb tó, melyeket homokbuczkák és homokpadok választanak el egymástól.

Az *Osztrovó*n kívül még a: *Zazerczi* Cserkeszkij mellett, a *Vrapnicsko* és a *Petrsko* a maradványtavak; egyéb kis tó is van még ezeken kívül, de ez mind kicsiny és siker vízű.

Az egész Szaridjoli-medenczét fiatal pliocénkorú és diluviális, meszes congeria-homok tölti ki. Terraszok és régi parti színlők vannak a tó körül; és az egykori nagy tó kiszáradását nyomról-nyomra lehet követni. A fokozatos kiszáradás jelenségein kívül még a tó vízszíneinek valamelyes ingadozását (oscillációját) is megfigyelték az *Osztrovó* mellékén. A tó vizében időnkint épületekkel borított új szigetek merülnek fel, majd évek múltán újra víz alá merülnek. Mind az *Osztrovó*n mind a *Petrsko-Jezeron* a klímabeli ingadozásoknak e visszatükröződései nagyon érdekes jelenségek.

A *Zazerczi*- és *Vrapnicsko*-tavak vize a *Petrsko-Jezero*-ba folyik; az utóbbi meg az *Osztrovo* azonban földalatti lefolyással bírnak. Ezek a földalatti lecsapolások azonban újabb keletűek; mert a régi Szaridjol-tó az *osztrovo-vodeni* völgyelésen át futott le.

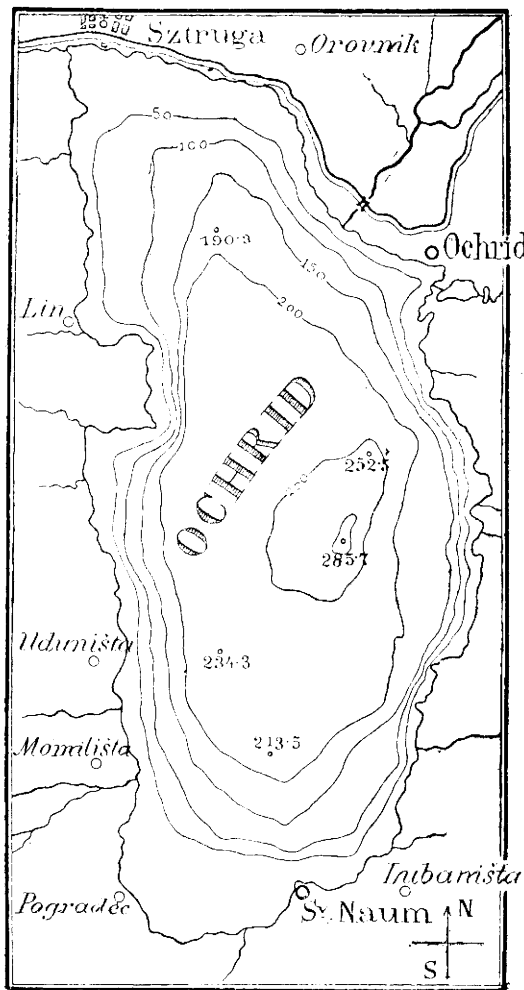
Szaridjol-tól Monasztirnak tartottam és onnét Ochridba utaztam a múlt évről már ismert területre. Csupán geológiai felvételeimen javítottam és pótolgattam még, mert időm javarészét az Ochrid-tó kimérése vette igénybe (1-ső ábra). Az Ochrid-tavat a fenék parti-zónájának rendkívüli nagy meredeksége jellemzi. Nem egy helyen 300—800 m. távolságban a parttól már 100—150 m. mélységek vannak. Maga a

tófenék is két mély teknőből áll: az egyik a *Trepet*-félsziget közelében 251 m. maximális mélységű, a másik teknő a régi *Szvetabogorodicza* templommal szemközt 285,7 m. mély. A tófenék nagyobb része 200 m-nél mélyebben fekszik. Három kis folyócska táplálja a tavat: *Volja-Reka* délről és a *Dalian* meg a *Grusnicza*-patak éjszokról.

A vízben bővelkedő *Drim* Sztruga város mellett viszi le a tó vizét. Összehasonlíthatatlanul nagyobb az Ochridből lefolyó vízmennyiség mint a beléömlő folyócskák összes víztömege. Azonban a tó legfőbb gyarapodása nem is folyóiban, hanem forrásaiban van.

Vizét kétféleképpen bővítik a források. Barlangok és hasadékok forrásai szolgáltatják a déli mészkőparton a vizet a tó felé, Különösen a *Szt.-Naum* kolostor környékén a *Drim*-források, délkeletre a kolostortól, bővelkednek vízben. Míg számosabbak a hasadékokból felfakadó források délnyugatra *Szt.-Naum*-tól; 100 felül van a számuk és 15—20-szorta több vizet adnak a tónak mint a *Drim*-forrásai.

A források másik félesége a tófenéken nyílik be az Ochrid-ba.

1. ábra. Az Ochrid-tó mélységi viszonyai Cvijić mérései szerint.

Mérték — 1 : 250000.

A mélységek méterekben.

Trpesicza falunál és *Szt.-Naum*-nál vannak ezek is. Tulajdonképen valamennyi forrás, mely ekképen az Ochrid tavát táplálja s Preszpa-tónak földalatti lefolyása.

Tüzetesen bejártam a Preszpa- és az Ochrid-tavak közti területet, azt typosos karsztvidéknek ismertem föl és kétségbevonhatatlanul földerítém ennek az átlukasztott területnek fent ecsetelt vízrajzi viszonyait.

Az Ochrid-tó körüli tájképeket az alpesi tavakéval összehasonlítani ugyan semmiképen sem lehet, azonban víztükreinek jelenségei az alpesi-tavak e tekintetben való érdekességét messze túlszárnyalják. Vize mindig tiszta és kék mint a délvidéki égboltozat ; átlátszósága a tavak közt példanélküli: 16 m.-nyi, mert kristálytiszta vizében alig van lebegő porszem. Legmélyebb helyén augusztusban $5\cdot5^{\circ}$ C. volt a víz hőmérséklete, felszínét ugyanekkor $21\cdot4^{\circ}$ C.-nak mértem. A thermikus szökő réteg 30—35 m.-ben volt. Azonkívül a tó rövidperiodusú vízszíntingadozása (Seiche), mely az erős éjszaki és déli szelek után rendszeren bekövetkezik is figyelmenre méltó. A tóban sok hal van ; a pisztráng hemzseg benne és éjszaki része angolnában is bővelkedik. Az Ochrid-tó fenekén kisebb területű nagy mélyedések is vannak, hasonlók ahhoz, melyet *Délebeque* az Annecy-tóban felismert (Bourbéoz).

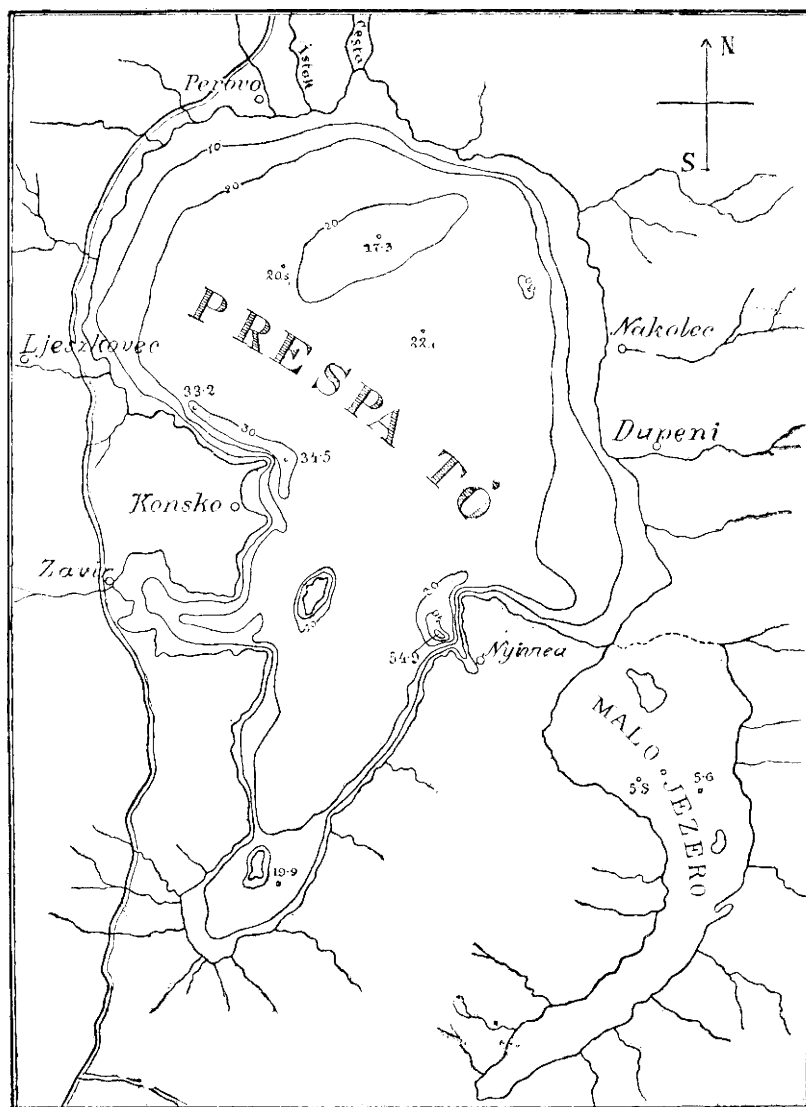
Szt.-Naum kolostorból a Csera-folyón Kozcsa felé is kirándultam, visszatérőben geologizálva megmásztam a Galicsicza-hegyet majd a Preszpa-tó medencéjét vettem vizsgálat alá.

Ebben a medencében két tó a *Preszpa* és a *Malo-Jezeró* (Kis tó) fekszik (2-ik ábra). Ez utóbbi a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet 1 : 300,000 mértékű térképein tévesen Ventrok vagy Drenova néven van megjelölve.

Vontrok (nem Ventrok) a neve a Malo-Jezeró földalatti lefolyásának, tehát csupán egy forrásnak a Devol-folyó területén. Maga a Preszpa tava két részből áll, mely egymástól sok tekintetben különbözik : a szélesebbik éjszaki részt Golema (nagy) Preszpá-nak nevezik, a keskeny délit Malko (kis) Preszpának. A Malo-Jezeró 5—6 méterrel fekszik magasabban a Preszpa-tónál és az utóbbiba földalatti csatornán keresztül bocsátja le fölös vizét.

A Preszpa éjszakeről számos patakot vesz fel. A medence kétfelé folyik le földalatti úton, a Drim és a Detrol felé ; ennél fogva vízrajzilag kettéágazó medence. A Kis-Preszpá-nak nyugati öblében, vízszintben, két nagy víznyelő (ponor) sziklaörvény és számos nyelőke (Saugloch) van a part függőleges mészszikláiban,

Zaviz (Torok) és Vragodupko (Ördög-barlangja) e két víznyelő üregnek a neve ; ezekben nagy víztömegek tűnnek el, hogy az Ochrid-tavat tápláló hatalmas forrásokban a Szt. Naum kolostor mellett újra napvilágra kerüljenek.

2. ábra. A Prespa-tó mélységi viszonyai Cvijié mérései szerint.

Mérték — 1 : 250000.

A mélységek méterekben.

A Malo-Jezeró valamikor nyílt csatornában folyt a Devol felé. A tónak délnyugati szegletéből mészkő falak között mélyen bevágódott száraz meder indul ki. Most már sohasem folyik ebben a mederben víz; ezt a medret a szlávok *Grlo* (torok), az arnauták *Gruke-Újkút* (Ördög szurdoka)-nak hívják. A száraz völgy felső végződésén ép a tó partján két töbör (dolina) alakú víznyelőlyuk (ponor) van, ezekbe ömlik a Malo-Jezeró lefolyó vize, de csak nagy vízállás idején. A Vontrokforrás a Devol felé ennek a buvóvíznek a leánya. Természetesen kis víz idején a Vontrok medre is száraz.

A Preszpa-tó fenekének domborzata nem kevésbé érdekes. Két hosszszanti csatornája van a tófenéknek, az egyik nyugaton van és 34·5 m. a legnagyobb mélysége, a másik a keleti part közelében 54·9 m. mély; a kettő között tóközépen sík fenék terül el szélesen, melynek sehol sincs 25 m. mélysége. E fenékbeli völgyelések eredetét, azoknak a vetődéseknek tulajdonítom, melyek a Preszpátavat keletről és nyugatról határolják. A Malo-Jezeró még a diluvium idejében is a Preszpa nagy öble gyanánt szolgált, tehát a Nagy-Preszpához tartozott. Az a földszoros, mely most a Malo-Jezero-t a Nagy-Preszpától elválasztja jelenkori tavi homokból és iszapból való.

Az Ochrid, valamint a Preszpa nagyon régi, neogénkorú tó; mindkettőnek többszöri vízszíntingadozása volt a neogén kor óta. Az Ochrid-tónak vízszíntingadozásai csekélyek, a Preszpáé igen nagy függőleges különbségűek (amplitudo) valának. A Preszpa-tó partjain a vízszíntingadozásoktól származó színlők ép olyan biztosan nyomozhatók, mint a régi Szaridjol mellett. A Preszpa-tó vize csak 7 méterre átlátszó; elmosódott thermikus szökő-rétege szeptemberben 15—20 méter mélyen volt.

A Maló-Jezero déli végétől a *Grlo* szurdokon végig a Vontrokforrásig és a Malik-mocsarakig hatoltam. Ez a mocsár olyan siker, hogy felmérésre nem érdemes. Majd a Devol-folyó mellett fölfelé lovagolva elértem Bilista mezővárost és Kasztoriát. Kasztoria kicsiny, 10 méter mélységű tavának felmérésével 3 napig foglalkoztam. Kelet felé folytattam innét útamat és a Vicsi, meg a Kliszurszka planina magas hegylánczait látogattam meg. Keresztül menve rajtuk, Vlachakliszuránál ismét a Szaridjol-medenczébe jutottam. Innét még egy kirándulást tettem a Nicse-hegységbe és ezzel záródott be 1899-iki maczedóniai útazásom.

Jovan Cvijić.

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Felolvasó ülés 1900. február 8-án a tudom. egyetem egyik nagy termében *dr. Erődi Béla* elnöklete alatt. Az ülés tárgyai a következők voltak :

Dr. Lóczy Lajos t. tag bemutatta a tud. egyetem földrajzi intézete által a párisi nemzetközi kiállításra készített kartographiai munkákat. 2. *Cholnoky Jenő* vál. tag értekezett a Nagy-Magyar-Alföld hőmérsékleti viszonyairól.

Választmányi ülés 1900, február 8-án a tud. egyetem földrajzi intézetében. Jelen voltak : *Dr. Erődi Béla* elnök, *Gerster Béla* és *dr. Havass Rezső* al-elnökök, *Berecz Antal* főtitkár, *dr. Jankó János* titkár ; továbbá *Bartos József*, *Borbás Vincze*, *Cholnoky Jenő*, *Demkó Kálmán*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, *Lóczy Lajos*, *Pelhő Gyula*, *Pompéry Elemér*, *Schafarzik Fereucz*, *Thirring Gusztáv*, *Wodianer Arthur* választmányi tagok.

1. Elnök megnyitván az ülést felolvastatja a január 11-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét, mely hitelesítettik.

2. Elnök előterjeszti, hogy *Bonaparte Roland* herceg a Párisi Földrajzi Társaság szerkesztő bizottságának elnöke őt levélben értesítette, hogy a társaság eddigi kettős folyóirata a jövőben együtt fog megjelenni ; egyszersmind kéri őt, hogy miután a társaság a jövőben a külföld geographiai mozgalmainak ismertetésére különös súlyt akar helyezni, jeleljön ki a társaság egy tagot, a ki a magyar geographiai munkálatokról szóló értesítéseket kész volna összeállítani s a folyóirat szerkesztőjének *Rabolnak* rendelkezésre bocsátani. — A választmány felkéri *dr. Jankó* titkárt, hogy e munkára vállalkozzék ; *Jankó* elvileg ezt elfogadja, de végleg csak akkor határozhat, ha ismeri *Rabol* szerkesztő kívánalmait és feltételeit.

3. *Dr. Havass* alelnök kérdést intéz a választmányhoz, nem volna-e alkalomszerű a magyar közösgnevek használata érdekében mozgalmat indítani. Élénk eszmecsere után, melyben *Erődi* a törzskönyvi bizottság munkálkodását ismertette, *György*, *Lóczy*, *Pelhő* és *Jankó* hozzászólása után — a választmány elhatározta, hogy ebben a kérdésben ez idő szerint actiót nem indít, mert a törvény elég biztosítást ad a fokozatos fejlődésre ; erre azonban idő kell s azt be kell várunk.

4. Főtitkár jelenti, hogy felkereste őt *Balás Árpád* rendes tagunk, gazd. akad. nyug. igazgató, kinek egyik rokona a Canadában van, ki rengeteg anyagot gyűjtött össze a magyar kivándorlásról s kívánatosnak tartaná, ha a választmány erről tudomást venne. *Gerster* hozzászólása után — a választmány elhatározta, hogy *Balás* urat egyik választmányi ülésre ezen ügy előadása céljából meghívja.

5. Főtitkár előterjesztésére — a választmány elhatározta, hogy február 22-én felolvasó ülést tart, melyen *dr. Havass R.* ismerteti a „Budapest in Wort und Bild“ című munkát és *dr. Cvijić János* belgrádi egyet. tanár bemutatja a maczedoniai tavak felméréséről szóló jelentését.

6. Az elnökség előterjesztésére — a választmány elhatározta, hogy a folyó évi közgyűlést márcz. 22-én tartja meg, az elnöki jelentés megtartására ez évben *Gerster* alelnök urat kéri fel s egyben felkéri az elnököt és a főtitkárt, hogy Fenséges Protectorunkat abból az alkalmából, hogy társaságunknak immár 10 év óta élén áll, gratulálja meg.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést berekesztette.

Felolvasó ülés 1900. február hó 22-én a tud. akadémiában. Elnök dr. *Erődi Béla* kir. tan. Az ülés tárgyai :

1. Dr. *Havass Rezső* társ. alelnök ismerteti „Budapest in Wort und Bild„ című munkát.
2. Dr. *Cvijić János* lev. tagnak, a belgradi egyetem földrajz-tanárának előzetes jelentése a maczedoniai tavak felméréséről. Előadta dr. *Lóczy Lajos* tiszt. tag.

Felolvasó ülés 1900. márczius 8-án a tudományos akadémiában. Elnök dr. *Erődi Béla*, kir. tan. Az ülés tárgyai :

1. Dr. *Erődi Béla* társ. elnök, t. tag bemutatta Páris város térképét.
2. *Berecz Antal*, t. tag bemutatta *Salvator Lajos* főherczeg „Bougie“ című legújabb munkáját.
3. Dr. *Czirbusz Géza* r. tagnak. „A magyar Alföld keletkezéséről“ szülő cikkét felolvasta dr. *Jankó János* lev. tag.

Választmányi ülés 1900. márczius hó 8-án a tud. akadémiában. Jelen voltak : dr. *Erődi Béla* elnök, *Gerster Béla* alelnök, *Berecz Antal* főtitkár, dr. *Jankó János* titkár, továbbá dr. *Borbás Vincze*, *Cholnohy Jenő*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, dr. *Jankovich Béla*, dr. *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, *Schneider János*, dr. *Thirring Gusztáv*, *Wodianer Arthúr* választmányi tagok.

1. Elnök az ülést megnyitván, titkár felolvassa a február 8-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét, mely hitelesítettik.
2. Főtitkár felolvassa Coburg Fülöp fenséges protectorunk titkárától vett levelet, melyben megköszöni a jubiláris üdvözetet, valamint azt, hogy cikke a Földr. Közl.-ben oly csinos kiállításban jelent meg. — Örvendetes tudomásul szolgál.
3. Elnök jelenti, hogy a Párisi Földr. Társaság új folyóiratának szerkesztője Rabot levelet írt, melyben értesíti a társaságot, hogy a folyóirat kiadója a beküldendő referatumokért soronként 10 centimes-et fizet; mire *Lóczy* kijelenti, hogy ily feltételek mellett ő az egyetemi Földrajzi Intézet nevében a havi referálást elvállalja; — a választmány *Lóczy* ajánkozását elfogadja, felkéri őt, hogy Rabottal ez ügyben közvetlen érintkezésbe lépjen s Jankót, kérésére feloldja a múlt ülésen hozott azon határozattól, hogy a referátumot ő készítse el.

4. Főtitkár jelenti, hogy *Balás Árpád* a mai választmányi ülésre meghívót kapott, de levélileg jelenti, hogy nem jöhetett el; ugyanazon levelében egy csomó térképet is ajándékoz a társaságnak s kéri azok átvételét; jelenti továbbá, hogy a Barsi-féle örökségben ismét egy actát kapott, s hogy Richter Aladár, Bukovinszky Arthur és az Eperjesi Santa Maria intézet bejelentették a tagok sorából való, kilépésüket. — A választmány a jelentéseket tudomásul veszi, a titkárt felkéri a Balás úr által ajándékozott könynek átvételére, s a Barsi-féle actát ad acta teszi.

5. Főtitkár jelenti, hogy a két hét múlva megtartandó közgyűlésen a választmány $\frac{1}{3}$ -a kilép; kilépnek *Bartos J.*, *Borbás V.*, *Brózik K.*, *Csánki D.*, *Hopp F.*, *Jankovich B.*, *Pálhó Gy.* és *Schneider János*; — a választmány elhatározza, hogy a kilépők helyére megválasztandóknak fogja ajánlani, úgy a kilépőket, valamint azokon kívül még *Hofer Károlyt*, *Marx Jánost*, *Demény I. Károlyt* és *Weisz Bertholdot*.

6. *Lóczy* jelenti, hogy a balatoni publicatiókra 1900-ban 18,000 korona áll rendelkezésére s bár reméli, hogy ez elég lesz, szükségesnek tartja, hogy a cultus és a földművelési ministeriumok 5000 frtos segélye még a jövő 1901. évre is

kérelmeztessék. Továbbá szükségesnek tartja, hogy e tételek a budgetből ne töröl-
tessenek, hanem folytatólagos czélokra a budgetben meghagyatni kérelmeztessenek,
a mely esetben az úgy a Magas-Tátra, mint a Nagy-Magyar-Alföld kutatására for-
dittatnék. Kéri egyszersmind most a közgyűlés előtt a számvizsgálók kiküldését a
Balaton-Bizottság pénztárának megvizsgálására. — A választmány Lóczy jelentését
tudomásul veszi, a headvány fogalmazására *György Aladárt* kéri fel, s a szám-
vizsgálat megejtésére *Farkasfalvi J., Gindele J. és Pompéry E.* tagokat kéri fel.

7. Elnök jelenti, hogy a társaság egykori vállalatának az „Utazások Könyv-
tára”-nak folytatására vonatkozólag *Wodianer Arthurral* a szerződés meg van
kötve s a szerkesztő bizottság már megcsinálta az I. év programját. — Örven-
detes tudomásul szolgál.

8. Pompéry kérdést intéz nincsen-e a társaságnak könyvvásárlásra alapja,
melyből néhány fontos és érdekes újabb könyvet meg lehetne szerezni. Mire
Wodianer A. kijelenti, hogy ő 3 éven át évenként 100—100 korona értékben kész
a Társaságnak az elnökség által megjelölendő könyveket ingyen szállítani. — A vá-
lasztmány hálás köszönettel tudomásul veszi *Wodianer* nagylelkű ajánlatát.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Közgyűlés felolvasó üléssel egybekapcsolva 1900. marczius hó
22-én d. u. 5 órakor a Tud. Akadémiában. Jelen voltak: dr. *Erödi Béla* kir. ta-
nácsos elnökle alatt: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök; *Berecz Antal* fő-
titkár; dr. *Jankó János* titkár; dr. *Bolemann István*, dr. *Brózik Károly*, *Bulyovszky*
Lilla, *Cholnoky Jenő*, *Etelváry Alajos*, *Farkasfalvi Imre*, *Forinyák Gyula*,
György Aladár, *Hahóthy Sándor*, dr. *Heinrich Adolfné*, *Hofer Károly*, *Hopp Fe-*
rencz, dr. *Horthy Henrik*, dr. *Jankovich Béla*, *Jaszninger Jakab*, *Kogutowitz Manó*,
Körösi Albin, *Krécsy Béla*, *Lász Samu*, dr. *Lóczy Lajos*, dr. *Pelhő Gyula*, *Pom-*
péry Elemér, dr. *Schafarzik Ferencz*, *Schneider János*, dr. *Simon*, dr. *Staub*
Móricz, *Szende Gyula*, *Tiszay Kálmán*, *Vámossy Mihály* és *Wodianer Arthúr*
társ. tagok.

Elnök kijelenti, hogy a közgyűlés megtartására az alapszabályok értelmében
a tagok elegenden vannak jelen, megnyitja a közgyűlést, felkéri *Vámossy Mihály* és
Hahóthy Sándor tagokat, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvét annak idején hitelesít-
sék, mire *Gerster Béla* alelnök felolvassa az évi jelentést az 1899. évről.

A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi s köszönetet mond dr.
Wlassics Gyula és dr. *Darányi Ignác*z miniszter úrnak, a miért a Társa-
saságot s annak Balaton-bizottságát állami segélylyel támogatták; *Salvator*
Lajos főherczegnek, a Társ. tiszteletbeli elnökének, az *Első m. áll. bizt.*
Társaságnak s *Egyesült Fővárosi Takarékpénztárnak*, a miért a Társaságot
anyagi támogatásban részesítették; *M. Tud. Akadémiának*, s a *Tud. Egye-*
temnek, a *Kath. Körnek* s az *Uránia tud. színháznak*, a miért termeiket ül-
seink megtartására díjtalanul átengedték; továbbá a Balaton-bizottság elnö-
kének ily minőségben tanúsított buzgó munkásságáért, valamint a bizottsági
tagoknak kifejtett eredményes munkájukért, végre *Kogutowitz Manó* r. tag-
nak azon szívessége és fáradozásáért, melylyel a párisi kiállításra küldendő
s a magyar világ-utazók útvonalait feltűntető térképet ingyen elkészítette.

Főtitkár felolvassa a Társaságnak és a Balaton-bizottságnak 1899-dik évi
számadásait s jelentést tesz a Társaság vagyoni állásáról és a számvizsgáló-bi-
zottságoknak jelentéséről, mely szerint a bemutatott számadásokat tételenként át-

vizsgálták, az eredeti okmányokat összehasonlították s mindent teljes réndben találtak.

A közgyűlés a számadásokat szintén tudomásul veszi s a főtitkárnak és a Balaton-bizottság elnökének 1899-re a felmentvényt megadja ; az 1900. évi számadások megvizsgálására *Király Pál*, dr. *Pelhő Gyula* és *Telkes Simon* tagokat újból felkéri s egyben elfogadja a főtitkár által előterjesztett 1900. évi költségelőirányzatot 8418 kor. 78 f. bevétellel s 8420 kor. kiadással.

Elnök jelenti, hogy a közgyűlés napirendjének legközelebbi pontja 9 új választmányi tag választása.

A választás vezetésére felkéri *György Aladár* elnöklete alatt *Lász Samu Pompéry Elemér* és *Szende Gy.* tagokat s a választás tartamára az ülést felfüggeszti.

A szavazatok megszámlálása alatt *elnök* bemutatja *Kogutowicz Manó* által készített azon fali térképet, melyen a magyar világutazók útvonalai vannak feltüntetve s mely a párisi kiállításon lesz bemutatva. Ezután *Pompéry Elemér* vál. tag értekezik *Amerika legéjszakibb atlanti világító tornyáról*.

A felolvasás után *György Aladár* szavazatszedő bizottsági elnök felolvassa a választási jegyzőkönyvet, mely szerint 1900. 1901. és 1902-re a kilépett vál. tagok helyébe *Bartos József* kegyesrendi főgymn. tanár ; dr. *Borbás Vincze* egyet. tanár, dr. *Brózik Károly* főreálskolai tanár ; *Hopp Ferencz* kereskedő ; dr. *Jankowich Béla* ; dr. *Pető Gyula* főgeologus ; *Schneider János*, főreálisk. tanár ; *Hofer Károly* cz. főigazgató ; továbbá 1900. és 1901-re *Marx János*, minist. tan., m. á. v. igazgató választmányi tagokul megválasztattak.

Több tárgy nem lévén, *elnök* a közgyűlést berekeszti.

A közgyűlést megelőzőleg **választmányi ülés** volt, melyen a választmány a közgyűlés elé terjesztendő 1900-ik évre szóló költségelőirányzatot magáévá tette.

A Magyar Földrajzi Társaság 1899. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása.

B E V É T E L :

1. A pénztárban maradt 1898-ról	816.50
2. Évdíjakból és évdíjhátralékból	1647.—
3. Előfizetésekből	192.25
4. Kamatokból	236.48
5. Államsegély	1000.—
6. Befizetett alapítvány	25.—
7. Vegyes bevétel	2.—
8. Adományokból: Salvator Lajos főherceg úrtól 100 frt: Egyesült főv. takarékp.-tól 50 frt; Első m. ált. Bizt. Társaságtól 100 frt; összesen	250.—
Összesen	4169.23

K I A D Á S :

1. A Földr. Közl. XXVII. kötetének s a XXVI. köt. Abrégéjének kiadása:	
a) nyomdai költség	1202.55
b) írói díjak	531.85
c) expedíció	159.56
1893.96	
2. Tiszteletdíjakra	600.—
3. Pénztárkezelési díj és évdíjak behajtási költsége	188.92
4. Szolgáknak	87.50
5. Vegyes nyomtatványokért	173.60
6. Irodai átalány	80.—
7. Felolvasások költsége	74.—
8. Postaköltség	150.83
9. Könyvtárra	134.96
10. Helyiségbérlés, fűtés és világítás	178.93
11. Vegyes költség	27.14
A kiadások összege	3589.84

Bevétel: 4169.23 frt. Kiadás 3589.84 frt. Marad: 579.39 frt

Berecz Antal
főtitkár és pénztárkezelő.

Jelen számadást tételenként megvizsgáltuk, az eredeti okmányokkal egybevetjük és rendben levőnek találtuk.

Budapest, 1900. márczius 20-án.

Dr. Pethő Gyula s. k.

Telkes Simon s. k.

a közgyűlés által kiküldött számvizsgálók.

A Társaság vagyonállása 1899. végén.

1. <i>Alapítványi tőke</i> :	
a) 1300 frt névleges értékű és 5000 kor. névért. 4 $\frac{1}{2}$ %-os m. földhitelintézeti záloglevél és 600 kor. 4 $\frac{1}{2}$ %-os m. járadék kölcsön kötvény a Földhitel- intézetnél elhelyezve	4100.—
b) 3500 kor. 4 $\frac{1}{2}$ %-os magy. járadék kölcsön-kötvény névértéke	1750.—
2. <i>Könyvek és térképek</i> becserítéke	3600.—
Összesen	9450.—

Berecz Antal
főtitkár.

Költségelőirányzat 1900-ra.

(Korona értékben.)

BEVÉTEL:

1. Pénztári maradvány 1899-ről	1158.78
2. Évdíj és évdíjtartalékokból	4000.—
3. Előfizetések	300.—
4. Kamatokból	460.—
5. Állami segély	2000.—
6. Egyébb bevétel	500.—
A bevétel összege	8418.78

KIADÁS:

1. Közlemények XXVIII. kötetének s a XXVII. kötethez való Abrégé kiadási költsége	4000.—
2. Tiszteletdíjak	1200.—
3. Az évdíjak behajtásáért s pénztárkezelési díj	430.—
4. Folyóiratokra s könyvekre	600.—
5. Irodai átalány	150.—
6. Postaköltségre	300.—
7. Felolvasások költségeire	200.—
8. Szolgák díjazására	200.—
9. Vegyes kiadásokra	150.—
10. Helyiségbérlete, fűtés és világítás	800.—
11. Előre nem látott költségre	400.—
A kiadás összege	8430.—

Budapest, 1900. márczius hó 22-én.

A választmány.

S z á m a d á s .**a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottságának 1899. évi bevételeiről és kiadásairól.**

B E V É T E L :	frt
1. Át hozat (pénztári maradvány) az 1898-ik évről	2892.41
2. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister segélye	3000.—
3. A földművelésügyi m. kir. Minister segélye	2000.—
4. Tőkésített kamatok	257.32
5. Folyó kamatok	51.40
6. Hölzel E. 1898-iki elszámolása eladott német kiadványokról	99.48
7. Kilian Frigyesztől magyar kiadványok eladásából... ..	91.94
8. A magy. földr. társ. tagjaitól magyar kiadványokért befolyt	1.60
9. Kozma János elszámolása eladott faneműkért... ..	—.94
Összesen	8394.82

K I A D Á S :	
1. Szerszámok és javítási költségek	39.20
2. Eszlelői tiszteletdíjak	120.10
3. Szállítás, posta s táviratok	133.12
4. Utazási költségek s átalányok	1642.38
5. Napszámok	236.91
6. Könyvek, térképek és fényképek	95.56
7. Anyag és tűzkárbiztosítás	88.21
8. Publicatiók költségei	1739.06
Összesen	4094.54

Marad készpénzben 2300 forint 28 krajczár.

A bizottság működésének kezdete óta 34141 forint 69 krajczárt vett be és 29841 forint és 41 krajczárt adott ki.

Dr. Lóczy Lajos.

Ezen számadást átvizsgáltuk, a kiadások tételeit az okmányokkal összehasonlítottuk s úgy a tételeket, mint az összegeket teljesen rendben találtuk.

Budapest, 1900. márcz. 12-én

*Farkasfalvy Imre,
Pompéry Elemér,*

a M. Földrajzi Társaság választmánya részéről
kiküldött számvizsgálók.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. STATISZTIKA.

Szerbia népessége. Szerbia 48 302·6 négyszög kilométer *területén*, az 1895. évi december hó 31-én végrehajtott népszámlálás eredményéről kiadott és az 1899. év II. felében megjelent hivatalos adatok szerint, 1,313 község, 24 város, 54 mezőváros, 3,189 falu és 790 tanya, puszta stb. volt.

A *jelenlevő lakosság* száma 2.312,484 lélek volt; ebből a férfi lakosság 1.186,594, a női lakosság pedig 1.125,890 lelket számlált. Az összes lakosságból egy négyszög kilométer területre 47·9 lakosság esik.

Szerbia lakosságának száma az 1884. évben 1.901,736, 1890. évben pedig 2.161,961 lelket tett. A *szaporodás* 1884-től 1890-ig 260,225, 1890-től 1895-ig 150,523, az 1884-től 1895-ig pedig 410,748 lelket tett. Százalékokban a szaporodás 2·280, illetve 1·392 és illetve 1·963 százalékot tett.

Az 1895. évi lakosság *nemzetiség* szerint következőkép oszlik meg. Volt ugyanis:

	Összesen	%-ban		Összesen	%-ban
Szerb	2.083,482	90·09	Orosz	145	0·01
Arnaut (Albán)	1,832	0·08	Tót	199	0·01
Bulgár	717	0·03	Szlovén	413	0·02
Görög	1,816	0·08	Olasz	586	0·03
Angol	14	0·00	Török	577	0·03
Izraelita	5,048	0·22	Francia	91	0·00
Örmény	43	0·00	Horvát	746	0·03
Magyar	1,962	0·08	Czigány	46,212	2·00
Német	6,437	0·28	Rumán-Macedonia	1,011	0·04
Lengyel	235	0·01	Cseh	1,276	0·06
Rumán	159,510	6·89	Egyéb nemzetiségű	132	0·01

Vallás szerint a lakosság közt volt 2.281,018 görögkeleti, 10,411 katolikus, 1,002 protestáns, 5,102 izraelita, 14,414 mohamedán és 537 egyéb vallású. Százalékokban kifejezve volt 98·64 görögkeleti, 0·45 katolikus, 0·05 protestáns, 0·22 izraelita, 0·62 mohamedán és 0·02 egyéb vallású.

A 0—6 éves gyermekeket nem számítva, a többi 1.857,124 lakos közül *írni-olvasni tud* 321,222, még pedig 268,759 férfi és 52,463 női lakos; *írni-olvasni nem tud* 1.535,902 lakos, vagyis a fenti lakosságnak 82·7 százaléka.

Szerbiában a székesfővároson kívül alig van jelentősebb *város*, melynek lakossága a 20,000 lelket meghaladná; 10,000 és annál kevesebb lakossággal bíró város azonban több van. Szerbia városainak neve és a lakosság száma azokban az 1895. év végén a következő volt:

Belgrád... .. 59,790 lélekkel	Krusevacz 6,328 lélekkel
Nis 21,618 „	Paratyin 6,126 „
Kragujevacz ... 14,160 „	Alekszinacz ... 5,589 „
Leszkovac ... 12,989 „	Kujazsevacz ... 5,365 „
Pozsarevacz ... 11,812 „	Negotin 5,412 „
Sabacz 10,917 „	Prokoplje 5,490 „
Pirot 10,451 „	Svilajnac 5,280 „
Vranja 9,909 „	Csuprija 4,824 „
Zojcesar 7,309 „	Jagodina 4,733 „
Smederevo 6,839 „	Vlasotinczi... .. 4,104 „
Uzsicze 6,547 „	Csacsak 3,857 „
Valjevo... .. 6,699 „	Kraljevo 3,493 „

Telkes Simon.

Brazília szövetséges köztársaság egyes államainak kiterjedése és népessége saô-pauloi cs. és kir. consulatesunk 1898. évi jelentése szerint a következő:

	Terület □ km.	Lakosság
1. Amazonas... ..	1.897,020	190,000
2. Pará	1.149,712	500,000
3. Maranhao	459,854	560,000
4. Pianhij... ..	301,797	300,000
5. Ceará	104,250	1.050,000
6. Rio Grande do Norte ...	27,485	340,000
7. Parahyba	74,731	590,000
8. Pernambuco	128,395	1.300,000
9. Alagôas	58,491	665,000
10. Sergipe	39,120	400,000
11. Bahia	426,427	2.300,000
12. Espirito Santo	44,839	180,000
13. Rio de Janeiro	68,982	1.200,000
14. Districto Federal	1,394	800,000

	Terület □ km.	Lakosság
15. Saô Paulo --- --- --- ---	290,876	1.800,000
16. Paraná --- --- --- ---	221,319	350,000
17. Santa Catharina --- --- ---	74,156	370,000
18. Rio Grande do Sul --- --- ---	236,553	1.200,000
19. Matto Grosso --- --- --- ---	1.379,651	120,000
20. Goyar --- --- --- --- ---	747,311	300,000
21. Minas Geres --- --- --- ---	574,855	4.000,000
�sszeg .	8.307,218	18.515,000

Telkes Simon.

II. V E G Y E S E K.

Csodálatra méltó hangt nem nyek. Néhány év óta Erneste van den Broeck. belga geologus, bizonyos rejtélyes hangt nem nyekre figyelmeztette a geophysikusokat. Ezen t nem nyeket gyakran a belga partokon vették észre s ott Mist- vagy Zeepoeffler (k d s tengerb mb l ések) név alatt ismeretesek. Ezen puffanások t vvoli  gy l v ésekhez hasonlitanak és többnyire tiszta és csöndes időben hallhatók ; rendszeren néhány másodpercz lefolyása alatt ismétlődnek.

A zörej okát mindeddig nem ismerj k s a kérdés megfejt ese csak akkor remélhető, ha a tünemény földrajzi elterjedését s létrejöttének közelebbi k r lme nyeit behatóbban fogjuk ismerni. Van der Broeck ezen irányban kezdi kutatásait és felszólítja az érdeklődőket, hogy erre vonatkozó tapasztalataikat vele közölni sziveskedjenek ; e célra szolgáló *k rd   vei* vannak, melyeket tőle (Bruxelles, 39. Place de l'Industrie) lehet megkapni.

Ma napság tudjuk azt, hogy az afféle hangt nem nyek nagyon el vannak terjedve s a szárazföld belsejében is előfordúlnak ; csak hogy eddig a kultur- llamokban kevés gondot fordítottak rájuk ; mert az ember nagyon is hajlandó ezen b mb l éseket puska vagy  gy  lévőeknek tartani. Ilyen durran sokat Belgium alf ldj n, valamint földjén is ismerik, nemkülönben Bajorországban, a Bodeni-t  környékén, a Kongó- és a Ganges d lt j ban, J v n s más helyeken.

Már a 30-as években jelent meg két értekezés, melyek hasonló d rg s-tüneményekkel foglalkoztak. Hogy mindeddig figyelemre nem méltatták, oka az, hogy oly folyóiratokban jelentek meg, melyek már régen megsz ntek és csak igen szűk körben voltak ismeretesek. Szerzőjük Mally György, ki 1793. január 13- n Grottenhofen-ban, Stajerosz gban született. A gramatika és a ter-

mészetrájt tanára volt a cillyi gymnasiumban és később Marburgban, a hol 1858. április 25-én meg is halt.

Az első értekezés címe: A harangzúgása a Schwambergi-alpokban, egy sajátosságos akustikai tünemény az oberthali emlékekkel s a gráci Steiermarkische Zeitschrift II. évfolyamában a 4—18. lapon található. Itt csöndes hangzörejekekről van szó, melyek felülről a levegőből jöve, szélcsöndes időben, a Grosser Kar közepén a Kar-alpon hallhatók voltak; s csodálatosan összhangzottak s valóban semmivel sem hasonlíthatók jobban össze, mint a templom több, de összhangzó harangjának zúgásával. Mally ezen hangokat 1835. év szeptember 5-én hallotta, kísérője már régóta ismerte azokat. Mally ezek okát a források csörgedezésében keresi, melyek a Speikkogel meredek falából eredve, a kőgörgetegeken észrevehető robajjal csörgedeznek. A harangzúgást úgy magyarázta, hogy a csörgedező forrásokból eredő különböző hanghullámok a három oldalról emelkedő falak folytán az ezeken kiemelkedő nyúlványokon ezerféleképen megtörve és főleg ott, hol a zúgás hallható úgy egyesülnek egy góczpontban, hogy összhangzanak s e harangzúgás tüneményét hozzák létre. Ezen harangzúgással hasonlítja össze Mally azon hangokat is, melyek Staffa-szigetén Fingal-barlangban a falakról lecsurgó nedvesség hoz létre.

Második értekezésében ellenben „Ueber die seltsamme Erscheinung der sogenannten Luftstimmen“ az elébb nevezett folyóirat III. évfolyam első füzetében 1836. 67—85 lapig, oly hangtüneményeket ír le Mally, melyek közül egyeseket a levegő dörgéséhez kell számítanunk. Gyakran ugyanis a levegőben ágyúlövéshez hasonló dörgést hallunk, mely olyan, mintha katonai gyakorlatokon vagy a jégárak töréséből származott volna, de alkalmasint a levegő valamely elektromos tüneményében rejlik. A tünemény azon magyarázata, hogy a jégárak törésétől eredne, nem fogadható el, amennyiben a jégárak nagyon is messze voltak a hangtól. Ehhez járul még az is, hogy e hangok nem jöttek az alpokból, hanem nyugat vagy éjszaknyugatról.

Gyakran alig vagyunk képesek meghatározni, hogy honnét jön a hang. Ezen különös tünemény csak akkor jön létre, ha forró nap után a levegő párákkal telik meg, miért is ezen tünemény után rendszeren eső következik.

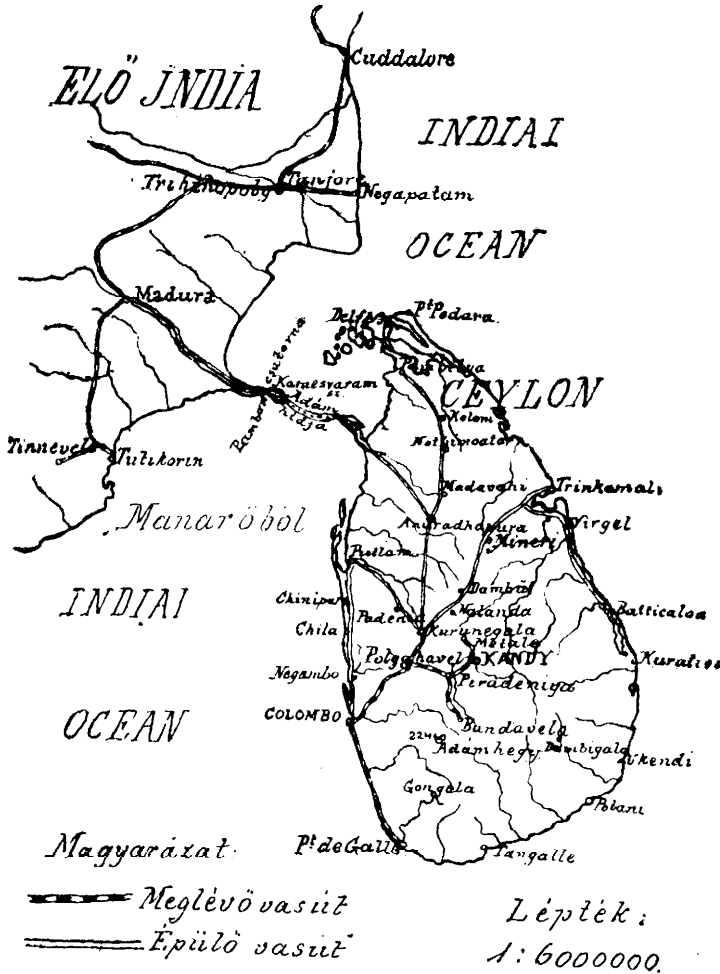
Ezen tünemények legismeretebbje a vár szellemének kivonulása Schnellert lovagvárából Rothenstein várába. Az 1821. év augusztus 8. és 9. közti éjjelen az Erbach-ból Odenwald-ban kez-

dődő ezen vonulást így beszéli el a Deutsches Journal egyik munkatársa. A jegyzőkönyv szerint, melyet ez alkalommal felvettek, röviden éjféli után a körülfekvő vidéken borzasztó zúgás volt hallható a Schnellert várból. Minden perczczel nőtt a zaj. Úgy tűnt fel az egész, mintha az ágyúk és társzekerek ezrei vonúltak volna arra. A levegőben jól lehetett hallani a tompa dörgéseket — mintha azok ágyúlövések lettek volna, s e mellett sajátságos zúgást s búgást lehetett észrevenni, mint mikor a zivatar teljes erejében tombol. Ugy tűnt fel, mintha rettenetes orkánok dühöngtek volna s e mellett a fák egy levele sem mozdult meg. Közbe-közbe úgy hallatszott, mintha kürtök és trombiták hangja harsogott volna, a mi borzasztó ordítással, rikító kutyaugatással és dobörgéssel vegyült össze. Ezen csodás hangok két óráig tartottak. Fültanui valának ezen tüneménynek a *Frankfurter Journalban* névszerint felsorolt 11 község összes lakói. Néhány évvel ezelőtt jelentette az „Allgemeine Zeitung“ hogy e tünemény újra ismétlődött.

Más levegő hangok dobörgésnek, lódobogásnak, (Gobi sivatagban) madár-kiáltásnak, kutya-vinyogásnak, változatos rikító hangoknak, zörgésnek vagy tombolásnak tűnnek fel, így nevezetesen Ceylon-szigeten, hol ezeket Knox angol a 17-ik század második felében figyelte meg. Skóczia hegyein emberi kiáltás hallható, Franciaországban Villedieuben és Beauvais mellett fűtyülés, ugatás, kiáltás, zúgás és dörgésnek tűnik fel. Horsebergen a Thüringiai erdőben, valamint Witgestein grófságban egy hegyen s Heidelberg közelében a Bergsstrassen az u. n. vad vadászat, mint a vadászok ordítóása és kutyaugatás, keverve oroszlánbögéssel és disznók rőfögésével katonák lármája és a közbevegyülő parancsnokok biztatásaként hallható. Biztos, hogy a „vad vadászok“ról szóló monda ezen hangtüneményekben leli magyarázatát.

Mally ezen tünemények okát az elektromagnetikus áramlatban keresi, a nélkül, hogy az egyes eseteket mélyebb figyelemre méltatná. Egyébiránt Mally azt hiszi, hogy a hang mindezen tüneményeknél csak egyféle, a különféle változatok ezen egyféle hangnak módosításai, miután az elektromagnetikus áram, mely a hangot feltételezi, a levegő rétegekben több módosításoknak van alávetve. Hogy a mi fülünk emberi s állati hangokat, szélzúgást és ágyúdörgést, kutyaugatást és zenét, nevetést és fájdalmas hangokat vél észrevenni, az alkotó fantáziában leli magyarázatát, mely az eddig nem tapasztalt érzéki benyomás és a már tapasztalt dolgok között keresi a természetes kapcsot.

Vasúti összeköttetés Ceylon és Elő-India között. Ceylon jelenlegi vasúti hálózata a Colombo és Point-de-Galle közötti partmenti vonalból és Colombot a sziget belső hegyvidékével összekötő, Polgahawelán át Kurunegaláig és Polgahawelától Peradeniyán

Ceylon és Elő-India közötti vasúti összeköttetés helyszínrajza.

át Metaleig, illetőleg Bandaweláig haladó hegyi vonalakkból áll. Az egész hálózat hosszúsága 483 km. A sziget vasúthálózatának fogantatásba vett kibővítésével egyidejűleg, oly vasútvonalnak kiépítését határozták el, mely a sziget vasúthálózatát Elő-India vasútjaival fogja összekötni.

Az összekötő vonal Indiában, Madura város vasúti állomásából ágazik el, keresztezi a Pambam-csatornát és a Pambam-szigeteket, Ramesvaram-sziget, valamint az Ádám hídjának nevezett, részben vízalatti korallzátonyok felhasználásával, az ezek fölé épített töltéseken és hídakon Ceylon szigetére jut, hol Anuradhapura állomásonál éri el a Kurunegalától egészen a sziget éjszaki csücséig építendő új vasutat.

A zátonyokra és Ramesvaram szigetére eső, a tenger medrébe építendő összekötő vasút hossza 97 km.

Terveznek továbbá Kurunegalától a nyugati parton fekvő Putlamig és innen a part mentén le Colombóig haladó vasutat, valamint Kurunegalát a keleti parton fekvő Trinkomali kikötővel összekötő és innen a keleti part mentén Batticaloa kikötőig vonuló vasutat.

Az a körülmény, hogy a szóban forgó új vasúttal Elő-India Colombóval és Trinkomalival, Kelet-India legnagyobb természetes kikötőjével, direkt összeköttetésbe jut, ennek a vasúttáknak nemcsak nagy gazdasági, hanem kiváló stratégiai jelentőséget ad. (La mouvement géographique.) P. E.

Madagaszkár kikutatása. Grandidier 1899. év nyarán bejárta egész Madagaszkárt a francia közoktatásügyi ministerium megbízásából. Az egész sziget bejárása, physikai arculatának, termékeinek és termőképességének lehető teljes és az egész szigetre kiterjedő megismerése volt küldetésének célja. Főgondot a légkevéssbé ismert délnyugati részre fordított, melylyel jelentésében is kizárólag foglalkozik.

Majungából, hol először lépett Madagaszkár területére, tengeren, Cap St.-Andrée mellett elhaladva Maintyiranot érintve, a sziget nyugati partján fekvő Morondava halász falúba utazott. Innen *Tuléar* (Tullar-Tolia) városba (d. sz. 23°23') s az Onilahy torkolatához, mely vidéket ethnographiailag és palaeontologiailag, az idő rövidségéhez képest elég alaposan felkutatta a k. h. 42°-ig. Az Onilahy és *Szakondry* összefolyásától éjszakkéleti irányban utazott *Ranohira*-ig úttalan, lakatlan sivatagon keresztül, onnan *Fianarantsoa*-ig őserdőkön és kultivált területeken. Miután innen meglátogatta a bennszülöttek természetalkotta várát, *Ikongó*-t, éjszaki irányban *Tananariva* főváros felé folytatá útját. Innen járta azután be a sziget többi részeit.

A beutazott területeket fermelőképeség szempontjából is kutatja, megállapítja, mi módon fog Madagaszkár jövőben az anyaországnak hasznára válni.

A mérsékelt klímájú lakott közép részen a kolonisationak és földművelésnek kínálkozik alkalmas terület. A nedves és forró keleti rész szűk völgyei művelhetők, bár egészségtelenek. A kevésbé lakott nyugati és déli részben az ökör és juhtenyésztés s az erdők anyagának kizsákmányolása, főleg a kaucsuk fognak jövedelmezni.

A sziget flórája dús és a gyakori esőzések a meleget tűrhetővé is teszik, úgy, hogy forró és mérsékelt földövi növények tenyésznek.

Folyói nem igen hajózhatók s az egész sziget föllendülése a vasúttaktól függ. Az éjszakai részben a folyókat a rizstelepek — a nép főjövedelmi forrása — kanalizálására használják.

A nép éjszakon művelt, de a jelen értekezésben leírt délnyugati részben vad és ellenséges és néha leküzdhetlen akadályokat gördített Grandidier elé, úgy, hogy nem is tudott minden tervbe vett vidéket meglátogatni. Főleg vadak a mahafalik, kik állatokat áldoznak istenüknek, többnejűek s rablásokból élnek. A déli részek pacifikálása csak nehezen halad előre, mivel az összes törzsek állattenyésztők és nomádok.

Madagaszkár jövője a bányákban is rejlik, melyek közül többet említ fel Grandidier, így: rézbánya *Ambatofangehana*-nál, nikkalbánya *Ambositra*-nál, végre aranymosás *Itaolana*-nál és *Anasaha*-nál.

Végül meg kell említenünk Grandidier érdekes palaeontologiai tanulmányait *Belo*, *Ankevo* és *Ménabé* vidékén, hol az *Aepyornis ingens* csontvázának eddig ismeretlen részeit sikerült megtalálni.

Grandidier útazását f. év január 5 én ismertette a párisi Földrajzi Társaságban s megtartott értekezését külön füzetben is kiadta, melyet társaságunknak is megküldött. A füzet czíme: *Guillaume Grandidier: Voyage dans le sud-ouest de Madagascar.* Conférence faite à la Société de Géographie le 5 janvier 1900. Paris Lahure. 1900. (27 lap egy térképpel).

Az értekezéshez részletes és világos térkép van csatolva, a szövegben pedig fényképek után készült igen szép, éles ábrák találhatók.

T. P. gr.

† Új kék barlangot fedeztek fel Zante szigetén a Sklimari-hegy alján. A görög barlang egészen olyan, mint a Capri szigetén levő. A tenger vizében megtört napsugarak itt is élénk ezüstkék színben mutatkoznak, bejárata valamivel nagyobb, de benseje kisebb és alacsonyabb, úgy, hogy csak csónakkal lehet behatolni. Van még mélyebben fekvő része is, hol a tengervíz élénken fénylik, mert felső nyílása van, de ide még nem jutottak be.

+ **Az olasz tavak** közül többnek mélységét mérte meg legutóbb dr. de Agostini. A legnagyobb mélységet, azaz 410 métert, a Como-tóban talált Punta della Cavagnolatól délre szemközt Nesso községgel. Még csak a Lago Maggiore és Garda tavakban van 300 méternél nagyobb mélység, a Como tavánál mélyebb Európában csak kettő van, a Hornisdalerand és a Mjösen, mindkettő Norvégiában.

+ **Óriási alagút**at építenek a tenger alatt Írországra. Angol földön, Wigtown-shireben kezdődik meg az alagút Portobello mellett és vége Maget szigetén lesz Antriam ír grófságban. A légtávolság a két hely között 37 kilométer, de valószínű, hogy az alagútnak sokkal hosszabbnak, számítások szerint 54 kilométernyinek, kell lennie. A tenger talaja e vidéken csaknem állandóan 170 méter mélységben van. Az alagút kiépítését a mérnökök a szellőztetés módjának megvalósításán kívül nem tartják nagyon nehéznek, az egész mű 10 év alatt elkészülhet s csak mintegy 10 millió font sterlingbe fog kerülni.

+ **Europai Törökország térképe** végre elkészült 1:210,000 mértékben. A nagy katonai tábornok 20 évig dolgozott rajta Ali Serif pasa vezetése alatt. A térképet 64 lapon adják ki 3000 példányban.

+ **Czölöpépítmények** nyomait találták a Themze partján is Hedsor Buckinghamshirei községben, hol már 1894-ben is érdekes római kulturleletekre bukkantak. Eddig Angliában még csak Glastonbury tengeri város mellett találtak némileg hasonló nyomokat. A czölöpök bükkfából voltak és bár nedvesek, teljesen épek. Napfényre hozva megfeketedtek és összehúzódtak. Az ásatásoknál dísznók és szarvasok csontjait is találtak.

+ **A Simplon-alagút**, mely már építés alatt áll, 19,738 méter hosszú lesz, 4,754 méterrel hosszabb, mint a Szent-Gothard-alagút és általában a leghosszabb ily építkezés a világon. Kettősen építik, 17 méter távolságban egymástól, de minden 200 méter távolságban keresztmetszetek kötik össze. A második alagútát csak akkor építik ki, ha a forgalom megköveteli, addig csak friss levegőt szolgáltat a fő alagútnak. Az új alagútban a forróság igen nagy s ezt porrá változtatott vízzel akarják enyhíteni. Naponként éjszakra a mészalában 5'80, délen a gneisz között 3'07 méterrel haladnak előre, az egészet öt és fél év alatt készítik el. Az alagút a Rhone-völgyben Briegnél kezdődik és Domo d'Ossolanál végződik, a végnyílás 50 méterrel alacsonyabban fekszik, mint a bejárat.

† **Formoza-sziget bennszülött lakóit** most külön-célra alakított japáni tudományos társulat tanulmányozza és működéséről már is több értekezést bocsátott közre. Az eddigi eredmények szerint négy különböző csoportot lehet megkülönböztetni közöttük, de azok egyike sem áll, mint régebben hitték, a művelődésnek legalsó fokán és mindannyinak meg van a hajlandósága a műveltség elfogadására, úgy, hogy lehetetlen attól tartani, hogy teljesen elpusztuljanak, mint a tasmániaiak.

† **Új arany-telepek.** Formoza éjszakkéleti részén a japánok nagy mennyiségű aranytelepet találtak. Az idegenek invasiójától félve a leletet eddig titokban tartották s a bányászathoz szükséges modern gépeket is egész csendben szállították oda. Most azonban a titok nyilvánosságra jött és a kormány külön intézkedéseket szándékozik tenni az idegenek betódulása ellen.

† **Villamos vasút Pekingben** augusztus hó óta van. A vasutat egyenesen a császár parancsára építették a császári udvar részére, melyet tudvalevőleg kőfalak különítenek el a várostól. A vasút körbe megy a falak mellett és ezenkívül van négy kisugárzó ága, melyek egyenesen a császári palotához visznek. Kezdetben gőzgépeket akartak alkalmazni, de a füst és zaj miatt ettől elállottak.

† **Két új vasút Közép-Ázsiában.** Ezeket az oroszok építik s az egyik Orenburgtól megy az Ural-hegység baloldalán Turkesztánon át Taskendig, a másik Alexandrowból a Transzkaspi tartományon át az Amur baloldalán Csardsui állomásig. Ezek a vasutak Oroszország bennsejét egyenes összeköttetésbe hozzák Kis-Ázsiával s így Afghanisztánnal is. Katonai jelentőségén kívül Közép-Ázsia nagy gyapottenyésztését is jelentékenyen előfoglalja mozdítani.

† **Livingstone** halála helyén újabb utazók hirádausa szerint már pusztulóban volt a fa, melybe tisztelői emléktáblát illesztettek. A londoni Földrajzi Társaság megbízásából a Jameson-erőd egyik tisztje, Codrington, ellátogatott e helyre s az emléktáblának még megmaradt részét elhozta magával, hogy Londonba küldje. Az emlékeztetes helyet egyelőre egy vas távíró-oszloppal jelölték meg.

† **A Nyassza-tó** legnagyobb mélységét Moore angol tudományos utazó 420 fathomban (egy fathom = 1829 m.) állapította meg. Livingstone kora óta tudja, hogy itt nagy mélységek vannak, de eddig 300 fathomnál mélyebb helyet nem állapíthattak meg a mérőzsinórok elégtelensége miatt s így tulajdonképp csak a partokról és a csekélyebb mélységű déli részről vannak mélységmeghatározások.

† **Fashodáról** Sir William Garstin angol államtitkár a következő képet írja: Fashoda az éjszaki szélesség $9^{\circ}55'20''$ s a keleti hosszúság $30^{\circ}6'$ foka közt a Nilus nyugati partján van 752 km. távolságban Khartumtól. Az erőd és tábor a folyóba nyúló félszigeten fekszik, melynek három oldalát mocsár veszi körül s még az úgynevezett szárazföld is esős időben jóformán járhatlan. Az erőd előtt hosszú alacsony sziget van, mely ma nádas mocsár. Az egész vidék igen szomorú s elhagyatott, fát sohol sem látni, mindenütt csak nád és fű van. Az erőd alatt elfutó csatornák közül a nyugati 50, a keleti 500 m. széles, maga a félsziget 3—500 méter. Csak 2 km. távolságra vannak bokrok és messze távolban némi jó kikötő, mindenütt mocsár zárja el az utat. A Marchand-féle erőd a régi egyiptomi falon belül van, melynek tégláit ő főképp a „Bastion des Anglais” nevű bástya építésére használta, a többi bástya vályogból van, falai mintegy $4\frac{1}{2}$ méter magasak s fenn 1,8 méter szélesek. A körfalak szabálytalan ötszögűek. Az erődtől délre nagy silluk falu van, a király lakása 25 kilométernyire távolabb a folyó felső mentén. A franczia expedíció emléke gyanánt van még egy gyümölcs kert s egy papayafasor. A sok patkány mindent elpusztít. A forráság márcziusban is igen nagy, délben árnyékban $37—41^{\circ}$ C. Az éghajlat nagyon egészségtelen; márczius a legszárazabb hónap. 317 katona közül 37 ágyban fekvő, a többi is lázas és gyenge. Az esős idő májusban kezdődik s ekkor még több a beteg, legtöbb őszszel. A moskitók csaknem türehetetlenek.

† **Az afrikai olasz birtokokra** vonatkozólag Martini olasz s Parzon egyiptomi megbízott között a „Bulletina ufficiale della Colonia Eritrea” szerint a következő megállapodások történtek: Ras Casaretol számítva a határvonal Eritrea éjszaki részén Halibai és Gabai-Helli magaslatokon át a Carora-folyó mentén fog elmenni, azután Teflanaínál a dombtetőre emelkedve a Carora-Tabah és Aitera Arareb vízvázalasztóján vonul el s innen nyugati irányban megy Sciancoletig, majd Sigat-Tellim előfokától kissé éjszakra Roribet-hegytől eléri a Hagar-Nus síkságot s onnan éjszakra Hamoet csúcsig terjed. Afta folyónál a hasonlónevű kúttól a dombvidékre megy, mely az Ambacta és Lói vízvázalasztója s azután Haar hegységre, honnan Barea felé irányúlva Ambactaig hatol a völgy benső részét alkotó hegyekig.

† **Gyémánt telepek** nemcsak Kimberley környékén vannak, hanem magában Transzváalban is. Pretoria kerületben 1898-ban 11,025 karat gyémántot ástak ki mintegy negyed millió korona értékben, a legnagyobb darab $38\frac{1}{2}$ karátos volt. A gyémántok

általában Transzvál nagyobb részében előfordúlnak, de aránylag ritkán. Az egész országban 1898-ban 22,843 karat gyémántot ástak, mintegy másfél millió korona értékben.

† **Új nemzeti parkot** létesítettek az amerikaiak Minnesota-államban oly czélból, hogy az erdőirtásokat meggátolják. A kijelölt terület a Mississippi forrásvidékén van, sok tóval, mocsárokkal és csodálatos őserdőkkel, melynek állatvilága is igen gazdag.

† **Az amerikai Egyesült-Államokban a 12-ik népszámlálásra** nagy előkészületeket tesznek, mely a jelen év június havában lesz. Többek között 30,000 népszámláló lesz és a feldolgozásával Washingtonban legalább 3,000 tisztviselő és egész sereg díjnok fog foglalkozni, hogy az egész mű két év alatt elkészüljön. Városokból 2 hét, fürdőkből 4 hét alatt be kell küldeni az összes adatokat. Már a 10-ik és 11-ik népszámlálás feldolgozása is egy-egy kis könyvtárt hozott létre számos nagybecsű monographiával, mivel a feldolgozók történelmi és nemzetközi tanulmányokat is tettek. A mostani mű még becsesebb lesz.

† **Új-Fundland felfedezésének** dicsőségét Belbet fécampi kereskedelmi kamarái élhök a baszkoknak tulajdonítja, kik állítólag Columbus előtt 500 évvel jártak itt és Cap-Breton-nak nevezték el. Főkép czethalat és heringet fogtak e helyen.

† **Új köztársaság** alakult Dél-Amerikában. Aries Rodriquez spanyol kalandor az Acre-folyó partjain, mely az Amazonba ömlik, oly vidéken, melylyel sem Brazília, sem Bolivia államok nem törődnek, megalapította az Acre-köztársaságot. A lakosság száma egyelőre 50,000, kik főkép kaucsukgyártással és annak feldolgozásával foglalkoznak.

† **Rendkívül gazdag higanybányákat** fedeztek fel újabban Új-Dél-Wales különböző vidékein, különösen a Clarence-folyó mentén. A kormány által kiküldött geologusok megállapították, hogy három párhuzamos ér van, melyeknek gazdagsága a mélyebb részekben igen nagy. Most már megkezdik az előmunkálatokat, hogy a higanyt nagyban bányásszák és előre látható, hogy közel jövőben ez a bányatelep Új-Dél-Walesnek nagy hasznára lesz és a higanypiacot egészen felforgatja, mivel a spanyol és amerikai higanybányákat hasonlíthatlanul felülmúlja. Igen jelentékeny a higanynak felfedezése azért is, mert ugyanazon területen aranyerek is vannak; így az aranytermeléshez szükséges higany rögtön készletben van.

* **Helységnevek változása Nyitra-vármegyében.** A belügyi minister a következő községeknek engedte meg a névváltoztatást:

<i>Behincz</i>	lett <i>Bőfalva.</i>	<i>Merasicz</i>	lett <i>Merőczc.</i>
<i>Dvornik</i>	„ <i>Bélaudvarnok.</i>	<i>Pochaba</i>	„ <i>Pohába.</i>
<i>Kolos-Jeskófalva</i>	„ <i>Jaskafalva.</i>	<i>Szorbicz</i>	„ <i>Szerbőccz.</i>
<i>Livina</i>	„ <i>Lévna.</i>	<i>Zlatnik</i>	„ <i>Aranaosd.</i>
<i>Madunicz</i>	„ <i>Vágmedencze.</i>	<i>Zslkócz</i>	„ <i>Zsuk.</i>

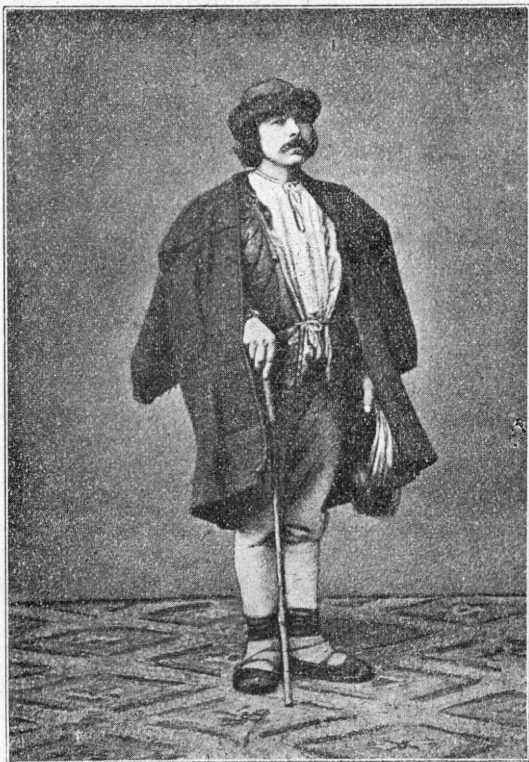
* **Társaságunk elnöke dr. Erődi Béla** Párisban a nemzetközi kiállítás magyarországi pavillonjában az I—III. csoport kiállítását szervezvén, jó egészségben haza érkezett; alig néhány napi itthonlét után azonban visszautazott Párisba, hogy a kiállítás juryjának munkálataiban részt vegyen.

Jelen számhoz van csatolva a Földr. Közl. 1899-dik évfolyamához (a XXVII. kötethez) tartozó „Abrégé“.

A FELVIDÉKI TÓT NÉPRŐL.

A ki szórakozást vagy üdülést keres a Felvidék vadregényes völgyeiben, vagy tapasztalatok gyűjtése czéljából keresi fel a Tátra

A drótos.

és Fáttra remekszép tájait; a kit a hegyormokon fehérülő várfalak százados története vonzott e vidékre, vagy a természet csodáit jött ide tanulmányozni: annak figyelmét kisebb-nagyobb mértékben leköti a felvidéki tót nép élete, szokásai, tulajdonságai nemcsak azért, mert minden kiránduló érdeke, hogy a népet, melynek lakó helyét meglátogatta, legalább nagyjában megismerje; de azért is, mert a népélet eseményei előtte mint nyitott színpadon játszódnak le s önkény-

veszünk valahol észre, mint a tót nép lakta Felvidéken, hol majd minden völgyben látunk más tipikus vonásokat, más öltözetet, hallunk más, gyakran egymástól nagyon is elütő tájszólást s tarka változatosságot veszünk észre a nép életmódjában, szokásaiban. Ezért a kép, melyet a felvidéki tót népről nyújtani fogok, csak vázlatzerű rajz lesz, melyen csupán a főbb vonások domborodnak ki.

A létért való nehéz küzdelem munkaszeretetet és szorgalmat fejtett ki a tót népben s ez kiválóan alkalmassá teszi őt a gépszerű munkára, melynek semmi nemétől sem irtózik. Lassan, de lelkiismeretesen és kitartóan dolgozik. S mennyire menne szorgalmával, ha a pálinkaivás rákfenéje meg nem mételyezné, ha rabjává nem válnék ama romboló méregnek, mely benne az etikai és esztetikai érzéket gyakran megöli, anyagilag és szellemileg tönkreteszi. A pálinka túlságos kedvelése és a silány eledel, melylyel a nép napról-napra él, magyarázza meg lassúságát és nehézkességét. Ehhez járul még szegénységének tudata, mely csaknem az egykedvűségig türelmessé sőt itt-ott a gyávaságig félénkké teszi. Erélyesebb fellépésre akkor szánja el magát, ha a pálinka hevíti, különben nem egyszer még az ütleget is egykedvűen fogadja, vagy legfeljebb magában morog. Részeg állapotban szeret okoskodni, magában beszélni, sőt sokszor elérzékenyedik és sír. Nem indulatos, inkább szenvedélyes: szembeszállni nem igen szokott, inkább kerüli a bajt; nagyobb vétséget ritkán követ el s igen őszinte a magatartása, ha a vádlottak padján ül. Hódol a tekintélynek s ellenmondás nélkül teljesíti a parancsot.

Szolgálatkészsége anyagi viszonyainak kifolyása, de a legparányibb szívességért zaklatni fog s az adománynyal ritkán elégszik meg: ellenkezőleg a legkisebb szívesség lekötelezi s teljes odaadással van jötevője iránt, kit még évek múlva is emleget. Feljebbvalója iránt alázatos s általában illedelmes, különösen köszöntgetni szeret sokat. Büszke, ha nagyobb úrral bizalmasabban beszélhet, de az idegennel szemben nagyon tartózkodó. Kedélyelete elégia, melyben kedv és kedvetlenség, öröm és szomorúság, remény és félelem egymást kölcsönösen mérséklik és korlátolják. Érzelmei tűnékenyek s egész valóján látjuk az édes komolyságot és önmegadást, mely béke s csekély jólét után sóvárog. „Ne haragítsd az Istent s az ördöggel is jó lábon élj.“ — „Ha varjak közé kerülsz, velük kell kárognod.“ — „Minden jó mentség felér egy garassal.“ E közmondásokban nyilatkozik meg a tót nép életbölcssége.

Szép jellemvonása a vallásosság: „Jól tudja az Isten, mit

cselekszik“. „Hulljon az eső, essék a hó, történjék Isten akarata“. Ezek s számos más közmondása arról tanuskodik, hogy a „fatum christianum“-ba teljesen beleélte magát s megadással és bizalommal túri sorsát. De a vallásosság soknál vakbuzgalommá fajul.

Szülőföldjéhez, otthonához őszinte szeretettel viseltetik; s, ha a sorsa messze vidékre veti is, alkalom adtán, örömmel siet a hegyes-völgyes otthonba, a regényes tájra, a szegény viskóba, hol Isten napja először veté reá sugarait. Mert a közmondás arra tanítja, hogy: „Jobb itthon egy darab kenyér, mint idegenben egész tehén“.

A nép ruházata igen változatos s egyes vidékekre vagy községre nézve jellemző. A felvidék szegényebb, éjszaki részében a széles karimájú fekete kalap, báránybőrből készült kucsma, a czélszerűség és a takarékoság elvei szerint készült szűr és idomtalan bocskor a szokásos viselet. De eme ruházat is sokféle változatban jön elő, úgy a posztó színét, mint pedig a szabást illetőleg. A termékenyebb déli vidékeken a ruha szabása válogatottabb, mesterségesebb, s a zsinorzat, valamint a díszítésnél használt színváltozatok a ruházatnak gyakran bizonyos érdekességet kölcsönöznek. Nem kevésbé változatos és érdekes a pórnők ruhája. Hiszen ők voltak s részben ma is a házi szabók, kik a ruházat divatját megállapították, ők hintik be sok vidéken apró finom himzéssel a férfi ingujjait; hát hogy ne gondoskodtak volna, hogy saját ruházatuk szabásába, díszítésébe szépérezkűket beleöntsék. Főképen érdekesek azok a himzések, melyekkel számos községben a nők ruháikat díszítik, azok a himzések, melyek mintáit maga a himzőnő állítja össze, melynek öltéseit maga eszeli ki, mert a himzőnő egész iskolája abból áll, hogy vasárnap az öregmiséről hazamenve, megnézi más falujabeli nők himzéseit.

A himzés a felvidéki nép ruházatának egyedüli, de becses része. A divat nem változtat a himzéseken, mindig divatosak, mindig tetszenek, a hol egyszer divatosokká lettek. Himzett ruharabbal kedveskedik az anya gyermekének, himzett zsebkendőt ad a leányzó a legénynek, ha szerelméről akarja biztosítani. A menyasszony legfőbb büszkesége a himzett köténnyel telerakott láda, legkedvesebb ajándéka pedig a csinosan himzett főkötő.

A nép a ruhájára való kelme nagy részét otthon készíti. Télen, midőn a mezei munka szünetel, a ház asszonynepe len vagy kender fonásával s szövésével van elfoglalva. A ruhára való fekete vagy fehér darócposztót sok helyen szintén maga a nép készíti.

Gyapjúfonalakkból szövik vagy gyapjúposztóból varrják kedvelt téli lábbelijüket: a papucsot is.

A tót népet lakóhelyének viszonyai tették iparossá. Főfoglalkozása ugyan a földművelés és a marhatenyésztés, de a csekély szántóföld, melylyel egy-egy család rendelkezik, többnyire nem hoz annyit, a

Tremesón-vidéki népviselet.

mennyi a megélhetéshez szükséges, azért a nép kényszerítve volt takarékoság szempontjából, hogy minden tárgyat, mely a háztartásban vagy a gazdaságban kell, lehetőleg maga készítsen. Így fejlődött ki a tót nép közt a háziipar, mely kevés helyen van oly sokoldalúlag képviselve, mint épen a Felvidéken.

A tót iparosok legismertebb alakja a *drótos*. Iparát alig méltatják figyelemre addig, míg ez csak a cserépedények megdrótozására szorítkozik: de szemét szúrja a bádogosnak, ha látja a drótoslegényt valahol az út szélén, mint gyártja egyszerű szerszámával a különböző bádogosmunkát. Házalás közben a drótostót az iparoscikkek egész raktárát hordja magával, kezdve az egyszerű egérfogótól a legfinomabb drótmunkáig: a sárgadrótból font diszes kosarakig, melyek gyakran helyet foglalhatnának bármely megfelelő nagyobb üzlet kirakatában.

A kis drótosfiú már 6—10 éves korában követi a mesterét vándorútjában. Gyakran 3—4 teljes éven át bolyong az idegenben s a mestertől kapott bérét haza szokta küldeni agg szüleinek. Ellátogatnak Oroszországba, bejárják a Kaspi-tenger környékét, a Kaukázus vidékét, Szibériát egész Kamcsatkáig s Khina határáig; mások a Balkán-félszigeten járnak s ellátogatnak Kis-Ázsiába is; Németországban, Franciaországban s Amerikában jól ismerik a házaló drótostótokat, kik közül nem egy állandóan telepedett le valamelyik nagyobb városban, legényeket hozatott Felső-Magyarországból s szerencsével űzi a bádogos-mesterséget, már nem mint drótostót, hanem „Klempnermeister“ „Handelsmann“, sőt mint „Fabrikant“.

Ha a drótos készül nagy vándorútjára,
Feleségét bizza Isten gondjára,
Isten veled, éltem párja, Isten veled:
Az Ég tudja találkozom-e még veled? (Népdal.)

Az útra készülő drótos nyakába akasztja fekete bőrtarisznyáját, melyen néhány sárgarézgomb és ugyancsak sárgarézből készült kis kereszt csillog, kezébe veszi a hatalmas vándorbotot s előbb a templomba megy imádkozni. Innen ellátogat a plébániára, majd meglátogatja a jegyzőt s a falú biráját, a kántortanítót s a szomszédokat, hogy mindegyiktől búcsút vegyen. Míg a bucsuzás tart otthon az asszony nép szorgalmasan készíti az útravalót, süti a kalácsot, főzi a cukros pálinkát, mert az útrakelőt teli kosárral kell kikísérni, hogy majdan teli tarisznyával térjen vissza. Végre búcsút vesz a drótos a házbeliektől is, keresztet vet magára, midőn a ház küszöbét átlépi s nejétől, anyjától vagy leánytestvérétől kísérve halad a falúból kivezető úton. Az asszony hátán czipeli a kalácsal teli kosarat. A falú végén álló szent szobornál vagy keresztnél mindketten letérdelnek s rövid imát mondanak; aztán beszélgetve haladnak a falú határáig.

Idejük van elég, hogy minden dolgot apróra megbeszéljenek. A drótosok lakta falvak gyakran 6—10 kilométernyire húzódnak a mély völgyben. A község középpontjában épült a templom, mellette az iskolaépület s még néhány lakóház; a többi házak a mély völgyet környező hegyháton szétszórva állanak. Mikorára tehát a drótos a falú határához ér, az asszonymak nehéz lesz a hátán a kosár s mindketten leülnek a zöld pázsitra, s jóízűen költik el az útravaló egy részét. A község határán búcsúzik a drótos az őt kísérő nejétől, anyjától, nővérétől. Megállapodnak abban, hogy kire bizza az asszony a levélírást s kire címezze a férfi a levelet. Megbeszélnek minden apró dolgukat, a többi közt az is, hogy kinek mennyit adjon az asszony a pénzből, melyet a drótos időközben haza küld.

A levelek, melyeket a drótos haza küld, vagy onnan hazulról kap, kimerítő tudósításokat foglalnak magukban mindenről a mi a távollevőket érdekelheti. A levél bekezdése rendszeren egyforma: „Én N. N. szépen és százszor tisztelem és üdvözlöm kedves hű feleségemet és a kedves gyermekeket . . .“ Aztán következik a hű referálás mindenről, a mit egyiknek és másiknak tudomására kell hozni, a levélíró leírja még azt is, hogy mit álmódott s milyen balsejtelmek kínozzák. A levél rendszeren azzal végződik, hogy a férj feleségét s ez viszont férjét biztosítja, hogy „haláláig és a sötét sírig“ hű és szerető hitvese marad.

Jellemzi a felvidéki drótost eme kis dalocska, melynek szerzője alighanem drótozva járta be a világot.

Hej! vadludak vagytok szegény drótostótok
 Idegen országban szerte kóboroltok
 Tarisznya párnátok, zsák a takarótok
 S ekkor is örökké haza álmodoztok.

Ha a drótosnak az idegenben jól ment a dolga s takarékoságával megtoldotta szerény jövedelmét, fővágya, hogy viszontláss a családját. Nagy az öröm a családban, midőn a családfő tudatja, hogy nemsokára hazatér. Az asszony elébe megy a legközelebbi falúig, sőt gyakran a vasúti állomásig. Hazafelé menve, megállapodnak több ismerős boltosnál, mindenütt vásárolnak a mi a háztartáshoz szükséges, hogy a viszontlátás öröme gazdag lakomát csaphassanak. Mert a drótos otthon kényelmesen szeret élni s gyakran könnyelműen pazarolja az idegenben verejtékes munkával szerzett filléreket.

Szintén vándoréletet él a tutajos. Midőn a téli hőtömegek elolvadtával a felvidéki folyók vize megdagad, megpezsödül a partokon a tavaszi élet. Mert felhasználva a kedvező alkalmat a vízre hajtják azokat a tutajokat, melyeket még a tél folyamán összeróttak. A tutajokra zszindelyt, deszkát, léczet raknak s megindul a szállítmány (8—10 tutaj) a folyón lefelé. A lelkiismeretes tutajos, ki a reá bízott faárut a megjelölt helyre akarja juttatni, sok veszélynek van kitéve s nem egy sírját leli a folyó hullámaiban. A tutajos még babonásabb mint a drótos. Fél a „vodnik“-tól (hasztrmann — viziember) a kiről meg van győződve, hogy mindig a tutajos élete ellen tör. A viziember színes pántlikákat és szalagokat úsztat a folyón, innen van, hogy a folyó tükre sokféle szint játszik; így csalogatja az embereket s a kinek a lábát megfognia sikerült az már a halál fia.

Mint háziipari foglalkozást űzi a tót nép a kosárfonást, a különféle faedények és gazdasági eszközök gyártását, a seprőkészítést, a faszén- és a mészégetést. A házaló tótok egyik jellemzetes fajtája az üveges tót a ki különféle üvegnemüvel házal.

Mint specialitás ismeretes a felvidéki túró, melynek egy neme, a lipitói brindza nagy kelendőségnek örvend. De kevésbbé ismert s csak egyes felvidéki vármegyék nagyobb városainak piacán található a préselt és sárgára füstölt túró, melyet a tót nép „ostyepka“ vagy „susenika“ névvel jelez; úgyszintén ritkán látható az előbb oly igen kedvelt, füstölt túróból font korbácsok (párenica). A Felvidék terjedelmes hegyhátain a juhoknak buja levegője van, a nép előszeretettel foglalkozik a juhtenyésztéssel. Messze a falutól, a sűrű erdő mélyében áll a juhászgazda magányos fakunyhója. Nyitott ajtaján s a háztető alól sűrű füst kavarog, midőn a juhászgazda tüzet éleszt a kunyhó közepén lelógó katlan alatt, hogy a zsendicze főzéséhez lásson. A füsttől feketére festett alkotmány falaira alkalmazott polczokon vaskos sajtdarabok fehérlenek. A kunyhó körül a kofár, hová a juhászbojtárok minden este behajtják a juhokat. Itt megy végbe a juhok fejése.

A faluból ritkán látogat el valaki a juhásztanyára, még a juhász felesége is csak vasárnaponkint megy ki az urához s visz a tanyára egész hétre való kenyeret, krumplit, meg egy üveg pálinkát. Nagy öröme van tehát az egyszerű embernek ha itt-ott turisták vetődnek tanyájára a kiket zsendiczével, túróval megvendégel. De a juhászgazda nem bizik feltétlenül az idegenben; hátha „csenoknazuik“ (feketa pap) vagy „vľkolak“ (emberi alakba bujt farkas)

az illető, a ki csak azért látogat el a juhásztanyára, hogy a juhokban kárt tegyen. Különben a pásztor legénysége daczára boldogan élvezi az idilli élet örömeit. Este kigyúlnak a pásztortüzek, a kis kunyhó közelében megszólal a duda vagy a tilinkó, ezen fújja el a pásztorlegény örömét és bánatát egyaránt.

Drietomai viselet.

A tót nép lakta Felvidék gazdag természeti szépségekben Magas heglánczok és apró dombok, hófedett hegyóriások és mély völgyek kellemesen váltakoznak. A hegycsúcsokról itt-ott a kihalt regevilág emlékei intenek lefelé s diszítik a képet, melyet az örök-szép természet nyujt. A hegység tövénél, vagy a mély völgyet környező hegyhátakon elszórva, sűrű lombos fák között egy-egy község házainak falai fehérlenek. De a kedves kép sokszor veszít

szépségéből, ha a községbe lépünk. Mert igen sok község rendetlenül épült, a lakóházak nem igen tanúsítanak rendről és tisztaságról s még kevésbé nyújtanak kényelmet. A füsttől feketére festett lakószoba nagy részét a kályha s a vele összekötött sütőkemence foglalja el. A megmaradt üres helyen egy-két lóca s néhány primitív bútordarab látható. Gyakran találunk a szoba egyik-másik

Zliechoi viselet.

sarkában kis borjut, vagy malacot, ugyancsak a lakószobában töltik a telet a tyúkok és a házinyulak a legjobb egyetértésben. Nyáron a család legtöbbször a szabad ég alatt időzik, még nyugvó helyét is a pajtában, padlásán vagy kertben keresi, télen azonban minden az egyetlen lakószobába szorúl, hol a nagy forróság kitűnő örömeire szolgál. Sok háznál a kémény hiányzik s a füst a nyitott tűzhelyről a padlásra s onnan a háztetőn alúl túlul kifelé, néha

néha azonban a szobát annyira megtölti, hogy okvetlen szükséges volna az ablak kinyitása, ha az ablak általában ki volna nyitható.

A kemencze körül padok állanak a szoba földjébe vert czölöpökön, ezek szolgálnak a családnak nyugóvóhelyül épp úgy, mint a kemencze teteje is, hol a gyermekek téli időbe gyakran egész nap heverésznek.

Többnyire három-négy család is lakik egy-egy házban: a családfő gyermekeivel s unokáival, sőt nem egyszer közös háztartást is visznek. A fiatalok nagy tisztelettel viseltetnek az öregek iránt, kik összekötő kapcsot alkotnak a népes családban; de az öregek elhunytával többnyire lazul eme rokoni kapocs s ilyenkor a feldúlt házi békét csak megosztás és elválás állíthatja helyre közöttük. Az öregek tanácsa befolyással bír a fiatalokra még a menyasszony választásánál is. Mert nőülésekor a legtöbb legény nemcsak szíve érzelmeit, de zsebe érdekeit is követi.

A nép eledele még a módosabbaknál is silány, de ilyen különösen a szegényebb családoknál, hol a burgonya és a káposzta a főeledel. Ehez járul a pohánka, köles, a hüvelyes vetemények, a kendermagolaj (a nagy bőjtben) és a fagygyú, mely sok helyen a disznósírt, vagy a vaját helyettesíti, aztán a zab- vagy árpakenyér. Marhahúst ritkán főznek, vasár vagy ünnepnapokon sózott bárányhús vagy füstölt disznóhús kerül az asztalra. A libát, csibét rendszeren a piacra viszik, hasonlóképen a túrót meg a vaját, melyből csak a zsendicze és az iró marad, meg házi szükségletre. A gyümölcsstermő vidéken a gyümölcs, különösen télen az aszalt gyümölcs nagyon fogy. Leves és kenyér a szokásos reggeli; délben kását, vagy tésztát esznek s utána levest; a délre főzött ételből rendszeren marad vacsorára is. A pálinka azonban ritkán hiányzik, sőt sokszor a főtt ételt pótolja. A tót ember igen sok kenyeret eszik, azért nevezi őt a magyar „kenyeres tótnak“.

A község lakossága többnyire jó egyetértésben él. A kis községi lakóst nemcsak többszörös rokoni és baráti kapcsok fűzik egymáshoz, de az élet küzdelme folytán is egymás segítségére, támogatására szorultak a szomszédok. Azért gyakran szokták a családok egymást meglátogatni s így a hosszú téli estéken, mint ünnep és vasárnap s télen a meleg szobában, nyáron az ereszalján vagy a ház előtti padon ülve beszélgetnek. A közügyeket többnyire a korcsmában beszélik meg, hol az asszony nép a férfiakat nem zavarja; ott hányják-vetik meg apróra a község ügyeit, ott kötik meg a szerződéseket, vállalkoznak közös munkára s azonnal

meg is isszák az áldomást, mely nélkül a felvidéki tót egy munkát sem vállal el.

Egyetlen ünnepies alkalom sincs, a melynél a tót nép bizonyos formáságokhoz ne ragaszkodnék. Minden összejövetelnél megtartja a régi szokásokat, melyek gyakorlata változatlanul száll nemzedékről-nemzedékre.

Ha belépünk a házba s látjuk, hogy a szoba egyik sarka a menyezettől a földig lelógó, fehér vászonlepedőkkel van elrekesztve; azonnal tudhatjuk, hogy a ház népe új családtaggal szaporodott. A vászonlepedők mögötti ágyban fekszik az anya újszülött gyermekével, s az ágy mellé különböző ételek vannak téve, melyeket a komaasszony, a rokonság, a szomszédok küldenek napnap után a gyermekágyasnak. A fánkkal, rántottával, kalácsossal telt tálak mellett ott áll a cukros vagy mézes pálinkával telt palacz, melylyel a gyermekágyas megkínálja minden látogatóját. Ha férfi lép ilyenkor a szobába, a nők odaállanak a vászonlepedő elé annak jeléül, hogy oda férfinak mennie tilos, az élelmes bába pedig elkapja a férfi kalapját, melyet aztán ki kell tőle váltani. Midőn a bába először fűrösztli a gyermeket, az atya néhány pénzdarábot dob a fürdőbe, hogy ezzel a gyermeket kiváltsa tőle; a házbeli nők pedig egy egész kenyeret tesznek az asztalra s letakarják rostával, hogy a gyermek jó legyen és gyorsan fejlődjék.

A születés után másod, ritkán harmadnap van a keresztelés. A templomba menve rendszeren a komaasszony viszi a gyermeket, templomból jövet a bába, a ki ezekkel a szavakkal nyit be a szülékhez: „Pogányt vittünk el innen, keresztényt hoztunk vissza.“ Aztán a gyermeket az asztalra fekteti, s fölszólítja a jelenlevőket, hogy „a ki közülök legjobban szereti a gyermeket, az vigye oda anyjához.“ Az apa tudja, mi a kötelessége, nem is előzteti meg magát senkitől. Ha az újszülött leány, sietnek vele a templomba, hogy még a mise előtt meg legyen kereszttelve, mert akkor hamar fog férjhez menni. A keresztelő napján a gyermeket este nem fűrösztlik, hogy meg ne haljon. A keresztelőre a meghívott koma- és szomszédasszonyok nagy lakomát csapnak, s a mindenfelől összehordott ételekből még haza is visznek. (vijsluzky z krstenia).

A gyermekágyas 14—21 napig fekszik a „szoba sarkában“ (v kute), ezután fölkel s templomba megy avatásra, s mire onnan haza tér, leszedik az ágyat eltakaró lepedőket, a mikor is a gazdasszony rendes foglalkozása után lát.

A tót szülő tőle telhető módon gondolzza gyermekét. Midőn

a leány 13—14 éves, a fiú 15—17 éves, már a falusi fiatalság közé lép. A leányt akkor viszik el először a fonóba, akkor kezd részt venni a legény is a falusi fiatalság játékaiban és mulatságai-
ban. Sok helyen az a szokás, hogy a társaságba bevezetett fiatalok megvendégelik társaikat; a leány almát, aszalt gyümölcsöt, diót vagy mogyorót ad, a legény néhány üveg itallal kedveskedik

Bellusi viselet.

társainak. A mindkét nembeli fiatalság gyakori öszejövetelei bő alkalmat szolgáltatnak, hogy legény és leány összeismerkedjenek. A legény elkíséri a leányt a fonóba, vásárkor mézes kalácsot, ken-
dőt vagy gyűrűt vesz neki; a leány viszont hímzett zsebkendővel, virágokkal kedveskedik a legénynek. Szombaton és vasárnap este a legény meglátogatja kedvesét s gyakran éjfélig is ott üldögélnek

a ház előtti padon, többnyire azonban az ablakon át beszélgetnek egymással. Május elsején a legény májusfát állít a leány lakása elé, tele aggatja színes szalaggal, kendőkkel; reggel a legények zenével járják végig a falut, megállanak minden májusfa előtt, s ki-ki a saját szeretőjét viszi tánczra.

Miután a legény meggyőződött, hogy a leányos házban szívesen látják, s szülőinek sincsen kifogásuk a leány ellen, valamelyik nőrokonukat elküldik a leány szüleihez megtudni, hajlandók-e feleségül adni neki a leányt? Ha a válasz igenlő, néhány nap mulva a legény anyjával, vagy atyjával, néha több rokonával együtt el megy „háztűznézni,” mire nem sokára következik a leánykérés. A vőlegény násznagya viszi a szót körülbelül következőképen: „Tudjuk a szentírásból, hogy midőn az Isten az első embert megteremtette, ennek álmában egy oldalbordáját vette ki s teremtette belőle Évát, hogy az embernek hű élettársa és hitvese legyen; úgy ezen tiszteletre méltó fiatal ember is keres magának hitvestársat s mi azért jöttünk hozzátok, hogy szép és erkölcsös leányotokat a fiatal feleségeül elkérjük.” A vőlegény ezután átadja menyasszonyának a magával hozott ajándékot, kendőt, kordováncsizmát, vagy valami ruhaneműt, a menyasszony viszont többnyire díszesen hímzett inggel és bokrétával kedveskedik vőlegényének. Ezt követi a gyűrűváltás. Ezen időtől kezdve, a legény otthonosan érzi magát jövődöbéli apósa házában s a mezei munkánál gyakran segítkezik neki.

Legtöbb házasságot őszkor (október, november hónapban) szoktak kötni, midőn a mezei munka már véget ért vagy farsangban. Azon három hét alatt, míg a házasulandókat kihirdetik, az öregek előkészületeket tesznek a lakodalomra, melyre a rokonokat és a jó ismerősöket a vőfélyek (druzba) hívják meg. A tisztségében eljáró vőfély kalapjára, vagy felső ruhájára a nyoszolyóleány (druzika) csinos bokrétát tűz s piros pántlikával köti fel botját. A meghívott vendégek különféle ajándékokkal kedveskednek a fiatal párnak. A nászasszony (sijroká) rendszerint csinos főköttöt küld a menyasszonynak, a többiek gabonát vagy a háztartáshoz szükséges eszközöket, edényeket, baromfit. A lakodalom tulajdonkép már az esküvő előtti este kezdődik; akkor kötik a menyasszony koszoruját. A leányok, kiktől ez alkalommal a menyasszony elbúcsúzik, megható dalokat énekelnek, melyekben a nő erényeit dicsőítik. Az örömanya friss kalácscsal és forró czukros pálinkával (hriaxe) kínálja a jelenlevőket.

Mig az esküvőhöz az előkészületek tartanak, a menyasszonyt hálókamrájában öltöztetik. E közben a leányok alkalmi dalokat énekelnek, a menyasszony pedig keservesen sír.

Ilyen alkalmi dal a következő is :

Pusztá marad a ház,
Ha elviszik a leányt,
Mintha fülemile
Elhagyná a virányt.

Mint a virágos kert
Koszorúba fonva ;
Mint a kalászos föld
Tövíg letarolva.

Miként ha bokrot
Megfosztják bájától,
És a picziny kertet
Az egy rózsájától.

Száz meg száz különféle babona járja ilyenkor. Trencsén- és Nyitravármegyében édes almafa-gallyacskát fonnak a rozmarinból készült koszorúba, hogy a menyasszony házasélete édes legyen. Turóczvármegyében, midőn a menyasszonynak fejére teszik a koszorút, minden gabonanemből tesznek egy szemet a szájába, hogy jó gazdasszony legyen.

Néhol a menyasszonyt ekkor dézsára vagy mozsárra ültetetik ; mihelyt pedig helyéről fölkelt, odaül valamelyik nyoszolyóleány, s az aztán férjhez is megy egy év alatt.

Midőn a vőfély visszatér az üzenettel, hogy a menyasszonyéknál már minden készen van, elindul a násznagy s utána a lakodalmas nép (drusina) a menyasszony házához. Elül lépdel a zenekar. A menyasszony házánál a nyoszolyóleányok énekkel fogadják az érkezőket s bevezetik őket a szobába. Némely helyen azonban a vőlegény vendégei zárva találják a szoba ajtaját, csak a násznagy ismételt kopogtatása után nyílik meg az ajtó, s a menyasszony násznagya megkérdezi az érkezőket, hogy mi járatban vannak. A vőlegény násznagya erre hosszadalmas és gyakran tréfás mondókával válaszol, mire valamennyien bemennek a szobába, hol még csak a menyasszony hiányzik. El van rejtve a kamrában, a szomszéd szobában, vagy a padláson. Fölkeresésére a vőfélyt küldik, a ki azonban szándékosan más leányt hoz a szobába, s kérdi valjon ez-e a keresett galamb? A násznép erre azt válaszolja, hogy tisztelik a leányt, de nem az, a kit keresnek. Végre harmadszorra ve-

zeti elő a menyasszonyt s a násznagy megkéri a szülőket, hogy a „galambot szabad szárnyaira ereszsziék“.

Még néhány babona, néhány kocintás és a menyasszony és vőlegény letérdelnek a szülők előtt s kérik áldásukat. A menyasszony anyja megáldja a fiatalokat, miközben a nyoszolyóleányok dalokat énekelnek, melyek a leánytól búcsúzó anya fájdmáról szólnak, s aztán a násznép a templomba indul. A násznép a templom előtt megáll, várakozik a papra, ez alatt a leányok alkalmi dalokat énekelnek. Mielőtt a fiatal pár az oltár elé lép, a menyasszony iparkodik a vőlegény sarkára hágni, hogy az életben uralkodjék rajta. Mindkét fiatal egyszerre igyekszik az oltárhoz jutni, mert a ki előbb lép oda, az előbb fog meghalni. Trencsénvármegye felső részében a menyasszony szegfűt tart a szájában, míg az oltár előtt áll, s mikor onnan eltávoznak a szegfűt vőlegénye szájába teszi, hogy aztán biztosítva legyen férje hűségéről.

A templomból kilépő násznépet zeneszó fogadja. De már néhány lépésnyire a templom kapujától megáll a násznépet színes szalagból húzott sorompó előtt, melyen a falu leányai csak azt hajlandók átbecsátani, a ki előbb néhány pénzdarabot ad nekik. A násznép rendesen a menyasszony házához megy, ahol lakomat csapnak, utána pedig a korcsmában táncolnak.

Másnap ismét összegyűl a lakodalmas nép a menyasszony házában. A házbeliek kocsira rakják a menyasszony kelengyét, s indul a menet a vőlegény házába, ha közel van gyalog, ha távol van kocsikon. Itt a vőlegény násznagyja várja az érkezőket s kérdi első sorban a menyasszonytól, hogy mit hozott nekik; a menyasszony feleli, hogy egészséget, szerencsét és Isten áldását. Némely helyen a násznagy ajándékokat ad a menyasszonynak; egy pár fényes új csizmát, melyek egyikében ezüstpénz, a másikban pedig csinos kötény van. De ezért viszont ajándékokat kér a menyasszonytól a vőlegény részére, hogy „legyen mire fáradt fejét lehajtania“. Erről a menyasszony nem is feledkezik meg; visz egész ágyra való dunyhát és vánkost.

A menyegző alkalmával a táncot többnyire a fiatal pár nyitja meg (brautsky'tanec). Az egész táncmulatság alatt vetélkednek a legények, hogy a menyasszonyt jól megforgassák. Leggyakrabban járják a csárdást. Az eredeti tót táncok közül néhol divatos a „strasiak“, melyet úgy táncolnak, mint a gyorspolkát, de azzal különbséggel, hogy a tánczó párok közbe-közbe megállanak, egyet toppantanak a lábukkal, egyet tapsolnak, egymást megfenye-

getik s erre tovább keringenek. Nem kevésbé érdekes a kendő-táncz (rucnikowj tanec.) Ennél egy kendőt terítenek a padlóra, a két szélére égő gyertyákat állítanak, ezt a tánczoló pár néhányszor körül-tánczolja, aztán a tánczos és tánczosnő is letérdelnek s megcsókolják egymást. A szabadban rendezett tánczmulatságok alkalmával, különösen ha dudás fujja a nótát, szívesen lejtik a hajdu-tánczot is (odzemok, pozabucky).

A tót leányok és legények igen szeretnek tánczolni. Ha nincs czigány, megelégszenek harmonika-zenével is, de vasárnap délután tánczolni akarnak, különösen a farsangi időben.

A farsang utolsó két napján a legények sorra járják a leányos házakat s a leányokat még egyszer megtánczoltatják, mielőtt a hamvazó szerda beköszönne; ezt a mulatságot „hejuó“-nak nevezik. Hamvazó szerdán a legények álarczos menetet szoktak rendezni. Egyikük lámpást visz, a másik egy nagy fatuskót czipel, a többiek mint komikus alakok, álruhába bújva kísérik őket. Így járják be a falut s megállanak minden ház előtt, a hol felnőtt leány van, a ki a farsangi mulatságokban részt vett.

Egyéb nép-szokások közül megemlítem a következőket: Szt.-Balázs napján (febr. 3.) némely községben az iskolás fiúk nyárrsal a kezükben járnak házról-házra szalonnát kérni, ilyen vers kíséretében:

Édes kedves uram,
Itt vagyunk kardosan,
Mindent elviszünk mi,
Csak add hamarosan.

Amott mit sem kaptunk,
Itt talán csak kapunk,
Hisz *szűnyogot* öltek,
Szalonnára várunk.

Hasonlókép farsangkor járnak a legények házalni s szalonnát kéregetnek. Először a vezetőjük éneklí:

Farsang, húsvét, pünkösöd egymás után járnak,
Kiknek nincs bekersük, bizony meg is fáznak.
Nekünk nincs, nekünk nincs, nagyon is didergünk,
Adjatok szalonnát, hogy megmelegedjünk.

Erre aztán valamennyien gyorsütemben s ugrándozva éneklík:

Imitt-amott a padon,
Macska ül a sódaron,
Menjetek lehajtani.
Nekünk szalonnát adni.

S nehogy kezetek ott
 Véresre megvágjátok,
 Jobb, ha magunk fölme gyünk,
 S egy darabot leszélünk.

József napján (márczius 19.) kezdődik a tavasz. A ki e napon a me zőn jár, iparkodik egy kis virágot, vagy legalább egy mogyoró-barkát haza vinni, mint a beköszöntött tavasz jelét. Virágvasárnap sok helyütt a kis leányok friss hajtású faágakkal járnak házról-házra, az ágakra tarka-barka szövetdarabokat, szalagokat és sásbél-lel körülfont szines tojásbéjakat aggatnak és Krisztus kínszenvedé-séről szóló éneket énekelnek.

Szent-György napján (április 24) több helyen a falu fiatal-sága égő fákllyakkal s énekelve jár a zöldelni kezdő me zőn. Előtte való este pedig a leányok koszorukat dobálnak a patakba, melye-ket a tőlük meglehetősen távolságban álló legények kifognak és jöven-dölnek belőlük, ki számára ki termett.

Keresztelő Szent-János napjának előestéjén gyűjtják a me zőn a Szent-János tüzét. A fiatalság összeszed a faluban annyi régi seprőt, a mennyit csak lehet, azokat kocsikenőccsel bekenik, s így fölkészülve, indulnak a me zőre. Ott nagy tüzet raknak; meggyűjt-ják a seprőket s egész fákllyásmenetet rendeznek a lobogó tűz körül, mi közben alkalmi dalokat énekelnek. Egy-egy bátrabb legény kilép a sorból s átugorja magasba csapó lángokat. Az öregek a falu szé-léről nézik a fiatalság mulatozását.

Ádám-Éva-napkor (decz. 24.) a család felnőtt tagjai egész nap böjtölnek, estve azonban még a legszegényebbeknél is nagy vacsorát csapnak, melynél a mákos tésztának s gombalevesnek nem szabad hiányoznia. A jobbmódúak ablakai alatt csakhamar meg-jelennek a szegényebb családok gyermekei karácsonyi éneket éne-keelve.

A vacsora kezdetén a háziasszony mézzel keni meg gyerme-keinek homlokát, hogy az emberek úgy szeressék őket, mint a méhek a mézet. A gazda kikeresi a tálból a legszebb almát, ezt annyi czikkre szeli, a hányan az asztalnál ülnek, s mindenkinek ad egyet.

A kinek a czikkjében a mag épen maradt, az egészséges lesz az egész éven át, de a kinek gerezdjében a mag szét van vágva, az betegeskedni fog, sőt talán meg is hal a jövő karácsonyig. Vacsora alatt a gazdasszony borsót dobál feje fölött hátra felé s azt tyúk-jaival szedeti föl, hogy sokat tojjanak.

Vacsora után az eladó leányok kisérik a szobát, a szemetet a keresztútra viszik, s ott megfigyelik, hogy mely oldalról hallik kutyaugatás, mert arról érkezik majd a vőlegényük is. A legszebb karácsonyi szokás mindenesetre a karácsonyi pásztorjáték, melynél öt-hat, pásztornak öltözött fiatal ember párbeszédese alakban elmondja a bethlehemi történetet, közbe-közbe pedig alkalmi énekeket énekelnek. Hasonló ehhez a vízkeresztkor szokásos három királylyal való járás.

A betegségek gyógyítását a nép első sorban a házi szerek alkalmazásával kíséri meg. Asszony és leány a mezőről mindig visz haza egy csomó gyógyító-füvet, melyet aztán gondosan elszoktak tenni. Ha a gyógyító-fű nem használ a ráolvasáshoz folyamodnak.

Hogy miképen megy végbe ezen czeremónia, megvilágítom a következő kis történettel: János szomszéd iszonyú bajban van. Az ágyban fekszik, nehéz dunyhával fülig betakarva és jajgat és nyög iszonyatosan. Megivott már három fazékkal bodzatheát, most még meg kell őt füstölni, hogy csúzos bajától szabaduljon. A tengeri nyúl, melyet a javasasszony a beteg dunyhája alá tett, ép oly kényelmetlenül érzi magát a nagy hőségben, mint a beteg maga, fel és le mászkál a beteg testén, karczolja a csúzos vétagokat, de a beteg csak tűri azon reményben, hogy testéből a nyavalya majd a kis tengeri nyúlra fog szállani. Pedig néha-néha úgy szeretne káromkodni, s a tengeri nyulat a javasasszony fejéhez vágni. A javasasszony azonban egyre inti a beteget türelemre, mert amíg a tengeri nyúl mozog, addig a betegnek csendesen kell feküdni. Majd két mogyorófát szúr az ágy két végébe, ezekre keresztben egy harmadik botot helyez, melyre aztán nehéz vászon lepedőt terít. És füstölni kezd a beteget különféle gyógyfüvekkel, hogy a szegény beteg majd megfulad a sűrű füstben. Midőn ezzel is elkészült, elmondja a szokásos igézést, a melyet Krisztus nevével kezd, majd egyes szentek segítségül hívásával folytatja és befejezi azon óhajjal, hogy a beteg testből a nyavalya az ágyban levő tengeri nyúlra szálljon. Míg ez a czeremónia tart, a szegény állat természetesen elpusztul.

Hogy a beteg felgyógyul-e, arra nézve a statisztikai adatok nem adnak megbízható feleletet; de ha a javasasszony ráolvasása sikerrel jár, különb tekintélye van a faluban, mint bármely ügyes orvosnak. A lidércznyomás ellen legegyszerűbben lehet úgy véde-

kezni, hogy ha a lidércnyomásban szenvedő hamar a melléhez kap, s a mi a kezeügyébe kerül, azt nyomban szöggel a falra szegzi.

Más betegségeknel élével felfelé fordított fejszét tesznek a beteg ágya alá, vagy imakönyvet helyeznek a beteg vánkosa alá, néha azt tanácsolják, hogy a beteg baloldalról vegye fel az inget, vagy ólmot öntenek feje fölé; de ha a konok betegség csak tovább pusztít, akkor már tanácsosnak tartják, hogy a beteget az orvossal megnézzék.

A felvidéki tót népre sok babona szállott hagyományképen. A varázslással és kuruzslással nem egy helyen próbát tesznek még ma is. Babonás szokásait még ma is megtartja s babonás hitéhez még mindig alkalmazkodik. Nem egyszer ezek szabják meg törekvése célját és cselekvése határát. Álljanak itt erre nézve a következő példák. A gazdasszony nem ad el tejet a nap lenyugta után, mert ezzel ártana a tehénnek. Midőn a leányzó tavaszkor az első fecskét megpillantja, fut a patakhoz s megmosakszik, hogy egész éven át olyan friss legyen, mint a fecske. A melyik leány főzőkannállal szokott enni, az sok verést kap majd az anyósától. Midőn tavaszkor a szolgáló először tér haza a mezőről, a gazdasszony meglocsolja hideg vízzel, hogy a mezőn el ne aludjék. Ha a gyermek nehezen tanul beszélni, el kell vinni virágvasárnapon a templomba, midőn a kántor a passiót énekl; segíteni lehet ezen a bajon állítólag úgy is, hogy az anya frissen sült czipót tör ketté a gyermek feje fölé. Pénteki napon nem szabad a kotlós tyúkot tojásra ültetni; legjobb ezt tenni vasárnap, midőn a nép a templomból hazatér, mert akkor annyi kis csirke kel ki a tojásból, a hány ember ment ki a templomból. Midőn vásárra viszik a teheneket, a gazdasszony háromszor üt vesszővel a tehén határa, jeléül annak, hogy a tehenet többé nem akarja. Ha tehenet vesznek, vánkost tesznek a jászolba, hogy a tehén hamar meghízzon. A marhát nem szabad, seprővel verni, mert akkor sovány marad. A borjút holdtöltekor kell elválasztani, hogy kövér legyen. Ha a házaspár fiúgyermeket akar, tegyen ágyába fejszenyelet, ha leányt akarnak, akkor fejszét tegyenek az ágyba. A ki varangyosbékát lát, hamar tegye be a száját, hogy a béka meg ne olvassa fogait, mert akkor az illető meghal. Ha a gazdasszony búbos tyúkot akar, rakja a tojást előbb sapkába, s csak onnan a kotló alá. Az ujonnan épült ház küszöbén tanácsos a tyúk nyakát levágni, hogy az új házban senki se haljon meg egy év leforgása alatt. A veszett kutya előtt legjobb balfelé kitérni, mert az ilyen kutya állítólag a balszemére vak. Kán-

torbójtkor nem tanácsos a szántóföldet trágyázni, mert akkor rossz lesz a termés. A ki hétfőn cigánynyal találkozik az utcán, fogja meg kabátjánál, akkor egész héten szerencsés lesz. Ha a leányzó farsang utólján varr, aratáskor gyűlni fognak az újjai. Hamvazó szerdán nem tanácsos gabonát vetni, mert sok gaz nő majd a földön. Legjobban terem a mák, ha zöld csütörtökön vetik. Ha a gazdasszony káposztát ültet, fogja körül fejét mindkét kezével, hogy akkora legyen a káposztafej, mint az ő feje; sárgarépát vetve megfogja a térdét, hogy akkora legyen a sárgarépa, mint a mekkora a térde. A ki tavaszkor először hallja a mennydörgést, dörögölje hátát a falhoz, akkor nem fog fájni a keresztcsontja.

Száz meg száz különböző babonás mese él a nép között. elmondásával mulattatják egymást összejövetelek alkalmával s nem egyszer munkaközben is. A babonás mesék hősei: a seprőnyelen utazó boszorkányok, különféle kísértetek, a várfalak alatt vagy máshová rejtett kincsek őrizetével megbízott szellemek, a „karasek“ nevű, hüvelyk nagyságú túlvilági lény, mely szükség szerint különféle emberi, vagy állati alakot képes felvenni, a bűbajos erejű „Csernoknejazsnik“, a ki egykor kijárván a 12 iskolát, a 13.-ba az ördögnél iratkozott be s még néhány mythologiai alak.

A halottak szellemei iránt nagy tisztelettel viseltetnek, azokat hatalmas szellemeknek tartják, a kik az élők sorsával mindig törődnek s gyakran meg is jelennek közöttük. Sok helyen azt tartják, hogy a halott harmadnapra a temetés után még egyszer meglátogatja régi lakását és családja tagjait. Némely vidéken az a szokás, hogy a koporsóval, melyben a halottat viszik ki a szobából, háromszor az ajtó küszöbére ülnek, hogy a halott haza ne járjon.

A haldokló ágya körül összegyűl a rokonság, a jó barátok és a szomszédok; letérdelnek s halkán imádkoznak. A család legdösebb női tagja szentelt gyertyát gyújt s azt úgy tartja az ágy felett, hogy a gyertyát a haldokló kezével érintse. Midőn a beteg kiszenvedett ünnepi ruhába öltöztetik, rózsafüzért tesznek összekulcsolt kezeire, a férfinak sapkát tesznek a fejére, a leány haját szétfésülik s fejét koszorúval feldiszipik. A falubeliek megnézik a halottat, mindenikük rövid imát mond a ravatal mellett és szent képet tesz a halott tetemére. Ha a halottnak félig nyitvák a szeméi, ez annyit jelent, hogy a házban még meghal valaki egy év leforgása alatt; azért némely helyen pénzdarabokat tesznek a halott szemére, hogy senkit „ki ne nézzen“. Némely községben az a szokás, hogy a koporsóba vagy a halott mellényzsebébe pénzdarabokat

tesznek, hogy legyen min a túlvilágon gyertyát vásárolni, mert különben saját újjait kellene égetnie gyertya helyett.

Főbb vonásokban bemutattam a felvidéki tót népet, mely hazánk éjszaki hegyes-völgyes vidékén mostoha természeti viszonyok folytán nehezen küzd az élettel. Bár anyanyelvére nézve idegen, hazafias érzelmeit illetőleg édes testvére a magyarnak. Ezeréves hazánk régibb s újabb története sok fényes példát jegyzett fel a felvidéki tót nép őszinte, igaz magyar hazafiúságáról, midőn a tót nép fiaí versenyeztek a magyarokkal a szorongatott magyar haza védelmében. A magyar hazához, a magyar nemzethez való őszinte, hű ragaszkodás oly mélyen van vésve a tót nép szívébe, hogy a nemzetiségi túlzók hazaellenes izgatása ezen érzelmeken, mint erős szirten, mindeddig hajótörést szenvedett. Ezen szép jellemvonás még jobban bizonyítja, hogy a felvidéki tót nép a magyar társadalom jóindulatára s támogatására érdemes.

Dr. Pechány Adolf.

SZEMELVÉNYEK A BUDAPESTRE VONATKOZÓ LEÍRÁSOKBÓL.

(Felolvastatott az 1900. évi febr. hó 22-iki ülésen.)

Budapestről — az egykori Budáról és Pestről — számos leírásunk van. „Magyar Földrajzi Könyvtár“ czimű bibliographiai művemben¹ 1849-ig bezárólag 120 nyomtatásban megjelent Budára és Pestre vonatkozó leírást sorolok fel; míg az 1849-dik évtől máig — ide nem számítva a fővárosi statisztikai hivatal évkönyveit, havi füzetait és heti kimutatásait — 70 leírásunk van. Összesen tehát mintegy 190 leírást birunk Budapestről.

Már legrégebb történelmi forrásainkban is sok becses adatot találunk fővárosunkról.

Rogierius mester váradi kanonok a tatárjárásról 1250 körül írt „Siralmas Éneké“-ben Pestről azt mondja, hogy nagy és igen gazdag német város volt s megemlíti, hogy IV. Béla a bőjtöt Budán szokta tölteni.²

Schwarz Gyula 1888. jun. 11-én a magyar tud. Akadémiában Palaeolog Mánuel görög császárnak Európában tett útazásáról érte-

¹ Budapest. 1893. Nagy 8 r. XXVII. és 532 l.

² Dr. Havass Rezső. Magyar Földrajzi Könyvtár. XVIII. l.

kezett s előadta, hogy Mánuel császár 1400-ban meglátogatta Magyarországot is és Budán Zsigmond udvarát. Az Ister partján fekvő Buda nagyon tetszett a császárnak.¹

A velencei szt. Márk könyvtárban egy fényes kiállítású nagy-ívrétű hártya kéziratot őriznek, a mely Averulinus XV-dik századbeli olasz írónak az építészetéről írt munkáját tartalmazza, Ponfin Antal latin fordításában. A fordító Mátyás király egyenes megbízásából fogott munkájához. Három hónapig dolgozott rajta s 1488-ban fejezte be. Mátyáshoz intézett ajánlólevelében nagy magasztalásokkal szól annak építészeti alkotásairól. Kiemeli, hogy Magyarországra mindenhonnan özönlenek építészek, szobrászok, kőfaragók és más művészek, hogy a király építkezéseinél közremunkáljanak. A budai királyi várról azt írja, hogy annál fönségesebbet sehol sem találni; megemlékezik a bazilikáról, a király által létesített csillagászati teremről, a könyvtárról és az oszlopcsarnokban álló Herkules-szoborról. Dicséri a pompás kilátást, a kerteket és üvegházakat.²

Szamota István, fájdalom, oly korán elhunyt tagtársunk „Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten“ című könyvében 1433-tól 1793-ig fővárosunkról nyolcz különböző korszakbeli leírást közöl, ezek a következők: Bertrandon de la Brocquière utazása 1433-ban, Candalei Anna utazása Zenggből Budára 1502-ben, Oláh Miklós Magyarország leírása 1536-ban, Br. Vratiszláv utazása 1591-ben, Brown Eduard utazása 1669—1670-ben, Pinxner A. utazása Nagyszebenből Bécsbe 1693-ban, Wortleyné, született Montagu Mária utazása 1717-ben, Townson Róbert utazása 1793-ban. „Ha ezen leírásokat sorra vesszük“ — mondja Szamota — „világos képet alkothatunk Budapest változatos viszontagságairól. A török hódítás előtt egészen nyugati város volt és a külföldiek állítása szerint is bármely európai fővárossal kiállotta a versenyt ugy szépségre, mint gazdagságra nézve; a török uralom alatt mintegy Ázsiába ültetett át, ugyanis a szó szoros értelmében keleti várossá lett, hol a karcsú minaretekről muezzinek éktelen kiáltozása hívta imára Mohamed követőit. Azután újra kereszténynek lett és lassan, de biztosan fejlődött ismét nemcsak hazánk fővárosává, hanem világvárossá is“.³

¹ Dr. Havass Rezső. Magyar Földrajzi Könyvtár 264. l.

² Csontos János. Corvin-Codexek. Kalauz az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest, 1882. 73—74. l.

³ Szamota István. Régi Utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest, 1891. Franklin-Társulat. 9. l.

A Szamota által felsorolt útleírások rendkívül érdekesek és tanulságosak. Lássunk közülök csak egyet a török világból.

Brown Eduard angol orvos — ki II. Károly angol király orvosa is volt — 1669—1670-ben Kelet-Európában nagyobb utazást tett, melyet „Account of several travels in Hungaria Servia, etc.“ című könyvében írt le. A könyv Londonban 1673-ban jelent meg; öt fejezetből áll, s második fejezetében Brown Bécsből Larisszába tett útazását írja le. Ez útjában Budán és Pesten is tartózkodott s a két testvér várost a következőképen ismerteti: „Buda hajdan a magyar királyok rendes székhelye volt, jelenleg egy török vezér (Vizir) parancsnokol benne, alatta állnak a pasák. Buda gyönyörű fekvésű és igen nagy város; föloszlik pedig az alsó- és felső városra. Még mindig láthatók a magyar királyok, különösen a Hollós Mátyás király által épített paloták romjai és maradványai; a vezér Mátyás király palotájában lakik. A város rendkívül sokat vesztett hajdani fényéből, azonban néhány csinos mecsetje és számos fürdője van. A nyolcz fürdő közül néhányban fürödtem is. Legpompásabb a Szolimán szultán által széppé tett Velibey-fürdő, a négy sarkán és közepén kiemelkedő kupolákat tizenkét hatalmas oszlop tartja. Közéleben látható a Szt.-Gellérthegy, melyen kis erőd emelkedik, honnan az egész várost és annak környékét át lehet tekinteni.

Buda átellenében a Duna tulsó partján fekszik Pest (Pesth) városa, ez szabályos négyszöget képez és igen szép rónaságon terül el; kőfalai és tornyai, valamint mecsetei Budáról tekintve igen szép látványt nyújtanak. Pest városáról az egész környék Pestmegyénel neveztetik, ugyanis az egész Magyarország épen úgy, mint Angolország, grófságokra (Comtés) osztatik. Budával igen szép hajóhid köti össze, melynek hossza mintegy negyed mértföldnyi lehet.

A török asszonyok ruházata igen különösnek tűnt föl előttem, ugyanis lábfejig érő nadrágot, továbbá valami ingfélét és hosszú szoknyát viselnek. Haj és fejdíszük is valami különös és tetszetős; a szemek kivételével egész arcukat befödik, mi által bűnbánóknak látszanak. Én azonban mindezt igen jónak találtam, mivel az ily fajta ruha büszkeségre, vagy bolondságra nem szolgálthat alkalmat, jóllehet nem minden idegennek tetszik az.

Budán tartózkodásom alatt, a török kolostorba is elmentünk; hol a perjel vagyis zárdafőnök, kit Julpapanak (Gülbaba), vagy rózsák atyjának neveznek, néhány szerzetessel a terembe vezetett, hol pompás dinnyével és gyümölcsessel megvendégelt, mi pedig

eltávozásunkkor, néhány ezüstpénzt adtunk neki ajándékba; örömet elfogadták és barátságosan megköszönték. Gülbabának övéen tenyérnyi nagyságú fehér kő volt, melyet ők tejkőnek (Galactites) neveznek és igen nagyra becsülnék, mivel azt hiszik, hogy Mohamed Arábiában egész folyót ilyen kővé változtatott.“¹

Most még lássunk néhányat a később megjelent nevezetesebb művekből.

Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae Historico-Geographica“ című földrajzi nagy munkájának 1737-ben megjelent III-ik kötetében, mely Pest-Pilis-Soltmegyét tárgyalja, írja le fővárosunkat.²

1822-ben jelent meg Schams Ferencz vaskos könyve: „Vollständige Beschreibung der königl. Freyen Hauptstadt Ofen in Ungern.“³

Fényes Elek munkái közül „Magyarország leírása“-nak II-ik része (Pest, 1847.) a 212—216. oldalon, „Magyarország geographiai szótára“ (4 kötet. Pest, 1851), „Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben“ (6 kötet. Pest, 1836—1840) II-ik kötete a 355—405. oldalon tárgyalja Budapestet.

1852-ben jelent meg ifj. Palugyay Imre könyve „Buda-Pest szabadkirályi városok leírása.“⁴)

Rendkívül becses munka Haeufler J. V. könyve: „Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen.“⁵)

Különösen leköti azonban figyelmünket felejthetetlen egykori elnökünknek Hunfalvy Jánosnak „Budapest és környéke“ című könyve, melyhez a képeket a természet után Rohbock Lajos rajzolta. Magyar és német nyelven jelent meg Pesten 1859-ben.⁶ Tulajdonképen külön kiadása Hunfalvy János „Magyarország és Er-

¹ Szamota István. Régi Utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest, 1891. 329—331. l.

² Dr. Havass Rezső. Magyar Földrajzi Könyvtár 34—35. l.

³ Ofen, mit königl. Universitäts Buchdruckerei Schriften. 8r. VI., 672, 66. l. tartalom, 3 kép.

⁴ Pest. 1852. 8 r. X és 549 lap 2 tervrajzzal.

⁵ Mit chromolithographirten Plänen von Ofen und Pest und deren Umgebungen sammt 12 Ansichten und mehreren historischen Illustrationen. Pest 1854. 3 rész. Kis 8 r. 322, 131 és 82 oldal.

⁶ Pest. Lauffer és Stolp tulajdona. Nagy 8 r. 243 l. — Pest und Ofen nebst Umgegend. Pest. 1859. Verlag von Lauffer und Stolp. Nagy 8 r. 306 lap. Mind a két könyv számos képpel.

dély eredeti képekben“ című műve első kötetének, mely 1856-ban került ki a sajtó alól.¹

Midőn Hunfalvy Budapest nevezetesebb épületeinek leírásához fog, lelki szemei előtt felmerül az egykori fényes Buda, Mátyás király ragyogó palotájával s báró Eötvös Józseffel szomorúan felsóhajt:

„Hallgatva áll Rákosnak szent határa
 Ah régen hallgat immár a magyar!
 Az ősök elenyészett nyomdokára
 Az esti szellő új fövenyt takar;
 Hallgatva áll a tér, szívünk szorul,
 S egy köny beszél hazánk nagyságiról.
 S egy köny Budárul, mely magas tetőjén
 Sötéten áll, egy bús emlékezet,
 Nagy sirköve hazámnak temetőjén,
 S rá írva mind mi véle elveszett;
 Régen szétdönté az idő falát,
 Kövén még látni a csaták nyomát.“

„Mégis“ — mondja Hunfalvy — „nem egy tárgyra fogunk akadni, mely nemcsak figyelmet, hanem lelkes csodálást is érdemel.“

A középületek között megemlíti az Új- vagy József épületet, melynek építéséhez II. József alatt 1776-ban fogtak hozzá; a városházát, mely Kasszelik Ferencz építő vezetése alatt épült s 1844-ben készült el. Az Új-épület már nyom nélkül eltűnt s helyén új palota-sorok keletkeznek, a városháza is bontásra készen üresen áll, s napjai megvannak számlálva.

Teljesen visszanyeri Hunfalvy János önbizalmát s nemzetünk jövőjébe vetett hitét, a midőn Budapest lakosainak számával foglalkozik.

Alig van város Európában — írja 1859-ben — a mely aránylag oly gyorsan emelkedett volna, mint Budapest. Budának 1780-ban 21,665, Pestnek 16,746, vagyis a két testvérvárosnak együtt 38,411 lakosa volt, míg 1856-ban a két város lakossága 196,161 lelket számlált.

Hunfalvy büszkén mutat rá e számokra 1859-ben, s mily változáson ment keresztül azóta a magyar főváros, a melynek immár 600,000-nél több lakosa van!

¹ Darmstadt. 1856. Kiadja és nyomatja Lange Gusztáv György. Lauffer és Stolp bizománya Pesten. Nagy 8 r. 292 lap Számos képpel.

Thirring Gusztáv adatai szerint, ha az 1800-tól egészen 1890-ig terjedő éveket egy korszaknak vesszük és összehasonlítást teszünk a két határév között, három város ötlük szemünkbe, mely szaporodásának intenzitásával a többi közül kimagaslik; ezek: Berlin, Budapest és München, melyeknek lakossága ezen idő alatt megkilenczerezedett.¹

Visszatérve Budapest leírásaira, az újabb és legújabb művek közül kiválnak:

Salamon Ferencznek Budapest története.²

Gömöri Havas Sándornak és dr. Kuzsinszky Bálintnak a főváros régiségeit ismertető munkái.³

A dr. Gerlóczy Gyula és dr. Dulácska Géza szerkesztésével megjelent „Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közművelődési leírása“.⁴

Az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben“ című mű Magyarországról szóló részének III-ik kötete, mely 1893-ban jelent meg; 516 lapon többek által írt szövegben és számos rajzban ismerteti Budapestet.⁵

A Magyar mérnök- és építész-egyletnek „Budapest Műszaki Útmutatója“⁶ cím alatt a millennium alkalmából magyar, francia és német nyelven megjelent és számos rajz-melléklettel és ábrával ellátott műve, melyet többek közreműködésével Edvi Illés Aladár szerkesztett s mely híven tükrözi vissza jelenlegi közállapotainkat.

Peisner Ignácznak „Budapest a XVIII. században“⁷ című könyve, valamint Schmall és Gööz történelmi munkái szinte sok becses adatot tartalmaznak.

¹ Budapest műszaki útmutatója. Budapest, 1896. „Pátria“. 37. l.

² I. rész. Budapest az ó-korban. Budapest, 1878. nagy 8r. VIII. és 366 oldal. II. kötet. Budavár 1458—1470-diki képével. Budapest, 1885 nagy 8r. VIII. és 615 oldal. III. kötet. Kútírbírálatok, Buda 1687-diki térrajzával, Budapest, 1885. nagy 8r. II. és 381 oldal.

³ *Budapest régiségei*. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkesztették I—IV. (1889—1892.) Gömöri Havas Sándor. V—VI. (1897—1899.) dr. Kuzsinszky Bálint.

⁴ Kiadta Budapest főváros a magy. orvosok és természetvizsgálók 20. nagygyűlése emlékeül. Budapest 1879. Nagy 8r. 3 rész 528,478 és 164 oldal. Térképekkel.

⁵ Budapest, 1893. A magyar királyi államnyomda kiadása.

⁶ Budapest, „Pátria“ irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1896. Nagy 8r. 606 lap.

⁷ Budapest, Singer és Wolfner könyvkereskedése. 1900. 8r. 219 l.

Ritka ügyszeretettel és alaposággal ismerteti fővárosunkat, annak úgyszólván minden vonatkozásaiban, Dr. Thirring Gusztáv tagtársunk. „Das Wachsthum Budapests“,¹ „A bevándorlás hatása Budapest népességének alakulására“,² „A népszámnak évről-évre való szabatos megállapításáról, tekintettel Budapestre“,³ „Budapest közegészségi és közmívelődési viszonyai“,⁴ Budapest ismertetése a Pallas nagy lexikonának III-ik kötetében, mely külön lenyomatban is megjelent.

„Budapest főváros 1896. évi népmozgalma“,⁵ „Der Einfluss der Wanderungen auf die Gestaltung der Bevölkerung von Budapest“,⁶ „Budapest székesfőváros a millennium idejében“,⁷ Mind e művek forrásul szolgálnak a kutatónak.

Most is van sajtó alatt Thirringnek egy hézagot pótló könyve. Címe: „Budapest környéke“. Kiadja a Magyar Turista-Egyesület budapesti osztálya. Számos képmelléklettel ellátott gyakorlati kalauz lesz kirándulók, turisták és a természet kedvelői részére.

* * *

Legújabban egy terjedelmes mű jelenik meg Berlinben, melynek célja a magyar fővárost a nagy német nemzettel megismertetni. Címe: Budapest in Wort und Bild. Szerkeszti *Jásznigi Sándor* (írói néven *Oscar von Krücken*), kiadja az Internationale Allgemeine Verlagsgesellschaft m. b. H. Berlinben.

A művet Budapest székesfőváros is részesíti anyagi segélyben, készséggel támogatván ama törekvést, hogy a német nemzetnek, melylyel a szellemi és anyagi téren a legbensőbb viszonyban állunk, a melynek főleg az újabb időben — különösen II. Vilmos német császár budapesti látogatása óta — irányunkban mutatkozó rokonszenvét ápolnunk és fejlesztenünk politikai szempontból is kívánatos: a magyar székesfővárosról egy minden irányban tájé-

¹ Österr. Ung. Revue. XIII. Bd. Heft 6.

² Fővárosi Statisztikai Havifüzetek. 1893. 246. sz.

³ Fővárosi Statisztikai Havifüzetek 1893. 237. sz.

⁴ Megjelent a VIII, nemzetközi közegészségi és demográfiai congressus alkalmából magyar és francia nyelven. Budapest, Pesti könyvnyomda részvénytársaság 1894. kis 8 r. 239 l. számos képpel.

⁵ Budapest, Pesti könyvnyomda r. t. 1897. Nagy 8 r. 53 l.

⁶ Budapest, Pester Buchdruckerei Actien-Gesellschaft. 1897. Nagy 8 r. 6 l.

⁷ Budapest, Pesti könyvnyomda r. t. 1898. Nagy 8 r. 102 l. 10 grafikus rajzzal. Külön lenyomat.

koztató leírást nyújtunk, mely az idegen-forgalom emelésének is egyik lényeges eszköze legyen.

Úgy látszik, hogy a „Budapest in Wort und Bild“ eme igényeknek meg fog felelni. Programja szerint ismerteti székesfővárosunk multját és jelenét s a közigazgatásnak, a tudománynak, szépirodalomnak, művészetnek, közoktatásnak, kereskedelemnek, iparnak, szóval a szellemi és anyagi élet minden ágazatának kimerítő leírását szándékozik adni.

A bevezetést Jókai Mór írta s egyáltalán a szöveg magyar írók és szakférfiak tollából ered. A képeket magyar művészek rajzolják s csak a technikai kivitel történik Berlinben.

A mű 36 nagy negyedrévű terjedelmes füzetben¹ fog megjelenni s előállítása mintegy 250,000 márkába fog kerülni, mely összeghez Budapest székesfőváros 16,000 márkával járul hozzá. Tehát hatalmas alkotás lesz, mely remélhetőleg a városok monografiái között kiváló helyet fog elfoglalni.

Meg fog jelenni magyar nyelven is, sőt valószínűleg angol, francia, orosz és olasz kiadásban is, a minék érdekében a szerkesztő szakadatlanul fáradozik.

Eddig 7 füzet jelent meg, a melyek közül különösen az ötödik köti le figyelmünket úgy szövegével, valamint szép illusztrációival.

Művészi kivitelűek az opera, az új országház, az üllői-úti országos iparművészeti muzeum s a történelmi kiállítás épületcsoportjának képei. A füzet az „Egyesült főváros“-ról szóló szakaszt kezdi meg, melyhez a bevezetést Márkus József főpolgármester írta s azt a következő szavakkal végzi:

„Die Absicht dieses Werkes ist, unser Vaterland, in erster Reihe aber unsere Hauptstadt, dem Auslande bekannt zu machen. Ich unterziehe mich also gern der patriotischen Pflicht, dem „Das vereinigte Budapest“ benannten Abschnitte dieses Werkes einige einleitende worte voranzuschicken. Mögen die Söhne des grossen deutschen Volkes dieses Werk mit wohlwollendem Interesse lesen und mögen sie uns besuchen, damit sie das, was sie im Wege dieses Werkes in Wort und Bild kennen gelernt, mit eigenen Augen schauen können; sie werden erfahren, dass die Ungarn nicht nur ein interessantes, sondern auch ein arbeitsames, fleissiges, nach Kultur strebendes Volk sind, welches nicht nur den Willen, sondern

¹ Egy füzet ára 2 márka.

auch die Fähigkeit besitzt, unter den Kulturvölkern des Westens einen geachteten Platz einzunehmen“.

A főpolgármester bevezető szavai után Mátyus Arisztid alaposan megírt cikke következik a főváros közigazgatásáról, a mely tárggyal a műnek még több füzete is fog foglalkozni.

A hatodik füzetben a főváros tanácsát és hatáskörét Halmos János polgármester írja le, tanúságát adván gazdag tapasztalatainak, míg a főváros költségvetését Lampl Hugó főszámvevő, a főváros törvényhatósági bizottságát pedig Devecseri Ignác ismerteti.

Örömmel forgatom a „Budapest in Wort und Bild“-nek előtem fekvő füzeteit, melyeknek s a következő füzeteknek számokkal és adatokkal tanúságot kell tenniök a főpolgármester úr szép kijelentése mellett, hogy az olvasóban meggyőződésre vállják, „hogy a magyarok nemcsak érdekes nép, hanem munkás, szorgalmas, kulturára törekvő nemzet is“.

A „Budapest in Wort und Bild“ című műről egymásután jelennek meg a külföldi lapokban ismertetések s ezekkel kapcsolatosan hasáboakat betöltő leírások Budapestről, a melyek elragadtatással szólnak a mi páratlan fekvésű és amerikai arányokban fejlődő székesfővárosunkról.

Hazánkban kevés előfizetője van a műnek, ellenben Európa többi országaiban s Éjszak-Amerikában meleg pártolásra talál. Főleg Németországban tanúsítanak nagy érdeklődést iránta, sőt Oroszországban is felkarolják; magában Moszkvában 284 előfizetője van.

A „Budapest in Wort und Bild“ reánk nézve fontos czélok előmozdítására törekszik, kívánatos tehát, hogy hazánk közönsége se vonja meg tőle támogatását.

Dr. Havass Rezső.

LUSSIN.

— Sziget a Quarneroban. —

Chersotól keskeny mesterséges átvágás (Cavanella) választja el, azért bizvást mondhatjuk, hogy Chersonak déli nyúlványa. Jelenlegi jelentőségét tisztára véletlennek köszönheti. 1885-ben Dr. Clar Konrád gleichenbergi orvos fia veszélyes torokbajt kap s a fiáért aggodó apa körülnéz a Quarneroban, valjon találna-e a szigeteken telelésre alkalmas helyet fiának, nehogy kénytelen legyen vele a Kanári-szigetekre menni. Felüti sátorfáját Lussinban s alig

pár heti ott tartózkodás után a fiú olyan egészségesen tér haza, mint a makk. A másik szerencsés körülmény, mely a szigetnek hírnévre jutásában közre játszott, Károly István főherczeg házassága, aki 1886-ban mézes heteit Lussingrandeban élte, ott birtokot vásárolt s mai nap is évente több hetet tölt a szigeten. Minderről értesülvén dr. Schrötter Lipót bécsi orvos-egyetemi tanár, 1886-ban és 1887-ben a szigetet orvosi szempontból tanulmányozta s megteremtette az erdővédő egyesületet, mely eddig is számtalan fát ültetett; az osztrák turista klub figyelmét is ráirányította a szigetre, mely az utakat nyakra-főre csináltatja, rendezi s jó karban tartja. A sziget két városa versenyzett a komfort megteremtésében, mert idején megértették, hogy szerencsésebb jövő hajnala fakadt rájuk s az tagadhatatlan, hogy a Quarnero szigetei együtt véve se nyújtanak annyi kényelmet, mint Lussin maga. Tehát nemcsak a tudománynak, hanem a szenvedő emberiségnek is szolgálatot kívánok tenni e sziget bővebb leírásával.

Az őslakók nyoma nagyon gyér; a hagyomány azt tartja, hogy a horvát partokról 12 család szakadt Lussingrandéba s megtelepedett a San Nicolò és Varsak negyedben. Állítólag ezek az Oruda-szigetbeli görög kalugyerek földművelői voltak, akik azonban 1200 körül a barátokkal együtt eltűntek. Bonicelli azt hiszi, hogy a sziget a tatárjárásig lakatlan volt, csak itt-ott lakták görögök, kiknek templom maradványaira Lussingrandeban s Oruda-zátonyon bukkanunk. Ugyancsak ő köröm szakadtáig erősíti, hogy a tatár hordák elől menekült magyarok és horvátok népesíték be a szigetet s mikor IV. Béla király az előkelőkkel visszatért az elpusztított országba, a szegényebb elem ott maradt a szigeteken. „A rendelkezésünkre álló adatokból nyilvánvaló, hogy valamivel 1200 után, de 1398-nál jóval korábban jelentékeny csapat szláv eredetű nép vetődött szigetünkre. De hogyan magyarázhatjuk azt meg, hogy földművelő s hegylakó nép, mint aminők a Horvát- és Magyarország lakói valának, a szokatlan és veszedelemmel járó tengeri úton távoli szigeten keres menedéket? Másként bizonyosan aligha, mint a végső szükség kényszerével, mely hatalmasabb lehetett annál a

¹ Lussin történetéről írtak: Alberto Fortis: Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso e d'Ossero. Venezia 1771. — Gregorio Botterini: Kézirata Lussingranderól 1791. — Gasparo Bonicelli: Storia dell'isola dei Lussini. Trieste 1869. — Matteo Dr. Nicolich: Storia documentata dei Lussini. Rovigno 1871. — M. Budinich: Lussingrande Cenni storici. Program értekezés a lussinpiccoloi hajóiskola 1893. évi értesítőjében.

legerősebb érzelemnél is, mely a természet egyszerű fiait ahhoz a röghöz köti, a hol születtek s rettenetesebb a tengernek a viharainál, amelyre magukat bízták. S minckintán a tatárok beütése Magyarországra, körülbelül ugyanabba az időbe esik, melyre írásaink Lussin eredetét teszik, a józan ész szerint a sziget ős lakosságát az irtózatos katasztrófa elől menekülő nép egy részében kell keresnünk. Az események hitelessége tehát megerősítvén a mi hagyományos emlékeinket s elbeszélvén a magyaroknak tömeges menekülését, útjokat a Quarneróban, elszéledésüket a tengermeléken s a szigeteken, a hol letelepedtek: mindez bizonyossá teszi azt a feltevést, amit más okok is erősen támogatnak. Ennek okáért én nem habozom Lussin eredeté 1240-re a magyarok menekülésének esztendejére tenni. Ha valaki ezt az annyira határozott következtetést elfogadni vonakodnék csak azért, mert nincs róla kutya-bőrös írásunk, mely tanúságot tegyen, biz' én nem vesződöm vele, csak hadd gyönyörködjek abban, hogy az okmányokon, hagyományon és történelmen alapuló okoskodás támasztotta világosság előtt behunyja a szemeit; de míg pozitívabb okok és adatok az ellenkezőről engem meg nem győznek, mindenkor azt tartom, hogy hazám keletkezésének alkalmasabb időpontját, logikusabb és természetesebb okát adni lehetetlen."

A magyar uralom — leszámítva Kálmán királyunknak pár éves uralmát 1105-től, — 1358-ban kezdődött; Nagy Lajos a zárai békekötés értelmében jutott a sziget birtokába, de Zsigmond 1409-ben elvesztette, mert a pártütők által behívott Nápolyi László eladta Velenczének 100,000 aranyért Zárát s jogait a Dalmát birtokokra. A magyar királyok a szigetet hűbérbe adták egyes jelesebb családoknak, így 1384-ben a Saraceno testvéreknek s 1398-ban a híres De Garro családnak. A velencei demokratizmus helyet adott a hűbéri törekvéseknek; Ossero magához ragadta a pátronátus jogát s a lussini polgárokat adózóivá tette. 1398. január 28-án kelt szerződésből, melyet Ossero város és Lussin lakói kötöttek,¹ megtudjuk, hogy ez utóbbiaknak kellet Osseróban ört állani, vulgo bakteroskodni; már pedig 4 óra járásnyira van egyik hely a másiktól! A megkötött szerződés szerint a személyes őrállás helyett minden család évente fizetett 32 krt, később 40 krt, majd egy egész aranyat.

1442-től 1620-ig törökök, berberek, uszkókok és egyéb piráták

¹ E szerződésben találjuk először a „Lussin“ elnevezést.

ölték és rabolták a népet; siralmas ez idők története, patakként foly a vér. A fegyverre való fiatalság mezei őrségbe verődik, az aggok, nők és gyermekek pedig védő tornyokba zárkoznak s vitézül harcolnak, mint kortársnőik Egerben. Hogy az uszkók rablók milyen károkat okoztak, legyen elég annyi, hogy Lussinak 1614-iki elpusztítása után fenyítésökre küldött báró Echemberg horvát generális Zengben 50 napig tartott inquisitió után elszedett tőlük: 12 háttas lovat, 10 kocsira való posztót, selyemszövetet és értékes szőnyeget, ezüstöt és pénzt annyit, hogy 2 ló vitte s készpénzben 150,000 frtot. Persze a Lussiniak soh'se láttak belőle egy garast sem, a generális úr megtartotta magának.

Az 1617. szept. 6-iki párisi béke vetett véget e rablásoknak.

Alig múlt el a veszedelem, megkezdődik Osseróval a hosszadalmas perlekedés, melynek csak a velenzei hatalom megdőlése vet véget. Napoleon megszünteti a Signoriát s Lussin egyidőre frank kézbe kerül; a francziák hagytak maradandó emléket a szigeten, mely örökké fenntartja nevüket, t. i. Ők építették a szép utat Lussingrande és Lussinpiccolo között. Napoleon bukása után a sziget visszakapcsoltatott Austriához s sorsa közös Chersoéval.

Nem lesz érdektelen megemlékeznünk pár szóval a sziget középkori alkotmányáról és törvénykezéséről. A községi ügyek tárgyalására évenként Gyertyaszentelőkor látogatott népgyűlést tartanak; e gyűléseken nem ritkán megesett a hajba kapás, ezért 1674-ben Ciurano Péter provveditore szervezte a községet, mely szerint: a nép választja papjait, a 24 tagból álló tanácsot s a község írástudóját, a tanács tagjai golyózás útján szótöbbséggel s csak 1 évre választatnak; közvetlen újra nem választhatók, a tanács (Collegetto) tagjai a tanácsurakon kívül még a bíró s a jegyző; a bírót Ossero nagy tanácsa a Conte vagy helyettese előlülése mellett választja; a tanácsban vitattak meg s határoztak el a szigetet érintő minden ügyet; a tanács csak akkor határozatképes, ha 18 tag van jelen; a határozatokat kétharmad szótöbbséggel hozzák; a tanács választja a köztisztviselőket, egészségügyi rendőrséget s a mező-bírákat és gondot visel a közéletmezésre, kivált közzükség idején.

Érdekes a büntető kodex; rendőri kihágásokat mindig birsággal büntetnek és pedig 3 aranytól 30-ig. A lopás ügy látszik nagyon virágzott, mert a kiszabott büntetés nagyon is kegyetlen volt; aki 50—60 lírát érő apró állatot vagy 10—15 darab gyapjast lopott, a pénzbeli és természetbeli restitúción kívül végig verték a városon s bélyeget sütöttek a homlokára és a két arczára; ha férfi 90 lira

érőt vagy 20—30 drb gyapjas állatot lopott, levágták a két kezét s kiszúrták mind a két szemevilágát; ha nő lopott ugyanannyit, levágták az orrát, egyik ajakát s minkét fülét: aki 90 liranál több érőt lopott, ha férfi volt, felakasztották, ha nő, megfojtották. — Nőkön ejtett erőszak, utonállás s előre megfontolt gyilkosság büntetése a halál.

A törvénykezés első foruma a Conte volt; végzése ellen felebbezni lehetett Velenczébe.

A polgári törvénykezés furcsasága abban rejlett, hogy minden harmadik évben eljöttek az osseroi bírák s meghírdették, hogy jöjjön, a kinek panasa van, majd nyélbe ütik őt olcsón s nagyhamar.

* * *

A sziget kiterjedése az éjszaki szélesség $44^{\circ}28'5''$ és $44^{\circ}43'40''$, valamint a keleti hosszúság $14^{\circ}28'2''$ és $14^{\circ}32'5''$ között a skóliókkal együtt 8484 hektár; hosszúsága észak-déli irányban a Punta-Osserótól le az Asinello-sziget csúcsát képező Radovan-fokig 38 km., míg a partok hossza körülbelül 140 km.; tehát a parifejlődése nagyon kedvező.

A tágasabb és terjedelmesebb öblösödéseket a nyugati parton találjuk, míg a keleti part öblökben nagyon szegény. Amint Ossero városból a Cavanella hidján átmegyünk Lussin szigetébe, az Osserofok felé haladva a Skaline, Bok, Radiboj, Zakola, Mazova és Piria öblöcskéket érintjük. Hogy ezek az öblösödések mégis mennyire jelentéktelenek, mutatja azon körülmény is, hogy a mérnökkari térkép csak a Mazová-t jelzi, sőt erről nevezi el az egész magaslatot. A fenékmélység 8 és 49 m. között ingadozik, de miután a háttérben a Monte Ossero hegytömegéhez tartozó magaslatok meredeken esnek a tengerre, az öblöcskék a kikötésre nem alkalmasak.

A nyugati partszegélyt öblösödés szempontjából 3 részre oszthatjuk, u. m. az éjszaki nagyon is szegény, a középső gazdag és a déli se szegény se gazdag partszegélyre. Az első az Osserofoktól körülbelül 25 km-re a Studencié öblöcskéig terjed; a Mazovamagaslatot szórványosan fedi zöldelő gyepség s jobbára kopár terméketlen dombvidék, mely inkább tömeges és kevésbé szakgatott. Az alsó szakaszt a cserjés, a gyep, a zsálya és a burján zöldje teszi kellemessé a szemnek. A dombhátat sűrűn barázdálják keskeny dolinák, u. m. Margarici, az élővízfolyásos Ridi fontana, Lus-

marina, a vad rozmaring hazája, Malfred, Tudor, Uplovica, Gredice, Velizual, Zapelin, a borostyán koszorúzott Arsisce, Kalcina, a barlangokban bővelkedő Pecine, Kotoronséica, Paunció, Venturinjev, Zuersev, Lipica, Tomosina és Mestica. De e barázdák inkább vízmosások s a tengerhez érve a partot még csak ki sem csipkézik s csak a 3 utolsó képez olyan kis öblöcskét, hogy a mérnökkari térkép érdemesnek találta megemlíteni. A fenék közvetlen a parton 12 és 46 m. mélység közt váltakozik s a háttérrel a Monte Ossero legnagyobb magaslatai képezik; a part természetlen, vad bozóttal borított s csak itt-ott foltosodik a helye az egykor termékeny szőlőterületeknek. A Veli Bok, Peschi, Polanza dombvidékei az Unie csatornára bámulnak; egykor gazdag szőlőt a filloxa teljesen tönkre tette.

A középső gazdag tagoltságú partszegély a Studencié öböltől a San Giovanni hegytömegéig húzódik. A *porto Lovo*-ból (Liski) kandikál ki a tengerre a kies fekvésű Ciunsch helység, honnan a Slatina dombvidéke mellett elhajózva a *Val Like* öblöcskébe, majd a termékeny a különösen sok kukoriczát termő Gorila-lapályt meghaladva a *Val Tisnuba* érünk. A punta Bianca vakító kopár mészpártja mellett evezünk be a *Val torre*-ba, majd az Artatore-fok mellett a *Lussin-piccoloi* öbölbe. Ez öböl előtt a Mortar és Koldare skóliókon alul érintjük a Bocca falsa és a Cigale öblöket. Mindezen öblök nemcsak elég mélyek (8—28 m.), de elég tágasak és biztosak is arra, hogy hosszújárata hajóknak menedéket nyújtsanak, pl. a lussinpiccoloi öböl 5·5 km. hosszú, 0·75 km. széles s partmenti fenékmélysége 14—18—20—34 m. A lussinpiccoloi partot övező dombok ma taroltak, de hogy egykor erdőség sűrűen borította, amellet szólnak a még ma is meglevő elnevezések: Velopigu (fenyves), Bukovica (bükkös), Dubova (tölgyes) stb. *Cigale öble* 8—32 m. mély s állítólag a szigeten a legszélmentesebb pont; még a legnagyobb bórá idején is a légmérséklet kellemesen enyhe, ezért különösen télen át 40—50 bárka is horgonyoz benne menedéket keresve a bórá ellen; partját olajfák, száz év óta fenyvesek, óriási kaktuszok, kékvirágu szagos rozmarin bokrai, agave és opuntia díszítik. A partot körülfutó remek úton sétálva találjuk A. Osternig német izlésű tiszta vendéglőjét, majd odább a Lovasi és Riedl-féle gyönyörű szép villákat, ezek között a kikötői kirendeltséget s a tenger fokán a Madonna Annunziata két kápolnáját. Fogadalmi kápolnácskák ezek; falikat hajótöröttek ajándékképei foglalják el, melyeket szerencsés megmenekülésök emlékéül adtak. E képek leg-

nagyobb része azonban kezdetleges mázolás s a festés művészetéhez alig konyítók munkáját még a laikus szeme is egyszeribe felismeri. A falakon rengeteg sok a mankó, miedegyik szépen felszalagozva; egy sebesült kéz viaszból, egy láb összes kötegeivel. A képek majdnem mind értéktelenek, így a boldogságos szűz életéből merített 5 misteriumot ábrázolók s a szokásos kalvária. Legtöbbetérő a falon függő „Ave Maria“, melyet Tizianello festett és Scopelich tengernagy ajándékozott a kápolnának; legalább így regéli az idegennek a foghijas vén sekrestyés. Sokkal silányabb az oltárkép, Vason Ferencz velencei festő műve (1859), melyen Gábor arkangyal üdvözli Máriát (Madonna Annunziata.) A másik kápolnácska sokkal kisebb és régibb; falait az idegenek nevek megörökítésére használják fel. A tenger fokán petroleummal világított lámpás van, s az ór számára egy csinos kis házikó. — A cigalei öbölnek a történelemből is jutott egy kis szerep. Domenico Malipierie tudósítása szerint 1497. november 27-én két gálya sülyedt el benne, de hogy minő vihar okozta e szerencsétlenséget, arról forrásunk mélyen hallgat. Hogy ez öböl már régóta menedékhelye volt a hajósoknak, az kitűnik abból is, hogy az uszkók rablók 1605-ben biztos prédára vadászva keresik fel s egy brazza kereskedő hajót el is fognak.

A nyugati partszegély déli részében a Gergosiak és Monte Corno hullámzatos dombvidékein a Draga, Zunfarno, Krivica, Palvanida és Pleske szóra alig érdemes öblöcskéi csipkézik a partot, melyeket már dalmát flora jellemez; bőven ad pl. gyümölcsöt a sz. János kenyérfa. A sziget déli részén a Corna-foknál bekanyarodunk a lussini csatornába (Canale di punta croce), mely elválasztja a szigetet Chersótól. E keleti partszegélyen alig akadunk valamire való öblösödéssre, pedig a part tán sokkal csipkézettebb, mint a nyugati, de azért tagozódást nem lelünk. Lussingranderól mintegy lenézőleg mondja a lussinpiccoloi: é un porto senza porto (kikötő, de kikötő nélkül). Az öblöcskék éjszak felé haladva porto Rovenska, San Giacomo, Val Darche, ahonnan Lussinpoccolóból szokás Lussingrandéba csónakázni; Val Pagana; a Monte Asino lejtőibe ékelődő Val Zalich; a Tanki és Gastini fokok között a Val Luski; a San Giacomoi és Neresinei kis öblöcskék. Csak csónakok és finánczbárkák látogatják a partot, hosszújárata hajó a Lussin csatornát elkerüli, mert Ossero mellett a tengermélység a Cavanellában alig 2—3 m.

* * *

Orographiai tekintetben azt a sajátos alakulást találjuk, hogy a szigetnek északi és déli nyúlványai kiemelkednek, míg a középben behorpad; ezért a sziget dombvidékét három csoportba foglalhatjuk össze:

A) **Monte Ossero hegytömege** a szigetnek északi alpi harmada le Neresineig. A hegycsúcsokat s oldalakat erdőség takarja; a sziget összes erdejének a fele van itt s a fák között hidegebb éghajlatot kívánó fákat is lelünk, a minőket alább hiába keresnénk; ellenben a mirtus nem állja ki a bora dermesztő szelét. Ébbe a rendszerbe tartozó csúcsok:

Mazova gora 162 m.	Pocivalice-hágó 247 m.
Ridi fontana 274 „	Monte Camplin 268 „
Mal Fred 343 „	Jurava 284 „
Mali Kulek 457 „	Pod Kulpic 120 „
Televrina 588 „	Veli Bok (Kriz) 217 „
San Nicolò 557 „	Monte Peschi 169 „
Latja 402 „	Monte Polanza 214 „

E rendszer keleti lejtője krétaképződés, az alsó rétegekben dolomit, a felsőkben radiolith; a nyugoti lejtő későbbi eredetű, melynek felső rétege hyppurit, míg az alsó eocen-kori képződés s ez az Ossero hegytömegének legterméketlenebb tája. A Mali Kulek déli falán 40—50 méteres óriási csapokban mésztömbök lógnak alá s terrasse-szerűleg sorakoznak; a vegetáció oly nyomorúságos, mintha csak az alpok közt volnánk. S a szigetlakó mégis szereti az ő szikláit: mi bizony, a kik Petőfivel imájuk a pusztá végtelején a ringó kalásztengert s a délibáb csalfa játékában elmerengve gyönyörködünk, megborzadva gondoljuk, kivált ha a meszes sziklákön a nap égető hevétől tánczol a levegő, hogy ez a szigetlakó olyan, mint a tormába esett féreg, — jobbat, szebbet nem ismer, hát az ő szikláját tartja legjobbnak, legszebbnek. Pedig hát tengerész nép lévén látott biz' ő nagy világot, de a dal szerint bár más hol is volt jó dolga, de a szíve csak azt mondja, hogy jobb odahaza. Ez a szikla bármilyen kopárnak lássék is, eltartja a juhokat s megtermi bőven a szőlőt; ez a két főtermék meg eltartja a szigetlakót.

A Mazova és Ridi fontana magaslatok lejtőin őserdőszerű tölgyeserjésben a hangafélék és más kúszó élősdiék az ösvényt egész eltemetik; a Malfred déli falán pistácia díszlik, a Mali Kulek déli lejtőjén kőris és gyertyánfa erdőskére bukkanunk, a Televrina és San Nicolò csúcsok között teknőszerű horpadásban kőris és ihar

erdő terül el. — A Camplin és Latja közt a 247 m. Pocivalicehágón át Trsic felé haladva körülbelül 3—4 km. hosszúságban fölötte érdekes alakulatra akadunk; a sziklák kegyetlenül szakgattottak s terrasse-szerűleg rakodnak egymásra. Ilyen lépcsőzetes sziklacsoportok: a Duple Stiene (kettős sor), Barsjane (borostyán), Velu jama (nagy barlang), Slanac (közeli tó neve), Na Zuline (a tengeröböl neve) E sziklafalakon gazdag a növényélet.

A Juravánál a földség annyira összeszorúl, hogy a Chiunsi laposig alig 1 km. a szélessége: a Pod Kalpic, Veli Bok és Monte Peschi összekötik az Ossero tömegét a sziget közepén elterülő horpadásszerű alfölddel. A Mestica öböltől Chinuschig a hyppuritra tavi fauna és flora maradványaiban bővelkedő mészkő rakódott le.

Az Ossero hegytömege nagyon gazdag barlangokban; a Televrina és San Nicolò közt van *Szt. Gaudentius barlangja*, mely 5 m. hosszú, 2 m. széles és 2 m. magas; mellette van egy kisebb, csaknem a fele amannak s állítólag Szt. Gaudentius hálószerűje volt. Osseronak e szent püspöke nagy jótéteményben részesítette a híveit: a quarczban talizmánt adott a kígyók és viperák ellen; a barlang fala kristály quarcz s a parasztek gyógyító erejűnek tartják a kígyómarás ellen. — A *Kampanjeva jama* (harang barlang) San Nicolò-kúpnak Neresine felé eső lejtőjén tölcseralakú stalagtit-stalagmit szakadék; hosszúsága 20 m., a fenék szélessége 12 m. és közepes magassága kb. 22 m. — Az *Organac* (orgona) a legnagyobb barlang az egész szigeten a Duple Stiene terrasson; nevét onnan vette, mert a stalagtit-képződések mint az orgonasípok lógnak le; 40 m. hosszúságban 3 teremből áll, a második teremből a hegy csúcsára nyílás vezet, a harmadik teremben praehistorikus állati maradványokra leltek. A barlangnak 2 bejárata van, az egyik a föld színén, a másik e fölött 2 méternyire. — A *Vela jama* (nagy barlang) a Televrina alatt; háromszög alakú 15 m. magas, 7 m. széles; a praehistorikus állati kővületeket tartalmaz — *Slanac* barlangnak a sziklafalai a legmagasabbak és a legvadregényesebbek. — *Golubja jama* (galamb barlang) az Ossero hegynek Neresine felé eső lejtőjén a Val Tomosinában; kb. 150 m. területű, 4 teremből áll, nyílásánál egy fügefafa terjeszkedik.

B) **A középső alföld**, a hol a talaj nagyon gyengén hullámzik s igen ritkán haladja meg a 100 métert; a Porto Lovo és Val Torre között húzódik a Like- vagy Gorila-lapály, a szigetnek úgy szólván egyetlen alföldje, melynek geológiai alkotása tisztán radiolit. Chinuschi környékén az eocen rétegek teknőszerű horpadást mutat-

nak s ennek a szélein Cosina rétegezés van, vagyis szárazföldi flóra s édesvízi fauna (gasteropodák) kövületei elegyesen; a teknőbe vörös föld üllepedett le, mely nagyon termékeny. — A lussinpiccoloi öböl keleti dombvidéke dolomit és radiolit, a nyugoti meg eocen kori képződés; a dolomit a légköri tünetek befolyásának könnyen enged, szétmállik s a vörös földdel termékeny talajt ad. A sziget e részén a magaslatok:

Monte Stau 110 m.	Monte Castello 82 m.
„ Vlake 146 „	„ Asino 125 „
C) San Giovanni tömegéhez a sziget déli magaslatai sorakoznak:	
Monte Telegrafo 108 m.	Gergoscak 243 m
Umpiljak 173 „	Pogled 242 „
Tomoscak 203 „	Cornù... .. 205 „
San Giovanni 234 „	

E hegytömegnek geológiai alkata ugyanolyan, mint az éjszaki résznek t. i. a keleti lejtő kréta, a nyugoti meg eocen s míg amaz termékeny lapályos, addig ez üreges, terméketlen szikla. A dombos vidék dél felé teknőszerű horpadásban vesz el, melynek folytatását a San Pier dei Nembí skólión a Cornù-csatorna vágja le.

A sziget *hydrographiája* nagyon szegény; élővíz forrása nagyon kevés van, azért az esővizet cisternákban fogja fel ívóvíznek a szigetlakó s ez bizony igen gyakran kellemetlen posványos szagú.

Egyes teknőszerű mélyedésekben meggyűl az esővíz és a tócsát a nép elnevezi tónak; ilyen az Ossero hegytömegében Radi-boj völgyecske mellett a Duces-tó. a San Nicolò oldalában Neresine felé ereszkedve a kettős Farbeziovo és Slauac tócsák; Halmaz tanya közelében találjuk a Curlovica és Suahint és Bardo mellett a hasonló nevű tócsát. E hegyrendszerben találjuk még Neresine piacán az élővízforrást, mely fölé az ősök hatalmas sziklatömbből építettek kútkávéát. — A chiunsi teknőben a Rupa esővizet gyűjtő tócsához igen járható út vezet, a Like lapályon meg a Novi víz-medenczét leljük. — A sziget déli részében a Pogled csúcs közelében van a Lokva dolci esővíztócsa. — A skóliók közül csak a sziget déli részén csoportosuló archipelagusban találunk víztartókra és pedig az Oriole piccolon a Lokvát, a San Pietron a Lokanje és Tram del Cimitero eső víztartókat s az Asinello szigeten (San Piero de'Nembí) a Radovan és Pertenaé élővízereket.

A klimatológiai viszonyok ¹ biztos megállapítása Haračić

¹ A meteorológiai észleléseket most már a lussinpiccoloi Capitanato distrettuale eszközlí s köz'i évenként az ugyanottani tengerészeti iskola értesítójében.

Ambrus lussinpiccoloi tengerészeti iskola volt tanárának 15 évet meghaladó rendszeres meteorológiai megfigyelései alapján a következőkben nyújtható:

A középhőmérsék *a)* tavaszon $+13.6^{\circ}$ C; *b)* nyáron $+23.1^{\circ}$; *c)* őszön $+16^{\circ}$; *d)* télen $+8.1^{\circ}$. A legnagyobb hőmérsék július 15—19 közt, a legkisebb január 21—25 közt van. A tavasz 85 nap, a nyár 130 nap, az ősz 75 s a tél 75 nap tart. A hónapok középhőmérséke naponkénti háromszoros megfigyelés alapján 1893-ban a következő volt:

Január	$+4.4^{\circ}$ C;	Július	23.8° C;
Február	7.4° „	Augusztus	23.9° „
Márczius	9.3° „	Szeptember	20.4° „
Április	13.1° „	Október	17.1° „
Május	17.2° „	November	11.6° „
Június	21.2° „	Deczember	9.3° „

A kéneső ritkán száll 0° alá, így pl. az 1890/91. zord télben amikor Abbaziában -6° , Görzben -8° volt, Lussinpiccolóban a leghidegebb reggel a hőmérő -1.2 fokot mutatott.

Az évi középhőmérsék 1881-től a következőleg ingadozott:

1881-ben	15.1° C;	1892-ben	15.5° C:
1882 „	15.6° „	1893 „	14.9° „
1883 „	15.0° „	1894 „	15.4° „
1884 „	14.8° „	1895 „	14.9° „
1885 „	15.2° „	1896 „	14.7° „
1889 „	15.0° „			

A széljárást tekintve, úgyszólván csak az éjszaki s a déli légáramlással kell számolnunk, mert míg a tramontana (É) 23.8% s a sirokkó (DK) 20.4% -t mutat évenként, addig a libeccis (D) csak 5.8% , a ponente (Ny) 5.2% s a levante (K) 5.8% -kal szerepelnek. Az éjszaki szél legérezhetőbb januárban s leggyengébb októberben; a sirokkó meg éppen megfordítva leggyengébb januárban s legerősebb októberben. A szélcsendes napok száma évenként átlag 230 és pedig teljes szélcsend van 78 napon s alig-alig érezhető ($0 \rightarrow 1^{\circ}$) hullámvás 152 nap. Szélcsend volt 1881-ben 214 nap; 1882-ben 269 nap; 1885-ben 194 nap.

Vihar volt ellenben:

1880-ban	13 nap;	1894-ben	25 nap;
1885-ben	43 „	1895-ben	27 „
1892-ben	35 „	1896-ban	42 „
1893-ban	27 „	1897-ben	24 „

Az átlagos légnyomás 1892—1897 között 760·1—761·4 mm. közt ingadozott.

Az évi csapadék 1108·4 mm. A legnedvesebb hónap október, amikor is az egész évi esőmennyiség egy ötöde zuhog alá: ellenben a legszárazabb hónapok február és július. Évenként átlag van 112 esős nap; 1889-ben 136, míg 1893-ban csak 100 nap esett. Hó ritka jelenség s rendszeren már estében elolvad; 1879. december 2-án egy egész nap megfeküdte a földet, 1885. január 13-án csak pár óráig; 1889-ben 3 havas nap volt, 1895-ben meg 7 nap havazott. Jégeső nyáron át 4—5 esetben fordul elő; emlékezetes marad 1882. november 21-ike, amikor 30 cm-re borította a földet s egész nap nem olvadt el.

A levegőnek relativ nyirkossága átlag legcsekélyebb (61·4%) júliusban s a legbővebb decemberben (75·7%). Őszszel, mikor a provenzal uralkodik, bőséges a harmat; 1899 november 3-án oly nedves volt Lussin-grande kövezete, mintha eső verte volna. Az évi átlagos nyirkosság 67·6% (1883.) és 73·2% (1881.) közt ingadozik.

Budinich M. tanár 1892-től négy éven keresztül eszközölt meteorológiai megfigyeléseket Lussingrande-ban s a következőket tapasztalta. Évi átlagos hőmérsék 14·9° C; évi átlagos csapadék pedig 1067·9 mm. Eső volt 95 nap, hó 5 nap, jég 1 nap, vihar 20 nap és köd 7 nap.

A sziget látogatói között igen gyakran nézeteltérés támad azon kérdésben, hogy Lussinpiccolo, vagy Lussingrande klímája kellemesebb-e; ezért nem lesz felesleges a két helyen eszközölt észleléseket összehasonlító táblázatban közölni.

	1892		1893		1894		1895	
	Lussin		Lussin		Lussin		Lussin	
	piccolo	grande	piccolo	grande	piccolo	grande	piccolo	grande
Középhőmérsék	15·5°	15·2°	14·9°	14·9°	15·4°	15·1°	14·9°	14·7°
Évi esőmennyiség	1029·4	1067·8	890·8	1067·9	749·3	806·3	1260·1	1205·0
Havazó napok	4	2	4	5	3	2	7	10
Jég-napok	6	8	5	1	8	2	6	2
Zivataros napok	35	29	27	20	25	18	27	23
Ködös napok	11	1	16	7	7	4	5	1

A sziget éghajlata nemcsak oceánikus természeténél fogva különbözik a vele ugyanazon szélességi fok alatt fekvő helyek klímájától, (Comacchio moctár vidéke, talián országban, Dobruksa

a Fekete-tenger mellékén, Derbend városa a Kaspi partján, Kiva egészben s az Ontario az új világban), hanem helyzeténél fogva, is, mert a veszedelmes bórától megvédi Cherso-sziget hegytömege, a nyugati part meg a nyílt Adriára tekint és így az egyenlítői meleg áramlatnak s általában a tenger mérséklő behatásának mi sem áll útjában.

A *vegetáció* megfelel az éghajlatnak. A lakosság az egyes lapokon, völgyekben és mészkövekkel körülkerített dolinákban kalászt, kukoriczát, burgonyát és kerti veteményeket, különösen káposztafélék bőven termel. A szőlőt Sansego és Canidole egy részének kivételével mindenütt letarolta a fillőxera s újraültetésről eleddig — sajna — szó sincs, mert a nép új jövedelmi forrást fedezett fel éghajlatában s összes figyelmét az idegenek odacsábítására fordítja. A sziget éjszaki részében az erdőséget tölgy, kőris, juhar, szil, gyertyánfa, óriási fenyő és terebint alkotják s a fane-meket harasztok és borostyánfélék tarkázzák. Chiunschinal kezdődik az olajfa, mely a sziget középső és déli részében nagy mennyiségben fordul elő; a babér egész kis erdőket képez; a narancs, citrom, füge, mandarin minden ház kertjében otthonos, sőt vadon is bőven ontja a termést. Exotikus növények: az indiai füge a lussinpiccoloi medenczében a Priolaka-domb oldalában díszleg; a datolyapálma 2 remek példányát bámulhatjuk, az egyiket a leányiskola udvarában, melynek levelei 3—4 méter hosszúak, a koronájának a területe 50 négyszögméter, magassága 6—7 m. A másik, a gyümölcsstermő példány, a dóm felé vezető útnak kb. a közepéről balra kitérve Zar N. kertjében van; millió és millió gyümölcs lógott rajta, de biz' az fejletlen, apró, megérésre nem jut el, csak hamar megsárgul és lepereg.

Aloe rengeteg sok van s majdnem minden évben virággzik egy-kettő; a virágzást megelőző évben nagy leveleket hajt, melyekben fejlődik a vastag rügy; júniusban e rügy kinyílik s kinő belőle a deréktörzs, mely 10 nap alatt 6—7 m.-re nő; e törzsből mellékágak fejlenek s ezeken képződik a virág. A virágzás eltart 1 hónapig. Az eucalyptus május végén kezd virággzni s díszlik egész nyáron át; a törzse kerülete kb. $1\frac{1}{2}$ m., magassága kb. 20 m.; 9 év alatt 16 m.-t nőtt. Az arancia excelsa-t 1887-ben ültették; évenként $\frac{1}{2}$ m.-t nő. Már csak azért is lázasan kerestem, mert Abbaziában nem tudták meghonosítani, Miramarban meg üvegházban tartják, de bizony minden utánjárásom eredménytelen volt, senki se tudott utba igazítani, hogy hol található meg. A gránátalma,

a szentjános-kenyérfa, a japáni naspolya, az oleander, a mirtus úton-útfélen nagyon közönségesek. A celtis australis egyik hatalmas példánya Neresina főterén, a másik Lussingrandében büszkélkedik. A mezei és kerti virágok is bőven tarkázzák a növényéletet, novemberben pl. még javában virít a rózsza.

A sziget egész kiterjedésének 41⁰/₀-a legelő... .. 3501 h.
 24⁰/₀-a erdő 1999 h.
 20⁰/₀-a kert 1642 h.
 3⁰/₀-a szántó 290 h.
 4⁰/₀-a terméketlen terület 351 h.

amelyhez most már odavehetjük a 701 hektár kipusztított szőlőterületet is. Legnagyobb az erdőség Neresine, S. Giacomo, Chiunsi vidékén (1563 hektár), a legelő Lussingrandében (1219 h.), a kert a két Lussin városban (1319 hektár), a szántópedig Chiunsiiban (198 hektár), míg u. e Lussinpiccolóban alig 1 hektár, Lussingrandében 3 hektár. Nyujtson bővebb áttekintést e kimutatás:

Helység	legelő	erdő	kert	szőlő	szántó	terméketlen
	h e k t á r o k b a n					
Ossero	781	391	5	19	23	1
Neresine	454	602	65	111	55	28
San Giacomo	122	478	62	56	10	9
Chiunsi	482	483	191	192	198	75
Lussinpiccolo	443	37	601	52	1	84
Lussingrande	1219	8	718	271	3	154

Az állatvilág, bár a sziget lakosságának nagyrésze földmivelő, gazdagnak nem igen mondható; háziállat a számár, az öszvér, mely inkább teherhordó, mint igavonó, mert az egész szigeten kocsi nincs, leszámítva a 2 város között a postát közvetítő káriolt; a tehéntartás az idegenek odacsődülése után honosodott meg; a köznép mindenütt juhot, kecskét és sertést tart. Az Ossero-lác vidékein a méhtenyésztés is szép haszonnal jár, mézet és viaszt kivételre is bőven ad. A skóliók sziklái seregeseen tanyáznak a tengeri madarak, az Ossero óriási sziklatömbjeiben meg a saskaselyű fészkel.

A sziget néprajzával tudomra eleddig nem foglalkozott senki. Bonicelli csak annyit mond róluk, hogy „a dalmaták között mindig dicsérettel említették őket, mert szelid lelkűek s a véres bűn-

tényektől mindig idegenek.“ A nép igazán bámulatos keveréke a román és szláv típusnak ; ebben a pillanatban találkozunk egy férfival, a kinek tenyeres-talpas termete, csontos széles arcza uszkók eredetre vall s meggyőző arról, hogy szláv népek közt kódorgunk ; de ime mellette a plasztikusan ovál arcú, holló szemű, kéjesen hosszú szempillájú, finoman keskenyorrú hölgy s készek volnánk akár megesküdni, hogy e nép latinfaj ivadéka. A koponya és arczalkatra a lakosság $\frac{2}{3}$ -a brachykephal, kb. $\frac{1}{4}$ -e mesokephal s alig $\frac{1}{9}$ -e dolichocephal. A sziget két városában a kultura olasz, a többi községekben úgyszólván irtó háborút űz ellene a szlávizmus. A skóliók lakói mind szláv eredetűek s kulturájuk is szláv, bár az olasz nyelv velencei dialektusát tökéletesen elsajátították. Az olasz kultura elnyomásában előljár az egyház, a mely mindenütt és mindenkor a horvát nyelvet használja ; ha a szigeten bármely templomba lépünk is be amikor isteni tisztelet van, csakis horvát nyelvet hallunk. Neresine templomában halottak napján reggel 5 órakor jó ideig hallgattam, amint a nép a pappal együtt recitálta horvát nyelven a halottak emlékére előírt officiumot. Lussinpiccolóban minden templomban találtam öreg asszonyokat, akik horvátul imádkozták a rózsafüzért ; Lussingrandeban meg vecsernye idején halottam a Gospodine pomilujt. Pedig mind a két város iskoláiban a tanítási nyelv kizárólag olasz ; Neresine iskolája is olasz, de a kormány ráparancsolt, hogy alközsége San Giacomo számára horvát iskolát is tartson fenn s ennek folytán kitört az ádáz küzdelem az olasz és szláv elem között. Ez a szigeteknek és Dalmáciának a megölő betűje.

A nép mindenütt jó indulatú, barátságos, vendéglátó, különösen ájtatos ; a templomok majdnem mindig látogatottak. Kiválóan s mindjárt az első tekintetre szembe ötlük az, hogy nem olyan vad, emberkerülő, mint más szigetlakó, hanem simulékony, a szóra megáll s útbaigazítást szívesen ad.

Lussin szigetén még a falvakban is eltűnt a szigetlakók jellegzetes viselete s férfiak és nők egyaránt oly ruházatot viselnek, hogy csakis az Ulbo és Selve szigetről odaszármazott nőcselédek figyelmeztetnek arra, hogy távol vagyunk Európa szívéből. Csak elvétve tűnik eléink egy-egy tetőtől-talpig feketébe öltözött hölgy, aki a velencei korszak matronáit juttatja eszünkbe. A viseletnek ez átváltozását annak kell betudnunk, hogy a Lussiniak, mint vállalkozó tengerész nép megfordultak az egész világon s lassacskán még külsőleg is átídomultak. Csak Unie, Sansego s San Pier de

Nembi lakói őrizték meg szlávos viseletüket¹ és durva nyerseségüket. Lussingrandeaban azt tartják, hogy amilyen szép San Pier de'Nembi szigete, olyan darabos a népe; Lussinpiccolóban meg a sansegoiak a neveltség és gúny tárgyai.

Az apró babona nagyon természetesen itt is el van terjedve, mint az olaj, bor, só kiömlése stb.² de a vastagabb fajtáját kiölte a világlátottság. Mikor Neresineben Stuparich gazdától a Kodlak, Maljik vila felől kérdezősködtem, nagy szemeket meresztett, bamba pofával bámult rám s ebben már megeltem a feleletet. Nem akarom azt állítani, hogy Unie, Canidole, Sansego, San Pier de'Nembi vén banyái nem értenének a boszorkány mesterséghez, mert hiszen ezt magával hordja már szláv eredetük, de az bizonyos, hogy a férfiaknál oly hitre ők nem találnak, mint pagoi fajrokonai.

A nép jó kedve dalban tör ki. Dalait nem őrzi se kézirat se nyomtatás, hagyományként szállnak azok szájról-szájra. E dalok egyes tengerészkapitányok hős tetteit, a muszulmanok ellen viselt háboruk diadalait vagy vereségeit, a tengerész szerelmét, a távolban időzők honvágyát zengik; a lakodalmi dalok boldogulást, szerencsét, a házastársak kötelességeit egymás iránt epedve hirdetik. Végül el van még terjedve az összes délszlávok közös eposa a Márkó királyfiról. Mind e dalokat szláv nyelven dúdolja a nép az ismeretes monoton áriával, melyben benne van a százados elnyomatás jajszava s csak itt-amott szikrázik ki belőle egy-egy pillanat öröme.

Lakodalmi szokásaik is közösek a többi szigetlakókéval; ³ a stari, svat-ok, a komák, komaasszonyok, vőfélyek közismeretű mókái, a galambocska kergetése, a szülők áldása, a felköszöntők se vége se hossza, az eszem-iszom úgy látszik egy kaptafára készült e tájon mindenütt.

A lélekszám kb. 17,000-re tehető, mely következőleg oszlik meg :

Lussinpiccolo város	8000	Sansego	1800
Lussingrande város	2500	Canidole	100
Neresine	1500	Unie	1200
San Giacomo	250	San Piero de'Nembi ...	800
Chíunschi	700		

¹ Lásd Földrajzi Közlemények 1895. Cherso.

² Lásd u. o. 1894. Arbe, 1895. Cherso, 1899. Pago.

³ Lásd Földrajzi Közlemények 1894. Arbe.

Ami a foglalkozást illeti, a két város lakossága ős időktől fogva tengerésznép, Lussingrandeaban 200 éven keresztül e téren a Petrina család, melynek megalapítója Petrina Márton 1570. után szakadt ide Magyarországból; ennek unokája Péter (1608—1693.) volt az első hosszújárata hajóskapitány. Lussinpiccolo tengerészeti iskolája sok derék hajóst nevelt már; hajóépítészete hosszú időn át világhírnek örvendett. Tény még ma is, hogy e két városban majdnem minden kaputos ember signor capitano, vagy legalább is nostro. A falvak és skóliók lakossága pedig földműveléssel, pásztorodással és halászáttal foglalkozik.

A *kereskedelem* Lussinpiccolóban központosul; közlekedése ma már egész fejlett; Fiumével az összeköttetést a Magyar-Horvát gőzhajótársaság közvetíti hetenként háromszor, Polával és Dalmáciával pedig az osztrák Lloyd, melynek hajói hetenként kétszer Lussingrandet is érintik Triest és Dalmácia között a Szerafino Topić e Comp. líssai társaság 2 hajója (Giaso és Vis) hetenként kétszer köt ki Lussinpiccolóban; a Comp. Negri hajói Triest és Dalmácia közt járván hetenként négyszer s a Comp. Rismondi u. e. járaton hetenként hatszor érinti Lussinpiccolot, sőt ez Lussingrandeba is ellátogat. Világkörüli hajózást közvetítenek az Eredi C. Cav. Gerolimich & Comp. 5000—6000 tonnás óriásai, az Armator Premuda, Armator Cattarinich és a Comp. Gladulic—Bonetti—Stranlin lussinpiccoloi hajózási czégek járóművei.

A posta és telegráf központja Lussinpiccolo; a telegráfrót szárazon megy Chersoba, tenger alatt (cabel) a Bocca falsa-ból (Slatina) Sansegoba, Cornuból San Pier de'Nembin át Selvebe és Chiunschibél Uniebe. Postaállomás és gyűjtőposta van minden faluban és nevesebb skólión.

Az *ipar* terén a hajóépítés érdemel különös figyelmet; a Via Squeri-n éktelen kopássalal dolgoznak a munkások Marchetto. Martinolich gyárában, melyben ottjártamkor 2 hajót építettek vasból; Ottavio Pecinich és Matteo Martinovich hajófelszerelők fából építkeznek. A squeri-n túl találjuk az egész modern berendezésű mészégetőt, a városban 4 olajsajtót és a kézművesek minden fajtáját. De kivételre csakis hajózási eszközök készülnek, ellenben a kényelmi, a divat és az élelmi cikkek behozatal tárgyát képezik Fiumén és Triesten át.

Egyházi ügyei a Vegliai püspökség alá tartoznak; plébániák vannak a két városban, Chiunschiban, San Giacomóban s Unie, Sansego, San Pier de'Nembi szigeteken; férfi és női szerzetek s külön-

böző egyházi társaságok szintén szép számmal. A nép kivétel nélkül római katolikus vallású, protestáns és zsidó sehol sincs. Az iskolaügy élén áll a lussinpiccoloi cs. és kir. tengerészeti iskola, melynek tanítványai majdnem kizárólag a sziget gyermekei. Elemi iskolák a két városban, Chiunschiban, Neresineben, Unie, Sansego és San Pier de Nembí szigeteken képviselik a kulturát.

Törvénykezési ügyekben a központ Lussinpiccolóban a Kreis-hauptmannschaft (Capitanato distrettuale), a hol az adóhivatalt és a telekkönyvet is találjuk; törvényhozási tekintetben pedig az istriai tartománygyűlés választó kerülete.

Lássuk immár az egyes helyeket.

Lussinpiccolo a sziget főhelye; öblét a piazzarói tekintve kilencz halom által teljesen elzárt medenczének látjuk; a rómaiak Val d'Augusto-nak nevezték, mert állítólag Augustus császár a liburnok ellen folytatott csatáiban a bőra miatt kénytelen volt flottájával egy telet az öbölben tölteni. Bonicelli állítása szerint Augustus soh'se volt e szigeten, de az Actiumi ütközetben résztvevő egyik flottája telelhetett itt. A város II. Urseolo alatt kerül a velenzések hatalmába. A középkorban az uszkók rablók gyakran elpusztítják, különösen 1614-ben; ebből fejlett Venezia és Ausztria közt a gradiscái háború (1615—1617), mely a madridi békével végződött; a feltételek szerint az uszkókok bellebbeztettek, hajóik szétromboltattak. 1797-ben Istriával Ausztriához kapcsoltatott, majd az 1805-i pozsonyi béke egy időre frank uralmat teremtett, melynek emlékét kitünő utak tartják fenn. 1859-ben kikötőjében horgonyoz a francia-olasz flotta. A város a tengerparton félkörben épült; a Riva Arciduca Francesco Ferdinando-n vannak az összes kényelmi-épületek, u. n. pensiók, mert az ellentétes Via Francesco Giuseppe oldal nagyon ki van a bórának téve. E pensiók: Dependance pension Fritzi, Hotel Restaurant central, melynek falán a Wiener Küche mellett ott diszeleg a „magyar konyha“ felírás is;¹ pension restaurant Hoffmann; pension restaurant Jönson; pension Veth; hotel Vindobona és cigalei úton pension Punschù, melyekben alku szerint teljes úri ellátás kapható. A mérsékeltebb igényeket Antonio Janconak a központban levő „alla marina“ címzett osteriája is igen szépen kielégíti. Igen szép lakások vannak egyes magán házakban is, mint a Giuseppe D. Premuda, Carlo Raimondi tengerész kapitány, Beniamino Capponi házában. Ez iránt különben a Kanzlei

¹ Ezenkívül még két helyt találunk magyar felírást, t. i. a két gyógyszerháron.

der Cur-Kommission az érdeklődőknek felvilágosítással mindenkor szívesen szolgál. A főidény a téli hónapokban van.

Az ájtatos lélek is megtalálja a maga üdülését, mert templom van elég. A piazza-ról elég széles út vezet fel a hegyen épült dómba, mely terjedelmes épület; a középhajót 5—5 oszlopon nyugvó 10 ívboltozat választja el a 2 mellékhajótól. A szép keleti márványoszlopos főoltár a sanctuariumban szabadon áll, háta megett pad-sorral a klérus számára; a főoltárkép Mária a kiseddel. A 2 mellékhajóban 6 oltár van, melyek közül a jobb hajóban levő második oltár érdemel megtekintést; két fekete márványoszlop között fekete márvány alapra állított fekete kereszten függ a fehér márványból faragott megváltó e felírással: *Altare privilegium quotidianum perpetuum pro defunctis ex concessione Pii P. P. IX. de die XI. decembris MDCCCXLVI.*

A via Squeriben San Nicolò Mira püspökének szent Miklósnak tiszteletére szentelt templomocska kicsiny, de csinos: oltárképe egész modern, sz. Miklós egyházi ornátusban pásztorbottal. A falakon a kálvária stációit ábrázoló festett képek elég csinosak, de eredetiség nélkül.

San Martino a temető kápolnája; a torony külön áll a kápolnától, melynek homlok falán az építés és renoválás éveit olvassuk.

A temetőben a kriptarendszer dívik, minden családnak megvan a maga sírboltja, melyeket halottak napján koszorúkkal ékesítve táltam. A jobb oldalon nagy sarkophag-féle e felírással: *Defunctorum ossa ex sepulcris collecta A. D. 1845, 1853, 1883 Veneranda.* — Amint körültekintek az enyészet e helyén, szemembe ötlük egy sír-írat: „Itt nyugszik Preyer Károly m. kir. honvédőrnagy, élt 42 évet, meghalt 1895. január hó 23-án“ és szinte megvigasztalódom, hogy immár annyian vagyunk, hogy ide is juthatott közülünk.

A Via Francesco Giuseppen a kórházi apácák igen tiszta, de minden érdekességet nélkülöző kápolnája, a Riva arciduca Francesco Ferdinandon sz. Antalnak 1845-ben épült kis temploma, a Contrada San Giuseppen sz. József oratóriuma, a Via arciduca Stefanóban a fájdalmas szűz (Madonna addolarata) templomocskája semmi különös látványosságot sem nyújtanak.

Közvetlen a dóm felett van a Castello; a régi velencei vár omladékai porladoznak és lassankint pusztulnak. A temetőre bámuló falazat rongáltabb, míg a városra nézőben még megvannak az ék alakú lőrések. A romok között még mindig jó állapotban levő

két nagy cisternát találunk, melynek vízét a környéklakók ma is használják.

Érdekes kirándulás esik a Forte asina-ra, melyet 1866-ban épített az osztrák kormány, de belátva czéltalanságát, csakhamar el is hagyta. Ma már téglarom, melyet a hegy oldalára rakott keskeny vágányon szanaszét hordanak. E vágány mentén az út nagyon rossz, de én csak akkor vettem ezt észre, mikor már fenn valék a 125 m.-es magaslaton. A remek kilátás azonban bőségesen kárpótolja a fáradságot; előttünk fekszik éjszak-keletnek Osiris skólió, San Giacomo, Neresine falvak, a Teleorina kopár ék alakú kúpja; keletnek Cherso-sziget egész déli nyúlványa s a horvát-dalmát partvidék; délnek Palaziol, Oriole skóliók s a két város; nyugatnak meg Koludarz, Mortar, Zabodacki, Sansego, a kettős Canidole és Unie skóliók. — A Via Arciduca Stefanon vezet útunk *Lussingrandeba*, melynek lakói földművelők, állattenyésztők, nemkülönben kiérdemült tengerészek. A San Giovanni-hegy lábánál terül el a város, melynek házai emeletesek, de szobái alacsonyak s utczái keskeny síkátorok, azért mégis minden ház mellett terjedelmes kert van.

Flórája még sokkal gazdagabb, mint Lussinpiccolé; Badessich kapitány kertjében megbámultam a kétökői nagyságú citromokat és narancsokat, melyek özönnel lógnak a fán egész éven át; a dóm mellett cziprusfák, eucalyttus és indiai füge, a várrom mögött meg a datolyapálma vonja magára figyelmünket. — Amint a lussinpiccolói szép úton a városba ereszkedünk, elhaladva Welsersheimb Rudolf gróf villája mellett, mely azelőtt Károly István kir. hercegéé volt, előttünk a XVI. sz. végén épült torony omladék, mely ma a város czimere s a kis kikötő és tér tulsó oldalán a terjedelmes dóm. Van rá adat, hogy a község már 1485. előtt templomot épít, de nagyon valószínű, hogy ennek a dómhoz semmi köze, mert ez 1767—74. közt épült. A torony a templom felett külön állva mered az égnek. Maga a templom nagy tágas épület, minden magasabb becs és ízlés nélkül; hajói nincsenek; a főoltár szabadon áll, megette az orgona. A főoltárképet Vivarini Bertalan, a muranoi festőiskola egyik alapítója, Antal testvére festette;¹ a kép felső részén az Urat az angyalok kara veszi körül, alsó részében meg a Madonna trónuson ül Ágoston, Katalin, Cziczelle, Ágnes, Jeromos és

¹ Utolsó otlétemkor ez értékes képet bizony hiába kerestem, nem láttam én azt sehol.

Lucza szentek közt. A kép eredetiségét bizonyítja a felírás: *Opus factum Venetiis per Bartholomeum Vivarinum de Muriano 1435.* Megérdemli a megtekintést a presbyterium mennyezetén sz. Antal és Madonna glóriája Pietro della Vecchiától.

A 6 mellékoltár is igen érdekes; a jobboldalon az első oltárkép Fr. Hayez (1808.) munkája: a szűz anya ölében nyugvó kisdéd imádására járúl a csillag által vezetett 3 keleti bölc; a második oltárképen — Lattanzio Querena (1811) műve — sz. János kereszteni Krisztust, az égből az Úr leszól; a harmadik oltáron: fekete márványalapra állított fekete kereszten Krisztus fehér márványból. — „A baloldal első oltárképe a pokol tűzét ábrázolja, melyből az angyalok kara a szűz anyának karján nyugvó kisdédhez emeli a szenvedőket; a második oltáron Corpus Sancti Georgii Martyris ereklyéje, a képen a 2 barát között álló sz. György fejét angyal pálmaággal koszorúzza; a harmadik oltár a szokásos: *Altare privilegium quotidianum perpetuum pro defunctis.*

A főbejárat fölött van az örökké remek úrvacsora elég csinos másolata.

A templom előtt a tengerparton a kis temető; csak a háborgó hullámok zavarják néha a mélyen alvók álmait. A hely szűke miatt valóságos tengerész módra történik az elföldelés, t. i. a sírgödörbe egymásra rakják a családtagok tetemeit. — A kegyelet vezetett e szomorú helyre; 1894. április 25-én itt temettem el dr. Gribovszky Jenő feledhetetlen barátomat és 10 éven át odaadó kartársamat. Tanítványai, kartársainak képviselői és a szigetnek mondhatnám összes intelligenciája kísérté sírjába szegény barátomat. Könnyes szemekkel állok a sírkő előtt, melyet tanítványainak kegyelete emelt a tudós tanárnak, a szerető mesternek s e sírkő felirata:

„A Eugenio Gribovszky dottore in filosofia fù professore presso la r. ung. Accademia di commercio in Fiume nato in Ungvár li 26 Luglio 1850. spirato il 25 Aprile 1894 I discepoli riconoscenti

P. P.“

ékesen hirdeti az elhúnytak szívét, melynek melegéből bőven juttatott ifjú barátainak. Fáj újra látnom e sirt, bánt az enyészet tudata, kivált ha arra gondolok, hogy férfi korának delén alig 44 éves korában lehelé rá fagyos csókját a kegyetlen kaszás.

A városka egyetlen valamire való utcáján felfelé haladva a Madonna degli Angeli templomhoz érünk, a hol még több látni valónk akad, mint a dómban. A főoltárkép a mily kicsiny, olyan

csinos és kedves kép Palmától, a boldogságos szűzet ábrázolja a gyermek Jézussal a karján; e mellett két más mestermű Giambattista Tiepolótól. A templom falán körben elég jó kivitelű képek vannak, u. m. Magdolnát kísértik az öregek, Judit Holofernes fejével stb. A sekrestyében megtekintendő a fára görög stylben festett kép romja; valószínű, hogy Lussin első lakóinak idejében főoltárkép volt, de a tudatlanság és álszemérem többet rontott rajta, mint az idő vas foga. Alul 3 apró méretű kép van; az egyik sz. Antal kísértését ábrázolja, az ülő szent előtt egy mezítelen nő alak áll. Antal tisztos alakja szépen kivehető, míg a nő alakját valamelyik túlságosan szemérmes pap elmázoltatta. A másik képecske az angyali üdvözlés, a harmadik szinte kivehetetlen, mert szintén el van mázolva.

A templomokban — még Lussinpiccoloban is — a padok ülőhelyekre osztvák; minden ülőhelyen ott a család neve. Ez ülőhelyek végrendeletileg szállnak apáról fiúra s adás-vevés esetében valóságos szerződés tárgyát képezik. Ha már arra kerül a sor, hogy valaki templomi ülőhelyét is eladja, ez már a legvégsőbb nyomornak a jele; a jegygyűrűtől is csak a legnagyobb szükségben válnak meg, de mégis előbb, mint a templomi ülőhelytől.

Kedvező klimájánál fogva idegenek szintén felkeresik e városkát; két pensiója a Malvina vagy Johanneshof és a Rudy Erzherzugin Renata-ja.

Neresine a sziget éjszaki részében fekvő falu házai szét-szórtak, de tiszták, csinosak; a barátok temploma a helység végén van, előcsarnokában sírboltokat találunk 1785—1788-ból; mellette a temető, hol a legnagyobb sírbolt e felíratot viseli: *Ultimo riposo della famiglia D. Zorovich ed eredi 1886.* — Mindenszentek napjának délutáni vecsernyén a barátok templomában a nép apraja és nagyja égő gyertyát tartva a kezében vett részt az isteni tiszteleten; ez alkalommal körültekintve volt alkalmam észlelni, hogy az élemedett asszonyok ruhája s kendője fekete, míg a fiatal nő nemzedék színes ruházatot ölt. — A helység kis kikötőjét csak a fináncz-bárkák keresik fel néha napján. — Majdnem hihetetlen, hogy e távoli kis fészekben is ádáz küzdelmet vív az olasz kultúra a szláv áramlás ellen, pedig a viszonyok ismerete nélkül azt kellene hinnünk, hogy e falut a világ legboldogabb népe lakja; az idegent minden esetre meglepi az ilyen korcsmai czég: *osteria amicorum!* A falu főterén terjedelmes kút kínálja vizét üdítő italul az utasnak s egy terebélyes *celtis australis* árnyéka csalogatja nyugalomra.

Alig egy negyed órányira van innen, persze gyalogszerrel *San-Giacomo*, melynek szanaszét-szórt csinos emeletes házai olaj, füge és babér ligetben fekszenek ; lakossága szorgalmas földművelő nép.

Chiunchi-ba alkonyatkor értem. A nép igen jóra való, jámbor, szorgalmas, világlátott, de a saját szigetét nem igen ismeri. Mikor házigazdámtól egyet s mást kérdeztem, a válasza az volt, többet olvas ki az úr a mappából, mint a mennyit mi tudhatnánk. A házak emeletesek, tiszták s a nép jólétére vallanak ; temploma kicsiny s annyira roskadozó, hogy menyezetét festett fagerendák támasztják.

A szigethez tartozó skóliók :

a) nyugat felé : Unie, a két Canidole, Karbarus, Sansego, Zubodacki, Mortar, Koludarz ;

b) délen : Kozjak, San Pietro, Asinello ;

c) kelet felé : Tartorka, a két Oriole, a Palaziol ikrek s a nagy és kis Osiris.

Unie régi nevén *Nia*, $1666\frac{1}{8}$ hektár területű mészköves sziklatömb, mely délről éjszakra lejt ; a sziget déli részén emelkedik a 129 m. magas Monte Arbit, mely éjszak felé haladtában a Sicin (113 m.), Kriz (103 m.), a Samumiol (95 m.) Malanderski (Šburnja 96 m.) és Krivenje (81 m.) csucsokat képezi. A monte Kriz meredek sziklahasadékaiban a kormoránok és sirályok ezrei fészkelnek. A sziget keleti partjai szakgatottabbak, mint a nyugatiak ; ott találjuk a Porto Lungo, Mezzo és Fogon elég mély öblöket s a Limaran, Sigoto és Voligno öblösödésekét. Mindenek ellenére is a sziget főhelye a nyugati parton a Porto Unieben épült ; egyetlen alföldje a Polje a községtől délre a Netak és Nard fokok között terül el. A sziget bora igen jó névnek örvendett, de a filloxera teljesen kipusztította a szőlőt. Templomcskája 1360-ban épült. Az uszkók rablók gyakran feldúlták a szigetet, így különösen 1580-ban ; sőt felismerve a sziget elhagyatottságát, 1612-ben huzamosabb időre rablásaik központjává teszik. A tengerbe mérészen kiszögelő fokok : éjszakon a Punta Sottila, délen a Punta Arbit, nyugaton a Punta Stione és a Punta Netak, melynek világítótornya 17 mérföldre vet fényt. A szigethez tartozó apró skóliók a Missniak és a Samuncir, meg egy pár zátony, u. m. secca.

A két *Canidole* mintegy vékony szalagszerű folytatása Unie-nek Lussin szigete felé délkeleti irányban ; legnagyobb magaslata éjszakon a 60 m.-es Vela Straza, mely dél felé annyira süllyed, hogy a kisebb szigetnek Silo-fokánál már alig haladja meg a 20 m.-t. Házai — alig 100 lakosa van — tiszták, csinosak, lakói szorgal-

mas földművelők. Bora zamatos jó gyenge siller; az idén kb. 300 hektót szüreteltek, bár már itt is megkezdte pusztító munkáját a szőlő férgé.

Karbarus pár négyszögméternyi virágzó vegetációjú szigetecske.

Sansego kiterjedése 376·5 hektár; tiszta homok terület, melynek keletkezésére nézve megoszlok a vélemények; némelyek szerint a tegerből kiemelkedett, mások véleménye meg az, hogy a körülfekvő terület sülyedt alá. A legmagasabb kiemelkedése kb. a sziget közepén Monte Garbe (98 m.) s a partokon mindenütt meredek; a falucskának egy része is közvetlen a parton van s innen huzódnak a házak fel a dombra. Temploma 1070-ben épült. A szaracénok 842-ben megverik itt a velencei flottát s beüldözik azt a lagunákba. Bonicelli szerint 1397-ben Doria András Genua kapitánya itt rejtőzik el 10 gályával s meglepve a Pisani által vezetett velencei gályát, azt tönkre veri. Vegetációja nagyon áldásos, bőven termel gyümölcsöt, szőlőt, paradicsomot és egyéb veteményt. Az idén annyi bora termett (25—30,000 hekto), hogy nem volt hozzá elég edényük. A nép jómódú s szinte dicsekedve mondotta „Andrea Matesich paron de barca“: a mi szigetünkön minden termő föld, egy szikra kő sincs nálunk. Kérdésemre, hogy milyen volt az idei bortermés, ragyogó arczczal felel: jó volt hál' Istennek, de iszunk is ám; fogadok, hogy Sansegoban elfogy napjában 100 hordóval! No mondok, akkor csakugyan jól isznak, mert 4 liter esik átlag fejünkint.

Zabodacki kb. 1 hektár területű terméketlen sziklatömb, a Val torre, illetve a lussinpiccoloi öböl bejárásánál; éjszaki részén csontkövületek nagy mennyiségben.

Mortar műveletlen, gyepel fedett, (boróka és passerina hirsuta) alacsony skolió, rajta világító torony.

Koludarz a lussinpiccoloi öböl előtt fekszik; a közepén kipuposodik 53 m.-nyire s a tengerbe ereszkedve 3 félsziget-alakot formál. A lussinpiccoloi öbölre 2 bejárást képez, u. m. a Torunzat, melyen át a hajóközlekedés folyik és a Most-ot (Bocca falsa), melyben az áramlás nagyon erős s igen gyakran irányt változtat.

A sziget déli részén egy kis archypelagus van 3 skolióval.

San Pietri dei Nembí, vagy mint a Portolano del mare XV. sz. itinerariuma nevezi: S. P. in Nieme (havas sz. Péter) két szigetből áll; a nagyobbat a benszülöttek Ilovik-nak s az idegenek Asinello szigetnek nevezik. Dombos terület, melynek közepében

emelkenek a Did (monte Nono 92 m.), ettől éjszakra a Vela Struza (91 m.) és Krsine magaslatai (a mérnökkari térkép hibásan Strizine-nek nevezi). A sziget mészképződés és pedig a déli része nummulith, a dombok széle liburni mész szép gasteropodákkal, a keleti és nyugati lejtője kréta, a délkeleti dombja meg dolomit. Még nem rég is jó bora igen keresett volt.

1580-ban az uszkók rablók elpusztították s 17 évre rá Pasqualigo Fülöp velencei proveditore erősséget épített ellenök; ezt az angolok 1806-ban lerombolták s ma már csak regényes romjaiban gyönyörkedhetik a látogató. A kisebb sziget *San Pietro*, a régi Benedek-rendű apátság romjaival a temető mellett; az egész skólió radiolith-alakulat, mely a Monte grandeban (63 m.) s a Monte piccoloban (31 m.) domborodik ki.

E felett van a 18 hektár-nyi *Kozjak* skólió, mely kiveszett vad kecskéiről kapta nevét; ma lakatlan s parlagon heverő sziklatömeg. — Kelet felé esnek:

Tartorka (mérnökkari térképen: Tatorka) ékalaku terméketlen szikla.

A két *Oriole* (grande és piccolo) lakatlan dombhát; a chersoi apáczakolostor birtoka, mely csak legelőül használja. A kisebb szigeteken rét, erdőfolt és olajfák közepette egy kis tó (Lokva) van.

A két *Pallazziol* a Cherso sziget déli partjai felé huzódó sok sziklazátony között a két legnagyobb. A nagyobbbat Orudana-nak is mondják; ezen az állítólagos görög lakosok templomot emeltek, míg a klastromukat a kisebb szigeteken építették fel. A templom és klastrom romjai még ma is látszanak. A Kalugyer-zárda idővel a tengeri rablók fészke lőn, ezért a velenceések szétrombolták s a barátokat menekülésre kényszerítették. — Ma mind a két szigetcské lakatlan s a chersoi apáczák barmai legelnek rajta.

A két *Osiri* a lussini csatornában a Polanza-kúp lábánál huzódik meg alig 200 m.-re a parttól; a nagyobb 5 hektár területű elvadult u. n. házi nyulak tanyája. Mindkettő terméketlen kúpalakú sziklatömb.

A TÉRKÉPVÁZLATOK.

A középiskolai tanterv revízió a földrajzra nézve változtatást eszközölt mind az anyag beosztása, mind pedig tanítása tekintetében. Tájékozódást kíván a földgömbön, térkép-vázlatok készítését hangoztatja, hogy a földrajzi alapismeretekre helyezkedve biztos tájékozódást nyerjenek a tanulók.

Hatalmas áramlat indult meg erre a földrajzi tankönyvek készítésében, de a vázlatok hiányát is dicséretes törekvéssel igyekeznek megoldani szorgalmas szakférfiaink. Azonban a rövid idő még nem érlelte meg eléggé a két dolgot, s ez természetes, a mint az alább ismertetett térkép-vázlatoknál csekély nézetem tapasztalja.

Három térkép-vázlat-gyűjtemény fekszik előttem: az egyik „Térkép-vázlat-füzetek“ a szerző megjelölése nélkül, a Franklin-társulat kiadásában; a másik „Térkép-vázlatok“ czimmel Bodnár Lajostól, kiadója Stampfel Károly; a harmadik „Térkép-vázlat“ pedig dr. Brózik Károly szerkesztése mellett, Wodianer és fiai kiadásában.

Az első azt hangoztatja a „Tájékoztató“-jában mint vezéreszméket, hogy e vázlatoknak az a céljuk, hogy a tanulók minél jobban megnézzék a térképet, vonásait pedig minél gyakrabban visszaidézzék emlékezetökbe, mert csak akkor képesek a vak térképet helyesen kitölteni, ha a kézi térképet jól megnézték. Ez teljesen igaz; azelőtt is alkalmazták a földrajzi oktatásnál a térkép-rajzolást, de úgy, hogy a tanulók készítették a térképeket, még pedig vagy tiszta lapokra, vagy fokhálózatba; mindketőnek világos hátránya ama ügyetlenségben van, a melyet bármelyik I. osztályú tanuló mutat e téren, a kitől lehetetlen azt kívánnunk, hogy kézi ügyessége akkora legyen, hogy a térképet bárcsak utánozva is képes legyen megkészíteni. Azonban e technikai dolognál sokkal lényegesebb ama didaktikai elv, a mely csak fokozatos haladást, ismert-ről ismeretlenre való haladást enged; épen eme alapelv hiánya az oka, hogy a jelzett munkát helytelennek találom: Egyszerre oly térre lép, a mely a kis tanuló előtt oly teljesen ismeretlen lévén, ingó talajon áll, a melyen soha sem képes kellőleg mozogni. De erről később.

Az I. füzet 14 vázlatot foglal magában, 12 darab Magyarország különböző viszonyaira vonatkozik, 1—1 pedig a monarchiára

és Európára. A vázlatok fehér papíron kék színben ábrázolják ama földrajzi viszonyokat, a melyek a tanulók számára kellene. A tanmódjuk az, hogy a tanulók a színezést áthúzzák és a helyeket megjelölik, hogy e könnyű művelettel legalább némi tájékozódást nyerjenek az egyes helyek viszonyaira nézve. Egyelőre megjegyzem, hogy e mód alkalmas a területek minőségét megrögzíteni a tanulóknál, a ki többszöri rajzolás után egészen megjegyzi, hogy mi a szükséges tudnivaló a szóban forgó területről, tehát e vázlat megfelelő volna a cél elérésére, de egy lényeges hibát találok és ez az, hogy a tanulónak a térképre vonatkozó alapismereteket nem nyújtja. E nélkül pedig térképet még utánoznia sem szabad. A 13. és 14. számú vázlat nem való az I. füzetbe, mivel az I. osztály tananyagába nem tartozik az ábrázolt terület; tehát mint ismeretlent nem szabad ide fölvenni.

További megjegyzéseim a következők: 1. Legsúlyosabb didaktikai botlás az, hogy a tanulókat egyszerre akarja e vázlat a térkép ismeretébe bevezetni. Szerény felfogásom az, hogy a vázlat körébe esik föltétlenül annak megismertetése, hogy miért ábrázoljuk a Föld felületét sík lapon; a tanuló elé tett ily rajz, csak meddő értékű lesz, ha előbb nem ismeri ama fokozatos fejlődést, a mely végül a vázlatához ér. Az egyszerű földrajzi tanításnál sem az első oldal leczkéjével kezdjük az oktatást, hanem sok egyéb dolog előzi azt meg, míg végre a térképi előismeretek következnek. Mennyivel inkább kell azt megkövetelnünk a vázlatnál, hogy ab ovo vezesse a tanulót, ne pedig egyszerre vágjon a dolog közepébe. Az nem fogadható el, hogy azt megadja minden tanár; épen az egyöntetű eljárás hiánya és a teljes ingadozás tette szükségessé, hogy más módon segítsen az új tanterv a bajon és ez az, hogy a vázlat az alapismeretekre vonatkozó dolgokat biztosan és világosan tüntesse ki didaktikai fokozatokban. — Ha vázlat akar lenni, hol marad akkor az előleges ismertetés, a mely a függőleges, vízszintes és ferde irányra vonatkozik? Hol van a tájékozódás? Ezután valamely területnek a képe következik sík lapon, majd egy kis tárgynak alaprajza természetes nagyságban, majd egy nagyobbé kisebbittben: ezzel a mérték fogalmával ismertetjük meg a tanulót. Ezeknek biztos megértése után nagyobb területeknek vízszintes lapon jelekkel való ábrázolása következik: ez a térkép. — Ez előleges tanulmány nélkül nem szabad térképekről szólnunk, még kevésbé rajzoltatnunk, mert az egész munkánk csak utánzás lesz okbeli vizsgálás, tehát didaktikai elv nélkül. Ezen viszonyokra még sehol sem tekin-

tettek térképkészítőink és ez az oka annak a nagy ingadozásnak, a mely a földrajzi tanítás gyarlóságának egyik oka.

2. A vázlatok másik hiánya az elsőtől következik: nincs megadva a térképek mértéke, azaz az a szám, a mely azt mutatná, hogy hányszor kisebb a térkép, mint a természeti nagyság. A mérték megadása nélkülözhetetlen egy térképnél.

3. Az igen helyes az összehasonlítás szempontjából, hogy a vázlatokon kicsi fokozati térkép van a magasság feltüntetésére, csak hogy nincs egyöntetűen ábrázolva. Például a Negoj alacsonyabban van feltüntetve, mint a Schneeberg, — de különben is mit keres az adott helyen a Schneeberg? ismeri-e ezt a tanuló az I. osztály anyagából? vajon nem föltétlenül odaillo-e a legfőbb magasság feltüntetésére az Irottkő? De ez nincs ott, tehát lényeges hiány. Hogy mily mérték szerint vannak ezek készítve, arról semmi felvilágosítást sem kapunk, csak a kilométerjelző van meg, de a tudományos alap a mérték, ez kellene, hogy ott legyen. Továbbá mit keresnek a Stájer-Alpok Horvát-Szlavonországnál? hiszen amazok tárgyalása nem is tartozik az anyaghoz, tehát nem is világosíthatja fel a tanulót, csak zavarhatja.

4. A vázlatok sorrendje nincs didaktikai egység szerint adva: a Nagy-Alföld tárgyalásával kezdjük a tananyagot, tehát a rajzolást is ezzel kell kezdenünk, hogy az inductív módszer itt is érvényesüljön, a mely egyedül alkalmas az anyag tárgyalásánál. De a szerző Magyarország összes vizeit veszi először, tehát deductive halad, — ez helytelen. Ugyanígy látom a többi vázlatot is rendszer nélkül egymás után. Én úgy találom jónak, hogy először az alföldek, később a felföldek következzenek, a mint a tárgyalásnál veszszük ezt és csak azután az összefoglalásnál vehetjük a lakosság, a vármegyék stb. csoportosítását. Tehát a sorrend ez volna a számok szerint jelölve: 8, 9, 4, 5, 6, 7, (vagy 7, 4, 5, 6) 10, 1, 11, 2, 12. Magyarország vizeinek térképe kétszer van, — ez fölösleges, ellenben hegyei egyszer sincsenek. Ugyancsak kétszer fordul elő Magyarország vármegyei és vármegyei székhelyeinek térképe. Ez utóbbi cím (a külső táblán) értelmetlen: vármegyei és megyei székhely, — mi itt a különbség? azt hiszem, hogy az „ék“ hiánya okozza az értelemzavart. Belül a vázlatok fölötti címnél nincs meg a hiba.

5. Hiányos a kék színnek homályossága, úgy hogy erőtetés nélkül nem lehet a jelzést meglátni, tehát szemrontással jár. E miatt csakis sötétebb színezés vezethet kellő eredményre; továbbá

sokkal jobban kitűnik a vázlatnak haszna mint demonstráló eszközé, ha más-más színnel jelöljük a vizeket, az ország határát és a többi viszonyokat.

6. Hibás a vázlatok helyesírása is: az éjszak-nyugoti, délkeleti felföld, a dunántúli vidék stb. ezek mind tulajdonnevek mint földrajzi egységek nevei, ennél fogva nagy kezdőbetűvel írandók.

7. Végül kívánatos e vázlatoknak kissé nagyobb papíron való kiadása. Egyébiránt a papír jó, a kiállítás szép, az ár olcsó, egy-egy lap ára 4 fillér.

Ha a jelzet hibák orvoslást nyernek, akkor az újalakú vázlatok jó szolgálatot tesznek csekély nézetem szerint, de akkor is csak úgy, ha a tanuló a tárgyalt terület térképének biztos ismerete után fog a rajzoláshoz, de nem azonnal az iskolában a tanítás alkalmával, hanem otthon; ugyanis újonnan hallott dolgok még nem rögződnek meg annyira a tudásban, hogy mint ismerteket rajzolná, azok jórészt ismeretlenek előtte: már pedig ismeretlennel ismeretlen nem lehet érthetővé tenni, tehát ily rajzolás legfőleg egyszerű másolás lesz okszerű tudás nélkül. — Azonban jó szolgálatot is tehetnek e néma vázlatok, ha az anyag teljes ismerete után a tanulóknak iskolai megvizsgálása és osztályozása gyanánt használjuk fel mintegy iskolai dolgozatul.

Az volna a leghelyesebb, ha a bal oldalon az iskolai használatul szolgáló térkép, a jobb oldalon pedig eme néma vázlat volna: ekkor meglehetne jól tenni az összehasonlítást: végül egy harmadik lapon csak a főbb pontok volnának, a melyek segítségével a tanuló az egész térképet megkészíti, természetesen akkor, ha már teljesen tájékozott az előbbi két vázlat dolgaiban. — E módot érinti a kiadó cég, noha más irányban, a midőn így szól: a térkép gyakori nézése visszaidézi annak alakját a tanulóban. De ez csak akkor lehetséges biztosan, ha egyenlő nézetűek a térképek és közvetlenül előttünk vannak, a mint főnebb jeleztem.

A másik vázlatgyűjtemény Bodnár Lajos tanaré. — Összesen 5 lap van, a melyek Magyarország részeit földrajzi egységekben ábrázolják: A Nagy-Alföld, a Kis-Alföld, az Éjszaknyugati és Éjszakeleti-Felföld, a Délkeleti-Felföld és a Magyar Állam. — A szerző helyesen mondja előszavában, hogy nem elég az, ha a földrajz tanulása közben csak a térképolvasásra utaljuk a tanulót, a ki rémséges útvesztőket lát a térkép sokféle jelzésében, tehát gomo-

lyodás lesz előtte a kibontakozás helyett. A térképolvasás egyszerű gépies munkává válik, holott az a cél, hogy tájékozódást nyerjen a tanuló a Föld felületének változatosságáról: ez csakis oly művellettel eszközölhető, a mely a tanulót munkáltatja vázlatok készítése által; ezzel egybeforr ő ama területtel, a melyről tanul; tájékozást nyer mindendről, a mi az illető területen tanulmánya körébe esik. Az önkészítette rajz a legbiztosabb vezető az ismeret megrögzítésére: a módszer a rajzoló módszer. — Azonban Bodnár vázlatai segítségével nem érhető el ama cél, a melyet ő említ Előszavában, mert ő sem adja ama fokozatos tanmenetet, a melyet az előbbi vázlatnál érintettem, itt tehát fölösleges arra kitérnem; ő maga említi a térkép jelzéseinek tömkelegét, de nem juttat ki belőle azzal, hogy egyszerűsít. Azt mondja, hogy a tanuló nem tudja, hogy miképpen lett a gömbölyűből sík és viszont; de vázlatok nem segítenek a tanulón, mert a térkép fogalmának és lényegének magyarázatát nem adja; ő is térképet ad, csak hogy a községeknek néma jelölése helyett kezdőbetűikkel jelzi azokat.

De azzal mégis könnyíti a tanulón, hogy a folyók tekervényes útait egyszerűbb görbe vonalak irányával jelöli; továbbá az is helyes, hogy a felföldek hosszanti kiterjedését, a gerinczet vonalakkal jelöli és így a vízválasztókat és a közlekedés irányát feltünteti: e két jelölésben fekszik e vázlatok lényege, tehát a kúszálnak látszó vonalak helyett egyszerűbb görbék jelölik ama viszonyokat. Kétségtelen, hogy a folyók és az emelkedés iránya döntik el az illető terület összes természeti viszonyait, tehát azokat, mint elsőrendű tényezőket kell először ismernünk és fontosságukat méltatnunk. — Egyéb földrajzi jelölés olyan, mint a néma térképeké; a községeknek kezdőbetűi, a vármegyék, az ország határa, a mocsarak, a homokpuszta stb., úgy vannak feltüntetve, mint más térképen, sőt a folyók és a hegyek nevei kiírva, még a vármegyékéi is ott, a hol a terület határát akarja a szerző kitüntetni. — A jelzésben azonban eltérést is látok: valjon miért van a fürdő jellel ábrázolva? nem találja jobbnak a szerző az eddigi kádat? Továbbá helyesebben tüntetné ki a hegyek hágóit úgy, ha más színnel jelölné és nem olyannal, a milyennel a hegyeket.

Az előbbi vázlatnál az 1. és 2. pont alatt mondott hiányok Bodnáréra is szószerint vonatkoznak, annál fogva nem ismétlem azokat. Továbbá hátrányul van nagy alakja, a mely a kezelést nehezíti; ha kisebbek lesznek, áruk csökken, minek következtében talán inkább akad vevőjük, noha az a szerény nézetem, hogy hiá-

nyai miatt e vázlat sem alkalmas a földrajzi tanítás előmozdítására.

A harmadik gyűjteményt dr. Brózik Károly szerkesztette. Mindössze 3 darab vázlat van: 1. A magyar korona országai. Fokhálózat. 2. A magyar korona országai. Fokhálózat, országhatár. 3. A magyar korona országai. Fokhálózat, országhatár és hegyrajz. E vázlatoknak ugyancsak az a céljük, mint az előbbieké: az új tanterv alapján a földrajzi oktatásnak nagyobb sikere.

Már előbb említettem, hogy a földrajzi oktatásnak kezdete nem a térképkészítéssel kezdődik, de még a vázlatéval sem, annál fogva a taneszköz nem vezethet kellő eredményre. Mi ennek az oka? A vázlatok nem készültek didaktikai módszerrel, a mely föltétlenül szükséges a logikus haladás elérésére. Csekély felfogásom szerint hosszú út vezet oda, míg a Föld felületének változatosságát sík lapon mutatjuk be a tanulóknak, — erről előbb szoltam. Ha a jelzett alapismeretek közvetlen érzékeltetés és rajzolás útján elsajátította a tanuló, csak azután kezdheti a vázlat rajzolását: didaktikai módon szemlélet által ismerje meg a tanuló azt, a mit vele megértetni akarunk. De Brózik vázlata azt akarja, hogy a tanuló a hegyrajzi lapra a folyókat rajzolja be; ez oly kívánság, a melyet lehetetlen a fiú elé állítanunk közbejövő lépcső nélkül: sem a didaktika, sem a kézügyesség nem szól mellette. A didaktikai hibáról már szoltam, valamint az eszközről is, a mely oda juttatja a tanulót, hogy vázlatot kezdhet készíteni, de csak hosszas előtanulmány alapján. Ez hiányzik a vázlatból is, már pedig ha vázlat, akkor föltétlenül megkívánom tőle, hogy módot nyújtson arra nézve, hogy a tanulót a vázlat készítésébe be is vezesse a szükséges fokozatok feltűntetésével, mert különben csak másolást végez a tanuló, az időt vesztegeti vele és vért izzad, míg elkészíti. A kézügyességre nézve pedig, kérem, hogyan lehet azt várni attól az ügyetlen fiútól hogy az I. osztályban azonnal ily nehéz munkát készítsen, a mint a kiadók ajánlata mondja: a gyermek maga rajzolja be a folyókat, mert ennyi kézügyességet minden írni tudó tanulótlól elvárhatunk. Mondhatom, hogy ugyancsak rosszul ismerik az I. osztályú tanulókat a kiadók, ha azt várjuk tőlük, hogy maguk rajzolják be mindazt; legalább nálunk még az írásuk is oly rossz, hogy csak karmolásznak, de nem írnak becsületesen. Azt hiszem, hogy máshol is megvan az I. osztályú tanulókkal e szörnyű küzdelem. Ha

az írással ennyi baj van, mennyit adhat még a rajzolás? Hiszen az I. osztályban vonalzó és körző segítségével dolgozik a fiú a rajzoló geometriánál, tehát hogyan kívánjuk tőle, hogy görbe vonalakat oly ügyesen készítsen, a mint a kiadók gondolják? Ők azt mondják, hogy a fiúk rajzoló ügyességét számba vették azzal, hogy a lapokat ajánlják. Ebben kétkedni bátorodom, mert ama szegény fiúknál nem ügyességről, hanem csak mód nélküli ügyetlenségről szólhatunk, tehát rajzoltatnunk nem lehet velük a kiadók módja alapján. — Továbbá még egy megjegyzésem van a kiadók ama kijelentésére, hogy a folyóknak színező és a városok neveinek jelölő módját, azaz a néma térképeket olyanoknak mondják, a melyek nem vezetik a tanulót öntevékenységre. De bizony elvezetik a tanulót öntevékenységre. De bizony elvezetik a jelzett mód betartásával, ellenben a másik csak időrablást von maga után, — a szükséges fokozatot meg kell tartani! Valjon egyszerre tud a fiú olvasni? Nem kell-e előbb a betűket ismernie? Ez elég világos példa a fokozat megtartásának szükségességére.

A dolgot úgy vélem megoldani, ha a tanuló előleges tanulmánya (vízszintes, függőleges és ferde irány, tájékozódás, két mérték, alaprajz stb. stb.) oly vázlatot vesz elő, a melyen mint néma lapon a vizek, hegyek és mindennemű viszonyok már jelölvék; azután ő ezeknek nevét kiírja, a folyókat pedig áthúzza. Ezzel könnyű módot nyer arra nézve, hogy megjegyzi a folyók haladásának irányát és a többi természeti viszonyokat; kézügyessége pedig fokozódik ily másolás által. Ily módon a didaktika és a kézügyesség követelménye kielégítést nyer. Ha 2—3 lapon ugyanezt megkésztette a tanuló, akkor mind a fölület változatosságának és viszonyainak ismerete megrögződik benne, mind kézügyessége gyarapodik. Csak azután következik ama fokozatnak érvényesítése, a mely Brózik következő vázlatán van: országhatár és hegyrajz. Ebbe már berajzolhatja a tanuló a hangoztatott előtanulmány után a szükséges folyókat és városokat, továbbá megjelöli a hegyek irányát. A következő 2 lap (országhatár, fókhalózat) készítése már csak teljes avatottság mellett lehet sikeres, csak a jelzett bő előismertetés és gyakorlás után várható, hogy idővesztegetés és könnyörtelen pizmogás nélkül készíti meg a tanuló.

Azonban a vázlatok előnyöket is nyújtanak, még pedig akkor, ha a tanuló a tárgyalt előismereteket mind az elméletre, mind a rajzolásra nézve megszerezte. Kiemelem továbbá, hogy mérték is van rajtuk, holott a másik két vázlaton nincs. A papiros igen szép,

a melyen pompásan lehet dolgozni ; nagysága éppen megfelelő, csak azt találom még helyesebbnek, hogy előbb az egyes al- és felföldek külön lapokon legyenek meg, a mint a tanulók az iskolában haladnak, csak azután, mintegy összefoglalásul legyen az egész ország vázlatja : inductive haladunk a tárgyalásnál, tehát a vázlat készítése is így történjék.

Csekély nézetem szerint e gyűjtemény sem foglalja magában azt, a mit az új tanterv a vázlatok készítésével mint eszközt a cél elérésére akar. Azonban reméljük, hogy a szép törekvés végre is diadalra juttatja a jeles tárgyat, a földrajzot, a mely oly mostoha bánásmódban részesül sok iskolában.

Eperjes, 1899. december 20.

Jakobei Dezső.
kir. főgymn. r. tanár.

KÖNYVÉSZET.

Deeke : Italien. Berlin Alfréd Schall.

A berlini könyvpiacz vetélkedni kezd a lipcseivel s ha egyhamar nem is sikerül azt leszorítania, de tagadhatatlanul jó könyvek kiadásával igyekszik magát a felszínen tartani. Ilyen jó, mondhatnám kitűnő könyv Deeke tanár könyve Italiáról, mely gyönyörű kötésben, pompás illusztrációkkal a Kirchhoff-Fitzner-féle „Bibliothek für Länderkunde“ című gyűjteményben jelent meg s úgy beosztás, mint az anyag kiválógatása tekintetében mintául szolgálhatna a földr. monographiáknak. Legsikerültebb a physikai része, mely a geologia és physikai kutatásokat lelkiismeretesen fölhasználva, még Fischer Theobold Italiajánál is áttekinthetőbb tudományos dolgot nyújt; de gyöngébb a klimatologiai fejezete, a mennyiben meg nem okolja a klíma jelenségeket. Pompás fejezete a hydrographiai szakasza. Italia történelme ellenben igen vázlatos; ugyanez mondható a művészet, nyelv és irodalom rovatáról, míg a népről szóló fejezet kelleténél több statisztikai adatra támaszkodik. A könyvnek említett fejezetei a következők : 1. Körrajzolat. 2. A környező tengerek. 3. Felfedezésének történelme. 4. Az ország reliefje. 5. Geologiai szerkezete. 6. Klíma. 7. Hydrographia. 8. Állat- és növényélet. 9. Nép. 10. Történelem. 11. Az ország terményei. 12. Ipar és kereskedelem. 13. Állami berendezkedés. 14. Egyház. 15. Művészet,

nyelv és tudomány. 16. Chorographia. Ez utolsó rovatban a tartományok geographiai rövid képét adja a szerző. Aránylag rövid fejezet a könyvnek többi tartalmához képest. De sajnos, ma ez általános iránya a geographiának, melyet physikai és geologiai túltengésnek lehetne nevezni, hogy nagy gondot fordít az általános viszonyok jellemzésére, de nem törődik a részletekkel, a vidékek, városok, lakósok helyi dolgaival és eltéréseivel. Pedig igen sokszor ezek döntik meg az általánosságokban elmondott theoriákat.

— Cz. G. —

D. Fischer; Italien und die Italiener, Berlin 1899.

Ez a berlini kiadás, szintén igen tanulságos könyv, mely francia mintájú (Bibl. contemporaine) s egy országnak és népének *actúális* képét festi, még pedig nagy higgadsággal, menten az előítélet és előzetes elfogultságtól. A ki az egyesített Italia küzdelmeit, nemzeti fölépülésének nehézségeit ismerni akarja, annak ezt a könyvet ajánlom elolvasásra. A sokat bámult és sokat szidott Italia és talián nép nyugodt elbírálásra talál benne, s talán éppen ezért nem fog tetszeni a szocziáldemokratáknak, a klerikálisoknak, köztársaságiaknak; de végtére a tudomány nem törődik politikai pártokkal s a népet és földjét a maga egész megnyilatkozásában látatja, akár van ez ínyjére a pártoknak, akár nincs.

A 14. fejezetre osztott tartalom czínei következők. 1. A királyság területe határai. 2. A dynastia. 3. Állami közigazgatás. 4. A parlament. 5. Haderő. 6. Pénzügy. 7. Mezőgazdaság. 8. Keresedelem s ipar. 9. Forgalom. 10. Népinevelés. 11. Nép és jelleme. 12. Társadalmi ellentétek és kiegyenlítések (felette érdekes fejtegetés). 13. Italia és a pápaság. 14. Roma.

Cz. G.

Pekár Gyula: Délen és Éjszakon. Két kötet. Athenaeum kiadása.

Pompásan illusztrált, elevenen megírt tárczarajzok gyűjteménye, a szerző itáliai, spanyol és norvég útjában szerzett impreszióinak. Stylje szikrázó, de sajnos tartalma — sovány. A ki okulni akarna belőle, az csalódva teszi le a szép kiállítású könyvet. Spanyolországról p. o. több van a szerzőnek az Uránia színház számára készített kivonatában, mint az I. kötetben. Ez határozottan szépirodalmi, nem geogr. intentióval írt könyv. Ott talán felbecsülük értékét.

— Cz. G. —

Die Fusztenflora der grossen ungarischen Tiefebene von Franz Woenig. Mit einer farbigen Beilage und zahlreichen Pflanzen bildern im Text von Maler-Ernst Kieling. Nach des Verfassers Tode herausgegeben von Dr. E. S. Zörn,

Dozent für Pflanzen- und Tierkunde an der königl. Kunstakademie und Kunstgewerbeschule in Leipzig. Verlag von Carl Meyers Graphischen Institut. Leipzig 1899. Ára füzve 3 mark.

E rendes 8-adrétű I—VIII., 1—146 oldalra terjedő, csinosan kiállított munkának tartalma: A Nagy-Magyar-Alföld, a pusztá, annak tavaszi virítói, a fűves puszták flórája, bepillantás a pusztai kertek- és temetőkbe, a pusztai növényesség védőszerei és phinologiai sajátosságai, a homokpuszták flórája, a sőpuszták növényzete, sóstavak, sómocsárok, a talaj só-kivirágzó pontjai, a romok körül tenyésző növények és azok kísérői, a Nagy-Magyar-Alföld mocsár-növényzete. Igazítások. Tárgyi tartalomjegyzék kettős hasábú 20 oldalon.

A szerző eredetileg az ősi Egyiptom növényvilágával szeretett foglalkozni. Főmunkáját (Die Pflanzen im alten Aegypten 1886. 426. lap.) bőven ismertettük a Közoktatás cz. tanügyi hetilap. 1888. 27—29 számaiban, a másik két füzetes (Am Nil) művét a Földrajzi Közlemények 1895. 28—29. lapján. A csodás Nilus szeretete vonzotta őt a magyar Nilushoz, a Tiszához; 1890. és 1895-ben útazta be hazánk nagyobbik Alföldét és e két útja eredményeül két munkája szülemlett meg. Az egyik 12 $\frac{1}{2}$ íven, szépen illusztráltan, „Eine Pusztenfahrt. Bilder aus der ungarischen Tiefebene“ czímen, a másik 16-odrétű 92. oldalon Hej die Pusztá czímen 7 magyar népdal fordításával, hozzájuk zongora kíséret is járult. Ez a két munka inkább magyar társadalmi képeket nyújt, a Pusztenflora ellenben a Nagy-Magyar-Alföld természeti rajzát adja.

Kevés német utazó van, kit hozzánk nyílt szív vezet, ő a nyílt szívvel jövők egyike volt, nyílt szíveket is talált. Fájlalhatni méltán a 47 évet alig élt, rokonszenves természettudós halálát, a ki eljött volna hozzánk 3-szor is, mert megszerette a magyart; a levélbeli összeköttetést híven ápolta itt szerzett ismerőseivel és írt volna még felőlünk, hazánkról elfogulatlan érzelemtől vezetett ékes tollával többet is.

H. I.

Siam das Reich des weissen Elefanten von Ernst von Hesse-Wartegg. Mit 120 in den Text gedruckten und 18 Tafeln Abbildungen, sowie 1 Karte von Siam. Leipzig. Verlagsbuchhandlung von I. I. Weber 1899. Ára füzve 12 mark.

Nagy 8-adrétű I—VIII., 1—252 oldalra terjedő díszmunka. 8 néprajzi, 5 épületkép, 5 arczkép, 2 nagy iráskép gazdagítja mint melléklet és mivel az egész könyv pompás papírra van nyomva, a szövegeképek is versenyeznek szépségben a mellékletekkel; több közülök egész lapot foglal el. A képmellékletek között is van két színezett, de kivált szép kiállítású a térkép-csatolmány 1 : 10.000,000

arányban és F. Debes új kézi atlaszából kölcsönzött lap, melyen nemcsak az angol és francia érdekhatarok világosan jelezvők, de a tengeri hajók útvonalai is Hátsó-India körül.

Hesse—Wartegg ezen munkájában is a tőle megszokott alaposággal ír, leírásai nagyrészt autopsia után készültek és ezért szinte forrásmunkául válik be könyve, mert a sziami irányadó körök minden tudnivalót rendelkezésére bocsátottak. A mellett számot ad a fölhasznált irodalomról, mely Sziamot 1829—1899. között tárgyalja, s e 30 angol, francia, német művet czím szerint sorolja föl híven. Előadás-módja vonzó, alig tudja az ember a kezéből letenni, ha a könyv olvasásába fogott, — csak az kár, hogy nem nyomatta a kiadó a világirodalomba beillő munkát nemzetközi betűkkel, a melyek gömbölyűségöknél fogvást kellemesebbek a szemnek.

Tartalmát visszatükrözik a fejezetek czímei: A Menam-folyó; Bangkok, a mesés város; Tshulalongkorn, Sziam királya; annak palotája, a királynék s a hárem; a fehér elefántok, a királyi udvar ünnepei, a bangkoki előkelő társaság; mikép kormányozzák Sziamot?; a főváros buddha-templomai: kolostorok, papok, iskolák; a sziamiak lakásai, a bangkoki bazárok, a színház Sziamban; Wat Jaket rémletességei; a khinaiak; a nők élete és a menyegzők; igazságszolgáltatás, börtönök, kivégzések; Sziam védereje; Bangpain, Sziam Versailles-e: királyváros-romok; az úszó Ajuthia, az elefántok és vadászatuk, Sziam állatvilága; babona, szellemektől való félelem, istenítélet: földművelés és talajtermések, Sziam haszonfái; Koshitshang a sziami Ostende, a teak-fa és nyérése, sziami pénzek. pálmalevél-könyvek, Sziam királyai; vasútak, az ország múltja és jövője.

H. I.

Szabadka szabad királyi város ismertetése. A magyar orvosok és természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX-ik vándorgyűlése alkalmára a városi törvényhatóság megbízásából szerkesztette id. *Frankl István* ny. kir. főgymnasiunmi igazgató, a Ferencz József-rend lovagja. Szabadka. Krausz és Fischer könyvnyomdája. 1899. Emlékkül kapták a vándorgyűlés tagjai.

A 8-adrétű 212 oldalra terjedő munka végéhez Szabadka utca hálózatának színes térképe járul csinos kivitelű 1 : 11,000 mértékarányban, készítette 1899. július 1-én ifj. Frankl István városi főmérnök. A munka képmellékletei. 1. Városháza. 2. Kossuth-utca a Mária-Terézia park felől. 3. Főplébániai templom és prépostlak. 4. Mária-Valéria kórház. 5. Közvágóhíd. 6. A Szent István-tér éjszakai oldala. 7. Palicsi emelet a főépület. 8. Fő-parkbejárat. 9. Tó-részlet a női uszodával. 10. Vermes-korzó. 11. Tó-részlet és

és vízgyógyintézet. 12. Lujza villa. 13. Részlet a Polyákovics-villából. 14. Városi szegényház. 15. A földműves iskola fő-épületei. 16. Községi elemi népiskola. 18. Községi főgymnasium. 19. Nemzeti casino. 20. Pest-szálloda és színház. 21. Szent-György templom. 22. Mária-Terézia parkrészlet.

A leírás tartalma: Szabadka város története. 2. Természeti viszonyok. 3. Népmozgalom. 4. Közegészség. 5. Gyógyintézetek. 6. Közegészségügyi berendezések. 7. Palics fürdő. 8. Közegészségügyi, társadalmi tényezők. 9. Jótékony intézetek. 10. Közgazdaság. 11. Ipar, kereskedelem. 12. Közművelődési tényezők. 13. Szabadka város háztartása. 14. Szabadkai kalauz. 15. A szerkesztő zárszava, hol felsorolja a könyv egyes részeinek a megíróit. Még egy melléklet a születés, halálozás és házasságok számát tünteti fel 1869—1898. évek között. Legerősebb volt a halandóság 1892-ben a házasság-kötések száma 1895-ben, a lélekszám gyarapodása 1898-ban. Szabadkának és Kecskemétnek közös baja, hogy fölszökő artézi kútvizet nem bírnak nyerni; minek oka az, hogy mind a két város a környezetéhez viszonyítva dombháttra építkezett és csapadékvíz gyűjtői, az erdők körös-körül alantabb szintájon fekszenek. Mind a két város belterületén 3 m. mélyen marad a fölszín alatt az artézi kútúrás vize.

H. I.

* **The norwegian north polar expedition 1893--1896 scientific results. Edited by Fridtjof Nansen.** I. kötet negyedikalak I—VIII. és 1—379 oldal, 46 táblával. Ára vászonba kötve 40 mark. Megjelent Leipzig-ben Brockhaus F. A.-nál.

Ezen nagyszabású műnek az a célja, hogy az 1893—1896-diki norvég éjszaksarki expedíció tudományos eredményeit értekezések egész sorozatában megismertesse.

„Szerencsés voltam“, írja Nansen, „munkám elkészítéséhez az egyes tudományágak elsőrangú képviselőit megnyerni; kik mindannyian a legbarátságosabb készséggel vették át a feldolgozandó anyagot. A *Fridtjof-Nansen-Fond* segítségével a mű kiadásának költségei fedezve vannak. Ennek folytán reményelem, hogy abbeli törekvésem, hogy munkám kötetei tartalomban és alakban a norvég nemzetnek s expedícióm bátor tagjai buzgó s fáradhatlan munkáságának becsületére váljanak, sikerülni fog. Művem előmunkálatainál szemelődött tartottam, hogy a Föld ismeretlen régióin jártunk, hová a legközelebbi időben valószínűleg senki sem fog eljutni. Megfigyeléseink tehát kiválóan becsesek s ennél fogva súlyt fektetek arra, hogy azokból semmi sem maradjon el, hanem minden legkisebb részletük

feldolgoztassék. S miután ezen munka, valószínűleg sok éven át fő forrásmunka leend, iparkodom minden adatát oly megbízhatóan adni, amint csak lehet s legtöbb esetben az eredeti megfigyelés adatait közlöm. Ez által az olvasó azon helyzetbe jut, hogy saját maga ítélheti meg, hogy az eredmények és végkövetkeztetések mily mérvben találók s esetleg maga is vonhat le belőlök következtetéseket. Ezen eljárásom miatt a legtöbb részben, nevezetesen az astronomiai, meteorologiai, magnetikus, oczeanikus és az éjszaki fényre vonatkozó megfigyeléseket tárgyaló részekben, munkám nagyon terjedelmes leend ugyan, de úgy hiszem ez csak emelni fogja tudományos becsét.

Hogy az egyes értekezéseket a tudományos világ mielőbb kézhez kapja, azokat, eltekintve minden systematikus sorrendtől, oly egymásutánban teszem közzé, amily sorban azok elkészülnek. Mindenik értekezés külön lapszámozást kap s így minden hivatkozás könnyű lesz.

Nagyon becses lesz jövőendő expeditiók számára azon értekezés, melyet *Colin Archer* a *Fram* építőmestere írt meg magáról a hajóról, melynek az elért siker nagy része köszönhető.

Kívánatos lett volna, hogy a munka I. kötetéhez oly térkép legyen csatolva, melyen a *Fram* egész útvonala, valamint szán-útazásaim vonala is pontosan feltüntetve lenne. Amde az ily térkép csak az összes astronomiai megfigyelések feldolgozása alapján készíülhet el, mely munkát Geelmuyden tanár végez, de még be nem fejezhetett s így a térkép csak a II-ik kötetben fog megjelenni, mely reményilem az I-sőt hamar fogja követni. Az egész mű valószínűleg 5—6 quartkötetből fog állani, s körülbelül két év alatt fog megjelenni. Az egyes kötetek ára, az I-ső kötet áránál alig lesz magasabb. A mű csak angol nyelven fog megjelenni. Tervezem, hogy a mű végén az expeditio összes tudományos eredményeiről áttekintést is adjak.“

A mű I-ső kötetében a következő értekezések vannak :

1. *Colin Archer. The Fram.* 16 oldalon 3 táblával.

A hajó építője a *Fram* szerkezetét a legrészletesebben írja le s azt is előadja, hogy a jégbe való szorítások alkalmával a jégnyomásnak mily hatása volt a hajóra.

2. *J. F. Pompecky és Nansen. The Jurassic Fauna of Cape Flora.* Flora-Cap geologiai térképével, melyet Nansen maga készített. 147 oldal, 3 táblával s a szövegbe nyomott 21 képpel.

Itt a bevezetést Nansen írta Flora-Cap és vidékének geologiai

alakulásáról saját vizsgálódásai alapján. A továbbiakban dr. Pompecky értekezik s egyes esetekben illusztrálja is a Flora-Capon talált fossiliákat s tanulmányozza a stratigraphikus eredményeket is, továbbá a Ferencz-József-föld geologiai fejlődését.

3. *A. G. Nathorst. Plants from Franz Josef Land.* 26 oldal, 2 táblával és 6 szöveggéppel.

Nothorst tanár a palaeophythologiában tekintély, értekezik s illusztrálja is azon fossil-növényeket, melyek Flora-Capnál találtattak s megállapítja azok geologiai korát.

4. *Robert Collet és F. Nansen. An Account of the Birds.* 53 oldal és 2 táblával, melyek közül az egyik színezett.

Ebben a cikkben felsorolják mindazon madarakat, melyeket az expeditio alatt megfigyeltek az idő, hely stb. megjelölése mellett. Az értekezés négy fejezetre oszlik: a) A szibiriai part 1893. őszén. b) Az első nyár a jég közt 1894-ben. c) Nansen és Johannsen szánútazása 1895—1896-ban. d) Az utolsó két nyár a Fram fedélzetén 1895—1896-ban. Biologiai adatok gyűjtése s a kevésbé ismeretes *Rodostethia rosea* nevű sirály leírása fiatal példányok alapján.

5. *G. O. Sars. Crustacea.* 137 oldalon, 36 táblával.

Sars tanár a crustaceak alapos ismerője, mindazon crustaceákat leírja, melyek a *Fram* útazása alatt az Éjszaki-Jegestenger mélyéből gyűjtettek. Sok új faj találtatott, melyek Sars tanár által rajzolt 36 táblán vannak bemutatva.

Az egész mű bizonyára forrásmű lesz a geographusok, astronomusok, meteorologusok, oceanographusok, botanikusok, zoológusok, geológusok és palaeontológusok számára. *Berecz A.*

Budapest környéke. Gyakorlati kalauz kirándulók, turisták és a természet kedvelői részére. Írta: dr. *Thirring Gusztáv*, a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója, a Magyar Turista-Egyesület központi titkára. Számos képmelléklettel, tervrajzzal stb. Kiadja a Magyar Turista-Egyesület Budapesti Osztálya. Előfizetési ára (díszes vászonkötésben) tagoknak 3 korona, nem tagoknak 4 korona.

A Magyar Turista-Egyesület Budapesti Osztálya kiadásában a fenti cím alatt megjelent könyv oly munka, melynek közrebecsátását általában természetkedvelő közönségünk a legnagyobb örömmel fogadhatja. Ilyen, kizárólag a főváros környékét tárgyaló munka irodalmunkban eddig nem létezett s így a turista, ha a Budai-hegység eléggé ismert határából kilépett, tájékozatlanul és tanácstalanul állott az előtte ismeretlen hegyvidék előtt.

Budapest környékének kalauza szorosán a közönség gyakor-

lati igényeinek szem előtt tartásával készült s oly vezetőkönyv kíván lenni, melynek segítségével a turista vagy a természet kedvelője minden egyéb utbaigazítás nélkül bejárhassa fővárosunk környékének eddig nagyon is kevésbé méltatott hegyvidékeit. A fősúly tehát a gyakorlati tudnivalókra van fektetve, így minden egyes kirándulásnál megtalálja az olvasó az útvonal tűzetes leírását, a menetidő beosztását, a közlekedésre és az elszállásolásra vonatkozó adatokat, a hegycsúcsokról kínálkozó kilátás tűzetes ismertetését. Kalauzunk azonban a szoros értelemben vett Baedekerszerű közleményeken kívül még sok topographiai és történelmi anyagot ölel fel, mely általában a vidék ismeretét előmozdíthatja.

Budapest környékének kalauza felöleli a főváros egész környékét, melyet a természetkedvelő közönség könnyű szerrel, 1—2 napi idő alatt bejárhat. Rendelkezésénél fogva legtűzetesebben ismerteti a kies hegyvidékeket, nevezetesen a Budai-hegységet, a Pilis hegycsoportját, a Vértest, a Gerecsét és a Börzsönyi hegységet; ezenkívül azonban a főváros környékének lapályos és dombvidékeit is tárgyalja, még pedig éjszak felé Szandáig, kelet felé Hatvanig, dél felé Ráczekevéig és a Velencei-tóig, nyugot felé Zsámbékig és Tatáig. Függelékül a Mátra- és Bükk-hegység leírása van csatolva.

Képek tekintetében sok újat nyújt a kalauz. Amateur-fotographusaink legjobbainak képeiből választattak ki a Kalauz részére szükséges képmelléletek, melyeknek legnagyobb része még eddig sehol meg nem jelent új felvételekben mutatja be hegyvidékeinknek eddig kevésbé méltatott szépségeit. A régészeti emlékekről nyújtott tervrajzok szintén emelik a munka értékét. — *ba.* —

A Magyarországi Kárpát-Egyesület évkönyve. XXVII. évfolyam 3 melléklettel. Szerkesztette: *Lövy Mór.* Az egyesület kiadványa. Központ székhelye *Igló.* Nyomatott Schmidt József könyvnyomdájában 1900. Fűzve kiszolgáltattott illetmény évi 4 korona tagdíj ellenében.

A 190 oldalra tetjedő kötet tartalma: I. Értekezések. 1. *Siegmeth Károly*: Utazás az Erdélyi Érczhegyben és Bihar-Kodru-hegységben, a kalugyeri forrás bő ismertetésével. 2. *Englisch Károly* lovag: A Magas-Tátra és az Alpok. Összehasonlító tanulmány. 3. *Weber S.*: *Berzeviczy Gergely Ferencz*, a turistika egyik úttörője 100 év előtt. 4. Dr. *Hartlaub Gusztáv*: A központi Kárpátokból „Berg auf und Berg ab“ cz. művéből. 5. Dr. *Czirbusz Géza*: Az Ozernya-tónál. 6. Dr. *Czirbusz Géza*: A Hoverlának problémái. II. Egyesületi ügyek. III. Halálozások. (Zimann János, dr. Sontagh Miklós, Bexheft Mór). Csinos műmelléletei: a Tátra-csúcs, meg a

Felkai zuhatag képe, a harmadiknak megjelenését 1901-re igéri az évkönyv.

H. I.

Középiskolai földrajzi atlasz. A nm. vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából, Cholnoky Jenő közreműködésével, a középiskolai új tanításterv szellemében tervezte és rajzolta *Kogutowitz Mauó.* I. a középiskolák I-ső osztálya számára. Harmadik, tetemesen bővített és javított kiadás. Kogutowitz és Társa magyar földrajzi intézete. Budapest, 1900. Ára fűzve 2 korona.

Ez az újjá alakított térképi mű szinte pazar fényű kiállításban 11 lapon jelent meg és azokból 7 egészen új. Ezek: 1. A térképpel való ábrázolás alapfogalmai. Igen szép a látókör síkjának két ábrázolása, a térkép vetítése a nyugoti féltekére, — de kivált gazdag Budapest vidékének a madártávlati és átnézeti térképe 1. 2. 4 milliomod arányú méretekben. Sajnálni lehet, hogy kimaradt belőle a budapest—esztergomi vasút vonala, csinos ellenkarja lett volna a budapest—hatvani vonalnak. 3. Budapest fő- és székváros 1 : 40,000 arányban a legújabb változások figyelembevételével. 5. Magyarország geológiai térképe Cholnoky Jenő tervezése után 1 : 2.400,000 mértékarányban. Ez a szomszéd országok talajanyaga feltűntetésére is kiterjeszkedő térkép fénypontja a 10-ik számmal együtt az egész műnek. 6. Kettős meteorológiai térkép Magyarországról; mind a kettő 1 : 3.875,000 arányú. A melyik a hőmérsékleti viszonyokat tünteti föl, 14 színben kifejezett skálával ábrázol. Kecskemét évi közepes mérsékletét 10·3 C. fokra jelzi, holott az 11·3° C.; Chavanne atlasza is annyira adja a Kecskeméten működött ezredorvosok sok évi följegyzése alapján; úgy tapasztalta Hanusz is 1883 óta vezetett észleletei nyomán s azt kifejezte „Nagy Magyar-Alföld 1895.“ cz. munkájában, valamint Kecskemét Monographiája I. kötetében 1896-ban és a magyar orvosok, természetvizsgálók szabadkai vándorgyűlése munkálataiban 1899-ben. A másik térkép az esőzési viszonyokat 10 fokos skálával milliméterekben adja. Legtöbb csapadék van Fuzsinéban, legkevesebb Kondoroson Békésben (510 mm.). Sonklar 1882-ben Nagy-Szombat környékét vallja esőben legszegényebb vidéknek 451 mméterrel és saját szerű, hogy ott is van 2 Kondoros a vármegyében.

A 7-ik lap szintén kettős. Egyikök a légnyomás és szelek elosztakozását ábrázolja Magyarországon kilencz színben. Versezen, Pancsován, Temesvárt a délkeleti szél van uralkodóul feltűntetve és hogy kivált télen gyakori. A helyi észleletek áprilisban mutatnak ki legtöbb délkeleti légáramlást, de akkor sem túlnyomó

egyéb irányokkal szemben. A térkép másik fele egész Európát ábrázolja 1 : 30.000,000 arányban.

A 9-ik lap Magyarország megyei és közlekedés térképe 1 : 2,400.000 arányban.

A 10-ik lap Magyarország néprajzi térképe és 9 színben ábrázolja a nemzetiségek elterjeszkedését; a lap mértékaránya körülbelül olyan mint a 5. számúé és szintén Cholnoky tervezete után készült. A 2. 4. 8. 11. számú lapok a megelőző kiadásból valók. Csak a rájuk nyomot számjelzés zavar, mert bár a megfelelő helyen vannak a lapok, de a számuk mást mutat. Jó lenne talán inkább a lapok tiszta hátsó felének éjszakkeleti sarkára nyomatni a számokat, könnyítené a lapok keresését.

E pompás mű elsősorban a középiskola tanulói számára készült, de helyes volt azt olyan kivitelben adni, hogy méltó helyet foglalhat el minden művelt ember asztalán. Talán minden ízét a kis tanuló még nem érti meg, de megkedveli benne hazája földjének, klimai és néprajzi viszonyainak a hű és tetszetős ábrázolását.

H. I.

A csapadék eloszlása napszakonkint Hegyfokj Kabostól. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1899.

A matematikai és természettudományi értesítő XVII. kötet 4. füzetéből levonat ez a 22 oldalra terjedő fizikai földrajzi dolgozat, mely kiváló érdeket abban költ maga iránt, hogy hazánk természeti viszonyainak ismeretét terjeszti. Hazai adatai egyrészét (Tardos, Bánhorvát, Túrkeve 1887—1898) ő maga gyűjtötte, de a többi magyar (Budapest, Ó-Gyalla) adatokat összeveti az egész Föld 34 jellemzőbb pontján tett megfigyelések eredményeivel s kiönteti, hogy az egyes helyi kivételek leszámításával a legtöbb eső délután 2—8 és reggel 2—8 óra között lép föl.

Megelőzője volt ennek a dolgozatnak a következő című: Die Bewölkung in den Ländern der ungarischen Krone, mely Berlinben és Budapesten a Mathematische und naturwissenschaftlichen Berichte aus Ungarn XVI. kötetében jelent meg. Ezen 16 oldalra terjedő tanulmány tartalmát visszatükrözik a címei: A felhőzet tanulmányának fontossága, az adatok, a rendes középérték, az adatok egyneműsége, az éves időszakosság, annak okai; a felhőzet, a csapadék s a folyók vízállása, az állomások adataiból levont havi és évi középérték. E tanulmányok kivált érdekesek hazánkban, melynek területe mint földrajzi egész; úgy elhelyezése, mint kialakulá-

sára nézve elít a szomszédaitól sokban; de a felhőzet gyakoriságától függő vízbőségét nyugoti és déli szomszédaitól nyeri, délkeleti és kis részben éjszakai szomszédjának adja át. *H. I.*

1900. Politikai és közgazdasági évkönyv. Politika, közgazdaság, hadügy, kultúra, főváros. Szerkeszti Székely Sámuel. Ára 8 korona Budapest 1900. Singer és Wolfner bizománya.

E közép 8-adrétű I—XII., 1—664 oldalra terjedő munka tartalma: Történet és alkotmány Európa államai. Tengerentúli birtokok. Ázsia államai. Afrika államai. Amerika államai. Ausztrália államai. Az év története. Az uralkodó családok, államfők, követségek, kormányok. Hadügy. Magyarország politikai története 1809—1867. között. Nemzetiségi kérdés Magyar alkotmány. A parlamenti év története. A magyar képviselő- és főrendiház tagjai. Állami és közgazdaság. Pénzügyi útmutató. Közoktatás és kulturális intézmények. Budapest.

Szerencsés gondolat volt ilyen évi almanach összeállítása, a melyhez munkásokul a szerkesztő kiváló és az előszóban négyrészt megnevezett írókat kért föl. Így épült föl ezen közéleti útmutató, tanácsadó, melyet nem nélkülözhet az, ki a napi, hazai és világ-eseményekben tájékozódást keres. Ez a Bädeker módjára puha borítékú egész vászonba kötött vaskos könyv, melynek használatát a lapok homlokára vetett verszáliák is tetemesen könnyítik, teljes fölvilágosítást bír adni a legfontosabb politikai és közgazdasági kérdésekben mondhatni az egész világról. A kiadók lényeges szolgáltatott tettek a magyar kulturának és földrajznak, hogy e könyv megjelenését lehetővé tették. *H. I.*

Útazás a természetben. Irta Platz Bonifác dr., cisztercita, a szeged tankerület kir. főigazgatója. Budapest (1900.) Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. Ára fűzve 2·4 korona.

E 8-adrétű I—VIII., 1—180 oldalra terjedő, stilizált, díszes címlappal ellátott magyar kozmoszt 77 kép illusztrálja, némelyik egész lapot foglal el. A képek nem mind újak, de valamennyi jól választott és jellemző, nagyrészt a művészeti érzék fejlesztésére is alkalmas. A nyomda szintén megtette a magáét, tudva azt, hogy a jó papír hordozza a kép szépségét; olyanra nyomatta a tapintatos kiadó cég az egész művet, mely nemcsak a magyar művelt olvasó közönség asztalát díszítheti, de a külföld nyomda-termekeivel is kiállja a versenyt.

Az egész mű physika-földrajzi. Jó hasznát veszi magyaráza-

tainál, mutatásainál a tanár az új tanterv teljes életbelépésekor a IV. osztály physika óráin, — de az érettebb tanúlóság is haszonnal forgatja, mert ismereteit nemcsak ébren tartja, de bővíti is belőle. A mellett jótékonyan fegyelmezi a gondolkodást lépten-nyomon a szigorú kritikai elv és módszer, mely a művön vörös fonálként átvonul s a megállapított tényeket megkülönbözteti az elméletektől, a melyek sok esetben még bővebb bizonyításra várnak; rájuk esküdni ma korai volna. Megtetszik a művön, hogy irányítani képes tanferfiú alkotta meg. Noha a szerző a német világirodalomban is ismeretes, magyar munkája mégis oly törő met-szett magyarságú, hogy minden tárgyalása magyar észjárással szól az olvasóhoz. Amellett a nyelvezete választékos, irálya szép prózai, — nem az az affektált könnyedség ömlik el rajta, a milyent a lapok szépprózára törekvő írőinál gyakorta érzünk, hanem természetes és keresetlen, a tárgyalt ismeret-anyagnak megfelelő.

Legjobban ajánlja azonban változatos tartalma: I. Természet tudományi kérdések (a könyv terjedelméből 36%). Az anyag és erő. A világ eredése. A Föld fejlődése s az organikus élet eredése. Fajkeletkezés. A leszármazás elmélete és az ember. II. Vázlatok a földrajz és természetrajz köréből. A Föld színének változása. A kontinensek s azok lakói. A folyamok. A hegységek. Tűzhányók. A növényi élet s a sivatagok. A tengervíz mozgása. A levegő mozgása. A szarvasok vándorlása. A vad és félkultur népek kedélye. Az állatok szellemi világáról. A tengeren s a sivatagban. E záró fejezetet szerző 1896. telén Egyiptomban tett útazása emlékeiből állította össze.

H. I.

Balbi Adorján egyetemes földrajza a művelt közönség számára. Ujból megírta és tetemesen kibővítette dr. Czirbusz Géza kegyesrendi főgymnasiunai tanár. A szövegbe nyomott számos ábrázolattal. Ötödik kötet. Első rész Európa. Az Alpok és Kárpátok hegyvidéke. Nagy-Becserek. Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája 1899. Ára füzve 4 korona.

Ez a teljes czíme a nagy 8-adrétű I—VIII., 1—448 oldalra terjedő munkának, mely *Szabó Ferencz* nagybecskereki apát-plébános kiadásában a „Történeti, nép- és földrajzi könyvtár“ LXVII-ik kötete gyanánt jelent meg. A munka megelőző részeit behatóan és rokonszenvesen ismertette folyóiratunk. Az I. kötetet Dr. Jankó János (1893. 229—232), a II. és III. kötetet Hanusz István (1895. 217—218. 1896. 88—89.), a IV. kötetet Berecz Antal (1897. 225—227.) Ez a kötet még aktuálisabb ránk magyarokra nézve, mint az előzők, mert hazánkkal tüzetesen foglalkozik. Tartalma:

Európa az Atlanti óceán művelődés körében, felfedezésének története, világhelyzete és jelentősége, körrajzolata és tagoltsága, plasztikája, vízrendszerei. A ránczolt terület hegységei. Az Alpok. A Kárpátok (övező hegységek, hegyszigetek). A Dinarai hegység. Magyarország medenczéi.

Előszavában azt igéri és könyvében beváltja az író, hogy mint a gyűrdési geológiai elvnek híve, geológiai alapon csoportosítja földrészünk fölületi formáit s hazánkra nézve ő kísérli meg annak a teljes alkalmazását, Magyarország arczatát, ábrázolását geológiai alapon összefüggőleg leírni, noha Umlauf a Kárpátoknak geológiai alapon való csoportosítását lehetetlennek mondotta Supan hasonló német kísérlete ellenére. Teljes tudatában van Dr. Czirbusz úttörő vállalkozása nehézségeinek, itt-ott kockázattól sem riad vissza, — mert a mellett, hogy az anyatermészet nem mindenütt dolgozott alakításaiban a geológusoktól felállított szabályok szerint: a geológiai felvételek is csak emberi munka, nem nélkülözve a hézagot, sőt tévedést sem stb.

Suess, Penck, Supan. Inkey, Loczy, Halaváts előmunkálatai alapján szerencsével megy bele az Alpok és a Kárpátok genetikai fölépítésébe, ábrázolásába a bezárt medenczékkel együtt; kitér a szebb, jellemzőbb tájak leírására is, részint mások rajza után indulva, részint arra a biztos tudásra helyezkedve, a melyet autopsziából merített és ez a rész tetemes, mert a haza nagy részét bejárta szerző. A természeti viszonyok talajdonfiguráció alapjára állítja az anthropogeographiai megjegyzéseit és ez a felfogás módja nem taposott ösvény.

Hazánknak pl. a kettős monarchia keretében való döntő szerepét helyesen úgy oldja meg, hogy mivel a Kárpátok a Habsburgokat uraló országoknak legterjedelmesebb hegységrendszere, van abban földrajzi következetesség, hogy a Duna közép szakaszát s a Kárpátokat magába foglaló Magyarországot teszi újabban központjává, a monarchia súlypontjává a bécsi politika. Épen így jegyzi meg a Dinara hegységzerről, hogy a horvátok politikai álma, a háromegegy királyság (horvát-dalmát-bosnyák) a természeti viszonyok sugalma; Magyarországnak azonban azt a kezéből kibocsátani nem szabad, mert az európai emberiség oceanikus a törekvéseiben. Fölsimerték ezt az Árpádok, utódaiknak kár volt ott a köteléket meglazítani engedni.

Az Alduna vidéke leírásánál földrajzilag valószínűbbnek tartja Mérei történetírónak állítását, hogy a Duna mentén jöttek be őse-

ink Magyarországra, mint a Névtelen (Anonymus) nézetét, mely a Kárpátok keskeny szorosain keresztül vezet be őket. Midőn, ugymond, az ősmagyarok a Fekete-tenger s az Etelköz mellékéről a Közép-Duna völgyébe iparkodtak, az oly természetes kényszerűség vele, mint mikor valaki a hegy tövéből annak tetejére kapaszkodik.

Helyreigazítja az elterjedt hiedelmet, mely a Inn-folyónak ad elsőséget a Duna fölött; kimutatja, hogy a Duna a nagyobb Passau mellett, mint az ott beléömlő Inn, amelynek odáig 193 kilométerrel rövidebb a pályája, mint a Dunáé. És noha a főfolyó a víznek jó $\frac{1}{3}$ -ad részét a Boden-tóba csempészi át, mégis csak száraz nyárban teszi vitássá fölötte az Inn az elsőbbséget mikor a Duna felső szakaszán kevés eső jár, az Alpok jégáraitól ellenben erősen facsarja a száraz hőség a hóolvadékot s annak tetemes része az Inn medrében talál levezető csatornát.

Erdekes tudnivaló, hogy Ausztriának, is van Ferencz József-csúcsa, a 3155 m. magas Cima di Brenta havas, — mi a legmagasabb hegyünket a Gerlachfalvi-csúcsot tiszteltük meg a magyar király nevével. Nyelvismeretével a szerző a nem magyar hangzású hegy-neveink jelentőségét nagyon sok helyt kimagyarazza, — de amellet méltán kel ki a kellő ok nélkül szaporodó névváltoztatások ellen, mert azok a néptudatba nem igen mennek át és félszáz év alatt valódi bábeli névzavar támad majd az orographusok és turisták sorsa nehezítésére.

A Kocs (Velki Chocs) lipthói hegyoron nevét szűz-nek, meghódíthatatlannak jelzi. Tény, hogy igen meredek, de voltak már e csús tetején téli időben is. Azt azonban tagadja, hogy kocsiformája van. A ki azt forgalomba hozta (Kárp. Egyes. XIX. 49.) úgy szól, hogy kocsiképet akkor mutat a Kocshegy, ha párák fátyolozzák el az alját s a belőlők fölül kimaradt csúcs adja az imitációt. Lehet, hogy dr. Czirbusz nem épen olyan körülmények között látta, de az ő geolog-geographus szeme nem ideálisát úgy, mint a természeti különlegességeket hajhászó turistáé.

Számot ad az Alduna szabályozás ama mozzanatairól is, melyek a Vaskapu-csatorna megnyitása óta merültek föl, — de nem elég bátran szól a koshava (délkeleti szél) felől, melyek a Duna-Tisza mederfejlődésére oly túlhatalmas geologiai módosító erőt tulajdonít Stefanovic, hogy a német geographusok arra, már mint igazságra erősen esküsznek rá, holott szolt már annak a légből kapott elméletnek a tarthatatlan voltáról folyóiratunk (Földr. Közl.

1890. 188—191.) És dr. Czirbusz könyve elég súlyos arra, hogy a külföldre kiszivárgott helytelen fölfogások élet csorbítsa, — kár, a kosharcz ügyben nem tette.

Jellemzően nevezi az Alpokhoz képest a Kárpátok emeltebb részeit alhavasoknak, mivel vállaikon ma glecser nincs. De azt a megokolást teljesen hamisnak tartja, hogy a lejtők meredek volta miatt nem marad meg rajtuk a jégár képződéséhez elegendő örökhó. A glecser hiányt egyedül Keleteurópa száraz éghajlatának rója föl okul, — holott Keleteurópa talán akkor sem volt csapadékban gazdagabb, mikor a Kárpátok ormai még magasabbak és szélesebb vállúak voltak, mint ma. A mely kárpáti részeket havasoknak szoktunk nevezgetni, azok ma valódi rom-maradványok; a Magas-Tátra, a mármarosí keleti és az erdélyrészi déli hegyvonalakban ma is sok még a glecser nyom, sziklacsúszolat, morena.

A Földközi tenger valódi hossza 3800 km. (40°41') az északi szélesség 35-ik parallelje alatt, mint folyóiratunk (Földr. Közl. 1891. 355—366) kimutatja. Téved tehát Balbi a 3000 km. (36°) mértékkel, a VII. kiadás már 3600 kméteresnek adja a jelzett tenger hosszabbik tengelye méretét.

Murány leírásánál inkább idézhette volna dr. Czirbusz a „Magyarország útirajzokban. Szerkeszti Borostyán Nándor című munka III-ik kötete 123—124. lapját, mint a Wort und Bild. Zürich 1890. 252. lapszámát. A Magas-Tátra központi részének a 198. lapra nyomott kis térképét pedig inkább elhagyhatta volna Balbi újra megírója, ha annak a kartonnak magyarra fordítása új metszése költségesnek mutatkozott.

Elsietésbeli dolog az is, hogy Dévény helyett (139., 140. és 145. lap) Theben helynév szerepel, — valamint ellenben nem volt helyes a magyarországi Roman-t, mely mellett 1130 m magas Radhorst hegy emelkedik, Rozsnyóra fordítani. Mind a két eset zavart okoz. Az Elba helyett is helyesebb az Elbe, hogy a nem egészen szakjártas művelt közönség, a ki számára a könyv készült, az olasz szigetet a német folyóval össze ne téveszsze.

Fatális sajtóhibák: Buziás Baziás helyett, Sanfranconi Lanfranconi helyett, a Balaton középmélység értéke 2 kméterrel, a Csorbató magassága 351 méterrel, — amott a k betű a fölös, emitt az l ezres maradt el. Ugyanezen számba mehet a tulajdon személynevek, geographiai és botanikai nevek helyesírásában észlelhető nem egy tévesztés. És mind ezek ilyen számottevő munkában fordulnak elő, a külföld bennünket tudományos tekintetben megbiz-

hatalatlanokul kezd majd venni, mert azokat a neveket a magyarul nem tudó is ismeri. Megérdemelné pedig dr. Czirbusz könyve, hogy teljes kifogástalan tolett-ben jelenhessen meg a könyvsokadalom terén; mert ez a munka nyereség a földrajzi irodalomban, — némelyik része, mint pl. az Ős-Mátra egész magas lendülettel, honfiúi szeretettel megírott fejezet. Melegen ajánljuk az olvasók figyelmébe és várjuk a befejező részeket.

—H. I.—

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Felolvasó ülés 1900. április hó 26-án a tudományos Akadémia üléstermében.

Az elnökök távollétében *György Aladár* lev. és vál. tag elnökölt.

Az ülés tárgyai voltak:

1. *György Aladár* lev. tag. bemutatta gróf *Zichy Jenő* tisz. tag ázsia utazásáról szóló nyolcz kötetre tervezett nagy művének első kötetét.

2. Dr. *Jankó János* társ. titkár bemutatta és ismertette *Fridtjof Nansenn* következő című legújabb munkáját: „The norwegian north polar expedition 1893—1896 scientific results. Edited by Fridtjof Nansen“ I. kötet.

3. *Juhóczy Dézso* eperjesi főgymnasiaumi tanár, r. tag értekezett a térkép-vázlatokról, melyet érdekes felszólalások követtek.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

VEGYESEK.

* A „Societatea Geografica Romina“, a Romániai Földrajzi Társaság f. évi június hó 28-án ünnepelte meg 25 éves fennállását. Az ezen alkalomból tartott rendkívüli ülésen a román király elnökölt. Ő nyitotta meg a díszülést, mire a társaság egyik alelnöke Manu G. tábornok válaszolt. A társaság 25 éves működését Bratianu C. I. tábornok vázolta. Az ülés utolsó tárgyát Racovita Emil utazó értekezése képezte a belga antarctikus expedítoról vetített képekkel. Ezután kiosztották az emlékérmét.

Ezen díszülésre Társaságunk is meg volt híva; nem lévén azonban módunkban erre képviselőt küldeni, levélben tolmácsoltuk üdvözetünket és jókívánságainkat. Mire a következő válasz érkezett:

„Bucuresci, le 28 Juin 1900. La Société Royale Roumaine de Géographie, très touchée des félicitations que la Société Hongroise de Géographie lui a adressées à l'occasion du Jubilé de ses 25 années d'existence, très flattée de l'intérêt que la célèbre Société lui témoigne. La prie de recevoir ses plus chaleureux remerciements

Le Vice-Président : Général Manu.“

A bécsi egyetem Földrajzi Intézetének hallgatói, dr. *Penck Alb.*, dr. *Sieger Róbert* tanárok, dr. *Forster A.* assistens vezetése alatt, összesen 19-en, június hó 1—10 között jól sikerült tanulmányi kirándulást tettek Magyarországon

A budapesti tud. egyetem Földrajzi Intézetéből hozzá csatlakoztak a bécsi vendégekhez még 15-en.

Az egész kirándulásnak rendezése és tudományos vezetése a mi egyetemünk Földrajzi Intézetéből történt. Az volt a cél, hogy a Dunántúli résznek és a Nagy-Magyar-Alföld Duna-Tisza-közti részének természeti, néprajzi, meg gazdasági viszonyaival a kartársak — a mennyiben középiskolai tanárjelöltek és tanárokból állott a társaság túlnyomó része, köztük egy francia és egy belga geographus — megismerkedjenek. A kitűzött program megvalósítását a kedvező időjárás elősegítette. Július hó három első napja a főváros környékének volt szentelve: a Gellérthegy alakúlat, az annak déli alján látható tengeri partmarással, a lágymányosi sósókútak, a Hidegkút-Solymár Csobánka közti hegyvidék rögös szerkezetének páratlanul álló tanulságos volta, nagy érdeklődést keltettek.

A főváros tek. tanácsa dr. *Havass Rezső* alelnökünk szives közbenjárására vendégszeretően hozzájárult, hogy tudományos vendégeinknek a főváros területén való időzés kellemes emlékü maradjon.

Június hó 4—6-án Kecskemét és Kalocsa vidékén a Duna-Tisza közét látták meg a látogatók. Kecskemét város szives vendéglátásából eljutott a társaság a Tisza mellé, majd a Bugaczi-pusztán, a hol megháltak, megszemlélhette a magyar pásztoréletet és Kis-Kőrös-ig a város fuvarosai szállították a vendégeket. *Szegedy György* a város gazdasági tanácsosa és *Horváth Ádám* országgyűlési képviselő úr voltak mindenütt a város területén a vezetők.

Az állami „Miklós“-szőlőtelepet is megtekintették. Kis-Kőrös-ről a „Petőfi ház“ meglátogatása után Kalocsára vasúttal, onnét gőzhajón egy rövidke dunai hajózással Toinán át Szegszárdra kerültek a geographusok.

Kalocsán a „Hajnal“ observatorium keltett érdeklődést, Szeg-

zárdon pedig a tolnavármegyei Muzeum, melyet *Vosinszky* apátur, a muzeum alapítója volt szíves magyarázólag bemutatni.

Szegzárdon a kaszinó sétahangversenyt és táncestetélyt rendezett a vendégek tiszteletére. Június 7-én vasúton utaztak Tolna- és Somogy-vármegyék halomvidékén keresztül a Balaton mellé, a hol Fonyódon töltötték látogatóink az éjszakát a Kaposvárnál csatlakozó társasággal együtt. Erős szél hiúsította meg a tervbe vett éjjeli halászat megismerését a Balatonon és a Keszthelyre való áthajózást. Másnap Badacsony vidékén gyönyörködött a társaság a Balaton tavának és a bazalt-vulkánoknak remek látványán és tanulságos alakulatain. Azután június 9-én a kies Kapolcsi-völgyön végig kocsizva a Nagy-Vázsony—Veszprémi tengergyálulta (abráziós) fenékra kerültek és Veszprémben töltötték az estét a kegyesrendi ft. főgymnasiumi tanárok szíves társaságában.

Az utolsó nap június 10-ke Balaton-Fürednek, a tihanyi félszigetnek és Balaton-Földvárnak jutott, a hol a társaság szétvált és nagyobb része Székes-Fehérváron át egyenesen Bécsbe sietett.

(L. L.)

* **Az aggteleki barlang és a Szádellői-völgy.** Az aggteleki barlang vagy a Baradla legnagyobb és leglátványosabb barlangja Európának.

Az eddig ismert menetek hossza 8700 méter, miből 5797 m. a főjáratra esik. A mellékjáratok közül a csontházat, történelem előtti őskori sírhelyeivel, a devenérbarlangot, a paradicsomot és a retekbarlangot látogatják. Különösen kiemelendők az óriási csarnokok és a nagyszámú pompás csepkőképződmények e barlangban; első sorban említendő a 25 méter magas és talpánál 8 méter átmérőjű csillagvizsgálótorony, az alabastrom oszlop, Semiramis függő kertjei és a paradicsom.

Vasúti állomások: Tornalja: Budapestről jövő turisták számára. Kocsi út a barlangig $1\frac{1}{2}$ óra.

Pelsőcz: Dobsina felől jövő vagy Dobsinára szándékozó turisták számára. Kocsin a barlangig $1\frac{1}{2}$ óra.

Szin-Perkupa: a Kassa és Torna felől érkező turisták számára. Kocsin a menet a barlang új bejáratáig $1\frac{1}{2}$ óráig tart.

A barlangnak két bejárata van: a régi bejárat Aggtelek községtől nyugatra 15 percnyire esik a Pelsőcz felé vezető úton. Az új bejárat keletre fekszik a falutól, 30 percnyire a Jósafő és Torna felé vezető úton, ez utóbbit a „Keleti Kárpátok“ osztálya létesítette s ezáltal a turistákat megkíméli a visszafelé való menéstől.

Turistaház: A régi bejáratnál egy turistaház van, melyben a barlangvezető, Klanicza János lakik. E házban a turisták számára két butorozott vendégszoba áll rendelkezésre s a vezetőnél ételek és italok kaphatók és pedig az étkező helyiségben kifüggesztett árjegyzék szerint.

A új bejáratnál lakik a második barlangvezető, kit Faixnak hívnak és a ki németül is ért. Itt egy szoba is rendelkezésükre áll a turistáknak, mely azonban nincs berendezve éjjelezésre. Legczélszerűbb a barlang megtekintését az új bejáratnál kezdeni; ez háromféle módon teljesíthető.

a) Gyengébb turisták az új bejáratról a csillagvizsgáló toronyig és visszamennek; azután a régi bejáratról a kis teremig és a paradicsomba mennek; ezen út 3 órát vesz igénybe. b) Gyakorlatosabb turisták az új bejáratról a csillagvizsgáló toronyig és a barlangon keresztül a régi bejáratához mennek. Ezen út 6 óráig eltart. c) Igen kitaró turisták a régi bejáraton mennek be s az egész barlangon keresztül haladva, az új bejáraton kijönnek. Ez az út 8 óráig eltart.

A Szádellői-völgy és az azzal párházasan fekvő Áji-völgy Torna-város közelében nyílnak és innen látogathatók meg legjobban. Mindkettő rendkívül érdekes völgytorok vadul szakadozott meredek sziklafalakkal. A Szádellői-völgy fél nap alatt Tornáról könnyen bejárható. Mindkét völgyszakadék azonban egész napot igényel. Megjegyzendő, hogy az Aji-völgyben lévő „Ördöghídon” csakis szédülésmentes fejjel lehet átmenni.

A magas Tátráról jövő, vagy oda törekvő turistáknak a következő körút ajánlható. Első nap: Poprád-Kassa. Kassa város megtekintése Meghálás. Második nap: Kassa-Torna, Szádellői és Áji-völgy, tornai várom, éjjelezés Tornán. Harmadik nap: Vasuton Szin-Perkupára és innen kocsin a barlang új bejáratához 1½ óra. A barlang megtekintése. Ebéd a régi bejáratnál. Kocsin Pelsőczre és vasúton Dobsinára. Éjjelezés. Negyedik nap: Sztraczenai-völgy, jégbarlang. Poprád.

Arak: Kocsi Tornáról-Szádellőre 2 korona 50 fillér. — Oda és vissza vagy este Ájról Tornára 5 korona. Kocsi Szin-Perkupáról Aggtelekre 6 korona, oda-vissza 8 korona. Rugó nélküli kocsi (Bricska) 4 korona és 6 korona. Egy ily kocsi Szin-Perkupáról—Aggtelekre és a barlang megtekintése után Pelsőczre 10 korona. Ezen kocsikról Szalóczi István szini falusi bíró gondoskodik, a ki-nél ezt írásbelileg vagy távirattal kell megrendelni. Kocsi Tornaljá-

ról Aggtelekre (az új bejáratig is) és vissza, beleértve a barlanglátogatás várakozási idejét, 10 korona. Ugyanezért rugó nélküli kocsi 8 korona. Tornaljáról Aggtelekre kocsi (visszamenet nélkül) 8 korona. Rugó nélküli kocsi 6 korona. Ezen kocsik a tornaljai vasúti vendéglő tulajdonosánál, Rosenberg Jónásnál közvetlen a pályaudvar mellett megrendelhetők és szombaton előleges megrendelés nélkül is kaphatók a kocsik.

Elszállásolás. Aggteleken a barlang régi bejárata melletti turistaházban 1 ágy 1 korona.

Tornán. A nagyvendéglőben 4 szoba van 6 ágygyal; a „Róth“-féle vendéglőben 7 szoba 10 ágygyal áll rendelkezésre.

Tornalján. Rosenberg Jónás vasúti vendéglőjében 4 szoba van 7 ágygyal. A szobák ára fűtés és világítással 1 személy részére 2 korona, 2 személy részére 3 korona 20 fillér, 3 személy részére 4 korona.

Belépti díj az aggteleki barlangba személyenkint 1 korona. Igazolójegygyel bíró tanulók belépti díjat nem fizetnek.

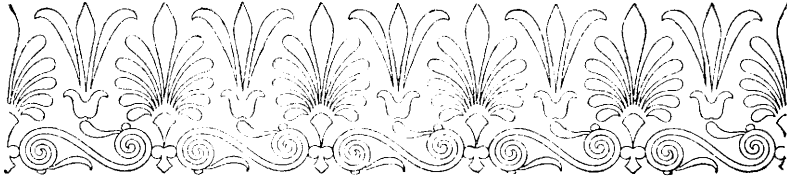
Vezető-díj 4 korona, málhahordás 2 korona. Egy vezető legfeljebb 10 tagból álló társaságot vezethet.

Egy gyertya 20 fillér. Magnesium sodrony darabonként 20 fillér.

A barlang világítása fáklyákkal, bengáli lángokkal, úgyszintén lövöldözés a barlangban, vagy a cseppkövek letörése tiltva van.

Felvilágosítással szolgál a szakasz ügyvivő alelnöke Siegmeth Károly m. á. v. főfelügyelő Debreczenben

Nagyobb társaságok ellátása végett a barlang gondnokához, Baksay Dániel ref. lelkész úrhoz Aggtelekre kell fordulni.

AZ AVASSÁG ÉS NÉPE.

Szatmár-vármegyének északkeleti részében a szinnyér-váraljai járásban felette bájos völgykatlan ékelődik a Vihorlak-Cziblesz erdős trachyt-vonulatába. Ez az Avasság, mely nevét az Avas-hegységtől kapta. A hegység kisebb térképeken rendszeren csak Kőhát néven fordul elő, de a helyszínén csupán az Avas nevet ismerik, Kőhát-nak pedig annak 1201 m. legmagasabb csúcsát a Petroázát nevezik. Az Avas az 1241 méteres Rotundából kiszakadó ágazattal hegyi Δ formál, mely a közbe fogott teknővölgygyel együtt az Avasságot alkotja s a Tur és a Tálna patakokat gyarapítja pisztrángos csermelyeivel. A hegységi Δ mármarosmenti oldala a *Kőhát* (Magura) a Siroki vrch 777 m., Viski várhegy 598 m. és Viskikő 817 m. csúcsokkal ormózik. A nagybányai járást észak-nyugat felől határoló gerincz a tulajdonképeni *Avas* a Lápos + Szazár-folyó völgyeket választja el a Tur + Tálna patakok völgyeitől s a *Mike* (1012 m.) meg a *Kőhavas* (Petroáza 1201 m.) erdős tetőivel emelkedik az égnek és sokszorta bevált időjóslo gyanánt szolgál az avasi lakósoknak. „Pipál a Mik! eső lesz!” szokták mondani borongós időben. A közbefogott katlan hepe-hupás, patakoktól fölszabdalt részben cserjés, nagyobb részt fölszántott 172 m. lejtő, mely a szatmári 127 m. síkság felé hajlik (Nagy-Bánya 100 méterrel magasabban fekszik) s a Tur meg a Tálna összefutó vizeit vezeti kifelé a kányaházi, rózsapallagi s avas-úJVárosi dombok alján a Nagy-Alföldre. Még pedig a *Tálna* Avas-ÚJVáros és Rózsapallag között, a Lekencze és a Fehér-patak csermelyeivel bővült *Tur* vize pedig Kányaháza és Kőszeg-Remete között. A Tálna és Tur már síkfeldön, Adorján közelében folynak össze (132 m.) és kanyargós síksági folyót teremtenek, mely annyiban nevezetes, hogy mielőtt Olcsvánál elérné a Tiszát, fattyúmedreket bocsát a vele párvona-

losan haladó és csavarodó bereg-ugocsai Tiszameder felé. Ugocsából indul ki majd egyenes vonalban éjszokról délre az említett hegységi Δ -nek harmadik, nyugoti oldala, a miocen képletekkel kevert trachyttuff-vonulat, melynek Kabolla 660 m., Turczbányai tető 612, Nagy-Gércze 587, Lekenczei-halom 446 m. nevű ormai hol erdősek, hol vadságosan sziklásak, p. o. Komorzan falú felett. Délen végül a magánosan kibukkanó kőszeg-remetei halom 479 m. rózsapallagi hegy 220 m. s az avas-újtvárosi 309 m. halmokban folytatódik, melyeknek gyümölcsös ligetekkel, virágos berkekkel, gerezdes szőlőkkel és dalosmadarakat rejtő cserjés oldalai szigetként meredesnek búzaföldek és bozótos patakok fölött.

Geologiai tekintetben azért nevezetes az Avasság trachytos és trachyttuffos hegyormózata, mert szintén folytatása az Alföld éjszakkeleti medenczéjét körös-körül beszegő trachytövezetnek, a mely hol furdalék-völgyekkel nyílik (Ung, Latorcza, Tirza erósiós völgyei) hol körszerű (Szernyei mocsár) vagy háromszögű öblözeteket kanyarít az Alföld szélén. Ilyen Δ öblözet az Avasság, melyet régebben a geologia azonnal sófénéknek vagy behorpadt csorba kraternek lett volna hajlandó nyilvánítani.

Mint minden trachytvidéken, itt is jó minőségű szőlő terem a délnek és nyugatnak fordult hegyoldalakon: friss lombos erdők nyúlnak fel a hegység vállaira, sok az ásványvíz, de másfelől nem ritkaság a földrengés, a mely a trachytvidék környezetét hébe-korba megingatja így 1896. Halmi, 1899. Ecsed vidéken rengett a föld. Az Avasság ásványvizei közt legismertebb a bikszádi sós savanyúvíz, a felső falusi borkút, a Büdössár jódos kénesvize és Turvékonyának síkföldön felbugygyanó 8 forrása. Turvékonya valóságos balneologiai nevezetesség, melynek tudtommal nincs párja Magyarországon. 8 forrása egymás közelségében ered. Egyiknek vize a gleichenbergihez hasonlít, néhány lépésnyire tőle bikszádi víz bugyog; mellette majdnem közvetlenül keserűvíz forrás fakad; csekély távolban timsós forrás; oldalt 2 kéneskút van, mely vizét hihetőleg a Vámfalú felett való Büdössárból kapja; van továbbá a viskihez hasonló kútja, gyöngye arzénforrása és most legújában erős savanyúvíz forrás támadt, melyet az entuziasták Borszék vizéhez hasonlítanak, csak jó ívővize nincsen Turvékonyának, zivatar után még a főzésnél is savanyúvizet használnak. Vízhány más hol is tapasztalható az Avasság völgyteknőjében; így p. o. Rózsapallagon a Tálna-patak vizét iszszák, Kőszeg-Remetén sincs jó kút. De máskülönben kedves tájék ez az Avasság szénaillatos rét-

jeivel, susogó kukoriczásaival, árnyas erdeivel, vidrával és pisztrángal bővelkedő hangos csermelyeivel, virágos berkeivel, kupos halmaival és kéklő hegykoszorújával. Legszebb áttekintést nyer az ember a Nagy-Mik tetejéről, vagy a hozzá közel eső Kövesről (Pietroza), honnan tisztán látszanak Szatmár és Nagy-Károly házsorai, a Szamosnak kiöntésekkel kísért kanyarodásai, a Lápos völgye, közelben a Cselase, Talasbér, Macskamező és Facsa mase hegyoldalában a Büdössár-fürdő, alább a Mike hegynék, híres hármas kútja (V. ö. kirándulásom leírását a *Turisták Lapja* 1898. II. 17. l.).

Gazdasági állapot mindazáltal ki nem elégti. Az Avasságot túlnyomóan oláhok lakják, mert a magyarság csak a kijárat széleire szorult, azok pedig tudvalevőleg keveset értenek a földnek okszerű műveléséhez, gazdasági értékük a felvidéken, még a tótokénál és ruténekénél is alábbvaló. Az avasiak főjövedelme az erdőhaszon volna, ha t. i. övék volna a sok erdőség, de mivel az uradalmi birtok, ők többnyire a községi erdőkre szorítkoznak s az erdőirtásokat szokásuk szerint disznók, kecskék, juhok és szarvasmarhák legeltetésére használják. Az erdei haszonból legföljebb a fuvarozat jut nekik. Lovat nem tenyésztnek, mert a „farkasok megennék a csikókat, kárba menne tehát a kísérletezés“. De juhnyájuk éppoly számos, mint len és kender-földjük, mivel asszonyaik maguk készítik a ruhaneműeket s fonásban, szövésben, varrásban, kallásban és varottasok készítésében igen ügyesek. Az erdőkben sok a dúvad. Medvék, farkasok a nyájakat és csordákat, szarvasok, őzek a szénakészletet, vaddisznók pedig a kukoriczaföldeket szokták megdézsmálni. A szegény nép őszi idején lobogó őrtüzekkel, kiáltással és dorongok ütögetésével riasztja el a vadat, mindazáltal megesik, hogy míg egyik helyen riogatnak, máshol, kivált vihar után, félóra alatt az egész termését megeszik a vaddisznók. És mi a legszomorúbb, hiányos vadásztörvényeink miatt, egyetlen vadat sem szabad lelőni a garázdálkodó állatok közül, mert birságon kívül még tömlöczcel is lakol a föld népe. *Taine* a francia forradalom előidéző okai között a vadaskerteket is szerepelteti, mivel hogy az elhatalmasodott vadállomány tisztára fölfalta a sokféle adóval sújtott földműves termését. Nálunk is elkelne egy kis óvatosság, mely az úri passziók dédelgetése helyett figyelemmel lehetne a nép jogos panaszaira. Nem elég lázító czikkeket írogatni a budapesti hírlapokba ily féle címekekkel: „Mozog az Avas!“ „A forrongó avas!“ és erőnek erejével nemzetiségi fölbujtásokat szimatolni ott is, a hol nincsenek, hanem meg kell hallgatni a népet

és a helyszínen kell megélhetésének fölpanaszolt akadályait tanulmányozni. Azért nem kell szemet hunyni veleszületett vagy megszokott hibái fölött! Az oláh lakosság nem töri magát a munka után. Van akárhány avasi oláh gazda, kinek 50—100 holdnyi rissz-rossz cserjés parlagon heverő földje van. Persze, hogy a csallitnak-bozótnak nem veszi hasznát, de ha arankás földjét kitisztogatná, megtrágyázná, a cserjét gyökerestül fölforgatná, idővel mégis csak hasznát venné birtokának és könnyen viselhetné az állami és községi terheket; de még perszébb, hogy ez fáradság és szorgalom nélkül lehetetlen s a ki jó földön és csak annyit termel, a mennyi a családnak a következő aratásig elég, a mellett pálinkára, szertőre költekezik, az ugyan soha el nem jut a svábok, bolgárok s alföldi parasztnábobok vagyonságához. Az iskola sem kell öregjének-aprajának. Ha az avassági oláhságon volna, elég volna a 19.000 főre menő lakosságnak egyetlen egy iskola, hol ügygyelbajjal megtanulná és később gyakorlat hiányában szerencsésen el is felejténé az írást-olvasást. A mai iskoláztatás mellett sincsen különben. Az iskolás gyerek a mindennapi élet legközönségesebb dolgait sem tanulja meg az iskolában, azért az oláh asszony még rántást sem tud csinálni, az oláh embernek még kisebb gondja is nagyobb annál, hogy megtanuljon gyümölcsöt, igevonó barmot, juhot nemesíteni, földeket javítani és okszerűen megmunkálni.

Pedig az avassági védett völgyteknő kedvező klimája kenyérterményeken kívül kitűnő faj szőlőt, zamatos gyümölcsöt érlel. A lekenczei, apai, avas-ujvárosi és kányaházi borok vármegyeszerte ismertek. A phylloxera pusztítása után míveletlenek maradtak a szőlők, csak midőn a kivesetteknek gondolt tőkék újból kihajtottak s egynéhány szőlőtulajdonos amerikai szőlővel próbált szerencsét, látta újra hozzá az avasiak szőlőik megműveléséhez. Gyümölcs nevezetesen dio, alma, szilva oly mennyiségben terem az Avasságon, hogy még a magasabban fekvő Komorzan falunak is jól fizető szilvásai és diós ligetei vannak. Igen jó a ráksai, avas-felsőfalusi s bükkszádi alma, fehér és kék szilva, de nemesített fajok hiányában az avassági alma, dió legfeljebb Szinnyér-Váralján és M.-Szigeten kerülhet piacra, a szilvak pedig hordóstól csak a szeszgyáraknak való. A legközönségesebb kapás növényeken kívül a lankás és sik helyeken kukoriczát, buzát, kétszerest termelnek. A magyar lakossága Kőszeg-Remetén csak buzát vet, a már eloláhosodott Rózsa-pallag buzán kívül kevés málét arat. Meglátszik ezen is, hogy a kukoricza liszt nem magyar gyomorba való s hogy ha Alföldünk

a legelső kukoriczatermelő Európában, ezt a nagy kukoriczatermést nem a magyar eszi meg. Annak buzaliszt és szalonna kell, míg az oláh lakosság országszerte, így az Avasságon is málékenyéren, turós puliszkán, bablevesen és tejen él. Hust alig eszik. Azt is főve, kivétel a nagy ünnepekre sütött kolbász, mely ételt bizonyára a magyaroktól tanulták el az oláhok, lévén a magyarság, mint nyugat-ázsiai pusztai nép, nagy kedvelője a sertéshúsnak és kolbásznak. Különösen Szatmár- és Hajdu-vármegye excellál a disznóhús fogyasztásában. Debreczent és Nagy-Károlyt bátran ellehetne nevezni Porcopolis-oknak, annyira szeretik ott a disznóhúst mindenféle elkészítésében. Mivel pedig az avassági református magyarság szintén annak az éjszakeleti kurucz fajtának a származéka: természetesen, hogy az avassági magyar konyháján nagyobb kedveltsége van a tészának, káposztának s disznóhúsnak, mint az avassági oláh napi eledelének, mely vízbe avagy tejbe főbb kukoriczakása (mamaliga) vízzel föleresztett s kevés liszttel habart zsirtalan babfőzelék és paszulyleves.

Az Avasságnak 21643 *lakója* között 2340 magyar, a többi 19,303 oláh. A magyarság ma csak a teknős völgy szélén lakik nagyobb számmal. A Tur mentén *Kőszeg-Remete*, a Tálna mentén *Avas-Újváros* magyar községek, utóbbi helyről Vámfaluba is elszármazott vagy félezer magyar. Pedig a földrajzi és családi nevek magyarossága a mellett szól, hogy itt hajdan erősebb lehetett a magyarság. A Tálna, Tur, Lekencze, Fehér-Patak s egyes községek elnevezése magyar; dülők, hegyek neveinek még oláhos kiejtésében is megcsendül a magyar eredet, mert hiába próbálják az Avast valami Oas oláh vagy görög (?) vezér nevéből származtatni, ellenkezőleg áll a dolog, az oláhok csináltak nyelvüknek hangrendje szerint az Avasból Oast s IV. Lászlónak adománylevele, a melyben állítólag az Oas név olvasható, koholt oklevél. Mikép terjedhettek el Erdélyből az oláhok oly rohamosan, hogy félszáz év alatt már az Avasságban kaptak volna királyi adománylevelet és elnevezhették az Avasságot Oas földjének (tara Oasului, czára Oasuluj-nak)?

A *letelepülés módja* az Avasságban kétféle: a falvakat vagy az utak *hosszában* építik, minek következtében minden falúnak van egy fő bejárata és egy fő kijárata; a földek pedig az útnak két oldalán terülnek, vagy pedig minden gazda lakóházát földje vagy legelője közelében építi, a miért *széjjelszórt* faluk keletkeznek. *Meitzen* a település első módját szláv településnek nevezi, a másodikat kelta és jobbagyi gyarmatos typusnak. Az utóbbinak jellemző

példája Mózes-falú és Komorzan-falú, hol csak a templom környékén szorúlnak összebb a lakóházak, a többi magában Mózes-faluban kert közepén áll; az előbbire Avas-Felsőfalu, Újvár, Vámfalu stb. Meitzen egész Magyarországot a szláv és jobbágy település régiójába osztja, a szétszórt településnek Franciaországban, Skandináviában Skótorszáiban, Belgiumban találja mását. (*Meitzen*: Die Form der ländlichen Siedelungen. *Geogr. Zeitschrift*. 1900. VI. k. 250. l. s a térkép. Ugyanattól: Das deutsche Haus in seiner volkstümlichen Formen Berlin 1882.). Mindenesetre fontos adat, mikor oly nagy hűhót csapnak mostanság a magyar ház állítólagos eredetiségével, melynek alkotó elemeit még a perzsáknál¹ az őskorbéli akádoknál is keresik (!!).

Az avassági ház typusa a felnémet ház szokott beosztása. Igazán furcsa bátorság nálunk nemzeti falusi házat keresni, midőn III. Béla idejéig sátrak alatt élt a magyar köznép, a mi pedig ház volt, az a frank uralom idejében és későbbben bajoroktól, szászoktól eltanult utánzás.

Nálunk egyedül *Jankó János* dr. foglalkozik reálisan a magyar építkezés kezdésével s a többi kutatónak nemzetieskedő phantosmagóriája az ethnogr. mesék körébe való. (*Jankó János* dr. A magyar ház. Ethnographia 1900. XI. 29. l.). Az avassági ház tehát alföldi, illetve felnémet typus, melynek mindahárom helyisége u. m. az utcára néző főszoba, melynek ház a neve, a középső pitvaros konyha és a 3-ik a lakószoba egyvégben épült, egyformán széles, az udvarra csak a középső nyílik, a két oldalhelyiség már ebből a középhelyiségből nyílik. A középsőt nem is nevezik másképpen, mint pitvarnak, soha konyhának, de szegényebbek beérik a két helyiséggel. Az elő- vagy főszobában főznek, a hátsóban laknak. A mellékhelyiségek külön tető alatt állnak. A tetőzet zsendely vagy zsupszalma, az épület anyaga többnyire vályog, oláhoknál agyaggal betapasztott, kémény nélkül való fa-barakk (Blockhaus). Hogy a magyar lakások takarosabbak az oláhok házáinál, azt fölös külön kiemelnünk. Azt sem kell különösebben bizonyítanunk, hogy az oláh a magyartól és szlávától tanult házat építeni, mint pászternép csak a cserényt, az enyhelyet, a rőzsével fődött póznás kunyhót ismerte. Az Avasságra sem hozott magával tehát valamiféle nemzeti építkezést, amint őseink sem voltak az első házépítők.

¹ Mert szarvazatok és lófejek, stilizált virágok díszítik. Pedig ez germán és vando-szláv díszítmény, nem perzsa.

A 16 avassági községnek vallási statistikája annyiban érdekes, hogy a ki ott magyar, az református; a ki gör. kath., az oláh. Valóban nem találok szavakat ama nemes küzdelem kellő méltánylására, mit a református magyarsága hatszorta erősebb oláhság közepette a magyar társadalmi és politikai felsőbbség érdekében szakadatlan kénytelen megvívni. Lehetnek és vannak is a magyar kormányzásnak hibái, de azt sem lehet cinikusan eltagadni, hogy becsületesebb gazdákat alig találunk az oláhok a magyaroknál, kiknek rovására szaporodnak, míg a magyarság a statistika kimutatása szerint tesped, sőt fogy a számában.

Község neve	Lakóinak száma	10 évi szaporulat 1890—1900	Róm. kath.	Gör. kath.	Reform.	Zsidó
1 Avas-Újváros	1586	—	27	298	1114	192
2 Kőszeg-Remete	512	— 89	12	71	590	20
3 Vámfalu	1712	—	29	882	629	162
4 Tartalócz	1600	+ 44	—	1490	—	116
5 Bikszád	1530	+ 40	44	1300	32	150
6 Mózesfalu	602	+ 38	16	550	—	38
7 Turvékonya	782	—	12	748	6	17
8 Avas-Újfalu	1415	+ 87	125	1114	5	171
9 Rákسا	2800	+442	—	2723	—	75
10 Lekencze	512	+ 87	—	390	4	26
11 Kányaháza	1835	+ 93	15	1610	—	193
12 Bujánháza	920	+ 85	10	720	10	46
13 Rózsapallag	642	+ 31	—	590	2	41
14 Avas-Felsőfalu	2525	+ 47	44	2066	70	315
15 Terep	750	+ 62	2	695	5	49
16 Komorzán	1920	+ 67	3	1835	4	297
Összesen	21,643	Átlag 100	339	16,925	2471	1908

Ha a katolikusokat a magyarsághoz számítjuk, 2679-re megy az avassági magyarság, kerekszámban 2700. Feltűnő, hogy az összes lakosságnak majdnem tizedrésze zsidó, kik különösen az oláh falvakban gyarapszanak. (Komorzánban még a jegyző is zsidó); egyaránt tudnak oláhsul és magyarul, egymásközt mégis rontott németességgel beszélnek.

Az avassági magyar jellegeken semmi feltűnőbb vonás nincs. Közepes termetű, munkabíró barna faj, közönséges arcvonásokkal. Még a leánynép sem mutat feltűnőbb csinos arcot és termetet. Eredeti, hogy Avas-Újváron a lányok is viselnek kontyot s a fér-

fiak bajszukat nyírják, mi talán az oláhoktól ragadt rájuk. Nyáron gatyaszárban s mellényben járnak, télen posztó nadrágban, kurta gubában, ünnepen subában. Az asszonyok viselete egyszerű. A feltűnő színeket nem szeretik. Télen az asszony gubát vagy fekete újjas kabátot ölt magára. Csinosabban öltözködik a kőszeg-remetei fehérszínű, mert a leányok és menyecskék már a tarka selyemkendőket, piros kötőt, sötétkék nagyszemű babos vagy virágos szoknyát és bársonyos pruszlikot is kedvelik s azon vannak, hogy tültegyen egyik a másikon a csínos ruházkozásban. A jómódu férfi népség hétköznap csizmában, gatyaszárban, mellényben jár, vasárnap fekete ünneplőjét veszi magára, t. i. magyar nadrágot, pitykés mellényt, újjast, de télen itt is a guba a kedvelt felső ruha.

Mindkét község lakossága dolgos és takarékos. Avas-Ujvároson a leggazdagabb gazdának 500 hold a birtoka, Kőszeg-Remetén kevesebb, de itt meg sok 100 holdas gazda van s valószínűleg az osztozkodással járó elszegényedéstől való félelem indító oka statisztikai veszteglésüknek, mert oláhság nincs közöttük. Rózsapallag azonban egészen eloláhosodott, mivelhogy az oláh leányok csábítóbbak, kevesebbet beérők, türelmesebbek és szaporábbak. Az avassági magyar csöndes, higgadt természetű, de kikötni nem tanácsos vele, mert büszke, rátartós. majdnem exclusiv magyarságára, vagyonára s vallására. Papját nagyra becsüli, hallgat a szavára, kivált ha ékes szavú, a templomban és fehér asztalnál és hozzá tüzes politikus, mert a népet igen érdekli a napi politika s az olvasókör, u. n. gyékény kaszinó, ugyancsak hangos olykor-olykor a politikai vitatkozásoktól. Egyébként a családok szövetkezete csinálja a helyi politikát, társadalmi életet és pletykát, mi kis községekben általános vonás. Magyar szokás a szíves vendéglátás a cigány, kártya s a családi összejövetelek (disznótor, eljegyzés, keresztelő) kedvelése. A jó avasi bor, meg a jó barátság elfeledteti velünk, hogy a fülünkbe húzó cigánybanda fűrészelő vitézei hétköznap vályogot vetnek. Kivétel persze a Bikszádon nyáron játszó nagy-károlyi cigánybanda, mely bármely fővárosi cigánybandával kiálja a versengést.

A köznép nyáron az iskola udvarán, a templom előtt, télen a fonóházban mulat és játszik. Kőszeg-Remetén nyáron csűrben tánczolnak, télen a vendéglőben. A megismerkedés után násznagyot választ a kérő, ki a leányt kikéri. Ezt követi a kendőváltás vagy eljegyzés, melyet cigány mellett pálinka és borozással meg szoktak ülni. Három hétre reá van az esküvő, melyre a vőlegény násznagy-

jával és vendégeivel külön, a menyasszony vőfélyével, násznagyával és nyoszolyólányaival szintén külön indul a templomba. Csak a templom küszöbén találkoznak a fiatalok, de az örömszülőknak odahaza illik maradni. Esketés után a lány házához indul a menet, hol már igen sok a vendég, mivel az egész község, illetve az egész utca és szomszédság hivatalos a lakodalomra. Folyik az édes és dióspálinka, fogy a kalács, húzza a cigány, mire a vőfény jelenti, hogy tálalva van, tesszen mindenkinek hozzálátni, mert éhen marad. Áll pedig az ebéd savanyú tojáslevesből, csörögéből főtt tyúkhúsból mártással, töltött káposztából, pulyka és libapecsenyéből, no meg mentül több borból. Az ebéd végével a násznagy elbúcsúztatja a leányt a szülői háztól. Délután megrakják a szekeret a lány hozományával, a lányok a menyasszonynyal együtt a ládákra, szekrényekre ülnek s nagy dalolás hujjongatás és ostor pattogatás mellett megkerülik vele a határt és csak ezután viszik ura házába, hol folytatódik a lakzi, újra dúsan megterhelt asztal várakozik a vendégekre, pálinka a cigányokra, kik az estebéd alatt hajnalig a mennyasszonyi táncz befejeztéig, de becsudálkozott késedelmes vendégeknek még tovább is húzzák. A menyecske dolga a konyhának, kertnek gondozásán kívül a szövés-fonás, varrás. Lánykorában megkimélik ettől, hogy harmat teste, gyöngéd keze el ne durvuljon, de mint asszonynak ugyancsak meg kell fognia a dolog végét, kivált ha vagyonaéhes anyós áll a háta mögött. Ha baba köszönt be a házba, gyöngéd figyelemmel veszik körül a kicsikét. A rokonság piczi ruhát, ennivalót hoz, a szomszédság sorba látogatja a betegágyast, még a komolykodó férjnek arcza is megszeliődül, valahányszor a tornyos ágyra s az abban sikongó földi képmására tekint. A keresztelőt megint családiásan ülik meg, ezen túl csak a confirmatio a jelentősebb ünnep, kivéve persze az évkörnek szokott egyházi ünnepeit, a karácsonyt, a locsolással járó husvétot és a majálissal egybekötött pünkösdot. Mint szigorú kalvinisták egész éven át, nagy szentek kivételével nem böjtölnek, templomba csak vásár- és ünnepnap járnak, de az öregebbje naponkint elmegy a reggeli istentiszteletre s délutánonként odahaza imádkozik. Gazdaságilag az oláhok felett állanak. Nagyobbrészt szántóföldjük van, de szőlő- és gyümölcsstermelésre, takarmány (lóhere, luczerna, bükköny) beszerzésére is vetnek ügyet, termésüket felrakják a szinyér-váraljai vasútra, vagy elviszik Szatmárra, M.-Szigetre, Nagy-Bányára.

Az *oláhok* az Avasságnak többségét teszik. Nyelvjárásilag a

szamosi dialectushoz tartoznak¹ némi eltérésekkel, melyeket kedves tanítványom *Barbul Jenő* dr. az avassági nyelvjárásról szóló értékes értekezésében a következőkben foglal össze. 1. Az avasiak orrhangon ejtik ki a szokat. 2. Az e-t jésítik p. o. jeri = jéri; a latin hangsúlyos e tisztán hallik, p. o. latin pellis, dákoromán=piele, avasi=piele. 3. Az i hang lágyítja az ajak, torok és foghangokat p. o. pectus, dk: piept, avasi = fept, piatra és pfatra; ghinda és dinda. 4. Az o-t u-ra másítják az avasiak p. o. rogare = rugare, egyes községekben, mint p. o. Mózesfalva, Vámfalun az o előtt v-t hallatnak p. o. om=vom, odata=vodata. Az ea kettőshang e végű nőnemű neveknek ia-nak hangzik p. o. caria, paria. Az oa=ának p. o. vala = vála. 6. Gyakori a rotacizmusz, különösen az ősbibb formákat jobban megőrző Komorzan, Mózesfalu és Újfalu községek nyelvében p. o. verin=venin méreg, irima=inima: lélek, dzerunfé—genunche térd, tura=tuna dörögni. 7. L-ből r lesz: lingula=lingura dolor=durere; dz-ből z lesz p. o. ridz=riz, madzase=mazase. 8. A fi szótagból sh lesz p. o. fir = shir, fiara = shara. A vi-ből z lesz vin=zin. 9. Néhány fő- és melléknév rövidített alakjában fordul elő s a névragozásban is vannak eltérések. A magyar kölcsönvételek nemcsak a közigazgatásra (dilis=gyűlés, fiskalis, bdirság=bírság, bic=becsű, bdirtukus=birtokos, chivet=követ) házieszközökre és iparágakra (ac=ács, badog=bádog, belceu=bölcső, bumbusca=gömböstű, butoare=butor, calapac=kalapács, cancen=kancsó, cersedeu=kereskedő, chilinc=kilincs, chimies=kőműves stb.) de még közönséges fogalmakra vonatkoznak. P. o. cont=csont, copos=kopász, cosalau=kaszáló, adausag=adóság, bdiculet=becsület, bagau=bago, betegség=betegség, but= búcsu, igékből: halastuiese=halaszt, halodiesc=haladni, feleluiesce=felelni stb. Dr. Barbul szerint nagy hatása van a magyar nyelvnek az avasiak szókincsében s így a fogalmak átvételében (*Barbul Jenő* dr. Az avasvidéki nyelvjárás, Bpest 1900. Szerző kiadása 41. l.)

Az avasi oláh falvak és községek házaiban, kályhát csak vagyonosabbaknál találunk. A butorait és gazdasági szerszámaikat az oláh maga faragja ki az erdőben. A főszobában vagy egy díszágy piros hajú dunyhával és vánkosokkal, a sarokban

¹Sajnos jelenség, hogy a magyarországi oláhok nyelvjárásait legjobban ismeri *Weigard* lipcsei egyetemi tanár. Hát mire való nálunk a két egyetemi tanészék az oláh nyelvre?

vagy az utczafelelől való ablak előtt egy asztal, egy karosláda s több lócza köröskörül. A falakon pávástányérok, ibrikek csüngenek, alattuk fűrészesen összeillesztett varottas keszkenők díszítik a vályog vagy paicsfalakat. A tetőzet gerenda, padozat nincs, csak a földet súlykolják le keményre, a falak peremét azonban sárga vagy kék színnel bemeszelik. A pitvarban van a hideg konyha kémény nélkül. Télen takaréktűzhelyt állítanak a lakószobába s azon főzik meg az estebédet.

Mint a románok egyáltalán, az avasi oláhok is, kik önmagukat *osan*-oknak nevezik, sokat adnak a csinos ruhára, máskülönben kevés a vágyuk, beérik a legegyszerűbb étkezéssel, csak egy kis pálinkára teljék s ki ne fogyjon a mamaliga a házból. Mind a mellett erős, csinos nép minden tekintetben. A férfiak magasabbak és nyulánkak, a nők kisebbek és köpczösebb alakok. Az utóbbiak között, különösen a serdülő lánykák között (kivált Komorzánban) igen csinos arcokat és karcsú termeteket látni. Deli eredetű román nép lévén, hamar fejjik mindkét neme: a legény 16 éves korában a lány 13—15 éves korában már szerelemre gondol. Egyik-másik falunak igen rossz a híre e tekintetben s a 90-es években hatóságilag kellett a siphilist kiírtani, de dicséretükre legyen mondva, nem a falvakból indult ki a mételey — az erkölcs-telenséget a kaszárnya élet és elbocsátott katonaság plántálta be a naiv gondolkodású jóhiszemű, szegény tudatlan népbe, mely azóta okult. Inkább tréfás, gúnyolódásra hajló, társalogni szerető nép, melyben a hamisított és mérgekkel kezelt pálinka nagyobb kárt teszen, mint a szerelem. A megmérgezett áldozatok indulatosak, azonnal készek verekedni és bicskát rántani. A hatóság parancsaít zugolódás nélkül teljesítik, pedig ugyancsak zaklatják őket mindenféle adóval, községi terhekkal sőt még egyebekkel is. Ottjártamban mondták nekem s azt később Nagy-Somkuton is hallottam, hogy egy vadászni szerető vármegyei potentat hajtókat rendelt ki; de mivel szénagyűjtés ideje vala, mi a marhából pénzelő népre igen fontos a falu munkabíró lakói elszéledtek a közeli hegyekre. Az illető úriembernek az a dzscentri ötlete támadt, hogy szalmát hordatott a templom körül s azt felgyujtotta. A szegény nép azt gondolva, hogy temploma lángokban áll, lelkendezve futott mentésére s a vége az lett, hogy a hajtókat korbácsal hajtották a vadászatra, tetejébe meg is bírságolták engedetlenség és ellenszegülés czímén. Ez az egy adat a sokból megérteti velünk az avasiak bizalmatlankodását az úri nép iránt. „Az urak hazugok!” — tartja az avasi közmon-

dás (Domni-s mincinos!) A kabátosok közül csak a papot veszi ki, mert az iránt határtalan tisztelettel viseltetik.¹

Templomba mind szeret járni A misét, a szent beszédet a világért el nem mulasztaná. Mivel a templom kicsiny épület s a legtöbben künn rekednek s a pázsiton imádkoznak és térdelnek. Igen szigoruan tartják meg a böjtöt. Nagy böjtben csak kenyéren és olajozott főtt babon élnek. Még tejet, tojásételeket sem esznek s a pálinkától is tartózkodnak. Egyik-másik okos papjuk fogadalmat tetet velük, hogy az év bizonyos szakaiban nem iszszák a komisz kotyvasztékot. Ily fogadalmas idő az advent és nagyböjt ideje. — Ezért nem pusztit köztük az alkoholismus oly rettentő módon, mint a városokban. Vasárnap és ünnepnap igen szeretnek a paplak vagy a körjegyző háza elé állani s megbeszélik a község ügyét, dolgát. Féltekenyek vagyonuk állására és a község jó hírére. de mivel a modern közigazgatás és fiskálisság bonyadalmas útvesztőiben ki nem igazodnak, sokszor becsapják őket, a miért aztán igazságos ítéleteket és jogos intézkedéseket is gyanakvólag fogadnak. Az aszonyok is beleszólnak néha-néha, ha uraik kifogytak argumentumaikból, ezeket persze még nehezebb kapacitálni, mint férjüket. A fiatalság keveset törődik komolyabb dolgokkal. Ünnepnap a templom körül, kertben vagy az iskola udvarán labdázik, olyor tánczol, ha hegedűst fog, mert cigány nem kell. Télen a fonóházban vagy a község valamelyik kibérlett szobájában mulat a fiatalság egy szál hegedű czinczogása mellett. Az összegyűjtött pénz a muzsikusé, a szóra-kozás, fiatalos szeretkezés a hancurozó fiatalságé. Érdekesekek a

¹ Avassággal határos nagy-bányai járásban Laczfalun 1898-ban csendőrökkel kergették szét a templomi búcsúra összesereglett népet, de sőt közéje lövettek. A sebesültek véérébe mártott kendőket a nép eltette s ereklyeként őrizi. A nagy-somkuti járásban mesés dolgokat beszélnek egy e'csapott főszolgabíróról, ki a testvérgyilkos Papp Bélával állott rokonságban, mikép zsarolt és kínozza az oláhokat. A vármegyei családok klientellája alatt álló közigazgatás persze csak végső esetekben kergeti el az efféle deszpotákat, azért helyes, hogy újabban nem vármegyebelit állítanak főispánnak a vármegye élére. Azóta Szatmármegyében is külön ellenőrködés alatt állnak a körjegyzők s különös figyelemmel kísérik exponált vegyes lakosságú vidéken a szolgabírák működését. De elképzelhető, mennyire nő és torzul az efféle laczfalusi eset, míg Szatmár-vármegyéből a nagy-szebeni, brassói és bukaresti oláh lapokba kerül a „fama eundo crescit“ tapasztalat alapján. Mennyire ártanak Magyarországnak s a magyar közigazgatás hírnevének tapintatlanságok, visszaélések, melyeket oláh agitatorok külföldön nagyrafújnak. Azért magna reverentia debetur populo s érthető a köznépnak növekedő bizalmatlansága az uri vagyis magyar elem irányában

csípős, tréfás, néha sikamlós *táncszók*, melyekkel a legények egymást lefőzni vagy a tánczosnét biztatni igyekeznek. Ime néhányat belőlük.

*

Uczcu rajta kurjongass, nincs paszuly a szádban!
Uczcu lányka hujjants már, ne állj tatott szájjal!

*

Valahány pajtásom,
Mind iskolás gyermek,
Csak a szülöm kívánja,
Hogy lóköttő legyek.

*

Férjhez adták kedvesemet
Annál többször ölelgetem.

*

Mig anyám beczézett
Kincsenek nevezett.
De mióta szeretőm lett,
Lejárt otthon a becsület.

*

Ha a fiú minden lánya
Átválnék birkává.
Isten ugyse mind megvenném
S gatyám madzagjára kötném.

*

Nyáron szöllöt szopunk
Télen csikót lopunk.

*

Bármiképp is vitézkezel
Feleséged mégis lever.

Néha nótába is fognak. *Népdalaik* egyszerű érzelmeknek himezzellen szószólói. Természeti vagy szókép ritkán élénkíti meg párosan rímelő soraikat. Legfeljebb a pajkos tréfa s gunyolódó, néha elegikus hang ad nekik lüktető erőt és ethnogr. érdekességet. P. o.

1.

Ej haj bolond eszem!
Eliszom vagy eleszem
Hasznát többé nem veszem.
Mig fiatal voltam
Szép közt is válogattam.
Most meg örülhetek,
Ha csúnya mellett ülhetek.

2.

Megvert az Isten
 Hogy gazdagot kerestem.
 Mert mióta feleségem a bünöm.
 Ördög gunnyaszt künn és benn a küszöbön.
 (Barbul dr. gyűjteményéből).

Ime egy románcz :

3.

„Katonának visznek, drágám katonának
 Mosd ki szép fehérre patyolat gúnyámat.“

Könnyeimmal áztattam, szőllőn teregettem,
 Csillagokat kértem, vigyék el kedvesem.

Csillagnak nem adom, mert gúnyádat félttem,
 Elvész a sok csillag közt, a holdat megkérem.

Holdnak se adom, lassú a járása,
 Rábizom a napra, a nap sugarára.

Izzó napsugárnak, sugárnak nem adom.
 Elégeti ruhád, én édes angyalom.

(Barbul gyűjteményéből.)

*

Igazi parasztos a következő lelegia :

4.

Elment a galambon tutajon messzire
 Tán nem látom többé, se most se jövőre
 Ha sajog a szíve én utánam nagyon
 Hozd vissza Istenem jövő karácsonyon.
 De ha úgy ment el, hogy többé ne lásson
 Boldog legyen minden percze ezen a világon.
 Czoki kutya az ágy alól! Pokolba! . . .
 Hadd sírassam az uramat magamba! . . .

Vidám természetű népdal:

5.

Mig fiatal voltam, pulykát vacsoráltam
 Halovány kis lánynak arczait csókoltam.
 Most a szipirtyónak ránczos arczát nézem,
 Vacsorára pedig kecskehús a részem.

Ha a fiatalok megszerették egymást, következik a szülők döntése. A mindkét részről háztűznézni mennek el a szerelmes pár szülei s ha megegyezésre jutnak a vagyont és hozományt illetőleg, nemsokára megtartják sok pálinka fogyasztás és elérékenyülés az eljegyzést. A fiu a földeket kapja, a mennyasszony marhát, pénzt, szövőszéket és ágyneműt hoz a házhoz.

A tárgyalások néha hetekig elhúzódnak, mert minden paraszt szeret fontoskodni és a százszor elmondottakat töviről hegyire kimagyarázni, mi kedves és keresett ok a gyakori koczintásra. Az oláh ezen kívül azt tartja, csak az bizonyos, mi kezében van. Csejmuná, na mincsuna. (A mi kezében van, nem hazugság) és be nem éri az ígéretekkel. Sokba kerül általában a temetés. Mert mennél kedvesebb a halott, annál hosszabbnak kell lennie a szertartásnak, búcsúztatásnak és prédikációnak s annál nagyobb számmal örködnek a virrasztásnál és annál hangosabban sírának a temetésnél a fogadott siratók. A sirba a halott minden rokona és ismerőse göröngyöt dob, hogy el ne vegye álmutkat és haza ne járjon a lelke. Megtartják a halotti tort is, de annál a temetővel, a sírhantokkal keveset törődnek, akár a rutének Mármarosban és Ung-vármegyében. Az évnek ünnepei között első a falusi templom fölvatásának évfordulója (praznic), mely búcsúval kapcsolatos; a bikszádi híres búcsúnap, a karácsony, pünkösöd s a húsvét, a mikor a fiatalság párosan körmenetet tart vagy legalább megkerüli a templomot. Akkor mondják egymásnak gör. keleti szokás szerint, mert csak Mária Terézia idejében katholizáltak: „Christos o iniat! — Adevérat c-onviat!” (Feltámadt Krisztus — Valóban feltámadt). Más alkalommal dicsértessékkal köszöntik egymást.

Iskolába nem szeretnek járni, mert gyermekeiknek a libák, marhák őrzésével nagyobb hasznát veszik, mintha azok folyékonyan olvasni és írni tudnak. A mi az iskolában véletlen rájuk ragad, elfelejtik, mert soha semmit sem olvasnak, csupán az egyházi szertartásokat s a mise énekeit tudják elejétől végig. Különösen nehéz a fejük a számolásra. Órákig is eltart, míg fejben kis osztást vagy összeadást végeznek és nagyon bajos nekik komplikáltabb számításokat p. o. földjeik területét, a holdak után fizetendő adót és kamatait megmagyarázni. Mindig akadékoskodnak és okoskodnak, végre is fejcsóválás közben hitetlenül távoznak s megmaradnak állításuk mellett.

Fő jövedelmük levén a marhatenyésztés, büszkék marháikra s télen nagyobb gondot ad nekik a takarmány, mint a saját éhségük csillapítása. Igen, mert legrosszabb esetben a marha árából fizetik ki az adót és adósságukat. Azért számosak a kuruzslások; figyelemreméltók praktikus tapasztalataik az állati betegségek gyógyítása körül. A mire a drága baromorvos nem vállalkozik, p. o. ellés előtt a borjúnak megfordítására, azt bármelyik

pásztor elvégzi. Baromfit igen sokat nevelnek, habár rókák, görények sok kárt tesznek a majorságban. A szárnyast meg nem eszik, hanem M.-Szigeten, Sz.-Váralján eladják. Termelnek továbbá kukoriczát, búzát, rozst, árpát, zabot, lóherét, luczernát, burgonyát, burgundit, répát napraforgót és tököt, kendert, lent, tatárkát s babot. A napraforgó magvából olajat ütnek, melylyel bőjtben eledelüket zsírozzák. Csak a vállig érő hajukat kenik vasárnaponkint friss vajjal, mely a hét folyamán megavasodik, talán azért avasiak? . . .

Ruházatuk eléggé csinos, de nem oly festői, mint más honi oláhnál. A férfiak ruházata durva vászonból otthon szőtt köldökig érő ing, melynek nyaka és kezelője pirossal ki van varrva, bő szárú térdén alul érő gatyá s halina, vagy gyapjunadrág. Azután a gyapjuból készült kurta guba a suman, melyet télen-nyáron panyókára vállukra vetve viselnek s a vászon szatyor, vagy a vállukon átvett bőrtarisznya, melyet már két éves osannak vetnek nyakába. Azért mondják, hogy az avasi oláh tarisznnyával születik. E nélkül egy tapodtat sem tesz ki a házból. Hosszabb útra bőrtüszőt köt derekára. Ebben tartja gyújtóját, pipáját, pénzét, bicskáját stb. Lábukon fekete zsinórokkal lábikrájukra erősített bocskort, fejükön kis kerek bokkrétás kalapot viselnek. Az asszonyok szintén rövid pendelyt viselnek, melynek bő újjas vállai, eleje és kezelője szép koczkásan feketén, kékkel és pirossal ki van varrva. Azután vászon alsó szoknyát s arra, midőn templomba mennek, virágos kartonszoknyát vesznek, lábukra pedig csizmát húznak. Különösen a turvékonyi asszonyok piperézkedők, kik sokra vete-mednek, hogy meglegyen a cifra ruha, rokolya. A kartonszoknyán, selyemkendőn és csizmán kívül, a többi ruhanemű mind odahaza készül. Szőni-fonni mindnyája tud, legszebben a turvékonyiak.

Az egyes községek rövides rajzolata a következő:

Avas-Újváros (Újvaris) nagyközség országút mentén, a Tálna mellett tűrhető szabályossággal épült, körjegyzői székhely csendőrséggel, pénzügyőrséggel, egyetlen rongyos szállóval. Templomát újabban csinosították, mi nagyon ráfért; református iskolája jó karban van. Vásárai élénkek, lakói református magyarok, egyszerű viseletűek, serénykedők; főterményük búza, rozs és kukoricza, a szomszédos halmokon szálló.

Köszeg-Remete (Remetye) szintén a Tálna mellett dombokon épült kálvinista magyar falu. Lakosai szorgalmas, jómódú földműve-

lők, fehérnépe csinosan ruházkodik, mert általában jómódú a nép. Útjai felette rosszak, ivóvize nincs, de gyümölcsös kertjei szépek. Almájukat, szilvájukat és diótermésüket a szomszéd városokba viszik. Csinos erdőjük is volt, de most már nagyon írtják.

A Tálna középső szakaszán van *Vámfalu* (Vasna), a 13. gör. kath. plébánia esperesének székhelye. Oláhul Vasna a neve, lakói magyarok és oláhok, szorgalmas földművelők. A falu útjai írtóztatók, különösen hol a kocsinak macskafejű köveken kell előtörtetni. Vámfalu mögött emelkedik a Mike-hegy, ennek aljában, erdőbe rejtve fekszik *Büdössár* kénesvízű fürdőhely, vagy 8 szobával (a zsidóknak külön házuk van) és erdei utakkal. A vizet forró kövekkel melegítik, mi el nem rontja sőt fokozza a jódos kénvíz hatását.

Ráksa a Tálna bal mellékén széjjelszórt dombos oláh falu. Földje nagyrészt erdő és cserjés hely. A leggazdagabbik embernek 250 hold földje, de az nem tesz számot, mert zömét csalit és cserje borítja. Az egész faluban csak két házon van kémény. A szegény nép fuvarozással, napszámmal keresi kenyerét, ki málét termeszt. Mégis legjobban szaporodik az avassági községek között. Sok eredeti szokást őrzött meg. Marhával és sertéssel kereskedik.

Rózsapallag eloláhosodott magyar falu a Tálna jobb mellékén, oláh neve Prilog. Magas dombokon épült, vize nincs, ivóvizét a távolabb eső Tálna patakból hozza, de híres buzatermő földje van. Azért jómódu népe szebben öltözködik, mint a szomszéd oláh községek lakói; különösen ügyes az ingelejének hímzésében s a kézelők, ingvállak hímes kivarrásában és a szövésben, de házaik csupán egy szobából s pitvarból állanak. Itt már 20—30 holdas gazda is gazdag ember. A leggazdagabb parasztnak 60 hold földje és 20 darab marhája van. Szegény embert alig találni a faluban, mégis lassu a szaporodása.

Avas-Felsőfalv (Negresti) a vármegyei úton, az Avasnak Ráksa után a legnagyobb s legnépesebb községe, sok halmon épült. Van szép oláh temploma, felekezeti és állami népiskolája, körjegyzője, postahivatala, csendőrsége. Hegyi pataknak sok a forgója, zubogója s igen alkalmas gyapjú tisztításra és kallásra, azért messze földről jönnek ide a gubások gyapjú tisztítás végett s többen közülök le is telepedtek. Ásványvize is van, de szállítani nem lehet. A népe almát, szilvát, málét termel, eljár napszámba, de leginkább juhászatból él. Dolgozni nem szeretnek, mégis megkeresik a mire szükségük van. A leggazdagabbik oláhnak 200 hold birtoka van. A

házak mindamellett szegényesek, kéményt nem igen látni. Legszebb házai az országút mentén sorakoznak.

Mózesfalva szintén az országút mentén; oláhul Moiseni, mert lakóinak majdnem kizárólag Mózes a nevük. Az Avas legelszörtabb községe, valódi hegyi község igen sok gyümölcsös kerttel, mintha erdőben volna a község.

Turvékonya (Tur) a Turpatak mellett való síkon szétszórt oláh község, körjegyzői székhely. A falu szegény, ámbár erdeje és jó határa van, melyen buza, tengeri, lóhere bőven megterem, de népe nem szeret dolgozni, csak cifrázkodni és hivalkodni. Mellette indulatos, megbízhatatlan. Leggazdagabbik telkesük 400 holdnak ura. A közeli Turvékonya fürdőt most a községhez csatolták. Forrását csúzos és hurutos gyomorbajokban használják, de a fürdő Bikszád versengése miatt nem bír föllendülni. Legfeljebb vasárnap van néhány mulató vendége.

Bikszád a Rik patak egyik csermelye mellett, szintén szétszórtan épült oláh falu, bazilika klostrommal és gyógyító fürdővel. Vízét a karlsbadi vízzel egyértékűnek mondják. A forrás eredetéről azt meséli a nép, hogy a Fintanemzetség kihalóban lévén, egy pástorember csodatevő Szűz-Mária képet talált a fa odvában. A fa helyén kápolna és klostrom épült a Finta család bőkezűségéből, amiért gyönyörű leánykával Flórikával ajándékozta meg őket az Isten. Flórika beleszeretett a szegény Juonba s elszökött a juhász tanyára. Háromnap boldogan éltek, egyszer csak nyomuk veszett. Eltűntek. De boldogságuk helyén 3 forrás támadt, melynek vize sós és tiszta mint könny; ha valaki megfürdik benne s imádkozik a klostrom sz. képe előtt, eléri Juon és Flórika boldogságát. Klostroma híres búcsújáró hely. A klostromot tulajdonkép az évi búcsúkat tartják fenn. A klostrom jelen főnöke nagy tiszteletnek örvend az egész Avasságon.

Tartolcz (Tirtolt) a Magura-hegy oldalán elszórt oláh község. Ilyen elszórt község a hegyek között fekvő *Komorzán* is, melynek széptermetű legényei és csinos lányai az egész Avasságon híresek. A komorzáni büszkén vallja komorzáni eredetét „Din Camarzana!“ Miként Bikszádon, itt is gyümölcsöt termelnek. A falusi birtok nagy része erdőség. Kinek 150 holdja van, azt már igen gazdag embernek tartják. A férfiak viselete télen sajátkészítményű kurta guba, halina gyapjú nadrág, nyáron gatyá, ing; a nők nyáron karton ruhában járnak, télen meleg gyolcsból készített szoknyában és gubában.

Bujánháza (Boinesti) szétszórt község; határában van Béla-
vara kő-omladék, állítólag IV. Béla idejéből való. A nép szegény,
mint elhanyagolt omlatag templomuk is mutatja.

Terep (Trip) dombokon épült, kevés a termőföldje, azért la-
kosai a Bicszádi víz fuvarozásával keresik kenyerüket.

Lekencze (Lacinta) szintén halmokon épült hepe-hupás község;
útjai annyira rosszak, kövesek és kátyusak, hogy alig lehet a fa-
luba jutni.

Dr. Czirbusz Géza.

HELYNEVEINKRŐL.

Zimony oly kör középpontja, melynek éjszaki fele hazánk
területe; a déli félkör görbéje pedig oly területet zárol körül, mely
terület mindenkor érezte Magyarország hatalmi és gazdasági befo-
lyását. E déli félkörből a nyugati szelet, Dalmácia, — Magyar-
ország kinyújtott karja, melylyel a tenger után nyúl — még ma
is hozzánk tartozik, — ha tényleg nem is, de jogilag igen.

Helyezzük csak el körzónk egyik szarát Zimánynál, s aztán
csináljuk meg, kellő sugárral, az éjszaki félkört: megkaptuk a
a Magyar birodalom alakját.

A félkör *határövében* találjuk a legmagasabb pontokat; ha
kisebb sugárral csináljuk meg a kört *alacsonyabb hegyek övét* kap-
juk; a középpont, Alföld.

A határhozi Kárpátok óriásainak megkapó csoportulatai a havasi
életbe engednek bepillantánunk; az alacsonyabb hegyek ölen a
szeszélyes Bacchus pajzán negéddel csepegteti serlegünkbe Tokaj
édes nedűjét: az Alföld, mint nemzetgazdasági életünk egyik leg-
fontosabb tényezőjének, a mezőgazdaságoknak alapját tevő terület,
hullámzó arany kalász tengerével magtárainkat tölti meg.

Ha helyneveinket a fentebbi övek szerint vizsgáljuk, azt fog-
juk tapasztalni, hogy míg helyneveink a középpontban, az Alföldön,
nagy részben tisztán magyarok, addig hazánk határai felé a magyar
név mellé majd idegen név is társul, sőt halványulni is kezd a
magyar név, s aztán, különösen kisebb községeknél, a magyar
név igen gyakran egészen eltűnik.

Somogy-vármegyében idegen nevet nem igen találunk; a so-
mogyi Balaton parton egyetlen idegen helynév sincsen. Kupa iva-
dékainak dicsősége ez; de a zalai partiak is megállották helyüket.

Temesvár nem ferdül. Szeged is csak olyan angol-tapasz felét kapott az „*in*”-ben, mely magyar arczát nemzetközi jellegűvé igyekszik tenni.

Legyen szabad a túltengett előzékenységnek pár jellemző megnyilatkozását felemlítenem.

A hetvenes években az ősrégészek Budapesten tartották nemzetközi kongresszusukat. Egyik kiváló régészünk francia nyelvű beszédében folyton Szegedint használt. Ez még nem volt elég nemzetközi jellegű — Szegedine felírást is láttam.

Ekkora *előzékenység* mellett persze nagyon nehéz lesz ezt az angol tapaszos alföldi menyecskét mosakodásra* bírni. Alig hiszi valaki, hogy ez a kis *in* szócska mily makacsul kapaszkodott bele Szeged szalagos hájfonatjaiba. Több kartársammal tűzzel-vassal pusztítottuk: de csak újabb időben szorúl le a közlekedés színteréről.

Szabadka sallangjait diadalmasan szorítja ki a közhasználatból; különösen a táviratok címzésében majd kizárólag Szabadkát találunk.

Sőt Brassó is meglehetősen használatba jön; de itt meg kell jegyezni, hogy ez nem annyira a hazafiságnak, czélszerűségnek, mint inkább egy szó megtakarított díjának örvendés eredménye.

Kronstadt több van. Az olyan táviratokra, melyek címzésében egyszerűen Kronstadt áll, rendesen muszka-díjat róttunk ki. A drágaság fölötti elszörnyűködés ritkán maradt el! — S a midőn a feladót felvilágosítottuk, hogy ez muszka-díj, mert Kronstadt muszkaországban van: sokszor nem éppen hizelgő modorban akarta nekünk megmagyarázni, hogy az erdélyi Kronstadtba akarja táviratát meneszteni.

No jó, — hát tessék vagy Brassót írni, vagy Kronstadt után még oda írni Erdély, s ez utóbbi esetben egy szóval többet fizetni.

Igy van ez Raab-bal is. Az is több van. Dicséretére legyen mondva nagy czégeinknek és a distingualtabb közönségnek, hogy hamar tisztában voltak a helyzettel és belátták, hogy mi ezt a biztos és nyomravezető közelebbi címállomás meghatározást első sorban is az ő érdekükben kívánjuk. Nagyobb czégeink ma már rendesen magyar helyneveinket használják.

Természetesen nemzetközi helységnévtárainkban, illetve közlekedési állomás jegyzéinkben sem szabad oly előzékenységet megengednünk, mely helyneveink magyar jellegének lerontására, megfosztására irányúl.

A táviró állomások nemzetközi névjegyzékében helyneveink magyarsága érvényesül; de a posta állomások nemzetközi névjegyzékében¹ oly bakklövésekre bukkantunk, melyek még Szegédinét is lefőzik. Találunk mi ott Pressbourg helységét is. Az igaz Pozsony is benne van, csakhogy Pressbourg-vármegyében.

Ha a helységnévtárt a kezünkbe vesszük, azt fogjuk tapasztalni, hogy némely helynek két-három sőt több neve is van. Úgy látszik, hogy a hegységek lakóinak elzártabb élete kiválóan alkalmas talaj a helynevek felburjánzására.

Az egyes szűkvidékek helységneveinek mennyisége és minősége bő és becses anyagot nyújt a nyelvész, az ethnographus, a történet-író és a földrajzi kutatónak; megállapítják a népek fejlődési processusának korszakait és a forrongó alakulás egyes közreműködő tényezőit.

De, legyen bár a helynevek forrása mythos, költészet, a népek játszi szelleme, vagy kemény tusája; komoly munka, királyi szolgálmányok, oklevélben kiadott királyi parancs, vagy tényleges természeti viszonyok: nagyon is itt már az ideje, hogy hazánk physiognomiáját ezen a téren helyreállítsuk.

Latin okleveleinkben, a királyi diplomákban és a káptalanok jelentéseiben bőséges magyar topographiai nevet találunk. Ez a legfényesebb bizonyossága a magyar nyelv hajdani elterjedettségének, diplomatikai elismertetésének, vagyis a magyar állameszmének a helynevek használatában való érvényesülésének.

Az 1686. év nevezetes eseménye, Buda visszafoglalása — fájdalom — egyuttal kezdete a magyar helyneveknek, úgy a hivatalos, mint a magán használatban való nagyobb mérvű hanyatlásának.

Az idegen telepítések, az idegen befolyás, mind több és több magyar helynevet fordítanak át és ferdítenek el.

Tősgyökeres magyar nevek értelme a közhasználatból kivész, hangutánzással lekopik, elferdül, átfordul.

A budai svábok a magyar szavak értelmével nem törődve hangutánzással ferdítenek. Torbágyból lett Turwail, Kesziből Kasz, Käss, s így Budakesziből még Putakäss is. Így lett Hamzabég-ből Hanzlpek. Számtalan helynevünk bizonyítja, hogy az eredeti magyar helynevet átfordítják németre (a német többnyire fordít) aztán ebből az átfordított német névből hangutánzással ferdül az új név!

¹ Dictionnaire de bureaux de poste ect. Berne 1895.

1848. után, az abszolút kormányzás alatt a ferdítés és átfordítás egészen a nevetségig ment.

A magyarok előtt is ismeretlen fogalom lett Keszi. Egy távirat címében Bátorkez van írva; feladója megjegyzi, hogy azért irt Bátorkez-t, mert így van legalább értelme!

Macskafalva erdélyi falú nevét III. Endre 1299-ben kelt oklevélben említi. Átfordították Katzendorfra; de a magyarok újra visszahódítják, csak hogy nem eredeti nevében, hanem hangutánzással a Katzendorfból Kaczát csináltak. Mint *Kacza* került bele a nemzetközi helységnévtárba is.

Latin oklevélárainkat Pesty Frigyes a magyar nemzetiség múzeumának nevezi.¹

Helyneveink rendezésénél ezt az elrejtett magyar nemzeti kincset kell forgalomba hoznunk. Elferdített helyneveinknek oklevéllileg megállapítható ősi nevét kell visszaadnunk. Nemzetközi helységnévtárainkba csak a hivatalosan megállapított helyes neveket kell felvennünk.²

Nekünk, a mai gyors közlekedés követelményei közepette a helynevekre, mint kilométer jelzőkre és távolságmutatókra van szükségünk. Nincs időnk a helynevek gyermek-szobájában, a játékszerfaragók szeszélyeivel bibelődni.

Nekünk biztos, egységesen rendezett, határozott és nyomra vezető — hazánkban természetesen magyar — helynevekre van szükségünk. Nekünk, kik a közlekedés terén működünk, van a helynevekkel a legtöbb dolgunk; mi tapasztaljuk a legjobban, hogy mily nehézségeket és zavart okoz — a ma már óriási forgalom helyes és gyors lebonyolítására — a helységnevek tetszés szerinti használata.

Korunk kulturai haladásának egyik legnevezetesebb tényezője: a közlekedés.

A modern közlekedés munkájában ki tagadhatná a helynevek rendezettségének fontosságát, követelményét.

A rendezetlen helynevek mindjárt a modern közlekedés hajnalán sok kellemetlenségnek, zavarnak és téves irányításnak voltak okozói.

¹ „A helynevek és a történelem“ Pesty Frigyes.

² Az „Egyetértés“ 1885. évi jul. 30-iki 207. számában megjelent „A magyar kir. táviró intézmény az országos kiállításon“ című cikkemben a helynevekkel és a nemzetközi helységnévtárral is foglalkoztam.

A „Nemzetközi“ szolgálati útasítás 1868. évi VI. §. 7. pontja már szigorúan intézkedik a több hasonló nevű s a többi célhoz nem vezető helynevekről.

Számtalan rendelet igyekszik azután is a zagyvalékos helynév kérdést megoldani; a ferdítést, átfordítást és különösen a helynevek rövidítését szigorúan megtiltja.

Nemcsak a sokféle elnevezés, hanem a helyneveknek tetszés szerinti kombinálása is sok forgalmi zavart okozott már.

Igen gyakori eset volt az is, hogy egy és ugyanazon községben más volt a póstai, más a távirói és ismét más a vasuti állomás neve, sőt ráadásul még a községnek is más volt a neve. Különösnek látszik ez nagyon, de úgy volt, s hosszabb — közlekedés terén való — szolgálatom alatt ezen körülményből folyólag, a kellemetlenségeknek egész hosszú láncolatát volt alkalmam közvetlenül tapasztalni.

A helynévtorlódás leginkább vasuti állomásainknál fordul elő, némelyik felvonné az egész környék helyneveit, másik összefacsarja a környék helyneveit és e zagyvalékból torzít magának nevet. Szokásban volt az is, hogy egyes közlekedési állomások megnevezésével azt a községnevet, melytől az állomás számára a nevet kölcsön kérték, igen jellemző és lényeges ethnographai vagy topographai jelzőjétől fosztották meg.

Az összekevert vagy megnyírbált korcs forgalomba kerül, megszokjuk és idővel teljesen kiszorítja a jogos tulajdonost a közforgalomból.

Egyáltalában nem helyes, ha közlekedési állomásaink megnevezésében a nép által használt helységnevtől alapos ok nélkül eltérünk, mert a népnek helyes érzéke van, s többnyire igen helyesen és jellemzően különbözteti meg egymástól a hasonló helységneveket. Amit százados használat teremtett, annak bizonyára van gyakorlati értelme is.¹

Igen helytelen szokás a helynevek rövidítése, kurtítása. L. szt. Miklósból teljesen lehetetlen kiokoskodni Lajtha-Szent-Miklós, Lébény-Szent-Miklós, vagy Liptó-Szent-Miklós akar-e az lenni.

Nem szükséges, hogy végig soroljam ama kellemetlenségek egész hosszú láncolatát, melyek abból fakadnak, ha a feladásnál — tévedésből — a tisztviselő oly táviratot, vagy bármely más

¹ L. „A helynevek“ című cikkeimet a Pósta-Közlöny 1898. évi 19–23, 34, 35. számaiban.

küldeményt fogad el, melynek címzésében oly helynév fordul elő közelebbi megjelölés nélkül, a minő több is van a nemzetközi közlekedési helységnevtárban.

Hajdanában a levelet vivő cigányt tovább zavarták, ha a címzettet abban a helységban nem ismerték. A közönséges leveleknél még ma is megteszi azt a pósta, ha a címzett az egyik helyen ismeretlen, a levelet hasonló nevű másik községbe küldik; de a távíratnál ez meg nem engedhető, sőt illuzoriussá tenné a távírat célját.

Ha aztán ilyen levél hosszas vándorlás után jól megkésve, mégis megtalálja címzettjét; vagy a távírat, mint kézbesíthetetlen lesz visszajelentve: nincs hasznavehetetlenebb, megbízhatatlanabb intézménye Magyarországnak a póstánál, távírónál, vasútnál stb.

S miért? Mert nem tudták kisütni, hogy a feladó melyik Kronstadt, Bistritz, Raab helységet *gondolta*, midőn levelére, távíratára stb. címet írt.

Azok a különböző, sokféle elnevezések könyvtárba, múzeumba valók.

A gőz és villam korában nem érünk rá az egyes helyek neveinek történelmével foglalkozni.

Mai közlekedésünknek egyik fő jellemvonása a gyorsaság.

Az érdekek csomója szétoszlik; megszállja mindazon pontokat, melyeket előnyeinek biztosítására szüségeseeknek tart; de egyúttal oly közlekedési eszközöket és összeköttetéseket teremt, melyek a távolság fogalmát — legalább bolygónkon — immár illuzoriussá teszik.

A ki ama érdek-pontok — helységek ez esetben — általánosan kötelező, határozott megnevezését indokoltnak nem találja: annak nincsen joga levelezése megkésése miatt panaszkodni.

A közlekedéstől gyors és biztos munkát követelnek: a közlekedés viszont joggal megkívánhatja, hogy a címzések biztos nyomra vezetők legyenek.

A helynév ma már nemcsak történelmi, ethnographiai emlékkő, hanem közlekedési hálózatunk útjelzője.

Hogy ez az útjelző hazánk területén csak magyar lehet: arra nézve — úgy hiszem — vitatkozásnak nincsen helye.

Távol legyen tőlem a politizálás; mint közlekedési tisztviselő a gyakorlat terén állok.

Nagyon különös azok felfogása, a kik azt hiszik, ha leveleik,

vagy küldeményeik czíme német szövegű, tehát a helynevet is át kell fordítaniok. Ha ez helyes elv lenne, hiszen akkor, logice, az egyes helyneveket az összes nyelvekre kellene átfordítaniok. Valjon hogyan hangzanék pl. Hermannstadt khinai neve? Csakhogy ha ez így lenne, valjon ki jelentkeznék postásnak, vasútnak!

Nem avatkozunk mi semmiféle nemzetiségi dologba! A címzések legyenek bármily nyelven szerkesztve, nem bírálgatjuk; de a Magyarországra szóló küldemények címzésében joggal megkívánhatjuk, hogy a közönség a hivatalos helynevet használja.

Igaz, hogy a közlekedési főágak — pósta, távíró, telefon, vasút és hajó — a népek egymással való érintkezését közvetítik; de ebből nem az következik, hogy mindenki tetszése szerint ferdítgesse, fordítgassa helyneveinket, hanem igenis az: hogy mindenki tanuljon meg helyesen címezni.

Annyira a közlekedés előzékeny nem lehet, hogy minden — s mondhatjuk igen gyakran csak nemzetiségi viszketegből — elferdített, átfordított helynévvel, átfordított út, útcza, tér stb. névvel névvel beérkező levél vagy másfajtájú küldemény helyes címének megállapítására tanulmányozókat alkalmazzon. Ez lenne a modern babeli nyelv-zavar fordító osztálya!

Az ily küldemények nemcsak maguk szenvednek késést; de a különben helyes címzésű forgalom gyors lebonyolítása elé is akadályt gördítenek.

Ha úgy estefelé betekintünk az irányítóba (speditióba), látni fogjuk azt a kis Gellért hegyet, melyet a gyűjtő kocsik és szekrények halmaztak össze.

Ezt a rengeteg levelezési anyagot szétválogatják helyire és továbbmenőre; majd lebetűzés alá kerül, s aztán vonalak szerint kosarakba rakva teszik az egyes vonalak irányító fülkéibe.

Ezekben a félkör alakú fülkékben fiókok vannak egymás mellett olyan sorrendben, a milyenben az illető vonalon az állomások egymás után következnek, természetesen, combinációba véve az egyes állomások környékét és az elágazásokat.

Minden levél a megfelelő fiókba kerül.

Indítás közeledtekor a fülke egész irányított anyagát elszákolják, a vasútra viszik s átadják a mozgó postának, a mely aztán az egymásután következő állomásokon a megfelelő zsákot leadja. Persze új anyagot is kap, útközben azt is fel kell dolgoznia.

Igy megy ez végig, pl. Budapesttől Brassóig.

A hiányos, vagy érthetetlen címzésű anyag a tanulmányozók

asztalára kerül, kik különböző segédkönyvekkel igyekeznek a helyes címállomást megállapítani.

Ebbe az irányítóba szeretném én azokat a bizonyos agitátorok közül a legmérgesebbeket beosztani, kik helyneveink rendezése ellen annyira felbőszültek, hogy néhány kosár olyan levelet elírányítsanak, melyek címzésében a feladó tetszése szerint használta a helyneveket.

Tudom, — ha pogányok is — elimátkoznak egy pár Miatyánkot!

Tegyük fel, hogy az irányításban is oly találékonyak lesznek, mint ama bizonyos irányú hangulatkeltésben, s oly gründlichkeittal fogják azt a rengeteg levél anyagot — a nagyon is kimért idő alatt — vonalak szerint kiválogatni, helyesen elirányítani s a mozgón az útközben beérkező hasonló minőségű anyagot sem fogják túlszállítani: akkor herkulési munkát végeztek; mert lektüzdötték a postások nemzetközi szörnyetegét — a stekkolást!

Az a nagy halmaz levél, a mely a tanulmányozók (Studensek) asztalán hever: a kézbesíthetlen levelek és küldemények tekintélyes tömege, mind oly anyagot képviselnek, mely a forgalom rendes és gyors lebonyolításának útjába nagyon is számot tevő akadályt gördített. Ezt, mint tényt ismerve, önkénytelenül is az a gondolatunk támad, hogy nem lenne-e czélszerű, sőt szükséges, hogy a tanulókat már az elemi iskolákban és a középiskolákban is helyes címzésre tanítsák, illetve a helyneveknek — a helység-név-törvény szelleme és céljának megfelelő használatára szoktassák.

Magyar helyneveink forgalomba hozatalánál igen nagy segítségünkre lennének az ujságok. A magyar hirlapok — természetesen — megteszik kötelességüket.

Annál különösebb a fővárosi hazafias német sajtó eljárása; mely naponkint egész csomó elferdített helynevet hoz forgalomba.

Néhány évvel ezelőtt a *Pester Lloyd* elkezdte a magyar helyneveket használni. Azt mondják, hogy az olvasó közönsége nem értette meg; hazafias és czélszerű eljárását csakhamar megszüntette.

Hát mi, a közlekedés terén, mi oknál fogva tartoznánk megérteni mindenféle nyakatekert helynévferdítést.

A helynevet nem megérteni, hanem megtanulni kell!

Épen a hazafias sajtónak kötelessége az, hogy a modern magyar társadalom magyar nemzeti jellegének kialakulásában — ezen a téren is — kivegye a maga részét.

Hogyan fognak a magyar helynevek az általános közhasználatba, közforgalomba átmenni, ha azok az orgánusok, melyek ez irányban legtöbbet tehetnek, nem igyekeznek olvasó közönségüket — már saját érdekükben is — arra serkenteni, hogy a helyes magyar helynevet megtanulják? Csak nem képzelik ezek az urak azt, hogy a közlekedés összes ágai ezentúl is két-három nevet fognak használni.

Elég abból egy is a mai rengeteg mérvű forgalomban.

Utóvégre is a hirlapnak nem az a hivatása, hogy tévútra vezesse olvasó közönségét, hanem, hogy azt ügyes-bajos dolgaiban helyes útra terelje, neki a mai forgalomban, a célhoz vezető legrövidebb és legbiztosabb útát megmutassa.

A sajtó azon lényegtelen részével, a mely a szándékos célzatossággal ferdít, nincs itt mit foglalkoznom. Annyit azonban meg kell jegyezmem, hogy sokkal többet ártanak önmaguknak és olvasó közönségüknek, mint nekünk: hiszen zagyvalékuk a tanulmányozók asztalára kerül.

Az alkotmányos magyar ministerium fejletlen, hazánk érdekeinek meg nem felelő telegráf-hálózatot és viszonyainkkal ellentétes szervezetben levő telegráf-intézetet vett át. Nemzetközi helységnévtárainkban 1870. előtt vajmi kevés figyelemmel voltak magyar helyneveinkre. Ugyanezt mondhatjuk közlekedési térképeinkre is.

Csak, midőn a magyar fiatalság kezdett nagyobb számmal a közlekedési pályára lépni, indult meg az actió, hogy magyar helyneveinket a nemzetközi forgalomba mind jobban belehozzuk. Nem szívesen fogadták őket; de a kitartó következetesség, melylyel számukra helyet követeltünk, végre is meghozta *Takács János* akkori főigazgatónk hazafias intézkedései folytán a Távírászati Rendeleték Tára 1874. évi 2-dik számában megjelent 700/IV.—1874. számú rendeletet.

E rendelet szerint csak azon helynevek használandók, melyek a közzétett és valamennyi idegen távirda-igazgatással is közlött hivatalos díjszabályzatokban (nemzetközi helységnévtár) előfordúlnak. Ezen körülményre a sürgönyözők, a sürgönyök feladásánál a saját érdekükben figyelmeztetendők.

„A sürgöny hivatalos fején azonban úgy a feladási, mint a címzett állomások — ha azok a díjszabályzatban magyar elnevezéssel is előfordúlnak — úgy a kül- mint a belföldi sürgönyezésben mindig csak a magyar névvel jelölendők meg.“

Helyneveink lassanként elfoglalták megillető helyüket; az

elferdített idegen helynevek pedig — lehetőleg — kiküszöböltettek. Nemzetközi táviró helységnévtárunk ma már — eltekintve egyes lényegtelen hibáktól — kívánalmunknak megfelel.

A mi közlekedési térképeinket illeti, azokkal részletesen nem foglalkozom; általánosságban azonban megjegyzem, hogy — helyneveink szempontjából — ott is még elég tenni valónk van.

Fel kell azonban említenem a legújabb nemzetközi táviró-térképet, mint olyant, a melyen hazánk először van — úgy általában mint helyneveiben is — magyar állami jellegének és függetlenségének megfelelően feltüntetve. Nemcsak a *Hongrie* jelzés által domborodik ki hazánk, hanem az által is, hogy helyneveink kizárólag csak magyarul vannak rányomtatva.

Magyarország eddigi táviró-térképeinken Ausztriába volt bekebelezve s mint egységes osztrák-magyar terület volt feltüntetve — természetesen duálisztikus helynevekkel.

Az 1896-ban Budapesten, *Szalay Péter* elnökgazgató vezetése alatt tartott nemzetközi táviró congressus eredménye e térkép, mely hazánk területét Ausztriától elkülönítve, önállónak és függetlennek tünteti elénk.¹

Helységneveink rendezéséről szóló 1898. évi IV. törvény-cikkben elrendelt törzskönyvi munkálkodások folyamatban vannak. Helyneveink ősi jogaikba visszahelyezve és a modern követelményeknek megfelelően fognak a közhasználatnak, közforgalomnak átadatni.

Ama el nem tagadható mély hatás, melyet a közlekedés három főága — posta, táviró és vasút — közéletünkre gyakorol, kezünkbe adja a kulcsot magyar helyneveink forgalomba hozatalára, a hazafiság és a czélszerűség pedig megkövetelik tőlünk, hogy ezen feladatunkat és kötelességünket tervszerűen, egyöntetűen és magyar helyneveink iránti helyes érzéssel oldjuk meg.

Etelvári Alajos.

¹ Carte des communications télégraphiques du Européen dressée d'après des documents officiels par le bureau international des administrations télégraphiques. Berne 1898.

KÖNYVÉSZET.

***A sárkányok országából.** Életképek és útirajzok Khinából. Irta *Cholnoki Jenő*. Egy térképmelléklettel, 180 ábrával és 17 bekezdő képpel. Veszprém. 1900. Kiadja Köves és Boros könyvkiadóhivatala.

Ezen csinosan kiállított, tiszta magyarossággal megírt érdekes munkát, előszavának és tartalmának közlésével ismertetjük meg t. olvasóinkkal.

„Az intelligens magyar közönség számára, nem a tudósoknak irtam ezt a könyvet. Kötelességemnek tartom utazásom élményeit, tapasztalataimat és felfedezéseimet olyan alakban közzétenni, hogy azt mindenki megértse. De mi haszna volna ilyen közlésnek, ha abból nem lehetne tanulni? Nem az utazás lefolyására, nem a kalandok, nélkülözések ecsetelésére fordítottam a főszűlyt, ilyesmit csak ott tárgyaltam, ahol az események valaminek a jellemzésére szolgálhatnak. Tisztán a tudományos eredmények felsorolása azonban száraz dolog lett volna, a mit nagyon kevesen olvasnának el. Fűszereznem kellett ezeket a dolgokat változatos epizódokkal, mulatságos és érdekes eseményekkel, amilyenekben bőven van része annak, aki derült kedélyvel s jóakarátú humorral kalimpál a sors kerekének küllői között.

Egyszerű, szürke kabátban, fekete nyakkendő nélkül beszélek olvasóimhoz, a magunk egyszerű nyelvén, mint ahogy jóismerőseim körében szoktam elbeszélni másfél évig tartó utazásom eseményeit. Sokkal igénytelenebb, sokkal egyszerűbb ez a munka, hogy helyén valónak találtnám itt köszönetet mondani jótevőimnek, akik utazásomat lehetővé tették. Nagyméltóságú dr. *Wlassics Gyula* v. b. t. t. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr széles látóköre és kegyes jóakarata adta meg ahhoz a lehetőséget, hogy sikerüljön az a terv, amit princípálisom és második atyám, *Lóczy Lajos* dr. készített elő, azt hiszem, tisztán az én javamat tartva szem előtt. Nem vagyok elbizakodott, hogy azt higgyem, miszerint a tudományosságának remélt ezzel használni; ő ismeri legjobban az én gyengeségeimet.

Olvasóim bizonyosan ismerik Őt mindnyájan: Ő volt képes arra, hogy ilyen merész vállalatnak indítson. Úgy tett velem, mint az uszómesterem: megmutatta, hogy hogyan kell a tempót csinálni, aztán beledobott a vízbe. Mire partra vergődtem, tudtam úszni.

De azért jóságos szeme mindig rajtam volt : búzdító sorai új lelket öntöttek belém, ha csüggedni kezdtem. Fáradhatatlan igyekezete újabb és újabb anyagi segély nyéréseért sikerrel járt s ma itt vagyok, hogy beszámoljak róla, megérdemeltem-e ezt a jóságot ?

Ami utazásom anyagi oldalát illeti, felsorolom azokat a jótévőmet, a kik segítettek.

A Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Minister Úr előzőleg 1500 frttal, útközben 500 frttal, s végül ismét 1500 frttal segítkezett. A Nagyméltóságú Földművelésügyi Minister Úr 500 forinttal járult úti költségeimhez. Már Khinában voltam, amikor boldogult dr. *Mészáros Károly* adományát kaptam: 1000 forintot és végül dr. *Semsey Andor* úr visszaútazásaim költségeit fedezte, megvásárolván gyűjteményeimet a Nemzeti Múzeum és a Tudomány-Egyetem Földrajzi Intézete részére, mintegy 500 forint értékben. Még egyéb kisebb segítségekkel együtt mintegy 6000 forintot kaptam hazámból, az utazásom pedig körülbelül 12000 forintba került. A többit odakint kerestem meg bányavizsgálatokkal, szakértői véleményekkel stb. Persze, ha ez a 12,000 forint egyszerre lehetett volna kezeim között, sokkal többet tehettem volna.

Összesen 237 napot fordíthattam érdemleges tanulmányokra. Megtettem, az országúton mérve, összesen valami 6000 kilométert, majdnem kivétel nélkül gyalog, amely úton tanulmányozhattam. Egy napra tehát 25·4 km. jut. Petrographiai és paleontologiai gyűjteményeimen kívül 750 rajzot, 210 fényképet készítettem az úton s a beutazott vidékek részletes térképét is megrajzoltam. De hisz külön kötetet kellene írnom, ha részletezni akarnám mindazt, ami zsákmányul esett az úton.

Elmondhatom, hogy mindazok, akikkel útközben érintkeztem, minden lehetőet megtettek, hogy működésemet elősegítsék. Első sorban wahlborni *Czikann Móricz* báró pekingi követünk, továbbá *Rosthorn* követségi titkár, *Silvestri* és *Natiesta* attasé úrak Pekingben minden lehetővel segítkeztek. Sang-haiban *O. v. Möllendorf*, *Th. Kingsmill* és *I. Edkins* úrak, s az én kedves barátom, vigasztalóm legkeserűbb napjaimban, *Gubányi Károly* olyan sok mindenfelében, olyan igazi jóindulattal támogattak, hogy jóakarukat alig fogom tudni valaha meghálálni.

De lehetetlen volna most mind elősorolnom azokat, kik segítettek, támogattak. Mondhatom, hogy ebben sohasem szenvedtem hiányt. Elenyészik ott a nemzetiség kérdése : a tisztesség az egyetlen kulcs a hasonlók barátságához.

Végül még meg kell ezen a helyen köszönnöm *Köves és Boros* kiadó úrknak, hogy könyvem készülése közben olyan előzékenyen teljesítették minden óhajtásomat s igyekeztek lehetőleg szépen, gondosan kiállítani azt.

A könyv tartalma a következő: Budapesttől San-haiig. A Jang-cze-kiang deltáján. Kirándulás Sao-hszing-fu vidékére. Peking. A szél munkája. Kirándulás a mongol pusztákra. Kirándulás Ningkuo-fu vidékére. Nan-king. Vladivosztoktól Tien-pao-sanig. Szantao-kou aranymezői. Tien-pao-san. Mandsuországon keresztül. Útazás Kirintől Mukdenig. Mit művelnek a tenger hullámai. Utazás Pekingtől a Hoang-hoig. A Hoang-ho. A Hoang-hotól Han-kouig. A Jang-cze-kiang. A khinaiak építéséről.

A régi Egyiptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Irta: Mülhoffer Sándor. Kassa, Vitéz A., szakkönyvkereskedése 1899. Ára füzve 1 frt 30 kr.

E nagy 8-adrétű 134 oldalra terjedő, csinos kiállítású munka (Sziládi László könyvnyomdájából került ki) tartalma: A mezőgazdaság történetéről. Birtokviszonyok Egyiptomban, az ország földje és a Nilus kiáradása, mesterséges öntözés és a vetés, talaj munkálatok, áratás, cséplés, kertészet, borászat, erdészet, vadászat, halászat, állattenyésztés, állatgyógyászat, kereskedés, a földművelésre vonatkozó ünnepek. Növények: kenyérvetemények, fonal növények, vízi-, fűszer-, gyógynövények, kerti művelés alatt álló növények, fák és cserjék. Állatok: szarvasmarha, teve, ló, szamár, juh, sertés, kecske, baromfiak.

Meglepő tevékenységet tanúsít e fiatal író, kinek már 21 kisebb-nagyobb közhasznú szakmunkája jelent meg, több közülök földrajzi vonatkozású mint a jelen könyv is, melynek összeállításában jőnevű írók műveit vallja be forrásokul, — de hogy művében a magyar klíma sajátosságai is, mint analogia, kiérezhetők, az ő érdeme. A nagyobbik Alföld is jóformán a Tisza és mellék folyó-vizeinek a fölépítménye; a Duna, legalább a mai Duna, csak mellékfactor. A Nilus völgyének természeti viszonyai, népe és annak kulturális állapota iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk ezt az alapos készütséggel megírt munkát.

H. I.

Majthényi Flóra: Spanyolországi képek. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása. Ára füzve 30 fill.

E kis füzet, mely a „Magyar Könyvtár“ cz. vállalat 165 száma, 16-odrétű 64 lapra terjed. Tartalma: 1. Spanyol utczaei élet. 2. Bika-riadal. 3. Műkedvelő torerek. 4. Sevilla. 5. Semana sante (nagy hét).

6. A farsang Sevillában. 7. A sevillai vásár. 8. Az andaluz nép. 9. Granada. Irónőnek ezen könnyedséggel megírt művecskéje a 70-es években történt utazás élményeinek a leírása és eleven néprajzi képeket fest tollal. A sevillai vásárban a magyar Alföldre gondol a szerzőnő, annyira megisméltődnek ott annak jellemző vonásai; még a bográcsos hús-főzés sem hiányzik. A husvétii föltámadást ellenben tőlünk eltérőleg nagy-szombaton reggel tartják, a föltámadási körmenetet pedig vasárnap délelőtt, miközben a boltok nyitva állnak, a mesteremberek az utczákon dolgoznak; Andalusióban nincs ünnep csak a kalendáriumban. Elég kellemes olvasmány, kár hogy apró a betűje, fáraszt a kezelése.

H. I.

Amerikába és vissza. Úti kalandok, írta Becsky László. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) könyvkereskedése 1899. Ára fűzve 30 fillér.

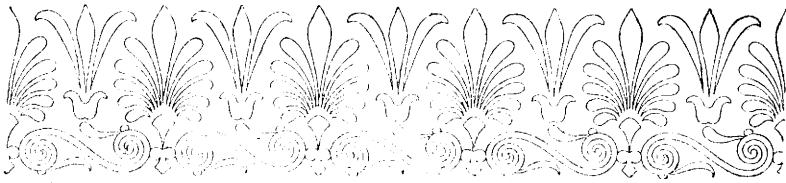
Ez a 16-odréttű 70 oldalra terjedő könyv a Magyar Könyvtár 127. száma. Tartalma a bevezetés után, Gibraltarból New-Yorkba, az előadó, a gyompoló, az embervásár, a fűtő. Egy ügynök és egy alkonzúl, a személyhajó kalózzai, emberi ördögök közt, a szenvedések hona, a szenvedések vége, német kikötőben. A korán elhalt magyar író hagyatékából Zempléni Árpád rendezte sajtó alá a művet, mely egy amerikai útát ír le; idegrázók a visszatérés leírt eseményei, belőlük látni, minő élet folyik egy óceáni nagy gőzös belsőjében, a miről a földélzeten sétáló, a csöngetyűvel diner-re hívott s este kabinjába visszavonuló hajóútasnak sejtelve sincs. Szabatos az irálya, ajánlatra méltó kis munka.

H. I.

Magyarok Rómában. Irta Riedl Frigyes, Budapest. Franklin Társulat 1900. Ára fűzve 40 fillér.

Az Olcsó-könyvtár magyar irodalmi vállalat 1161—1162. száma a 16-odréttű 71 lapra terjedő fűzet, mely 3 képpel a következő tartalmat nyújtja: I. Róma jelentősége. Magyar lovasok Róma előtt. Szent István koronakerő követsége. Nagy Lajos, Hunyadi János Rómában Magyar pálosok és a Stefano rotondo templom. A gaterai pálos templom. Szamosközi István. Bakócz és Verbőczy. Pázmány Péter. Zrinyi a költő. Nádasdy Ferencz. A késmárki diák harangútja. Rákóczy Ferencz. Kupeczky János. Faludi Ferencz. Széchenyi István. A magyar történeti intézet (Fraknoi Vilmos). II. Torma Károly. Ez alapos készültséggel, kellemesen írott mű egészen érdemes az elolvasásra.

H. I.

A VETERNA-HOLA NÖVÉNYZETE.

Ez a hegycsoport, melyet Kis-Fátrának vagy Nyugati-Fátrának is nevezünk, a Turócz, Vág és Nyitra vize s az utóbbi patakjai között emelkedik. A ki Zsolnáról Ruttkára vasúton ment, a Veterna-Hola északi részén, a festői Strecsnó szurdokán keresztül utazott, a mely szűk völgy a Veterna-Holát az Éjszaki- vagy Kriván-Fátrától választja el. A Veterna-Hola szeles hegyet¹ jelent, ott jártomkor is jó nagy szél volt rajta, kivált a turóczi oldalon. Elnevezése, más nyelven, véletlen találkozás a *Mons ventosus*-szal (Mont Ventoux), a melyet Franciaországból, Avignon mellől a floristikai munkák említenek.²

A Veterna-Hola hossz völgyében, a középtájon van Rajecz-fürdő, a Kárpátvidéken legszebb jövővel kecségtető meleg víz (Thermae Rajecenses). Magas hegyek ölében, Zsolnáról a Rajcsánka-patak mentén, a képzeletet élénken foglalkoztató mészsziklák által övezett szűk völgyben érünk a terjeszkedésre alkalmas, csinos s már eléggé beépített fürdőtérsegre. Kellemes fürdője, jó ivó vize, kimeríthetetlen láprétje, melyet orvosilag szintén értékesítenek, tiszta és üdítő levegője, hűvös sétautja stb. mind dicséretet érdemlő előnye ennek a régi fürdőnek. Nyugat felől egészen a hegy tövéhez húzódik, délkeleti része tágas tér és lápos rét, tovább pedig havasi magasságba meredő hegytetők zárják el Turócz-vármegyétől. Egyik ilyen havastető a Veterna-Hola vagy Veternye 1438 mt. s éjszakra, nem messze tőle a Velka-Lúka 1477 m. m gas.

¹ *Weber Antal*: Nehány szó a Veterna-Hola természeti viszonyairól. A kegyes tanítórendiek debreczeni gymnasiumának Értesítőjében, 1881—82. 6. oldal.

² *Treviranus*: De Delphinio et Aquilegia 1818., 24. oldal. — *Mutel*: Flore Française I. 1834. 30. oldal.

A Veterna-Holát turista és botanikus ritkán látogatja. Szép s messzire terjedő kilátás nyílik Turóczra, a Nagy-Fátrára, egész Trencsén-vármegyére, de maga ez a magas hegység mégis kevésbé változatos, különösen pedig nagy a távolság, a meddig a havas régiót elérhetjük. Szegény és lakatlan havas vidék, alkalmatlanság a messze levő Rajeczfürdőn kívül nincs, a hol a turista meghálhatna vagy fölüdülhetne. A kevésbé tagolt vidéken, sokféle termőhely hián, a flóra is elég egyszerű.

Az 1898. jul. és aug. havában egy hónapot Rajecz-fürdő kellemetességeiből élvezvén, a hatalmas túrt követelő Veterna-Holát is megjártam, s pedig a kunyerádi-völgyön át a Veterna-Holáról a Velka-lúka alatt a stranskei-völgybe ereszkedtem le, s mintegy 13 órai gyaloglás után a fürdőbe értem. Reutenetes a távolság, a melyet a völgyekben a hegyre menetelig végig gyalogolni kényszerülünk. A szűk és nagyon sziklás úton csak hosszú parasztkocsival lehet valami időt nyerni, oly alkalmatlan lassú járó művön, a melyet, a felvidéki magyarság szénahordó szekérnek nevez. A havas tetőknek nem a magassága, hanem a községtől való nagy távolsága nehezíti meg a Veterna-Holára a kirándulást, ez a nagy távolság fárasztja és próbálja ki legelőször is a kutatót.

A kunyerádi szűk völgy nagyon köves és szakadékos. A bükkfa övébe a kissebblevelű hársfa, a rezgő nyárf, kőrísf, mogyorófa, az *Acer pseudoplatanus* nevű juharfa, nyírfa, *Salix caprea* fűzf (rakita) vegyeledik. Itt-ott a rozmaringfenyő is előbukkan. Az erdő cserjéje a boróka, sok ritka fűzbokor, a vízmelléki kányafa, a piros bodzafa, az ikerke (*Lonicera xylostea*), a pirosbogyós farkashárs (*Daphne mezerei*), kevés rózs, kökény és szederbokor. Közelebb a csücshez a keresztes fenyőfa veszi át az erdő uradalmát, itt azután a favegetationak a fentebbi, különben se nagy változatossága is megszűnik, közte elszórva a fésűs fenyő terem.

Noha a Veterna-Hola távolsága a községtől nagy és nagyon rossz szekérútja van, az erdő határán túl tetemes magasságban levő rétvét kaszálják s a szénát nagy nehézséggel haza szállítják. E rétv fölött kisebb elmocsarasodott helyre és kútra bukkanunk, körülötte a *Juncus filiformis*, hazánkban egyebütt elég ritka szittyó, *Eriophorum latifolium*, *Carex leporina*, valamint a *Hieracium collinum* var. *densipilum* NP nevezetes. Följebb még kisebb nagyobb fenyő-erdő (*Abies abies*) következik s benne a havas vidék néhány faja feltűnő.

Az erdő határán túl a Veterna-Hola terjedelmes nagy rétv. Ezt

fejezi ki legmagasabb csúcsa a Velka-Lúka is, a mi nagy rétet jelent. Fent kaszálni a nagy meredekség miatt nem lehet, füve se a legjobb takarmány, sok közte a cserjés *Vaccinium*. Otlétemkor nem sok nyoma látszott a legeltetésnek. Ilyen sziklátlan füves hegység a Fátarában is gyakori, pl. a *Ploska* Liptó és Turócz határán. A havasi legelő füve a Veterna-Holán nagyon el van szórva.

A Velka-Lúka csúcsa alatt van az *Abies ellipsoconis* berekje, tovább a Stranskei-völgy felé a törpe fenyő cserjéje is zöldellik, közte a *Sorbus alpestris* magasodik ki, a *Ranunculus aconitifolius* pedig fehér virágjával ékeskedik. Tovább lefelé a legelő fűvében a *Luzula flavescens* (a Kis-Krivánon meg a Roszudeczen is, *Brancsik*), *Sieglingia decumbens*, *Nardus stricta* stb. látható.

A Veterna-Hola tetőit az erdő határán túl sűrű pázsit növi be. Rajta jární meglehetősen nehézkes es fárasztó. Itt-ott fölemelkedő néhány szép virágán, vagy magasabb kóróján kívül leginkább a moha és izlandi zuzmó, fölötté pázsit és *Vaccinium*, lépéskor jól besülylyed, s a haladást késlelteti, jól esik néhol valami csapásra vagy ösvényre bukannunk.

Weber az i. h. 3. old. azt mondja: „Kicsinyben a Veterna-Hola botanikus kert, melyben a nagy-alföldi és délmagyarországi növényfajokon kívül (talán inkább kivételével), majdnem minden egyéb magyarhoni növényfaj föllelhető.“ Aligha eredeti vizsgálódásból, alapos összeszámításból és összehasonlításból eredő nyilatkozat. A Veterna-Hola flórája ugyan érdekes és tanulságos, de nem sokféle, s más gazdag flóratertületünkkel szemben inkább fogyatékosnak kell mondanunk. Növényzete nagyon szabálytalan keveredés, kiváló alkalmazkodást nem tanúsít; Közép-Európa nyugati vidékének flóratagjai a kirívóbbak. A Veterna-Hola a Turócz meg a Vág völgye közt a havas vidéktől meglehetősen elszakad, nyugatnak tőle a vidék jobban lealacsonyodik, azért az 1400 mtnél nagyobb magassága ellenére, a havasi vegetatio elég kevéstagú. Leghatározottabb a meszes hegység flórája. Leginkább az a növényzet terem a Veterna-Holán is, a mely a közelebbi magas vidéken, s a mely a Tatra felé tetemesen gazdagodik. Sok fűvünk: *Juncus filiformis*, *Luzula flavescens*, *Cirsium subalpinum*, *Crepis capillaris*, *Erigeron Droebachensis*, *Polygonum bistortum*, *Monotropa hypophaea* mint tennmaradó ponton, leginkább itt tűnik elő.

A Veterna-Hola az őskorban nagy letarolás színhelye volt. Erdőtlen tetején csak néhol van kisebb kikukkanó szikla, fenyves vagy berek. A déli részén a *Klak* sziklafeje az ogulini *Kleket* idézi

emlékezetünkbe. A szirti növények hiánya is nagyon érezhető, hófehérkéje sincs. A szétszaggatott töméntelen sziklát a völgyekben látjuk, helyenként tőle, valamint a szakadéktól a közlekedés csaknem lehetetlen. A jégkorszaknak vérmes barátja ezt a tömérdek követ könnyen a diluvialis jégáramlás hatásának tulajdonítaná, de lehet a letarolt, erdőtlen tetőről és felsőbb régiójából a rohanó víz sodorta le. A geologusnak különben tanácsos lenne a helyszínen kutatni, vajjon mégis nincs-e más nyoma is a jégkorszak hatásának. Említésre méltó, hogy a *Viola biflora*, *Primula elatior*, *Potentilla aurea*, *Soldanella montana* havasi fű itt a bükkövében, a Veternje rétje alatt mélyre leereszkedett, fent a réten nem igen látni.

A Veterna-Hola saját növénye az *Abies ellipsoconis*, a *Salix Vörösmartyana* (*S. nigricans* × *Silesiaca*)¹, a *S. subcoerulescens* (*S. aurita* × *nigricans*)², *Hieracium Tátrae*, *H. Rajecense*, a *Pulsatilla Slavica*, *Aconitum Tátrae* (Klak), *Campanula pseudolanceolata*, *Astrantia montana*, *Picris Tátrae*, *Rosa acanthoderms* (Klak), *Dianthus Tátrae* és var. *erythropetalus*, *Aquilegia longisepala*, *Fistularia cryptostoma*, *Centaurea coriacea*.

A völgynek jellemző szép fája a *Salix Silesiaca* Willd. in Schkuhr Handb. III. 1803 t. 317, f, bokor vagy fácska, s a Szudetától a Kárpáton át Bukovináig s az erdélyi részekig terjed, tehát meg lehetős idevaló fűzfaj s itt más ritkább fűzfajokkal találkozáván, fajvegyüléke is támad, mely másutt ritka helyen található, mert a szülőknék egyike vagymásika nem terem ott. Ilyen a (*S. latifolia* Forb. == *S. caprea* × *nigricans*) is.

A *Salix aurita* meg a *S. nigricans* Sm. 1802. feketéllő kergéről így nevezve, a Veterna-Hola völgyeiben gyakori. Emez majd meglehetősen typosszerű, selymes termő barkájával, majd a tokocskája egész kopasz (*S. Amaniana* Willd.), a levele majd a vad körtefához hasonlít (*S. rivalis* Host), majd a szilvafához (var. *pruniformis* Borb., tokja selymes). A *S. rivalis* valamint a tőalak a fü-

¹ Levele majd a *S. Silesiacá*-éhoz, majd a *S. nigricans*-éhoz hasonló, de a visszája gyengén szőrös, deres színbe és kékesbe játszik, a *S. Silesiacá*-énál kisebb, hosszas visszás tojásdad, röviden hegyezett, fűrészelt vagy apró fűrészfogú. Barkája leveles ágacskát tetőz, tokja selymeszőrű, hosszúnyelű melléklev. felszívforma.

² Foliis obverse lanceolatis obtusisque, supra viridi puberulis, subtus glaucis pubescentibusque flumioribus, apice recto vel recurvato, stipulis reniformibus A *S. aurita* foliis subtus glaucis subcoerulescentibusque, argutius serratis, relative longioribus, — a *S. nigricante* foliis dense pubescentibus, rugulosis, apice etiam recurvato, stylo brevi.

ves tetőn egész apró, 1—2 arasznyi, mint a Velebitnek tengerparti csúcsain a *S. fagifolia* W. et Kit. (*S. grandifolia* Ser.) var. *Velebitica*.

A völgyek patakjai mentén az *Alnus pubescens* helyenként más égerfa nélkül gyakori, Rajeczfürdő körül a *Prunus padus*, Stranske tengerszeménél az *Alnus incana* var. *sericea* terem. Látni való, hogy itt részben más alakulása és fennmaradása volt a fateynyészetnek, mint hazánkban tovább kelet felé. A hűvösebb vidéken több fűz fennmaradt, mint a kontinentalisabb éghajlat övében.

Az az idő, a midőn a mai fajok kialakultak, régesrégen elmúlt. A Veterna-Hola a növényzet megélhetésének számos és különféle kelléket nyújt, de hogy ma fajalakító hatása lenne vagy a mai növényeltéréseit természeti erőivel maga alkotta volna, arról szó sem lehet. A más körülmények között támadt eltérések itt csak összesereglettek, fennmaradtak, az életküzdelemben itt megmenekültek.

A Veterna-Hola füvei finomabb vonásokkal térnek el más vidéknek ugyanazon nevű tőalakjától, mint a *Prunella vulgaris* var. *oxyodonta*,¹ *Calamintha sublaeolata*,² *Fistularia cryptostoma*, *Melilotus perfrondosus* élesebb fogú leveleivel, a *Calamintha alpina* var. *pleurotricha*³ váltakozva meztelen és bolyhos szára oldalával, a *Knautia Kitaibelii* fehér virágával s a Kis-Kárpáttól egész Késmárkig uralkodó, a *Thymus Sudeticus* vastag, levélszegélyző erezetével, a *Picris Tátrae* fekete fészekpikkelyeivel, az *Astrantia montana* (Stur) apróbb ernyőjével, az *Achillea collina* itt gyakran piros sugárvirágokkal, a *Campanula glomerata* fehér virágjával stb.

Ez azt jelenti, hogy a természeti viszonyok itt régen és másfélék voltak, a növények eltérően éltek és fejlődtek, valamint a megváltozott állapottal mások és másképp menekültek meg és maradtak fenn, mint más vidéken.

A hegyiből való alakulás példája itt a *Veratrum Lobelianum* és *Ranunculus nemorosus*, melynek síki alakja (*V. album*, *R. polyanthemus*) messzébb terem; a *Solidago alpestris*, alacsonyvi-

¹ Caule praesertim ad angulos pubescente, foliis inferne argute serratis, subtus pubescentibus

² Foliis magis nervatis, crebrius atque argutius serratis a *C. villosa* recedit. Perennis. Österr. Bot. Zeitschr. 1893. 70.

³ Caule apice foliis absque floribus comato. Altera var. *subacinos* lateribus caulis alternatim breviter villosis, alternatim glabris, inter gramina magna foliis minoribus, spica foliis emergente aphylla. Typo omnibus partibus minor. In montibus Rajecensibus.

déli testvérfaja, a *S. virga aurea* Rajecfürdőnél már terem, a *Rhamnus frangula* var. *latissima*¹ a melegebb, száraz hegyoldalon, míg a tőalakja a völgy vize mellett gyakori.

A Veterna-Hola befűvesedését tekintve, három havas vidék gondolható, a honnan a növényzete eredhet vagy kicserélődött: a Keleti-Kárpát, a Szudeta, meg az osztrák havasok. Az első, a mint a 267. old. látjuk számításba nem jöhet. A Szudetának van eredetisége, a mely a Nyugati-Kárpáton is előkerül, de a flórája még sem valami gazdag. A Veterna-Holán a *Luzula Sudetica*, *Poa Sudetica*, *Salix Sudetica* (*S. Silesiaca*), *Thymus Sudeticus*, noha e *Luzula* meg a *Poa* az Alpesen is terem, eme hegységgel való kapcsolatot árulja el, valamint a *Sorbus alpestris*, *Cardamine Opizii*, *Galium Schultesii* is.

Elegendő a havasokkal, valamint a Szudetával közös havas-vidéki füve is: *Meum mutellinum*, *Mulgedium alpinum*, *Hieracium aurantiacum*, *Poa alpina*, *Ranunculus aconitifolius*, *Viola biflora*, *Homogyne alpina*, *Luzula foavescens*, *L. maxima*, *Geranium batrachoides*, *Adenostyles stipularis*, *Veratrum Lobelianum*, *Vaccinium myrtillum*, *V. vitis Idaea*, *Phleum alpinum*, *Cardamine amara*, *Hypochaeris uniflora*, *Salix nigricans*. *Solidago alpestris*, *Gnaphalium Norvegicum*, *Senecio auriculatus* Jacq var. (*S. subalpinus* Koch), valamint a fenyőerdeje is; de kiválóan alpesi kapcsolat az *Alnus incana* var. *sericea* Christ (var. *argentea* Norrl. Finnországban), a *Senecio lyratus* (Koch var.), *Galium aristatum*, *Calamintha alpina*.

Nagyon szembeszökő a Veterna-Holán a sziklatörő vagy szirt-aprító füvek hiánya (*Saxifraga*, *Sempervivum*, *Primula*, *Draba* stb.). A mi a vidéken fennmaradt, különösen a mézaprítója, az alsóbb régióban húzódott meg, kivált Rajecz-fürdő körül. Ilyen s a Veterna-Hola alsóbb régiójának jelleme is, Rajecz-fürdő meszes hegyein az alma-féle bokor: *Sorbus meridionalis*, *S. lanuginosa*, *S. torminalis*, *Amelanchier amelanchier*, *Crataegus oxyacantha*, a mézszikla mállasztója pedig a *Primula auricula*, *Hieracium Tátrae*, *H. vulgatum* var. *Rajecense*² *Hippocrepis comosa*, *Asplenium ruta*

¹ „Kert“ 1898. 47. old. foliis latissimis, late ellipticis aut fere rotundis

² Foliis crassulis, argute, crebre atque satis regulariter dentatis, brevius petiolatis, superioibus ea *H. borealis* referentibus, basi latiore fere sessilibus, pedunculis et involucris eglandulosis ab *H. vulgato* differt. Caulis a basi multifolius, superne foliis minoribus magis nudus. Medium fere tenet inter *H. boreale* et *H. vulgatum*, species tamen prior in aliam seriem pertinet pedunculis tomentosis. *H. calcigenum* Rehm. involucro tomentoso, *H. ramosum* var. *afarinum* Borb. in Rehm. et Woslosz. Fl. Polon. exsicc. 197. 1894. foliorum forma recedit parcius dentata.

muraria var. *Sohliense*, *Sesleria varia*, *Dianthus saxigenus*, *Carduus glaucus*, *Polygala alpestris*, *Leontodon incanus*, *Inula* (*Conyza*) *squarrosa*, *Seseli glaucum*, *Calamintha alpina* var. *pleurotricha*, *Thymus Sudeticus*, *Fistularia cryptostoma*, *Carex Dinarica*, *Anthyllis leiotricha*, *Helianthemum hirsutum*, *Sempervivum hirtum*, *Allium montanum*, *Bupleurum falcatum*, *Kernera saxatilis* var. *auriculata*, *Arabis arenosa*, *Silene nutans*, *Galium erectum*, *Asperula cynanchica*, *Festuca pallens*, *Centaurea coriacea*.

Alpesi jellemet árul el Rajecz-fürdő körül a *Thesium alpinum*, *Circaea alpina*, *Calamintha alpina* var., *Cerefolium* vagy *Myrthoides nitida*, *Botrychium lunarium*, *Cirsium erisiphales*, *Pyrethrum subcorymbosum*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Calamagrostis arundinacea*, *Stachys alpina*.

A Klak mészsziklája érdekesebb lehet. Innen Braucsik *Euphrasia Salisburgensis*-t, *Aconitum Tátrae*-t, *Crepis Sibericá*-t, *Picris Tátrae*-t, *Rosa alpiná*t, *R. acanthodermist* küldött.

Rajecz-fürdő lápos rétjén kiváló a *Menyanthes trifoliata*, *Epipactis palustris*, *Cirsium rivulare* és var. *Salisburgense*, *C. oleraceum*, *C. canum*, *C. palustre*, *C. Silesiacum*, *C. Tataricum* és var. *purpurascens*, var. *haplophyllum*, *Aquilegia vulgaris*, *Euphrasia Rostkoviána*, *Galium verosimile*, *Epilobium palustre*, *Carex rostrata*, *Potentilla erecta*, *Carex Oederi*, *Orchis latifolia*, *Viburnum opulus*, *Geranium pratense*, *Linum catharticum*, *Juncus effusus*, *J. glaucus*, *J. conglomeratus*, *Aira caespitosa*, *Selinum carvifolium*, — esermely mellett *Glyceria plicata*, *Ranunculus flammulus*, *Melilotus perfrondosus*, *Sparganium microcarpum*, *Geranium phoeum*, *G. palustre*, *Hypericum quadrangulum*, *Scutellaria galericulata*, *Scirpus silvaticus*, *Lythrum salicarium* var. *glabricaulis* és var. *ternatum*, *Berula angustifolia*, *Veronica beccabunga*, *Chaerophyllum aromaticum macrosetum* és *brevipilum*, — égerfa bokrok közt sok közönséges növényen kívül, az *Astrantia maior*, *Geranium paludosum*, *Epilobium roseum*, *Valeriana repens*, *Thalictrum aquilegifolium* a különösebb. Természetes a környező vidéktől függ, hogy onnét mi jöhet oda.

Rajecz-fürdő körül a bükk-erdő (*Quercus aurea* is közé keveredve) nevezetesebb füve a *Galium aristatum*, *G. Schultesii*, *Haquetia epipactis*, *Erigeron Droebachensis*, *E. Podolicus*, *Euphorbia polychroma*, *Monotropa hypophaea*, *Prenanthes purpurea*, *Rosa cinerascens*, *R. Scringiana*, *R. subglobosa*, *Rubus glandulosus*, *Epilobium collinum*, *Circaea alpina*, *Astrantia maior* és var. *mon-*

lana, *Ranunculus nemorosus*, *Hypericum montanum* var. *scaberulum*, *Carex alba*, *Salvia glutinosa hastata*, *Atropa belladonna*, *Actaea spicata*, *Hepatica hepatica*, *Aconitum vulparium*, *Galeopsis grandiflora*, *Laserpitium latifolium*, — az erdő útján *Galeopsis ladani*, *G. canescens*, *G. Balatonensis*, *Inula ensifolia*, *I. subhirta*, *Senecio viscosus*, *Calamintha alpina* var. *pleurotricha*, *Ranunculus bulbosus*, *Verbascum thapsus*, *Phlcom stoloniferum*, egyik virágzata alatt nagy virágburokkal, *Carlina brevibracteata*, *Centaurea Austriaca*, *Rosa globularis*, *R. perparva*, *R. arvatica* említésre méltó.

A Veterna-Hola alatt, Stranske határában erdei kis tó is van, melyet a nép tengersizemnek nevez s benne a Kárpát vizeiben ritka vagy épen hiányzó *Potamogeton natans* hínár is terem. A tó mellett a tőzegmoha lágja terül el: *Lysimachia vulgaris*, *Carex rostrata*, *Potentilla erecta*, *Holcus lanatus* füvekkel s az *Alnus incana*-nak var. *sericea* kis fájával. A *Potamogeton* a kis tó víztükrét egészen ellepi s a széléről kihúzott szára 1.10 mt. hosszú volt, sok hosszú lemeztelen levéllyel (var. *polyphyllodeus* Borb. A Balatontavának stb. 1900. 427. old.) s így ez a hínár természetes mértéke a tóvíz széle mélységének. A tőzegmoha lágja a vízhez közel süppedős lévén, a tó belső részéből, eszköz hián, *Potamogeton*-t ki nem húzhattam. A Tátra tava, melyet én láttam: a Zöld-tó, Fehér-tó, Hosszú-tó, a mélyedésben összegyűlt víz lévén, benne semmiféle virágzó fű nincs a rövid tenyészeti idő alatt, a stranskei tengersizemnek legalább ez a hínárja van.

A stranskei erdei tó környékén *Rubus glandulosus*, *R. sulcatus*, *R. Nessensis* szeder, *Sieglingia decumbens*, *Euphrasia cucullata*, *Solidago alpestris*, a nyílt éjtön pedig számos fűzfa: *Salix caprea*, *S. aurita*, *S. nigricans*, *S. subcoerulescens*, *S. latifolia*, a mezőn *Geranium dissectum* terem.

A Velka-Lúka csúcsa alatt Stranske felé, a kéttűs törpe fenyő berkénél jóval feljebb, más alacsony fenyőcseplye is van, a mely kérgével feketéllik. A feketeség a havasi növények közt nincs analogia nélkül. A fekete szín, mint a szenesedés kezdete, a havasi fű fedőlevelein gyakori (*Carex aterrima*, *Centaurea nigra*). Ezt a fenyőberket a nálunk leggyakoribb egytűs keresztcs fenyőnek (csemetéje gyakran a karácsonyfa; *Abies abies*) cserjés eltérése alkotja, de a kurtább tűje, fekete kérge rövid, egyenesen fölálló, tojásdad vagy ellipszoid toboza a tőalaktól élesen elválasztja. Tűje száradva szintén lehull s elveszti azt a várázsolatot, a melyet a karácsony-

fenyő zölden ébreszt. Ilyen fenyőt florisztikai munkáink nem említenek. Ez a *Picea* vagyis *Abies ellipsoconis* (ellipsoidtobozú fenyő) a Veterna-Holának ma a legnevezetesebb növénye. Ilyenforma tobozú, különben az *Abies abies* (*Picea abies*) alakkörébe tartozó fenyő-eltérést Boszniából (var. *acuminata* G. Beck), Finnországból (var. *Fennica* Regel), az Uralból (var. *Uralensis* Tepl.) meg az Altai hegyekből (*Picea obovata* Led.) ismertünk. Bármelyikkel lenne a *P. ellipsoconis* systematikailag egybevágó, földrajzilag akkor sem vesztene érdekességéből, mert idáig egyedül áll hazánkban s az említett vidék fenyőivel, mint a távol vidéken élő rokonságnak elszakadt tagja, genealogiai kapcsolatot jelent. De egyikkel sem tökéletesen megegyező s flóránk jellemét gyarapítja. Az említett fenyvek, a tőalakot is közéjük számítva, valaha valószínűleg közelebbi geographiai kapcsolatban voltak, egymáshoz közelebb nőttek, egyezőbbek is voltak, de azután ugyan az a természetes tőalak más-más helyen, eltérő természeti viszonyok között, systematicai bélyegekkel szétágazott s geographiailag is jobban eltávolodott. Lehet, hogy a most tőalaknak gondolt keresztes fenyő is éppen ilyen cserjés és kurtatobozos őstypusból, mint egyszerűbből alakult. Az *Abies ellipsoconis*-szal tehát e fenyők szétágazásának egyik tagja őrződött meg.

Az *Abies ellipsoconis* a Nyugati-Fátrán nevezetes természet-szerű ősemlek és régi idők relikuma (ősereklje).

Hazánk nyugati hosszában a Veterna-Holától le a Bakonyon át a Balatonig, a Kalnik és Budapest közt, s tovább a flóra hasonlíthatatlanul szegényesebb, mint a haza keleti oldalán, változatos-sága és eredetisége kevesebb, még a Nagy-Tátrán is. Gondolni lehetne, hogy ezen az egész nyugati övön, a jégárnak nagyobb pusztítása is hozzájárult volna a vegetatio megfogyatkozásához meg a hegység koptatásához, de egyéb észrevehető nyoma a jég pusztításának régen elmosódott.¹ Ugy mondják, a jégáramlás hatása a Kárpát nyugati lánczán érezhetőbb, mint a keletin, és *Pax*² a Keleti-Kárpáton a balkáni és bennszülött növények nagyobb számát ebből származtatja. Ime mégis a Kárpát nyugati bércezen, a hol a jégáramlás jobban pusztított volna, a Veterna-Holán a keresztes fenyőnek olyan fajtája maradt elpusztulatlanul, a mely tovább a Kár-

¹ A Balaton tavának és partm. stb. 174. old.

² Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen, 242, 246. old.

páton ismeretlen, rokona az említett hegységekben terem, tehát az *A. ellipsoconis* ősi kapcsolatot igazol.

Megfontolandó tehát, épen csak a jégkorszak miatt szegényebb-e valóban a Veterna-Holának, általában a Kárpát északnyugati láncolatainak a flórája, mint a keletie meg a délkeletie, vagy más okból is

Ha statistikailag a két vidék flóráját összehasonlítanók, a fajok számát tekintve tetemesebb eltérés aligha lenne. Szembeszökő különbség kétségtelenül az, hogy északnyugatunkon a középeurópai növények, mint szokottabbak kevésbé lepnek meg, ellenben a Kárpát keleti és délkeleti bércein egészen más, nagyszámú s az Alpeshől ismeretlen balkáni, kaukázusi, szibériai és bennszülött növényünk terem, a mely annál nagyobb érdeket keltett s hazánk flóráját keresetté s nagybecsűre változtatta.

Én azonban a különbséget e két flóraidék növényzetének külön-külön megalakulásából és tovább változásából, nem épen a jégkorszak hatásából fejtegetem. Természetes, hogy ehhez a megalakuláshoz a két vidéknek sok más természeti tulajdonsága is hozzájárult.

Az Erdős-Kárpát növényzete, egy-két nevezetesebb faj kivételével, nem gazdagabb, mint az északnyugati lánczolon. Az eltérőbb délkeleti és bennszülött típusok csak Ungvármegye keleti részén (*Coronilla elegans* a gerényi erdőben, *Syringa foeniculacea* a kispásztélyi völgyben), Beregben (*Gentiana laciniata*, *Viola declinata* a Berzaván). rohamosabban és seregesebben pedig Marmarosban kezdődnek. Innen Rodna havasain át halad le s az Erdélyt körülfogó havas bérceken gyarapodik hazánk flórájának az északnyugatiól eltérő eredetisége, s a tetőpontra Krassó-Szörényvármegyéjében jut. Mert míg Marmarostól kezdve az alacsonyabb vidéken a délkeleti jellemű flóra túlnyomósága nem kirívó; Krassó-Szörény flórájának bámulatos balkáni változatossága kiválóan a völgyekben és általában az alvidéken nyilatkozik. Alacsonyabb vidékünkön sehol sincs oly gazdag és változatos vegetáció, mint Krassó-Szörényvármegyéjében, a szerb és oláh határon.

Az északnyugati Kárpátnak inkább középeurópai meg a délkeleti hegyvidék balkáni-jellemű flórája között a hatalmas-nagyságú Alföld délnyugati és északkeleti irányban terjed s e két különböző flóraterrület elemei összekeveredésének hatalmas gátja. Számos példával tudnám igazolni, hogy azon a hegylejtőn, melyet én összefoglalóan Ős-Mátrának neveztem, s a szemközti levő messzebb dél-

keleti vidékünkön, vagy egész más fajok nőnek vagy testvérfajok felelnek meg egymásnak a két vidéken. Sőt már a Veterna-Hola meg a Pilis hegycsoportjában is van ilyen helyettesítő, ha nem számos is, mint a *Sesleria varia* meg a *Sesleria Budensis*, a Temetvény *Draba lasiocarpa*-ja meg a budai var. *demissorum*. Az Alföld éjszakkeleti része mintegy benyomúl a Kárpátok közé, azért ott a növényzete is inkább hegyitermészetű. Túl a Dunán, az Alföld növényzete tovább terjedése elé a Balatonnál gördül akadály. ¹

Alföldünk éjszakkeleti irányának megfelelően az Erdős Kárpát láncza Szepes-vármegye keleti részétől Sáros-, Zemplén-, Ung- és Bereg-vármegyén át Mármarosig szintén lealacsonyodik, csak némely csúcsa mered fel a havas régióba, mint a Polonina runa Ung-, a Berzava vagy solyvai havas Bereg-vármegyében. Az Erdős-Kárpát az éjszaknyugati hegyvidéket a mármarosi havasoktól tetemes távolságon és más geológiai-szerkezetű, alacsonyabb hegységgel választja el, s a középeurópai (éjszaknyugati) és délkeleti s pedig kiválóan havasi vegetatio között szintén átléphetetlen gátat von. Az Alföld növénygeographiai gátja az Erdős-Kárpátéval meglehetősen egyirányú s nem jelentéktelen. Ez a két flóraválaszték együttesen már az előbbi korszakokban hatalmas határ volt a két össziget közt rajta innen és túl a physisikai állapot más volt, a flóra más irányból bővült és népesedett, s a megalakulása, változása és napjainkig való fennmaradása innen és túl egészen más volt. A közönséges vagyis jól alkalmazkodó fű könnyen átlépi, de nem a kényesebb természetű havasi, melynek egész élete valamely sziklához vagy bizonyos magassághoz van kötve, s a mely máshová alkalmazkodni meg nem tanúlt. Van-e a magyar rónaság meg az Erdős-Kárpát gátja között őskori vagy más okozatos kapcsolat, kutatni nem az én föladatom, de növényföldrajzilag nevezetes, hogy az Alföld meg az Erdős-Kárpát flóraválasztéka szorosán összefügg, ² s hogy az Erdős-Kárpát geológiai és geographiai jellemével (lealacsonyodás) a növényzet s az éjszaknyugati és délkeleti vidékétől való eltérése is találkozik. Számos jellemző növényünk éjszaknyugatról a Tátrán túl nem terjed, viszont keleti és délkeleti havasainkon olyan

¹ A Balatontavának és partmellékének növényföldrajza 193. old.

² A haza földrajzi tudományának legégetőbbben szükséges kérdése: lehetőleg megállapítani, minő volt, vagy lehetett epochánként annak a területnek felszíne, a melyet most Magyarországnak nevezünk. Csak ennek alapján lehet a magyar flóra, azután a magyar fauna megalakulására következtetni.

fűvek, egész eltérő típusok (*Hieracium Transsylvanicum*, *Silene nivalis*, *Symphyantra Vanneri*, *Bruckenthalia* etc.) díszlenek, melyeket a nyugati Kárpátlánczon hiába keresnénk.

A Tátrától nyugatra húzódó vidék flórája inkább éjszaknyugati-eredetű, s a hűvösebb vidéken a tengeri klíma növényzetéből napjainkig több fennmaradhatott. Ellenben a Kárpátnak keleti és délkeleti, az Alpokénál sokkal keskenyebben vonuló bércein s a keletibb földszégi klíma alatt, a hűvösebb vidéknek számos növénye, kivált a télizöld elpusztult, visszavonult vagy átfurmálódott. Feltűnő bizonyossága ennek az, hogy a havasokban számos fajjal tagosult *Saxifraga*, *Dianthus*, *Primula*, *Alchemilla*, *Achillea*, *Artemisia*, *Phyteuma*, *Rhododendron*, *Sempervivum*, *Gentiana*, *Pedicularis* a Kárpát a keleti és délkeleti részén tetemesen kevesebb fajú, a télizöld faj pedig csaknem egészen hiányzik. Ellenben ennek a vidéknek jellemzőkkel és bennszülöttekkel kérkedő mai növényzete a Balkánéval rokonságilag kapcsolatos, onnan gazdagodott, vagy talán ez az őskori gazdag flóránk arra felé vonult vissza.

A Szávától meg a Dunától délre a Balkán félszigetről számos út: folyóvíz hasította völgy, lapály vagy mező (Rigómező) nyílik hazánk déli része felé, rajta Balkán növényzete nem nem nagy nehézséggel köszönthet be területünkre. Valóban sehol sem oly meglepő a balkáni növények sokasága és érdekessége, mint hazánkban délkeleti határán: Havasalföld és Szerbország felé. Az Alsó-Duna völgyében, a megszüntetett hajógát környékén, egy Atlasz hazánk szikláit tenyerébe fogva szépen a szerb oldal szikláihoz illeszthetné, úgy meglátszik most is a széthasadás nyoma, a szviczai ammonites márványérnek, túl a Dunán, Szerbiában is van folytatódása. Míg a pliocén korban Vaskapunál a hegység nem volt széthasadva, s a Balkán bérceiről a havasi növények is tetemesebb gát nélkül terjedhettek hazánkba, (v. fordítva) éjszakkelet felé s Erdély meg a Balkán közös havasi fűvei régiebbek s állandóbbak lehetnek hazánkban, mint ott az alvidéknek növényei, a melyek még ma is érkezhettek hazánkba délkelet felől. A Balkán hegysége, a Vaskapu keletkezése előtt hatalmas bércezt bocsátott mostani hazánkba északkelet felé s a havasi fűvei Rodna és Máramaros jegesfeju tetőig terjedtek. Némely kaukázusi, de kivált szibériai fűvünk hamarabb nem egyenesen innen, hanem inkább közelebről, a Balkánról juthatott hozzánk, de itt később kipusztúlhatott.

Hogy Máramarostól és Beregtől nyugat felé másjellemű a növényzet s a balkáni flóra megszűnik, oka egyrészt a hegységnek

más geológiai alkotása, mert más a növény megélhetésére az alkalom, másrészt a Kárpátnak Bereg meg a Tátra között való lealacsonyodása, melyet a havasi fű, eltérőbb klíma alatt is átlépni, nem bír, vagy a földszégi klíma alól érkező fű a Tátrán túl, a Veterna-Hola felé nem boldogult. Így kellett beállani a két nagy vidék között a különbségnek. De a délkeleti vidék *Telekia speciosa*-ja és *Erigeron Podolicus*-a a határt és választékot szerencsésen átlépte s amaz már Liptóban és Nyitrában, emez Rajeczfürdő körül is virít. A növényzet különbözősége tehát nemcsak a hegység geológiai és physikai sajátosságától ered, hanem gyakran a vidéktől is, a honnan a népesedés gyarapodik.

Az Alföld, továbbá az Erdős-Kárpát a mondottak szerint, a Nyugati-Kárpátot a Veterna-Holával együtt a balkáni kapcsolattól élesen elhatárolja. Amannak a növényzete a Szudetáéval meg az osztrák havasával közelebbről rokon s a különbség okát a jégkorszak nélkül is megfejtethetjük, bár én annak hazánkban elismert gyengébb hatását nem tagadom.

Dr. Borbás Vince.

EREDETISÉGEK HAZÁNK KLIMÁJÁBAN.

Francois Sulpice Bundant francia geologus irataiból Dóczy József 1830-ban úgy idéz, hogy „Magyarország különös szemfüleségét érdemli a természetvizsgálónak“. Nem is ok nélkül kezdik nyugot-európai utazók a jegyzőkönyveiket töltögetni, a mint felénk jöttükben a dévényi szoroson átkeltek, mintha más világrészbe jutottak volna; mert Magyarországon a természeti tüneményeknek a szomszédokéitól szinte eltérő nyilatkozataik vannak, — mintha az anya-természet erői más törvények szerint dolgoznának itt, mint egyebütt. És ezeket észrevenni, összegezni, föltüntetni a magyar természetvizsgálók föladata.

Itt csak néhány klimatológiai sajátosságra kívánjuk a figyelmet fölköltetni.

Magyarország az éjszaki szélesség 44—49 fokai közé ékelődik és a ki eme földrajzi fekvése szerint akarja klimatikai szempontból hazánkban az élet nyilatkozatokat megítélni, méltó zavarba hozzák azt Norvégia madarai, midőn telente a magyar Közép-Dunán csapa-

tostul folytatják a halászatot, a mit otthon a tél bekövetkezése miatt félbe kellett hagyniok. Erdőinket éjszaki Oroszország nem egy magevő madara keresi föl és talál oly kedvező téli szállást, hogy nem vonul tovább délre. Neveiket nyilván tartja a Természettudományi Közlöny.

Nem ok nélkül írja ódon magyarságával 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény, hogy „Magyarországnak, mely a teremtő által a Carpathusnak legmagasabb csúcsaihoz vagyon támasztva, olyan fekvése vagyon, mint egy természetes erőltető háznak (Treibhaus.)“ Ki is telet Buda védettebb hegyhasadékaiban vadon néhány törpe fügebokor. Sikerül Dél-Magyarországon különlegességkép a gyapot-termesztés, rendesen és nagyban pedig a rizstermelés. A míg kapósabb volt a magyar konyhán a sáfrán, mint 1526—1619 között is, természetették magyar földön széltében a szelid sáfránt.

Oly édes-zamatossá érleli pedig a magyar ég a dinnyét, hogy Ferdinánd főherceg, ki Nádasdy Tamás nádorral együtt vezérkedett a török ellen, 1555-ben egyik dinnye csemegés ebéd után így kiáltott föl: „Semmirekellő hitvány ember, ki ilyen gyümölcsöt termő földért életét kockára tenni sajnálja“. Holott aligha tudta, hogy ez a föld némely évben kétszer is ad termést, a klíma kedvezősége folytán.

Szinte szemmel láthatóvá teszi ezt az éghajlati kiváltságot, ha a tőtünk keletnek fekvő dél-orosz és a dél-keletnek terülő román alsíkok hőmérsékleti adatait a nagyobbik Magyar-Alföldével állítjuk szembe:

	január	julius	évi átlag
Dél-Oroszország síkján ...	—3 2°	22.4°	9.6°
Románia Alföldjén ...	—2 5°	22.5°	10.0°
a Magyar Alföldről 13 város			
hőértékei átlag véve	—1.3°	22.7°	11.3°
még Budapesté is	—1.4°	23.3°	10.7°
holott a budai észlelő helynek az adata 153 m. magasságról szól.			
Részletezés:	január	julius	évi átlag
Astrachan ...	—7.1°	24.5°	9.4°
Bukarest ...	—3.2°	23.0°	10.6°
Cherson ...	—3.8°	21.6°	9.5°
Kishinaw ...	—3.0°	22.1°	10.5°
Nikolajew ...	—4.1°	23.0°	9.8°
Odessa ...	—3.4°	22.7°	9.6°
Sewastopol ...	—2.2°	22.1°	9.7°
Simferopol ...	—0.6°	20.7°	10.1°
átlagosan:	—3.8°	22.4°	9.9°

Részletezés :	január	julius	évi átlag
Arad	—0.6 ^o	22.3 ^o	11.7 ^o
Baja	—0.4 ^o	22.5 ^o	11.3 ^o
Báziás	—1.1 ^o	22.8 ^o	10.8 ^o
Debreczen	—2.3 ^o	21.2 ^o	10.8 ^o
Kalocsa	—1.8 ^o	23.6 ^o	11.7 ^o
Kecskemét	—1.5 ^o	23.2 ^o	11.3 ^o
Mezőhegyes	—1.7 ^o	22.9 ^o	11.8 ^o
Nyíregyháza	—2.5 ^o	21.7 ^o	10.1 ^o
Pancsova	—0.8 ^o	23.0 ^o	11.7 ^o
Szeged	—1.2 ^o	22.8 ^o	11.2 ^o
Temesvár	—0.3 ^o	23.1 ^o	11.7 ^o
Ujvidék	—0.9 ^o	22.9 ^o	11.5 ^o
Zombor	—0.7 ^o	22.9 ^o	11.5 ^o
átlagosan :	—1.23 ^o	22.67 ^o	11.31 ^o

A különbség a téli mérsékletben 3 fokot tesz, az átlagos éviben pedig 0.6 fokot és mégis e kis különbség, a mennyivel Magyarország melegebb, nálunk nagy mozgató a dél-orosz és román síkokon hatalmas bénító, merevítő erő.

Sokszor nevezné tavasznak a mi telünket az orosz muzsik, vagy a romániai paraszt, ha látná, hogy a mi gyümölcsfáink alig 3 hónapon át leveletlenek, holott az övéik 5 hónapig úgy gémberednek és hogy nálunk olykor februárban szántanak, midőn ő azt teljes egy hónappal kezdheti később, hogy nálunk nem egyszer búvik elő már januárban a gyöpnék zöld bársonya s olyan karácsonyunk is akad, mikor ibolya nyílik a szabadban ; Bukarestben pedig átlag 720 mm magas hó jár. Az Azovi-tenger sűrűn befagy, a Fekete-tengerrel ez a történeli idők folyamán 17-szer esett meg ; hogy a partjain jégtáblák képződnek, gyakori tünemény. Az Alsó-Volga többször és vastagabb jégburok alá kerül, mint a Közép-Duna, vagy a Tisza.

A magyar Duna Budapestnél 26, Paksnál 24, Orsovánál átlag 22 nap visel jégbilincset, a romániai Duna ellenben 44 napig, — sőt vannak gyakori esetek, hogy 65—94 nap időközén belül ; a Volga torkolatát meg épen 101 napon át szokta a jég átlagos számítással fogva tartani. Igaz, hogy a nyári meleg is csak 0.6 fokkal csekélyebb, mint nálunk ; van tehát érlelő képessége, de a szigorú hosszú téltől csnk 2 hetes tavasz végzi a hóbontakozás munkáját, a mi kevés a föld kellő megmunkálására.

Nálunk is megesik, hogy 7 tél 7 nyár űzi egymást némely májusi napon, sőt annál is több, hogy elfagy minden. De abban a dél-orosz és romániai közös csapásban meg van a vigasztalásunk, hogy a május 12, 13, 14-iki (Pongrácz, Szervác, Bonifác) úgynevezett fagyos szentek emléknapihoz fűzött légköri hő-visszaesés, mint W. Berold mondja, magyar eredetű.

Mikor ugyanis Dél-Európa tavaszi fölmelegedése rohamos, a Balkán-félszigethez kapcsolódó terület, melyet a Kárpátok öveznek, úgy érvényesül, mint valamely délről hirtelen előre tolt kontinens. Az erre rátermett magyar sík gyorsan nagy fokig hevül föl alacsony barométer állással, mi lehetővé teszi, hogy az éjszaka nyugaton akkor uralkodó metszős szelek betódulhassanak; és ha nap-nap után hűtik nálunk a talajt, kísérő felhőkkel pedig a nap-tűzés kiegyenlítő munkáját megbénítják, beáll a legelső derült csöndes éjszakán a fagy, mint a hogy az 1866. május 23-án szokatlannul nagy mértékben történt.

Hegyóriásaink merőleges magasságát a földrajzi szélességgel egybevetve már jégárakat kellene a Magas-Tátrában találnunk és csak elszigetelt hófoltok csillognak elő ott a hasadékokból. Fuchs számításai szerint a szélesség 49—50 fokai között 2576 m. magasán már állandóan örök hónap kellene vesztegelnie és a Tátrában 8 olyan csúcs mered a fellegekbe, mely azt a méretet meghaladja; de mivel megesik, hogy gyakorta melegebb van fenn a csúcsokon, mint alant: gyorsan aszalódik a hó. A mellett elszigetelt helyzetű a havasi rész, szélesen kifejtett vállalai nincsenek, a könnyen lecsúszamló hónap sem ideje, sem tere nincs arra, hogy jégárakká össztorlódjék.

Egyebekben egész alpi jellegű a Magas-Tátra; fölötte még a lég is oly ritka, hogy mint Guericke Ottó 1672-ben megjelent munkájában írja, a kisütött puska durranása nem szólt nagyobb, mint hogyha lécz vagy pácza tört volna el; szemével pedig éles körvonalu igen messze tájakat láthatott meg, túl a Szepesség határain. Úgy lehet azonban, hogy ő még a régi, a mainál sokkal magasabb Szalóki-csúcson állott, a mely 1662-ben törött le. Könnyen megeshetett ugyanis, hogy eltelt 10—15 év, míg észlelete nyomdafesték alá került. kivált a XVII. században. Hasonló akusztikai és optikai különlegességet tapasztalt Haydendorf Mihály 1785-ben a Feleki Pojana Drakuluj csúcson és 1793-ban a Cornu Biharon.

Csodálkozott Guericke, hogy a Magas-Tátrára fölmentében a hegység derekán lett ködöt fölülről mint alatta úszó, gomolygó föl-

hőt látta, fönn a napsugaras tiszta légben szellő szárnya sem lebbent, alatta pedig szél űzte a nyugtalan fülhőket, — miből ő azt következtette, hogy egy német mértföldnél (7420 m.) magasabb az orom, melyen állott. Szépen írja le Vajda Péter a tátrai fülhők útját: „Távol honából száll a fehér felhő, ormot pillant meg, útjában állót s gondolkodik, kikerülje-e? Légnek gyermeke én, ekép szól magában, mikép kerülném ki a föld fiát? alant hagyom s kevélyen nézek rá, villám öcsémet küldöm fejére s megrázatom ősz moh szakálát. Szól és emelkedik s közeleg az orromhoz, de az orom még mindig fölötte van, erőlködik, tikkad s a kevély örvend végre, hogy a Tátra vagyon itt és ő elülhet ormára pihenni.“

Gyakran már délelőtt 10 óraker látni, mint öleli körül a csúcsokat egy-egy felhő, melynek alsó határa szabályosan elmetsett és segítségül szolgál a magasság-mérések összehasonlításában, midőn fölötte még hegy hegyre tornyosul az ég felé.

Lehetséges a Magas-Tátra emeltebb pontjain téli villámlás és dörgés, mint 1769. november 27-én, midőn ott embert is sujtott agyon az ég tüze. Hegyfokj Kabos 1895. július 3-án a Nagy-Szalóki csúcson ért közben villámlást és dörgést. Megezik télen elégszer, hogy midőn e völgyeket sűrű köd lepi és fölötte a nap kisüt, oly erővel veri vissza az alsó ködfátyol a sugarakat, hogy az 1000 m. magas Új-Tátrafüred szanatoriuma tornáczain napernyők alá ülnek az üdülők, 25—30° C. meleget mutat a hőmérő, leteszik a járkálók télikabátjukat, az épületek déli oldalai enyhében legyek, pillék röpködnek, a havas csúcsokon megered a hólepe olvadása.

Máramarosban is megtörtént, hogy gácsországi szomszédok Kőrösmező környékén juhaikat legeltették tél beálltaig; de oly hirtelen lepte meg őket a hó, hogy ott kellett a nyájaikat hagyniok. Eljöttek megnézni tavasszal, mi történt velök s bámulatukra az egész falkát jó állapotban lelték egy köris fa (jaszina) alatt, mert enyhébb volt a tél fönt, mint alant. Dr. Czirbusz Géza is azt írja az erdélyrészi Jára-völgy rajzában, hogy tél derekán a hegytetők levegője melegebb, mint a völgyek mérséklete. Parasztok beszéltek neki a Magurán s a Dobrinon, hogy karácsonykor fönn a tetőkön munka közben levetik ködmönüket, mikor $\frac{1}{2}$ méteres hó borítja a völgyeket. Csak a havasokban elszórt falvakat kell bizonyágul venni; az oláh bizonyára a völgyekbe építette volna falvait, ha a hegyhátakon ki nem teielhetne a klimának a hegyek magasságától föltételezett zordonsága miatt.

Nagybányát Szatmárban minden oldalról hegység környezi s a zord szelek ellen védelmezi, miért magas fekvése mellett is hegyeinek lejtőin bor ág és szelid gesztenye váltakoznak. Pozsonyt is úgy óvják a Kis-Kárpátok, hogy a gesztenye és füge kibírja a szabad telelést nem egy évben, — de megesik az is, hogy egy évben kétszer fagy be a Duna; máskor ellenben fagyatlan marad, mint 1895-ben, midőn Budapesten erős jég burkolta. Szélmentes nap alig van 4—5 és azok is szeptemberre ezek. Budapestre 1783. június 21-től július 16-ig éjjel-nappal sűrű köd borult, a két város egymást 3 héten túl nem látta; este reggel hideg volt, napközti fölmelegedett, de a köd nem szakadt föl. Úgy volt Debreczenben, Pozsonyban, Pancsován, s az ország keleti részén is

Losonczon, mint mondják, szélcsönd soha nincs. Örökös szél hazája hírében áll Zólyom- és Liptó-vármegyék között az Ördög lakodalma (Csertova szvadba) nevű magas hegyi átjáró. Hasonlót ír a Magyar Hírmondó 1782-ben a huszti hatáiról, „a mint Ugo csával együvé mégyen, két hegyek között lévő torkolatjában, melyet Kókényesnek hívnak, szüntelen való szél vagyon, és nincs oly csendes idő, melyben ott alkalmas szél ne lengedezzen.“ Úgy magyarázza ki azt a naiv író, hogy „a Tisza ott s föllebb is sokfelé ágazán a levegő-egyet a mozgásra indítja és addig seholyan olyan térségre való kapása nem lévén a Tiszának, sem a ievető-égnek: ottan aztán nagy rohanással veretik a Tisza mentében. Többeket is lehetne azon helynek fekvéséből találni“, végzi annál s talán jobban is kimagyaráznák a helyi sajátságot. Fiuménél a Canale di Maltempo a bórának örökös csatateré, ha köröskörül csöndes is a tenger, ott mindig nyugtalan; miért azt mondják fölöle a hajósok, hogy évente ott 12 hónapig dulakodik a bórá.

Erdélyrésznek tulajdon szele az, melyet Udvarhely-vármegyében Kénos vidékén „bábák fürgetege“ néven ismernek; egész magyar bórá az, földhöz vágja az embert, fölforgat szekeret, letördel és kitép fákat, olyan erőszakoskodó, a mint a Hargitáról lerohan.

Székelyországnak másik különlegessége a „nemere“-szél, mely Csik-vármegye déli végéből tör elő Brassó irányába, Hétfalunál már elhal, Fogarasig ritkán jut el, Szebenben pedig nem is ismerik. Száraz, rendkívül hideg, mindent átjáró szél az, mely ellen védekezni alig lehet. Három-négy nap eltart; legerősebb a kezdetén, lassanként csöndesedik el. Fél tőle a háromszéki ember, s mégis óhajtja, mert tapasztalatok nyomán megérlelődött szent meggyőződése, hogy termékeny lesz az esztendő, melyben a Nemere havas

szele gyakorta fúj. Fél tőle, mert mikor az a szárnyait kibontja, útakon, falvakon végig söpör: házfödeleket sodor magával, fákat csavar ki töveiből, útasok szekereit forgatja föl, még a gabonával rakottakat is. Ha pedig tél idején támad, eltorlaszolja az útba eső falvak házait hóval, megdermeszt fagyos leheletével embert, állatot s vastag hórétegből borít rá szemfedőt. Azért úgy szeret építkezni a székely, hogy minél kevesebb nyílás (ajtó, ablak) legyen a házán a Nemere-havas felé.

A Magyar Hirmondó 1781-iki brassói írója úgy jellemzi, hogy „Moldvából lövelli át magát Kézdi-Széknek Nemere nevű havasán és Kézdi alsó tájékán, egész Sepsit s onnan a Bárczaságot is keményen találja. Gonosz és embert életétől hamar megfosztó szél az a sanyarító téli hidegekben. De úgy találják a háromszékiek, hogy midőn nem fú tavasszal, nem telik meg a búzás kas téltre. Noha 1781-ben tavaszon nem igen fújdogált, mégis megtöltek a szűszékek és gabonás házak. 1782 első napján azonban oly kegyetlen hófuvataggal ordított, hogy Kézdi-Vásárhely táján 5 embert ölt meg, közöttük 2 szolgáló leányt, noha össze ölelkeztek,“

Hideg jön a Mátra felől

A lelkem is fázik belől

azt zengi az alföldi magyar nóta, de a népmeteorologia úgy jellemzi, hogy „vakról fúj“ az, a legsötétebb világtájáról. Kún-Szent-Mártonban ezt öcsödi szélnek nevezik. Az „anyjáról-fúvó“ szél az éjszaknyugoti, vagy tót széi, melyről Barsban azt tartják, hogy a Lévától 10 km-nyire éjszak-nyugotnak fekvő „tót kapu“-n jön be; az a kapu kettős trachit hegy-kúp, melyeket a Garam vágott ketté s a Garamon ott megtorlódo jeget is tót jégnek nevezik. A barsiak tót szele az Alföldön böjti-szél nevet visel.

Hegyekről alá szálló meleg szelünk is van, magyar főhn. Szokatlanul meleg, száraz és néha igen erős szél az, mely hegyes vidéken, főképp az év leghidegebb hónapjában jelentkezik. Ilyen a vöröstoronyi vagy talmácsi szél. Növekedését hatalmas mozgalom jelzi a felhők tömegében, olykor zúgás hallszik le onnan; egyre sötétebb mezbe öltözik az ég, csak a föllegek hosszúkás kerek alakja alatt marad tiszta. A mint közelebb ér, viharrá erősödik s mihelyt alsóbb légrétegekbe bocsátkozik, meleg fuvalom hatását érezteti, megemelkedik a hőmérő, olvadásba indul a jég és hó, elemészli 24 óra alatt, bármi vastag annak a rétege. Néha csak órákig tart, de olykor nap-nap után. Szebenben 1867. december 19-én este 20 cm. vastagon fődte a hó a háztetőket és másnap

reggelre nyom sem maradt belőle. 1897-ben november 28—30. között 20 fokot emelt a hőmérőn 24 óra alatt.

A dél-magyarországi románok nagy s ele (vintul mare) déli szél Orsova felől áramlik a Cserna völgyébe onnan a Bela-Rekáéba, áthágja a Porta Orientalis vízvázasztó gerinczét, de Lugosnál elhagyja a vaspálya mentét, amely éjszak-nyugotra görbül és egyenest az 1360 m. magas Pagyesnek tart, ott összenyomódik, százados bükköket tördel, félelmesen zúg és üvölt a magasban, de Gladnán alatt szélesönd van. Ha azonban lecsap, kifújja lakából az embert s a nyomában 8—12 fokkal szökik magasabbra a hőmérő, 8—24 óra telik bele, míg leérkezik a vihar a magasból, de télen is esővel végződik.

Wahlenberg svéd tudós a jelen húnyó évszáz elején azt írta, hogy nincs tudomány és művészet, műipar és kereskedés, népszabadság Magyarországon, mivel fölöttébb száraz annak a levegője az éles délkeleti szelek uralkodása miatt.

Oly örömet és annyira elhitte ezt Vilovoi Stefanović János lovag osztrák őrnagy, hogy „Ungarns Stromregulirungen“ című munkájában (Föld. Közl. 1883. 161—165.) azonosította a délkeleti szelet azzal a keletivel, mely az Alsó-Duna medrében Orsovától Baziásig elég erős és elég gyakori s a szerbek kosavának nevezik. Ez az azonosítás nem nagy baj, valamint az sem, hogy a Deliblat homok-sivány kialakulását neki tulajdonítja; nagyot lódít azonban azal, midőn azt mondja, hogy a Tisza és Duna nyugoti kitérése a kosava-fúvás geológiai eredménye s elhat egész Budapestig folyó meder továbbító működésével.

Tény, hogy a Duna és Tisza nyugotra kitérnek. De mint a Magyar Földrajzi Társaság 1890. februári felolvasó ülésén Budapesten kimutattam (Közl. 1890. 183—201.), a Dunát a Baer-féle folyó-kitérülési rotató törvény szerint a Föld keletre való forgása készíti; a Tiszára nézve pedig ugyanazon évi augusztusban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak Nagy-Váradon tartott vándorgyűlésén kifejtettem, hogy adózó mellékvizei szorítják őt nyugati kitérésre. (Munkálatok XXV. 430—446.)

Mivel Stefanović elmélete tetszetős és egyébként figyelemre méltó könyvében térképészletekkel ábrázolja, mint esik 45 fokú szög alatt a délkeleti szél a Tisza—Duna keleti oldalába: e behízegő német munka átcsempészte a kosava-elméletet a német földrajzi szakirodalomba és sokan esküsznek már rá. Schweiger-Lerchenfeld „Die Donau“ című (Földr. Közl. 1896. 91—92.) munkája még a tér-

képi ábrázolatait is átvette. Holott sok szó fér ahoz, hogy a délkeleti szelet a nagyobbik Alföldön uralkodó légáramlatul fogadhasssa el a meteorologia.

Kétségtelen, hogy a maga korlátolt területén elemi erővel dolgozik a kosava. Tömösváry Ödön a Természettudományi Közlönyben (1884. 7.) úgy szól róla, hogy „a Dunaszorosban, mely tulajdonkép Baziás községtől Orsováig tart, tavasszal állandóan erős keleti széláram uralkodik mely a Duna folyásának ellenében halad s gyakran oly veszélyes, hogy közönséges csónakon közlekedni nem lehet. Ezt a szelet az ott lakók kosova, kosave néven nevezik“. A kossave szó dr. Czirbusz Géza tanár szöfejtése szerint „kaszáló, leseprő, kiszáritó“ jelentésű.

A Deliblat homoksivatagra való befolyását találóan jellemzi Themák Ede a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók temesvári vándorgyűlésén (Munkálatok XXIII. 177—178.).

Márczius és áprilisban, továbbá október és novemberben, úgy szól, ezen vidéken délkeleti irányból sokszor napokig kosava név alatt ismeretes orkánszerű szél fúj. Ezen szél a szerbiai partról futóhomokot ragad magával és azt a jó széles Dunán áthozza. Luik állítása szerint a kosava ezen futóhomokot a víz fölött 2 méternyi magasságban 10 m. vastag rétegben viszi át s a futóhomok fúvása alkalmával (Flugsandvehen) a Dunán minden közlekedés megszűnik, mert ez egyrészt a nagy vihar miatt, másrészt pedig a levegő átlátszatlansága miatt lehetetlen, sőt ilyenkor nagyobb hajók sem mehetnek ezen helyen. Emberek csak fegyverezett szemmel igen rövid időre mehetnek a Duna partjára, mert a szél a futóhomokot oly nagy erővel hajtja, hogy a szabad testrészeket, arcot, kezét is megsérti. Másrészt az oly nagy erővel fú, hogy csak erős férfiak állhatnak neki ellen, de ezek is a szél ellen csak rövid ideig küzdhetnek. Nők vagy gyermekek a kosava fúvás alatt nem mehetnek ki, mert ezeket a szél könnyen fölfordítaná.

De ritka eset számba megy, hogy 1896. február 25-én szokatlan nagy erővel szedte szárnyára a délkeleti szél a délöbleti fűvényt és Zala-, Vas-vármegyéken át Sopronig elhordta, meglátzott a hófölvületen, mely akkor a Dunántúlt borította. Ha gyakori eset volna, nem kettelt volna akkora csodálkozást, hogy csak utoljára gondoltak a délkeleti szélre, előbb a sok kimagyarázó elmélet között vulkáni hamuhullás sejtelme is kísértett.

A nagyobbik magyar Alföld közepén az éjszak-keleti szélirány a leggyakoribb. Ungvárt 1898-ban teljes 45%-ot tett az éjszak-

keleti szél 493-szor való megjelenésével, de azon a földdarabon, melyet a Maros-Tisza és a Duna alsó része ölelnek három oldalról, csakugyan a kosava a túlnyomó, az évből átlag 84 nap az övé, úgy mutatja ki Hegyfokj Kabos. A Dráva torkolatánál is 54, de tovább éjszakra csak 30. Temesvárt 1875—1886. között megfigyelt 10475 szél esetből 938 volt délkeleti, 12 év alatt 78-szor évente, mi 26 napnak felel meg. Az 1897. évi szept. hó 1-től 1899 ápr. hó végéig Berecz Ede tanár által tett 1581 megfigyelésből 105 eset volt Kosava, mi csak 6.64%, évente 36 napon át. Szegeden ellenben 1872—1881. között évről-évre alig volt 21 nap föllépése. Még Ungvárt is volt 1898-ban 27 nap délkeleti szél, holott ugyancsak messze áll az Alföld déli szélétől, hogy azt a légáramlatát a kosavával összefüggőnek tekintsük.

Budán Mayer-nek 1841—1845. között naponta 10-szer tett megfigyelései szerint 1000 szél fúvásból tavasz és őszi 500 6 jutott, belőlük 405 volt délkeleti, — a nyugotit és keletit leszámítva, a melyek 24—24 számot képviseltek, minden irányból többször volt szélfúvás, mint délkeletről. A k. m. Természettudományi Társulat közlönye 1873—1886. évekről százalékban adja a széleseteket és irányokat, 1887-től pedig, hogy hányszor volt havonta. A 279. lapon levő tábla a délkeleti szél megjelenése eseteit mind a 26 évről egyenlő alapra fektetve mutatja ki, a belőle kihozott évi átlagos (4.85%) csak 13.3 napnak felel meg. Gyakoriság dolgában lemenő skálája a következő hónap-sorrendet adja: április, november márczius, október, május, december, február, szeptember, január, június, augusztus, július. A 280. lapon levő tábla pedig a délkeleti szél erősségét mutatja a jelzett 26 évben, a közbeeső szökőéveket is beszámítva 28488 megfigyelés szerint, a melyek 1519 esetben állapítottak meg délkeleti légáramlatot, a megfigyelések 5.35%-nyi esetében.

1 erősségű volt	989	4 erősségű volt	10
2 „ „	418	6 „ „	2
3 „ „	99	7 „ „	1

esetben, belőlük nem teljes 2.2 erősségű fokozat átlag jön ki. A 6 erősségű esetek voltak 1890. május 8-án, 1895. augusztus 5-én, mind a kettő déli 2 órakor; a 7 erősségű megjelenés 1873. július 21-én este 9 órakor került észlelet alá.

Beaufort szárazföldi 10 fokos szélskálája szerint az 1. eset a kémények füstjét téríti el, 2. mozgatja a falevelet, 3. a galyakat, 4. az ágakat, 5. a vékony derekakat, 6. ingatja az erősebb törzseket, a 7. már vihar, a mely nehezeti a járás-kelest És a kimutatott

A délkeleti szél jelentkezése Budapesten 1873—1898. években számszerint naponta 3
(évente 1095, szökőévben 1098) megfigyelés.

Hónap	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	73-98	Átlag
I.	—	2	2	—	4	2	1	3	1	1	5	—	—	4	4	1	6	11	6	4	8	17	12	5	12	4	112	4.3
II.	2	7	1	1	—	2	4	1	9	4	2	1	4	2	—	2	3	18	3	4	17	7	5	6	3	11	119	4.6
III.	2	1	1	3	1	2	2	1	7	4	8	6	—	6	1	5	4	14	8	5	3	12	6	15	10	19	146	5.6
IV.	2	3	2	5	1	6	4	1	6	5	1	2	2	10	2	9	15	25	10	6	8	14	23	5	6	14	187	7.0
V.	—	—	—	—	1	4	8	3	4	6	2	7	5	3	5	5	8	17	13	1	8	5	13	8	4	11	138	5.3
VI.	2	1	4	2	—	2	—	1	4	—	4	4	8	1	3	3	3	6	9	4	5	1	10	8	4	10	102	4.0
VII.	4	3	2	1	1	1	—	—	—	3	2	1	3	—	2	1	5	6	4	4	7	10	13	5	9	5	92	3.5
VIII.	2	4	1	—	3	—	3	—	—	—	3	—	4	6	2	4	4	8	5	3	1	5	17	2	8	8	93	3.5
IX.	1	—	3	3	—	5	2	2	5	11	4	1	3	1	2	6	3	7	1	5	6	5	9	13	9	7	116	4.4
X.	7	2	—	4	2	7	2	1	—	3	2	4	3	3	3	3	20	11	7	10	6	5	6	14	7	6	138	5.3
XI.	8	2	1	—	4	5	3	5	7	3	5	2	6	13	9	15	10	7	5	6	1	10	10	3	4	10	154	6.0
XII.	4	2	1	—	1	2	1	3	14	6	3	14	—	4	1	5	10	4	6	2	7	5	9	7	6	5	122	4.7
I.—XII.	37	29	18	19	15	38	30	21	57	46	41	42	38	53	31	59	91	134	77	54	77	96	133	91	82	110	1519	54.2
%	3.1	2.4	1.5	1.6	1.3	3.2	2.5	1.8	4.8	3.8	3.4	3.2	3.2	4.4	2.6	4.9	7.6	11.1	6.4	4.5	6.4	8.0	11.1	7.6	6.8	9.1	126.6	4.85

A délkeleti (SE) szél ereje Budapesten 1873—1898.

Év	1	2	3	4	7	Összeg	Év	1	2	3	4	6	Összeg
1873	19	12	5	—	1	37	1886	39	11	2	1	—	53
—74	8	12	9	—	—	29	—87	24	6	1	—	—	31
—75	9	7	2	—	—	18	—88	41	16	2	—	—	59
—76	8	10	—	1	—	19	—89	60	25	6	—	—	91
—77	11	4	—	—	—	15	—90	77	40	13	3	1	134
—78	22	13	2	1	—	38	—91	38	27	12	—	—	77
—79	20	10	—	—	—	30	—92	37	14	1	2	—	54
—80	18	3	—	—	—	21	—93	58	17	2	—	—	77
—81	48	9	—	—	—	57	—94	78	12	5	1	—	96
—82	34	9	3	—	—	46	—95	85	39	8	—	1	133
—83	30	9	2	—	—	41	—96	59	26	6	—	—	91
—84	24	17	1	—	—	42	—97	53	24	5	—	—	82
—85	27	10	1	—	—	38	—98	62	36	11	1	—	110
Összeg	278	125	25	2	1	431	Összeg	711	293	74	8	2	1088

gyakoriság, meg erő nem avatja a kosavát a nagyobbik magyar Alföldön uralkodó légáramlattá. Ha gyakoribb is Dél-Magyarországon a délkeleti szél, nem lehet az erős. Krassó-Szörényben, Agadics, Majdan, Oravicza, Szászka fölött fehérülő mészszirtek csenevész girbe-görbe fáinak állandóan délnyugotra hajló koronája valódi fokmérője és iránytűje a vidéken uralkodó szél vonalának, mond Téglás Gábor és az éjszakkeletire vall.

Hanem tény az, hogy a délkeleti légáramlat föllépése gyakoriság tekintetében növekedőben van, úgy lehet a mindinkább lábra kapott erdőpusztítás folytán, de még arra erőtlen, hogy a Duna-Tisza nyugoti kitérése okául elfogadható legyen, vagy Magyarországon a tudományt és művészetet, a műipart és kereskedést, a népszabadságot előlje. Wahlenberg és Stefanović elméletei halva született gyermekek. Mikor a deliblati fővényt 1896. február 25-én messze hordta a kosava, Budapesten február 24-én este csak 3-as erősséggel dolgozott, 25-én pedig hasonló erőben mint keleti szél fúj

Rónai Jácint szerint nem egy könnyen találunk országot, hol aránylag oly kis téren, mint honunkban, oly *különféle volna az éghajlat, oly sokszerűen változó, mondhatni szeszélyes az időjárás. Az alsó szél néhány percz alatt elriasztja telünket, vagy fuladásig nyomasztóvá teszi nyarunkat; a felső szél csak egyet legyint s Dunánk hullámai dermedeznek, vagy a legforróbb nyári napokban didergünk. Ez az oka hazánk különféle, változó termékenységének, mely néhány órányi távolság miatt sokszor meglepő ellentétekben tűnik föl. A szomszéd ausztriai bor erő nélküli s csak néhány mértföldnyire Sopron és Ruszt vidékén minő borok teremnek!

A Kárpátok alján a Király-hegy vidékén a szilva sem érik meg és 7 mértfölddel (52 km) lejjebb Varbónál Abauj-Tornában a legnemesebb bort szűrik. A dunántuli vidéknek, mely úgyszólván szakadatlan gyümölcsös és szőlőskert, a középe táján a zordon Bakonyban a szőlőfürt sem érik meg. Szerémségben az erdők 8 hóig tartják meg zöldelő lombjaikat s az egyenlítőhöz csaknem egy fokkal közelebb eső Likkában ismét az éjszaki Kárpát vidékét találjuk. Dunánk jegén terhes szekeret látni nem épen ritka tünemény s a legújabb tapasztalatok után tudjuk, hogy a pengő jeget is éber szemmel kell kísérni. A felföldi magyar telente egész szántalpat elköptat, míg az Alföldön békés szű őrli föl a szántalpakat a kocsi-szin alatt.“

És mégis, vajmi sokszor barátságtalan az Alföldön a természet téli képe. Nem simogat a szél, hanem harap; nem harmatos

az eső, hanem mint dara vágódik az ember szemébe és kegyetlenül csapkodja az arcját. A fák, egyik mintha segítségért kiabálna, a másik mintha fenyegetne, kopaszán gémberedett ágakkal merednek a levegőbe.

Oly hideg a tél a nagyobbik Alföldön, mint akár Csehország legéjszakibb táján; márcziustól ellenben oly hirtelen nő a meleg, hogy áprilra Olaszországgal versenyez, a kánikulában meg Szaharáéval. A Poprád-völgy lakosai pedig panaszkodnak, hogy náluk 8 hónapig tart a tél és a többi 4 hónapon át hideg van, — de nyitott ablaka van lakóhelyüknek éjszaka felé. Weszelowszky Károly dr. 20 évi megfigyeléseiből az tűnik ki, hogy Árvaváralján a hőmérséklet legnagyobb különbsége 68,7° C. volt, a tél közep-tartama 156 nap, a nyaré 116, a tavasz és őszi együtt nem marad több 93 napnál.

Té sem termettél ám szakácsnak
Magyarország, édes hazám!
A sült egy részét nyersen hagynád
S elégetnéd más oldalán.

Míg egyfelől boldog lakóid
Megsülnek a hőség miatt,
Hát másfelől meg éhhalállal
Megy sírba sok fiad.

(Petőfi.)

Az első 4 sor mintha Zemplén-vármegyére szólna, hol a felső rész nem ismer dinnyét, szőlőt; az alsó pedig Hegyalján a világ első borát termi. A második 4 sornál Árva-vármegye és az Alföld déli részei állnak szembe egymással. A Bécs felé útazónak is felötlük, mi ritkásan fekszenek a karcsú kötésekből rakott buzakeresztek a Morva-folyó síkján és mi sűrűk a gömbölyű testes kővékből fölépült kalyangyák már csak Czepléd táján is, az Alföld kezdetén.

Okot keres az ember kutató elméje, valahányszor szokatlan, váratlan tüneményekkel találkozik. A röpkén fölsorolt klimatikai eredetiségek olyanok pedig, a melyek Magyarország 4 oldalról szomszédos, de egymástól erősen eltérő vidékeinek sajátosságait kis téren egyesítik nem minden esztendőben. Mi tehát ezeknek a jelenségeknek a kimagyarázó kulcsa? A felelet rá, hogy első sorban a földrajzi fekvés, azután a különleges talajbeli kialakulás.

A ki Európa hegy-vízrajzi térképére rátekinthet, ha nem is épen réteg-ábrázolás kerül szemé elé, azonnal látja, hogy a spanyolországi földvégtől (Finisterre) hatalmas hegygerincz indul ki kelet-

nek, folytatásaul némi megszakítással az Alpok válnak be s elválasztják Európa középrészét a délitől. Bécsnél azonban kétfelé válik a hegyhát és villa gyanánt fogva közbe Magyarországot, éjszak és keletől egészen elzárja. Kárpát nevet ölt az éjszakkéletnek törekvő hatalmas hegyfal, Dinari-Alpoknak hívják a délkeleti irányú karját, mely a Balkánnak ad kezet Bosznián, Szerbián át.

Olyan helyzetbe hozza ez hazánkat, hogy mind Dél-Európa, mind Közép-Európa klimai tulajdonságai kifejezést nyernek benne, az elzárt medenczében, melynek a talaja különböző megasságú emeletekből épült föl; ezek átlag szerint növekedőleg így következnek:

a nagyobbik Alföld	--- 100 m.	a délnyug. hegyvidék	530 m.
a kisebbik	„ --- 160 „	az éjsz. nyug. „	570 „
a Dunántúl	„ --- 240 „	az Erdélyrész	„ 730 „
az éjsz. kel. hegyvidék	450 „		

magas az Adriai-tenger tükre fölött és a magasságok egyenletes lefordása, az alföldek föltöltögetése folytán 504 m, átlagos magasságot nyernének.

Ha ilyen fekvés és kialakulás mellett a meteorologiai alkotó, működő elemek nem mindig a várt módon lépnek fel, valóban nem csoda, — az pedig, hogy a szerves tenyészetre, közegészségre jóteköny vagy legalább kár nélkül elviselhető-e valamely szokatlanabb módú vagy erélyű föllépésük; az orvosi tudomány és tapasztalat körébe vágó kérdés.

Hanusz István.

FÖLDRAJZI TANKÖNYVEINK.

Az 1899-ki középiskolai tantervrevízió méltóbb helyet biztosított a földrajznak, mint az előző tanterv, a melynél a földrajz a természetrajzzal volt kapcsolatban; méltóbbat azért is, mert a földrajzi előismeretek megszerzését kívánja, valamint a tájékozódást a földgömbön és a térképen, továbbá vázlatok készítését. A gondos tanár eddig is megadta az alapismeretek megszerzésére a szükséges oktatást, de igen jó lesz azokat bővebben fejtegetni és erre az útasi-tásokat is megadni.

Az új tanterv sok szakférfiút indított földrajzi tankönyv írására, azonban a gyors munka nem igen vált be mindenikné, még pedig az anyag beosztása és feldolgozása tekintetében is van fogyaté-kosság, de különösen elhibázottnak tartom az általam áttanúlmá-

nyozott 13 darab földrajzi tankönyvben azt, a mit mint újat adtak a szerzők: a földrajzi alapismereteket. — A tapasztalat majd ezekre nézve is meghozta a jobbat, egyelőre dicséretes az a törekvés iróink részéről, hogy oly szép számban vetették súlyba, tudásuk és munkájuk gyümölcsét.

Ez alkalommal hármát mutatok be részletesebben.

I.

A magyar királyság földrajza, írta Dr. Demkó Kálmán, 1900. — Wodianer és fiai kiadása.

Földrajzi alapismeretek címe alatt 24 oldal van. Alapnak nevezi a szerző, de nem ezen kezd, hanem az egészen, deduktíve halad, már pedig ha alapismeret akar lenni, akkor az alaphól kell kiindulni. Csakhamar a térképekre tér át. De valjon ismeri a tanuló a Föld felületét, az ábrázolásáról szól? Majd ismét a Földre tér és a látóhatárt, továbbá a tájakat ismerteti. Ezeknek a térképen való meghatározása nem szabatos, a melyben az az ősi hiba van: *lent* éjszak, *lent* dél. (6 old.) Az ily meghatározás oly vészes, hogy hatását néha az egész iskolai életen át és tovább is megérzi az ember. Sokszor tapasztalom új tanítványaimnál ama helytelen meghatározásból eredő fogalomzavart és sok időbe kerül, míg a beléjük rögzött téves fogalmat kiirtom. E helyett ezt tartom szabatos meghatározásnak: a térképnek jobb szélétől a bal széle felé van nyugat, — fordítva kelet: a térképnek felső (külső) szélétől az alsó (belső) széle felé van dél, — fordítva éjszak.¹ — Az előttem fekvő könyvben adott meghatározás helytelenségét eléggé érezhették t. tanártársaim, hogy mily fogalomzavart okoz az a tanulóknak, a kik ily módon azt hiszik, hogy éjszak felé annyi, mint fölfelé, tehát arra magasabb a föld, ennek következtében arra nem is folyhat a víz. Ez természetes következtetésök, mert úgy tanították őket, hogy *lent*, tehát e helyet magasabbnak gondolják, szerintök a föl-felé és éjszakfelé ugyanaz

Később a Földet mutatja be a gömbön (6. 7. old.) De mit ért ebből az a kis gyermek, ki faluja határán kívül egyebet sem ismer a Földből? Ha tanult is róla valamit, ez fogyatékos. De a szerző az alapismereteket tárgyalja, mégis egyszerre a nagyvilágba

¹ Ez sem szabatos! Ebben is bent van a felső s alsó fogalom. Szerk.

tör. Nemcsak a módszert tartom hibásnak, hanem főleg azt, hogy kis fiúk elé ily anyagot adjanak. — Azt mondja a szerző (7 old.), hogy a Föld saját tengelye körül forog, — de a gyermek nem tudja, hogy mit értsen a tengely alatt. Érzi e következetlenséget a szerző és ugyanazon lapon alább kezdi magyarázni, hogy mi a tengely. miután vele mint ismeretlen dologgal már előbb meghatározni akart.

A felszín tárgyalásánál hiba, hogy a vízzel borított terület kétszer akkorának mondja, mint a szárazföldet, mert amaz majdnem négyszer nagyobb emennél.

A víz és a vízszintes tagozás ismertetésénél is nagy arányokban dolgozik a deductió, mintha bizony a tanuló mindezt mint jól ismert anyagot tudná. Mi az, a mit az elemi iskolából hozott? Az oly kevés, hogy minden dolgot alapjából kell venni. — Continensről is szól a szerző, — de mi ez? A szegény fiú zavarba jön, ha akár földség-, akár continensről hall: mielőtt tudná, hogy mi az, már meghatároz vele, mint ismeretlen fogalommal Végre a 10. oldalon kezdi magyarázni a földség fogalmát, miután már elkábította a fiút az előtte érthetetlen meghatározással. — Valjon miért nincs előbb a szárazföld tárgyalva? — Különben is minő tárgyalás az, hogy ismeretlen példákkal akar a szerző felvilágosítani? Ilyenekre nem hivatkozhatik a fiú mint saját tudásának eredményére Fordítva kihüvelyezni az igazságot, a mely mint meghatározás a tanult példákából áll elő.

„Ha a szárazföldet a víz három oldalról határolja, azt félszigetnek nevezzük.“ Ez is oly meghatározás, a mely még folyton kísért az iskolákban és a könyvekben; én is így tanultam, tehát téves meghatározással gyötröttek annak idejében. Valjon melyik geometria az, a mely azt tanítja, hogy a testnek és így a szárazföldnek is 4 oldala van? Hiszen egy félsziget igen tagolt lehet, akár 100 oldalról is moshatja a víz, de nem háromról. Én így tanítom ezt: ha valamely terület csak egy részén függ össze a szárazfölddel, de a többit víz határolja, akkor e földet félszigetnek nevezzük.

Domborzati viszonyok, függőleges tagozás (10 old.) A szövegből sehol sincs felvilágosítva a tanuló, hogy mi az a domborzat és a tagozás; a szerző azt is föltételezi a tanulónál, a kinek tudnia kell azt, hogy most az összehasonlító földrajznak egyéb nevezetes részét is tanulja! Bizony bele is vész! — A tagozás minőségének megállapítását megelőznie kell az irány meghatározásának:

előbb a vízszintesé, most pedig a függőlegesé. Ezzel kellett volna kezdeni az alapismeretek tárgyalását, nem pedig a nagy világgal!

Tájékozódás a földgömbön (12 old.) „A mit Földünk felszínéről eddig elmondottunk, mindazt le lehet olvasni a térképről.“ A szerző ismételve a térképről beszél, de úgy, hogy a tanulónak nem lehet tiszta fogalma arról, hogy mi az; azután belevegyíti a földgömböt, a melyről a kis gyermek gyötrelmére emészthetetlen dolgokat tárgyal.

A hosszúsági és szélességi körök ismertetése nagyon meghaladja az I. oszt. tanuló felfogását. Nem szabatos meghatározás az, hogy a földgömb közepén áthaladó kör, a gömböt egyenlő részre osztja: nem a kör, hanem az ezen át fektetett sík teszi azt, mert a kör nem oszthatta el a testet a nevezett módon. Tudja a fiú, hogy mi az az egyközű? Tudja, mily vonal a kör? hogyan van ez felosztva? mi a kerülete, középpontja, íve, sugara? Ezt előbb kellene tudnia, mint a földrajzi hosszúság és szélesség meghatározását, mert csak amabból folyhatik ez. A körről pedig később tanul a fiú a geometriában októberben, holott a bírált anyag előbb jön munka alá. Ismét képtelen meghatározás elé jutott a túlterheléstől annyira óvni kívánt tanuló, a ki eléggé elkeseredhetik a fejébe nem mehető dolgok miatt. Annyira nem való ez anyag ismertetése az adott módon a kis fiúknak, hogy a VII. oszt. földrajznál is munkába kerül, hogy teljesen avatottak legyenek a fiúk a számítás minden részében.

Éghajlat, éghajlati övek. (14 old.) Igen hasznos dolgokat tartalmaz, de nincs a világnak az az I. oszt. növendéke, a ki ezt értelmileg képes volna feldolgozni. Nagy tévedés ily dolgokat ide hozni, a melyek csak akkor érvényesülhetnek, ha fokról-fokra jutott a tanuló azok megismeréséhez tanult példák alapján, úgy, hogy csak végső következtetésképpen kapja e dolgokat. Irtózatossá, észbontó érthetlenség volna a szegény tanulóra nézve mindez.

A következő részek az éghajlatra vonatkoznak, és mind igen hasznos dolgok, de legalább is a III. osztály fizikai földrajzába tartoznak.

A 19—22. oldalon adott anyag egy része szükséges az I. oszt. gyermeknek, de nem ezen a helyen, hanem ama szövegben, a mely mint világos példa érteti meg vele, — de így csak száraz tanulni való alakban van, tehát módszerénél fogva alkalmatlan az okulásra, mert legföljebb nyers anyag gyanánt vágná be a tanuló. Ez természetes, mivel oly helyeket említ a szerző, a melyekről még nem hallott a

növendék, tehát mint ismeretesre nem is fektetheti gondolatainak fűzését; ezt csak akkor teheti, ha már mint ismert anyagot összefoglalásul veszi.

Térképolvasás. (22. old.) Ismét térkép! De ennek daczára sem magyarázta meg a tanulóknak, hogy mi az. Értelmes módszerrel párosult felvilágosítást vártunk volna a szerzőtől, a ki a térképek fontosságát hangoztatja; azonban a térkép meghatározása is fölületes. „A térkép oly kép, a melyen a Föld egyes részei le vannak rajzolva.“ Ez nem igaz, mert akkor a legtöbb képes levelező-lap is térkép! Szerény véleményem így látja jónak: A Föld fölületének változatosságát síkon is ábrázolhatjuk rajzban jelekkel: ez a rajz a térkép. Továbbá illőbb helynek látom, ha a szerző ott végez a térképpel, a hol kezdte, azaz a földgömb ismertetése után, de előbb a Föld fölületének változatosságáról kellett volna szólnia; ez esetben a Föld fölületének mesterséges ábrázolásáról egy végben szolt volna minden megszakítás nélkül.

Az alapismeretek czíme alatt adott anyagot logikus rendbe szedve sem képes az I. oszt. tanuló megemésztetni, annyival kevésbbé az ismertetett részt, a mely merénylet a fiú szellemi és testi ereje ellen, a ki küzdve küzd, hogy megértse, de előbb belevész, mint a czélt eléri.

A magyar királyság. Történeti ismertetéssel kezdődik, a mely elég nehéz. — Az Alföld fölülete bővebb ismertetést érdemelt volna; erre mint alapra helyezkednék a többi természeti viszonyok leírása logikus rendben. Azonban a következő ismertetés szépen tünteti fel a fiú előtt az Alföldet, mintegy a tanuló elé varázsolja kellemes leírásával. A házi állatoknál nem ártott volna a számuk megemlézése, hogy kitűnjék a nagy gazdasági tényező. Viszont fölösleges is van a gyermek felfogása szempontjából és ez a gazdálkodás rovatánál a török hódoltság következményeinek bővebb belevonása.

Budapest. Itt először a főváros kedvező természeti viszonyait méltatja, de nem adja mélyebben a dolgot, a melynek alapján kitűnnék a tanuló előtt ama előny, a melyet a szerző inkább reája tukmál, de az nem látja azt jól. — A szerző igen szereti a történeti adatokat közölni, így van ez Budapestenél is. De minek ez a sok történeti adat? Minek a helytartótanács fölemléítése? Mit tud ebből a fiú? Ez reája nézve üres anyag. Ismét a régi földrajzi kézikönyvek egyik hibájába essünk, a melyek a történeti anyagot ugyanesak hosszú lére eresztették? A földrajznál a természeti viszonyokat kell feltüntetnünk, a melyek alapján a termények és a mű-

veltség összefüggését keressük; ellenben a történeti vonatkozás kevesebb legyen, a hazafias így is uralkodó marad és kell, hogy maradjon. Hiba Budapestnek oly terjedelmes leírása, hiszen ez nagyon nehéz annak, a ki nem ismeri Budapestet. E leírás útikönyvbe való, de nem I. oszt. földrajzba. A sok között miképpen értse meg a fiú ezt: A tudományos és irodalmi életet képviselik. (43. old.) Továbbá a fiú előtt érthetetlen intézetek tömkelege óriási zavart okoz, de nem értelemfejlesztést. Elég a tudományos és művészeti intézeteknek gyűjtőnévben való fölemlítése; igen szükséges a méltatása a főváros kereskedelmének és iparának, a mely a természeti viszonyokkal szoros kapcsolatban van. A tárgyalás vármegyék szerint van, pedig a tanterv a természeti viszonyokat említi; tehát ezeknek alapján kellene a földet is ismertetni, de a szerző mégis mellőzi ezt és a vármegyék elavult módszerét követi. A községek fölemlítésénél szava sincs a szerzőnek arra, hogy mily természeti viszonyok hatása alatt fejlődtek azok; már pedig ez fontos itt, nem pedig az, hogy a gymnasium, vár, stb. van-e valamely helyen. A történeti vonatkozás állandó: Jász-Nagy-Kun-Szolnok-vármegye a régi Jászságból, a Nagy-Kúnságból, a melyek a Hajdúkerülette együtt a nádor főkapitánysága alatt állottak és Külső-Szolnok vármegyéből alakult, — továbbá a temesi Bánságról való leírás stb. ezek és hasonlóak itt feleslegesek. A legtöbb történeti vonatkozás szükséges: Kis-Kőrös Petőfi születéshelye, Szalonta Aranyé, — az ezredévi emlékek, Arad a 13 vértanúra nézve, Világosnál a fegyverletétel stb. De a szerző sokszor ezekbe mélyed és a földrajzi anyagot mellőzi. Az Alföld nagy városainak, mint Szolnok, Szentes, Arad, Debreczen, Temesvár stb.-nek nem emeli ki a nagy mezőgazdasági és ipari viszonyait, a melyek alapján fejlődik a nemzet terjed a magyarság, vagyonosodik, ragaszkodik helyéhez; ez érzelmegrögzíti benne a hazaszeretetet, tudván azt a magyar gazda, hogy az ő földje is egy kis darabja az édes hazának. E kölcsönöség adja a nemzeti öntudatot, a melyre a tanterv helyezkedik. Az élő szervezetet toljuk előtérbe, de ne folyton a történeti vonatkozást, a melyet a fiú az adott módon kevésbé ért meg. A szerző ellenben a történeti adatokban keresi a nemzeti szellem ébrentartását. Nagyon is kell azt tennie, de nem az ő módján, hogy szaggatott történetet ír és belevonja a városokat, — ezt téves irányznak tekintem.

A Kis-Alföldnél ugyanezt látjuk: a fölület leírása rövid, de vizeinek, éghajlatának és terményeinek ismertetése igen jó; a vármegyék-

nél az előbbi eljárását követi: Pozsonynál bő történeti ismertetést ad, de nem mondja, hogy mily természeti viszonyok tették jelentős helylyé; azután még azt sem méltatja, hogy Pozsony a Duna mellett fekszik, a mi a városra nézve óriási fontosságú; — de felhossa a fogalmakat: egyetem, collegium, akadémia. Oh szegény fiu, vágd be a szavakat, ha többet nem is tudsz róluk! — Szinte feltűnő, hogy Győrnél és Komáromnál fölemlítette, hogy folyók mellett fekszenek, de nem méltatta fekvésüket, hogy általuk emelkedett a két magyar város századok óta kiváló jelentőségre; előbbiről csak annyit mond, hogy élénk kereskedő város, utóbbiról, hogy híres erősség. Ezt nem érdemelték azok, hogy a földrajzi tényezőkön alapuló fontosságukat mellőzzék. Valjon hol méltassák, ha itt nem? — Ugyancsak nem követi e helyen kedvelt irányát: a dévényi és panonhalmi ezredévi emlékek kimaradtak! Pedig igen méltók a megemlítésre; ily vonatkoztatás a fiúk nemzeti önérzetét hatalmasan fokozza.

A délnyugati dombos vidék Ha valamely területről szólunk, akkor az az első dolog, hogy tudjuk a helyét, ezt itt tudtukra adja a szerző az első pontban. A föld fölületének a leírása következik a természetes rend szerint; a fölület minőségétől függ a folyók haladásának iránya; de szerző mellőzi a logicus sorrendet és előbb a vizekről szól és csak azután a hegyekről. De miért hegyek? A mai földrajzi tudomány a fölületet ismeri, a melynek a vízszintes síkkal szögletet képező része is van: az ily emelkedett felület a hegy. A fölület fogalma a lényeges, de nem a hegyé. — A szerző a „hegyeknek“ leírását szárazon eszközli, pedig a Dombvidék e szép emelkedései ma is szépek és elragadóak, ilyenek voltak is, a mint a szerző föl is említi; csakhoágy a fiú nem érti azt meg, hogy „megéneklí“ a hegyeket. (51. old.) Ezeknek egy kissé elevenebb ismertetése igen kívánatos; azután az nem elég, hogy tachit, bazalt, márvány, — ehhez is kellett volna néhány elevenebb szót fűzni, hogy e mrev kövek miatt ne veszítse kedvét a gyermek, másrészt bennök a Föld életét is lássa. Az eruptív kőzetek érdekessége bizonyára megragadta volna a gyermek tudásvágyát és érdeklődését.

A történeti előtér itt is megvan, pedig nem ez az alap, a melyre tudásunkat fektetjük; a történettel csak színezünk, hogy a nemzeti öntudat érvényesüljön. — Székesfehérvár és Kaposvár városok nagyon megérdemlik, hogy természeti viszonyaik fejtegetéséből azt értesse meg a szerző, hogy nevezetes gazdasági központok, a melyeken viruló élet csoportosul a környező magyarság

felől. — Pécs és Szombathely is többet kaphattak volna ily vonatkoztatásból, viszont Sabariánál a pannoniai és római régiségek teljesen fölöslegesek. — Nagy-Kanizsa meg sincs említve, pedig egy terjedelmes, gazdag és jórészt magyarok lakta területnek természetes központja, kereskedelmi gyűjtőpontja, — e körülmény földrajzi tekintetben első jelentőségű, — de még történeti tekintetben is fontos volt N.-Kanizsa.

A felföldek. Igen szabatos a hegylánczok meghatározása, de fárasztó a gyermekre nézve; ezen úgy lehetne segíteni, ha a fiú a térképnek közvetlen vezetése mellett mintegy összeforrva tudná magát azzal, a mi által útmutatást nyerne, hogy merre is van az a meghatározásul szolgáló folyó, a mely még ismeretlen előtte. — Az éghajlat, a termények és a lakosság leírása általában véve megfelelő, a gyermek kiskörű értelméhez leereszkedik a szerző.

A községek leírására ugyanaz áll, mint eddig említettem: méltatásuk nincs ama sajátságukról, a mely a földrajzi alapokra helyezkedve fejlesztené a gondolkozást és összehasonlítást eszközölné, hogy a fiú ne csak nézzen, hanem lásson is és így a magában tudjon állni.

Az Éjszakkelti-Felföld. Ennek alkalmas bemutatását találjuk; a területnek eltérése az előbbi felföldtől ki van tűntetve. A többi ismertetés (67—69. old.) szép, és könnyű is, jó is — A vármegyék leírása nem oly nehézkes, különösen jó Máramarosé, a mely a föld felületét és egyáltalában természeti viszonyait világosan tolja előtérbe; körülzárt felföld, közepén a Tisza, abba ömlő folyók, a melyeknek vize faúsztatásra alkalmas, — a Tisza kapuja. Így kellene szerintem nem ugyan az egyes vármegyéknek, hanem a földrajzi egységeknek oly vonzó és világos leírását adni, hogy mintegy maga előtt lássa az ember a területet — Történeti vonatkozás itt is elég van.

A Délkelti-Felföld. E változatos felföldet elég jól jellemzi a szerző, nem vész el a részletekben. Az ásványok leírásánál hibázatom, hogy egyes helyekre hivatkozik, holott ezeket csak később ismeri meg a tanuló a községek tárgyalásánál, a mikor nem okoz nehézséget, de itt gyötrődve keresi a fiú, hogy hol van az a hely. A mennyire a vármegyei beosztás engedi, a szerző igyekszik a községek fontosságát kiemelni, de nem eléggé hangoztatja a természeti viszonyok alapján azt, hogy miért tömörültek ott az emberek, pedig több hely igen megérdemelte volna azt.

Fiume leírása megfelelő.

Horvát-Szlavonország. A Karszt ismertetése oly szép, hogy szinte látja az ember maga előtt, — ennyi elég a fiúknak. A következő pontok is jók, mind kellő tájékozódást nyújt arról, a miről szól. A községekkel röviden bánik a szerző, pedig Zágráb, Károlyváros, Eszék és Zimony kedvező fekvésüknél fogva emelkedtek a társországok legnevezetesebb városaivá, — miért nem méltatja ezeket a szerző? Hiszen ezekből okulna a tanuló, ha a természeti viszonyokat élő szervezetnek látja, — így tudja meg, hogy a Föld nem holt tömeg, hanem élete van. E helyett a városok szótárszerű adatok alakjában szerepelnek, — ez czéltévesztett.

Összefoglaló áttekintés. (82. old.) Itt már ismert adatokkal dolgozunk, tehát egyszerű elősorolással az összefoglalás következik, de itt is előbb a vizek vannak, csak azután a hegyek, — ennek fordítva kell lennie. Az elősorolás természetes következménye az előbb részletesen tárgyalt dolgoknak. — A vallási viszonyok bonyolult leírása nem a kis fiúknak való, a kiknek azokról sokkal kevesebbet tudniok is elég.

Az anyagi foglalkozás tárgyalásánál akadályt alkot a százalékok említése, — ezekről a tanuló semmit sem tud, csak a II. osztályban lesz róla fogalma.

A közlekedési utakat a térképről egészen jól megérti a tanuló, mert ismert helyeken vezeti át a szerző a vas- és vízi útaknál; a Dunáról még többet is méltó felhozni.

A szellemi műveltségnek rovata nehéz adat halmaz, a melyet a fiú nem érvényesíthet. — Törvényhozás, közigazgatás, törvénykezés és a magyar czímer szintén jórészt nehezek, a melyeket a meglevő alakban mint alkotmánytani dolgokat nem szabad az I. oszt. fiúknak adnunk.

II.

Földrajz a gymnasiumok és reáliskolák I. osztálya számára, írta Dr. Simonyi Jenő. — Harmadik kiadás.

A szerző először a „Földrajzról“ szól 4. oldalon. Az 1. pontban hangoztatja, hogy a földrajz tanítja, hogy mily egyszerű és változatos a természet; továbbá megismerteti a tengereket és a szárazföldeket, elvezet a távoli országokba, bemutatja a kincseket és a népeket. A 2. pont a continensekről, az öbölről stb.-ről szól, — a 3. a tenger feneketlen mélységéről és az édig emelkedő hegyekről, a zátonyokról, — a 4. fel- és alföldek váltakozásáról, — az 5.

a völgyekről, a hegyláncokról, — a 6. a vizekről, a vízkörnyékről, — a 7. az ásványokról és a talajról, — a 8. a népekről, — a 9. a térképről. — E 9. pontban oly előismertetés van, a melyet úgy közöl a szerző, mintha a tanuló már ismerné a világot elég részletesen és most csak mintegy összefoglalja abbéli tudását. Az elemi iskola csekély tájékozottságot nyújt a gyermeknek és semmiesetre sem annyit, hogy úgy kezdjük a földrajzot, hogy mily nagyszerű a természet. Saját tudása alapján dicséri a fiú azt? Érti, mi a continens, az öböl, a belső tenger? Hát a vízkörnyék, a vízvázalasztó? A földrajzi alapismeretekről már hallott a fiú, de nem annyit, hogy itt előjáróban összefoglalásul oly nehéz meghatározást megértene. Az ő előismereteinek csekély alapja miatt ily terjedelmes épületet nem készíthet; ha készít is, az kártyaház, a mely csakhamar összeroskad. Mindezt bevághatja a fiú, de keveset ért belőle, nem rögződhetik meg benne, mert nem helyezkedik kellő ismeretekre mint alapra. Az inductio azt kívánja, hogy a legapróbb ismert tényből kiindulván, tovább haladjunk az ismeretlen, az összetett, esetleg a mindenség felé; de a szerző a nagyvilágot öleli át, a mely a gyermek előtt nem épen nagy semmi, de bizony keveset tud róla, az is csak általános, tehát nem is mélyedhet a méltatásába annyira, hogy oly meghatározásokat megértsen. Itt-ott ért belőle, pld. a 6. pont eleje a forrásokról szól. Egyéb részletekről is alkothat magának valami fogalmat, ha kibeszéli a tanár a tüdejét; de mindezzel csak futólagos ismeretre tesz szert, mert ő nem egyes példák-ból, tárgyalt földek-, vizek-, népek- stbről tudja ezt; hanem csak hallja, hogy valahol vannak olyanok. Nem nyer a gyermek ítéletének alkotására szükséges anyagot, tehát értelmi munka helyett egyszerű emlékezéssel terheljük, a mi nem a tudomány elsajátítására vezető út. — Szerény véleményem tévesnek tartja e módszert; fordított rendben kell haladnunk, hogy az egész Föld tárgyalása után megérthesse a tanuló az adott definitiót.

Még néhány megjegyzésem van. A vízvázalasztó meghatározása egészen helytelen: hát vonal választja el a vizeket egymástól? (5 old.) a szegény föld, ez a magasabb felületű föld mit vétet? A térkép meghatározása is egészen téves: a térkép a Föld részeinek képe. Ez esetben a legtöbb képes levelező lap is térkép. Nem látom azt, hogy a síkon jelekkel való ábrázolásról szólna a szerző; beszél ugyan a térképről, de úgy, abból kevéssé válik ókossá a fiú, inkább rövidebb, de szabatosabb ismertetés kell róla. Igaz, hogy az I. osztályba jutó gyermek már tanult földrajzot, de itt mégis a leg-

elemibb fokon kezdjük a tanítást, hogy egyrészt a különféle iskoláktól vegyes ismerettel jött tanulóknak ugyanazon fogalmuk legyen a térképről, de másrészt a középiskoláz tudományos módszere is megkívánja, hogy az alapból induljunk ki, a melyből tovább haladva felvilágosítjuk a zsengekorú tanulók értelmét. A magyar nyelvtant még előbb kezdte a fiú tanulni, a középiskola I. osztályában mégis alapjától veszi.

A tanterv a földgömbön és a térképen való tájékozódást kívánja, de a szerző mellőzi ezt és meg is okolja. Azonban én nem osztozom nézetében, mert bizony igen szükséges ez az alapismeret; a jó tanár eddig sem mulasztotta el ezt, de szükséges, hogy a tankönyvben is meglegyen ama anyag, de igen tapintatos és az ifjúság értelméhez és ismeretéhez mért módon.

Magyarországot Budapesttel kezdi a szerző, a mi igen helyes módszerrel történt, hogy községből, mint ismert lakóhelyéből indul ki; itt a fiú is ismeri a föld fölületét, vizeit, termékeit, embereit stb., tehát társítás alapján következtet az ismeretlen területek ugyanoly természeti viszonyaira. Az is jó, hogy először a föld fölületét vizsgálja, külön a jobb és külön a bal partét; mindezt igen szépen teszi, mintegy lerajzolva megeleveníti a tanuló előtt a helyet, a melyről szól, tehát meg is érteti vele, a mit akar, főleg még akkor érné ezt el, ha a „tovább“ és „hátrább“ nem épen földrajzi meghatározások helyett, a világtáját említené, a mely felé vezetni óhajtja a tanulót. Nagy buzgósággal törekszik arra, hogy a főváros sok nevezetességét megismerje a tanuló; a fővárosi könnyen győzi meg ez anyagot, mert ama földön mozog, ez a szülőföldje, mindent meg nézhet rajta, tehát ismeri is; de a vidéki megölné magát ez anyaggal, azért a szerző okosan tett, hogy aláhúzta a legszükségesebb dolgokat, de ezek nem csak a tót vagy oláh fiúnak valók, hanem kivétel nélkül a vidékieknek. A debreczeni gyermektől sem kívánám meg, sőt el sem fogadnám, hogy az egész leírást Budapestnek teljes ismerete nélkül elsajátítsa, — ezt így emlékeztetni módszertelen dolog volna. Igaz, hogy sok szép dolgot tanulságos ismertetésképpen nyújt a szerző, de azt még sem emeli ki, — pedig hangsúlyoztatja Budapest órási fontosságát, — hogy micsoda összefüggés van a főváros természeti viszonyai és az ember között; nem méltatja kitünő fekvését, oly módon, hogy a fiú előtt kidomborítaná azt a fontosságot, a melyről 6¹/₂ oldalon oly jó akarattal beszél. Itt ott pedzi a viszonyokat, de nem markol beléjük, így tehát a sok beszéd nem a földrajzi ismeret gyarapítását adja, hanem az olvasó-

könyv tárgyalásának felel meg. — Az áttekintés ugyanoly mód-szerű, csakhogy sokkal rövidebb. (13. old.)

A Nagy-Alföldnél a terjedelméről, határai és magasságáról szól; de a fő itt a föld „felülete“, a mely némi változatossággal sík, tehát ezt kell kiemelni. Ne téveszszük meg a tanulót azzal, hogy külön földrajzi fogalomnak tudja a síkot és a hegyet, mert a lényeg az, hogy azt lássa ő, hogy milyen a földfelület: az egyik alacsonyabb, a másik magasabb, ennél fogva ne ellentétet lásson a tanuló, a mi nincs, mert a magas nem ellenkezője a magasabbnak. A logikai gondolkozásról eltereli a tanulót, ha a földfelület vizsgálását nem első helyre vesszük. Ugyanis ha a szerző az Alföldnek terjedelméről, határai- és magasságáról szolt, miért nem tette ezt a felföldeknél is? hiszen ezeknek is van terjedelmök, határuk és magasságuk. Az osztályozása *logikai* hibában szenved; egyszerűen a felületről kell szólnia, a mely irányára nézve vagy vízszintes és ez a síkság, vagy ferdén és függőlegesen emelkedik ki többé-kevésbé magasán a sík fölé és ez a felföld. A síkságot és a hegyet tudományos szempontból éppen úgy nem szabad ellentétül feltüntetni, mint a physikában a hideget és a meleget nem; a test hőmérséklete különböző; ezt a közélet hideg- és melegnek kereszteli el, éppen úgy tesz különbséget a felületnél a síkra és a hegyre nézve. A tudomány a logikai felosztást követeli, a mely a legvilágosabb, mert a legegyszerűbb.

Az Alföldnél az esésről szólván, sokkal könnyebb, ha azt mondja róla a szerző, hogy dél felé lejtősödik, a mint az arra haladó Duna és Tisza folyók iránya mutatja. — Eltekintve a megjegyzésektől, a többi leírás igen szép, (15., 16. old.) éppen ilyen „az árvizek, vízszabályozások és csatornák“ című fejezet, a melyben az Alföldnek oly szabatos és tömör adatokban kiélezett ismertetése van, hogy ilyent egy tankönyvben sem találtam. Néhol ugyanitt is vét, pld. először a gátakról szól és csak később mondja meg, hogy mik azok, — ennek daczára a fejezet igen kitünően tájékoztat az Alföld változatosságáról, a melyet ily irányban más tankönyv alig érint. (17., 18. old.)

A Nagy-Alföld vidékei cím alatt a természeti viszonyokból eredő mezőgazdasági dolgok ismertetése van oly módon, hogy a tanuló világosan látja, hogy miért van az egyik helyen buzavetés, h'ott a másikon fű, fű, vagy egyéb növény; tudja, hogy a folyók mellett tömörül a lakosság, a melynek foglalkozását a természeti viszonyok határozzák meg: az ezek alapjára fektetett következtetés

a tanulók gondolkozását fejleszti. — Némely tankönyv a községek ismertetését a folyók és a vasútak mentén haladva adja, de a szerző mellőzi azt, pedig helyes az, a mennyiben a nevezetesebb községeket érintik és így a gazdasági termelés következménye tárul a fiú elé. — Igen sajnálom, hogy a szerző a vármegyék szerinti felosztást adja, a midőn vidékekről beszél; ily tárgyalás már túlélte magát mert 1. az egységet zavarja, a vármegyék határa nem vet határt a természeti viszonyoknak, de még a folyó sem; pld. a búza nemcsak az Alföld déli részén terem, a délibáb máshol is van, mint a Hortobágyon és így van tovább egyéb terménynyel és tüne-ménynyel is. Mi épen ezen természeti viszonyok általános erejénél fogva érzékeltetjük a fiúkkal, hogy miért emelkedett valamely hely fontosságra. 2. A vármegyék szerinti tárgyalásnál az a hiba is meg-esik, hogy az Alföldről szólván, a felföldet is beveszi, pedig még nem ismertette ezt, pld. Visegrádot, a Bihari hegységet barlangjai-val és vizeséseivel, a Királyhágót, Nagybányát, a Gutin-hegyet érceivel. Ez mind nem Alföld, tehát miért zavarja össze a szerző a tárgyalást, a melynek menetét megbontja a vármegyei beosztás ked-véért. 3. Ha akár a vizek, akár a vasútak szerint haladunk, meg kell szakasztanunk a haladást a vármegye határánál, míg a másiknál újra fel kell vennünk. De micsoda kapkodás ez? Főlöleges ez az ismétlés. 4. Nem a politikai felosztás a földolog a földrajzban, hanem a természeti viszonyok ismerete és az ezekre fektetett oku-lás. Végre azonban a földrajzi egység bejárása után fölveszszük a vármegyék ismertetését, de csak összefoglalásul, hogy mely vármegyék vannak az illető területen. — A községekkel kapcsolatban a termé-szeti viszonyoknak tárgyalása néhol nehezzé válik a fiúra nézve az aprólékosság miatt, noha különben jó ismeretet nyújtana; máshol ismétél, majd mellőzi a szükségést, — főlöleges is van, pld. hogy a szalontai csonkatornyot a költők megénekelték, — ezt a fiú nem is érti.

A dunántúli dombvidék a Kis-Alföld egy részével van tár-gyalva. A sík föld után az emelkedettebb területekről van szó, a nélkül, hogy kellő felvilágosítás volna a földfelület igen változatos természeti viszonyairól; ez hiánya a fejezetnek, holott az Alföld oly kimerítő tárgyalást kapott. Az éghajlat sem nyert kellő teret, pedig megérdemelné az alfölditől való különbsége miatt. A lakosság is szűken részesült méltánylásban, — az Alföldnél ez adatok sokkal jobban kidomborítvák. A mit a szerző az egyhangúbb Alföldnél képes volt csoportosítani, azt megtehetette volna a változatosabb

dombvidéknél is; az egységes okulás helyett az anyag a vármegyékbe és az áttekintésbe aprozódott el, ezekbe szorult a szerzőnek szép törekvése, a mely jobbat adott volna, ha a szerény véleményem hibáztatta korlátokkal nem övezi magát.

Az éjszaknyugati vidék címe alatt hazánk legmagasabb felfölde bővebb és melegebb leírást érdemelt volna ama száraz és rövid ismertetésnél, a mely mindössze egy oldalra terjed (40. 41.). Olyan a módszere, a mely avatottabb embert elvezet az illető helyre, de a kis fiút lépésről-lépésre kell támogatni, azaz az összekötő tanmenet segítségével az ismertről az ismeretlenre vezetni, — de a szerző nem teszi ezt: részben a vármegyéknél pótolja; azonban ezt tévesnek tartom, a mint előbb jeleztem. — A többi felföld és Horvát-Szlavonország leírásánál is rövid a hegy- és vízrajz, pedig szükséges volna, hogy a felület után bővebben foglalkozzék a szerző az összes természeti viszonyokkal; ezt részben a vármegyék leírásánál látjuk foganatosítva. Az igaz, hogy több helyen igen szépen van méltányolva a felület minősége a rajta levő terményekkel együtt, úgy, hogy a tanuló felismeri az ok és az okozat közötti összefüggést, a mely abban nyilvánul, hogy az illető helyeken mivel foglalkozik a lakosság és miért fejlődött ott mozgalmas élet a városok gyarapodása képében. De a szerző elvagdálja azt, a mi összetartozik, elválaszt a helyett, hogy összekötné, — a vármegyék kedvéért és így az Áttekintés címe alatt nyújtott összefoglalásban sem nyerhet a tanuló oly könnyen képet, a melyet pedig megkapna akkor, ha a felület után bővebben szólna az összes természeti viszonyokról és később ezeket az egyes helyekre vonatkoztatná. Valamint a felület és a vizek tárgyalása megelőzi a községekét, úgy kellett volna tenni a terményekkel is. De hol van ezekről szó? Ez kimaradt, a mi lényeges hiba. Azokat szerves kapcsolatba és okszerű összefüggésbe kellett volna hozni úgy, hogy az okulás más természeti viszonyokra mint alapra helyezkedjék.

A munka végén hazánk áttekintése következik, amely összefoglalja a részletesen előadott és már ismert anyagot. — Sok szép kép értelmezi a szöveget, csak az a baj, hogy azok nem a szöveg közt vannak, hanem a könyv végén együtt, — a körülmény nehezíti a közvetlen használatot.

A felhozott észrevételeimen kívül még itt-ott találtam becsúsztott hibákat, amelyek kiküszöbölendők, pld. helytelen a meghatározás: Szegszárdnál kezdődik a Mecsek hegysora, (34. old.) a helyett: Sz. a Mecsek lejtőjén fekszik, — ugyanilyen: Vasvárnál

kezdődik a Kemencshát (35. old.): továbbá Keszthely közelében van a Zala torkolata (35. old.), — Selmezbánya körül van a M. Érczhegység (40. old.), — alább magasabbra emelkedik a hegység! (61. old.). — A Délkeleti-Felföld tulajdonnév, tehát nagy betűvel irandó.

A könyv magyarsága jó, de papirja gyenge, ára kisebb is lehetne.

Szerény megjegyzéseim daczára is a könyv átdolgozására vonatkozó óhajom mellett kiváló műnek mondhatom a tankönyvet, amely nagy szorgalom és kitűnő tájékozottság eredménye, annál fogva mint jeles művet tisztelettel ajánlom szaktársaim figyelmébe. Még csak annyit, hogy csakis magyarul jól beszélő fiúk képesek a terjedelmes anyagot meggyőzni, de a nyelvvel küzdőknek sok.

III.

Földrajz a középiskolák számára. I. Magyar-állam. Írta: Bodnár Lajos tanár.

Az új tanterv a földgömbön és a térképen való tájékozódást is kívánja. Valjon nyújtja-e ezt a szerző? Először is „a földrajz fogalma“ oly meghatározás, a mely deductiv alapon jött létre, holott a szerző az inductiv módszert említi; de az nemcsak a magyar állam tárgyalására vonatkozólag helyes, hanem egyébre nézve is. A szerző említi, hogy az alapismeret nem betanulásra való, hanem vezérfonal gyanánt van. De kinek van erre szüksége, a tanárnak vagy a tanúlónak? A tanárt nem vezetheti oly vezérfonal, a mely oly elvont módon kezdi az anyagot, mint a szerző. Erre borzasztó gondolni is didaktikai tekintetből. A mindenséggel kezdi a könyvet, holott a gyermek csak a legszűkebb helyi viszonyokat is alig ismeri, még falujának topographiai ismerete is csekély. Tehát ezzel találom alkalmasnak a kezdetet, — ez szerény nézetem. Minek kezdjük bejárni a nagy világot, a mikor álló helyünkön is kevésbé vagyunk tájékozva? Minő chaos a gyermek fejében az első órán ezt hallani: természettudományok, politikai, csillagászati földrajz stb.! Iszonyú módszer ez, a mely rombol!

I. Tájékozódás. A szerző először a térképen való tájékozódásról szól, mégis a szabadba viszi a gyermeket; az igaz, hogy csakis ez a helyes, ha előbb a természetet mutatjuk be, a térkép csak másodrendű dolog, — akkor inkább azt írta volna: tájéko-

zódás a szabadban. Itt is deductive szól, először az egészet veszi és csak azután részletez: ennek fordítottja a mi módszerünk. A déli világtáj meghatározása könnyebb a gyermeknek, ha a keletre és nyugatra vonatkoztatjuk, — különben ő az égre néz és ott keresi a déltájat. Az nem szabatos, hogy a fővilágtájakat felezzük; a másodrendű tájak meghatározása oly nehéz a 9—11 éves fiúnak hogy ily gyötrelemtől óvnunk kell őt, nem pedig arra utalni. Azután a térképről van szó, de a szerző nem magyarázza meg, hogy mi az, tehát jórészt ismeretlen dolgok tömkelegébe vezeti a szegény tanulót. A tájak meghatározása nem szabatos, hogy felfelé és lefelé, — ez félreértésre ad alkalmat.

2. Tájékozódás a földgömbön. Mi ez? nem mondja, de szól a Földről, mozgásáról, világhelyzetéről, továbbá a telluriumról. Mindez igen üdvös dolog, de nem az I. oszt. gyermeknek a fejébe való. Szól a körről, de a fiú mindezt nem tudja, mégis egyenlítő fődélkört kell tanulnia. Az nem szabatos, hogy a legnagyobb kör metszi a Földet: nem a kör, hanem a rajta fektetett sík metszi. Hosszú tárgyalás után odateszi a szerző, hogy ezekről fölvilágosít a földgömb. (8 old.) Bizony felvilágosítja azt, a ki kellő alapismeretek alapján már odaért, de a szegény kis gyermeket teljes sötétségbe viszi e „tájékoztató“, úgy, hogy merénylet az ifjuság kezébe ily gyötrelmes tananyagot adni: szerény véleményem oly paedagogiai hibának tartja az ily kúszált és nehéz tárgyalást, hogy a zsenge fő ellen elkövetett bűnnél egyébnek nem tudja minősíteni az ily ismertetést.

3. Földövek. Ezek ugyanoly megemészthetetlen tömeget nyújtanak a tanulóra nézve, de a tudomány szempontjából jók. A földöveknél a párhuzamos körökről szól a szerző, anélkül, hogy a gyermek tudná, mi a kör és a gömb, hány fokra osztjuk mindkettőt, mégis azt beszél, hogy a térítők $23\frac{1}{2}$ fokától erre és arra. Ez nem didaktikai eljárás, hanem a gyermekkel elkövetett képtelen visszaélés. A tanterv a földgömbön való tájékozódást kívánja, de én nem hiszem, hogy oly mértékben akarja ezt, a mely a gyermek ismeretét óriási módon túlhaladja; kell őt tájékoztatnunk, de csak a legegyszerűbb elemekben, — én csak ennyit merem a tantervből kiolvasni; a II. osztályban tovább fejtjük a tájékoztatót és végül a III. osztály anyagánál összegezzük és csak akkor adjuk egy részét annak, a mit a szerző az 5—8. oldalon nyújt.

Térkép-olvasás. (9. old.) Az olvasásról van szó, de a térkép-elemeit még nem tárgyalta a szerző alaposan, pedig ugyancsak

elismerő hangon szól fontosságukról; helyettök a Föld felületéről beszél, még pedig annyit és olyant, hogy a tanuló belevész. Hát mit szóljunk ahhoz, hogy a szerző egyes helyek, városok stb. kikeresését adja fel a tanulóknak! Lutri a térképolvasás, hogy az egyes helyeket keresgesse a tanuló sok vakoskodás után a nélkül, hogy tanult volna róluk? A vak tyúkra emlékeztet ez a módszer. (!) Ne alapítsunk itt az elemi iskola ismeretére annyit, a mikor a dolognak alapjából kell kiindulnunk. Zavart idéz elő a szerző azzal, hogy a pontban a valóságot és a mesterséges ábrázolást összekeveri; világosságot kell terjesztenünk, de nem homályt és nehézséget. — Megjegyzem, hogy a víz és a szárazföld ismétlése mint ilyen megfelelő, de a módszer teljes hiányára rámutattam; a szerző mint ismert anyagot tétélezi fel mindazt és mintegy összefoglalásul adja az egyetemes összehasonlító földrajznak ez anyagát, a mely csak az érettebb ifjúságnak való. Ebből csak cseppeket adhatunk a kis fiúknak, de még a III. osztályban sem nyújthatjuk azt, a mi itt tárgyalás alatt van, mert ez borzasztó anyag. Azután a módszer szempontjából szerény nézetem szerint előbb a szárazföldet kell tárgyalni, mert mi ezen lakunk, csak ezután a vizet; a miért ez nagyobb helyet foglal el, nem adhatjuk neki az elsőséget.

A néprajz, állami viszonyok (11—12. old.) szintén jórészt iszonyú anyag a fiúra nézve. De ha nem betanulni való, azaz a gyermek részére van ez mind, akkor minek? Hiszen sok fontosabb dolog van, a mi az I. oszt. tanulóknak való a hazai földrajz megismerésére és megelőzőleg zsenge felfogásához mért előismeretek megszerzésére.

Térképolvasás címe a II. szakasznak, de erről alig van egy kevés, hanem a földről, a vízről stb.-ről 4. oldal. Először a térkép fogalmával kell a tanulót megismertetni, ha az olvasását akarjuk tanítani! előbb tanuljuk a betűt és csak azután az olvasást. De a térképolvasásról sincs szó a 9—12. oldalon, hanem egyéb, részben szükségtelen, részben megemészthetetlen anyagról. Ez könnyelmű játék komoly dolgokkal.

Térképrajzolás. Itt magyarázza a szerző a földgömb és a térkép fogalmát, miután előzőleg annyit szolt róla, hogy már teljes zavarba jött a tanuló a kúszált ismertetéssel: Filius ante patrem! De nemcsak itt van ez, hanem a logica ellen elkövetett hibákból az „Alapismeret“ egész szakasza. De tovább nem szólok e szakasról, mert az ily célzévesztett anyag ritkán látható, mint ez: a felső osztályúaknak tananyagából sok van benne. Hogyan is le-

hetne másképpen, a mikor a szerző a fokokról, a gömbhálókról (Mercator, kúpháló stb. stb.) és egyéb dolgokról beszél? Talán igen okos fiúkat tartott szemel előtt a szerző, de nálunk Eperjesen sokkal gyengébbek, a kik e szerény város területén kezdik a tanulást és csak igen lassan mennek oly messzire, mint a szerző óhajta. — Egy kis részt a térképrajzolásra nézve mégis a fiúk részére irt a szerző, a mikor a jelzésekről szól, de a legszükségesebb rész a legrövidebb.

Sajnálattal jegyzem meg, hogy ily szörnyű képtelenség tömegét egy tankönyv nyújtja, a melynek láttára ne csodálkozzunk azon, hogy a közvélemény a tanárság ellen fordul a túlterhelés miatt. Nem túlterhelés ez a tanulóra nézve, hanem agyontiprás, a tanárra nézve pedig használhatlan zűrzavar, de nem vezérfonal.

Magyar állam. Először egész Magyarországot említi és azután kisebb részekre osztja; már előbb kifejtettem, hogy a deductiv módszer nem alkalmazható.

A Nagy Alföld (22. old.) fekvése meghatározásánál nehézséget okoz a tanulónak, hogy ismeretlen dolog a meghatározó: Szerbia, — a hálóról nem is szólok, erről elég volt előbb. — A föld szín leírása egészen jó, noha rövid; viszont a római számok fölémlítése fölösleges, annál fontosabb is van ott. Hol maradt a Nagy-Alföld lejtése s irányának meghatározása? A vizek leírása következetes eljárás szerint van és még az is kiemelendő, hogy a hajózhatást is említi. Az éghajlat, a talaj és a termények leírása is helyes, de a módszere ellen azt bátorkodom felhozni, hogy nem tűnteti ki a szerző e föld felülete és a czímbe foglalt tényezők közti összefüggést: ebből okulna a tanuló, gondolkoznék, ítélné, összehasonlítanna és következtetne. De a szerző cme szellemi műveletre, mint értelmi munkálkodásra alig ad alkalmat, hanem leírja a dolgot becsületos meggyőződéséből és hinni kell, meg kell tanulni. — Az egyes viszonyok igen röviden vannak tárgyalva, a termények pontja egyszerű névhalmaz a jelzett okulás nélkül. — A lakósnál is szűkszavú a könyv, de a kevés is nem hasznot, hanem kint ad a gyermeknek, ha olvassa: finn-ugor nyelvcsalád és ural-altáji nyelvtörzs. Ez is jeles példa az iskolai kínoztatásra! Előbb eleget szolgáltam belőle, már az elmetszette a tanuló kedvét és alig hiszem, hogy még óhajtaná édes hazája földrajzát ismerni, inkább fut előre szebb hazába. — Az egész előadásból hiányzik az elevenség, a melyből lássa a tanuló, hogy mily összefüggés van a föld minősége és terményei között, lássa az embert, a ki a természeti viszo-

nyoktól függ. A Föld élete tűnjék ki előtte, de ne az, mintha egy holt tömeg volna.

Politikai fe'osztás. Azt hiszem, hogy keveset tud a fiú a politikából, hallani sokszor hallja, tehát fogjuk rá, hogy érti is! — E felosztás ismét deductiv, pedig a szerző az inductiv módszert emlegeti. — A vármegyei felosztás szerinti tárgyalást már majdnem egészen kiküszöbölte a magyar tanárok didactikai belátása, de a szerző használja e helytelen módszert, a mely még tűrhető volna, ha jól csinálná, de a 30 év előtti nehézkes állapotot támasztja föl tankönyvében: a fővárosnál ezerszeres apróságot ír le, a jelentékeny dolgokat pedig nem veszi figyelembe, a természeti viszonyokon alapuló fejlődésre semmi súlyt sem fektet, hanem gépies statisztika van, úgy mint régen volt, a midőn pörgettyű módjára sorolta el a fiú a helyeket, bevágta: N. N. szab. kir. város, ev. ref., vagy r. k. gymnasiummal, — várrommal, vadaskerttel, egykor római táborhely stb. — többnyire ez változik újra és újra a legnevezetesebb adatok mellőzésével. De vannak ilyenek? Bizony bőven szolgáltat az a szép rónaság, talán a vizek is vannak némi befolyással az emberek tömörülésére és egyéb viszonyok. Miért nem helyezi ezeket a szerző előtérbe, hogy okuljon rajtuk a tanuló? A természeti viszonyokra felépülő eredményt mutassa be, de ne ide nem tartozó dolgokat. Szabad egy földrajzi tankönyvet fölösleges nomenclaturává nyomorítani? Természetes, hogy e módszer (!) alapján e munka a rendszertelenség oly csodája, a melyhez foghatót nehéz találni.

A következő, 30—52. oldalon az ország többi részt tárgyalja a munka, melyben a valóság elleni adatot nem találunk ugyan, de módszere olyan, mint az előbbi részeké; a szerző nem ereszkedik le a tanuló értelmi fokához, hanem mint ismert anyaggal rendelkezik és dogmaticus rend szerint ad elő; a természeti viszonyok megvilágítása nem alkotja törekvését és így az értelem munkáját az emlékezés váltja fel: a felszín leírásánál nagy küzdelmet áll ki a tanuló, mert itt érzik a legjelentékenyebb hiánya a már említett tárgyalási módnak.

Az 52—60. oldalon összefoglalás van. A műben kevés az inductio, de az összefoglalás már az, a mely jó, megállja a helyét, mert ismert adatokkal dolgozik a szerző és így a tanulónak ezt a szintén elég nehézkesnek írt anyagot meg kellene értenie. Azonban valami új dolog itt is feltűnik, pedig e helyen csakis ismert fogalomnak és anyagnak szabad szerepelnie: vízszintes és függőleges

tagoltság. (5. 3. old.) Erről még sehol sem szólt a szerző, de azt még kevésbé ismertette, hogy mi az a vízszintes és függőleges irány: ez az alapismeretek alapismerete, a kezdete, de ezt nem találjuk a könyben, mégis szól a kétfelé tagoltságról. De vajon igyekezik-e arra itt, hogy megértesse e nevezetes földrajzi fogalmat? egy szóval sem: vágd be, fiam, mint a többit!

Az államszerkezetből kicsi is nagyon elég, ebben hamar be-
merül a gyermek, de a bíráló is elszörnyűködik, azért nem folyta-
tom tovább.

Nyelvezete jó, de azért magyartalanság is van benne, pld. a földrajzi egységeket is így kezdi: fekszik itt és itt, — az nem ma-
gyaros, hogy az állítmány elől legyen a mondatban, ha nincs rajta
különös hangsúly. Ez is szép magyarság; hasonnevű, látkör, lát-
határ, — a régi tankönyvek bűne ebben is kísért. — Ily követke-
zetés nem válik a könyv előnyére: Vizekben a Dráva—Száva köze
bővelkedik, mert sok folyóvíze van! (37. oldal) -- továbbá: vizek-
ben gazdag, mert sok vize van (48. old.) — A helyesírásra nézve:
Nap, Föld kis betűvel vannak írva, pedig tulajdonnevek.

Ezek után nincs más mondani valóm, mint az, hogy szerény
véleményemet a szöveg tárgyalása közben elmondván, az a meg-
győződésem, hogy ily módon írt tankönyv nem segíti elő a tanczést.

Jakobei Dezső.

AZ AMUR-TARTOMÁNY MULTJA ÉS JELENJE.

A szibíriai vasút egész Európát közelebb hozta a legtávolabb
kelettel s a jelenleg dúló khinai háború részletei is minden művelt
embert érdekelnek: azért nem láttam feleslegesnek, a Petersburgban
megjelenő „Szever” szépirodalmi újság legutóbbi számaiban nap-
világot látott „Az Amur-tartomány multja és jelenje” című közle-
ményeiből, hazánk geográfusai és egyáltalán a művelt közönség
részére ismertetést közölni. Az adatok előttünk részben ösmeret-
lenek s azt hiszem, nem cselekszem felesleges dolgot, ha a törté-
nelmi és hivatalos adatok nyomán írott cikkből, melyet N. T.
Potyechin állított össze, ismertetést közlök

Több mint 2000 éve annak, írja Potyechin, hogy az amuri tarto-
mány egy ismeretlen csud népfajjal volt sűrűn megtelepítve. Ezen

nép régen eltűnt a föld színéről, de emlékkül hagyott ránk sok temetkezési kurgánt, melyek csud sírhalmok neve alatt ismeretesek, és néhány kőbe karczott hieroglif-felírást. A felírások vertikális sorokban vannak elhelyezve és habár értelmök mai napig nincs felderítve, bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a kiveszett nép magas kulturális fokon állott. A csud nép helyét a daurok és különféle tunguzi nemzedék foglalta el, kik az Amur-folyó medencéjében békében legeltették nyájaikat, vándorolván egyik helyről a másikra; a mellett vadászattal és halászattal is foglalkoztak. A nomád nép jólétének azonban vége szakadt, midőn a XVI. század végén vagy a XVII. század elején, a velük rokonságban álló vad nép, a mandsuk, rájuk törték s „mandsu“ khinai elnevezés alatt, velők hatalmas nemzetté egyesültek. Hogy tulajdonképen mit jelent a „mandsu“ szó európai nyelven, azt bajos megmondani. Remusa úgy vélekedik, hogy ezen szó leghelyesebb átfordítása volna „insula plena“ azaz gazdag sziget, de ő maga is kételkedik ennek a helyességében.

A mandsuk legelső hazája valószínűleg Csán-bo-Sán volt, de győzedelmes hadakozásaikkal kiterjeszkedtek Khina, Tibet, Kis-Buchara, Dsungária és Mongoliára is. Miután a mandsuknak kétszáz évvel ezelőtt még saját írási jegyeik nem voltak, úgy eredetükről és létezett uralkodóikról, csak a homályos szájbéli legendákban nyerünk némi tájékozódást. Valószínű, hogy az egész amuri vidéknek felső részét bírták Dauriáig, s történelmök kezdetben 17 később 40 különböző népfajról tesz említést, kiket tunguzi ordáknak nevez s kik 1583 óta egy uralkodó alá egyesítetttek.

Midőn a mandsuk székhelye délfelé előbb Mukdenbe, később Pekinkbe tétetett, a történelmi adatok is kezdtek délről datálódni s a daurokról teljesen elhallgattak, mint olyan népről, mely nem érdemel semmi figyelmet; habár ezen békés népfaj előbbi lakóhelyein még sokáig élt. Midőn az oroszok első ízben megjelentek az Amur tájékán, a daurok eltávoztak innen Argun innenső részére. Az orosz küldöttek első útazásuk alkalmával, mely útát Cziczikár és Náuk-Choton helyeken keresztül tettek, a daurokat ott már több ordában találták. Az első ilyen szabad ordával A. Brand, Mergen tájékán találkozott, Targuzinának nevezi s róla nagy dicsérrel emlékszik meg. Brand írja, hogy nyíllal jó czéllövők s kiváló földművelők voltak; vetettek árpát, zabot, kölest; gyönyörű állatokkal dicsekedtek; ló és ökörháton utaznak, gyapot szövetben öltözködtek és tiszta mongolvonásaik voltak. Független néptörzset

képviseltek, választottak egy főbb feljebbvalót, tunguz nyelven beszéltek és a mandsuknak adót fizettek.

A mandsuk az Amur partján lakó daurokat meghódítván, nem maradtak ott állandóan s csak akkor jelentek meg itt, midőn az adót kellett beszedniök. Az adószedés legprimitívebb módon ment végbe. Az adószedők a békés dauroktól összeszedtek mindent, ami csak kezök ügyébe esett, úgy, hogy a lakók kénytelenek voltak a falvakból az erdőkbe menekülni. A mandsuk erőszakoskodása oly nagy volt, hogy ha valaki a ruhát nem a mandsuk szabása szerint hordta vagy a czopfot nem viselte, a legkínosabb halálos ítéletnek vetették alá.

Abban az időben, mikor a mandsuk az Amur tájékán szokásaik és ruházatuknak a daurokra való erőszakolásával voltak elfoglalva, az oroszok jóformán meghódították egész Szibériát és kisebb csoportokban széjjel széledtek a meghódított területen; különösen pedig a folyók és tavak partjain telepedtek meg, fából épült erős épületekben.

Az oroszok oly helyeket kerestek, melyek alkalmasak voltak földművelésre; messzire nem is távoztak a letelepült helyekről s közben cserekereskedést folytattak a szomszéd tunguz népekkel.

Szibéria békés betelepítése az orosz által az u. n. „szabad emberekkel“ és kozákokkal történt s tartott 1636-ik évig; ekkor a tunguzok által az a hír bocsáttatott szárnyra, hogy egy messze eső folyó partjain valahol délre, ezüst található: rögtön megmozdult Szibéria minden orosz telepje. Az ezüstit mindenkit gyötört; a földművelők sarokba dobták ekéiket és siettek a láthatatlan folyóhoz, melyet a tunguzok „Mamu“-nak (fekete folyó) neveztek. Az oroszok a maguk szája izlése szerint a „mamu“-ból „Amurt“ csináltak. A khinaiak az Amurt Helongu-Kiang (ördög folyó), a mandsuk Szegalin-Ula (fekete folyó) nevezik.

A moszkvai kormány nem maradt idegen az ezüstmozgalommal szemben és 1638-ik évben az Amur megtekintésére és kikutatására a jenisszei hetmant Perfirieff Makszimot küldte ki. Ez azonban nem is érvén az Amurig, visszatért. Később Golovin Péter jakuti vojevoda új, 132 emberből álló expedíciót szervezett és 1644-ben elindult Áldám, Ucsur és Gorasz folyók mentében a Sztanovoj hegylánczig, azután Brjánd és Zeén keresztül Amurig jött. Ez az expedíció sem járt sikerrel, habár az Amurt elérte; kivéve talán azt, hogy a kóbor népekkel párszor összetűzött.

Az Amur-tartomány dicsősége és meghódítása, minden két-

séget kizárva Chabaroff Jevreftens nevű bátor iparost illeti, ki 1636-ik évben Jenisszejszkből ide jött és a Kuta-folyó torkolatánál megtelepedett. Itt sótvízot létesített, s midőn azt erőszakkal elvették tőle (1641-ben), földmiveléssel kezdett foglalkozni. Ugyanakkor ő maga is értesült az amuri ezüst leletről s 1641-ik évben Irkutszka ment, kérve az ottani vajdát Franszbecket, hogy küldjön ki egy expedíciót a tényállás kiderítése végett, s az expedíció költségét is magára vállalta. Az expedíciót, mely 130 emberből állott, maga Chabaroff vezette, s Olekma-, Tungir- és Urka-folyókon haladva, el is ért az Amurhoz. Itt Chabaroffnak első ténykedése volt a daurok két városát lerombolni. A két város Láokáj herceg tulajdona volt, ki a győzőnek eléje ment s békéért könyörgött. De miután Chabaroff feltétlen megadást követelt, Láokáj visszafordult s a mandsuk segélyét igénybe véve, nagy hadsereggel tért vissza. Chabaroff ennek láttára az Ukra-folyóig húzódott vissza s ott hagyva valami 50 embert, Jakutszka sietett segítő csapatokért. A segítő csapatokkal visszatérve az Amuron lefelé kezdett haladni, útjában megtámadta és elfoglalta Albaz herceg városát; a várost megerősítette s elnevezte Albazinnak. Chabaroffnak több csatája volt a mandsukkal s két év alatt majdnem az egész Amur folyásában fekvő tartományt elfoglalta. Ettől az időtől fogva kezdődött a harc a győző oroszok és a mandsuk közt; ezen időben a daurok nagy része az Amurtól délre költözött.

Chabaroff ezután egy gazdag gerezna kereskedőt küldött Moszkvába, hogy a moszkvai kormány figyelmét az amuri tartományra terelje, mely el is határozta, hogy az amuri tartományt az orosz birtokokhoz csatolja. Ezen célból lett kiküldve a meghódított tartományba Zinovjeff Dmitrij nevű udvari férfit, ki midőn 1653-ban Amurba érkezett, első dolga volt Chabaroffot kérdőre vonni valami pénz eltűnése végett (a melyet Chabaroff soha és senkitől nem kapott) s őt mint foglyot Moszkvába küldte. Igaz, hogy Moszkvában Zinovjeff állításainak senki sem adott hitelt, hanem azért Chabaroffot vissza nem bocsátották; nemesi rangra emelték ugyan, és a Lena-folyó melletti telepítvények hivatalnokának jelölték ki, a hova valószínűleg el is lett küldve a bátor győző, mert további sorsáról nem tudni semmit. Zinovjeff pedig, ki az amuriak kedves hetmánját így elávolította, a megvetés tárgya lett és kénytelen volt Amurt ott hagyni s a hatalmat Chabaroff volt bizalmasának, a „Szabad embernek,” Sztjepánoff Onufernak átadni.

Az oroszok nemsokára fölfedezték az egyenes utat Transbajkalon keresztül az Amurhoz és 1658-ik évben Paskoff vajda (vojevoda) által, kit Sztepánoffnak segítségül küldtek, alapított a Silka-folyónál Nercsinszk városa.

A segítség daczára, Sztepánoff nem birt a kegyetlen mandsuk seregeivel és egy ütközetben 1658. jun. 30-án elesett 270 társával együtt, a megmenekült rész pedig Nercsinszkbe futott s ott egyesült Paskoff seregével. Ettől az időtől fogva Amur mindenkorra elveszettnek látszott az oroszokra nézve.

Az oroszok részéről 1665-ik évben új párt alakult, nagyobb-részt menekült elítéltekből. A párt vezére a litván eredetű Csernigovszky Nikifor lett, a ki csak valamivel előbb volt elítélve Obuchoff ilimi vajda meggyilkolásáért. E párt megjelent az Amurnál s a mandsuk által elhagyott Albazinban megerősítette magát. A csapat kegyelmet kapván, telepeket alapított, mindenütt faépületeket épített, s az orosz uralmat újra megerősítette az Amuron, sőt diplomátiai lépéseket is tettek a khinai kormány-nál valami szerződés megkötése ügyében. A szerződés megkötését azonban a görög eredetű Szpáfári orosz ágens igen ügyetlenül vezette; sőt aközben a mandsuk Albazin városát is visszafoglalták. A harc mandsuk és oroszok közt változó szerencsével folyt, sőt midőn az oroszok vezérei Jerbillion és Pirepel jezsuiták voltak, azok nem tudták dűlőre vinni az oroszok ügyét. Ekkor létesült a „nercsinszki“ békekötés. A békekötésben határnak a Gorbicza-folyó jelöltetett. Az oroszok azonban nem tudták, hogy két Gorbicza-folyó van; ezek egyike a nagyobb Gorbicza az Amurba ömlik, a kisebbik pedig a Silkába. A béke megkötésekor a mandsuk a nagyobb Gorbiczáról beszéltek, a szerződés ratifikálása után azonban a határt a kis Gorbiczáig tolták, s ezáltal nagy terjedelmű földrészek jutottak birtokába. Ezen, az oroszokra szerencsétlen nercsinszki szerződés után, az oroszok másfél száz évig a megszabott határon túl Mandsuriának békét hagytak, habár a szibiriai kereskedők összeköttetésbe voltak továbbra is velök.

A nercsinszki szerződés után az oroszok az egész Amur-tartományt elvesztették, a veszteséget idővel elfeledték egészen 1828-ik évig, midőn váratlan esemény folytán az Amur-kérdés ismét szőnyegre került.

1808-ban bizonyos Vaszilyeff Gurij, fanatikus szekta híve (öshívő, sztáro obrjádéc) száműzetett az udini kerületbe, de itt új helyén megúnta az állapotokat, 1815 év tavaszán, innen két tár-

sával megszökött Amur vidékére s ott nem messze Ursza-folyótól egy barlangban letelepedett s új vallást alapított. Itt élt egész télen át, de tavasszal a mandsuk megfogták és Ajgurgba szállították. Ott azt a feltételt szabták eléje, hogy a mandsuk alattvalója legyen és szakállát le kell borotváltatnia. Az első feltételt csak elfogadta volna, de szakállától nem akart megválni. Azért őt és társait az orosz határra Czuruchtájba kísérték. Innen két ízben is megszökött kedves barlangjába, s harmadízben a mandsuk már nem adták át az oroszoknak, hanem Ajgúrban hagyták, hol a mandsuk gyermekeit kellett az orosz nyelvre tanítania. De a nyugtalan vérű ember ezt a félszabadságot is megúnta s egy napon halászbárkán megszökött az Amúron lefelé, kijutott az Ochotszki-tengerre s 1828-ik évben megjelent az udszki telepen s ott előadta életének vázlatos eseményeit, s leírta az amúri viszonyokat. Labinszkij nyugati Szibéria akkori kormányzója a hallottak nyomán egész tervezetet dolgozott ki az amúri tartomány elfoglalására (1832), de az akkori pénzügyminister hidegen fogadta azt s így megint két évtized múlt el, míg két erélyes férfi, névszerint Nikoláj Nikolajevics Muravieff (Amurszkij) gróf és G. N. Nevelyszkij kapitány nem vette az ügyet kezébe.

Muravieff tulai kormányzó volt, s mint ilyennek abban az időben volt bátorsága a parasztok felszabadítása ügyében szót emelni s kilencz földbirtokos, Muravieff unszolására, írt alá ilyenmű kérvényt az uralkodóhoz, habár még akkor sikertelenül. A figyelem azonban feléje fordult, mint „liberalis és demokratára“ s 1847-ben Kelet-Szibiria főgubernátorává nevezték ki. (Talán épen azért, hogy otthon bajt ne csináljon)

Muravieff elútazása előtt Nevelyszkij kapitánynyal jött érintkezésbe, ki vagy harmincz év óta tanulmányozta az amúri viszonyokat. Alig érkezett Szibíriába, a bátor kapitánynak meghagyta, hogy tanulmányozza Amúr torkolatának vidékét és Szachalin szigetet, mely Laperuza óta (1787) félszigetnek tartatott, ámbár azt már Mamio Rinzo japán tengerész, ki a tatár öblöt megkerülte, szigetnek mondotta. (1810)

Nevelyszkij az Amúr torkolatához „Bajkál“ transzporton indult s Port-Áján volt kiinduló pontja, melynek hegyekkel környékezett kikötője volt, hol kényelmesen elérhettek a nem mély járatú hajók. Ezen kikötő partjain elhelyezkedett 1844-ben az orosz-amerikai társaságnak faktoriája is, a hova Nevelyszkij elé menve, maga Muravieff is 1849. aug. 22-én megérkezett. A találkozás nemsokára

megtörtént, mert rövid idő múlva odaért Nevelyszkij is s már pár ölnyire a Bajkál hajó orráról kezdett Muravieff felé kiabálni: „Az úr Isten megsegített . . . a fő dolog elvégezve . . . Szachalin sziget, bemenet az Amúr öbölbe és Amúr-folyóba tengeri hajóknak éjszakaról és délről lehetséges.“ Ezen hír volt Muravieff ábrándjának megvalósítására döntő az Amúr-tartomány bekebelezésére.

Néhány év múlva Muravieff meglátogatta a Port-Ajánt (1855) „Palermo“ kereskedelmi bárkán; akkor Oroszország és a koalíciós államok közt javában folyt a háború s éppen midőn az Ochotszki-tengerbe hajózott, találkozott egy francia hajóval, mely őt üldözőbe vette s csak a nagy ködnek köszönhetette, hogy elmenekült s foglyul nem ejtetett. (Milyen változás!); 1850-ben az Amur-öböltől éjszakra a Petrovoszkoje téli szállást alapította s 1851-ben hozzá fogott Nikolajevszk építéséhez.

A mandsu kormány, melynek Muravieff minden lépéséről volt tudomása, közömbösen nézte a dolgot; csak akkor mutatott elégedetlenséget, midőn Nevelyszkij az Amuron felfelé haladva, a bennlakókat saját szakállára orosz alattvalóknak nyilvánította. E miatt Nevelyszkij a komité közönséges matrónnak lefokozta, de I. Miklós csár megbocsátott neki, ellentengernagynak nevezte ki, a következők mondása kíséretében: „A komité, a trónörökös elnökléte alatt, még egyszer összeül. A hol egyszer az orosz zászló ki van tűzve, azt bevonni többé nem lehet.“ Ezen szavak vannak kivésve Nevelyszkij síremlékén, melyet Vladivosztkban emeltek örök emlékezetül érdemeinek elismerésére.

Ezek után Muravieff hozzá fogott új orosz telepítvények létesítéséhez. A Kizi-tó mellett létesült a Marinszkij állomás, ezzel átellenben De-Kastri tenger-öbölben Alekszandrovszk. A telepek létesítése magával hozta új utak készítését a Transbajkáltól; de gondoskodni kellett a Kamcsatka-félsziget védelméről is. Ennyi siker után a csár felhatalmazta Muravieffet, hogy az amuri határ megváltoztatása érdekében, lépjen a mandsu kormánnyal érintkezésbe; továbbá létesítsen az Amuron sereget, de oly feltétel alatt, hogy „a puskapornak szagát se lehessen érezni“.

Egy év leforgása alatt jöttek az első telepítvényesek, kik több és több területet foglaltak el, mindenütt építettek biztosító házakat, melyek alapját veteiték meg sok amurmenti falunak és városnak. A megtelepült parasztokból és kevés katonaságból 1855—1856-ban létesült az Amur balpartján a szibíriai kozák hadsereg, mely sikerrel harczolva a mandsukkal, az egész területet

Nikolajevszk és Mariinszk állomások, továbbá Sztrelka és Zee közt elfoglalta. A letelepültek azonban sokat szenvedtek, nem annyira a háborúskodás, mint inkább élelmiszerek hiányában és az Amur-folyam tavaszi áradásaitól. Az áradások kényszerítették a települőket, hogy blockházaikat és az állomásokat, más helyre tegyék át, a mi megint sok bajt okozott. A sok szenvedésnek lassankint azonban még is vége szakadt s Muravieff jónak látta 1857-ik évben megkezdett működését befejezni, s e végből a mandsu meghatalmazottakkal érintkezésbe lépett, hogy az Amur balpartja véglegesen átengedtesse Oroszországnak.

Természetesnek látszó dolog, hogy a mandzuk ebbe nem egyhamar mentek bele; de Muravieff folytonos sürgetése és különösen erélye következtében 1858-ban megkötötték az ajguni szerződés, mely szerint az Amur balpartja Oroszországhoz csatoltatott. Ezen esemény emlékére a zeei állomáson templomot emelt Muravieff, felajánlván azt Jézus fogantatása emlékének (Blágojvesczenia), mely helyen a mai Blágojvesczenszk város épült föl; abban az időben alig 20 ház volt benne.

Muravieff a hazának tett szolgálatai elismeréséül megkapta a gyalogsági tábornoki rangot, grófi méltóságra emeltetett az „amuri“ (amurszky) előnév használatával együtt.

Aközben a kolonizáció mindinkább előrehaladt, különösen a japáni, ochotszki tengerpartokon és a Szachalin-szigeten ért el meglepő eredményeket. Anna-öbölnél a Muravieffről-, s Duenél a róla nevezett állomás létesült. Amint Duenél az állomás létesült, a szigetre fegyenczeket kezdtek szállítani; de Lopatin fölfedezése óta (1864), ki a szigeten nagyszerű kőszénlerakódásokra bukkant, másféle népek is kezdtek letelepedni. Szachalin-szigetnek csak a fele tartozott az oroszokhoz, másik fele a japánoké volt; 1858-ban ezt is — valami szerződésfélével — Muravieff Oroszországhoz csatolta. Akkor Szachalinnak csak 20.000 vegyes népű lakója volt. Későbbben létesült Posszjet-állomás is, melynek kikötője természetes, megközelíthetlen erőd; de fontos azért is, mert kikötőjétől nem messze hatalmas kőszénbányák vannak.

A telepítési állomások közt a legkiválóbb helyet foglalja el azon rész, hol Usszura az Amurba ömlik. Muravieff itt egy dombon kaszárnyát emeltetett a szibíriai katonaság részére; a kaszárnya körül házikók épültek. Idővel ez lett volna a czoboly-kereskedés főhelye; a faluból város lett, mely gyönyörűen kiépült a hegység szikláinak két terraszán; a város neve Chabarovszk.

Utolsó s legfontosabb volt Vladivosztok-port alapítása (ézt előbb Mee-nek hívták). Vladivosztokba helyezték át a katonai parancsnokságot, s mióta itt van a szibíriai vasútnak végpontja, azóta a város rendkívül emelkedett.

A telhetetlenség törvénye szerint magától értetődik, hogy az Amur balparti vidékének meghódítása ki nem elégítette Oroszországot; ezt az igényt kielégítette 1860-ik évben Ignatieff gróf egy pekingi új szerződéssel, mely szerint a birtok határa Usszura-folyón túl a Japáni-tengerig kiterjesztetett.

Eközben történt, hogy Muravieff missiója váratlanul megszakadt. Főgubernátori állását 1861-ben ott hagyta, általa beterveztett, de el nem fogadott projectumának következtében. Habár kibékeltetési szándékból jelölve volt a birodalmi tanácsba, de az önérzetében megsértett férfiú végleg Párisba költözött s ott 1881-ben meghalt s a montmartrei temetőben lett eltemetve. Tíz évvel halála után, Chabarovszkban nagyszerű emlékszobrot emeltek neki s meg is érdemelte, mert oly nagy területet szerzett hazájának, melyet csak fáradhatlan buzgalmának s nagy energiájának lehetett köszönni; a szerzés pedig, azt lehet mondani, egy csepp emberi vérbe sem került. Az Amur-tartomány békésen fejlődik, virágzik s nemsokára Kelet-Szibíria központi részét fogja képezni.

Legeza Viktor.

ÚJABB KUTATÁSOK AZ ÉJSZAKI PÓLUS KÖRÜL.

A Nautical Magazine ez idei áprilisi füzetében Plumstend erősen megtámadta Nansent, hogy az osztrák-magyar expedíció tudományos eredményeit kétségbe merte vonni, megbízhatatlan chronométerjének adataira támaszkodva. Nansen ugyanis nem találta meg sem a Petermann-földet, sem a Fligely-fokot, a melyek közül pedig ezt az utóbbit Payer pontosan térképezte. Igaz hogy a Petermann-földet csak messziről látta s maga sem volt benne bizonyos, hogy földet lát-e?

Savoyai Lajos, abruzzói herczeg legújabb expedíciója igazolta Payer-t. A Fligely-fok tényleg meg van, és ott van, ahol ő térképén megjelölte. De a Petermann-földet ők sem találták sehol.

Valószínű, hogy a látóhatárt lomhán megülő ködtömeget nézett Payer szárazföldnek; — amely csalódásnak utoljára is mindenki ki lehet téve.

Különben is szerencsétlen volt Payer abban a törekvésében, hogy Petermann nevét a sarkvidéken megörökítse. A róla elnevezett föld, amint látjuk nem létezik. Grönland partjain a Ferencz-József-fjord legmélyén fedezett fel egy hegycsúcsot Payer, amelyet szintén Petermannról nevezett el, mint aki a legnagyobb agitatót fejtette ki az éjszaksarki kutatások érdekében, sőt aki rávette Payert is a sarki útra. Erről a hegycsúcsról azt hittük eddig, hogy Grönland legmagasabb csúcsa, amelyet Payer 3480 m. magasra becsült. Nathorst azonban kétségbe vonja ezt a magasságot s csak 2500—2800 méterre becsüli. Mivel azonban Grönland belsejében a jégtakaró magassága is eléri a 2800 métert, tehát nagyon valószínű, hogy ennél magasabb csúcsoknak is kell lenni.

A Spitzbergákon, amint Backlund a pulkovai observatorium igazgatója jelenti, (Bulletin astronomique. 1900. XVII. p. 85—87) az elmúlt télen vagy erővel indult meg az a fokmérés, amelyet az oroszok és svédok egyesült erővel vállaltak el. Már a huszas években tervezett Sabine a Spitzbergákon fokmérést, belátva annak rendkívül nagy fontosságát. A fokmérést a sziget déli részén az oroszok, éjszaki részén a svédok végézik, 1899. júliusában kezdték a munkát, aztán ott teleltek, hogy 1900-ban azonnal megkezdhesék a folytatását, amint lehet. Mind a két állomás előre haladt annyira, hogy a bázismérésből nagy oldalú háromszögekké fejtették ki a mérést, de a kettőt összekapcsolni még eddig nem sikerült, bár reményelni tehetett, hogy az idén befejezik. Sajnos ez nem sikerült s az expedíció minden hajója visszajött a múlt szeptember közepén Tromsöbe.

Remélhető, hogy a dolog nem marad annyiban, hanem a jövő évre folytatni fogják.

Amilyen kedvezőtlenek voltak a jégviszonyok a Spitzbergákon, oly különös jó alkalom nyílt a múlt télen a Ferencz-József-föld megközelítésére. S a jó alkalom a tudomány érdekében nem is maradt kihasználatlanul. Az éjszak-amerikai Mount Eliás bátor megmászója, *Savoyai Lajos, abruzzói herczeg* épen az idén vezetett expedíciót a Ferencz-József-földön keresztül az éjszaki sark felé. 1899. augusztus havában érkezett a kitűnően felszerelt expedíció „Stella Polare“ nevű hajója a Ferencz-József-földhöz s azt egészen szabadon találta a jégtől, hogy a hajó egészen a 82°4'

szélességig hatolhatott előre a Rudolf-Trónörökös-földjének nyugati partjára, ahol a Nansen által kétségbe vont Fligely-fok közelében vetettek horgonyt. A hajó csakhamar befagyott, azután jégtorlódások támadtak, amelyek a hajót annyira megsértették, hogy megtelt vízzel, de szerencsére nem sülyedt el. Mindazáltal a legénységnek ki kellett sátrak alá telepedni. Kettős ponyva-falú sátrakat építettek s azután a sátorokat még egy nagy ponyvával összefoglalták. A beköszöntő tél folyamán a herczeg szorgalmasan gyakoroltatta expeditióját a szánkirándulásokra, miközben az a szerencsétlenség érte őt, úgy újév tájban, hogy három úja lefagyott, azokat amputálni kellett s így a tavasszal megindított kirándulásokon nem vehetett részt. Az éjszak felé való kirándulás vezetését Cagni korvett-kapitány vette át, aki már a Mt. St. Eliás megmászása alkalmával is kísérője volt a herczegnek.

Az első kísérletet február közepén tették, de a hőmérő —52° C-ra szállt alá s amellett az élelmiszer felpakolása sem bizonyult praktikusnak s így visszatértek.

Márczius 11-én indult újból útnak ez a 10 emberből álló karaván, 6 szánnal és 45 kutyával. Az expeditiót 70 napra tervezték. Az első 12 napi út után három embert visszaküldtek, de ezek nem érkeztek meg az állomásra. Semmi kétség sem lehet felőle, hogy oda veszttek, vagy a kemény hideg, vagy valami jégtorlás miatt. — 20 nap múlva a 83° szélességről Cavalli hajó-orvos vezetése alatt ismét 3 embert küldtek vissza, akik 24 nap múlva szerencsésen meg is érkeztek a hajóra. Cagni kapitány aztán egyedül folytatta az utat 3 emberével s egészen a 86°33' éjszaki szélességig jutott, tehát 19'-cel tovább éjszakra, mint Nansen, aki csak a 86°14'-ig tudott előrehatolni. Ez a többlet ugyan csak 35·4 km-t tesz, de olyan körülmények közt ez tetemes darab. Még tovább is lehetek volna, ha élelmi szerük ki nem fogy. Visszatérve némileg eltértek a kitűzött iránytól, — elvetette őket a keletről nyugatnak tartó áramlás, egészen az Ommanney-szigetig, a honnan még tizenöt napba került, amíg a hajóhoz visszatértek.

Az utazás 70 nap helyett 115 napig tartott, amire az élelmi szer meg a fűtőanyag nem volt elegendő. A megüresedett szánokat felfűtötték, a feleslegessé vált kutyák husából pedig táplálkoztak, s így értek vissza 2 szánnal és 7 kutyával. Összesen 520 kilométert tettek meg, ami megfelel körülbelül a vasúti útnak Budapesttől Gyulafehérvárig.

Ez az út igazolta Nansennek azt az állítását, hogy a

Petermann-földje nem létezik, és hogy a Ferencz-József-földtől éjszakra egyáltalában semmiféle szárazföld sincsen. Azt a fontos tanuságot meríthetjük továbbá ebből az utazásból, hogy a nyílt tenger jegén igenis lehet utazni szán-expeditióval, sőt kellő felszereléssel ilyen módon az éjszaki pólust is el lehet érni.

Cagni kapitány bátor csapata július elején érkezett vissza a hajóhoz. Augusztus közepén a hajó már kijavítva, készen állt a haza-utazásra. Eleinte gyorsan ment az utazás dél felé, de aztán a Brit-csatornából való kijáratnál nehéz küzdelmük volt a jéggel, míg végre augusztus utolsó napján a Flora-foknál elhagyták a Ferencz József földet, a melynek útvesztőjébe olyan vakmerőséggel hatoltak be. A Flóra-fokon megtalálták azt a póstát, a melyet Capelt főkavadász július 12-én tett le oda számukra s ebben kapták Umberto király üdvözlését is kézhez. Hammerfest közelében találkoztak a „Hertha“ főkavadász-hajóval, amelyen Bade kapitány német expedíciója akarta a Ferencz-József-földet elérni, de sikertelenül s amely hírül adta nekik a monzai katasztrófát. Félárbocra eresztett lobogókkal érkezett a kitűnő sikerrel járt expedíció szeptember 5-én Hammerfestbe.

Az újabb sarki kutatások közt messze kimagaslik ez a sikerült expedíció, noha újabban nem panaszkodhatunk, hogy elhanyagolnák a sarkvidékek kutatását.

Toll báró augusztusban a Jugor-úton volt, hogy a Kaspi-tengerbe jusson. Az orosz festőművész, Borisov megérkezett ahhoz a szűk szoroshoz Novaja-Szemlján, amely azt ketté vágja s amit Matocskin-Sár-nak neveznek. Ott akar telelni s tudományos vizsgáladásokon kívül művészi képeket is akar készíteni.

Keleti-Grönland partjain nagyon kedvezően állt a jég s három expedíció is elérte ezeket a pontokat: Naerö kapitány a „Cecilie Malene“ hajóval a 75° 30' szélességig jutott, tehát a legmagasabbra hajóval ezeken a partokon; Kolthoff upsalai tanár is megfordult itt zoológiai tanulmányai közben s érintetlenül találta azt az élelmiszerdepót, amit Nathorst tett le Sverdrup kapitány számára. Világos bizonyítéka ez annak, hogy Sverdrup még nem tudta keresztül vinni tervét, Grönland körülhajózását. — A harmadik expedíció az Arndrup-féle, amelynek sikeres lefolyásáról már kaptunk híreket.

Végül még egy érdekes expedícióról kell megemlékeznünk: *Bauendahl* kapitány 1900. július havában levelet írt társaságunkhoz, amelyben expedíciójának célját és módszereit ismerteti. A levél magyar fordításban a következőleg hangzik:

Folyó év augusztus hó 11-én olyan sarki expedíciót szándékozom megindítani, amelynek az lesz a célja, hogy az északi pólust illetőleg az akkörül levő földet elérje s ha az sikerült, azt felmérje és kikutassa. Ha tekintetbe vesszük azt az alább elmondandó utat, amit választani fogok, s azokat a helyeket, a hol az Andrée-féle bójákat megtalálták, úgy nem tartom kizártnak, hogy az Andrée-féle expedíció nyomait fel fogom találni. Rajtam kívül még egy kormányos, Dressler úr és 5 matróz vesz részt a vállalatban. A hajó, a melylyel az expedícióra indulok, hajdan oceánjáró halászhajó volt; régi nevét „Matador“ megtartottam. Gép nincs benne. Nagysága 44 tonna. Úgy tervezem, hogy Hamburgból indulok ki s aztán az úszó jég elvonulása után a Spitzbergáktól északra vitorlázom, mialatt a Spitzbergák keletre elmaradnak, azután az úszó jég határán tovább keletre tartok, hogy nyílt vizet keressek, amelyen lehetőleg előre lehet jutni éjszak felé. Ha van ilyen nyílt víz, szándékom van azon annyira előre menni, amennyire csak lehet, vagy ha ez lehetetlen, akkor a hajót el fogom hagyni, saját sorsára bízom s azután a jég hátán nyomulunk előre az északi sark felé. Ha a hajóval egyáltalában lehetetlen annyira jutni, hogy az megérdemelné a hajó vesztét, akkor a hajót valami alkalmas helyen, például a Hétszigeteken hátrahagynám s aztán az egész legénységgel azonnal megindulnánk éjszak felé a jég hátán. Hogy miféle úton vetődöm vissza, hogy a Ferencz-József-földre, vagy Gröndlandba, vagy más egyebüvé jutok-e, az az áramlásoktól, a jég, a szárazföld és egyéb körülmények közbejátszásától függ.

Hogy ezt az utat és ilyen módot választottam, arra a következő okaim vannak. Azok a kísérletek, a melyek körülbelül 350 éve folynak az északi sarknak hajóval való elérése iránt, azok mind kudarcot vallottak az áthatolhatatlan jégtömegek miatt, vagy amiatt, hogy ha a nyílt víz az éjszak felé való további előrenyomulást meg is engedte volna, sohasem akarták a hajót veszélyeztetni, hanem mindig azt tekintették bázisnak.

A Spitzbergáktól északra tudtommal még senki sem hatolt az úszó jég közé hajóval, Parry, amikor 1827-ben híres korcsolyaútazását megkezdte, hajójával a Spitzbergáktól északra ott állt, a hol a különféle híradások szerint az úszó jég határa a Golf-áramnak a Sarki árammal való találkozása folytán különösen compactnak látszik. Nagyon is lehetségesnek tartom, hogy tovább keletre más áramlásviszonyok folytán könnyebb lesz hajóval előrehatolni.

Ha az expedíció munkaképessége a hajóról való eltávozásunk

után, például betegség miatt fennakadna, úgy arra volnánk kény-
szerítve, hogy valamely jégrögön utazzunk tovább. Hogy a jég-
táblán egész biztosan lehet utazni, azt a Hansa-hajó és a Polaris-
hajó embereinek útazása eléggé bizonyítja, csak elegendő táplálék
és fűtőanyag legyen. Mind a kettőből két évré valót viszek ma-
gammal. Ha a teljes felszerelés, amelyet magunkkal kell czipel-
nünk, ennél fogva kezdetben körülbelül 200 mázsa lesz is, mégis
reményem, hogy nem leszünk akarathoz nélküli útasai valami jégrög-
nek, kivéven a fennebbi esetet. Az a mód ugyanis, amint ezt a
nehéz terhet transportálni szándékozom, előnyösebb és kellemesebb
lesz, mint a hogy ezt eddig a sarkutazók szokták. Reményem,
hogy ezen a módon egyetlen téren is előre jutok s ennél-
fogva tudományos geográfiai eredményekre számíthatok. Ez a re-
mény s az a feltevés, hogy Önök ennél fogva expeditióm iránt ér-
deklődni fognak, továbbá, hogy az expeditió célja és kivitelének
módja félre ne magyaráztassék, amint már megtörtént — indított
arra, hogy ezeket az adatokat Önöknek megküldjem.“

Bauendahl csakugyan el is indult és expeditiójával találkozott
is egy norvég halászhajó, a Spitzbergáktól nyugatra, a 76° 52'
éjszaki szélesség és a 13° 2' keleti hosszúság alatt, f. é. szeptem-
ber hó 7-én.

Cholnoky Jenő.

TÖRZSTÉRKÉPEK A NÉPESSÉG STATISZTIKÁJÁRÓL.

Az 1899. őszén Berlinben tartott VII. nemzetközi földrajzi
congressus többek között elfogadta Hettner heidelbergi egyetemi
tanár következő javaslatát: „A VII. nemzetközi földrajzi congres-
sus a népesség statisztikájára vonatkozó törzstérképek előállítását igen
kívánatosnak tartja, kinevez nemzetközi választmányt, mely az ezen
térképekre vonatkozó alapelveket összeállítja és a különféle országok
geographusaihoz felhívást intéz, hogy nemzeti bizottságok választása
által a térképek ügyét kezükbe vegyék és e terv megvalósítását
lehetővé tegyék és előmozdítsák.“ A statisztikának, de különösen
a népességre vonatkozó statisztikának jelentősége sokkal nagyobb,

és mindenki előtt sokkal ismertebb, semhogy külön magyarázatra szorúlna. Már magában véve az a körülmény is, hogy a statistika az egyedüli eszköz arra nézve, hogy az állam életére kiható legfontosabb factorok minden mozzanatát és fázisát megfigyelhessük és ellenőrizhessük elegendő ahhoz, hogy horderejét és jelentőségét a maga teljességében a leghatározottabban elismerjük. A népességi statistikájából tudjuk meg valamely ország lakosságának általános és viszonylagos szaporodását csökkenését és ezzel kapcsolatosan azt is, hogy a cultura bizonyos fokán álló népek, mely irányban fejlődnek, hogy az az irány a melyet ezen fejlődés érdekében a közgazdasági politika terén követnek, helyes-e vagy pedig czélszerűtlen-e. Eme megfigyelésünkből levonhatjuk a következtetést arra nézve, hogy a cultura egy bizonyos fokán álló országban mennyire haladt a lakosság a művelődésben, de különösen a közgazdasági téren, nemkülönben a talaj termőképességéről, valamint arra nézve is, hogy a lakosság mily mértékben aknázza ki a föld kincseit stb. stb.

Nagyon messze vezetne, ha további részletekbe akarnánk bocsátkozni. Nem is célunk ez e helyen, itt csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy épen nagy fontosságánál fogva igenis érdekünkben áll, hogy a statistikát, de főleg a népességi-statistikát lehetőleg tökéletesítsük, hogy megkönnyítsük és egyszerűsítsük a módot, hogy megfigyelésünket minél pontosabban eszközölhessük. Ezt Hettner a népesség-statistikai törzstérképekkel véli elérhetni. Szerinte ugyanis a tudományos geográphiában rég elismert dolog, hogy az a rendszer, a melylyel a statistikusok a lakosság számviszonyait jelenleg államok, tartományok, kerületek vagy egyéb területi egységek szerint összeállítják ezen területi egységek természetellenes voltánál fogva nem helyes s így tudományos kutatások alapjául nem szolgálhat. Hettner tehát azt javasolta a statistikusoknak, hogy a lakosság quantitativ megoszlását kartographicus úton fejezzék ki, mert ez ennek a legczélszerűbb módja. Javaslatával Hettner a statistikának egészen új kétségkívül helyesebb irányban való fejlődésének alapját vetette meg. Már maga a népesség sűrűségének, vagy a relativ népességnek fogalma sem helyes, a népességnek egy bizonyos területen való egyenletes elosztásáról szó sem lehet, minthogy valamely terület tényleg, hogy úgy mondjuk nem az egész felületén lakott, hanem az emberek ezen területnek csakis egyes részein laknak, holott más részek meg egészen lakatlanok, így ama bizonyos egész területre kiszámított

relatív lakosság sem lehet helyes, minthogy ezen politika, vagy közigazgatás s nem a természet által vont határokképezte tartomány, kerület, megye, járás stb. területén belül az egyes részek lakosságának sűrűsége legtöbbször igen változik. Ha tehát a népesség megoszlását valamely területen egész pontosan ki akarjuk fejezni, úgy feltétlenül szükséges, hogy minden külső körülménytől eltekintve, csakis a népességnek lakóhelyeikhez való viszonyát vegyük figyelembe: más szóval, a tényleg lakott és lakatlan területek között megóvjuk a természetadta határt. Ez a megkülönböztetés igen lényeges. Csak oly statisztikai adatokat használhatunk további tudományos kutatásokhoz, melyek a népesség tényleges megoszlásáról tiszta és megbízható képet nyújtanak és azt a valóságnak teljesen megfelelően ábrázolják, vagyis az egyes embereket tényleges lakóhelyükön tüntetik fel. Az eddigi statisztikai tabellák, az időről-időre tartott népszámlálások eredményeként tartalmazzák ugyan a lakosságra vonatkozó összes számadatokat, de értékük jóval nagyobb lesz, sokkal inkább fognak megfelelni a célnak, ha azokat jó topographiai térképek segítségével tüntetjük föl s ilyen formában alkalmazzuk a népesség quantitativ-viszonyainak tanulmányozásához. A népesség-statisztikai törzstérképeket tehát úgy kapjuk meg, ha ezen statisztikai tabellákban foglalt számadatokat a térképekre rávezetjük. Szigorúan véve ezen térképeken az egyes embereket azon a helyen kellene feltüntetni, a hol azok a népszámlálás alkalmával tényleg tartózkodtak. Ez azonban a mint Hettner maga is bevallja merő képtelenség s így csak arra szorítkozik, hogy az egyes lakóhelyeket, tehát a községeket mint zárt helyeket, illetve azok egyes részeit jelölje meg. Minthogy a lakóhelyeket mintegy a benne lakó emberek szimbólumának tekintti, nem azok nagyságára, illetve alakjára, hanem az azokban lakó emberek számára helyezi a fősúlyt. A községek alakját, illetve a lakóhelyek fekvését csak annyiban veszi tekintetbe, hogy az ember megközelítőleg azon a helyen lesz feltüntetve a hol tényleg lakik, más szóval pl. egy hosszukás alakú község lehetőleg ily alakban s nem kör alakban lesz feltüntetve stb.

A fődolog azonban az, hogy az ábrázolási mód a lakosság számát helyesen kifejezze, ez pedig olyképen érhető el, hogy a várost jelző jegy annak lakosságához képest kisebb vagy nagyobb és pedig legcélzesebb, ha ehhez geometriai alakokat, mint pl. négyszöget, ritkábban kört vagy ellipszist választunk, a mely mint egység bizonyos számú lakosságnak felel meg. Mi-

nél nagyobb tehát valamely város lakosságának a száma, annál több ily bizonyos egységet kifejező geometrikai alakokkal jelezzük a helyét; ha a város lakossága esetleg aránytalanul nagy mérvet öltene, úgy sűrűbb, kétszeres vagy háromszoros árnyalattal (srafirozással) kisebb területen is lehet a kétszeres vagy háromszoros lakosságnak kifejezést adni. Ugyanúgy jelezzük valamely város területén belül a tömörebb lakosságot, melyet a sűrűbb és esetleg magasabb házak csoportja idéz elő.

Mi sem természetesebb, minthogy ezen jeleknek és megkülönböztetéseknek a térképen alkalmazott jelmagyarázatban a lehető legrészletesebben kifejtve kell lenniök.

Ily térkép hű képét adná a népszámlálás eredményének, mintegy fordítása volna a statistikai tabelláknak térkép alakjában s így mindama előnyökkel bírna, a melyek a térképeket a száraz statistikai tabellákkal szemben általában jellemzik.

Bármennyire ismerünk is valamely vidéket, a pusztá statistikai adatokból nem alkothatunk magunknak teljesen tiszta képet a lakosság tényleges megoszlásáról, holott ezt a célt ezen térképek segítségével azonnal elérjük; melyeknek még az a nagy előnyük is meg van, hogy minden alkalommal nagyobb fáradság nélkül az újabb adatoknak megfelelően kiigazíthatunk, illetve kiegészíthetők és pedig úgy a városokat jelző jegyek, mint az azok mellett levő és lakosságuk számát feltűntető számok is. A térképek értéke és használhatósága jóval emelhető azáltal, ha egyidejűleg feltűntetjük rajtuk az egyes községek gazdasági jellegét, ha t. i. a szerint, a mint az egyes városok lakossága túlnyomólag mezőgazdasággal, iparral, bányászattal stb. foglalkozik, különféle színt és árnyalatot alkalmazunk azok megjelölésére, ugyancsak alkalmasak e térképek a lakosság sűrűségének megítélésére. Habár elméleti nehézségek, amelyeket a népesség sűrűségének fogalma nyújt, természetesen továbbra is fennállanak, mindazonáltal a statistikai törzs-térképek beosztásukkal és rendszerükkel gyakorlati módon lehetővé teszik, hogy nagyobb területekről egységes alapelvek szerint oly rajzokat készítsünk, a melyen a lakosság sűrűsége a lehető legnagyobb pontossággal fel legyen tüntetve és az újabb adatoknak megfelelően mindenkor kiigazítva. A térképek előállítására sem technikai, sem pedig anyagi szempontból nehézségekbe nem ütközik.

Előállításuk fölötte egyszerű és olcsó. Meghúzzuk az illető terület határvonalait feltűntetjük abban a főbb folyókat, valamint közlekedési és kereskedelmi utakat, a városok helyét, azok lakos-

ságának és fekvésének (alakjának) megfelelően geometriai alakokat rajzolunk és melléje helyezzük az illető város nevét, valamint lakosainak számát is. A mértéket, a melyre e térképek a legcélszerűbben készítenők volnának, természetesen nem lehet ily általánosságban megállapítani. Az különféle körülményektől, de főleg attól függ, mily nagy az a terület, a melyet tanulmánynak tárgyává választunk, s hogy minő részletességet kíván a cél, a melyre a térképet felhasználni akarjuk. Hettner az 1 : 200,000 arányt tartja a leggyakorlatiasabbnak. A fentiekben felsoroltuk azon direktívákat, a melyeket ezen térképek összeállításánál tekintetbe kell vennünk, s melyekhez Hettner részletes javaslatával megadja az iniciatívát; a geographusokra vár már most a feladat, hogy nemzeti bizottságok alakításával az ügyet kezükbe vegyék és a többi államokkal egyöntetűen a megállapított alapelvek szerint, komoly és megfontolt munkával működjenek közre a hasznos cél elérésére. Természetes, hogy e mellett a megfelelő hatóságok jóindulatára és támogatására is kell számítanunk.

Szende Gyula.

JELLEMVONÁSOK HAZÁNK FÖLDRAJZÁBÓL.

A földrajz — mondja Gérard — a szó teljes értelmében humanus tudomány, mert az emberrel azon helyet ösmerteti meg, melyet a világon elfoglal, és azon szerepet, melyre hivatva van. Az embernek életfeladata, — szülőföldjének ismerete és a világ-egyetemben elfoglalt állásáról szerzett világnézete önkéntelenül is a földrajz terére utalja a gondolkodó lényt.

De van-e mélyebben gyökerező hazaszeretet a honi szokások, népjelleg, és nemzeti érvényesítés elemi ösmerte nélkül a hazai határok közt és azon kívül? Hisz a nemzet foglalkozása, nyelve, szokásai, életmódja, szóval egész jelleme azon terület befolyása alatt jó létre, melylyel folyton érintkezik, mely mindennemű anyagi és szellemi munkásságának legmaradandóbb alapja.

Ily oldalról tekintve a dolgot, szándékunk a jelen alkalommal a mi szép hazánkat áttekinteni, midőn, ha nem is valami nagy földrajzi problémák megoldásával szaporítjuk hazánk földrajzát, de annyit talán sikerült elérnünk, hogy minden magyar emberhez illeően, szép hazánk felvirágozásáért buzogva, felszínen tartani ipar-

kodnunk ügyünket folytonosan, nehogy szokásos elbizakodottságunkban csak azt lássuk mi szép és előnyös, de a fény mellett az árnyékot is észrevéve, azt derengetni iparkodjunk.

Hazánk területének felszíne részint mély föld, részint hegyvidék; vizekben gazdag, hatszáznál több folyó és patak öntözi minden irányban, melyek a Poprád és Dunajeczen kívül mind a Dunába, mint fő artériába ömlenek, s úgy közvetve a Fekete-tenger víz-vidékéhez tartoznak.

Földrajzi szélességénél, valamint függélyes tagosulásánál fogva nagy része a mérsékelt égöv alá esik, mely körülménnyel egybefüggésben van a föld tenyésztő ereje. Ásvány-, növény-, és állatország édes anyául üdvözlik Magyarországot: Mint ország elég nagy, lakossága elég számos, földje Franciaország után a legtermékenyebb Európában, klímája kedvező, szénnel, vassal, fával, vízerővel bír, hogy ipart teremthessen. A műveltség, tudomány és haladás eszközei a kor színvonala szerint megszerezhetők. Hivatása, hogy a Duna völgyében és Balkán felé az a központi állam legyen, melynek befolyása Európa keletén döntő súlyyal bír s Európában e monarchiának a nagyhatalmi állást biztosítja.

E kedvező körülményeknek kell tulajdonítanunk, hogy a magyar föld nem maradt pusztá földirati kifejezés, hanem koronként, a legrégebb időktől kezdve a magyarok bejöveteleg, különféle népfajok birtokba vették azt, s itt megtelepedve, városokat építettek és államot alkottak. E nemzeteket a történelmi események vihara elsodorta ugyan, de városaik maradványai, itt létünknek eme kétségtelen bizonyítékai, fennmaradtak, s a komoly megtelepedési szándékkal jött magyarságnak városaik alakulására és államaik megszilárdulására alapul és irányadóul szolgáltak.

A hontalanná lett magyarok számára Európában alig volt üres hely, melyen mások háborítása nélkül megtelepedhettek volna. Alkalmos tevékenységi tér gyanánt a mai Magyarország kínálkozó számukra, mely mintegy várva-várta valamely új nép megtelepedését, s mely a természettől is egyesült külön állam keretéül volt alkotva. Még pedig annyira egységes a keret, hogy valóban érvényesülni látszik rajta a Geoffroy Saint-Hilaire által felállított ama szép törvény, mely szerint valamely organismusban minden működés csak egy másik működés rovására fejlődhetik ki. Hazánknak eme túlságosan központosító nyilvánulását akarjuk éppen a jelen alkalommal kimutatni.

Magyarországot a közép Duna nagy medenczéje, ezen me-

dencze párkány-hegységeinek a Duna felé néző lejtői és azon hegy-ségek alkotják, melyek e medenczét a kisebb éjszaknyugati és a nagyobb délkeleti részre osztják. Dél felől azonban a medencze határa nem egy az ország határával, itt éppen a folyók, a sík legnagyobb mélyedésének jelölői választják el Magyarországot a török birodalomtól. Az ország területe egyrészt a Karston át az Adriai-tengerig nyúlik délnyugatra, másrésztől nem tartozik hozzá a Száva és a Duna Zimony és Orsova közti részének déli vízkörnyéke. Legmesterségesebb a nyugati határ, ezt Ausztria és éjszaki Stajer felé a keleti Alpok képezik, hol gerinceik a Mura és Mürz völgyeitől keletre, éjszakkeletnek csapnak. De a Mura-völgyétől délre hegységeken és völgyeken felváltva vonul el a határ, sőt a Szotla és Kulpa völgyei közt egyáltalában nincs oly határ, melyet a természet szabott.

A Kárpátok gerinceinek legmagasabb részei a határokon emelkednek, melyen túl ritkán terjed és melyben a szomszéd országok sem igen törnek rést. Legnyiltabb az ország Ausztria felé, hol nemcsak a Duna hatalmas ere lép az országba, hanem a Morva mezőnek egy része is Magyarországhoz tartozik. Délnyugaton az Adriai-tenger és a felső olasz síkság felől sem zárja el jelentősebb természeti akadály.

Ezen, ugyan már elég jól ismert jellemvonásait hazánknak csak azért újítottuk fel, hogy majdnem teljesen szárazföldi természete mellett — a tenger csak körülbelül 6 mértföldnyi hosszú partvonalon mossa a magyar területet — vízszintes tagozatát is megemlítsük. Az ország határai csakugyan mintegy annak körrajzát, vízszintes tagosulását képezik.

Magyarország Európa minden nagyobb állama közt egyedül áll határainak viszonyára nézve, melynek a tenger csak körülbelül $\frac{1}{90}$ -ed részét teszi, míg ezen viszony Németországnál $\frac{2}{7}$, Franciaországnál $\frac{3}{6}$, Olaszországnál $\frac{5}{6}$, sőt az európai Oroszágnál is $\frac{1}{6}$. A tenger szomszédsága, minden tengerparti művelt állammal érintkezést teremt és azért sokkal inkább egybeköti az emberiséget, mint a szárazföldi határvonalak. Minden ország tehát leginkább tenger mellékei által eszközli világtörténelmi hatását nemcsak szomszédaira, hanem az egész emberiségre is.

Bármely erős valamely határ, az általa védett nép, különösen ha nem kell rettegnie a civilizációtól nem fog elzárkózhatni szomszédjaitól. Tagadhatatlan, hogy bármely nemzet élete annál gazdagabb, kifejlődése annál tökéletesebb és több oldalú lesz, minél több

nemzettel áll oly szoros forgalomban, mely által egész lényét ama nemzetek élete fogja áthatni.

Magyarország forgalmának a külfölddel a szárazföldi határ mindig hasonlíthatatlanul fontosabb közvetítője volt, mint tengerpartja, mely különben is csak a jelen században van összekötve az anyaországgal járható utak által. De éppen ez összeköttetés szükségessége bizonyosága a megváltozott viszonyoknak a népek életében. Érvényesült a jóslat: „tengerre magyar.“ A sík népét, a tengerpartok, hegyes és dombos vidékek mozgékonyabb népessége kell, hogy folyton új meg új haladási és fejlődési mozzanatok felé vigye.

A magyar nemzet előbbi környezetének befolyása alatt leginkább a sík és kevésbé emelkedett vidékeken telepedett meg, mely legjobban megfelelt igényeinek. A csekély számú magyar népesség nem is foglalhatta el az egész nagy terjedelmű országot. Nemcsak a magyar nemzetnek addig nomád életmódja okozta őseinknek a rónán való letelepedését, hanem általános történelmi tapasztalat az, hogy a győző népek foglalják el mindig a nyílt, sík vidékeket, míg a legyőzöttek a hegségekben vonulnak meg.

A hegyes vidék és sík határai szerint csakugyan majdnem pontosan meg lehet húzni hazánkban a nemzetiségek határait.

Nemcsak orographiailag, hanem ethnographiai tekintetben is meg lehet különböztetni négy vidéket: a tótokét éjszaknyugaton, az oláhokét éjszakkeleten és délkeleten és a horvátokét délnyugaton. Ezen különféleség mindamellett hatalmas tényezője nemzetünk erejének. A dombos és hegyes vidékek nem gyöngítik a nemzetet, mert van biztos középpont, mely köré sorakozhatnak. Ez azon síkságokat foglalja magában, melyek felé a Kárpátok és keleti Alpok, a felföldek alkotói leghosszabb lejtőségeiket és legnagyobb völgyeket bocsátják. A főtényező, az egész országnak összetartó kapcsolata a Duna kanyarulata, mely a dombos, hegyes és sík vidékeket egybeköti.

Az éjszaknyugati felföldnek tóti ajkú lakossága tutajokon szállítja le bérceinek fenyveseit a Dunához, s viszont az Alföld gabonáját a felé nyíló völgyeken szállítja szegényes otthonába. Szóval az Alföldön látja egész lényének kiegészítő részét, melynek befolyása alól ki sem vonhatja magát.

Éjszakkeleten plane majdnem átjárhatatlan gerincze a Kárpátoknak választja el a magyarországi ruthéneket túl lakó törzsrokonaitól, míg a Vihorlát-Gutin hegyláncznak annyi völgy által szelt

sora nem vét a közlekedésnek nagyobb akadályt; sőt a Tisza még a zárkózottabb máramarosi medenczét is a pesti medenczével kapcsolja össze.

Az erdélyi részeknek is nyugati és éjszaki határa legmegszaggatottabb. Itt is a magyarság leginkább az alacsonyabb vidékeket foglalta el, a legyőzött nép pedig a hegyes vidékekben található. Egyéb tekintetben is sok a párhuzam a délkeleti felföld és Magyarország között, melyek a volt Erdélyt hasonló egység gyanánt tüntetik fel mint Magyarországot. De a Kárpátok eme legnagyobb völgye, annyi köteléssel van kapcsolva a magyar nemzet életéhez, hogy attól csak életével válhatik meg. Ezen földet is nem a Királyhágó, hanem folyói egyesítik a testvérhazával.

A nyugatról való befelehatás még az eddigieknél is kézzelfoghatóbb, nem hiában ott a határ a természettől is a leggyöngébb.

De azon tény, hogy éppen ott, hol ez érintkezés a legbelsőbb volt mindig, a Dunántúli vidéken terjedtek el leginkább nyugat műveltségének eredményei és ezek mellett ott a magyar nemzet teljes crejében fennáll, a jövőre nézve is jó előjelül szolgálhat.

A nyugati tartományok magasabb műveltségi fokánál fogva természetes, hogy Magyarország az előbbiektől nyert művelődési kincseket fölvegye és saját szelleme által áthatottan ruhazza át műveletlenebb s omszédaira. Azon nagy átalakulás is, melynek következtében a törzsekre és nemzetiségekre osztott pogány magyar keresztény államot alapított, majd kizárólag a Dunán túl ment végbe. Ki győzné azon történeti szakaszok felsorolását, melyek a Dunántúl végtelen fontosságát hazánkra nézve tanúsítják. Ezen vidék, mely egyesíti a hegyes földek és a síkságok előnyeit, a mely az előbbiektől a változatosságot, az utóbbiaktól a termékenységet és a közlekedés könnyűségét nyerte osztályrészül, a nélkül hogy mindkettőnek hátrányaival is bírjon, annyi idegen település és gyarmatosítás daczára, mai napig egyike a legtisztább magyar vidékeknek.

Bármely területen kutassuk a városok keletkezését, azon eredményre jutunk, hogy a régiebb állapotok nem maradtak hatás nélkül egy új állam szervezésére. Így volt ez hazánkban is.

Hiteles adataink a magyar földről csak azon időben kezdődnek, midőn a rómaiak hódításaikat az Alpokon túl is kiterjesztették, a magyar földnek első érintkezése a történelmi világgal akkor kezdődik. Három részre oszlott: Pannoniára, mely a Dunától nyugatra, Dáciaira, mely a Dunától keletre, és Illyriára, mely a Száva és az Adria-tenger között feküdt.

Pannonia róma tartománynyá Tiberius alatt lőn Kr. u. 9-ben. Minthogy a rómaiak mindig nagyobb számmal tódultak Pannóniába, gyarmatok telepítése által városok keletkeztek. Ily római gyarmatokból alakult városok helyén épültek a Dunántúlnak ma is nevezetes városai.

A magyarok nem voltak ugyan közvetlen örökösei a rómaiaknak Dácia és Pannóniában, de a közvetett hatás azért igen nagy. Sőt volt közvetlen hatás is, mely Magyarország művelődésére, kivált a megtelepedés első századaiban, nagy horderejű befolyást gyakorolt. Nem létezik korszak, mely kihatóbb és gyökeresebb átalakulást idézett volna elő a római korszaknál, mert ennek karjain fejlődött s nyerte meg szervezetét, nyelvét, elterjedését maga a kereszténység is. A latin nyelv lett ugyan mindjárt a királyság kezdetétől az egyház és iskolák nyelve, de azért a nemzeti nyelv nem szűnt meg a nyilvános élet nyelve maradni. Őseink felvették ugyan a kereszténységet, s az utánnuk beköltözött idegeneket szívesen látták, de nemzeti nyelvöket soha meg nem tagadták.

Véres küzdelem után 106-ban Kr. u. Róma ura lett Dáciának is, hová a föld gazdagsága só- és aranybányák csalogatták őket. A beköltözöttek számos új várat és várost építettek, mi azt eredményezé, hogy már Marc. Aurelius császár korában — Ptolemaeus szerint 43 város volt Dácia területén.

Illyria, mely II. Fülöp macedoni király által részben mint Illyria Graeca Macedoniához kapcsoltatott, másik része pedig, mely Illyria Barbara nevet viselt — Japydia, Liburnia- és Dalmátiára osztva — Tiberius által hódíttatott meg. Mint minden újonnan szerzett tartományt, úgy Illyriát is sietett Róma gyarmatosítás által civilizálni.

Mint középpont körül járt a nagy hódító alföldünk körül, meylen az általa kiűzött népek iparkodtak helyet foglalni. A dákok kiűzése után a szarmata jászok a Duna, Tisza és Garam folyamok közötti részt szállották meg, a quadok pedig a Duna éjszaki részén tanyáztak és alapítottak telepeket, melyeknek létezéséről elég sok maradvány tanúskodik.

A hatalmas római birodalom bukása után sokféle elem fordult meg a magyar földön; bár majdnem kivétel nélkül rombolt, pusztított mindegyik s jóformán egy sem alkotott: a régi római világnak emlékeit ezen egyetemes rombolás sem vala képes teljesen megsemmesíteni. Nem a barbarok, hanem a rómaiak árasztották el Dáciát és Pannóniát értelmet, szorgalmat és jellemet tanú-

sító építményekkel, virágzó városokkal s az ezeknél is fontosabb következményű politikai és társadalmi intézményekkel, melyeken, mint alapon, szilárdult Magyarország egy erős, életképes és független állammá.

A beköltözéskor őseink számos várost találtak ugyan az új hazában, mint azt Béla király névtelen jegyzője előszámlálja, vannak azonban városaink, melyeket már honfoglaló eleink alapítottak, a mint az kitetszik az elnevezésekből. Szabolcs, Csákvár, Bars stb. mind azt bizonyítják, hogy Magyarországon már a vezérek alatt a X. században a városi élet nem sokban különbözött Európa többi államainak városi életéből.

Földünk termékenysége és polgári igazgatásunk kedvezése, végre királyaink okos belátása az idegeneket mindig nagyobb számmal edesgette hazánkba. A jövevény nép már magával hozta a civilizáció kellékeit; erős, vállalkozó és munkabíró egyének lévén, gyarmatokat alapítottak, melyekből lassan népes helységek, végre városok alakultak.

A jövevények által alapított városok jelentékenyen növelték a magyarországi városok számát. Korpona, hazánk legrégebb városai egyikének ős lakói a tótok voltak Kassát a szászok szállották meg s hamar virágzó helységgé emelked. Így alakultak az erdélyi szász telepek is városaikkal. Még annak is találjuk nyomát, hogy a beköltözött német gyarmatosok maradványai később a magyar városokban vonták meg magukat; így például Kecskeméten, hol a „Burga“ nevű utcza örökíté meg emléköket.

Nem sokat lendítettek azonban a keletről beköltözött jövevények hazánk kulturáján. A kunok, bolgárok és besenyők már jobban idegenkedtek a városi élettől. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ország alsóbb vidékein már az Árpád-királyok uralkodása alatt is igen kevés számú város volt.

A kunokat III. Béla szoktatá állandó lakásokra, városi rendre és csinosságra, ki, a mit Görögországban tanult s hona méltósága és hasznának előmozdítására czélszerűnek látott, a magyarok közt is meghonosította. A legnagyobb hitelességgel látjuk a történelem adatait beigazolvva, ha a kis-kúnsági városokat még napjainkban is hazánk egyéb tájain fekvő városokhoz hasonlítjuk. Nem a vallási, művészeti, tudományos, szóval kulturális czélokra szolgáló épületek szaporodását tapasztaljuk e táján hazánkknak; az élvezetek számára szánt helyiségek sem sorolhatók az építészet remekei közé. Ki e táját hazánkknak körülményesebben nem ismeri, nem is képzei,

mily nehéz különösen a csupán szellemi célra szolgáló újjításokkal, e különben gazdag vidéken, a városias követelményekben nagyobb haladást feltüntetni.

Pedig a városi élet igen sok előnnyel bír a közerkölcsiségre nézve is.

A közgazdaság, műipar, kereskedés — az anyagi jólétnek eme főeszközei — a rendezettebb viszonyoknál fogva, nagyobb fejlettséggel bírnak a városokban; ezek folytán növekszik a polgárok jóléte, miáltal az egyén is függetlenebb, cselekvése önállóbb, szabadabb lesz; ezek pedig a közerkölcsiségnek alap-kellékei.

Anyagi nagyság a szellemi nélkül nem képzelhető, mert a szellem az, mely az anyagot hatalmába ejti, céljára fordítja. De valamint az anyagi gyarapodásnak, úgy a szellemi képzésnek s ezzel kapcsolatban az erkölcsi nemesbülésnek is fő eszközei, e városokban összpontosúlnak. Az iskolák nagyobb száma, a képzőintézetek s a nevelés egyéb eszközei még a szegényebb sorsú szülők gyermekeinek is alkalmat nyújtanak a műveltség lehető magas fokára emelkedni, mit a vidéki lakosok nélkülözni kénytelenek.

A műipar fejlettebb állapotával együtt jár az izlés finomulása is; a finomult izlés pedig nagy befolyást gyakorol az erkölcsre. A városok középpontjai lévén a kereskedésnek is, ez által városi polgáraink gyakrabban érintkeznek a műveltebb külföldi kereskedőkkel, mi a közerkölcsiségre minden esetre nagy előnyökkel jár.

De sajnosan kell tapasztalnunk, hogy a városok befolyásának előnyei mellett, hátrányos körülmények is mutatkoznak, különösen a magyarság lelkét képviselő vidékén hazánknak, a Nagy-Alföldön.

Elkezdve az öltözetben, annyi változáson megy keresztül a tanyákról a városokba telepedett nép, hogy e tekintetben a különben méltán bámulat tárgyát képező rovarátalakulás csaknem kisserűnek mondható. Mennyire kényelmetlen a magyarnak tagbaszakadt testalkotását előnyösen feltüntető s valóban festői nemzeti öltözete, nem vitatjuk; de az már bizonyos, hogy nem falúhelyeken és a tanyákon van alkalom egymást tanulmányozva, a különféle divat kedvéért időnkint átalakulni. Ez átalakulás különben még nem is volna utóbb oly nagy baj, mert a himes pillangó valóságán sem változtat lényegileg az átöltözködés semmit sem. Nagyobb baj az, hogy a városi életben számtalan alkalom kínálkozik az erkölcsi botlásra is, kivált pedig ha a műveltség is alacsony fokon áll, erkölcsi simulás helyett bukás következik be. A lakosok nagyobb száma,

különféle, gyakran ellentétes elemek vegyüléke, sokszor romlásra vezet. A jobb mód a rangkórnak és az egyéni szenvedélyek féktelen kitörésének nyújthat alkalmat.

Ha azonban az előnyöket egybevetjük a hátrányokkal, azon eredményre jutunk, hogy az elsők jóval felülmúlják az utóbbiakat; mert csak a városokban van igazi tere a szellemi haladásnak, a mi pedig mindenesetre elsőrendű szükséglet minden nemzet életében; mely nélkül szép hazánkban is ázsiai állapotok uralkodnának. Hogy vannak gazdagon termő földeink, ne fokozza büszkeségünket, mert a mai társadalmi viszonyok már megczáfolják az ősidőkben vallott elvet, midőn a nép jólététől és műveltségétől félve azt tartották, hogy „Rustica gens, optima flens, pessima ridens“.

A főváros fejlődése mellett a vidéki emporiumok fejlődése is fontos, hisz maga a főváros is innen újíttja fel vagyonát és társadalmát. Szerencsésebb nyugati államok e részben kedvezőbb helyzetben voltak. Náluk a vidéki középpontok békésen fejlődtek. A mi városainkat az állandó hadviselés úgyszólván örökös meddő munkára kényszerítette. De az is igaz, hogy a kormányoknak is nagy része volt benne, hogy a városok már nem igen tudnak, sőt nem is szeretnek a maguk lábán járni. A politikusok állítása szerint pedig megbüntetett városa is nem egy van az országnak. De mindezekből a haladás megoldásának eszközeire nézve azt az egyoldalúságot látjuk, hogy külső segítségekkel másoktól várt támogatással virágozzanak, gazdagodjanak a magyar városok. Pedig nem ez az igazi. A fejlődésnek belülről kell kiindulni, mert a független, a szabad közvéleménynek éppen a városokból kellene kiindulnia; oltalmat nyerve abban az erőben, gazdagságban, a mely bennök vagyon, s melylyel megújítani volnának hivatva a főváros vagyonát és társadalmát. Ezután is csak saját erőnkre leszünk utalva békében úgy mint háborúban. Fődolog tehát, hogy kivált a békét javunkra fordítsuk. Földünket és bányáinkat kihasználjuk, városainkban ipart és kereskedelmet élénkítsünk, erőnkhez és viszonyainkhoz mérten szellemi ügyeinket is istápoljuk. Szóval viszonyaink igazságszerető bírálatából kiindulva, ne bízzuk el magunkat, mert folytonos cselekvés biztosíthatja csak jövőnket.

Bartek Lajos.

KÖNYVÉSZET.

Gaebler-Cherven: A magyar korona országainak iskolai falitérképe. Mérték: 1: 550000. *a)* Hegy és vízrajzi *b)* Politikai kiadás. Bemutatatva a társaság f. é. november 8-iki felolvasó ülésén.

Az újabb korban nagyobb haladás, mint a reprodukáló technika terén alig látható. E haladásnak a kartographia is igen nagy hasznát vette és pedig úgy a tudományos, mint az iskolai kartographia. Már szinte kicsinylő mosolylyal tekintünk azokra a fali térképekre, amelyek még az ötvenes években is mintaszerű számba mentek. Az általános haladásból kivette részét a hazai is. Ennek egyik legújabb terméke a Gaebler-Cherven-féle Magyarország fali térképe két kiadásban: oro-hydrographiaiban és politikaiban.

Az iskolai falitérképekre nézve az ideális álláspont az volna, ha minden osztály számára a követelményekhez mért brosúzáink volnának. A nagy költségek azonban ezt lehetetlenné teszik. Ebből az okból az ismertetendő térképeket úgy kell megítélnünk, mint a melyek az I., III. és VIII. osztályok szükségleteinek kívánnak eleget tenni. Ez az oka, hogy rajtuk több a részlet, mint a mennyivel az I. osztály beérhetné, de nem több, mint a mennyire a VIII. osztályban a politikai és közgazdasági állapotoknak esetleg kissé extensivebben megejtett ismertetéséhez szükség van.

A fali térképek, mivel egész, esetleg nagyobb osztályteremben elhelyezett valamennyi tanulónak szolgálnak tanító eszközül, az ábrázolt földdarabot *igen markans* vonásokban kénytelenek ábrázolni. Ebből az okból a fali térképeknek erősen kell generalizálniok még akkor is, ha nagyobb méretűek. A finom részletek hiányoznak róluk azért, hogy a jellemző tulajdonságok annál jobban kitűnjenek. Ezt a feladatot mind a két térkép nagyon ügyesen és tapintatosan oldja meg.

A domborzatot az oro-hydrographiai térkép öt színskálával (1—100, 100—200, 200—500, 500—2000-en felül) ábrázolja; olyan térképünk, amely ennyi szint alkalmazna még eddig nem volt. Az eddig használatban levő legjobb fali térképünk a 100 m.-es magassági görbét nem használja és azért nem tünteti föl, hogy alföldeinek melyek a legmélyebben fekvő részei, melyek vannak az áradásoknak, a belvizek kártételeinek leginkább kitéve.

A magassági görbék, ha azok nem nagyon számosak, a lejtősödését a talajnak nem tüntetik föl; különben sűrű alkalmazásuk sem volna alkalmas a fali térképeken a kívánt czélt elérni, főképen azért, mert a gyermeki lélek alig képes a magassági görbéknek egymáshoz közel voltából a lejtő meredekségére következtetni. A messzire hatni kívánó fali térkép ez okból a sraffozást nem kerülheti el. Gaebler-Cherven-féle térképen nem is mellőzi; ellenkezőleg oly markansul ábrázol vele, hogy a távolból is láthatóvá teszi a szelidebb vagy meredekebb lejtősödést és a gerinczek, a lánczok legfőbb irányát.

De nemcsak a domborzat ábrázolásával tesz e térkép az iskola szükségleteinek eleget, még inkább felülmúlja versenytársait a folyamhálózatok rajzolásával. Eddig használatban levő illetén tanító eszközeink nagyon is díszkréten tüntetik föl a folyók irányát; a táblától kissé távolabb ülő tanulók a folyó-vonalakat alig láthatják és ha alsó folyásukat látják is a forrás környék okvetlenül elmosódik. A Gaebler-Cherven-féle térkép e tekintetben dicséretes kivételt tesz. Közelről nézve természetesen kissé durvának látszik, de a fali térkép épen arra való, hogy a távolba hasson. A párisi kiállításon is az volt — hallomásom szerint — falitérképeink ellen a legjogosabb kifogás, hogy a folyamhálózatokat a kelleténél vékonyabb vonalakkal ábrázolják.

Miként a folyók vonalai úgy a helységek karikái is messziről láthatók. Ez által ki van kerülve az a kellemetlen eshetőség, hogy a tanuló ott képzelje a helységet, a hol nevét látja és nem ott a hol a helység jelző karika van.

A politikai térképet bátran faldíszítésül is használhatjuk. Minden vármegye nem színhatárokkal, de színlapokkal van ábrázolva. E színek mind nagyon diszkréték; a szemet sértő, kiállító színek teljesen hiányzanak róla; ennek daczára az egyes vármegyék határai közt éles a különbség és messziről fölismerhetők a határok és a területi nagyságok. Egymással könnyen összefolyó színek, egymás mellett sehol nincsenek.

A domborzat a politikai térképen — nagyon helyesen — háttérbe szorul anélkül, hogy teljesen mellőzve volna. A kizárólag vonalakkal jelölt hegységek fölismerhetők anélkül, hogy a politikai beosztást feltűntető színeket zavarnák.

Haladásnak tekintem végül azt is, hogy a vasúti vonalak, miként néhány nagyobb kézi atlaszban, vörös vonalakkal vannak ábrázolva és így nem téveszthetők össze a folyók vonalaival. Is-

kolai szempontból a vasúthálózat egyszerűsíthető volna, de ettől a tanár könnyen eltekinthet, mivel a tanítás többi momentumaira nem hat zavarólag; a köztisztviselőknek és magánembereknek pedig a térképet annál használhatóbbá teszi.

Dr. Brózik Károly.

Földrajzi tárgyú értekezések az iskolai Értesítőkbén.

Nem mondhatnánk, hogy Magyarországon a földrajz valamely népszerű tudomány volna, mutatja ezt az is, hogy oly becses munka, mint Dr. Czirbusz nagy földrajzi műve, melyet ő nagy szerényen Balbi átdolgozásának nevez, csak egy Maecenas főpap bőkezűségéből lát napvilágot; vidéki sajtónk pedig még nem áll oly magasan, hogy teljesen megbízható lenne, ezért van, mint bírálója megjegyezte s olvasás közben mi is sajnosan tapasztaltuk, annyi hiba különösen a tulajdonnevek orthographiájában. Mind a mellett egy-két értekezéssel mégis találkozunk az iskolai értesítőkcen.

A zalaegerszegi áll. gymnasium Értesítőjében Sebők Samu teszi közzé „Gócsey“ cz. földrajzi tanulmányát. Ha nem is találkozzunk benne Eötvös Károly eloquentiájával (O. m. monarchia, Zalamegye), mint ez érdekes vidéknek kimerítő leírása mégis megérdemli a komoly figyelmet.

A brassói állami főreáliskola Értesítőjében „Brassó és Kronstadt“ cím alatt Horger Antal érdekesen beszéli el tanítványainak, hogy a kettő közül, melyik a régibb elnevezés; s miután oklevelek alapján kimutatta, hogy ez Brassó, elemzés alá veszi a Kronstadt elnevezést, melyet a címerében levő koronáról szeretnek Korona városnak fordítani. Horger Antal azonban kimutatja, hogy kron vagy a vele egyértékű kran annyit jelent mint borókafenyű s ennek alapján sejtí, hogy a város régibb Brassó neve is ezt jelentí s a németek letelepedéskor a régi nevet egyszerűen nyelvükre lefordították.

A kecskeméti ev. ref. főgymnasium Értesítőjében Dr. Balázs István: „A francia és svajczi Jura-hegység természeti és politikai földrajza“ című értekezéssel tartja tanári székfoglalóját. Dolgozata megczáfolja azt az állítást, hogy Geographia minime capax eloquentiae; némely helyen oly magas, költői lendületet vesz előadása, hogy a hallgatóságot lebilincselí: színezni is tud, ezt különösen a Jura francia és német városainak leírásánál mutatja be.

Bizonyos fokig földrajzi értekezésnek vehetjük Popini Albert „Finnország a XIX. században“ című terjedelmes előadását, mely

a *nyíregyháza*i ágost. h. ev. főgymnasium *Értesítőjében* jelent meg. (Ezt a munkát külön ismertetjük)

A *győri állami főreáliskola Értesítőjében* Dsida Ottó közli „Keleti tanulmányok“ czímen a reáliskola növendékeinek s tanárainak Konstantinápolyba tett kirándulását. Figyelemreméltó Kolozsvár, Bukarest leírása, legnagyobb gondot fordít azonban Konstantinápoly és környékének leírására. Négy és fél nap tartózkodtak a kirándulók Konstantinápolyban, ez idő alatt elég alkalmuk volt, hogy a nyugateurópai jellegű Perót és Galatát összehasonlítsák a szorosan vett török várossal: jártak Szkutárban, itt az angol temetőben meglátogatták Guyon tábornok sírját, jártak a galatai lazaristák templomában, hogy letegyék koszorújokat II. Rákóczy Ferencz sírjára. A szultán különös előzékenységgel megengedte nekik, hogy a Jildiz-kioszkt meglátogathassák, sőt meg is vendégelte őket. Gyönyörködtek a Borporus és Aranyszarv szép tájképeiben, jártak a Szt.-Szófia templomban; szóval ott tartózkodásuk idejét élvezetesen és tanulságosan töltötték el.

Visszajövet megnézték a bolgár főváros, Szófia nevezetességeit; Zimonyból a Dunán át visszatértek Belgrádba, hogy e várost, mely a magyar történelemben századokon át szerepet játszott, megnézzék, majd kimentek a topcsideri parkba, hol különösen érdekes az a gyűjtemény, mely a szenvedélyes pomologus, Obrenovics fejedelmektől termelt és nemesített gyümölcsfajok mintáiból áll.

Földrajzi vonatkozású a *debreczeni ev. ref. főgymnasium Értesítőjében* Révész Lajos székfoglaló értekezése, melynek címe a „Trójai kérdés.“ Ebben kiterjeszkedik az Iliasz földrajzi adataira s arra a meggyőződésre jut, hogy az Iliasz földrajzi adatai reálisabbak mint az Odysseaei, de ebből kivetközteti őket a költői felfogás és mythosi alakba öltöztetés; azért Homeros Ithakája nem azonosítható a mai Ithakával. Foglalkozik Kis-Ázsiával, mint egykori tengerfenékekkel. Ez egykori tenger maradványai a sós-tavak, melyek nagy számmal fordulnak itt elő. Maga a Halys-folyó neve is tanúskodik erről, a mennyiben a görög *hal* és az örmény *al* egyaránt sőt jelent A homerosi Iliónra vonatkozólag nézetét a következőkben foglalja össze: A homerosi Ilión poétikus kép, költőiesen rajzolt város, melynek eredetijét eddigelé ki nem kutathattuk, a trójai háború pedig főleg Kis-Ázsia geologiai multjának és gyarmatosításának homályos mondákba átment visszatükröződése az ősi haldanból.

Laukó Albert.

Finnország a XIX. században. Írta dr. Popini Albert A nyiregyháza ág. hitv. ev. főgymn XXXVI. Értesítője 1—128 lapjain. Egy db. térképmelléklettel.

Topelius — a nemrég elhalt nagy finn író — így ír hazájáról: „Akármilyen gyöngé és jelentéktelen is Finnország a gazdagabb országok mellett, mégis igénytelenül bár, de habozás nélkül részt követel az európai művelődés munkájának érdemében. Földrajzilag hid Nyugat és Kelet között, a műveltségnek legvégső őrállomása éjszaki jéghegyei tövében. Ezt a földet nem lehetne hó alá temetni, ezt a népet nem lehetne kitörölni a nemzetek sorából a nélkül, hogy Éjszaka-Európa műveltségének ragyogásán érzékeny csorba ne essék“.

Olvassuk el Popini munkáját s meggyőződhetünk róla, mennyire jogos Topelius önérzetes hangja. Olvassuk el e munkát s ha még nem rokonszenveztünk a finnekkel, meg fogjuk szeretni őket, bámúlni fogjuk e kevés számú, de sokat sanyargatott nép szívósságát, a művelődésre való hivatottságát és mindenekelőtt mindenben nyilvánuló határtalan hazaszeretét.

A finnek nekünk magyaroknak rokonaink, sok a rokon vonás történetükben a miénkkel, ők is sokat túrtak és szenvedtek, mint mi. Suomenből — a mint országukat nevezik — a szabadságnak kis fénye világított a nagy Oroszországra, s most az újabb időkben mindegyre olvashatjuk a lapokban, miként igyekeznek e gyöngé fényt még homályosabbá tenni, de Suomen népe elhatározta, hogy folytatja míg bírja a passzív ellenállást. S ha többet nem bírja? Bízunk szívósságában.

Erről a népről mindeddig keveset tudtunk, erről az országról kiváltképen magyarul nem is olvastunk. A jelen kis munka éppen azért számottevő irodalmunkban. És nemcsak tárgyánál fogva, hanem a mennyire ily kis terjedelemden lehetséges, alaposságával és közvetlenségével is figyelmet érdemel. S hogy a mi egyedüli atyánkfiával és országukkal megismertessen bennünket, annak földrajzi, történelmi, kulturális, ethnographiai, társadalmi és politikai szempontokból megrajzolt képét adja s e célját teljesen el is érte.

Tíz fejezetre van felosztva a munka. Ezek a következők: I. Az ország. II. A nép III. Politikai áttekintés. IV. Nemzetgazdaság. V. Közoktatás. VI. Tudományos és irodalmi társaságok. VII. Tudományos irodalom. VIII. Szépirodalom. IX. Időszaki sajtók. X. Szépművészetek.

Finnország földrajzi alakulása megérdemli a figyelmet, mert Európának egyetlen része sem egyezik meg, vagy hasonlítható

össze vele. 373,604 km² területéből 41,659 km² tó. Partvidéke a Bottni-öbölnél százévenként 1·2—1·7 m-el emelkedik a tengerből, a mi a saeculáris emelkedések sorában a negyedik helyen áll és folytonos átalakító befolyást gyakorol a parti területekre: az öblökből tavak, a tengerszorosokból folyók lesznek általa. Hegyei alakulása, az ősidőkből való ugrás minden átmenet nélkül. Köztük a legmagasabb, a Taivaskero is csak 858 m. Folyói telve vannak sellőkkel, így a Tornionak 192 ilyen kis kataraktája van. Az „ezer tavú hazának“ tavakban is oly nagy gazdagsága van, hogy vízbősége csak a deltákéval hasonlítható össze. 40 szer annyi vize van, mint a mi monarchiánknak. Vízrendszerei is nem folyók, hanem tavak szerint különböztethetők meg. A forrásból tó lesz, a mely aztán vándorlásában összeszűkül vagy kitágul, folyóvá és újra tóvá lesz, más tóval egyesül és így tovább, míg a tengerbe jut.

Ezen nagy vízbőség okozza, hogy Finnország éghajlata is inkább tengerinek mondható. Az év középmelege $+ 2\cdot5^{\circ}$, a míg éjszaki Oroszországé csak $+ 1^{\circ}$. A legnagyobb meleg $+ 30^{\circ}$ volt s a legnagyobb hideg -48° . Míg a többi évszakokra csak két-két hónap jut, a tél hat hónapig tart. Három hónapon át örökös nappal van, mikor aztán a tenyészet is gyorsan fejlődik. Déli részein 709 növényfajta van, itt a rozsot, árpát, zabot és búzát is termelik, míg éjszakra a búza elmarad s még inkább a Jeges-tenger felé a moh és zuzmó a növényvilág egyedüli képviselői. A gerinczes állatoknak 450 fajtája fordul elő s a földművelés mellett a vadászat és halászat az országnak legősibb foglalkozásmódjai. A madarak közül nyáron itt van a fecske, pacsirta és más énekes madarak, a fiulemile kikeletkor ott csattog a déli partokon. A természettel szakadatlan harczban álló ország ez. „Olyan kevés van itt délnek abból a gondtalan gyönyöréből, hogy ezen a tájon az öröm csak röpké napsugár, a gazdagság tündérmese, a természet nyári pompája illanó álmkép“.

Finnország közigazgatási felosztása összeesik a régi kilencz történeti tartománnyal, melyek közt legelső a tulajdonképeni Finnország Turku vagy Abo nevű fővárosával; e város 1827. évben történt leégéseig az ország szellemi és kereskedelmi középpontja volt. Az 1812-ben fővárossá nyilvánított Helsinki (Helsingfors) Uusi-ma a tartományban van. Lakóinak száma 80,000. Ezeken kívül az egyes tartományokban 35 várost ismertet a munka. A finn költészetből híressé vált Karjalaban (Karelia) van a Saima-tó, melyből a Vuoksi-folyó kijöve, alkotja az Imatra nevű zuhatagot. A folyó

338 m. széles medre egyszerre 41 m.-re szűkűl és 875 m. hosszú úton 19 m.-nyi esést végez vize. A zuhatag különösen vízbősége miatt nevezetes, mert — a mi egész Európában páratlan jelenség — másodpercenként kb 475 m⁰ vizet vezet le. A saecularis emelkedések Podjaumaal (Ostrobottnia) tartomány területét szaporítják; 30, 20, sőt 10 év alatt is észrevehető a partokon az ennek következtében keletkezett változások.

Finnország népe Európa éjszaki és éjszakkéleti részének legősibb lakói közül való! Ezer évvel ezelőtt is fenn, vagy finn néven fordúlnak elő, míg ők magukat suomalaisen néven nevezték. Nem voltak hódító nép, de hazájukat makacsúl védték. 150 év és három keresztes háború kellett Svédországnak meghódításukra. A szelidség jellemével bír ősvallásuk is, imádásuk tárgya nem az anyag, hanem a szellem s mégis oly nehezen fogadják be a kereszténységet; nem akartak meghajolni az övéknél hatalmasabbnak hirdetett, de karddaí terjesztett igének. Történetük is folytonos küzdelem; a nemzet fegyverben nőtt fel és Svédországgal együtt vívta ki diadalaikat, szenvedte a vereségeket.

A finn népnek két főtypusa a hämei és kärjalai, mellettük élnek a svédok és éjszakon a lappok, a kik nagyra vannak finn atyafiságukkal, de ezek lenézik őket. Káros következményei lehetnek a folytonos erdőirtásoknak, mert már meggyökerezett rossz szokás a finnben, hogy semmire sem becsüli az erdőt. Másik szenvedélyük a vadászat; a medvevadászokat, így Kitument, a ki 198 medvét ejtett el életében, mint nemzeti hőst dicsőítik. Habár a finn erősen ragaszkodik hazája földjéhez, az inség, a haza sorsa felett kétségbeesés soknak adja kezébe a vándorbotot. Az Egyesült Államokban 150,000 finn kivándorlottból álló gyarmat van, a mi a 2,520.437 főnyi lakóssághoz viszonyítva tekintélyes szám.

Az éjszaki ember életének nagy része a családi tűzhely körében folyik le, ezért a finneknél nagy értéke van a családi életnek. Eredeti különlegessége a finn családi háznak a sauna (a gőzfürdő) melyben melegített kövekre öntött vízzel állítják elő a gőzt és legalább szombat este, a családnak minden tagja kiveszi részét belőle. Érdekes az is, miként tartja nyilván az egyház, évenkénti olvasási vizsgák által a nép olvasási tudományát. Alig van finn paraszt, ki olvasni ne tudna, de azért a babona és kuruzslás úgy el van terjedve a finnek közt, hogy Svédországban egész Finnország boszorkányság hírében áll.

Finnország 1808-ban Oroszországhoz került. A következő év-

ben írta alá márcz. 27-én a czár híres biztosító levelét, hogy az ország vallását, kiváltságait, törvényeit épségben tartja, de majdnem egy század múlva, a jelenleg uralkodó II. Miklós alatt nyilvánvalóvá lett a czél, Finnországot is a birodalomba bekebelezni. A senatus és a rendek hiába járultak felirataikkal a czárhoz, elutasították őket. Ekkor az egész nemzet (529,000-en) írt alá egy feliratot és küldte fel 500 tagú küldöttséggel Pétervárra, ki sem hallgatták. A múlt év májusában a rendek visszavetették az új katonai törvényjavaslatot, választ még nem nyertek. Talán majd egy nagy kivándorlás lesz ennek a vége, midőn elmegy a nép új hazát keresni, elmegy Kanadába, melynek éghajlata leginkább megegyezik Finnországéval.

Pedig egy civilizált ország válna néptelenné. A nők szavazatjoga 1889. óta be van hozva és mindenfelé a kereskedelemben, közigazgatásban, tanításban megnyitják előttük a pályát. Egyetemét 1640-ben alapították Turkuban, az 1827-iki égés után Helsingforsba került és 1898-ban 2134 hallgatója között már 255 nő volt. Az alsóbb oktatás is virágzó; a század közepe óta kezdtek népkönyvtárakat alapítani. 1888-ban már 606 ilyen könyvtár volt 224,000 kötettel. 1831-ben alapították a Finn Irodalmi társaságot, 1864-ben a történelmi és 1888-ban a két földrajzi Társaságot. 30 író ismeret a munka a tudományos és 54-et a szépirodalom terén. Szól végül a hirlapirodalomról, leírja a képzőművészet, zene- és színművészet fejlődését és vázolja az ország egész művészeti és tudományos életét, minek ismertetése igen hosszúra nyúlna ezen a helyen. De elolvassa a munkát, igazat kell adnunk a szerzőnek, hogy a minden téren nyilvánuló csodás haladás láttára tanulhatunk e néptől „mélységes hazaszeretetet, törhetetlen kitartást és megbonthatatlan egyetértést!

Dékányi Kálmán

Temesvár szabad királyi város kis monographiája. Az országos középiskolai tanáregyesület XXXIV. közgyűlése alkalmára, a temesvár-kerületi tanár kör megbízásából írta; Dr. Berkeszi István, temesvári áll. főreáiskolai tanár, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkára. Temesvár, 1900.

E 12⁷/₈ kis 8-ad rétű ívre terjedő csinos munka a temesvár-kerületi tanári kör tulajdona, emlékül kapták a tanáregyesület összes tagjai. Tartalma: 1. Délmagyarország és Temesvár. 2. Temesvár rövid története. 3. A régi és az új Temesvár. A vár és a városrészek. 4. Temesvár nevezetesebb épületei és emlékei. 5. Temesvár lakossága, nemzetiségi viszonyai. A polgárság szelleme és magyarosodása. 6. Temesvár társadalmi, közegészségi és kulturális viszonyainak történelmi áttekintése. 7. Temesvár tanügye. Egykori és mostani

iskolái. 8. Tudományos és közművelődési egyesületek, könyv- és levéltárak. Emberbaráti egyesületek. Női jótékonyosság. 9. Ipar, kereskedelem és közlekedés. 10. A város vagyona és háztartása.

Végül számot ad a történetírásban járatos szerző az egész forrás-irodalomról, mit felhasznált, és az nem kevesebb, mint 106 mű. Meg is látszik az alapos tanulmány, a kritika az egész művön. Öröm olvasni, mint bontakozik ki a magyar elem a nehéz viszonyokból, melyek a török hódoltság után a városra nehezültek. A csinosan kiállított munkának két érdekes melléklete van. Egyik a város mai térképe; másik a város képe a török hódoltság idejéből.

Földrajz a gymnaziumok és reáliskolák számára. Az új tanterv szerint írta Lasz Samu II. kötet Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália. 28 térkép és 180 kép. Budapest 1900. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) kiadása. Ára kötve 4 kor. 10 fillér.

A munka I. kötetét ismertette folyóiratunk (Földr. Közl. 1899. 229.). E II. kötet I—VIII. 1—346. oldalon jelent meg a megelőzővel egyenlő alakban és csínnal. A tankönyv özönben, mely most földrajzi irodalmunkat elárasztotta, a jelen munka abban emelkedik ki, hogy a hazánktól távolabb eső területeket, termékeiket, az ott kifejlett népvizonyokat, kulturát mintegy körénk csoportosítja és ezzel a nemzeti önérzetes nevelés-oktatásnak lépten-nyomon támaszt nyújt; hasonlatokat mindig hazánkból hoz, arra épít, s tárgyalásában őt igazán az érti meg, a ki Magyarországot már ismeri. Másik jó oldala a könyvnek az, hogy a földrajzi nevek mellé zárjelben a helyes kiejtési módot is adja, mi lényeges szolgálat. Nem hiányzik itt-ott a következetlenség, néhol a sajtóhiba; több helyen fölösleges jelzőkkel találkozunk az olvasó, kivált pedig indokolatlan fölkiáltó jelekkel. Azt azonban meg kell adni a szerzőnek, hogy kritikával dolgozott és a legújabb dolgokkal szemben figyelmet tanúsít, mihez képest elmondható, hogy nagy és hasznos munkát végezett.

H. I.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1899. augusztus 27—31-ig Szabaán tartott XXX. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerkesztették a központi választmány megbízásából Dr. Prochnov József és Dr. Nüricsán József a központi választmány titkárai. Budapest, Franklin Társulat könyvnyomdája 1900. Illetményül kapták a vándorgyűlés tagjai.

Hatalmas I—VIII. és 1—878. oldalra terjeszkedő mű 8 ad rétben, testességben meghaladja a jubiláris nagy-váradai (XXV.) vándorgyűlés munkálatainak a hitelét is, — igaz, hogy Szabadkán 324 tag szerepel 80 előterjesztéssel. Hazánkat különlegesen érdeklik a

következő tanulmányok: 1. Dr. Hőgyes Endre: Tíz évi tapasztalatok a veszettség elterjedéséről és annak gyógyításáról Magyarországon. 2. Dr. Szegedy-Maszák Elemér: A tüdővész kórházi gyógyítása hazánkban. 3. Dr. Hoffenreich Armand: A légző szervek gyógyításáról Marillán. 4. Dr. Bosányi Béla: Észlelések a helyi iszapkezelés körül a Szent-Lukács fürdőben. 5. Dr. Frank Ödön: Közegészségünk alföldi városainkban. 6. Dr. Pécsi Dani: A főváros tejjel való ellátása. 7. Dr. Tóth Imre: A selmeczbányai m. kir. fémkohó egészségügyi ismertetése. 8. Dr. Klesz Pál: Magyarország egészségügyi személyzetének statisztikája 1878—1897-ig. 9. Dr. Hankó Vilmos: Magyarország városainak ivóvíz készlete. 10. Dr. Horváth Géza: A magyar fauna keletkezése. 11. Dr. Koch Antal: A magyar korona országai kövült gerinczes állatmaradványainak rendszeres átnézete. 12. Halaváts Gyula: A szarvasi ártézi kút. 13. Dr. Daday Jenő; A Palicsi-tó mikrofaunája. 14. Mocsáry Sándor: Délmagyarország neiropterái. 15. Dr. Horváth Géza: A Bácska hemiptera faunája. 16. Dr. Nuricsán József: Tusnád fürdő ásványvizeinek chemiai analysise. 17. Dr. Lendt Adolf: Egy új emlős faj hazánk faunájában. 18. Hanusz István: Eredetiségek hazánk klímájában. 19. Dr. Büben László: Méregkeverő nők Magyarországon az utolsó 40 év alatt. 20. Dr. Burlik Győző: A mezei munkások egészségügyi viszonyairól, különös tekintettel a volt korona-területre. 21. Csippek János: Adatok a magyar gyógyszerészet történetéhez.

Általános földrajzi érdekűek: 1. Dr. Lakits Ferencz: Kalendárium-reform. 2. Dr. Staub Móricz: Éghajlati ingadozásokról és ezeknek befolyásairól a növényekre. 3. Dr. Kresz Géza: Mikép lehetne kevés költséggel nagyobb városokban mentő intézményeket létesíteni. 4. Latinovics Géza: Tuniszi élményeim. Függelékül: 5. Kirándulás Szerbiába 6. Kirándulás Bosznia-Hercegovinába.

H. I.

Kogutowicz Mianó: Kis atlasz. Kiadja Kogutowicz és Társa magyar földrajzi intézete Budapesten. Az intézet metszése és nyomása. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr megbízásából. Kaphatók a lapok egyenként az egyetemi nyomdában, a lapok nagysága szerint 20—30 filléren.

Ez a több színben nyomott, tetszetős külsejű térképi mű Magyarország vármegyéinek készí atlasza, melynek eddig megjelent 33 lapja; a politikai viszonyokat, a vármegyei járásokat tünteti föl; minden lapján ott van a vármegye terület értékszáma, a lakosság létszáma, a székhely megnevezése, a szabadkirályi, törvényhatósági, rendezett tanácsú városok névjegyzéke. Kiegészíti ez a vállalat Ma-

gyarország vármegyéinek kézi atlaszát, mely Posner Károly Lajos és Fia kiadásában 1890-ig jelent meg Gönczy Pál terve után.

Pontosság, használhatóság, kulcsin dolgában mind a kettő kiválik. Kogutowicz Manó rajzolása az elsőt is. A régiebb a hosszúsági fokokat többnyire még Ferro-tól, az újabb már mind Greenwich-től számítja.

H. I.

Dr. Barbul Jenő: Az avasvidéki nyelvjárás. Budapest 1900. 70 l. Ára 1 Kor.

Az igen érdekes füzet nemcsak nyelvi tekintetben mutatja be az Avasság oláh lakóit, hanem etnogr. vázlatukat is adja. Minket persze az utóbbi érdekel leginkább és itt csak azt sajnáljuk, hogy nincs több belőle. Így p. o. a sok babona, ráolvasás, ígészés, kuruzslás adatai hiányzanak az értekezésből, pedig a folklor ez ága igen nevezetes nemcsak helyi, de általános összehasonlítás szempontjából is. Kár volt továbbá a mellékelt népdaloknak magyar fordítását mellőzni. A magyar közönség nem élvezheti a népies költés eme érdekes alakjait így.

Dr. Cz. G.

Nicolai-on: Die Volkswirtschaft in Russland. München 1899. 644 lap.

Az igen becses stat. adatokkal támogatott mű Oroszország nemzetgazdaságának mai állapotát tünneti elénk egészen eredeti összehasonlító, bölcselkedő módozatban, mely teljesen eltér a mi, többnyire német nemzetgazdák felolvasásai után compillált hasonló tárgyú magyar munkáktól. Szerzője orosz, fordítója Polonsky szintén orosz. A címeket hosszúságuk miatt körülményes közölni, csupán a tárgyalás módjára teszszük a geographusokat, nemzetgazdasági írókat figyelmessé.

Dr. Cz. G.

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Választmányi ülés. 1900 évi október 25-én, a társaság irodájában. Jelen voltak : *Dr. Erdői Béla* elnök, *Dr. Havass Rezső* alelnök, *Dr. Jankó János* titkár, továbbá *Dr. Borbás Vincze*, *Bartos József*, *Cholnoky Jenő*, *György Aladár*, *Dr. Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, *Schneider János*, *Dr. Thirring Gusztáv*, *Wodianer Arthur* választmányi tagok.

1. Elnök megnyitja az ülést, a választmányt a nyári szünet után üdvözlí, bejelenti, hogy főtitkárunk Párisban lévén, helyette a titkár fog a beérkezett ügyekről referálni s bejelenti, hogy *Gerster Béla*, *Dr. Gindele Jenő* és *Dr. Demkó Kálmán* választmányi tagok levélileg kimentették elmaradásukat.

2. Elnök felszólítására titkár felolvassa a f. évi márczius 8-iki választmányi ülés jegyzőkönyveit, mely hitelesítették.

3. Elnök azután jelenti, hogy a Magyar Földrajzi-Társaság a párisi kiállításon az ezüst érmet kapta meg ; hogy a párisi kereskedelmi földrajzi congressusra a társaság képviselével a kormány őt bízta meg, de elfoglaltsága miatt részt azon nem vehetett, felkérte azonban *Türr tábornokot*, aki aztán a congressuson úgy a kormányt, mint társaságunkat is képviselte, sőt annak működéséről érdekes és részletes jelentést küldött be. — A választmány köszönetet mond az elnöknek, hogy a képviseléstéről gondoskodott, *Türr tábornoknak*, hogy arra vállalkozott s hogy arról jelentést küldött s elhatározta, hogy e jelentést felolvasó üléseink egyikén bemutatja és a Közleményekben kiadja

4. Elnök jelenti, hogy a *m. kir. meteorologiai kp. Observatorium* a rendes tagok sorába kíván lépni, ajánlja *Konkoly Th. Miklós* ; hasonlóképen *Brdős Lajos* ev. ref. pap Szent-Endrén, ajánlja *Cholnoky Jenő*. — Rendes tagokul megválasztatnak s elhatározza a választmány, hogy az új observatorium könyvtárának — kérelmére — kiadványaiból megküld annyit, amennyit lehet.

5. *Dr. Havass alelnök* jelenti, hogy a nyáron a bécsi kat. intézetet meglátogatta s hogy annak igazgatója Steeb altábornok úr társaságunknak legmelegbű üdvözlötet küldi. — Öröndes tudomásúl szolgál.

6. Titkár jelenti, hogy a siketnémák kolozsvári orsz. intézete gyűjtésre hí fel hogy a párisi kiállítási kormánybiztosság megkeresésére, hogy mily értékben jeleztessek a társaság által beküldött „Útazások könyvtára“, a főtitkár 200 koronát jelentett be ; hogy társaságunkat a bukareszti román földrajzi társaság 25 éves jubileumára meghívta, de arra csak üdvözlő levelet küldtünk, melyet a társaság igen meglehangú levélben megköszönt ; hogy a földmívelésügyi ministerium beküldte a selyemtenyésztsérről szóló 1899-iki jelentését ; hogy Fritjof Nansen megküldte útazása tudományos eredményeinek első kötetét, melyet megköszöntünk, sőt az egyik tavaszi ülésen be is mutattunk ; hogy a Kárpátgyegesület keleti osztálya beküldte az aggteleki barlang és a szádellői völgy leírását ; hogy az O. M. Képzőművészeti társulat gyűjtő ívű küldött be a Munkácsy szoborra, melyet ad acta tenni javasol ; hogy a K. K. öst. Gradmessungs Bureau beküldte XI. kötetét, megköszöntünk ; hogy E. Schlapal felhív, hogy rendeljük meg nála a Tátra domborművének egy gypsmásolatát, melyre nem reflektálhatunk ; hogy a Barsi-hagyaték dolgában három végzés érkezett, melyet ez ügy tanulmányozójának Gindele úrnak kiadni javasol ;

hogy Salvátor Lajos ő fensége megküldte legújabb művét a „Giglio“-t, melyet megköszöntünk; hogy a svéd kormány megküldte a „La Svéde“, a norvég kormány „La Norvége“ című munkákat, melyeket megköszöntünk; hogy a bécsi kat. földrajzi intézet megküldte „Mittheilungen“-einek XIX. kötetét, melyet megköszöntünk; hogy Dr. K. Bosek Himalaja útjáról honorarium mellett felolvasásra ajánlkozik, melyre azonban — minthogy az tisztán üzleti természetű dolog — nem reflectálunk; hogy *Zichy Ferencz* gróf halála alkalmából a Zichy családnak részvétét fejezte ki, melyet Zichy Ágost, Zichy Tivadar és Zichy József grófok levélben köszöntek meg. — A választmány mindezen jelentéseket tudomásul veszi s a velük kapcsolatos javaslatokat és intézkedéseket jóváhagyja.

7. Titkár jelenti, hogy az Éjszak Amerikai Egyesült Államok consulátusa révén a Winonában levő „The American Bureau of Geography“ velünk érintkezésbe akar lépni az iskolai oktatás megbeszélése, jellegzetes termények kicserélése és a bureau bulletinjában leendő leírások közlése végett; — a választmány elhatározza, hogy az ügyet a Kereskedelmi múzeumhoz teszi át.

8. Titkár jelenti, *Dr. K. Pencker*, a londoni The Geographical Journal levelezője folyóiratunkból a Cvijic cikkében kiadott clichétet kéri kölcsön az említett folyóirat részére; a főtitkár a kérést teljesítette, azzal a kikötéssel, hogy a folyóirat idézze Közleményeinket mint a cliché forrását. — A választmány jóváhagyólag tudomásul veszi.

9. Titkár jelenti, hogy *Balás Árpád* 8 darab könyvet ajándékozott a társaságnak — a választmány hálás köszönettel tudomásul veszi.

10. Titkár jelenti, hogy *Kogulowitz és Társa* a párisi kiállításra készített magyar utazók térképét 272 kor. 48 fill. értékben társaságunknak ajándékozta. — A választmány ezt hálás köszönettel veszi és elhatározza, hogy jegyzőkönyvi köszönetét a Földr. Közleményekben is kinyomatja.

11. Titkár jelenti, hogy *Vadona* tagtárs évekkal ezelőtt földkörüli útazásáról megjelent könyvéből a társaságnak 100 példányt ajánl olyképen, hogy azt a társaság tagjainak adja el darabját 7.50 frton; az így begyűlő 750 frtból 250 frtot a társaságnak ad, 500 frtot magának kér. — A választmány ez ajánlatot nem tartja a legcsekélyebb eredménnyel sem biztatónak s a szerzőnek inkább azt ajánlja, hogy valami jónevű czégnél adja azt bizományba.

12. Titkár jelenti, hogy *Balás Árpád* indítványt adott be, hogy a társaság küldjön ki bizottságot, melynek feladatává teendő volna, hogy azokat az országokat, országrészeket, területeket és helyeket, hol eddig Amerikában magyar honosok letelepedtek, vagy hová a kivándorlás irányítandó volna, alapos tanulmányának tárgyává tegye, annak eredményéről a választmánynak jelentést tegyen, mely intézkedjék, hogy e leírások a társaság Közleményeiben közzé tétessenek.

A választmány többek hozzászólása után elhatározza, hogy indítványozó ez indítványát a földművelésügyi ministerhez tegye át, maga bizottságot nem alakít, mert a kivándorlást semmiféle alakban sem akarja támogatni, hanem felkéri *Gersler Béla* és *Hegedűs Lovánt* urakat, hogy elriasztó felolvasásokat tartsanak a társaságban a kivándorlás ellen;

13. Titkár jelenti, hogy *Regéczy Vilmos* debreczeni jégkárbecslő azt kéri a társaságtól, hogy küldje ki őt Amerikába a kivándorlás tanulmányozására. — A választmány Regéczyt értesíteni fogja, hogy kérvényét nyujtsa be a magyar kormányhoz, mert a társaságnak, sajnos, nincs pénze ilyen expedíciókra.

14. Titkár jelenti, hogy *Heim Péter* nyug. min. tanácsos a társaságból ki-

lépni óhajt. — A bejelentés szabályszerű lévén, a választmány a régi tag kilépését sajnálattal tudomásul veszi, s elhatározza, hogy ez érdemes régi tagjának a Földr. Közl.-ket továbbra is küldi tiszteletpéldányképen.

15. Titkár jelenti, hogy az Urania társaságunkkal csereviszonyba akar lépni és hogy az „Otthon“ írók és hírlapírók köre kéri, hogy könyvtárának küldjük meg rendszeren a Földr. Közl.-eket. — A választmány mindkét előterjesztést megszavazza.

16. Titkár jelenti, hogy *Czink Lajos* Lissa szigetét írja le és fel akarja novemberben olvasni. — A választmány elhatározza, hogy előbb a czikk kéziratát kéri be.

17. Titkár jelenti, hogy *Mihalovics Béla* m. kir. állami főgymn. tanár Perzsiából visszajöven, előadás tartására ajánlkozott; úgy a főtitkár, mint a titkár felszólította őt levélben, küldje be kéziratát, de eddig nem küldhette, mert podgyásza még nem érkezett meg. — Tudomásul szolgál.

18. A választmány ezután elhatározta, hogy nov. 8-án felolvasó ülést fog tartani, melyen *Erődi Béla* elnök bemutatja *Türr* tábornok jelentését a párisi nemzetközi keresk. földrajzi congressusról, *Cholnoky* ismerteti az abruzzói herceg sarki utazását, *Lóczy* bemutatja *Borbás* könyvét a Balaton flórájáról és *Brózik* bemutatja Magyarország két új fali térképét.

19. Elnök indítványára a választmány melegen üdvözli *Wodianer Arthúr* tagot kir. tanácsossá történt kinevezése alkalmából.

20. A választmány továbbá tudomásul veszi, hogy *Kiszely* kész a Konstantinápolyi obeliskről előadást tartani; hogy *Brózik* újból felszólítandó, hogy a térkép készítésről tartson népszerű előadást; hogy az „Utazások könyvtára“ számára *Thirring* megírta a Sven Hedinről szóló kötetet és *Lóczy* — az aktualitás révén — Khina történetét kész megírni.

21. A választmány felkéri az elnököt, hogy az Abruzzói herceget sarki útjából való szerencsés visszatérése alkalmából üdvözölje táviratilag és a mai ülésből kifolyólag.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekesztí.

Felolvasó ülés 1900. évi november hó 8-án a T. Akademia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan. Az ülés tárgyai;

1. Dr. *Lóczy Lajos* t. tag bemutatja a Balaton tudományos megvizsgálására vonatkozó újabb kiadványokat.

2. Dr. *Brózik Károly* v. tag bemutat két új iskolai fali térképet.

3. *Cholnoky Jenő* r. tag ismerteti az Abruzzói herceg éjszaksarki utazását.

4. Az elnök bemutatja *Türr* tábornok jelentését a párisi nemzetközi kereskedelmi földrajzi congressusról s *Levasseur* művét a közlekedési eszközök fejlődéséről a XIX. században.

Az ülésen jelen volt Della Valle gróf olasz consul is.

Felolvasó ülés 1900. évi november hó 22-én a T. Akadémia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan. Az ülés tárgyai:

1. Az elnök ismerteti a transzbíriai vasutat.

2. *Kiszely Károly* értekezik mint vendég Egyiptom ó-kori földrajzáról.

Felolvasó ülés 1900, évi december hó 13-án a T. Akadémia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan. Az ülés tárgyai:

1. Dr. *Borbás Vincze* vált. tag ismerteti a *Veterna-Hola* növényzetét.
2. *Mihalovits Béla*, mint vendég, értekezik Perzsiában tett útazásáról.

Választmányi ülés 1900. évi december hó 13-án, a M. Tud. Akadémia üléstermében.

Jelen voltak: dr. *Erődi Béla* elnök, dr. *Havass Rezső* és *Gerster Béla* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, dr. *Jankó János* titkár, továbbá dr. *Borbás Vincze*, *Cholnoky Jenő*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, *Jankovich Béla* és *Pompéri Elemér* val. tagok.

1. Elnök az ülést megnyitván, felolvastatik a folyó évi okt. 25-iki választmányi ülés jegyzőkönyve, melyet a választmány hitelesít.

2. Elnök meleg szavakban üdvözli *Lóczy Lajos* vál. tagot abból az alkalomból, hogy a párisi akadémia a Csihacseff díjjal kitüntette őt; jelenti továbbá, hogy a mult választmányi ülés határozatából folyólag a társaság nevében okt. 26-án táviratilag üdvözölte az *Abruzzói* herczeg ő Fenségét sarki útjából való szerencsés visszatérése alkalmából, mely üdvözlötet ő Fensége másnap okt. 27-én szintén táviratilag köszönt meg. — Örvedetes tudomásul szolgál.

3. Főtitkár jelenti, hogy a Szolnok-Doboka-vármegye irodalmi, történelmi és ethnographiai társulata kéri, hogy folyóiratunkat küldjük meg könyvtárak számára. — A választmány elhatározza, hogy 1901. j. puártól kezdve a folyóiratot küldeni fogja, de kéri érte a vármegye monographiáját.

4. Főtitkár jelenti, hogy dr. *Csepregi Károly* a tagok sorából való kilépését bejelentette, s hogy dr. *Havass Rezső* alelnök új tagokul ajánlja *Péczely Gyula* és *Lippach Sándor* urakat, az első magy. ált. bizt. társulat tisztviselőit. — A kilépést a választmány tudomásul veszi, az újon ajánlottakat rendes tagoknak megválasztja.

5. A választmány ezután megállapítja a felolvasó ülések napirendjét. Jan. első ülésén *Berzeviczy Itáliáról*; jan. második ülésén *Szilády a Duna-völgyről*, *Gerster* a felvidéki vasútról; február első ülésén *Cholnoky* *Khináról* fognak előadást tartani; a közgyűlésen pedig az elnöki jelentést dr. *Havass* alelnök teszi meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. EXPEDITIÓK.

* A Sverdrup és Peary vezetése alatt álló Éjszak-Grönlandban időző expedíciókról ez évben semmi hírt sem kaptunk. Sverdrupot nem féltik, mert hajója kitűnő (a „Fram“) és öt évre van élelmi anyaggal ellátva. A „Diana“ m. é. augusztus hóban hagyta el a Framot, a mikor ez éjszak felé tartott. Biztosra veszik, hogy Sverdrup Grönland éjszaki részét körülhajozza. — Kevesebb reményt és eredményre való kilátást fűznek Peary expedíciójához, mely után évente kell élelmet küldeni. A múlt nyáron ismét a „Windward“-ot küldötték utánna élelmiszerral *Bartlett* kapitány vezénylete alatt, a kinek augusztus hó 10-én kelt s a „Peary Arctic Club“-hoz október hó 9-én megérkezett leveléből annyit tudunk, hogy a Windward útjának első harmadát Cap-York felé szerencsésen megtette, de nem bizonyos, hogy ezen gyöngye szerkezetű hajó Cap-Yorkot, hol Pearyval találkozni, elérte-e? Ezt a jövő nyárig nem is tudhatjuk meg. A „Diana“ már a múlt évben meghozta azt a hírt, hogy Pearynak lábújjai elfagytak. Ezt a hírt megerősíti dr. Kann osztrák utazó, ki Stein Róberttel Ellesmere-földein a Smithsund nyugati részén telet és november hó elején tért vissza Dundeeba. Dr. Kann Pearyt 1899. évi augusztusban látta, a mikor a hideg miatt már sokat szenvedett s lábainak több ujja már le volt fagyva.

* A svéd orosz fokmérő-expedíció Spitzberga-szigetről szeptember hó közepén, Tromsöbe visszaérkezett. Bár az időjárás kedvezőtlenége miatt az expedíció munkáját nem is fejezte be, Spitzbergára vonatkozó ismereteinket, mégis jelentékenyen gyarapította. A munkát folytatni fogják.

* A Borchgrewink-féle délsarki expedíció eredményei a következők:

1. A Viktoria-föld keleti partjairól pontosabb ismereteket kaptunk. A Cap-Washington és Cap-Gauss közti part, melyet Ross meghatározatlanul hagyott, most pontosan fel van mérve.

2. Megtudtuk, hogy Viktoria-föld túlnyomóan bazaltos kőzetből áll, mely meglehetősen egyforma minőségű úgy délen, mint éjszakon.

3. Az Erebus-tűzhányó még mindig működik.

4. A déli jégtorlaszok az utóbbi 40 év alatt nagyot változtak.

Nemcsak jelentékenyen visszahúzódtak dél felé, de tömegükben is megfogytak.

5. A sarki szelek Cap-Adaren az egész éven át uralkodnak ; mi Supán azon állítása mellett szól, hogy a déli arcticus continens, leginkább a keleti féltekén terül el.

6. A szerves élet a déli sarkkörön belül sokkal jobban van kifejlődve, mint mikép azt eddig hittük. Cap-Adarenál tavasszal nagy csapatokban jelennek meg a pinguinák, melyek húsa ugyan olajos, de azért élvezhető ; a fókák közül különösen a fehér borjúfóka található, melynek húsa ízletes s vére italul szolgál. A Robertson-baiban bőven van hal. Találtak eddig ismeretlen rovarokat is és pedig háromfélé. Zuzmó sokféle van.

7. A magnetikus déli sark Borchgrewink számítása szerint 73°20' déli szél, s 146° kel. hossz. alatt van. (Gauss szerint 72°39' d. sz. — 151°38' k. h. alatt volt 1830—1840 közt ; Ross pedig 75°5' d. sz. — 154°8' k. h. alatt levőnek találta volt.)

* **Swen Hedin** útazásáról f. é. június 20-án kelt leveléből vannak újabb híreink. Ezen levelét a Tarim melletti Abdalban írta s e szerint Sven Hedin márczius elején indult el Jangi-Köllből a Kurruk-tag déli lejtője felé s ezen útján megtalálta a Lop-nor régi medenczéjét és a Tarim-folyó régi medrét. Szerinte a Kurruk-tagról leömlő hatalmas homok tömegek tűntették el a Lop-nort s kényszerítették a Tarimot, hogy régi medrét elhagyva déliesebb irányú új medret keressen. Visszaútazása alkalmával megtalálta a Kara-Kosun tavat, melyet Prsevalszkij 1876-ban a Lop-Nornak tartott s megállapította, hogy ezen tó déli részén mindjobban eliszaposodik, éjszaki részén azonban mindjobban kiterjeszkedik. Sven Hedin azt tervezte, hogy a múlt nyáron Tibetet új úton fogja keresztül járni, de erről még nincs tudósításunk.

II. STATISZTIKA.

Számlálás Shanghaiban. Az 1900. év május hó 26-án Shanghaiban történt számlálás szerint az ott élő *idegenek* száma, a következő volt :

	1900-ban	1895-ben
	Lélekszám	
Angol	2692	1936
Portugal	978	731
Japáni	736	250

	1900-ban	1895 ben
	Lélekszám	
Amerikai... ..	562	328
Német	525	314
Indiai... ..	296	119
Francia	176	138
Philippinok és malayok ...	157	32
Spanyol	111	154
Osztrák és magyar	83	39
Dán	76	86
Svéd	63	46
Olasz... ..	60	83
Orosz	47	28
Norvég	45	35
Török	41	32
Németalföldi... ..	40	15
Svájczi	37	16
Belga... ..	22	21
Egyéb	28	21
Összesen:	6875	4374

T. S.

A népesség száma Japánban. Japán császárság (Formosa sziget nélkül) 375.000 □ km. területén az 1898. évben kerekszám-ban 44 millió lakos számláltatott; esik tehát egy □ km. területre átlag 114 lakos. Japán összes 375 000 □ km. területéből kerek-számban csak 50.000 □ km. van művelés alatt, vagyis az össz-területnek kb. 15⁰/₀-a. Aránylag tehát más országokhoz mint Fran-
 cziaország, hol kb. 55, a német birodalom, hol kb. 50, Olaszország, hol kb. 40 és Nagy-Britannia, hol kb. 17⁰/₀-a az összterületnek van művelés alatt, a terület igen csekély része műveltetik. A japán paraszt ismert szorgalmánál fogva, mely a föld belterjes művelésében is nyilvánul, feltehető, hogy Japán összterületének kb. 83⁰/₀-a, mely ma nincs művelés alatt a legközelebbi jövőben sem fog művelés alá kerülni. Kiterjedt állattenyésztésről Japánban — a takarmány hiánya folytán — szó sem lehet; a föld a népesség táplálkozására nem elegendő és a hiányt főképp a tenger által szolgáltatott halak, teknős- és azalékállatokból stbből igyekeznek pótolni. Újabban a japán paraszt kezd nagyobb számban kivándorolni. Az 1899. évben ismét mintegy 20.000 földművelő vándorolt ki, többnyire a Hawaii-szigetekre, hol jelenleg már mintegy 40.000 letelepedett japáni lakik.

T. S.

III. VEGYESEK

— **Az Abruzzói herceg üdvözlése.** A társaság választmányának határozatából Dr. *Erődi* Béla elnök az Abruzzói herceget a következő táviratban üdvözölte: „A Sua Altezza Reale Principe Luigi Duca degli Abruzzi Torino. Società Geografica Ungherese dalla prima seduta presenta sue vivissime felicitazioni ed omaggi a Vostra Altezza Reale pel raggiungimento dell' altissima latitudine. Presidente *Erődi*.“ (Lajos Királyi Fenségének az Abruzzok hercegeinek Torinóban. A Magyar Földrajzi Társaság első ülése alkalmából legőszintébb üdvözlését és hódolatát küldi Királyi Fenségednek a legmagassabb szélesség eléréseért. *Erődi* elnök.) Másnap a következő távirati válasz érkezett az elnökhöz: „Presidente Società Geografica Ungherese Budapest. Ringrazio questa Società Geografica delle felicitazioni che mi sono state fatte per mezzo suo che particolarmente ringrazio. Luigi di Savoia.“ (A Magyar Földrajzi Társaság elnökének. Köszönöm a földrajzi társaságnak a szerencsekívánatokat melyeket ön nekem kifejezett, kinek különösen köszönöm. Savojai Lajos.)

A nemzetközi kereskedelmi és gazdasági congressus Párisban. Ezen a congressuson a magyar kormányt és társaságunkat *Türr István* tábornok, tiszteletbeli tagunk képviselte, ki is erről a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a következő jelentést tette:

„Nagyméltóságú Minister úr! F. évi augusztus 14-iki nagybecsű távirati felhívásához képest örömmel fogadtam el azt a megtisztelő megbízást, hogy a magyar közoktatási kormány kiküldöttkép részt vegyek a kereskedelmi földrajzi nemzetközi congressuson, mely f. évi augusztus 27-ikétől augusztus 31-ig ülésezett Párisban.

Örvendek, hogy ebben a megbízásban méltóztatott részesíteni. Egyfelől azért, mert így Magyarország is képviselve volt ezen a congressuson, melyen közel 400 szakférfi vett részt és pedig a francia tudósok impozáns phalanxán kívül számos német, orosz, belga, éjszak- és délamerikai, angol, olasz, hollandiai, portugál, román, svájci és japán geographus. Másrészt talán azért sem volt felesleges megjelenni ezen a congressuson, mert annak tárgyalásai több tekintetben komoly figyelmet érdemelnek és oly eszméket hangoztattak, melyeket nagyon kívánatos lesz hazánkban is fontolóra venni.

A távirat vétele után Párisba mentem és ott, miután a hazai szaktudomány működésének ismertetése érdekléssel bírt a congressus

szempontjából, fölkerestem a Magyar Földrajzi Társaság kiállítását, annál is inkább, mert ez a nagyérdemű társaság szintén megbízott engem a képviselőtelével.

Ez a társaság szép anyagot mutatott be és ha előbb kapom vala a megbízást, annak 29 éves eredménydús működését tüzetesebben méltathattam volna.

Egyébiránt a társaság III. főcsoportban (földrajzi térképek stb.) érdekes Mercator-projectióos térképet állított ki, mely feltűntette mintegy harmincz híres magyar utazó és kutató útjait és csatolva voltak azok útleírásai. Ki volt továbbá állítva a társaság folyóirata, a francia és német résumék-vel, melyet Berecz Antal főtitkár oly buzgalommal és szakértelemmel szerkeszt.

A congressus díszelnöknek (président d'honneur) választott meg. A zárúléson, midőn az egyes országok kiküldöttei honfitársaiknak a kereskedelmi földrajz terén kifejtett működését ismertették, fel is hívtam a congressuson egybegyűlt szakferfiak figyelmét az említett térképre, mely arról tanúskodik, hogy a föld felkutatásának munkájában Magyarország is kivette a maga részét. Kiemeltem továbbá, hogy a legutóbbi időben két kiváló magyar hazafi, gróf Széchenyi Béla dr. Lóczy Lajossal és gróf Zichy Jenő dr. Jankó Jánossal nagyszabású kutatásokat végeztek Kelet-Ázsiában, amely ép most oly nagy mérvben vonja magára a világ figyelmét. Megemlítettem, a nevezett térkép kapcsán, hogy a magyar közoktatási kormány, amint arról a hazai közoktatásról kiadott terjedelmes monographia számos lapja tanúskodik, a földrajz alapos oktatására nagy súlyt fektet, sőt arra is kiterjesztette a gondját, hogy a térképészetet az országban fejleszse, aminek bizonyságaul utaltam a Kogutowitz és társa által készített tárgyakra.

Egyébiránt nemcsak a zárúléson, hanem a tárgyalások során is figyelmeztettem a congressust arra, hogy a közjólét fejlesztését célzó minden eszme visszhangra talál Magyarországon. Így pl. a 2-ik szakosztályban Guy Camille úr, a francia gyarmatügyi ministerium földrajzi osztályának főnöke arról értekezett, hogy miképen kell a kivített az idegen piacok ismertetése által fejleszteni. És midőn arról volt szó, hogy a consulátusok miképen tehetnének legtöbb szolgálatot a kiviteli kereskedelemnek, fölemlítettem, hogy nálunk a kereskedelmi és a földművelési ministerium szaktudósítókat küldtek ki, akik egyfelől Németországban, Svájcban, Belgiumban, Éjszak-Amerikában figyelemmel kísérik az ipari, a mezőgazdasági termelés legújabb vívmányait, másfelől Rumániában és Törökor-

szágban a gazdaságilag meghódítandó piacok különleges viszonyait teszik beható tanulmányuk tárgyává és valamennyien tüzetes jelentésekben tájékoztatják észleleteik felől a kormányt és az érdekelt köröket.

Ugyancsak ebben a szakosztályban Zilling Pál a stuttgarti kiviteli mintaraktárról értekezett és kifejtette, hogy a kereskedelmi muzeumok eddig inkább idegen árucikkeket állítottak ki, míg a stuttgarti kiviteli mintatár a belföldi gyártmányokat mutatja be külföldi látogatóinak és ezzel kiváló sikereket ért el.

Erre vonatkozólag kifejtettem, hogy a magyar kereskedelmi muzeum, mely már 12—14 év óta működik, szintén létesített keleti mintatárt, a keleten kelendő cikkek megismertetésére, de az Iparcsarnok legnagyobb részét a hazai ipartermékek állandó kiállítása foglalja el, melyben a kereskedelmi muzeum hazai és külföldi látogatói együtt láthatják a magyar ipar előrehaladottságának és versenyképességének bizonyosságait.

A 4-ik szakosztály kérdőpontjai a kereskedelmi szakoktatásra vonatkoznak. Itt főlemlítendő a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémia, ez a fiatal intézmény, mely a kivitel szempontjából kiválóan gyakorlati oktatást ad a fiatal kereskedőknek és a modern világkereskedelem legfokozottabb igényeihez alkalmazta a programját.

Fentebb említett zárszavamban kijelentettem, hogy a congressus határozatait előfogom terjeszteni a magyar közoktatásügyi kormánynak, amely engem erre a congressusra képviselőül kiküldött.

Már volt szerencsém jelezni, hogy a határozatok egy része a keresk. szakoktatásra vonatkozik, mely Magyarországon Nagyméltóságod bölcs vezetésére van bízva. Más határozatok, amelyeknek a tárgyát fentebb jeleztem, a magyar kereskedelemügyi kormányra bírnak annál inkább érdeklél, míg egyes emlékiratok meg a földmivelésügyi kormányra mint pl. a nagy francia gyarmatok mezőgazdasági termeléséről és telepítéséről szóló tanulmányok, Maurice Watel mérnöknek az a javaslata, hogy a földrajzi oktatást fejleszteni kellene a mezőgazdasági tanintézetekben.

Úgy hiszem, Nagyméltóságod intenciói szerint is cselekszem azzal, hogy azokat az értekezéseket és határozatokat, melyeket itt főlemlítettem, valamint ezen jelentésem másolatát be fogom mutatni a kereskedelemügyi minister és a földmivelési minister uraknak is.

De az egyik értekezést már most kívánom bemutatni Nagyméltóságodnak. A congressus szervező bizottságának nagynevű el-

nöke, Levasseur Emil írta és megkapóan praegnans vonásokban ecseteli, hogy a közlekedési eszközök fejlődése a XIX. században milyen változásokat idézett elő a kereskedelemben. A cím után itélve ez az értekezés inkább a kereskedelmi tárczára tartoznék. De úgy hiszem, hogy Nagyméltóságod, aki a magyar kultúra összerdekeinek a letéteményese, szintén nagy érdeklődéssel fog tudomást venni erről a dolgozatról. A XIX. század vívmányait lapidaris és mégis szabatos vonásokban ecseteli itt a modern tudomány egyik legnagyobb mestere és nem vélek tévedni, ha azt hiszem, hogy Nagyméltóságod a modern haladásnak ezt a remek vázlatát le fogja fordítani magyarra, hadd tudja azt betéve minden magyar ifjú, aki valamely középiskolánkból kilép a XX-ik század küzdői közé, akiknek feladatuk lesz túlszárnyalni az itt vázolt XIX. századot.

A földrajzi kereskedelmi congressus 23 határozatát (voeux) lesz szerencsém bemutatni Nagyméltóságodnak, mihelyt azok teljes szövege kezemhez kerül.

Meg vagyok győződve arról, hogy a congressus nagy tapasztalású előadói által kifejtett eszméket Nagyméltóságod bölcsessége teljes érdemük szerint fogja méltatni.

De örömmre fog szolgálni, hogy a congressuson részt vett kiváló tudósok közt Nagyméltóságodat képviselhettem.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem kifejezését

Budapest 1900. szeptember 14-én.

Türr István.

— A **nemzetközi kereskedelmi és gazdasági földrajzi congressus határozatai.** A párisi nemzetközi kereskedelmi és gazdasági földrajzi congressus 1900. évi augusztus 31-én tartott ünnepélyes záró ülésén a következő határozatokat hozta:

I. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a vasúttársaságok nemzetközi szolgálatot létesítsenek személy és áruforgalom számára közvetlenül és a legrövidebb vonalokon a kereskedelem és ipar főbb központjaihoz és kikötőihez

II. Tekintethe véve, hogy a Lans le Saunier és Genève között tervezett vasútvonal a Simplonon át, sík és egyenes vonalban, elkerülve az eddig fennálló vonalak magasságait és kanyarulatait, azzal az előnnyel bírna, hogy közvetlen összeköttetésbe hozná Párist Milanoval (és Calais-t Brindízivel): a congressus kedvezően fogadja ezt a tervet, mely nagy hasznára lenne a nemzetközi személyi és áruforgalomnak.

III. A congressus szükségesnek tartja az 1884-iki kábelek revisióját.

IV. A congressus kívánatosnak mondja ki, hogy minden állam consuljainak a nemzetközi kereskedelem szempontjából érdekel bíró jelentései külön és olyan alakban adassanak ki, hogy azok könnyen és olcsón megszerezhetők legyenek.

V. A congressus szükségesnek mondja, hogy a főbb árucikkek számára központi piacok létesíttessenek, azok kiterjesztessenek és jobb karba hozassanak.

VI. Tekintettel arra, hogy a tudakozó irodák (Bureaux de renseignements) és mintaraktárak a külkereskedelemre nagy fontossággal bírnak: a congressus kívánatosnak tartja, hogy a kereskedelem és ipar középpontjaiban ilyenek szerveztessenek.

VII. A congressus szükségesnek tartja, hogy az amerikai földszoroson keresztül mihamarább oceánközi csatorna vágassék. A csatorna vágásának következménye volna, hogy az átvágott terület semlegesíttessék.

VIII. A congressus azt tartja, hogy ha a gyarmatügyi kormányzatnak a gazdaság fejlődését gyámolítania és támogatnia szükséges, talán helyes volna, hogy ezeknek a művelési ágaknak műszaki vezetését külön gazdasági közegekre bízják.

IX. A congressus, hogy az őstermelés fejlődését és a gyarmatok virágzását előmozdítsa a következő kívánságokat fejezi ki:

1-ször szerveztessenek kísérleti kertésztelepek, melyek a gyarmati mezőgazdaságnak és a tudománynak megadnák azt a szolgálatot, a mit tőlük várhatunk;

2-szor szerveztessék kapcsolati viszony a gyarmati kertésztelepek és a főváros tudományos központjai között, mely viszony nagyon üdvös eredménnyel lenne a tudományra és a mezőgazdaságra.

X. A congressus kívánatosnak mondja, hogy az egész földkereségi gyarmatok kereskedelmi kamarái összeköttetésbe lépjenek az ő országuk fővárosának kereskedelmi kamaráival hazai ügyeik propagálása céljából.

XI. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a protectorátus országai, bármelyek legyenek is azok, vám tekintetében a gyarmatokkal egyenlők és hogy minden védő állam részéről ugyanazon előnyben részesíttessenek mint a gyarmatok.

XII. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a gyarmatügyi katonaság buzdítsa és támogassa a gyarmatok népesítését.

XIII. A congressus kívánatosnak mondja, hogy minden kutató expedícióban készítsenek helyrajzi felvételeket, melyek a vidék min-

den természeti előnyéről tájékoztatást adnak; tájékoztassanak a terepviszonyokról, a közlekedési utak építése czéljából, a vizek folyásáról és az esetleg létező más hajtó erőkről; erdőkről, ligetekről, a művelés különféle ágairól, valamint az állat-, növény- és ásványtani viszonyokról.

XIV. congressus kívánatosnak tartja, hogy a gyarmatokon európai apától és bennszülött anyától származó gyermekek, ha atyjuktól elhagyatnak, a gyarmat körmánya részéről olyan gyakorlati, ipari vagy műszaki kiképzetetést nyerjenek, hogy a telepítéseknél mint munkafelügyelők, telepgondnokok, állomásfőnökök stb. működ-hessenek.

XV. A congressus kívánatosnak tartja, hogy azon államok, a melyek a munkabér kérdésében érdekelve vannak, forróégövi gyarmataikban szervezzenek szigorú felügyeletet a munkások szerződ-tetése, szállítása, egészségügyi és fizikai viszonyai fölött.

XVI. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a kereskedelmi földrajzi társaságok és különösen a párisi kereskedelmi földrajzi társaság védelme alatt, mely ebben az ügyben már megtette a szerencsés kezdeményt, készíttessenek és adassanak ki munkák, a tisztán tudományos művekből vett szemelvényekből s hogy ezeknek a műveknek egyik sorozatát készítsük el már a jövő kereskedelmi és gazdasági congressusra.

XVII. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a felső kereskedelmi iskolákban karolják fel nagyobb mérvben a szállítási és közlekedési utakat és módokat, különösebben pedig a tengeri közlekedést.

XVIII. A congressus kívánatosnak mondja :

1-szor, hogy az ipari és kereskedelmi városokban kizárólagosan gyakorlati kereskedelmi tanfolyamok szerveztessenek és szaporítottassanak ;

2-szor, hogy a tudományos egyesületek, a kereskedelmi kamarák és kereskedelmi utazók egyesületei kezdeményezzék ilyen tanfolyamok szervezését és az élőnyelvek tanítását ;

3-szor a kereskedelmi földrajzi társaságok alakítsanak egy bizottságot, mely ezen tanfolyamok programját megállapítsa. •

XIX. A congressus kívánatosnak tartja, hogy az egyetemek földrajzi oktatása működjék közre az egyetemen-kívüli életpályák kiművelésére, érvényesülésére s igyekezzék a kereskedelmi kamarák és azok hivatalnokai tudományos kiképzetésére hatni.

XX. A congressus kívánatosnak tartja, hogy a berni (1892.) és londoni (1895.) congressusoknak azon határozatai, melyek sze-

rint az általános földrajz könyvészeti forrásainak kritikai inventariuma összeállíttassék, a gazdasági földrajzra is kiterjesztessék olyformán, hogy előbb minden ország számára, később az összes országokra szóló külön gazdasági földrajzi repertoriumok szerkesztessenek.

XXI. A congressus kívánatosnak mondja, hogy a kereskedelmi oktatás a mezőgazdasági iskolákban nagyobb mérvben felkaroltassék

XXII. Tekintetbe véve, hogy a felnőttek gazdasági földrajzi oktatásának szervezése és fejlesztése igen fontos dolog: a congressus kívánatosnak tartja, hogy minden országban nagy lendületet adjanak a felnőttek ezen kiművelésének.

XXIII. A congressus kívánatosnak mondja:

1-ször, hogy a gazdasági földrajz ezentúl mindig nagyobb és nagyobb helyet foglaljon el a különböző foku iskolák tantervében;

2-szor, hogy vegye különös alapul a fizikai földrajz tanítását; de a fizikai földrajz szorítkozék kizárólag az észlelhető, alkalmazott és bebizonyított jelenségekre:

3-szor, hogy ezen tanítási eljárásban, a feladatok, kiadások és iránytani gyakorlatok, amennyire csak lehet, legyenek mindig kapcsolatban a tanult ismeretekkel és lemásolt feladatokkal.

XXIV. Tekintetbe véve, hogy a földmivelés, ipar és kereskedelem virágzásának ép annyira van a szüksége könnyű forgalomra, mint a holnapi nap biztosságára,

hogy az a biztosság nem érhető el másként, mint a nemzetközi megegyezések és a vámviszonyok állandósága által;

hogy a vámviszonyok állandósága, melyet a kereskedelmi szerződések és conventiók, modus vivendik stb. alkotnak, nem egyebek, mint a forgalom útjában álló akadályok elhárításához való közeledés;

a congressus kívánatosnak mondja, hogy háráttassanak el mindazon akadályok, melyek a világ minden népei közötti kereskedelmi forgalomnak útjában állhatnak.

Dr. E. B.

• **Társaságunk köszönete.** Miként a társasági ülésekről szóló jelentésekből látható, választmányunk *Kogutovitz Manó* úrnak, társ. alapító tagjának azért, hogy a magyar utazók térképét, melyet 272 kor. költséggel a párisi kiállításra készített, társaságunknak ajándékozta — jegyzőkönyvileg köszönetet mondott.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XXVII. Année.

Budapest, 1899.

1—10. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Rapport du président sur l'année 1898.

(Lu dans l'assemblée générale du 23 mars 1899.)

Au cours de l'année 1898 la science géographique et les explorateurs ont continué leurs travaux avec l'ardeur fiévreuse dont ils sont coutumiers. Mais je ne trouve, dans les résultats acquis, aucun événement qui marquerait une époque, qui devrait figurer en tête de ce rapport et réclamerait une appréciation particulière. Je me bornerai donc à rappeler les principaux résultats que les explorateurs ont obtenus aux cours de l'année et dont nous avons régulièrement rendu compte dans les séances mensuelles de notre société.

En Afrique ce sont surtout les Anglais et les Français qui ont rivalisé dans l'exploration des régions inconnues. Le major *Gibbon* a exploré le Haut-Zambezi, M. L. A. *Wallace* les environs du lac Rukva. M. J. E. *Moore* a terminé l'étude du lac Tanganyka et organise maintenant une expédition dans les régions entre ce lac et le lac Albert-Edward. Les officiers anglais qui sont à Uganda ont découvert un nouveau lac à l'ouest du Victoria-Nyanza. Le major *Macdonald* a fait un intéressant voyage d'études d'Uganda au lac Rodolphe. Lord *Delamare* est revenu de son aventureux voyage de sport sur la terre des Somalis. La vallée de Sobat, entre le lac Rodolphe et le Nil attend encore son explorateur. Les voyageurs français préfèrent parcourir le bassin du Congo, les rivages du lac Tchad et les Côtes orientales de l'Afrique. La province égyptienne Bahr-el-Gazal est complètement explorée. Le commandant *Marchand* a parcouru les rivages du Haut-Nil et est arrivé à Fachoda. A l'heure qu' il est, l'affaire de Fachoda est connue dans tous ses détails et on sait que l'Angleterre et la France se sont mises d'accord sur l'Afrique centrale; l'Angleterre garde Bahr-el-Gazal et Darfur et la France détiendra Vadaï, Baguirmi et Kanen et en général la région qui s'étend à l'est et au nord du lac Tchad jusqu'au 15° de latitude N.

L'Angleterre reconnaît à la France la sphère d'influence au sud du Tropique du Cancer jusqu'à la limite ouest du désert de Lybie. Entre le Nil et le Tchad et entre les 5° et 15° de latitude N. le commerce des deux nations a les mêmes droits de sorte que la France peut créer des entreprises commerciales sur les rives du Nil et de ses affluents. Les deux pays s'interdisent mutuellement d'exercer des droits politiques et territoriaux au delà des limites désignées dans leur convention.

Cette convention a aplani, au moyen de concessions mutuelles, l'antagonisme qui s'était accentué entre les deux pays. L'Angleterre s'assure le Soudan oriental jusqu'à Vadaï c'est à dire elle renonce à rattacher ses possessions dans l'Afrique occidentale avec le Soudan oriental, par contre la France renonce à son rêve de créer un empire africain allant du Sénégal jusqu'à l'Océan indien. L'Angleterre garde la vallée du Nil tout entière et Darfour, tandis que les Français, politiquement refoulés des bords du Nil, peuvent y établir des entreprises commerciales. La France reçoit de plus la région du lac Tchad de sorte qu'elle peut rattacher le Congo français au Soudan occidental et arrêter les Anglais dans leur marche de Haoussa vers l'est.

Retenons ici l'important évènement que l'armée anglo-egyptienne a fini par pacifier le Soudan. Le pays du Mahdi est détruit et la carte du Soudan reprendra l'ancienne nuance. Par contre le domaine africain des Italiens a été réduit. L'Erythrée disparaît de la carte, elle échappe à la main qui l'avait créée au prix de si lourds sacrifices en argent et en hommes. Ce sont les Anglais qui étendent, ici encore, leur domaine et qui détiennent presque tout ce morceau de terre qui va de l'Egypte à la terre des Somalis et de la Méditerranée jusqu'au golfe d'Aden.

En Asie les explorateurs ont été également fort actifs. Les géographes ont lu avec un vif intérêt le récit que M. *Landor Savage* a publié sur son voyage en Tibet et dans lequel il raconte les tortures qu'il a dû subir de la part des Lamas, qui surveillent toujours avec une jalousie extrême les frontières de leur pays. M. Landor Savage a néanmoins réussi à trancher la question des rapports entre le lac Mansarovar et Racastal. Notre collègue, le comte Paul Teleki a publié, dans l'organe de notre société, un extrait de ce livre, et le Dr. Eugène Gindele, membre de notre Conseil, l'a apprécié dans une de nos séances.

Voilà les principaux faits du mouvement géographique de l'année écoulée.

Il n'y a pas que les savants paisibles qui ont travaillé dans le domaine de la géographie. Nous avons vu des armées qui cherchaient également à opérer des remaniements sur la carte du monde. Deux puissances ont livré des combats dans les parages de l'Amérique et le plus fort a mis la main sur les possessions du faible. La république des Etats-Unis a déclaré la guerre à l'Espagne, pour accaparer l'île de Cuba agitée par des révoltes sans fin. Sous le prétexte bien connu de rétablir l'ordre, la jeune et vigoureuse République, a envahi l'île révoltée contre la domination d'un Etat jadis si fier, aujourd'hui en décadence. Et elle est allé rétablir l'ordre non seulement dans l'île voisine, mais encore dans les îles Philippines, au fond du Pacifique. L'issue de la guerre, si funeste pour l'Espagne, fait encore sentir ses effets, le feu allumé n'est pas encore complètement éteint. Les ruines sont encore là, les plaies saignent toujours ; ce qui est définitivement acquis, c'est que l'Espagne, qui a un passé si glorieux, a perdu d'un seul coup ses colonies en Amérique et en Asie.

Tandis que l'un des Etats de la presqu'île des Pyrénées luttait pour le maintien de l'ombre de son ancien prestige, l'autre Etat de la presqu'île, le Portugal célébrait le 400-ième anniversaire de la découverte de la route maritime des Indes. Tous les peuples civilisés se sont associés à cette solennité, digne de Vasco de Gama, le grand navigateur qui a résolu, avec les bâtiments si primitifs de son époque, le problème qu'il s'était posé ; elle a été digne de la nation portugaise, qui a su célébrer avec un si grand éclat le souvenir de son illustre fils. La Hongrie a également participé à cette fête internationale et moi, j'ai eu l'honneur d'y représenter la Société Hongroise de Géographie.

* * *

Les noms de Hongrois se rencontrent plus nombreux que d'habitude dans les explorations géographiques et dans les expéditions scientifiques lointaines de l'année écoulée.

J'ai déjà eu l'honneur de mentionner, dans mon précédent rapport annuel, que notre savant compatriote Louis *Biró* poursuit des études d'histoire naturelle et d'ethnographie dans la Nouvelle Guinée. Maintenant nous avons reçu de nouveaux détails sur les travaux de cet infatigable explorateur. Je viens de recevoir son ouvrage, dans lequel il donne la description détaillée des objets ethnographiques qu'il a recueillis dans la Nouvelle-Guinée alle-

mande (Berlinhafen). L'ouvrage est publié par la section ethnographique du Musée National aux frais de l'Académie Hongroise des Sciences et du Musée National. Le volume, orné de vingt planches et vingt gravures dans le texte et rédigé par M. Dr. Jean *Jankó*, secrétaire de notre Société qui l'a fait précéder d'une Préface, donne la liste de la riche collection que M. *Biró* a envoyée au Musée National. La collection comprend des objets d'habillement et de parure, des outils, des objets religieux et des photographies. M. *Biró* continue ses travaux et recherche maintenant surtout les objets relatifs à l'histoire naturelle.

M. Eugène de *Cholnoky*, membre de notre société a fait un voyage d'exploration dans l'Extrême-Orient où il a fait surtout des études hydrographiques et géologiques. J'ai eu, déjà dans mon rapport annuel précédent, l'occasion de parler de cette entreprise de notre jeune savant ; nous avons entendu les notices sur son voyage, communiquées dans nos séances par M. Louis de *Lóczy*, membre honoraire de notre société et publiées dans notre Bulletin. M. de *Cholnoky* est récemment revenu de Chine et a fait une intéressante conférence dans une séance de notre société. Espérons qu'il nous parlera encore plusieurs fois de cette vaste région, dans laquelle les puissances européennes ont engagé une lutte politique et économique de très haute portée. J'ai pressenti, dans mon précédent rapport, les occupations de territoire chinois et mon pressentiment a été justifié par les événements. Les puissances font mine de vouloir faire le partage de la Chine ; chaque Etat européen réclame sa part dans l'Empire du Milieu. Ceux que j'ai mentionnés dans mon rapport ont été satisfaits — pour le moment et maintenant on voit arriver les *idem petentes*. L'Italie a ouvertement manifesté ses prétentions, et maintenant on parle de l'Autriche-Hongrie qui réclamerait également, au moins un petit port.

Le voyage d'exploration le plus remarquable de l'année passée se rattache au nom du comte Eugène *Zichy*, membre honoraire de notre Société. Ce qui l'a amené en Asie ce n'était point le désir, de découvrir des terres nouvelles ; il s'inspirait d'intérêts spéciaux de la race hongroise et c'est ce qui confère à son expédition son importance. Le noble comte voulait mettre en lumière les origines de la race magyare et son voyage, accompli d'après un plan d'ensemble réalisé en tous points, a donné des résultats importants qu'il a résumés dans plusieurs conférences.

Avant la conquête de la Pannonie le peuple magyar nomadisait

sur le territoire actuel de la Russie et c'est probablement là qu'il c'est formé. Le comte Zichy se proposait maintenant de rechercher les traces archéologiques, ethnographiques, linguistiques et historiques qui pourraient y marquer le passage du peuple hongrois et dont la suite géographique dénoterait la route des pérégrinations des Magyars. Et comme les traces semblent remonter jusqu'à Pékin — du chef des documents que Batu Khan aurait emportés de Hongrie — il décida de pousser son voyage d'exploration jusqu'au coeur de la Chine. Il confia les études ethnographiques à M. Dr. Jean Jankó, secrétaire de notre société, les travaux archéologiques à M. Dr. Béla de Pósta, conservateur au Musée National et les recherches linguistiques à M. Joseph Pápay ; avec la libéralité et le libéralisme qui caractérisent son dévouement, son ardent amour et son respect de la science, il s'en remit à ces collaborateurs pour les détails, en leur laissant toute liberté d'action, pour le cadre géographique et les procédés de leurs études, de sorte que, chacun de ses collaborateurs déterminait lui même l'itinéraire et le temps requis au point de vue des intérêts spéciaux de sa science.

M. de Pósta, l'archéologue de l'expédition, cherchait les objets archéologiques qui présenteraient des analogies avec les fouilles de Hongrie remontant à la période de la Conquête et aux temps des Avars et des Huns. Il partit le 1er septembre 1897 et revint au 1er septembre 1898, après avoir visité les musées de Varsovie, Helsingfors, St. Petersburg, Tver, Moscou, Kiev, Odessa et Kertch, puis, à partir du 1er avril 1898, les musées de Tiflis, Astrakhan, Saratov, Samara, Simbirsk, Kasan, Perm, Yekaterinburg, Tobolsk, Tumen, Omsk, Tomsk, Krasnojarsk et Minoussinsk ; il fit, enfin des fouilles près Saratov et Tomsk. Il a trouvé les analogies de nos monuments de l'époque de la Conquête jusqu'à l'Oural ; les analogies des objets des périodes des Avars et Huns se rencontrèrent jusqu'au pied de l'Altai.

M. Jankó, l'ethnographe de l'expédition a étudié sur le sol russe les analogies du langage des pêcheurs hongrois, puis l'ethnographie et l'anthropologie des Ostiaques dont la langue ressemble à la notre et, enfin, le chamanisme. Il partit dès le 19 juillet 1897. Il étudia les musées de Helsingfors, Sortavala, Vyborg, St.-Petersbourg, Dorpat, Mitau, Riga, Vilna, Smolensk, Moscou, Kiev, Odessa, Sebastopol et Kertch ; puis, à partir du 1er avril 1898, jusqu'à Tobolsk les musées que nous avons énumérés en parlant du voyage de M. de Pósta. A Tobolsk, M. Jankó, chargé d'une mission

spéciale, se sépara de l'expédition et pénétra, seul, dans le territoire des Ostiaques, étudia cette population sur les rives de l'Irtich, de la Demjanka, du cours moyen de l'Ob, du Salym et du Yougan ; il revint à Budapest le 22 octobre 1898. Il a réussi à établir, pour la plupart des outils employés par nos pêcheurs, le peuple et la date auxquels les Magyars les ont empruntés dans leur ancienne patrie. Au cours de ses études parmi les Ostiaques il a même reçu une réponse sur la question de savoir si l'affinité linguistique constatée entre les idiomes hongrois et ostiaque était appuyée par des preuves ethnographiques et anthropologiques.

M. Pápay s'est occupé de questions linguistiques. Il a étudié la langue ostiaque, les textes ostiaques recueillis par Reguly et a dressé le vocabulaire de mots hongrois qui se retrouvent chez les Tchouvass et les Bachkirs. Il partit le 12 décembre 1897, consulta à St.-Petersburg et à Helsingfors les philologues dont la voix fait autorité pour les langues finnoises et ougriennes, se rendit ensuite à Kazan pour y rédiger son vocabulaire tchouvass-hongrois, puis il visita les Ostiaques du Nord, apprit leur idiome, déchiffra le texte de Reguly, enfin il quitta, en février 1899, le pays des Ostiaques et maintenant il travaille chez les Bachkirs où il compte terminer ses études d'ici avant la fin de l'année.

Le comte Zichy se réserva la partie des études historiques. Il partit le 12 mars 1898 et rejoignit les membres de son expédition à Tiflis ; il se fit renseigner par ses collaborateurs sur les résultats obtenus jusque là et voyagea avec eux jusqu' à Minoussinsk. Puis il continua, accompagné par M. Ernest Csiki, zoologue du Musée National, son voyage par Irkoutsk, Kiakhla, Ourga à travers le désert de Gobi et arriva à Pékin juste au moment de la révolution perpétrée au palais impérial. Il n'en entama pas moins ses pourparlers avec le Tsoungli-Yamen et obtint un document par lequel cette haute autorité promet de charger un spécialiste expert à faire dans les archives impériales les recherches demandées par le noble comte. Il était impossible d'en obtenir davantage, le comte termina là dessus son expédition et revint à Budapest le 18 décembre 1898.

Quant aux collections recueillies par l'expédition, le comte en a fait don au Musée National qui les a exhibées au public ; il a, de plus, pris des mesures, pour publier les résultats scientifiques de son voyage dans une publication digne de ses visées. Il ne nous reste qu' à féliciter le comte Zichy de tout notre coeur pour sa

belle entreprise savamment combinée et nous exprimons l'ardent désir que cet exemple puisse animer d'autres aristocrates hongrois à encourager les études qui tendent à remonter aux origines de notre peuple et sont susceptibles d'inspirer le plus vif intérêt à tout patriote hongrois.

Le comte Zichy a donné, dans une conférence publique organisée par le Musée National, un résumé des études si variées poursuivies par son expédition ; nous avons sa promesse qu'il fera prochainement une autre conférence dans une séance de notre société.

Quant aux résultats de l'excursion ethnographique faite chez les Ostiaques, M. Jankó les a résumés devant notre société ; le monde savant attend avec un vif intérêt l'exposé scientifique raisonné de ces résultats.

Nous devons enfin mentionner le voyage que M. Maurice *Déchy*, membre honoraire de notre société a fait au Caucase, en été dernier, pour y explorer quelques régions encore peu connues. C'est déjà la sixième expédition de cet infatigable et énergique explorateur qui a obtenu, avec chaque expédition, des résultats remarquables. L'exposé raisonné fournira, sans doute, des détails précieux pour les Alpinistes et pour les naturalistes en général. Nous les avons signalés dans notre Bulletin et nous pouvons constater qu'on les a appréciés dans les Bulletins de plusieurs sociétés de géographie de l'Étranger.

* * *

Quant à la vie intérieure de notre Société, nous avons travaillé sans tapage, mais avec esprit de suite pour le développement et la vulgarisation des connaissances géographiques. Nos efforts ont visé deux buts.

D'une part nous avons cultivé nos relations avec les autres sociétés qui cultivent également la géographie. Nous nous sommes appliqués à maintenir et à développer ces relations acquises au prix de longs et persévérants efforts, et cela dans l'intérêt de cette belle science à laquelle nous avons, tous, voué nos forces. Et nous pouvons constater que la Société Hongroise de Géographie a un nom respecté dans le concert international des sociétés savants qui apprécie nos travaux.

Nous en avons le témoignage dans l'accueil que l'on fait à nos délégués dans les réunions savantes internationales. C'était le cas

à Lisboa, au jubilé de Vasco de Gama, auquel notre société s'es fait représenter. La cordialité de nos relations avec le monde savant de l'Etranger a été attestée par la brillante séance que nous avons organisée le 10 mai dernier en l'honneur de l'intrépide explorateur des régions arctiques, M. Nansen qui nous a retracé un tableau si animé et palpitant d'intérêt sur ses expériences. Cette séance a été remarquable au point de vue de nos relations extérieures et elle nous a valu un succès éclatant. Je regrette vivement qu' il m' ait été impossible d'assister à cette belle fête attendu que je me trouvais en route vers Lisboa pour m'y associer à une autre fête internationale. Mais mon absence d'alors m' offre l'occasion de présenter ici mes hommages à notre illustre hôte et d'exprimer mes remerciements à tous ceux qui ont prêté le concours moral ou matériel pour assurer la réussite de cette fête.

L'autre but que nous visons, c'est l'avancement de la géographie de notre pays, l'étude amoureuse et approfondie du sol que nos ancêtres ont conquis et défendu par la force de l'épée et que nous devons conserver avec toutes nos forces intellectuelles. Faire connaître et faire aimer ce beau pays de Hongrie : n'est ce pas là un but sublime s'il en fût? La bonne volonté, le zèle et le dévouement ne nous manquent guère ; espérons que nous ne tarderons pas à recueillir les moyens matériels nécessaires pour la consécration de tout succès et pour la mise en valeurs des bonnes volontés qui s'offrent à notre oeuvre.

Nous avons continué nos travaux tendant à faire connaître la ville et la région de *Fiume*, et cela avec d' autant plus de zèle que le public s' intéresse maintenant à tout ce qui se rattache aux rives du Quarnero. La question de la revendication de la *Dalmatie* que nous avons lancée en 1897 a occupé tous les esprits. J'ai exposé, dans mon précédent rapport présidentiel, ce qu'il y avait à dire sur le côté politique de la question. Et si nous ne sommes pas revenus sur ce sujet dans nos séances, cela ne veut point dire que nous l'ayons abandonné. Cela ne saurait être notre pensée après les échos que notre appel a soulevés dans plusieurs milieux. Nous observons la marche de la question que nous avons soulevée et nous soutiendrons la discussion aussitôt que nous en verrons la nécessité ou l'utilité.

* * *

Parmi nos travaux scientifiques sur la terre hongroise, ceux relatifs *au lac Balaton* sont les plus étendus et M. Louis de Lóczy

président de la Commission chargée de ces études nous communique à ce sujet les détails qui suivent.

La Commission a terminé en 1898 les études et travaux sur place prévus dans le programme de 1891; mais en groupant et en rédigeant les données recueillies on a encore relevé certaines lacunes à combler.

Au cours de la réambulation géologique et orohydrographiques des rives du lac Balaton nous avons constaté que certaines parties qui figurent sur les cartes faites sur l'échelle 1.25,000 ont besoin d'être levées à nouveau. C'est que l'Institut royal de Géologie avait travaillé en 1869 et 1870 sur la base des cartes topographiques anciennes (1:28.000); or, ces cartes présentaient des lacunes et même des fautes de sorte qu'il est impossible d'y reporter les données géologiques. Et puis la géologie a bien marché depuis une trentaine d'années. Comme il fallait rapporter la description géologique des environs du lac avec les autres travaux, on avait de plus en plus besoin d'une réambulation très détaillée. Ce travail, fort laborieux, a été exécuté en 1898. pour la région entre Palota, Veszprém, Ajka, Nyrád et Révfülöp, par M. M. Louis de *Lóczy*, Eugène de *Cholnoky*, prof. adj. à l'Université, et Désire *Laczkó* prof. au lycée des Piaristes à Veszprém. D'éminents savants étrangers, M. M. Alexander *Bittner*, Charles *Diener*, Rodolphe *Hoernes* et Edouard *Kittl* ont bien voulu se charger d'étudier les pétrifications triassiques recueillies en grand nombre surtout par M. D. *Laczkó*; quant aux pétrifications de l'étage néo-tertiaire dit pontien, nous les avons remis à M. Jules *Halaváts*, qui ira visiter les endroits où elles ont été trouvées (Comitats Somogy et Veszprém). La description géologique de la région du lac Balaton sera donc écrite conformément à l'état actuel de la science.

Une partie des descriptions paléontologiques se trouve sous presse; la rédaction de la carte géologique a beaucoup avancé.

La revision des dénominations orographiques a marché de pair avec les levés géologiques; l'enregistrement des sections du rivage et la rédaction des cartes y relatives sont terminés.

M. Eugène de *Cholnoky*, aussitôt revenu de son voyage en Chine, a immédiatement entamé l'étude hydrographique du lac, en septembre il a jaugé les cours d'eaux qui se déversent dans le lac, a observé les effets des érosions des vagues et a prêté son concours à l'étude géotectonique des montagnes du comitat Zala.

M. *Nikolas de Thege-Konkoly* ayant bien voulu contrôler dans l'établissement de météorologie et de magnétisme terrestre les anémomètres, nous avons relevé la vitesse du vent dans la baie de Cso-pak-Kövesd-Kereked. Deux stations, celles de Kereked et de Siófok, observent chaque jour la température de l'eau et, avec un instrument long de 1·80 m., celle du fond, ce qui nous a permis d'établir une loi très intéressante qui régit les rapports entre ces deux températures. Nous avons fait de précieuses observations sur la quantité de fines poussières qui tombent dans la baie de Kerekes.

Les observations sur la glace, projetées pour l'hiver 1898—99, n'ont pas réussi, car le lac n'était pas une seule fois pris au point qu' on aurait pu marcher sur la glace. Nous voulûmes constater la qualité de la glace à laisser passer la chaleur et cela à l'aide d'un thermomètre à sphère noire qui mesure le rayonnement du soleil — car nous avons constaté pendant l'hiver 1896—97 que la température de l'eau varie sous la glace et monte aux jours ensoleillés. L'hiver étant trop doux, les expériences projetées durent être remises, de même que le projet de M. Jean Jankó qui s'était proposé d'y étudier la pêche en hiver.

M. Dr. Valentin *Kuzsinszky* a terminé l'étude des rivages au point de vue de l'archéologie préhistorique.

Les études archéologiques devaient, d'après le programme de 1891. porter seulement sur les temps préhistoriques et romains. Mais au cours des travaux topographiques on a trouvé tant d'églises et de ruines de bâtiments du moyen-âge et des temps modernes, qu' il fallait leur assigner leur place dans la monographie du Balaton.

Nous avons obtenu le concours de M. Dr. Remig *Békefi*, prof. à l'université de Budapest, pour la description de ces monuments bâtis. M. *Békefi* nous a promis de faire à cet effet une tournée dans la région entière.

Le programme de 1891 a reçu encore un autre complément. Depuis 1892 on a créé sur le Balaton les stations balnéaires Siófok, Balaton-Földvár, Balaton-Berény, Fonyód, Boglár, Keszthely, Almádi; c'étaient là, il y à 10 ans, des endroits déserts; maintenant on y voit des rangées de superbes villégiatures et le nombre des visiteurs s'élève à plus de 10,000 par an.

Il fallait donc ajouter à notre monographie un chapitre sur les stations balnéaires du Balaton. C'est M. Dr. Etienne *Bolemann* qui s'en est chargé.

Après avoir terminé les études géologiques, hydrographiques et ethnographiques, il nous reste

1. l'étude des monuments bâtis du moyen-âge et des nouveaux temps ;

2. l'étude balnéologique de la région.

La Commission a décidé de publier la carte spéciale de la région. Elle a dû s'en tenir à l'échelle 1:75,000. On dresse une carte topographique et une carte géologique qui embrasseront tous les résultats obtenus. Le travail sera exécuté dans la section de Photolithographie de l'Institut de géographie militaire à Vienne.

En 1898 nous avons publié :

Tome I. partie 4., section. I. Le *climat* de la région du lac Balaton, par dr. Jean Candide *Sáring*er (en allemand et en hongrois).

Tome I. partie 4. section 2. La *pluviosité* de la région du Balaton, par M. Ödön *Bogdánffy* ingénieur royal, en hongrois et en allemand ;

Tome I. partie 6. *Etat chimique* des eaux du Balaton, par dr. Louis *Ilosvay*, en allemand.

Tome II. partie 2., section I. La *flore cryptogame* du Balaton et de ses affluents, par dr. Jules *Istvánffy*, en allemand.

Nous allons mettre sous presse : La description *paléontologique* (Tome, I. Partie 1.)

Hydrographie du Balaton (Tome I. Partie 2.).

La *végétation* de la région du Balaton (Tome I., Partie 4, Section 3.)

Les plantes *phanérogames* du Balaton et de ses environs.

On rédige actuellement la carte topographique, la carte géologique et la description des temps *préhistoriques*.

Plus de la moitié des publications a paru en hongrois et en allemand. La dépense a atteint 9350 florins.

La dépense totale de la publication avait été prévue à 16,000 florins et M. M. les ministres de l'Instruction publique et de l'Agriculture ont daigné inscrire cette somme dans leur budget.

Mais l'adjonction du chapitre de la balnéologie et l'étendue inespérée des matériaux ethnographiques et géologiques a augmenté les dépenses et nous ne disposons plus que de 6,700 florins, alors que les deux cartes (en 6 feuilles) coûteront, à elles seules, 3,500 florins.

Mais nous osons espérer que le gouvernement daignera nous

accorder encore le supplément de subside qui sera requis pour mener à bonne fin notre belle et grande entreprise.

* * *

Notre Conseil a tenu en 1898, sept séances ordinaires et une séance extraordinaire à l'occasion de la mort de feu la Reine Elisabeth.

Nous avons eu deux assemblées générales et une séance solennelle en l'honneur d. M. *Nansen*.

Dans 10 séances nous avons eu les *conférences* ci-après :

Dr. Rezső *Havass*, (13 janvier) : la Dalmatie.

Dr. Vincent *Borbás*, (28 janvier) : la Tâtra.

Dr. Louis de *Lóczy* (10 février) : le voyage de Cholnoky en Asie.

Aladár *Fest* (10 février) : Fiume.

Jean *Matisz* (24 février) : la faune du Quarnero.

Dr. Rezső *Havass* (10 mars) : la Dalmatie.

Dr. Béla *Erödi* (10 mars) : la Terre-Sainte

Dr. Louis de *Lóczy* (24 mars) : la Chine.

Antoine *Berecz* (14 avril) : Cuba.

Dr. Béla *Erödi* (26 octobre) : la fête de Vasco de Gama.

Aladár *György* (10 novembre) : Evénements politiques sur le Nil.

Jules *Kozma* (10 novembre) : Les voyages de Fellner.

Dr. Eugène *Gindde* (15 déc.) Voyage au Tibet, Landor Savage.

Comte Paul *Teleki* (15 déc.) ; voyages d'exploration en Asie.

Dr. Béla *Erödi* (15 déc.) : La réclame au service de la géographie.

Le *Bulletin* de la Société a publié une carte, 21 études et de nombreux entrefilets (près de 400 pages).

Ont été nommés *Membres honoraires* : L. *Cordeiro* (Lisboa), Fr. *Ferreira do Amoral* (Lisboa) Dr. W. *Rudloff* (St. Petersbourg), Dr. Edouard *Richter*, baron Ernest *Daniel*, Jean *Halmos*, Joseph *Jekelfalussy*, Dr. Joseph *Körösi*, Jules *Ludvig*, Radó *Rapaics*, comte Eugène *Zichy*.

Membre correspondant: Joseph *Homolka*.

Le nombre des *membres fondateurs* s'est accru de 10, celui des *membres ordinaires* de 75, d'autre part il y a des décès etc. au nombre de 36, de sorte que le nombre des membres ordinaires s'est élevé, fin 1898, à 520 (contre 490, fin 1897.)

Sont décédés parmi nos membres: Fer. *Coello* (Madrid), comte André *Bethlen*, membres honoraires, Ed. *Anderlik*, Jules *Fábry*, Louis *Gyalokay*, Salamon *Gajzágó* et Emeric *Péchy*.

Gardons leur un pieux souvenir!

Dr. Béla *Erödi*.

Auf der Hoverla-Spitze

Die Eintheilung der Karpaten auf geognostischer Grundlage ist zwar schwierig durchzuführen, trotzdem hat der Verfasser in dem V. Bande seiner Geographie den Versuch gemacht, ein übersichtliches Bild der Karpaten im Sinne der Theorie Ed. von *Suess* zu entwerfen; das war sein Grund die nord-östlichen Karpaten zu bereisen, der Zweck sich persönlich und unmittelbar über die Resultate der geol. Forschungen von Tietze, Paul Zaplovitz und Vaček zu überzeugen.

Die *Hoverla* gehört zur Sandstein-Zone also zur äusseren Zone des karpatischen Bogens, während die innere Zone in dem krystallinischen und archaischen Zuge der Marmaros und wenn die Ost-Karpaten auch zu selbem Bogen gehören, in den archaischen Bildungen in Siebenbürgen bis zum Pass Gimes zu suchen sind. Es ist das erstemal, dass der Verfasser die Rand-Karpaten nach *Suess* Verfahren (Antlitz der Erde Taf. III.) einheitlich auffasst, obwohl er das Bihargebirge nicht dem Karpaten-Bogen einreihet.

Die *Hoverla* gehört zu dem sogenannten Gsenon-Gebirge, welches aus eocenen oder oligo-eocenen Sandsteinen aufgebaut ist. Vom Krystallin-Zuge durch die obere Kreide und Gault getrennt, zieht es sich entlang des Cseremosz bis über das Quellengebiet dieses Flusses. Wie alle Sandsteingebirge ist auch die *Hoverla* bis an die Spitze bewachsen, theils mit Buchen und Fichtenwäldungen, in denen das Emporklimmen wegen der schlechten, holperigen Fahrwege ermüdend ist, theils mit Matten und Wiesen, die man hier *polonyina*'s nennt. Bewaldete Höhenzüge heissen *grunj*, der Sand oder Grat eines Gebirges *gyil* (sprich: djil), die Koppen *vrch* (= Rücken, das Obere eines Dinges). Die flache Spitze der *Hoverla* kann man von Kőrösmező aus (Endstation der Nordost-Bahn im Maramaroser Com.) auf 2 Wegen erreichen. Man fährt mittelst Fiaker im Thale des Lazescsina-Baches bis zum Absteighaus der Förster, wo der Kozmicsek sich mit der Lazescsina vereint, dann reitet man entweder durch die Kozmicsek-Wiese oder folgt dem Lazcina-Bach bis auf die Josinszka *polonyina* (= Eschen-Rücken) hinauf, wo der Wald aufhört. Dann geht es zu Fuss zur Quelle (1680) hinüber über die *kleine Hoverla* und durch den Sattel, der

die kleine Hoverla mit der grossen verknüpft. Das Beschwerlichste der Bergfahrt folgt nun. Die Hoverla-Spitze steigt ziemlich steil einige hundert Meter, links gähnt die Tiefe des Gropa-Kessels, rechts und über uns ist die Berglehne mit moosbewachsenen Steinplatten übersät, über die unser Fuss immerfort strauchelt, ausgleitet oder wir sinken in 3—4 Dm. tiefe, ausgewachsene Löcher und müssen mit Mühe über grosse Felsenklumpen emporklimmen. Schliesslich nach $\frac{3}{4}$ —1 stündlichen Klettern sind wir oben auf der Hoverla-Spitze 2058 M. über dem Meere.

Die Aussicht lohnt reichlich unsere Mühe! Es fliessen zwar die Einzelheiten hier in ein grosses Panorama zusammen, die Spitzen-Kuppen und Rücken sind neben und aufeinander gehäuft, dennoch bilden 3—6 malige Reihen der Bergrücken, die bewaldeten Kuppen, die langgestreckten Dörfer ein anmutiges Bild. Man blickt über die Rohnyeszka, Kozmecska, Sunnyeszka, Breszkul, Hermanyeszka polonyina's, sieht die Berge Blizsnyicza (1778), Kracsunyeszka, Dragobrad, Mencsul (1528), Gorgun, die Beszkiden, Szterisora, Kukul, Berlebaszka, Pietrosz (2028), Séza (1740), Pop Ivan (1940), Tarkul (1960), Dancsercz (1822), Gutin-Tomnatek (2018). Auch einige Weiher (Ozero) sind zu sehen, wenn der Winter und Sommer reich an Regen war, sonst vertrocknen diese kleinen, flachen meist sumpfigen „Meer-Augen“.

Interessant ist der Ausflug auf die Hoverla auch darum, dass man auf einmal in die entgegengestellten Thäler des *Pruth* und der *Theiss* blicken kann. Der Pruth entsteht in der Nähe der Dancserz (1822) und Marisevszka (1561), am Fusse der Porizevszka polonyina. Die Quell-Arme der weissen Theiss (Bjila-Tisza) sind der Hoverla, und der Brebenjeszkul-Bach. Beide vereinigen sich mit dem von Osten kommenden Balzatul oder Tiszicsora-Bach und bilden unterhalb Bogdán die weisse Theiss.

Auch Moränen sollen auf der Hoverla und auf dem Berge Turkul gefunden worden sein. Nach der Ansicht des Verfassers ist aber die vermeinte Moräne bloss eine Schutt-Decke, welche ihre Entstehung der Verwitterung und Denudation der Berg-Lehne verdankt. Characteristisch ist, dass die schroffe Seite des Berges die sogenannte Wetter-Seite den nördlichen und nordwestlichen Stürmen und Winden preisgegeben ist. Die langdauernde Schneedecke zerbröckelt das Gestein, dringt in die Lücken des Untergrundes und bringt die losen Steine zum Rutschen. Das nasse Moos, welches auf und zwischen den Steinen überall wuchert, zersetzt mit seinem

Wassergehalte noch mehr die Flächen und stumpft die Ecken der Platten. Würde die Schutt-Decke eine übriggebliebene Moräne sein, so müsste die allererst den Sattel zwischen der grossen und kleinen Hoverla ausgefüllt haben; die erstreckt sich aber auf der *schroffen* Bergeslehne. Eine Erklärung dieser Moräne gibt uns Karl von *Siegmeth* der tüchtige Kenner der Ost- oder rutenischen Karpaten. Seiner Ansicht nach soll die Hoverla mit dem gegenüber liegenden Dancsercz eine Hochebene gebildet haben, in deren Mulde sich ein Gletscher gebildet hätte. Die Hochebene konnte aber auch die Bäche Hoverla und Pruth durch ihre rückwärtsschreitende Erosion ohne Mithilfe des Gletschers wegräumen.

Dr. Géza Czirbusz.

Die Entsumpfung des Ecseder Moores.

Seit der Zeit des ungarischen Chronisten Anonymus Belae regis notarius kennt man das Ecseder Moor, sogenannt nach der Burg Stefan Báthori's neben Ecsed. Seinen grössten Umfang erhielt es aber wahrscheinlich erst in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts und zur Mitte unseres Jahrhunderts. Sein Umfang war dann $6\frac{1}{2}$ geogr. Q.-Meilen, später 8 Q.-Meilen, wovon aber nur 280—290 km² ständig unter Wasser waren, das übrige gehörte seinem Überschwemmungs-Gebiete an.

Die flache Wanne des Moores liegt längs des linken Ufers des Flusses Szamos und dürfte vielleicht durch Anhäufung von Überschwemmungs-Sedimenten entstanden sein, womit sich der Fluss vom Sumpfe selbst abgedämmt und die Mündung der Kraszna nördlicher gerückt hatte. Beide Flüsse setzten einen grossen Theil ihres Schlammes in das Moor ab, darum staute die Kraszna (Schöne) nicht nur beim Eisgange und Hochwasser des mäanderreichen Szamos, sondern auch beim mittleren Wasserstande beider Gewässer und die Versumpfung griff rapid um sich her. Im Anfange dieses Jahrhunderts war die Ausfüllung bereits so weit geschritten, dass die Kraszna sich dreitheilte. Ein Arm floss in den Berettyó, ihr altes Bett bei Szt.-Mihály ist noch heute sichtbar, der östliche Arm floss am Rande des Beckens bei Györtelek in die Szamos, der Hauptfluss selbst floss nördlich, ergoss sich bei Majtény in das Moor, unterhalb schickte er aber wieder einen Seiten-Arm gegen

Geberjény nach der Szamos und gelangte endlich zu $\frac{3}{4}$ entwässert neben Olcsva-Apáti in die Szamos. Da auch die Homoród und Balkány parallel mit der Szamos gegen das Moor fließen und die Kraszna sich nicht entschliessen konnte wo sie sich in die Szamos (Temes, Themse so viel, wie ausgebreitet) ergiesse, dürfte wohl das Ecseder Moor ein Ausfüllungs-Becken einer Senkung darstellen, welche in der trachytischen Mulde zwischen dem Tokajer und den Vihorlat-Nagybányaer Trachyt-Gebirgen und dem Sandplateau des Nyirség den Lauf der Theiss—Szamos voraus bestimmte, denn es ist gerade zu auffallend, dass so grosse und schnelle Flüsse, wie die Theiss und die Szamos das diluviale Sandplateau nicht durchsägen konnten.

Man theilt den Ecseder Sumpf in einen kleineren und einen grösseren. Erster erstreckt sich zwischen Dörfern Győrtelek, Szamoszeg, Kocsord, letzteren umgeben Domahida, die beiden Majtény, Csenger, Ura, Porcsalma, Ökörító und Ecsed. Nur der grössere hat ständiges Wasser, welches ihm die Kraszna, Homoród, Balkány, Sospatak, Regenfall, die Überschwemmungen und Damm-Brüche der Szamos und die Rinnsale der Nyir zuführen.

Der Berechnung nach soll die Kraszna 171,018 m³ Wasser führen Homoród, Balkány und Sospatak ... 28,835 m³

Abflüsse der Nyirség ... 19,829 m³

Regenfall (Nov—März) ... 14,100 m³

Summa ... 232,782 m³

welches theils mittelst Kanäle bei Győrtelek, theils nordwärts bei Ólcsva in die Szamos geleitet wurde, thatsächlich aber blieben im Sommer Canäle und Graben leer, im Frühjahr hingegen konnte das Wasser selbst beim Mittelstande der Szamos nicht herabfliessen, sondern staute und versumpfte bevor es die Mündung erreichte. Daran sind die Niveau-Verhältnisse des Ecseder Moores schuld. Unglaublich klingt es, doch entspricht unsere Aussage der vollen Wahrheit, dass das Szamos-Ufer über dem Moore um 6·3 M. höher liegt, trotzdem den Untergrund beider ein und derselbe Thon bildet, demzufolge ist auch der lose nördliche Rand des Moores höher als der feste südliche. Die Neigung des Niveaus längs des Moores beträgt 28 Cm. pro Kilometer, quer durch's Moor 70 Cm. Das Niveau der Kraszna beim Eintritte in das Moor ist 116·18 M. über dem Adriatischen Meere, die Mündung derselben in die Szamos 114 M. Die Länge des grösseren Moores in der Luftlinie berechnet ist 34 Km., die schmalste Stelle zwischen Csoholy und

Kocsord 5 Km. Der nördliche Uferrand war 39 Km. lang, der südwestliche 40 Km. Rings um das Moor liegen 15 Ortschaften, deren Bewohner sich ausser Landwirtschaft mit Fischerei und mit Verfertigung verschiedenartiger Binsengeflechte beschäftigen. Mit der Entsumpfung des Moores wird natürlich dieser Zweig der Hausindustrie aufhören.

Mit dem Gedanken der Trockenlegung des Moores beschäftigten sich schon unter Karl III., Maria Teresia und Leopold II. die Regierung, wiederholt der Reichstag, besonders die am meisten interessirten Grafen Károlyi, demzufolge mehrere Abzugs-Kanäle und ein grosser Longitudinal-Kanal für die Kraszna gegraben wurde. Man kam aber bald zur Einsicht, dass alle die in dem wasserbedeckten Gebiete des Moores gegrabenen Kanäle versumpfen, durch den Schlamm der Szamos und Kraszna verstopft werden, darum richtete die im Jahre 1899 entstandene Szamos und Kraszna-Regulirungs-Gesellschaft ihr Augenmerk besonders auf zwei Punkte, 1. dass man alle in das Moor fliessenden Gewässer anderswohin leite, 2. dass man die Mündung des neuen Kraszna-Kanals an die Theiss verlege, denn der Andrang der Szamos-Gewässer staute fast unaufhörlich die Kraszna und die niemals fehlenden Dammbrüche erfüllten das Moorbecken bei jeder Hochfluth mit stagnierendem und faulendem Wasser.

Desshalb wurde der Regulirungsplan des Ingenieurs Lad. Nyarády angenommen, der die Regulirungs-Kosten auf $5\frac{1}{2}$ Millionen Gulden berechnete.

Der neue Kanal sollte am südlichen Uferrand des Moores in die Theiss vis-à-vis V.-Namény geführt, Homoród, Balkány, Sós-patak in die Szamos unterhalb Szatmár geleitet und die Wasserläufe des Nyírség einzeln durch den neuen Kanal entwässert werden.

Die Arbeit begann am 1. Mai 1895. In drei Jahren wurde der neue Abzugs-Kanal fertig und im Laufe des Jahres 1899 die übrigen Entwässerungs-Arbeiten beendet. Der neue Kanal ist 66·450 Km. lang; die Entfernung seiner Dämme beläuft sich auf 100—40 resp. unten auf 70—30 M. Die Höhe der Dämme über dem Grunde des Bettes ist 3—8 M., ihre Breite 3—4 M., Neigungswinkel beiderseits 1:1·5. Die Tiefe des Bettes wechselt 1—5 M. Höhe des Kanal-Grundes über dem adriatischen Meere am Anfange 110·2 M. an der Mündung des Canal's 104·0 M. Flussgeschwindigkeit 1·3—1·2 M. Wassermenge 183 m³. Die Niveauperhältnisse

der Theiss und des Abzugs-Canals sind aus der folgenden Tabelle ersichtlich.

	Kraszna-Kanal		Theiss	Cm.
	Bei Majtény	Bei V.-Namény		
Niveau ü. d. Meere			101·36	Niedrigster Stand 48 cm.
Niedriger Wasserstand	115·18 m.	109·300	101·84	Bei Nullpunkt
Mittlerer Wasserstand	116·72 „	110·226	103·75	Mittlere Höhe 270 cm.
Hochwasser	118·32 „	110·840	109·30	Hochwasser 9
Gestautes Wasser	118·502 „	111·440		

Diese Übersicht erinnert uns zugleich an die drohende Gefahr, welche dem Abzugs-Canal trotz der Schleuse und dem geräumigen Reservoir bei Hochwasser bevorsteht. Da die Theiss und die Szamos von Jahr zu Jahr immer *höhere* Fluthen dahin wälzen, kann das Hochwasser sehr leicht den mittleren Wasserstand des Kanals erreichen und ihn überfluthen, was besonders bei einem länger dauernden (20—30 Tage) Hochwasser gefährlich wäre, wozu leider nach Aussage der besten ungarischen Hydrologen z. B. der Hieronymi's, Malina's beide Flüsse grosse Neigung zeigen. Die Fluthwelle der Theiss erreichte bei V.-Namény:

Im Jahr 1855 eine Höhe von 7·43 Meter

„	„	1867	„	„	„	8 74	„
„	„	1869	„	„	„	9·14	„
„	„	1878	„	„	„	8·18	„
„	„	1881	„	„	„	9·27	„
„	„	1888	„	„	„	9·58	„

So rapid steigt die Fluth auch in der Szamos. Wenn nun die Regulierung die Fluss-Meander des Flusses durchsticht, somit den Lauf der Szamos verkürzt, können beide Fluthwellen der Theiss und der Szamos zusammentreffen und eine langdauernde, lang verzogene grosse Fluthwelle im Theiss-Bette hervorrufen, welche sowohl dem Kraszna-Canal, wie der ganzen Theiss und Bodrog-Gegend viel Schaden und Unkosten zu bringen vermag. Die oberhalb Szatmár in die Szamos geführten Gewässer hingegen fließen schneller ab, als bis die Hochfluth im Frühling aus Siebenbürgen eintrifft, deshalb ist von dieser Seite nichts zu befürchten.

Was nun die Ausnützung der frei und trocken gewordenen 164,000 Katast. Joch Wiesen und Felder anbelangt, können wir jetzt nur

ganz allgemein auf die grossen Regulierungs- und Erhaltungs-Kosten und auf den Mangel von Capital, Unternehmungs-Geist und Arbeiter-Kräfte hindeuten. Die vielen kleinen Besitzer werden nicht im Stande sein ihre neuen Felder rationell zu bearbeiten und daraus besonders in den ersten Jahren einen entsprechenden Nutzen zu erzielen. Die Folgen sind voraussichtbar: die verschuldeten Klein-Grundbesitzer werden ihre Wiesen und Felder an Gross-Besitzer oder an Spekulanten verkaufen. Möglich, dass die geplante Vicinal-Bahn am rechten Ufer des trockengelegten Moores zwischen Szatmár-Vetés, Porcsalma, Győrtelek, Kocsord und Máté-Szalka der Gegend des Moor-Gebietes und der Landwirtschaft ihrer Bewohner zu Gute kommen wird, weil sie durch Szatmár in die Verkehrs-Linie Budapest—Debreczen—Szatmár—Máramaros-Sziget hinein gezogen werden. Ohne industrielle Thätigkeit nutzt aber auch der Verkehr blutvenig und nur wenn auf den Ried-Wiesen grosse Viehzucht, Meierei, auf den Feldern eine Gross-Cultur irgendwelcher Nutzpflanzen z. B. Reps oder der Oel-Pflanze Helianthus betrieben wird, könnte man eine Besserung ja sogar einen Aufschwung der wirtschaftlichen Verhältnisse dieser Gegend erwarten. Beim heutigen Stande der Dinge und der dortigen ethnogr. und socialen Verhältnisse ist aber gar nicht daran zu denken, dass hier Grossbesitzthümer und grosse industrielle, oder wenigstens landwirtschaftliche Unternehmungen entstehen werden, dazu gebricht es an Arbeit und Geld. Trotzdem ist die Trockenlegung der Sumpf-Gegend von eminenter Wichtigkeit für die wirtschaftliche Zukunft des Szatmár-Comitates.

Dr. Géza Czirbusz

Die Slovakisierung des Ungarischen Oberlandes.

Die Magyaren bilden eine kleinere Nation, für die es als eine der wichtigsten Fragen anzusehen ist, ob die magyarische Nation, die von fremden Völkern umgeben allein dasteht, in der Ab- oder Zunahme begriffen ist?

Unbestreitbar bleibt, dass wir auch auf Zeichen der Magyarisierung stossen. Wirkliche Resultate haben wir jedoch ausschliesslich in den Städten erzielt. In den durch die Nationalitäten be-

wohnten Landgemeinden finden sich aber bloss hie und da Spuren der Magyarisierung, während im Kampfe der Sprachen die magyarische auf einer langen Linie unterliegt.

Es ist also ein patriotisches Unternehmen, wenn jemand die Lage der Magyaren zum Studium nehmend, aufrichtig auf die Misslage hinweist und Gelegenheit giebt, die ehebaldige Sanierung derselben zu betreiben. Einem derartigen patriotischen Unternehmen hat sich der verdiente Director des statistischen Bureau's der Haupt- und Residenzstadt und Ehrenmitglied unserer Gesellschaft *Dr. Josef v. Kőrösy* unterzogen, der sich mit der Slovakisierung des Ungarischen Oberlandes mit grossem Eifer befasst und unter folgendem Titel eine auf breiter Basis angelegte Studie schrieb: „Die Slovakisierung des ungarischen Oberlandes. Nationalistische Forschungen vom Gebiete der Comitate *Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén* und *Ung.* (Magy., Budapest, Karl Grill, Hofbuchhandlung, 1898.) Die Arbeit zerfällt in zwei Theile und wird in sechs mit Karten versehenen Heften erscheinen. Erster Theil: Nationalistische Studien vom Gebiete von neun magyarisch-slovakischen Comitaten. Zweiter Theil: Resultate und Aufgaben.

Den Reinertrag seiner Arbeit gedenkt *v. Kőrösy* zur Belohnung oberländischer Lehrer zu verwenden.

Bislang sind zwei Hefte erschienen. Im ersten gibt er über die Comitate *Pozsony* und *Nyitra* im zweiten über die Comitate *Bars* und *Hont* Rechenschaft und will ich diese beiden Hefte im Folgenden recensieren.

Comitat Pozsony. Was oben über die Magyarisierung der Städte gesagt wurde, kann auch auf den Sitz des Comitates, auf die Stadt *Pozsony* angewendet werden. Dieselbe magyarisiert sich, obzwar langsam, da sich von 1830—1890 die numerische Zahl der Magyaren von 7% auf zusammen 20% erhob d. h. das magyarische Element bildet nur 20% der Gesamtbevölkerung.

Noch viel schlimmer steht es um die Magyaren in *Nagy-Szombat*, das vor drei Jahrhunderten viel mehr magyarischen Charakter besass, als heute, wo bloss $\frac{1}{7}$ der Bevölkerung magyarisch ist, während im Jahre 1683 der städtische Magistrat noch magyarisch correspondierte.

Augenfällig ist die Slovakisierung der Gemeinden.

Über *Iványi* schreibt *v. Kőrösy*, dass noch vor einem Jahr-

hunderte die Rechnung der Pfarrei in magyarischer Sprache geführt wurde, während sich heute unter 712 Einwohner bloss 134 Magyaren finden.

Pusztá-Födémes war nach dem Zeugnisse von Mathias Bél noch im vergangenen Jahrhunderte vorwiegend magyarisch. Heute sind unter den anderthalbtausend Bewohnern desselben bloss ungefähr zweihundert Magyaren zu finden.

Seine Studie über das Comitát Pozsony schliesst v. Kőrösy mit dem niederschlagenden Resultate, dass sich in demselben kein einziges von alt her slovakisches Dorf findet, das sich unter 150 Jahren vermagyarisiert hätte.

Comitat Nyitra. Die Stadt Nyitra ist stark in der Magyarisierung begriffen, heute jedoch noch als überwiegend slovakische Stadt anzusehen. Im XVI. Jahrhunderte besass sie hervorragend magyarischen Charakter, was durch Documente in den Archiven der Stadt und des Comitates belegt wird. Wir stehen also auch hier einem überaus schmerzhaften Falle der Verslovakisierung gegenüber und ist die jetzige Magyarisierung nur eine Rückgewinnung des verlorenen Gebietes.

Auch in den Dörfern stossen wir bei jedem Schritt auf betäubende Erscheinungen.

Mártonfalva, als adelige Ortschaft, war vormals ganz magyarisch; auch vor einem Vierteljahrhundert kommt es noch zum Theil als rein magyarisches, zum Theil als magyarisch-slovakisches Dorf vor; jetzt ist es beinahe zu zwei Drittheilen slovakisch.

Szentmihályvár, hatte ursprünglich lauter adelige Bewohner, war also ein magyarisches Dorf; noch vor 30 Jahren bezeichnete man es als ein magyarisches Dorf. Heute bilden die Magyaren bloss ein Fünftel der Bevölkerung.

Im Comitáte Nyitra macht die Vermehrung der Magyaren in 80 an der magyarisch-slovakischen Sprachgrenze gelegenen Gemeinden bloss ungefähr 3% aus. Diese drei Procente würden also — wie Kőrösy schreibt — das glänzende Resultat jener seit 10 langen Jahren fortgesetzten Magyarisierung sein, die der slavischen Presse zufolge mit so furchtbarer Gewaltthätigkeit betrieben wird.

Comitat Bars. Ebenso wie in Nyitra sind auch die in den südlicheren Theilen des Comitates Bars auffindbaren slovakischen Inseln die Folgen der Verwüstung durch die Czechen und Türken, ferner der Vertreibung der magyarischen Reformierten. Einerlei ob die Magyaren in der Schlacht, dem Joche der Sklaverei oder in

den durch religiösen Hader hervorgerufenen Kämpfen zu Grunde giengen, in beiden Fällen siedelten sich in den leerstehenden Ortschaften Slovaken an. Die Vertreibung der magyarischen Reformierten nahm derart grosse Dimensionen an, dass in den Siebziger Jahren des vorigen Jahrhunderts im ganzen Comitate Bars kein einziger reformierter Convent existierte.

Im Comitate Bars sind *Verebely* und *Léva* als die Grenzfesten der Magyaren zu betrachten. *Verebely*, das heute als eine mit slovakischen Bewohnern vermengte magyarische Ortschaft angesprochen werden darf, war in der Türkenzeit rein magyarisch; nahm jedoch späterhin viele mährische Colonisten auf; in der zweiten Hälfte des verflossenen Jahrhunderts constatirte man eine starke Verbreitung der slovakischen Sprache, heute jedoch ist es überwiegend magyarisch.

In *Léva* bestand noch im vergangenen Jahrhunderte eine deutsche lutherische Kirchengemeinde. In der zweiten Hälfte des letzten Jahrhunderts machte sich auch das slovakische Element geltend, so dass man für diese einen eigenen Caplan bestellte. Die slovakischen Bewohner *Léva's* haben sich seither gänzlich vermagyarisiert.

Neben diesen, leider nur sporadisch auftretenden Magyarisierungs-Erscheinungen zählt Josef v. Kőrösy eine lange Reihe von Daten für die Slavisierung auf. Am bedauerlichsten mag uns die, wie es scheint in den letzten 20 Jahren erfolgte und an Schnelligkeit ohne Gleichen dastehende Verslavisierung der Gemeinde *Ohaj* berühren. Eine Kirchenvisitation vom Jahre 1779 fand dieses Dorf noch magyarisch. Auch die späteren statistischen Quellen geben es als magyarisch an bis zur Volkszählung von 1880, da die Magyaren noch $\frac{2}{3}$ der Bewohnerschaft bildeten. Im letzten Decennium hat sich diese Gemeinde, in welcher sich noch dazu sehr viele magyarische, adelige Compossessoren aufhalten, derart verslovakisiert, dass sie heute neben 683 slovakischen und 40 deutschen 189 magyarische Bewohner zählt.

Im Ganzen hat im Comitate Bars in den an der magyarisch-slovakischen Nationalitäten-Grenze slovakischen Dörfern das magyarische Element in den letzten zehn Jahren leider um keine Unze zugenommen, und beträgt auch heute wie vordem die Zahl der Magyaren unverändert 12%.

Im Comitate *Hont* werden die im südlichen Theile desselben befindlichen slovakischen Sprachinseln von den umwohnenden

Magyaren langsam aufgezogen, in der nördlichen Hälfte desselben bleiben jedoch die Slovaken nicht nur unvermindert, sondern im Gegentheil, dieselben gewinnen sowohl auf Kosten der Deutschen als auch der Magyaren fortwährend an Terrain. Von Norden stetig nach Süden vorwärtsdringend, haben sie seit zwei Jahrhunderten zahlreiche magyarische Gemeinden aus dem Wege verdrängt.

Die Bergstadt *Selmeczbánya* war früher ganz deutsch und noch im XVI. Jahrhunderte sind die Bewohner eiferstüchtig auf die Wahrung ihres Deutschthums bedacht. Der G. A. XIII. vom Jahre 1608 vernichtete die Sonderrechte der Nationalitäten und seither haben sich die Slovaken mehr und mehr vermehrt und hat sich *Selmeczbánya* in kaum 150 Jahren gänzlich slavisiert. Zu Ende des vergangenen Jahrhunderts vermehrte sich dann wieder das deutsche Element, dennoch ist *Selmecz* eine starke slovakische Stadt geblieben bis auf die letzte Zeit, in der auch das Erwachen und die Ausbreitung der Magyaren geföhrt werden kann.

Vor 10 Jahren wohnten nämlich in *Selmeczbánya* 1500 Magyaren, deren Anzahl jetzt schon auf 2500 gestiegen ist, d. h. das magyarische Element bildet ein Sechstheil der Gesamtbevölkerung.

Korpona war ursprünglich eine sächsische Ansiedlung, nahm jedoch später einen mehr magyarischen Charakter an. Heute ist es jedoch sozusagen vollständig verslovakisiert. Noch schlechter steht es um die Magyaren in *Bakabánya*, einem Hauptsitze der panslavischen Bestrebungen.

Demgegenüber können erfreuliche Zeichen der Magyarisierung in der Gemeinde *Szob* beobachtet werden, welche noch vor einigen Jahrzehnten überwiegend slovakisch war. Auch das in der Umgebung von *Szob* gelegene *Kóspallag* ist in rascher Vermagyarisierung begriffen. Dieses Dorf wurde noch vor 50 Jahren von Slovaken bewohnt, während es heute keinen Menschen giebt, der nicht magyarisch sprechen würde. Auch die Dorfschule ist rein magyarisch, u. s. w.

Fasst man die Resultate der letzten 10 Jahre zusammen, so findet sich, dass auf dem ganzen Gebiete des Comitates, die Magyaren sich um $3\frac{1}{2}$, die Slovaken um $2\frac{1}{2}\%$ vermehrten, während sich die Deutschen um 1% verminderten. Nimmt man jedoch blos die an der Nationalitäten-Grenze gelegenen slovakischen Gemeinden in Betracht, so ergibt sich, dass das magyarische Element indessen von 12% auf 16% stieg. Die Magyarisierung ist also im Co-

mitate Hont um ein Bedeutendes beträchtlicher als in den Comitaten Pozsony, Nyitra und Bars.

Das Endresultat der Studien v. Kőrösy's über die Comitete Pozsony, Nyitra, Bars und Hont ist auf die Bevölkerung des Jahres 1891 bezogen das folgende :

	Vermagyarisirten sich	Verslovakisirten sich	
Im Comitete Pozsony	4	28	Gemeinden
„ „ Nyitra	9	58	„
„ „ Bars	12	34	„
„ „ Hont	12	13	„
In den vier Comitaten	37	133	Gemeinden.

	Vermagyarisirten sich	Verslovakisirten sich	
Im Comitete Pozsony	3838	38'046	Bewohner
„ „ Nyitra	9892	71'750	„
„ „ Bars	5886	18'418	„
„ „ Hont	9032	3'767	„
In den vier Comitaten	28'648	131'981	Bewohner.

Der Verlust der Magyaren in den vier Comitaten beträgt also mehr als 100.000 Seelen.

Wenn hier die Wahrheit aufrichtig entschleiert und auf die Gefährlichkeit dieses Entwicklungsganges hingewiesen wird, so geschieht dies in der Hoffnung, dass die Gesetzgebung, die Regierung die Behörden und die Gesellschaft ohne Verzug alle jene Vorkehrungen treffen werden, womit die Abnahme der Magyaren verhindert und das Anwachsen derselben gefördert wird.

Dr. Rudolf Havass.

Die ungarischen Städte als Centren der nationalen Bildung.

Die Geographie von ihrem heutigen Standpunkte aus, ist bestrebt, jenen inneren Zusammenhang darzustellen, der zwischen der geographischen Lage eines Landes und den Bewohnern desselben vorhanden ist. Wie Oskar Peschel sagt: „Die Völker tragen die Livrée der Gegenden, die sie bewohnen.“

Untersucht man das Gebiet irgend eines der bekannten Erdtheile oder auch dasjenige unseres Vaterlandes, so fällt sogleich in die Augen, dass die Städte als Hauptvertreter der menschlichen Civilisation, ungleichmässig zerstreut sind. In manchen Gegenden finden wir sie in grosser Anzahl und nahe zu einander; anderswo sieht man kaum einige wenige und auch die liegen weit von einander ab. Diese Erfahrungen führen uns zu der Folgerung, dass gewisse Factoren existieren, die gleichwie auf die Ausbildung ganzer Nationen auch auf das Zustandekommen der Städte ihren Einfluss ausüben.

Als derartige Factoren sind zu betrachten die geographische Lage, die climatischen und socialen Verhältnisse, denen sich auch politische Ursachen beigesellen. Mit einem Worte, diese Factoren lassen sich in zwei Hauptgruppen eintheilen, nämlich 1. sociale, 2. natürliche Factoren.

Nach Guyot: „Vom allgemeinen Standpunkte aus betrachtet, lässt sich behaupten, dass diejenigen Gegenden auf ihre Bewohner den günstigsten Einfluss ausüben, in denen durch Flüsse und Bäche bewässerte Thäler und Hügel mit einander abwechseln, wo die Erde nicht den Stempel der Wildheit an sich trägt und auch die Natur den Verkehr fördert“. Die glückliche Abwechslung der Ebene mit reizenden Thälern und schwach ansteigenden Bergesebenen erheben einen grossen Theil der Comitate Vas, Sopron, Győr und Komárom in die Reihe jener Erdstriche, welche die Entwicklung der Menschheit am meisten fördern. Dies sind die bevölkerlichsten Gegenden Ungarns. Érsekújvár und Nagy-Szombat, Sopron, Szombathely, Pápa und Győr entstanden an solchen Orten, wo sich das Gebirge mit der Ebene berührt und sich in Folge Zusammentreffens der Interessen von Ebene und Bergland der Verkehr am meisten entwickelte.

Auf den Verkehr ist der Mensch schon vermöge seiner Natur angewiesen. Der Begriff Verkehr lässt sich in drei Hauptgruppen eintheilen, nämlich *a*) der politische; *b*) der Kriegs- und *c*) der rein sociale Verkehr. Alle drei Orte resultieren Sammelpunkte.

Der politische Verkehr wählt sich einen Mittelpunkt, eine Residenz. In demselben lassen sich die obersten Organe der Staatsmacht nieder und hier siedeln sich langsam auch andere an, welche die verschiedenen Bildungsweige repräsentieren. Derartig entstehen die grössten Mittelpunkte, die sog. Hauptstädte. Der Krieg war schon seit den ältesten Zeiten ein grosser Verkehrs-Factor. Noch im Mittel-

falter sammelten sich die Menschen um die Burgen an. Die auf diese Weise zu einem organischen Ganzen gewordene Bevölkerung bildete die ersten Elemente unserer um den Mittelpunkt herumliegenden Gemeinden. Auch der Handel ist ein mächtiger Factor, sowohl bei der Colonisation, als auch bei der Städtegründung. Endlich hat auch die menschliche Seele, das Gemüth, Bedürfnisse, die sich in einem kleineren Kreise bloß im kleineren Maasse entwickeln können und eben deswegen zumeist in den Centren entstehen und gefördert werden.

Den Hauptsammelplatz unseres Vaterlandes bildet das magyarische Becken. Das von den Karpaten umzogene Becken wird von der Donau durchströmt und münden — da sich die umgebenden Gebirge nach dieser Richtung hin abflachen — auch die übrigen Flüsse in die Donau, wesshalb sich alle Verkehrslinien des Landes in dieser concentriren. Schon die Vertheilung der Gebirge und Thäler um die Biegung der Donau herum beweist, dass unser Vaterland auch in orographischer Hinsicht ein einheitliches Ganzes bildet, jedoch wird die Einheitlichkeit des Gebietes der ungarischen Krone am besten durch die hydrographischen Verhältnisse derselben demonstriert.

Die an der rechten Seite der Donau sich hinziehenden Anhöhen gehören auch mit zu den Factoren, welche die Entstehung des heutigen Budapest im grossen Maasse beförderten, vor Allem deshalb, weil sie befestigt werden konnten und in jener Zeit im Allgemeinen dieser Standpunkt der maassgebende war. Auch die am linken Ufer der Donau um die Biegung herum liegenden Gebirge bilden einen Übergang des nord-westlichen Oberlandes in die Ebene. So wurde Budapest, wo die Donau dem Verkehre das geringste Hinderniss entgegensetzt, und am leichtesten passirbar ist, zur Hauptstadt des Landes.

Entlang der Donau finden sich ähnliche Verhältnisse bei Pétervárad und de facto entstand auf dem rechten Ufer die Burg Pétervárad, auf dem linken die Stadt: Ujvidék, Belgrad und gegenüber Zimony führen uns eine ähnliche Lage dar, die den Vortheil genießt dass sich die Save hier in die Donau ergiesst. Dieses letzteren Vortheiles rühmt sich auch Győr, wo sich die Raab und z. B. Komárom, wo sich die Waag in die Donau ergiessen, welche letztere in ihrem langgeschlängelten Verlaufe die durchströmten Gegenden gleichfalls mit der Donaugegend verbindet.

Unter unseren Hochebenen zeigt noch das siebenbürgische

sog. südöstliche Oberland die grösste Selbstständigkeit und wirklich bildete es auch lange Zeit hindurch einen separaten Theil, zur Zeit der Fürsten sogar ein selbstständiges Land. Vom ungarischen Tiefland überall durch ein mächtiges Scheidegebiet abgetrennt, ist es doch eben durch seine Flüsse ganz enge an den Körper des Mutterlandes gebunden. Die Thäler der Szamos und Marosch verbreitern sich nach westwärts, die Begleitgebirge sinken immer weiter herab, um endlich ganz unvermerkt in das magyarisches Tiefland zu übergehen. So kann man also in hydrographischer Hinsicht ganz kühn behaupten, dass auch dieses zum ungarischen Becken gehört. Und die grösseren Städte desselben sind denn auch wirklich nur an den Öffnungen der in's Alföld hinüberführenden Thäler und Pässe erbaut worden. Dieses Hochland wird nicht durch den Königssteig, sondern durch seine Flüsse mit diesem Lande verbunden. Nagy-Várad liegt an der Sebes-Körös, an einer solchen Stelle, wo sich das siebenbürgische Hochland zur Ebene absenkt und vermittelt derartig den Verkehr der beiden Gegenden, nebenbei ist es aber auch zur Befestigung geeignet.

Ein augenscheinliches Beispiel für den Anschluss an den Mittelpunkt zeigt von den Städten des Hochlandes z. B. auch Kassa, wo gleichfalls das Bergland mit der Niederung zusammenstösst, und durch das sich hier ausbreitende Hernádthal nur noch enger verbunden werden. Durch die in die Bodrogh-Gegend gebaute Eisenbahn hat diese Stadt der Mensch auch zum Mittelpunkt der Theiss-Gegend gemacht.

Auch im Niederlande besitzen wir Städte, wo den geographischen Factoren gegenüber den anderen eine überwiegende Rolle zufällt. An der Theiss entstand an der Mündung der Maros, welche das siebenbürgische Bergland mit der ungarischen Tiefebene in kürzester Linie verbindet die Stadt Szeged. Ihre grosse Bevölkerung kann sie zwar eher historischen Factoren verdanken, die noch in die Zeit der Türkenherrschaft zurückgreifen, da nämlich zahlreiche kleinere Ortschaften — mit deren Namen jetzt nur mehr Puszten bezeichnet werden — sich zusammenschaarten, um sich so leichter gegen die Türken vertheidigen zu können. So entstanden Kecskemét, Nagy-Körös, Czegléd.

Indem die Donau von Pozsony bis Vác in östlicher, von hier bis Eszék in südlicher Richtung fliesst, verbindet sie auch die südwestlichen und transdanubianischen Theile des Landes zu einem einheitlichen Ganzen — das auch schon die Römer als eine beson-

dere Provinz Pannonien — ansahen. Hier war auch späterhin das städtische Element am meisten entwickelt.

Was für das Oberland Kassa, ungefähr das ist für die transdanubianische Gegend Pécs. Die grosse, abwechslungsreiche und fruchtbare Gegend derselben sichern der Stadt vielerlei Vortheile. An der südlichen Seite derselben verbreitet sich eine weite Ebene, die ein Bach durchschneidet, darüber hinweg folgt ein Hügelland, das den Übergang zur Drau und zur Stadt Eszék vermittelt. Ferner kann sie auch in eine ganz befestigte Lage gebracht werden und zwar eben in Folge der umgebenden Berge. Dieselbe war auch schon zur Zeit der Römer berühmt und bewahrte im Verlaufe der Jahrhunderte immerdar seine Wichtigkeit und sieht besonders in seinem Verhältniss zu den Gegenden jenseits der Drau einer schönen Zukunft entgegen.

An der Drau breitet sich eine sumpfige Ebene aus und ist dieser Fluss deswegen ein wahres Hinderniss für den Verkehr zwischen den beiden Ufergegenden. Im Drauthale entstand denn auch keine einzige grössere Stadt. Nur die Einsenkung, die zum Zusammenflusse der Mur und Drau hinüberleitet, bot genügende Vortheile zum Entstehen eines grösseren Handelsmittelpunktes, Nagykanizsa, behufs Vermittelung der Berührungen zwischen Mutterland und Croatien.

Ludwig Bartek.

Die ältesten Namensvariationen des Flusses Karas

Beim Studium der ältesten geographischen Daten unseres Vaterlandes gelang es mir durch sorgfältige Beobachtung und Vergleichung der topographischen Verhältnisse mich von der Unrichtigkeit mehr als einer, ganz allgemein gebrauchten Definition zu überzeugen.

Zu diesen gehört vor Allem auch die herrschende Meinung über die Urbenennungen des Karas-Flusses und eben deshalb möchte ich durch Publication der Resultate meiner diesbezüglich vollzogenen Studien meinen Fachcollegen die Orientirung erleichtern.

Wilhelm Tomaschek, derzeit Professor an der Universität Wien,

fiel es zuerst ein, den ursprünglichen Namen der Karas im *Apo*-Flusse der *Peutinger*'schen Tabelle zu suchen.

Nachdem im Sanskrit die Wurzel *Ap* Wasser bedeutet und ihm zufolge sich in Phrygien auf den Fluss $\lambda\pi\pi\iota\alpha$ $\lambda\pi\iota\alpha$ beziehen kann, bedeutet $\lambda\pi\omicron\zeta$ und folglich auch *Apó* soviel wie Fluss und zwar eben die *Karas*. Diese Auffassung wird seither auch von unseren vaterländischen Gelehrten ohne jede Gegenrede geteilt. In diesem Sinne schrieben *K. Goos*, *L. Böhm* und auch *Karl Torma*.

Josef Schafarzik identifizierte die Station *Apo* der *Peutinger*schen Tafel mit dem problematischen *Naparisa* des Herodot. Ist es denn nunmehr nach soviel Irrungen ein Wunder, dass die Benennung *Apo* gänzlich auf die *Karas* übergieng und die übrigen zu Localuntersuchungen weniger verpflichteten Schriftsteller wie *P. Hunfalvy*, *S. Borovszky*, *Th. Ortvai*, *G. Tocilescu*, *F. Millecker*, *P. Király*, *R. Fröhlich* und *A. Szilágyi* sich alle auf diesen Standpunkt stellten.

Im Verlaufe der letzten Jahre bot sich mir wiederholt die Gelegenheit die Gegend an der Unteren Donau zu besichtigen und da ich bei meinen archeologischen Aufnahmen eben auf die Karas-Gegend angewiesen war, bot sich mir reichliche Gelegenheit, mich von der Unhaltbarkeit der bisherigen Übereinkünfte zu überzeugen.

Auf der Weglinie der auf der *Tabula Peutingeriana* von *Palánka* bis zur Vereinigung der Gewässer *Temes* und *Bistra* führenden *Kriegsstrasse Sederata—Tibiscum* fiel mir sogleich auf: dass man die meisten der Stationen nach den unterwegs vorkommenden Flüssen benannte. So lässt sich dies von 7 Stationen für drei behaupten, da ja *Berzovia* und *Tibiscum* kaum einer Erklärung bedürfen nachdem wir dieselben in den Flüssen *Berzova* und *Temes* kennen. *Caput Bubali*, die dritte war im *Pogonis* auch unschwer zu erkennen. Jetzt kann ich als vierte auch die Station *Orcidava* bezeichnen.

Arcidava ist in der *Peutingerischen* Tafel XII. milliare von *Apo* verewigt. Der Anonymus von *Ravenna* heisst sie *Artidaba*; in der *Geographie* des *Ptolemäos* (III. 8. 9.) heisst sie $\lambda\pi\pi\iota\alpha$ und liegt unter $45^{\circ} 5'$ Breite und $47^{\circ} 30'$ Länge. Diese geographische Bestimmung stimmt denn auch auf das *Castellum* desselben, auf die östlichste Grenzgemeinde des *Comitates Temes*, östlich von *Versez*, am *Karasufer*.

Zergliedert man nun *Orcidava*, beziehentlich *Argidava* auf *Orca* + *dava* und *Argas* + *dava* und nimmt in Betracht, dass das Wort *Arcas*, welches hier das Grundwort *dava*, *deva*, *ἄρα* „Burg“, Stadt näher bezeichnet, mit einer einzigen Lautänderung an *Karas* anklingt, so ist es, glaube ich, unnöthig des weiteren zu beweisen, dass *Arcidava* seine Benennung von der vorüberfließenden *Karas* erhielt und etwa *Arcasburg* bedeuten konnte.

Gabriel Léglás.

Brief aus der Mandschurei.

Im Jahre 1898 verbrachte ich den ganzen Frühling und Herbst mit den Vorbereitungen und konnte mit dem eigentlichen Eisenbahnbau erst im August beginnen.

Den bedeutsamsten Theil meiner Arbeit bilden zwei tiefe Felseneinschnitte, deren einer an der tiefsten Stelle 13 russ. Klafter (*Arshin* = 2·153 M.) tief sein wird. Das ungeheuerere Aufräum-Materiale muss ich zu einem gleichfalls 13 russ. Klafter (also nahezu 28 m.) hohen Damm aufschütten lassen.

Derartige ungeheuerere Dämme und tiefe Einschnitte kommen in der Geschichte der Eisenbahnen kaum vor. Der europäische oder amerikanische Ingenieur überbrückt tiefe Thäler mit Viaducten, bohrt durch den Berg einen Tunnel und nimmt andere Behelfe der modernen Technik zur Hand um seine Aufgabe praktisch zu lösen. Hier muss mit den eisernen Brücken sparsam umgegangen werden, auch umgeht man in Ermangelung guter Maurer alle complizierteren Mauerwerke und bedient sich als alleiniger Maschine des friedlich gesinnten Chinesen, der seinen Schiebkarren von früh Morgens bis spät Abends auf die Berglehne hinaufschiebt. Durch die fleissige Ameisenarbeit der Hunderte wächst sodann der riesige Dammcoloss, dessen Materiale aus einzelnen übereinander eingehöhlten Werkstellen zugeführt wird, Tag für Tag.

Mein Haus steht in einem prachtvollen Tiefthale, in einer Reihe mit demselben Magazine, Schoppen und Werkstätten.

Das Holz dazu liess ich im Frühjahre selber schlagen, führte es mit meinen eigenen Pferde zusammen, ein Haus haben daraus

chinesische Zimmerleute zubereitet. Auch meine gesammten Möbel wurden an Ort und Stelle verfertigt, und der Tisch, an welchem ich diesen Brief schreibe war im Juli noch ein grünbelaubter Birkenstamm.

Anfangs zerbrach ich mir viel den Kopf, woher ich Erdarbeiter nehmen, wie ich dieselben einüben und wie ich mit ihnen Vereinbarungen schliessen werde? Langsam wichen auch diese Sorgen. Die lammfrommen Chinesen waren durchaus überrascht, dass sie alles erhielten, was ich ihnen versprochen hatte und arbeiteten mit vergnügtem Antlitz weiter. Die Nachricht, dass im Walde ein fremder Unternehmer wohnt, der kein Russe ist, und niemanden schlägt — verbreitete sich jedoch blitzschnell und alsbald erschienen nach einander verständige Chinesen mit je 20—30 Mann bei mir. Es waren Leute vom Schlage unserer heimischen kubikusok (magy. Erdarbeiter im Alföld) die schon an der Ussuri-Eisenbahn gearbeitet hatten und die Arbeit pro Cubikmeter übernahmen. Seither arbeiten sie zu meiner vollkommenen Zufriedenheit und sind glücklich darüber, dass ich sie nicht betrüge.

In den ersten Monaten verursachte mir auch die Verproviantierung meiner Arbeiter schlaflose Nächte. Einige hundert Chinesen zu füttern ist kein Kinderspiel. Nikolsk, von wo wir Reis, Mehl, Fische, Öl erhalten ist von der Arbeitstätte 125 Werst, d. i. 151 Km. entfernt. Heute kommt die Lebensmittel-Sendung schon jede Woche zweimal an und mein Magazin ist voll mit Mehl.

Mein einfaches Mahl entstammt vier Welttheilen und regt es mich Tag für Tag zu neuen Betrachtungen an, wenn ich mir vor Augen führe, dass mein Brod aus Mehl vom Oregon gebacken, und mit Londoner Salz gesalzen, dass ich dazu englische Fleischconserven genieße und zu meinem Frühstück die Milch in New-York eingedickt, der Zucker in Odessa auf das Schiff gegeben, der Flaschenwein in der Krym gewachsen und das Obst in den verschlossenen Blechbüchsen aus Kalifornien stammt. Diese Aufzählung könnte ich noch fortsetzen, um ganz traurig zu werden, dass aus dem mit Milch und Honig fließenden Vaterlande gar nichts auf den Weltmarkt gelangt und der magyarische Landwirt auf diesem gesegneten Boden mit der Noth kämpft.

Karl Gubányi.

Die Geschichte der Stromregulierung im Oberen Csallóköz.

Verfasst von Julius Földes de Guthor. Pozsony 1896. Mit Kartenbeilagen.

In der Geschichte der Stromregulierungen findet sich manches wertvolle geographisches Materiale. Die geographischen Verhältnisse eines einheitlichen Gebietes fallen nicht so rasch in's Auge wie diejenigen einer abwechslungsreichen Oberfläche. Die Verhältnisse des ersteren können nur den darauf lebenden gründlich bekannt sein.

Verfasser ist ein Kind des Oberen Csallóköz und ein gründlicher Kenner seines Gebietes. Auch benützte er die Hydrographie *Ortway's*, die übrige Literatur und durchstöberte auch die Familientruhen und Archive nach für ihn verwendbaren Documenten.

Die Donau fällt von Dévény bis Gönyő in einem Abschnitte von ungefähr 100 Km. 27 M. und besitzt ganz den Charakter eines Gebirgswassers. Auf dem mit seinem eigenen Gerölle aufgeschütteten Gebiete war sie nicht im Stande sich in dem losen Kieselboden ein ständiges und tieferes Bett zu graben, sondern zertheilte sich in zahlreiche Nebenzweige, wobei sich mehrminder bewachsene Inseln und auch ganz kahle Bänke bildeten, die bald abgetragen, bald wieder aufgebaut wurden; die Insel Csallóköz selber ist das Product einer Ausscheidung.

Zur Zeit der Landnahme breitete sich die Donau im Oberen Csallóköz noch mehr zerrissen aus als dies heute der Fall ist. Der Fluss gelangte mit einem starken Gefälle in das Kleine Tiefland unseres Vaterlandes, wo dies nachliess, er das Gerölle ablegte und durch Anschüttungen Inseln bildete. Die durch das Wasser überflutheten Stellen wurden durch die Anschlämmung langsam gehoben und unmittelbar hinter Pressburg das Donaubett in drei Zweige zerissen. Auf dem rechten Ufer trat aus der Grossen Ausbuchtung bei Köpcsény die Győri-Donau aus, welcher Zweig, da er die Festung Győr belagerte im Sinne des Gesetzartikels XXI. vom Jahre 1681 verschüttet wurde. Weiter unten, hinter Guthor blieb der das Szigetköz umgebende Mosonyer Donauarm erhalten. Unmittelbar vor Pozsony zweigte sich ein anderer Arm ab, den die Urkunden aus der Árpádenzeit Chyllou, Chyllon, Csalló heissen. Dieser un-

endlich gewundene Wasserlauf umringt unsere Insel von Norden, dieselbe bildend und ihr auch den Namen gebend.

Auf unserer Insel finden sich in den Gemarkungen eines jeden Dorfes jene an die ehemaligen Donau-Arme erinnernden flachen Mulden, die auch heutzutage gute Ableiter des eventuell ausströmenden Wassers sind. Ihre Benennungen wechseln von Dorf zu Dorf, ihr Verlauf lässt sich jedoch bis zu ihrer Rückkehr in die Donau verfolgen. Alle sind sie schon ausgetrocknet mit Ausnahme der Tökéser Ader und wird in denselben an vielen Stellen Weizen angebaut. Bei unerwarteten, vom plötzlichen Thauwetter oder Dammbrüchen hervorgerufenen Überschwemmungen nehmen diese Mulden das von den hügeligen Theilen herabkommende Wasser auf, oder auch, es zeigt sich bei lange andauerndem hohen Wasserstande der Donau in der einen oder der anderen das Bodengewässer, das nicht abfließt, sondern bloss absickert. Ein Theil dieser Mulden nimmt seinen Weg aus der Grossen Donau nach der Kleinen Donau zu, ein anderer Theil geht von dieser letzteren aus, kehrt aber wieder in dieselbe zurück. Derartig bilden sie zwei hydrographische Gegenden, welche durch die mehr hügelige Gegend des Mittleren Csallóköz von einander geschieden werden. Eine diametrale Nivellirung des Csallóköz von der Grossen bis zur Kleinen Donau zeigt eine gleichmässig abschüssige Ebene, die sowohl gegen Norden als auch nach Süden gleichmässig abschießt und wohin das schnell abströmende Flutwasser niemals aus der Kleinen sondern immerdar aus der Grossen Donau gelangte.

Für die durch die Uferabrutschungen der Donauzweige hervorgerufenen Veränderungen bietet die volkreiche Gemeinde Körtvélyes ein Beispiel, die unter den Anjou's noch blühte, jedoch durch die Umkehr der Donau sammt Csölöztő vernichtet wurde. So erging es auch noch anderen Gemeinden. Von Guthor bis Süly wurden innerhalb 10 Jahren nicht weniger als 2000 Joch fortgeschwemmt. Das Anhäufen der Uferanfänge ist auch dem mit der Hebung des Dampfschiffverkehrs Hand in Hand gehenden stärkeren Wellenschlage zuzuschreiben. Beginnen ja doch die meisten schnellen Veränderungen um die Mitte des jetzigen Jahrhunderts. Die Vermehrung derselben wurde auch durch die in den 70-er Jahren in Österreich vollzogene Regulierung begünstigt. Das zusammengedrängte, rasch fließende Wasser brachte das Gerölle zu uns herab und die dadurch entstandenen Klippen drängten das Wasser zu beiden Seiten auf die Ufer hinaus.

Im Gebiete des Oberen Csallóköz befinden sich mehr keine Seen und auch von sumpfigen Stellen giebt es nur den Sárrét; in älterer Zeit war jedoch die Gegend weniger trocken. Der Sárrét-Sumpf konnte ehemals ein zusammenhängender See gewesen sein. Noch in den 30-er Jahren befand sich keine andere trockene Stelle darauf, als die umschanzten Stellen für die Heuschöber. Der neben der Kleinen Donau liegende hügelige Theil derselben ist schon unter den Pflug genommen und trocknet langsam aber stetig aus.

Aus der skizzierten Formation des Csallóköz liess sich mit voller Gewissheit folgern, dass es sich weniger gegen hohe Sommerwässer zu vertheidigen hatte, da eine langsame Wasseranstauung in den vielen kleinen Wasserläufen genügend grosse und stark abfallende Abflüsse besass. Auch das oberhalb Pozsony herabkommende Wasser konnte sich, ohne Schaden zu verursachen, bis zum Sárrét ausbreiten und wurden die Bewohner hauptsächlich durch die beim Eisgange eingetretenen kleineren Localanstauungen bedroht.

Csallóköz war ehemals keine derart baumlose und trockene Gegend wie heute. Seiner reichen Fischadern und des Waldes wegen wurde es schon bei der Landergreifung in Besitz genommen. Auf den ausgerodeten Waldgebieten grünen heute Äcker und der Wald wird nur mehr durch die strassenumsäumenden Alleen repräsentiert. Das Klima der Gegend neigt zur Trockenheit, der in der Gegend gefallene Schnee war auf die Gewässer von keinerlei Einflus; die kälteren Winter waren nicht zugleich auch solche mit Überschwemmungen wie die aus den seit 35 Jahren geführten Niederschlagstabellen hervorgeht.

Für die seit der Zeit der Donau-Regulierung in dichter Reihenfolge nach einander auftretenden Sommer-Fluthen wird die Donau-Regulierung beschuldigt und für die Austrocknung der Gegend der Grund im Sinken des Niveau's der Donau gesucht. Nichtsdestoweniger bleibt die Märe vom allgemeinen Fallen des Wasserstandes blos eine Märe.

Die einstmaligen tiefen Adern, Seegründe u. s. w. werden durch die Cultur und die Niederschläge ausgefüllt und zwar mit dem von höhergelegenen Ackergründen herabgeschwemmten Humus, hiedurch sinkt ihre Fähigkeit das Wasser durchzulassen. Auch stellt die Hebung ihrer Bodenfläche dem Durchschlagen des Grundwassers immer grössere Hindernisse entgegen.

Auch die Donauwälder schwinden. Wiesen sind kaum erhalten geblieben nur hie und da ein schmalerer Streifen in einer tiefe-

ren Mulde. Auch die berühmten „Wander-Wiesen“ wurden aufgetheilt. Diese wurden nämlich ehemals von der Sippschaft nicht aufgetheilt, auch nicht zugleich mit einander, sondern im Verlaufe von Jahren abwechselnd durch das eine oder das andere Glied des Sippe benützt.

Viele halten die Austrocknung als Resultate der Dämme und halten die Dämme für überflüssig; die Mehrheit der Interessenten würde jedoch die vorhandenen Dämme dennoch nicht abtragen lassen, da dies der Trockenheit blutwenig abhelfen würde. Der Wasserkreislauf durch die Kieselschichte hindurch von der Grossen Donau in die Kleine ist bis jetzt ein ständiger. Bei Hochwasser tritt das Bodenwasser auch jetzt noch hie und da auf und kann nach dem Gesetze der Capillarität die Humusschichte überall benetzen. Die alten Adern und Seeboden sind aber schon derart aufgeschüttet, dass man diesem Übelstande nur durch eine Canalisation abhelfen könnte.

Die Dämme des Csallóköz schützen eigentlich nur die weiter abwärts liegenden Gegenden vor dem Versinken.

Die Vorfahren der Magyaren legten über die Adern und Läufe Steinbrücken. Derartige werden schon in den Urkunden aus der Árpádenzeit erwähnt. Unter diesen wurden jedoch im steinernen Csallóköz die auf dem nachgebenden sumpfigen Boden aus dicht zusammengepressten Holzbauschen und den darauf geschleppten Steinen verfertigte Brücken verstanden, über welche die Hochfluth, ohne Schaden zu verursachen, hinwegfliessen konnte. Kő = Stein heissen im Csallóköz auch heute noch die sich aus den reinen Kieselgeröllen bildenden Klippeninseln. Derartige Absperrungen erleichterten die natürliche Ausfüllung der Adern und Mulden. Ganz natürlich ist, dass diese Absperrungen zu einer geringen Hebung des Wasserhorizontes führten, was wiederum die Anfertigung zusammenhängender Dämme verursachte.

Dass die Magyaren sehr frühe zum System der zusammenhängenden Dämme gelangten, beweist der durch Kaiser Sigmund im Jahre 1426 für die Stadt Somorja herausgegebene offene Befehl, in welchem er die Gemeinsamkeit und Unification des Schutzes declariert und zur Vollführung königliche Commissäre entsendet. Die Verstümmler des kleinen Donaubettes waren seit hundert Jahren die Mühlen. Die Vorfahren bauten die Dämme 500—1000 Klafter vom Ufer entfernt.

Zum Bau der Schutzwerke muss das Materiale von weither

geholt werden, wegen der Geringfügigkeit der oberen Schichte — in der Tiefe von ein-zwei Fuss tritt der Kieselschotter auf. Im Jahre 1881 waren 88'014 Joch fluthfreies Land, darunter blos 3523 Joch unfruchtbar. Die Schutzdämme haben die Gegend in wirtschaftlicher Beziehung zu Grunde gerichtet, die Besitzverhältnisse und Bearbeitungssysteme haben sich verändert. Im 16., 17. und 18. Jahrhunderte ist die Überschwemmung des ganzen Csallóköz überaus häufig. Das 19. Jahrhundert brachte weniger aber gefährlichere Überschwemmungen. Wenn das Bett der regulierten Donau mit dem Gerölle erfüllt sein wird, müssen auch die Dämme gehoben werden also die Arbeiten nie ein Ende nehmen.

Den Namen erhielt das Csallóköz von dem Flusse Chollon. Den deutschen Namen Schütt hält Autor aus Anschütten entstanden. Einstmals hiess die Insel auch Aranykert = Goldner Garten.

Im Oberen Csallóköz stehen die Dörfer am Ufer der Grossen Donau recht dicht beisammen, 4—5 Km. von einander. Auf die pflügbaren hügeligen Theile bauten die Vorfahren ihre Tanyen und konnten die Grenzen derselben nur in schmalen Streifen an die Donau hinanschieben, in einer Breite von kaum 1 Km. aber einer Länge von 10—15 Km. Derartig erhielt jede Gemeinde ein kleines Ackerland ausser den weitausgebreiteten Wiesen und Weiden. Auch wurden alle gleichmässig durch die Überschwemmung und Uferrisse bedroht.

Dass Csallóköz ein hervorragender Jagd- und Fischort war, bezeugen die Orte mit Fürsten-Namen. König Sigismund tauschte hier für sein Höfleiner Besitzthum drei Dörfer ein. Bei der Ankunft unserer Vorfahren mochte Csallóköz ganz unbewohnt sein, da in derselben weder slovakische noch deutsche Ortschaftsnamen existieren. In der österreichischen Zeit kann man auf den Militär-Karten deutsche, ja sogar slovakische Namen finden. In den alten Urkunden findet sich von diesen keine Spur. Nur in der Nähe von Pressburg liegen einige deutsche Dörfer, die jedoch bei der ersten Colonisation gleichfalls nicht deutsch waren. Die gesammten jetzt bewohnten Gemeinden waren zum grössten Theile schon während der Árpádenzeit bewohnt. Schon im Jahre 1325 werden im zum Comitate Pozsony gehörigen Theile der Csallóköz zwei Stuhlrichter angeführt.

Das Stamm-Nest der Familie Esterházy ist das heute in der Gemarkung der Gemeinde Illésháza liegende Ried Szerhát. Jóka wurde aus der Insel verdrängt. Der obere Theil wurde weder durch die Tataren, noch durch die Türken verwüstet. In früherer Zeit

litt sie die unter den Einbrüchen der Czechen und Deutschen. Nach der Schlacht bei Mohács wurde sie unter den Freiheitskriegen von den Érsekújvár und Komárom belagernden deutschen Heeren bedrängt; vielleicht haben auch die um Pozsony liegenden Dörfer eben deshalb deutsche Bewohner. Das Andenken an den Freiheitskampf der Jahre 1848/49 verkündigt das Honvéd-Denkmal im Hotter von Királyfi.

Endlich sei erwähnt, dass sich unsere Gegend auch alter, schon in der Árpádenzeit bestandener Kirchen rühmt.

Ref. Dr. Karl Szántó.

Chronologische Einteilung der Geschichte der Entdeckungsreisen in Asien.

Die Geschichte der asiatischen Entdeckungsreisen ist ein sehr interessanter Abschnitt der Weltgeschichte, weil sie auf Jahrtausende zurückgeht in einem Erdtheil, der die Wiege der europäischen Völker war, und weil bei der fortwährenden Betheiligung fast aller europäischen Nationen an diesen Entdeckungen, sich ihr Schicksal immerwährend darin abspiegelt.

Wir fangen hier die Geschichte dieser Entdeckungen, mit dem ersten wissenschaftlichen europäischen Reisenden, Herodotos an, (484. v. Cr.) der Kleinasien bereiste. Er und alle seine Landsleute, selbst der Gelehrte Strabon, tragen mehr den Stempel von Touristen als Entdeckern auf sich. Ihr durch die Völkerwanderung abgeschlossenes Zeitalter nennen wir das *griechische*.

Nach langer Pause und dem völligen Verfall der Wissenschaft, schenkt endlich der Selbsterhaltungstrieb Europas unserer Geschichte; eine Gruppe Reisender: es sind die vom Papst und anderen Fürsten zu den Khanen der Mongolen geschickten Gesandten, wie: Planadi, Carpini, Ruysbrock, Pordenone, zu denen sich der grosse Marco Polo gesellt. Dieses zweite ist das Zeitalter der *Gesandtschaftsreisen* (569—1404) in welches auch die meisten Reisen der *Araber* fallen.

Mit Vasco da Gama fassen die europäischen Mächte auf immer Fuss in Asien. Anfangs wird Südasien zum Object des Wettstreits der spanischen und portugiesischen Weltmächte. Von Westen kommen die Portugiesen: Gama, Albuquerque, d'Almeida;

von Osten die Spanier, wie Magellan, der Weltumsegler. Doch stürzt die krankhafte Grösse dieser Nationen bald zusammen, um das dritte, das Zeitalter der *Portugiesen* zu beenden (1498—1565).

Noch am Ende desselben Jahrhunderts treten zwei andere Nationen auf, die sich noch heute um die Hegemonie Asiens streiten, die Russen und Engländer. 1577 überschreitet das erste Kosakenheer, unter Jermak Timofejew den Ural, und 1690 erreichen diese wilden Vorläufer, ihnen auf dem Fusse folgender wissenschaftlicher Entdecker, Kamtschatka. Im Süden aber erscheint der erste Engländer, Stephan 1579; 1600 wird die „British Ostindian Company“ gegründet. Es ist das das Zeitalter der *Eroberung ganz Asiens*.

1763 betritt Niebuhr, der wissenschaftliche Erforscher, Asien, und nun folgen immer mehr Vertreter aller Wissenschaften in alle Theile des Kontinentes nach. Die Russen entschleiern Sibirien, die Engländer Indien, Vorderasien wird durch Barth, Tschihatschew, Burckhardt neu entdeckt. Es ist das Zeitalter der *wissenschaftlichen Entdeckung Asiens*.

Bis zu den fünfziger Jahren ist der Continent in grossen Zügen bekannt. Nun folgen die Einzelarbeiten der immer zahlreicheren Expeditionen unter welchen ich nur Schlagintweit, Severzow, Prschevalskij, Younghusband, Richthofen nennen will. Auch uns Ungarn finden wir durch Csoma, Vámbéry, Széchényi, Lóczy, Cholnoky und Zichy vertreten. Dieses letzte Zeitalter in dem wir noch heute leben, will ich das Zeitalter der wissenschaftlichen *Ergründung* und *Ausbeutung* nennen.

Graf Paul Teleky.

P a g o.

— Isola dalmata. —

La più antica storia di Pago s'inoltra sin nei tempi dei romani; Plinio rammenta l'isola sotto il nome di Gissa, con capitale omonima; le località nominate Novaglia Nuova e Vecchia furono, come diggià è dimostrato, luoghi di accampamento romani. Se consideriamo l'enciclopedia di Plinio, in cui si ricorda l'industria salina dei romani, dovremmo far risalire all'epoca romana anche l'origine delle saline di Pago. L'odierno nome della isola noi lo troviamo per la prima volta in un diploma di re Pietro Krešimir portante la data l'del anno 1070. Questo re sottopose la maggior parte dell'isola al

vescovato di Arbe, e la parte meridionale, con i villaggi di Petyan, Murovlyan e Vlasiè (di questi il solo Vlasiè esiste ancora) la donò al vescovo di Nona.

In riguardi governativi però Gissa era sottoposta al podestà di Arbe. Nel secolo XI. (1071) gli abitanti della città di Gissa emanarono un diploma con cui si faceva donazione del convento di S. Michele a Sušak.

Siccome si in riguardo ecclesiastico, quanto in quello politico l'isola apparteneva ad Arbe, nel secolo XII. essa insieme a quest'ultima cadde in potere di Venezia e con ciò comincia la partecipazione dell'isola alla torbida sorte della Dalmazia. Nel 1074 il doge Sebastiano Ziani regala la città di Gissa a Rogher, figlio del podestà di Zara. Questo regalo fu la fonte di lunga serie di inimicizie fra Rogher ed Arbe, nonchè fra Rogher e Zara. Arbe ben presto deve ritirarsi, mentre Zara va continuamente acquistando potenza. Nei secoli XII. e XIII. l'isola insieme a Zara cadde in potere degli Ungheresi e durante le devastazioni mongoliche dessa diè splendido esempio di fedeltà. „Quando durante la nostra fuga noi soggiornammo in quell'isola, i fedeli paghesi, l'intero comune della città e dell'isola, non per obbligo, ma bensì di propria volontà e con gran piacere ci offrirono quanto avevano ed oltrecciò con grandi tesori e molta abbondanza di viveri ci vollero servire e ci diedero anche denaro per l'arruolamento di mercenari.“ (Wenczel II. 150. diploma del 1244.)

Zara riuscì poi a sottomettere l'isola di Pago completamente alla sua egemonia, però lo fè' in modo così crudele, che Pago se ne ribellò di spesso e sanguinose lotte sostenne con Zara, così ad es. nel 1311., 1345 ecc. I paghesi, per liberarsi da Zara, accettarono la sovranità del re ungherese Lodovico il grande, il quale nel 1372 occupò tutta la Dalmazia ed in tal guisa a Pago ruppe per certo tempo la potenza di Zara. Dopo un paio d'anni — morto Lodovico il Grande — ritornando al potere Zara, gli infelici isolani nuovamente dovettero ricorrere alla ribellione. Il dì 11. marzo del 1393 cacciarono il governatore zaratino e due patrizî zaratini. La vendetta la si può immaginare; Zara giunse con una forza armata tale da soffocare la ribellione in 14 giorni; sulla piazza fe' decapitare il duce dei paghesi e condusse a Zara, in servaggio, 86 cospicui cittadini e preti, che il dì 24 marzo del 1393 perirono sul patibolo. Da questo tempo in poi Gissa cominciò a decadere. Gli isolani si rifugiarono sotto la protezione della potente signoria veneziana, colla cui cooperazione fondarono nella grande vallata del Caskansko,

nella seconda metà del secolo XV. l'odierna città di Pago; costruirono il duomo, il municipio e costrinsero gli abitanti delle località vicine a stabilirsi nelle strettissime strade della nuova città. Dopo il riconoscimento dell'egemonia veneziana l'isola sino al principio di questo secolo partecipò alla sorte del leone di S. Marco.

La storia dell'isola è stata scritta da Marco L. Ruič, la quale storia però non fu mai stampata ed il manoscritto non lo potei avere, poichè estinta la famiglia dell'autore, il manoscritto andò nelle mani della famiglia arbesana dei Galzigna.

* * *

Il canale della Morlacca divide l'isola di Pago dalla costa dalmata; a sud l'isola è bagnata dalle acque dei golfi di Nona e di Ljubaz, ad occidente invece ha per confine il canale di Maon ed il Quarnerolo. La sua estensione è di 285 Km quadrati. La sua giacenza, che segue la direzione della costa dalmata, è N—O S—E. I suoi punti estremi sono: a Nord il capo Loni 44°42'20"; ad oriente le roccie calcaree dello stretto di Ljubaz prospettanti nel canal della Morlacca: 32°55'30"; a meriggio la punta Pratna 44°17'30"; ad occidente pure il capo Loni 32°24'50". Secondo questa delimitazione la latitudine settentrionale è 24°50", la longitudine orientale è invece 31°30", da cui si può scorgere la pendenza dell'isola da nord a sud. Riguardo l'articolazione orizzontale, la costa orientale è molto monotona, poco frastagliata ed è povera di golfi atti all'approdo; ivi troviamo soltanto delle spaccature in cui una barca appena può trovare rifugio dinanzi alla bora. Simili sono a sud della Punta Koromazna il Val Ziljnac, Vlaska, Oderlika Luka, la Luka grande e la piccola (velika i mala), Novaposta, Margherita, la cui profondità presso terra varia fra gli 8 ed i 34 metri. Fra la Punta S. Cristoforo ed il capo S. Nicolò havvi l'apertura del Vallone di Pago. A sud dal capo S. Nicolò troviamo i golfucci di Slana, Broitna, Grabovaz, Cisto, Santis, che sono è vero un po' maggiori dei precedenti, ma ancor sempre inconcludenti pella navigazione. La profondità costiera varia fra i 13 ed i 40 metri. Le coste settentrionali ed occidentali dell'isola sono già molto più frastagliate e le sue insenature sono molto più importanti.

Il grosso dell'isola è il Vallone di Pago, la cui lunghezza in direzione dell'isola è di 15 Km., la larghezza massima 4 Km. e l'apertura nel canale della Morlacca: Bocca di Pago circa 0.75 Km.

Il Vallone è un vero piccolo mare interno, il quale ha diverse importanti insenature tali, p. e. il Val Slana, ed il Val Ruzica, la cui profondità raggiunge sin i 49 metri. A settentrione da queste il V. Barbado ed il V. Saska son già più secche, poichè la profondità massima non raggiunge i 30 m. — Sotto alla città di Pago il bacino continua ad estendersi nella cosiddetta Valle delle Saline, la cui lunghezza è 6·7 Km. e profondità 0·75 Km. La continuazione a sud di questa depressione è la Val Dinjiska, lunga 7·5 Km. larga nel centro 0·4 Km., all'apertura invece 1·4 Km., profonda relativamente poco e soltanto all' apertura si sprofonda sotto i 40 m. — Fra i capi Merta e Skajnica s'estende il piccolo golfo di Vlasić (1·8 Km.), che vicino alla costa è poco profondo. Molto maggiore di questo è il Vallone Pogliana Vecchia che si estende fra i capi Skajnica e Pratna e che è lungo 5·75 Km e largo 2·9 Km. La massima profondità è di 34—36 m. Alla costa occidentale ci sono il Porto Pogliana nuova, Val Bas, Porto Cassion, Val Zaglava, Porto-Poladinka, P.-Germa, P.-Simeone, Val-Slatina, Porto-Novaglia nuova tutti piccoli golfucci inconcludenti. Soltanto a Cassione c'è un piccolo luogo di fermata della società del Lloyd. La profondità del mare alle coste occidentali è in generale minore di quella delle coste orientali; mentre quivi la profondità superiore ai 30 m. è molto frequente, alle coste occidentali una profondità superiore ai 20 m. è già una rarità, mentre ordinaria è quella dei 4—7 m.

La costa occidentale della penisola di Loni, che costituisce la prominenza settentrionale dell'isola, è picchiettata, ma i piccoli golfi sono di poca importanza e tutti portano l'epiteto di Val, tali sono: Draga, le due Melnica (S. Vito e S. Giovanni) Dubac, Potosnica, Kokorina, Jadrisnica, Jahisnica, Slatina, Jurjevica, Galiola, Tavernele e Malta.

Alla parte settentrionale dell'isola c'è il Vallone di Novaglia vecchia, lungo circa 4 Km., che è la prominenza settentrionale della depressione che s'estende nel mezzo dell'isola. La profondità del mare in media è grande, poichè varia fra i 20 ed i 30 m.

Come vediamo l'isola è abbastanza articolata ed ha 4 penisole maggiori e precisamente a nord quelle di Loni e Barbado. Quella di Loni è lunga circa 25 Km. ed è circondata dal canale di Pago estendentesi fra lo scoglio Dolin, appartenente ad Arbe, e la penisola di Loni e poi dal Quarnerolo. La penisola di Barbado, estendentesi fra il canale della Morlacca ed il bacino di Pago, è lunga

18 Km. A meriggio ci son pure due grandi penisole e precisamente : la Dinjiska, lunga 10 Km. che divide il canal della Morlacca dal bacino di Ljubac, poi la penisola di 7 Km. di Prutna che chiude il bacino di Nona.

La conformazione geologica dell'isola è un unicum in tutto l' arcipelago dalmato. I golfi di Novaglia vecchia, Pago e Dinjiska e le spaccature che ci sono fra questi dividono l'isola in due parti. Nella valle principale dell'alluvione si è depositato il fertile humus, in parte portato giù dalle vicine alture dalla bora e dalla pioggia. Del resto poi tutta l'isola è flisch, cretacalcareo, in modo che al canale della Morlacca è tanto sterile, da non poter dar vita neanche ad uno stelo d'erba. I cocenti raggi del sole vi si riflettono spezzati. La maggiore altura fra il capo Deda ed il capo S. Cristoforo, quella costituisce il portone della spaccatura di Pago, è il Monte Grasso 205 m. a meriggio del quale le colline vanno sempre più abbassandosi (180—190 m.) fino al Monte Fornasa, la cui vetta a 119 m. fa da sentinella alla Bocca di Pago. Sopra la città di Pago s'erge il M.-Kersina di 263 m. che domina tutta l'alluvione e da questo in direzione meridionale sorgono ancora le vette di S. Giovanni (148 m.), di Gramanik (117 m.) e della Fusta (111 m.).

La costa occidentale dell'isola, non essendo cotanto esposta alle distruzioni della bora, non presenta quadro sì miserando come quello della costa orientale. A meriggio la vallata del Vlasic è coperta di terra fertile e ben coltivata sino al lago di Velo Blato. Questa è la maggiore acqua stagnante dell'isola, poichè ha un'estensione di 152 ettari, di profondità ne ha al massimo 1'8 m; l'acqua è per lo più coperta di canneti. Di uccelli acquatici e di pesci havvi abbondanza. Tutto ciò è un piccolo terreno di colline, che appena raggiungono i 69—70 m. La spaccatura di Pago è dominata dal monte di S. Vito alto 348 m., il quale estendendosi verso nord va sempre abbassandosi; prova ne sia il M.-Castrì 134 m., il M.-Alto 141 m. ed il Mezzalon 134 m. Questa parte dell'isola non è poi tanto sterile, poichè quà e là è anche coperta di boschi, quali p.e quello ai piedi di S.-Vito, il Bosco Selaz nel Canale del Maon, fra il golfo di Simone ed il capo di Selaz; il bosco di Loni (bosco di Gradisca) che è proprietà arbesana a nord dell'isola; poi i boschi di Dubrava e di Selaz. Per questi boschi non devesi però intendere grandi ed estese foreste, ma bensì una specie di cespugli. In quanto concerne poi la pietra, vi troviamo argilla depositata su calce, la arenaria ed il sabbione. Ai piedi del M. S. Vito si estende

una giacenza abbastanza grossa di lignite, che sbuca anche nel Vallone di Pago, ma che non dà nessun utile.

Del *Clima* possiamo parlare soltanto in generale, poichè sinora a nessuno è venuto in mente di farne precise registrazioni, osservazioni. I venti dominanti sono: *a)* la bora, che è pericolosa nei primi tre mesi dell'anno, ma specialmente nel maggio, per cui l'isolano dice: „La bora prima sala, poi brusa“ vale a dire essa prima flagella le onde in modo tale da produrne la polvere d'acqua o fumaiola, che poi vien dispersa in tutte le direzioni; cessato il vento, l'acqua evapora, ma sulle piante vi resta il sale che le distrugge; *b)* Il vento di nord nell'aprile, maggio, giugno, luglio ed agosto; *c)* lo scilocco, che domina nel settembre, ottobre e novembre. — Il massimo calore estivo è 24—28° R., il massimo freddo invernale — 2—4° R., che però dura soltanto per un paio di giorni. La temperatura media estiva è 20—22°, quella invernale è di 10—12°. Neve e ghiaccio sono rarità. Come da ciò risulta il clima è litoraneo.

La *popolazione* è un miscuglio slavo-romanesco, come lo dimostrano i nomi delle famiglie e l'odierna lingua miscuglio. Nomi di famiglie di Pago: Babelli, Fabjanić, Baldassarini, Decanović, Barbetta, Valentić, Rossignoli, Buljanovic, Portada, Zorović . . . ; di Collane: Ballabanić, Fumić, Ostarić, Paladina, Gligora, Sugar . . . ; di Novaglia: Skunze, Dabi, Sulići, Vidasi, Borovići. Per il miscuglio della lingua servono a dimostrazione queste poche parole che colsi a volo per istrada: Došla *stima*, došla *perizia*, — više put smu *visti*; — metnimo; — sto *metri* — íntavulat — u tu *società* je billo. — Il padre insegna ai suoi rampolli l'educazione dicendo loro: *Crejanza imate!*

Donne ed uomini sono in generale di statura media, di faccia ovale e dalla fronte bassa; le mani ed i piedi sono in proporzione al tronco abbastanza forti. La bocca la hanno piuttosto grande, il naso è della specie detta naso da patata, i denti li hanno sani. L'occhio è nero e la capigliatura in generale è bruna o di color castano. Le donne intrecciano i capelli in corona.

Riguardo il vestiario è da osservarsi, che le donne amano i colori gramagliosi degli isolani; la gonna, il grembiule, la zuava e lo scialle o il fazzoletto da testa sono neri. La calza è rossa; il piede è vestito di scarponcino; la gonna nera pieghettata verticalmente giunge quasi sino alla noce del piede. Sul corpetto vestono una maglia abbastanza aperta, dalla quale sbuca il ricamo o i pizzi

della camicia bianca inamidata. Tanto la gonna, quanto la maglia sono fatte di lana nera, tessuta nelle tessitorie domestiche. Il capo è coperto da un fazzoletto triangolare (pokrivača); il colore di questo, per le ragazze, è il bianco, per le donne maritate invece è il nero. Il fazzoletto è fermato alla rara capigliatura con dei lunghi spilli d'argento. Per le donne maritate il grembiule dev'essere nero o celeste, per le ragazze invece colorito o variopinto. Nelle feste grandi il vestito della ragazza è di lana bianca, il grembiule è variopinto ed oltrecciò portano una quantità di fazzoletti di seta che sventolano, penzolano dall'abito.

Nel vestiario dei maschi i colori dominanti sono il celeste, il rosso ed il nero. Il capo è coperto dal ben noto piccolo fez dalmato, che in tempo di lutto viene sostituito da un pezzo di stoffa nera. Il corpo superiore è coperto da una giacca corta, di colore nero, aperta sul petto, sotto la quale portano anche camicia. Il calzone celeste o nero ha fatto sparire del tutto il costume degli slavi meridionali. I piedi sono sempre coperti di opanche di propria fabbricazione.

Il popolo è di ottime inclinazioni; quando bighellonavo per la piazza delle erbe, le ragazze circondandomi tanto m'offrivano il loro povero „radicio“, da non saper più chi fossi. — Entro nella chiesa e prendo posto ad una panca; nella panca dinanzi a me una vecchia sdentata snocciolava il rosario. Quando osservò ciò che dietro a lei accadeva, si voltò e mi domandò perdono perchè mi mostrava il dorso.

Il popolo passa tutta la sua vita sulla strada; i maschi attendono al lavoro, e le donne — grandi e piccole egualmente — manipolano la lana, filano, fanno la calza, asciugano un po' di grano e contemporaneamente criticano il mondo e tagliano i tabarri. Lo straniero ben presto si convince che nella vita famigliare la donna non rappresenta l'elemento lavoratore, poichè s'interessa più degli affari del vicino che dei propri.

Il popolo che abita la parte settentrionale dell'isola è più netto, più oculato ed ama il risparmio, il popolo meridionale invece ha meno lavoro, è più povero ed è più inclinato alla superstizione. Di fatti, la superstizione è molto diffusa e radicata negli animi popolari. Che il ribaltarsi della saliera o lo spandersi dell'olio significhi presso gli slavi disgrazia, mentre lo spandersi del vino allegria; che l'incontro di sera con un gatto nero sia una disgrazia: è presso i slavi cosa ormai abituale. Ma il triste è che i preti nulla affatto

si curano di estirpare la mala pianta della superstizione, anzi all'opposto e non rare volte il clero stesso ne concorre alla propagazione ed allo sviluppo. Sapete cosa faccia il contadino quando s'ammala? Chiama 3 preti in una volta perchè questi gli caccino dal corpo la malattia colle preghiere ed il contadino è disperatissimo se non riesce ad avere tutti i tre preti necessari. E soltanto poi cioè se gli resta ancora tempo, si rivolge al medico. Il Kodlah, il vila, il maljih, le streghe sono spiccate personalità della superstizione popolare, — oltre a queste ci sono ancora le donne nate in ora cattiva, le quali durante l'uragano spariscono fra le nubi: il loro corpo è femminile, ma i piedi sono d'asino. Il mal'occhio minaccia specialmente i bambini in fasce: ottimi mezzi di scongiura o di esorcizzazione sono il ramo d'ulivo, la candela di cera e l'incenso benedetti. Dopo l'uso di questi mezzi una buona ed oculata madre lecca una croce sulla fronte del bamboccio, poi dà una sputata a destra ed una seconda a sinistra e così il bambino sarà guarito. — Lo spirito cattivo è presente dappertutto, persin all'arrostimento del pane, perciò nessun forno dell'isola manca di acqua benedetta che serve per cacciar via il malefico ospite. — Oltre a ciò — orribile a dirsi — ci sono anche dei tali che hanno venduto l'anima al diavolo (Mametina), i quali muoiono quando il diavolo li chiama. Non piccola parte della superstizione si riferisce agli animali domestici, al lavoro quotidiano, così p. e. se il forno fuma, bisogna irrorarlo di acqua benedetta; al collo del piccolo somarello appena nato legano con un cordoncino rosso una piccola scatoletta, in cui metton dell'incenso, della mirra, ed un pezzo di candela benedetta, perchè il diavolo non lo possa montare. Se l'asino si ammala, allora per guarirlo lo bastonano, lo picchiano con un beretto vecchio. — Se gli agnelli periscono, chiamano il prete, il quale benedice il gregge e per questa sua fatica si porta a casa un agnello grasso. Contro le punture si deve pregare 5 padre-nostri, 5 ave-maria e 5 glorie. In generale ogni malattia ha il suo specialista che sa cacciare od altrimenti scongiurare o far cessare il male e precisamente sia con preghiere, sia con altri mezzi. Una volta si tenevano lontano le disgrazie con preghiere o con maledizioni: ed allora la vendemmia era anche buona, ma purtroppo da quando questa buona abitudine è andata fuor di moda, la benedizione di Dio manca e come! — La fillossera è un castigo di Dio, e quando questi sarà soddisfatto della penitenza, allorasoltanto la farà cessare: dunque è inutile che noi la combattiamo la fillossera! Come vediamo,

l'ignoranza ha ridotto questo popolo a divenir persin fatalista nella superstizione. A curare questa grave jattura non è chiamata che la religione sentita ed interpretata a dovere. Mi trovava a Pago appunto nella settimana santa. Il giovedì ed il venerdì santi i ragazzi a grandi frotte percorrevano le strade suonando la raganella ed invitando il popolo al servizio divino. I giorni santi del cristianesimo — specie del cattolicesimo romano — in nessun luogo mi furono tanto indifferenti, tanto senza effetto religioso, quanto a Pago. Nel giorno in cui si celebra il domma fondamentale della religione cristiana: la redenzione dell'umanità, nel dì in cui muore il Dio per dar vita all'uomo: in quel giorno i servi del Signore passeggiano per istrada e vanno in chiesa in abito civile, e ci fanno le visite anche all'osteria. Crediamo che l'arcivescovo di Zara abbia abbastanza motivo per prendere a due mani la frusta di Gregorio VII. e farla sibilar intorno ai suoi preti che non rappresentano gli insegnamenti di Cristo, se persin in tali giorni hanno tempo di far politica in osteria.

Gli usi nuziali sono gli stessi degli slavi meridionali; cacciano la perduta colomba ed i compari (Svati) la cercano e ritrovata la buona divertita non può mancarvi ¹⁾. Gli abitanti della parte meridionale dell'isola, essendo di origine morlacca dai contorni di Zara hanno portato seco anche l'uso del ratto della ragazza. La superstizione (čare) si immischia anche negli affari matrimoniali, inquantochè impedisce la consumazione della vita conjugale fra gli sposi mediante la sterilità. Lo stregato si rivolge poi al prete, il quale adopera ogni specie di maledizioni e fa tutto di quanto è capace per liberare lo stregato dalla potenza del malo spirito. Le ragazze che sono alla vigilia del matrimonio, onde liberarsi dall'influenza maligna, portano oggetti che hanno la forma di forchette.

In caso di morte si raccolgono i compari e le comari e fra alti pianti e lamenti enumerano tutte le virtù del defunto. Quà e là c'è anche il banchetto funebre, cioè, compiuto il funerale, tutti si riuniscono in casa del defunto, ove fra allegri divertimenti e mangiamenti si festeggia la perenne memoria del defunto.

Nell'ultimo giorno di carnevale il popolo si raccoglie in piazza a gruppi e uomini, donne, ragazzi formano un grande circolo e ballano il kolo, cioè al suono della zampogna, a mo' di orso vanno intorno a piccoli passi. Mentre dura il ballo, in un altro angolo

¹⁾ Vedi *Arbe* nel *Földrajzi Közlem.* anno 1894.

della piazza si gioca la „schiava“ (Robinja), il qual giuoco però va poco a poco sparendo, perchè le donne e le ragazze mal volentieri vi si prestano.

La complessiva popolazione di Pago è di 7350 anime, che si distribuiscono come segue :

Città di Pago	4,500
Località Colane	250
Barbato	400
Novaglia	1,200
Puntaloni	250
Dignisca	200
Povgliana	300
Vlasic	200
Goriza	50

dunque come si vede per ogni Km quadrato si hanno 25 anime ; a Pago però per 1 Km si hanno 67, ma a Povgliana ed a Dignisca soltanto 8 ed a Novaglia ed a Collane 14.

L'occupazione avita della popolazione è l'agricoltura, la viticoltura, l'allevamento del bestiame, la pesca e l'industria del sale.

Per l'agricoltura il suolo non è il più adatto ; di tutta la sua estensione soltanto 950 ettari sono terreno arativo. La produzione non riesce a coprire i bisogni interni, per cui la farina deve venir importata.

È interessante la relazione giuridica fra l'operaio ed il possidente cioè il proprietario della terra cede all'operaio un appezzamento di terreno, ed in cambio ne riceve in affitto annuo $\frac{1}{4}$ od $\frac{1}{5}$ del prodotto. Molto frequente è il caso che la terra è di proprietà del possidente X, mentre le viti che vi crescono sono proprietà del contadino Y. In seguito a ciò fra le famiglie del possidente e del contadino di generazione in generazione si forma un vincolo familiare, che molto di spesso è la causa diretta del regresso economico.

Il territorio coltivato a viti è di 1493 ettari, che danno allo anno 85,000 Hl di vino rosso e 5,000 Hl di vino bianco. Ma la terribile nemica della vite la fillossera si è presentata anche costì ; per la prima volta fu osservata nel 1892 e dalla parte settentrionale dell'isola da Puntaloni, Novaglia continuamente si estende verso meriggio. Il popolo non se ne difende troppo e la vite americana è colà ancor oggi una rarità.

Una vigna consimile offre un quadro originale; d'una palificazione non havvi neppur ombra. La vite bassa striscia sulla terra ed in primavera vi tagliano dinanzi delle fossette, dei solchi che proteggono i germi dai venti freddi

In Luglio i rami coi frutti vengono posati su bastoncini fatti a forma di forchetta, ma ciò non impedisce che i grappoli d'uva non giaciano sul suolo da cui acquistano poi quell' ingrato sapore terreo.

Ciò ed il modo primitivo col quale coltivano le vigne, fa sì che i loro vini non siano graditi e perciò non possano venir esportati. Entriamo in un' osteria; l'ostessa per riempire non adopera la spina, ma in una botte di 8—10 hl. pratica uno spinello, che poi lo tappa con degli stracci. Immaginarsi se succedendo ciò soltanto alcune volte al giorno quale sarà il sapore che il vino acquisterà dopo 4—5 giorni.

Le piantagioni d'olio sono poche e queste nella parte settentrionale dell'isola, a Puntaloni ed a Collane.

Una ragguardevole quantità di legna da ardere si riceve dalle vicinanze di Puntaloni. I boschi occupano in tutto una superficie di 1934 ettari. Quelli di Puntaloni di proprietà della città, di Arbe, però il diritto del taglio è stato conservato alla popolazione.

L'allevamento del bestiame viene pure fatto in modo patriarcale; 8 anni fa si potea vedere nelle stamberghe stipate nelle strette viuzze abitare insieme e uomini e animali. Allorquando vi scoppiò l'epidemia, il bestiame fu relegato fuori di città ed oggidì le stalle sono fuor di città ad un tiro di sasso.

Il terreno pei pascoli ammonta a 24070 ettari, quello dei prati a 110 ettari; all'incirca vi sono 30,000 pecore, 1200 armente, 150 cavalli, 900 asini, questi in generale sono in uno stato miserando, di cui è cagione sicuramente la poca cura colla quale vengono allevati ed il magro nutrimento. Di giorno e di notte, d'estate e d'inverno le pecore sono sempre all'aperto, senza cura nè sorveglianza e liberamente scorrazzano in recinti appositamente chiusi, vengono radunate solamente per mungerle e per tosarle. Il formaggio di Pago è molto ricercato e lo pagano a 1—1'20 corone il kg. La produzione annua è stimata a circa 1000 q.

Anche la pesca vien fatta in modo primitivo, benchè la costa sia di 110 miglia provvista a molti bacini, ricchi di pesci e di crostacei, contuttociò havvi solo 14 barche pescherecie con un equipaggio di 70 uomini pescatori, i quali provvedono in abbondanza pel

consumo della popolazione, ma neppur si sognano che potrebbero pescare anche pell' esportazione.

Nel 1896 Giovanni Coschina intelligente cittadino di Pago si mosse per sviluppare la pesca, dimostrò che la vicinanza di Fiume, Trieste, Zara, Abbazia, Lussino, Crkvenizze assicurano il consumo del prodotto della pesca e con ciò il guadagno; dimostrò che a Pago non esiste la piscicoltura, che si potrebbe crearla facilmente con guadagno, dimostrò che in circa 80 km. della costa non viene pescato, nei quali la coltura dei pesci d'acqua dolce e quella delle ostriche si potrebbe farla ricavandone enormi vantaggi. Purtroppo, egli parlò al vento, non venne ascoltato e la pesca rimase nello stato di prima. Le qualità di pesce che giornalmente vengono in piazza sono: sardella, sgombro, dentale, orada, branzino, cievolò, sepia. La presa annua è di circa 900 Ql. Molto danno fa la pesca clandestina colla dinamite spece nei luoghi della frega e così non solamente i pesci vivi, ma anche le loro uova vengono sterminate.

Il lavoro nelle saline è una vecchia occupazione degli isolani, alcuni dicono che quest' industria fioriva già ai tempi dei Romani, altri dicono poi che questa fu introdotta a Pago, Dinjiska, Povgljana ed in Vlasic dal vescovo di Zara Donato al tempo di Carlomagno. Nel 1357 cioè da quando la Dalmazia venne sotto il dominio di Luigi il Grande, le saline facevano spietata concorrenza a quelle dei Veneziani.

Perciò i veneziani, riacquistata la Dalmazia nel 1423, distrussero le saline che furono poi ricostruite sotto il provveditore Leone Moro nel secolo XVIII.

Sotto i francesi tra il 1806—1813 queste saline prosperavano e fiorivano rigogliosamente, nel 1807 si diede l'incarico di ricostruirle a Leopoldo Dorchich il quale riescì a formare tra i diversi proprietari delle singole particelle un consorzio il quale si rinnovò nel 1847. Nelle saline di Dinjiska i lavori furono sospesi nel 1830., in quelle di Vlasic e di Povljana molto prima, ora non vi si trova neppur traccia di queste due ultime che un tempo erano floride. Nelle saline di Pago si lavora 3 mesi all'anno e precisamente nel Luglio, nell' Agosto e nel Settembre. La produzione annua in media ammonta a 50,000 q. (nel 1898 era di 83,000 q.). Il governo paga il prodotto $1\frac{1}{2}$ cornoa per Quintale.

Industria piccola è esercitata dai sequenti artigiani: 4 macellai, 4 falegnami, 3 fabbri, 4 muratori, 5 calzolai rispettivamente *opancari*, 3 parrucchieri. Oltre a questi vi è una farmaccia, 1 al-

bergo, ove si può anche dormire, alcune bettole, un caffè, alcuni negozi in manifatture, 2 circoli di lettura, 1 società di beneficenza, 1 società delle saline, 1 società di pescatori, una società di industriali per l'allevamento delle pecore. La popolazione si procura il vestiario e l'occorrente pei bisogni domestici per mezzo dell'industria casalina. Il centro di codesta poca industria è naturalmente la capitale dell'isola

Il *Commercio* di Pago colla Dalmazia e con Fiume è abbastanza vivo. Con Zara e Valcassione havvi comunicazione giornaliera; con Fiume diverse volte per settimana. Le comunicazioni marittime vengono mantenute dal Lloyd austriaco, della società Ungaro-Croata, della società Negri di Sebenico, della società Topic di Lissa ed infine dalla società zaratina. I vapori dell'Ungaro-Croata toccano Pago nella linea Fiume-Obrovazzo; per la comunicazione di cabotaggio si ha 12 barche che per la più non si muovono dal porto; poi 52 baragozzi, i quali di solito servono al trasporto del sale.

Articoli d'esportazione sono: vino, acquavite, lana gregia, formaggio, pesce fresco e salato, selvaggina ed uova. Articoli d'importazione sono: cereali, farina, olio, caffè, zucchero, birra, bestiame da macello e majali. Riguardo al commercio esterno meritano menzione le fiere di Pago ai 15 Agosto e quella di Novaglia ai 13 Giugno.

Le strade dell'isola non sono delle migliori, da Pago 3 vanno al settentrione e cioè a Collane, a Novaglia ed a Puntaloni; una va verso mezzodi e conduce a Vlastic. Queste sono contemporaneamente strade postali. Uffici di posta e telegrafo sonvi soltanto a Pago ed a Novaglia; oltre a questi in ogni villaggio vi è la cosiddetta posta di campo che s'occupa della raccolta e della distribuzione delle lettere. L'isola è congiunta con kables, a nord coll'isola d'Arbe ed a Sud con Nona.

In riguardo ecclesiastico l'isola sottostà all'autorità dell'arcivescovo di Zara; parròchia c'è a Pago, a Novaglia, ed a Puntaloni; poi a Barbato, Collane, Dinjiska, Vlastic ed a Povljana si trova un curato. Nella città di Pago Papa Martino I. fondò il capitolo nel secolo XV; il parroco è abate mitrato e viene aiutato nei suoi servizi divini da 4 canonici e da 4 capellani. La vita ecclesiastica tempo addietra dovea esser molto sviluppata, cosa che si può dedurre dalle molte rovine di chiese. Oggi giorno nell'isola vi sono soli 2 conventi e precisamente quello delle monache benedettine e quello dei francescani, in quest'ultimo vivacchiano 1 frate che fa la messa, ed un chierico.

L'educazione del popolo. Questa è molto trascurata, vi sono 3 classi elementari con altrettanti maestri per i ragazzi, 3 classi elementari con solo 2 maestre per fanciulle. L'istruzione per gli adulti si è soltanto nella capitale, negli altri luoghi a quanto pare non si prende neppur la briga di conoscere le lettere dell'alfabeto.

L'igiene lascia pure molto a desiderare; le abitazioni sono tanto primitive da costituire oggetto di critica severa sì dal punto di vista igienico, quanto da quello morale. Si racconta per esempio che un vedovo, il quale aveva un figlio di 20 anni si sposò con una vedova, la quale da parte sua aveva una figlia di 19 anni e non possedendo i sposi più di 2 letti, misero a dormire i due giovani insieme; che il frutto di questa unione non mancò di venire alla luce, lo si può immaginare.

Nelle vicinanze delle saline e di Velo Bato signoreggia la febbre terzana, perciò si raccomanda specialmente al forastiero di non uscire di casa prima del sorgere del sole e mai dopo il tramonto. Nella città di Pago la mortalità è del 3%₀; la natività invece n'è quasi il doppio. Dal lato sanitario meritano pure menzione i fanghi di Locugna in vicinanze di Pago, ove a quanto si asserisce, molti trovano lenimento ai mali reumatici.

Le località sono le seguenti.

La città di *Pago* capitale dell'isola con 4500 abitanti. In vano vi si cerca cose che ricordino i tempi dei romani o quelli della signoria di Venezia; Arbe in confronto a Pago è in questo riguardo un museo.

Sulla costa quasi ad angolo retto è fondata la cittadella in forma d'anfiteatro e le viuzze parallele tutte conducono verso la collina che forma per così dire la schiena del luogo. Le case sono fabbricate con sassi di calcare del Carso, tagliati in forme quadrangolari; queste case per lo più sono a piani e sono stipate una adosso all'altra ma l'interno ne è molto primitivo.

Ogni seconda terza casa possiede dell'acqua, la quale però ha un sapore di sale sì forte che il forastiere non riesce a beberla.

Ricordi storici ci sono ben pochi e precisamente sulla scuola maschile (il cosiddetto palazzo del conte) e sur un muro delle carceri. Nel primo, vicino al solito leone veneziano vi è la seguente iscrizione.

PRETORE THOMA GEORGIO CIVITAS

Hec equo jure functa est. — Atriumque hoc felicia posterius incrementa suscipit MCCCCLXVII. Maii die XXV.

L'iscrizione che vi è sulla facciata delle carceri si ricorda la circumfortificazione dell'antica città:

Faustis faventibus Fatis Thomas Georgio Pretor hic murorum civitatis fundamenta jecit et signa memores annos superatura posuit MCCCCLXIII. Januarii die XXV.

Sulla piazza dinanzi alla grande chiesa si trova una piccola colonna, che in tutti i suoi 4 lati porta delle iscrizioni, di cui la più importante è quella che riguarda la visita del Re.

Memoranda Dies XIII. Aprilis MDCCCLXV. qua Augustissimus Imperator Franciscus Josephus I. Pagum Lustrare Dignatus est. Civium in Cordibus sculpta Albo signatur lapillo.

Le altre 3 iscrizioni non sono di grande importanza:

a) Perenne monumento di cittadina cristiana concordia di amore alla dalmata terra;

b) Anno domini 1863 die XV. Augusti regnante imperatore Francisco Josepho I. cives pagenses p. p.

c) Na vognu radostnu Uspomenu prve pučke obcine sa nacelnikom. J. Palcic E. M.

Nella cittadella troviamo 3 chiese, tra le quali la più grande e la meglio frequentata è il duomo, nel cui frontale tra quattro figure di santi pompeggia il leone veneziano colla bibbia aperta. Ai due fianchi vi sono 2 iscrizioni: l'una del 1640, l'altra del 1649. La chiesa è larga, abbastanza netta, ma i muri sono vuoti, neppur ombra dell'usanza che esiste nelle altre isole di attaccare quadri anti chisui muri.

La navata principale è divisa dalle 2 secondarie con arcate poggianti su colonne corintiche.

Essendo stato lì giusto nella settimana *Santa* mi potei convincere che solamente i vecchi ed anche questi non troppo logorano la soglia della chiesa.

La capella di St. Giorgio è una piccola e vuota chiesuola che possiede un unico quadro ed anche quello di non molto valore rappresentante l'assunzione della beata Vergine. Unita colla scuola femminile vi è la chiesa delle monache che v'impressiona e commuove colla sua splendida pulitezza.

Cittadini della cittadella, dei quali i posterì conservano memoria sono diversi, così tra i tanti vi è Discovich Pietro che visse nel secolo XV., divenne vescovo di Faenza, più tardi arcivescovo di Spalato; morì nel 1426. — Bartolomeo Cassio del secolo XVI., andò tra i turchi quale missionario nel 1595, ritornatone fu nominato superiore dei gesuiti in Ragusa, infine fu nominato peni-

tenziario in Loretto, morì nel 1650. Si distinse specialmente coi suoi lavori letterari religiosi, tradusse in croato le epistole, l'evangelo, le rituali romane di Tomaso Kempis e scrisse una grammatica illyrica. Nel secolo XVII. Giovanni Semitacolo diffuse la città contro i turchi, Giovanni Marsic scrisse nella lingua popolare versi e satire.

Il villaggio *Collane* ha 250 abitanti. Qui furono fatte le ricerche per trovare del carbon fossile, ma trovarono solamente lignite; ogni imprenditore l'uno più impazientemente dell'altro voleva appiappare al prossimo il permesso erariale per le ricerche, ma uno dopo l'altro vi fallirono (Dorkich, Rotschild, Polai, Goldstein). L'orifizio delle cava, coperto di legnami ancor'oggi è là a far brutta figura. Il giorno di Venerdì santo col mio compagno di viaggio Stefano Coschina andammo a visitare la specialità del paesello Simeone Sugar poeta popolare analfabeta il quale detta i suoi versi, seppur una volta troverà uno scribacchiano che anco verso pagamento avrà voglia di srivergleli. Sa a memoria i suoi componimenti. Consumato il gustoso pranzo di pesce, il poeta ci divertì col commento dei suoi versi.

I suoi componimenti in generale sono lunghi, di natura narrativa. Eccone il titolo di alcuni: „Il fidanzamento della principessa Elena del Montenegro con Vittorio principe ereditario d'Italia“ pel quale ricevette una lettera di lode dalla corte principesca di Crnagora. — „L'affondamento del battello Radetzky.“ — Il giubileo di 200 anni di Andrea Kačić. — La morte di Vittorio Emanuele e di Pio IX. — La battaglia di Solferino. — Il viaggio di Francesco Guiseppe in Dalmazia nel 1875. — Leone XIII. — Il concilio del vaticano sotto Pio IX. — La caduta di Napoleone III. — Canti popolari. — Brindisi. — Il mio sogno. — Il matrimonio del mio figlio unico. — La morte di Nicolò Tommaseo. — Il modesto poeta popolare che ognor sogna il modo e la maniera di pubblicare i suoi versi per poter ciò assicurare il benessere della sua famiglia, ci trattava con eccellente vino, ed alla fine sturò una bottiglia di vino, del quale neppur lui conosceva la qualità.

Secondo il suo dire, un possidente di Collane viaggiando in un battello vide delle viti legate in un fascio che di certo venivano trasportate per qualche piantagione; egli s'impadronì di alcune e venuto a casa le piantò ed ora producono annualmente 5—6 bottiglie di vino. Terminata questa biografia, noi pure eravamo al fondo della bottiglia che conteneva un vero nettare e ricordava l'aroma del „sangue di toro“ di Eger.

Vlasic, Dinjiska e Pogliana sono villaggi inconcludenti, con stamberghe sparse di quà e di là nella parte meridionale dell'isola. In vicinanze di *Vlasic* vi sono due sorgenti: *Mirosich* e *Tartana*; l'acqua di quest'ultima è fortemente diuretica.

Goriza un gruppo di case inconcludente con 50 abitanti nella depressione che congiunge Val *Dinjiska* con le saline di *Pago*.

Un panorama pittoresco offre nella vallata di *Pago* il triplice *Barbato* che è formato da alcuni dispersi gruppi di case.

Novaglia (nuova e vecchia) nella parte settentrionale dell'isola, erano luoghi d' accampamento dei romani, il cui ricordo è mantenuto da una stretta strada sotterranea visibile tutt' oggi.

Puntaloni il villaggio il più al settentrione, nella penisola di *Loni*.

Gli scogli appartenenti all'isola sono:

Maon ad occidente dell'isola, fu regalato da Re *Pietro Kresimir* a *S. Grisogono* di *Zara* quale romitaggio; e di fatti sin alcuni anni vi sono esso era ancora possesso del vescovo di *Zara*.

Alla bocca meridionale del canale di *Maon* vi è *Brusnjak*, in quella settentrionale *Misnjak* ed in mezzo *Tadiuka*.

Nella parte meridionale dell'isola nel golfo di *Ljubaé* troviamo gli scogli *Paolo* e *Cikovać*; nella *Pogliana* vecchia invece il *Misiak*.

Nel canale della *Morlacca* vi sono 4 mucchi di pietre dal nome di *Sestacovi*, nella parte settentrionale del canale di *Pago* vi è *Karavaniza*.

Gli scogli *Dolfin* e *Lagagne*, scogli d'una data dimensione, come pure la secca esistente tra questi, appartengono alla penisola di *Loni*.

Gli scogli in generale sono sporgenze di ammassi di pietra calcarea sopra la superficie del mare, non danno nessun utile, eccettuati forse quelli di *Maon*, *Dolfin* e *Laganje* che possono in certa qual maniera servire per l'allevamento di pecore.

Lodovico Czink.

Histoire de la découverte de la Nouvelle-Zemble.

L'histoire de la découverte de la Nouvelle-Zemble se rattache à celle des expéditions, qui ont cherché le „passage du nord est.“

La découverte de l'Amérique par Colomb et la prise de possession des Indes par Gama et ses successeurs ont rendu les Espagnols et les Portugais nonseulement maîtres des Indes occidentales et orientales, mais aussi des voies maritimes qui y conduisaient. D'ou nécessité absolue pour les Anglais et Hollandais de chercher par le nord un autre passage pour arriver en Chatai.

Depuis longtemps déjà des chasseurs russes frequentaient la Nouvelle-Zemble, mais pour le monde scientifique elle ne fut en réalité découverte qu'en 1553 et 1556 par Willoughby et Burrough. Le premier na fait que constater la présence d'une terre, tandis que Burrough en doubla le cap sud, qu'il parcourut. Après d'autres voyageurs insignifiants, comme Pet et Jackman, les Hollandais ont marché sur la trace des Anglais. Leur explorateur principale fut Barent. Envoyé en 1593—94 à la recherche d'une voie commerciale, praticable, et ne pouvant la trouver, il visita toute la côte occidentale de la Nouvelle-Zemble et en decouvrit le cap nord. En 1595 et 1596 il y fit deux nouveaux voyages. Au coure de son troisième voyage il visita les côtes septentrionales et y passa l'hiver. Il venait de reprendre le chemain de retour, quand la mort le surprit et ce fut Heemskerck, qui rappatria ses compagnons et decouvrit le détroit de Matotchkin, qu'il prit pour une baie. Outre ceux-ci peu d'Anglais et de Hollandais ont visité la Nouvelle Zemble, ce sont Hudson, van Hoorn (1612), Bosman (1625), Vlaming (1664-et 1688), Snobbeger (1675), et enfin Wood et Flaves (1676).

Il s'écoula ensuite une période d'une cinquantaine d'année, pendant la quelle on ne pourrait rien citer de spécial. En 1734 recommence l'ére des expéditions, cette foi avec les Russes: Murawjeff et Pawlov (1734—35), Malygin, Skuratov, Sukotin et enfin Loshkin (1760), qui le premier, en faisant le tour de la Nouvelle-Zemble, constata, que c'est une ile. En 1768 Rosmuislov franchis-

sant le détroit de Matotchkin, découvre que la Nouvelle-Zemble se compose au moins de deux îles. Ludlov fait connaître le sud de la Nouvelle-Zemble au point de vue géologique. Après l'infructueuse expédition de Lasarew (1819), le capitain Lütke fit quatre voyages (1821—24) en Nouvelle-Zemble et déterminat le plus exactement sa position géographique. Il releva les côtes occidentales et méridionales et Pachtussov les côtes orientales.

Le premier, qui visita l'île au point de vue scientifique ce fut Baer, qui accompagné de Lehmann et Zivolka se rendit du détroit de Matotchkin à celui de Kostin et posa les premières bases de la climatologie et de la physiographie de l'île. En 1838 Zivolka fut une seconde fois envoyé à la Nouvelle-Zemble, mais son expédition fut infructueuse. Il y trouva la mort avec trois de ses compagnons.

En 1869 les Norvégiens continuent la série des expéditions. C'étaient surtout des baleiniers. Le norvégien Carlsen et l'anglais Palliser visitèrent les côtes occidentales et septentrionales de l'île vers la même époque. En 1870 les capitaines Ulve, Torkildsen, Mack, Quale, Nedrevaag et E. H. Johannesen suivirent leurs traces. Ce dernier pendant trois saisons consécutives fit le tour de l'île et s'y livra à des travaux hydrographiques, zoologiques et météorologiques. Son relevé exact de la partie septentrionale de la Nouvelle-Zemble peut être considéré comme le travail géographique le plus considérable dans ces contrées depuis trois siècles. En 1871 les baleiniers Simonsen, Mack, Isaksen, Tobiesen, S. Johannesen, Dörma, H. Ch. Johannesen et Carlsen firent de nouveaux travaux hydrographiques et météorologiques autour de l'île, durant les quels Carlsen découvrit le lieu d'hivernage de Barent. La même année le naturaliste Rosenthal et le géographe Heuglin entrèrent par le détroit de Matotchkin dans la mer de Kara.

En 1872 l'expédition austro-hongroise sur le „Tegetthoff“, conduite par Payer et Weyprecht longea les côtes occidentales et septentrionales de l'île. Le comte Wilczek après avoir établi un dépôt de vivres et de munitions pour le „Tegetthoff“, se livra dans l'île à des travaux purement géologiques. Le baleinier Tobiesen (1872) fit de nouvelles études météorologiques et en 1876 Carlsen pour la seconde fois revint visiter le lieu d'hivernage de Barent.

La même année l'état russe fit établir par Tjagin une station météorologique dans la baie de Möller, où il rencontra le norvégien Bjerkan. En 1879 l'anglais Markham visita le Matotchkin et les

côtes occidentales. — Le docteur de la station russe, Grinevezki, est le premier, qui ait traversé l'île du Gänsekap à la mer de Kara, en faisant des études orographiques. Les voyages des Nossilof (1887—88, 1888—89, 1890—91), qui hiverna trois fois dans l'île, furent très fructueux au point de vue géologique et zoologique. En 1895 le géologue Tchernitchev, l'astronome Kondratjev, le botaniste suédois Ekstam et le hongrois Br. Theodor Bornemissza visiterent le Matotchkin et ses environs, Gänseland et la côte comprise entre eux. En 1887 et 1896 le lieutenant Wilkizki fixa très exactement la position géographique de la station russe. La même année (1896) Bustejew reléva la configuration de la baie de Delfin. Enfin l'été dernier les Anglais Pearson et Fielden ont visité le Matotchkin et les îles Pachtussov.

Ainsi Anglais, Hollandais, Russes, Allemands, Norvégiens, Autrichiens, Suédois et Hongrois ont découvert et reconnu cette île; — nous pouvons espérer, que l'intérêt porté par toutes les nations européennes pour les régions polaires, nous rapprochera de la Nouvelle Zemble.

Comte Paul Teleki.

Die Erstarkung unserer Nation im Alföld.

Es ist wirklich ein Gotteswunder, sagt Stefan Széchenyi, dass die magyarische Nation, die so lange gegen slavische, deutsche und türkische Elemente ankämpfte, sich dennoch aufrecht erhalten konnte und unmöglich, dass ein Mensch, der das Herz auf dem rechten Flecke hat, einer solchen Nation keine Sympathie entgegenbringen würde.

Es ist mir nicht erlaubt, die Macht des nationalen Genius, der die magyarische Lebensfähigkeit immerdar vom Neuen stählt, gering zu schätzen — doch ist es andererseits ein erwiesenes Fact, dass besonders dem Grossen Tiefland, diesem tausendjährigen Schlachtfeld zwischen West und Ost, eine ganz wunderbare Kraft innewohnt. Wie oft wurde es entvölkert, um sich jedoch aus den Überresten der zurückgebliebenen und den hierher vertriebenen Bruchstücken der Neuankömmlinge in neuer Mischung vom Neuen

zu bevölkern, und die Bewohner zu kernigen Magyaren zu gestalten. Ein Blick in die Vergangenheit wird uns rechtfertigen.

Die Tatarenverwüstung überstand das Alföld in einem Zeitraum von weniger als drei Jahrhunderten, obwohl damals als König Béla IV. nach dem Auszug der Feinde ins Land zurückkam, auf den vaterländischen Ebenen „weit und breit auf 15 Tage kein lebendes Wesen angetroffen wurde“.

Jedoch schon im Anfange des XVI. Jahrhunderts begann die Bevölkerungsabnahme und zwar 1514 mit dem Bauernaufbruch, der 70.000 Menschen das Leben kostete. Nach 12 Jahren kam die Schlacht bei Mohács und als die Türken am 12. Oktober 1526 das Land verliessen, schmälerten sie die Bewohnerschaft eines starken Drittels des Mittellandes zwischen Donau und Theiss um ganze 600.000 Seelen. Veranchich schreibt um die Mitte des XVI. Jahrhunderts, dass früher, als das Land noch unversehrt dastand, in einem einzigen Dorfe so viele Leute lebten, als jetzt in dreissig.

Besonders die Bácska wurde durch die türkische Herrschaft arg betroffen. Mit dem Falle von Pétervárad (Peterwardein) verschwanden die rund herum erbauten Ortschaften wie Vásáros-Várad, Kő-Szent-Márton, Baksafalva, Zajol, Bivalyos, Csenej, Mortályos, Rév, Keménd als magyarische Ortschaften für immer von der Oberfläche. Die kleine Kumanei zählte noch 1566 vierzehn Ortschaften mit 200 Pforten. 1647 besass sie nur mehr 5 Gemeinden. In 6 Gassen der Stadt Hódmező-Vásárhely standen 1570 noch 287 Wohnhäuser, schon 1691 wurde die Stadt durch die Bewohner gänzlich verlassen. Kalocsa wurde 1602 durch freie Hajduken zerstört.

Im Jahre 1669 klagt eine Urkunde, dass die Türken zwischen 1625—1627 volle 102 Ortschaften in Brand steckten und an Vieh 152.000 Stück wegtrieben. Zwischen 1628—1642 zerstörten sie 326 Dörfer, mordeten 1194 Menschen und trieben 15.854 Stück Klauenvieh weg. Die Bevölkerung schmolz derart, dass dort wo auch 1½ Millionen Menschen ihr Fortkommen finden, nach Vertreibung der Türken kaum 25.000 herumlungerten. In der Umgebung Kecskeméts wieder giengen die meisten der Kleingemeinden nach der Rückeroberung Ofens (1686) in den Kämpfen der Kurutzen gegen die Labantzen auseinander.

Die Subscription von 1690 fand im Kecskeméter Bezirke des Comitates Pest 13 bewohnte Ortschaften, im Bezirke Solt 27, obwohl man auch solche Ortschaften als bewohnt annahm, in denen

sich bloß eine einzige Familie vorfand. Der Inspector des deutschen Ritterordens schreibt in einem vom 1. August 1711 datierten Berichte, dass damals in der Grossen Kumanei bloss in Karczag-Ujszállás einige Menschen wohnten. Mező-Berény wurde zu Anfang des XVIII. Jahrhunderts durch die Raitzen verwüstet.

Die Restauration konnte nur langsam und unter grossen Schwierigkeiten ins Werk gesetzt werden. Dabei brachte sie viele fremde Volkselemente nach den ausgeraubten Gefilden des Alföldes, deren Aufsaugung auch jetzt andauert, der Vollendung aber noch ferne steht.

Die Neucolonisation inaugurierten die Serben. Die zur römischen Kirche gehörenden Südslaven (Bunjevci und Sokci) kamen um 1683 herein und bilden auch heute noch $\frac{1}{8}$ der Bevölkerung der Bácska.

Im Jahre 1690 wanderten ungefähr 80.000 der griechisch-orientalischen Kirche angehörige Serben ein, welche die Gemeindepnamen der dort zerstreut wohnenden Magyaren slavisierten. So in der ganzen südlichen Gegend z. B. aus Apáti = Apatin, Baksa-falva = Baksics, Dombó = Dubovác, Haraszi = Hraszti, Jánosi = Jan-kovácz, Keve = Kubin, Pancsaly = Pancsova, Rév = Rivicza, Zajol = Szajlovo. An der Stelle des heutigen Bogojeva stand im XIV. Jahrhunderte noch Boldogasszony-Telke. 1691 wurde es von Serben besiedelt und Bogowo benannt, woraus die heutige Benennung der Gemeinde entstand. Wegen der grossen Überschwemmungen von 1770 und 1771 von diesen verlassen, siedelten sich dort Magyaren aus Karavukovár an, der Gemeinde jedoch die serbische Benennung belassend.

Die Neubauer der Stadt Csongrád waren Fischer aus Szeged, die 1690 dort eine Kirche zu bauen angingen. Die zerstorbenen Bewohner von Hódmező-Vásárhely kehrten einzeln gegen 1700 zurück und besaßen 1717 schon 600 Wohnhäuser. Zu der Zeit regenerierte sich auch Mindszent, das bevölkertste Dorf Ungarns. Die Sage erzählt von 7 Fischern, als den Gründern der Ortschaft. Die Matrikel der Gemeinde beginnen mit 1702. Im Jahre 1745 besaß der Ort 1,667 Seelen, 1835 schon 5,536, 1890 aber 12.039 urkernige magyarische Bewohner.

Die Gründung von Császártöltés verlegt die Tradition zwischen 1703—1705. Die Vorfahren der Bewohner liess Kaiser-König Leopold aus Mecklenburg bringen. Heute sprechen sie mehr wenig deutsch. In Kalocsa fand im Jahre 1710 Graf Emerich Csáky, bei

der Installation in seinen erzbischöflichen Stuhl anstatt der Häuser 100 elende Hütten und 1713 im ganzen erzbischöflichen Sprengel 13 Pfarreien.

Mező-Berény wurde 1716 durch Slova:en besetzt, denen sich 1725 Deutsche beigesellten. Von seinen heutigen 12,470 Seelen betragenden Einwohnern sind 7,365 Magyaren. Die Colonisierung von Kis-Ujszállás begann 1717 und betrug die Bevölkerung 1801 schon 5210 Seelen. Baron Harruckern erhielt zur Zeit Karl III., das ganze Comitat Békés, ein Gebiet von 3300 □ Km, um den Preis von 37,000 fl. Um 1720 herum gründete er dort 39 Gemeinden. Er war auch der Gründer der Stadt Orosháza.

Auf Tagereisen unbewohnte Flecke wurden mit fremden Colonisten besiedelt. So wurden Szent-András, Békés, Csaba, Endrőd, Tót-Komlós mit mährischen und slovakischen Bewohnern bevölkert.

Kis-Kőrös wurde durch die Grundherren Johann und Stefan Vattay aus den Comitaten Nógrád, Hont, Nyitra, Turócz und Liptó, ferner mit lutherischen Slovaken aus dem Oberen Pester Comitat besiedelt. Akasztó organisierte sich 1719, nach Klein-Harta liess Paul Ráday in den Jahren 1720—1724 gleichfalls dem Augsburger Bekenntnisse anhängende Schweizer bringen, die er kaum $\frac{1}{4}$ Stunde von der Donau entfernt zwischen Solt und Pataj ansässig machte. Unter diesen Colonisten befanden sich 1743 blos 246 Landwirte, jedoch schon 1779 an 473 Hausnummern. In Vadkert wurde die kath. Taufmatrikel 1721 angelegt. Keczel wurde durch Graf Gabriel Petachich de Zajezd begründet. Bewohner lieferte die Gemeinde Miske, welche wiederum der Vorfahre des Grafen auf dem erzbischöflichen Stuhle von Kalocsa, Graf Csáky im Jahre 1726 fundierte. Nach mündlicher Überlieferung waren es ursprünglich gleichfalls Slovaken, die bis auf die Namen magyarisiert sind.

Claudius Mercy siedelte im Jahre 1723 2580 vom Oberen Rhein gebrachte Familien in den Comitaten Torontál und Temes an. Bis 1759 erhielten dort 900 Familien, im Jahre 1736 wiederum 3000 Hausangehörige Gründe zugewiesen. Bis 1771 betrug die Anzahl der als Colonisten hereingezogenen Fremden nahezu 170.000 Köpfe. Unter der Herrschaft Josef II. wanderten sodann noch 2988 Familien ein.

Szeged war Anfangs des XVIII. Jahrhunderts noch eine durch fremde Nationen bewohnte Stadt und wurde 1726 als deutsch-serbische Gemeinde angesehen, da sich unter den Regierungszeiten

Karl III. und Josef II. unter den dort aufgefundenen Serben und Bunyevatzten viele Deutsche ansässig machten. Derartige uralte Familiennamen sind trotz der Magyarisierung der Namen bis heute in grosser Anzahl erhalten, obgleich die Träger derselben Sprache und Gefühl heute stockmagyarisch sind. Das serbische, deutsche und magyarische Blutgemenge ist eines der glücklichsten, lebenskräftiger als jede der drei Rassen an und für sich.

Die Magyarisierung der fremdsprachigen Bevölkerung der Comitate Torontál und Temes ist das Verdienst der Stadt Szeged. Belegbar haben mehr als 60,000 magyarische Colonisten von hier aus Gemeinden bevölkert und von den magyarisch sprechenden Bewohnern dieser zwei Comitate sind 49% magyarisierende Magyaren aus Szeged.

Eine echte Nationalerstarkung war auch die Neubelebung des jazygisch-cumanischen Districtes.

Das in der Türkenzeit auseinandergelaufene Volk von Jászapáthi colonisierte sich 1687 vom Neuen aus den Comitaten Nógrád und Gömör, ja 1719 konnte schon die Stadt selber einen Colonistenschwarm an die wüste Stätte von Kun-Szt.-Márton entsenden. Kocserspuszta wurde als Aussengut durch die Bevölkerung von Jászapáti erst 1863 besiedelt und heute ist es eine schöne Gemeinde von über 3000 Seelen.

In der Kleinen Kumanei fand die Supscription von 1690 blos 4 bewohnte Ortschaften, 50 Jahre hernach war aber der Aufschwung bewunderungswürdig. Das lebenskräftige palowzisch-magyarische Völkermaterialie lieferte der Fuss der Mátragebirges, das nun auf den lange brach gelegenen Puszten seine vorzügliche Volkskraft entfaltend, an Besitz und Seelenzahl stetig zunimmt.

Die Taufmatrikel von Dorozsma beginnt 1725. Majsza wurde 1741 auf der Ülész-Puszta errichtet, erstreckte sich jedoch schon nach 4 Jahren auch auf die Puszta Majosháza, neben den Szék-See, wo sie auch heute noch steht. An der heutigen Stelle von Kecskemét pflügten die Kecskeméter Landwirte bis 1743. Die im XIII. Jahrhunderte dort bestandene Gemeinde wurde durch Jazygier aus Jászfényszarú erneuert. Diese 1.138 Seelen vermehrten sich sodann bis 1890 auf 30.444. An fremdnamigen Bewohnern ist auch dort kein Mangel, doch bekennen und fühlen sie sich bis auf den letzten Mann als angestammte Kumanen.

In der Bácska siedelten sich zwischen 1763—1787 Lothringer,

Österreicher, Schweizer, Deutsch-Böhmen besonders jedoch Schwaben an, die heute in einer Anzahl von 180.000 Seelen mit Serben und Magyaren vermenget wohnen. An der Stelle des alten Kólöd gründeten sie die Ortschaft Kolluth. Ihre Bulkesz genannte Ansiedlung feierte 1885 das hundertjährige Jubiläum ihres Bestandes. Zwischen Szivacz und Kernyája entstand 1833 Gyulafalva.

Nach Nyiregyháza brachte Graf Franz Károlyi 1754 aus den benachbarten Comitaten slovakische Colonisten, die Urväter der heute zum grössten Theile magyarischen Hauswirte. Kis-Pereg, im Com. Arad, erhielt seine Bewohner im Jahre 1778 aus Egyek, Com. Szabolcs. Szajol, in der Nähe von Szolnok war im XIV. Jahrhunderte eine volkreiche Gemeinde, die noch im Jahre 1639 vorkam, jedoch erst seit 1886 wiederum einen Geistlichen anstellte. Im Com. Torontál ist die Bevölkerung von Debeljáca aus Veszprém dahin gezogen.

Maria Theresia berief im Jahre 1770 lothringische Colonisten, denen sie zwischen Temesvár und Nagy-Kikinda Colonisationsstätten anwies. Wo heute in Torontál Szt.-Hubert steht, gaben 2,242 Joch längst verlassenes Brachland 75 französischen Familien eine neue Heimat. Ein Kilometer davon stand vor der Türkenzeit das Dorf Nagy-Orosz, von dem einzig der verwüstete Kirchthurm gegen Himmel ragte; um diesen setzten sich weitere 62 französische Familien fest, die ihr neues Heim Seultour benannten und auf dem Gemeindepetschaft das Bild des einsamen Thurmes bewahrten. Diese Colonisten erhielten 1000 Joch Gründe. Ein Kilometer weiter nach Nord-West gründeten gleichfalls 62 französische Familien die Gemeinde Charleville. Heute sind sie alle Magyaren.

3 Stunden zu Wagen von dieser französischen Insel liegt Nagy-Ósz (Trübswetter); dasselbe entstand 1770 als schwäbisches Dorf und siedelte Maria-Theresia, nachdem sich die Lebensfähigkeit von Szent-Hubert, Seultour und Charleville erwiesen hatte, auch dort Franzosen an. Dieselben wurden erst vom deutschen Elemente aufgesogen, heute sind auch diese schon zum grössten Theile Magyaren.

In das Oberland des Pester Comitates wurden die Bewohner von Sziget-Szent-Márton aus Frankonien und der Umgebung des Bodensees versprengt. Sziget-Ujfalu wurde durch Deutsch-Österreicher besiedelt. In Csepel hatte sich im XVIII. Jahrhunderte nur am Nordrand der Gemeinde eine Gasse Deutscher ansässig gemacht. Heute ist die ganze Gemeinde zu einer sich auf Unkosten der

Serben magyarisierenden deutschen Gemeinde geworden. Czegléd-Berczel besetzten Deutsche aus Hannover, die später durch Soly-márer vermehrt wurden. In Monor ist noch die äussere deutsche Gasse erhalten, jedoch zeigen nur mehr die Zunamen, dass es ursprünglich keine Magyaren waren. Sükösd war bunyevezsich, heute ist es magyarisch.

Im Jahre 1787 entstand im Comitate Csongrád die Gemeinde Csany, 1830 nahe zu dieser auf der südlichen Fläche des Comitates Pest der Ort Péteri.

Kara-Jenő besiedelten 1854 Jazygen aus Alsó-Szent-György, Lajos-Mizse die Jászberényer. Im Jahre 1860 entstand Jász-Kerek-egyháza und zwar aus den verschiedensten Volkselementen. Heute sind blos die ganz alten Leute keine Magyaren.

Algyő bei Szeged wurde im Jahre 1879 gleichwie diese letztere durch die Überschwemmung zerstört. Die Bevölkerung siedelte Markgraf Alexander Pallavicini auf seiner Puszta an und gab der neuen Gemeinde die Benennung Sándorfalva. Dieselbe ist eine Mustergemeinde geworden, Algyő hat die Bevölkerung derselben aber gleichfalls aufrecht erhalten.

Im Jahre 1883 zogen 3460 Csángó-Magyaren in die Sümpfe der Unteren Donau, die sich in den Dörfer Hertelendyfalva, Sándor-egyháza und Székely-Keve ansetzten.

Die Anzahl der Bánáter Schwaben stieg bis 1876 auf 353.000 an. Dass ihrer auch heute nicht mehr sind, hat darin seinen Grund, dass sich bei Gelegenheit der Volkzählung von 1890 viele Schwaben als Magyaren ausgaben.

Das Mittelland zwischen Donau und Theiss zeigt in den Jahren 1880—1890 ein Wachstum von 286.915 Seelen, in den Jahren 1890—1897 kommen Neue 310.745 dazu, so dass diese Gegend die grösste Lebensfähigkeit im ganzen Lande zeigt.

Die sog. Bauernstädte des magyarischen Tieflandes bilden eine wertvolle Specialität des Landes. Die Bevölkerung derselben ist kein städtisches Element; das Fühlen, die Seele und der Gedankengang der Leute entsprechen ihrer Beschäftigung als Ackerbauer, und nur in ihrer Gesammtheit ergeben sie ein gebildetes Volk, das gebildetste, selbstbewussteste ganz Europas. Aus diesen Städten regeneriert sich die magyarische Nation nach jeder Verwüstung. Diese aus ihren Sitten, ihrer Natur, ihrem Magyarenthume nicht zu amovierende ungeheuere conservative Kraft ist es, welche die fremden Colonisten des Alföld magyarisiert, aus sich

Schwärme ausschickt, erobert und sich ausbreitet. Dabei ist es hartnäckig ja widerstörig, wohlhabend, arbeitslustig, sparsam, voll Lebenslust und Lebenskraft.

Wenn das Volk ein Meer, so sind die grossen Städte des Alföld die unergründlichen, ja bodenlosen Untiefen dieses Meeres. Ihre Aufgabe ist in erster Reihe keine civilisatorische, sondern es sind die Baumschulen und Treibhäuser des Magyarentums. Hat der Sohn des magyarischen Bauern aus dem Alfödde seine Schulen absolviert, so ergreift er versehen mit dem Reifezeugniss, wohl gar mit akademischer Bildung vom Neuen die Pflugschar. Diese bilden das Stammkapital des magyarisch-nationalen Elementes, die immerdar lebendig sprudelnde Quelle das gesunden Magyarentums.

Stephan Hanusz.

Zur Entdeckung der Handschrift von Georg Buchholz sen.

(Das weit und breit erschollene Zipser Schnee-Gebirge.)

Unter den magyarischen Schriftstellern war *David Fröhlich*, der einstige berühmte Mathematiker der Késmárker Schule der *erste*, der über die Karpathen schrieb. Im Jahre 1615 erstieg er die Lomnitzer Spitze und beschrieb auf Pag. 333 und 340 seines „*Medulla geographiae*“ betitelten Werkes die durch ihn gesehenen Détails. Der zweite Schriftsteller über die *Hohe Tátra* war der obenerwähnte *Georg Buchholtz*, der hochgelehrte protestantische Prediger der Gemeinde Nagy-Lomnitz. Unter seinen zahlreichen, litterarisch damals nicht verwerteten Manuscripten ist das im Titel erwähnte über die Karpaten das wichtigste, indem dieses Werk die *erste* allgemeine und erschöpfende Beschreibung der Hohen Tátra giebt. *Buchholtz* erging von sich 1664 an, da er zum erstenmale die Gross-Szalóker Spitze erklohm, noch oft in den Karpaten. Der grösste Geographe des vergangenen Jahrhunderts und unseres Vaterlandes *Mathias Bél* (1684—1749) erwähnt zwar im Vorworte zum seinem „*Prodromus*,“ dass er vieles aus diesem Manuscript geschöpft, seit dem Tode *Bél's* war jedoch diese wertvolle Arbeit in Verlust gerathen, was auch in dem im Jahrgange 1783 des Ungarisches Ma-

gazin auf Seite 4 erwähnt ist. 1803 wurde das vielgesuchte Werk durch Zufall aufgefunden. Damals wurde es nämlich durch *Peter Kubinyi*, den eifrigen Münzensammler, der Landesbibliothek geschenkt, worüber die Freude des damaligen begeisterten Bibliothekars *Müller* eine derart grosse war, dass er nicht widerstehen konnte, seiner Freude auf der ersten Seite des Manuscripts Ausdruck zu verleihen. Das Werk ging an die Museumsbibliothek über; entschwand aber hiedurch wiederum den Augen der literarischen Welt, so dass kein einziger Schriftsteller des laufenden Jahrhunderts von der Existenz des Buchholtz'schen Werkes Kenntniss besass, sogar die Biographen Buchholtz's nicht, wie A. György, J. Szinnyei, S. Weber. Nachdem ich das Buch an's Tageslicht gefördert, entschloss ich mich, dasselbe behufs Vermehrung unserer geographischen Literatur unter die Presse zu geben. Preis eines Exemplars 1 Krone. Den Reinertrag will ich dem für die ersten Tatra-Erforscher geplanten Denkmalfonds, widmen. Pränumerationen bitte an meine Adresse, Budapest, Deák-tér 4, zu richten.

Rudolf Weber.

† Dr. Oskar Baumann.

Ehrenmitglied unserer Gesellschaft, ist am 12. Oktober v. J. in Wien gestorben. Baumann war seit 1896 in Zanzibar Hon.-Consul. Seine gründlichen cartographischen Kenntnisse gewann er im militär-geographischen Institute zu Wien. Im Jahre 1885 drang er mit Oskar Lenz in der Congo-Gegend bis zu den Stanley-Fällen vor, von wo er Krankheit halber zurückkehren musste. Während seiner Heimreise vermass er den Congolauf. 1886 durchforschte er die Insel Fernando Po, die er in seinem 1887 erschienenen, „Fernando Po und die Bube“ betitelten Werke beschrieb. 1888 begleitete er Dr. Hans Meyer zum Kilimandscharo und durchforschte Usambara, bedauerlich ist es aber, dass er während seiner Gefangenschaft bei den Buschiri seine gesammelten Notizen einbüsste. — 1892 reiste er aus Tanga über den Kilimandscharo zum Victoria-See und bewies, dass dem Victoria-See das meiste Wasser aus dem Kagera-Flusse zufliesst und dieser die eigentliche Nilquelle ist. 1893 kehrte er glücklich nach

Pagani zurück. Seine Reisen beschrieb er in folgenden Werken: „In Deutsch-Afrika während des Aufstandes“ (1890), „Usambara und seine Nachbargebiete“ (1891), „Durch Massailand zur Nilquelle“ (1894). Seine letzte Arbeit „Beschreibung des Zanzibar-Archipels“ erschien in der Zeitschrift des Leipziger Vereins für Erdkunde. — In unserer Gesellschaft hielt er in der Vortrags-sitzung vom 14. Dezember 1893 einen hochinteressanten Vortrag über die im Massai-Lande unternommene Reise zu den Quellen des Kagera.

—ha—

Eine neue Tropfsteingrotte im Comitate Trencsén.

Im Begriffe, meine diesjährigen Ferien so werthvoll als möglich zu benützen, unternahm ich grössere Ausflüge in die an Naturschönheiten so reichen Gegenden des Comitates Trencsén. Unterwegs ruhte ich in Felső-Motesicz aus, wo mir im Hause des Kreisnotärs Julius Kenessey nicht nur ein gastlicher Empfang zutheil ward, sondern ich auch einen angenehmen Reisegegnossen fand. Bei Gelegenheit einer unserer kleineren Ausflüge machte uns Eduard Csurják aufmerksam, dass sich zwischen den Gemeinden Felső-Motesicz und Slatine eine bislang noch so gut wie unbekannte Tropfsteinhöhle befindet, indem blos zwei tollkühne Hirtenknaben das Absteigen versuchten, jedoch umsonst.

Wir beschlossen, diese Tropfsteinhöhle um jeden Preis zu besuchen. Csurják besorgte einen Führer, Stricke, eine lange Leiter und einen Rettungsgürtel, und eines schönen Tages begaben wir uns auf den interessanten Ausflug.

Das Bild wäre unvollständig, würde ich nicht unseres Führers Ignaz gedenken, eines typischen langbeinigen Slovaken, im Übrigen der Dorf lump der Gemeinde Motesicz.

Von Felső-Motesicz aus über Wiesen, durch Wälder, sodann auf mit Büschen bewachsenem felsigen Abhange stundenlang ausschreitend, blieb unser verdienstvoller Führer oben am Berge zwischen den Bäumen endlich stehen und erklärte, wir seien am Ziele. Vor uns sahen wir auf dem Erdboden eine kleine

ellipsenförmige Öffnung, jedoch so enge, dass wir unsere Leiter nicht einstellen konnten. Wir mussten uns also entschliessen, uns an Stricken hinabzulassen, und ersuchten den Führer, als Ariadne-Faden zu dienen. Zu unserer grossen Verwunderung erklärte jedoch der tapfere Ignaz, dass er da hinunter auch dann nicht gehe, wenn wir ihm die ganze Welt und als Draufgabe ein volles Fläschchen Schnaps versprechen würden. So waren wir also gezwungen, in diese Unterwelt von ungewisser Tiefe als Erste selber hinabzusteigen. Den Rettungsgürtel mit dem Seile, dessen anderes Ende um eine starke Eiche geschlungen war, um die Hüften bindend, liess uns jetzt Ignaz einzeln und der Reihe nach gradatim in die Tiefe hinab. Der Höhlenschlund ist ein senkrecht nach unten gehender Schacht von 7 Metern Tiefe. Dort angekommen, wird man gewahr, an welchem gefährlichem Orte man sich befindet. Die Stelle ist eben gross genug, dass darauf drei Mann gedrängt neben einander Posto fassen können. Ein Schritt und man ist ein Kind des Todes, da zu unseren Füessen eine 12 Meter hohe steile Felsenwand gähnt. Auch hier liessen wir uns auf ähnliche Weise hinab, wobei ich bemerke, dass der 20 Meter lange Strick eben bis zur Höhlensohle hinabreichte.

Die Temperatur der Höhle ist ziemlich niedrig, variiert zwischen 9—10° R., und da wir nur ohne Rock und Gilet durch die Öffnung des Schlotes hindurchzuschlüpfen vermochten, begannen wir vor Kälte zu zittern, bis die obengebliebenen Damen unsere Kleider hinabschickten. Die Luft der Höhle ist leicht und dünn, ein Luftzug war nirgends zu verspüren, weshalb das Verweilen darin angenehm ist. Der Boden ist trocken und steinig, das Abtropfen selten. Hierauf machten wir mit Lampen versehen einen Rundgang in den weitläufigen Hallen. Ein gerader Gang zieht sich ungefähr in einer Länge von 10 Metern und einer Breite von 3 Metern von Ost nach West; von hier dreht sich ein ungefähr 4 Meter langer Gang nach Norden, während sich an der entgegengesetzten Seite ein 8 Meter langer Stollen erst nach Süd, dann nach West zieht. Aus der ersten Höhle gesehen erscheinen die Höhlenforscher, wie sie mit ihren Lämpchen bald hier, bald dort auftauchen, in einem wirklich gespenstigen Lichte.

Die Seitenwände der Höhle bestehen aus dichtem Kalksteine, auf welchem kleine Krystallgruppen prachtvoll erglänzen. Auf dem hohen Gewölbe wechseln knollige und blumige Stalaktiten in bunter Reihe ab. Weiter rückwärts geht noch ein schlotförmiger Schacht

nach oben. Der Boden der Höhle ist mit mannskopfgrossen und kleineren Steinen besät, wodurch das Gehen in derselben sehr erschwert wird. In Ermangelung eines geeigneten Werkzeuges schlugen wir mit Steinen einige Tropfsteine herab, leider zerbröckelten sie. Menschlichen oder thierischen Überresten konnten wir nirgends auf die Spur gelangen.

Aufwärts an die Oberwelt ging es schwerer, als nach abwärts, da wir vollkommen dem starken Arme unseres Führers preisgegeben waren, der uns an dem Seile einzeln herauszog. Zum Glücke jedoch geschah uns ausser einigen unbedeutenden Hautabschürfungen durchaus nichts zu Leide. Auch unseren Führer liess die Kraft seiner Arme nicht im Stiche, nur seine Gurgel trocknete allzustark aus.

Ferdinand Ginzery.

Vermischtes über Dalmatien.

Das *Flächengebiet Dalmatiens* beträgt 12.745 Km². Hievon entfallen auf das Festland 10.358 Km²=81·3%, auf die Inseln 2,387 Km²=18·7%. Die Bevölkerung bestand 1880 aus 476.000, 1890 aus 527.426 Seelen. Durchschnittlich entfallen auf einen Km² 41 Seelen. Der Religion nach zerfällt die Bevölkerung: röm.-kath. 83·3%, serb.-orthod. 16·5%, andere Religionen 0·2%. Der Nationalität nach gibt es 96·2% Serbo-Croaten, 3% Italiener und 0·8% Andere. Das dalmatinische Volk ist hochgewachsen, sehnig, mager. Schon den Römern lieferten sie gute Soldaten und den Venetianern tüchtige Seeleute. Bei der Assentierung werden von 1000 Burschen gewöhnlich 220—230 für tauglich befunden. Unter dem Assentmaasse (1·55) steht keiner, von 1000 Burschen sind jedoch durchschnittlich 400 über 1·70 M. Schon Plinius erwähnt in seiner *Historia Naturalis*, dass die Dalmatiner langlebig sind. Von 10,000 Seelen sterben an Altersschwäche 228, an Tuberculose bloss 238. Die Bewohnerschaft hält sich bloss auf dem trockenen Lande und auf ungefähr 50 Inseln auf. Unzählige kleinere Inseln sind unbewohnt.

Der Verkehr mit und in Dalmatien selber ist heute schon derart entwickelt, dass man alle wichtigeren Punkte des Landes mit dem Dampfer erreichen kann. Seit dem vergangenen Jahre er-

hält man für 90 Kronen ein Rundreisebillet I. Klasse, das zur Reise auf den Schiffen der Gesellschaften „Österr. Lloyd“, „Ungaro-Croata“, „Ragusca“, ferner „S. Topie & Cie“ berechtigt. Der Reisende benützt dasjenige Schiff, dessen Tour in sein Reise-programm am besten hineinpasst. Ein solches Rundreisebillet erstreckt sich auf die ganze dalmatinische Meeresküste bis Cattaro hinunter und ist ein zweitägiger kostenloser Aufenthalt sammt Verpflegung im Ragusaner prächtig eingerichteten „Hôtel Imperial“ darin inbegriffen. Zur Aufrechterhaltung der dalmatinischen Küstenschiffahrt dienen heute über 30 erstklassige Dampfer mit zusammen 6200 Tonnen Tragfähigkeit und einem Personale von 247 Mann. Das Land besitzt mehr als 56 prächtige Häfen, in welchen 1895 45.000 Schiffe mit einer Last von 6,194.300 Tonnen anlangten und aus welchen im selben Jahre 44.942 Schiffe mit 6,195.754 Tonnen ausgingen. Feste Verbindungen mit Dalmatien werden aufrecht erhalten durch die Lloyd dampfer mit Griechenland, durch die Schiffe der „Navigazione Generale Italiana“ mit Italien, zwischen Zara und Ancona, und durch das Schiff „Ragusca“ zwischen Ragusa und Bari.

Nach der neuesten Fahrordnung verkehren zwischen Fiume und Zara wöchentlich 9 prachtvolle Schnellpostschiffe der „Ungaro-Croata“, ausserdem verkehren zwischen Triest und Pola 18, zwischen Pola und Zara wöchentlich 14 Schiffe. In *Zara* kommen und gehen jeden Sonntag 10, Montag 5, Dienstag 7, Mittwoch 5, Donnerstag 11, Freitag 9, Samstag 5 Dampfer, und zwar von und nach Süden und Norden. In Sebenico verkehren wöchentlich 39, in Metković 15, in Spalato 62, in Gravosa 19, in Ragusa und Cattaro 15 Schiffe. Bei einem derart lebhaften Verkehre bequemer Schiffe ist der Besuch der dalmatinischen Städte und Inseln mit keinerlei Schwierigkeiten verbunden. Der Spiegel der Adria pflegt ganz ruhig zu sein, und braucht man sich auch von den Unannehmlichkeiten der Seefahrt nicht zu fürchten. Wäre nun Jemand in dieser Hinsicht stark empfindlich, so lässt sich der Weg auf beliebig kleine Theile zerlegen, wobei man sozusagen gar nicht bemerkt, dass man auf dem Meere reist.

Ragusa. Die schönste und interessanteste Stadt Dalmatiens ist Ragusa, das auf einer sich ins Meer hineinstreckenden felsigen Landzunge liegt. Dieselbe hat ihr mittelalterliches Aussehen bis heute bewahrt. Die Stadt ist mit bethürmten Mauern und kleinen Forts umgeben. Die Bevölkerung ist höflich, die Volkstracht interessant.

Das winterliche Clima ist wärmer als das von Nizza. Die Bora wüthet hier nie. Die Sommertemperatur ist immer um einige Grade niedriger als die von Fiume oder Triest. Ragusa ist ein überaus geeigneter Ausgangsort für prächtige Spaziergänge und Ausflüge zu Wasser und zu Land. Von den windstillen Promenaden der Stadt geniesst man überraschende Aussichten. Ferner ist sie ein besonders geeigneter Ort zur Ausübung jeder Art von Sport, als da sind Segelfahrten, Radfahren und Jagd.

Die Reisenden, die Ragusa zustreben, pflegen zumeist in der Bucht von Gravosa, dem Nordhafen der einstigen Republik Ragusa, den Dampfer zu verlassen und fahren dann von hier über die Bella vista genannte Hochstrasse per Wagen nach Ragusa. Von dieser Strasse öffnet sich nach allen Seiten ein unbeschreiblicher Ausblick, besonders nach Süden, auf die unendlichen Wellen des azurblauen Meeres. In Ragusa angelangt, finden wir am Westthore der Stadt, an der Porta Pilea, von einem tropischen Prunkgarten umgeben, das prachtvoll eingerichtete Hôtel Imperial, von dessen Loggia aus man eine unbeschreibliche Fernsicht über Stadt und Meer geniesst.

Das Hôtel wurde im Jänner 1897 eröffnet, hat 70 Zimmer und versieht seine Gäste auch bei längerem Aufenthalte mit der grössten Bequemlichkeit. Beinahe jedes Zimmer hat einen Balcon mit der Aussicht auf das majestätische Meer. Die Zimmerpreise sind mässig (von fl. 1.50 aufwärts), Pension pro Tag (Frühstück, Mittagmahl, Nachtmahl, ohne Getränk) 5 fl. 50 kr.

Zwischen dem Hôtel und der Stadt liegen die Villen und Gärten von Pile, zwischen denen wir auf einem Treppenwege auf den *Monte Sergio* (412 M.) gelangen, von welchem die ganze Gegend überblickt werden kann. Die sich der Berglehne entlang dahinziehende Stadtmauer bildet ein mächtiges Fort, dessen Namen *Minceta* ist. Unbestreitbar bleibt, dass sich keine einzige Stadt Dalmatiens einer so malerischen Lage rühmen kann wie Ragusa; dies ist auch der Grund, warum sie von Malern und Photographen so gerne aufgesucht wird. Die Zimmerpreise — in der Stadt selber — sind mässig, das Reisen per Wagen und Bahn billig, die Verköstigung preiswürdig. Neben dem ausgezeichneten dalmatinischen Wein ist in Ragusa auch Bier zu haben. Eis-Erfrischungen und Kaffee sind ebenso beliebt wie in Italien.

Folgen die interessanteren Ausflüge:

1. Zur *Ombra-Quelle*. Halbtägiger Ausflug auf einer Dampfbarkasse oder einem Segelboote mit Berührung der Ortschaften:

Moscovica, Petrovoselo, San Stefano an der Ombla. An der Quelle selber ein Cypressen-Hain.

2. *Villa Gondola*, auf der Halbinsel Lapad. Von Gravosa per Bahn $\frac{1}{2}$ Stunde, vom Hôtel Imperial via Gravosa $\frac{3}{4}$ Stunden.

3. *Canossa*: zu Wagen $2\frac{1}{2}$ Stunden, mit dem Localdampfer $\frac{5}{4}$ Stunden. Hier befindet sich die berühmte tausendjährige Platane, deren Umfang an der Wurzel 25 Schritt beträgt. Prachtvolle Aussicht; interessant ist der Park des Grafen Gozze aus dem Jahre 1525.

4. Die Insel *Lacroma*. Von Porto Cassone aus auf einer Dampfbarke 10 Minuten. Das alte Kloster durch Richard Löwenherz 1192 begründet. In den 60er Jahren Eigenthum des Kronprinzen Rudolf, nach dessen Absterben sie als Geschenk an das Dominicaner-Kloster überging.

5. *Castelnuovo* in der Bocche di Cattaro. Eintägige Wagenfahrt via Suttorina

6. Nach Cattaro tour und retour in einem Tage per Schnell-dampfer der „Ungaro-Croato“ oder des „Österr. Lloyd“.

Aus *Fiume* gehen nach *Ragusa* wöchentlich vier Schiffe ab:

Dienstag,	Abf. V. M. 10 h. 30 M.	Ank. in Gravosa	Mittwoch	V. M. 8 h. 30 M.
Donnerstag,	„ Abends 9 „ 30 „	„ „ „	Sonntag	Früh 6 „ 30 „
Freitag,	„ V. M. 10 „ 30 „	„ „ „	Samstag	„ 8 „ 30 „
Sonntag,	„ V. M. 1 „ — „	„ „ „	Montag	„ 7 „ 15 „

F. Z.

Bei dieser Gelegenheit halten wir es noch für nothwendig, zu erwähnen, dass unter nachstehendem Titel ein Führer durch Dalmatien erschienen ist: „*Führer durch Dalmatien*“. Herausgegeben vom Verein zur Förderung der volkswirtschaftlichen Interessen des Königreiches Dalmatien. Verfasst von Reinhard E. Petermann. Mit 165 Illustrationen von Ludwig Hans Fischer, 4 geographischen Karten und 4 Stadtplänen. Wien, 1899. Alfred Hölder.

Das an Naturschönheiten und geschichtlichen Erinnerungen so reiche Dalmatien ist wahrlich das Land der Gegensätze. Die Küsten des Landes schauen nach Italien, nach dem gebildeten Westen hin, während seine Bergbasteien schon die Grenze der Orient benannten Länder bilden. Während in einem Theil Klima und Vegetation mitteleuropäischen Charakter besitzen, kann man an den südlichen Ufern die lauen Lüfte Corsicas und der Gärten von Nizza einathmen, und dennoch wird dies Land nur seit dem Auftauchen des Sternes „*Abbazia*“ von Fremden besucht, theils um hier Erholung zu finden, theils aber auch, um sich an den Selten-

heiten der Natur und Kunstdenkmäler zu erlaben und von hier aus kurze Ausflüge nach dem durch seine Eigenheiten so anziehenden Orient zu unternehmen. Diesen in Angriff genommenen Verkehr zu fördern und zu heben ist auch dieses Werk berufen, das durch den unter dem Protectorate des Erzherzogs *Franz Ferdinand* stehenden Verein zur Förderung der volkswirthschaftlichen Interessen Dalmatiens herausgegeben wurde.

Das Buch hat 8° I. und I—XVI., 1—502 und LXIII. Seiten. Druck und Illustrationen entsprechen allen Anforderungen. Der Inhalt ist der folgende: Praktische Fingerzeige für die Reise. — Allgemeine Beschreibung Dalmatiens. — Von Triest nach Zara. — Von Fiume nach Zara. — Zara. — Der Archipelagos von Zara. — Von Zara zum Karin — und den Novigrader Seen und auf den Velebit. — Von Zara nach Knin. — Die Kerka und ihre Fälle. — Von Zara nach Sebenico. — Sebenico und die von hier zu unternehmenden Ausflüge. — Von Sebenico nach Knin. — Die Morlaken. — Von Sebenico nach Trau. — Die Riviera der Castelle. — Spalato. — Ausflüge von Spalato. — Von Spalato nach Sinj. — Von Spalato nach Metkovič. — Die Narenta-Gegend. — Die mitteldalmatinischen Inseln. — Aus Metkovič nach Ragusa. — Ragusa. — Ausflüge aus Ragusa. — Ragusa und die Bocche di Cattaro. — Die Bocche. — Von Cattaro bis zur Südgrenze des Landes. — Ausflüge nach Montenegro. — Nach Corfu. — Im Anhang: Vocabular; statistische und naturhistorische Daten; Verzeichniss der in Dalmatien erscheinenden Blätter, Namen- und Ortverzeichniss.

Vergleicht man das Bild, das Prof. *Petter* in seinem über Dalmatien im Jahre 1857 in Gotha erschienenen Werk bot, mit demjenigen des durch Pettermann geschilderten heutigen Dalmatiens, so wird jedem nüchternen Beobachter allsogleich der grosse Fortschritt auffallen, den Dalmatien in den letzten Jahrzehnten gemacht. Der Verfasser des Buches sammelte Alles, was er behufs Schilderung des jetzigen Zustandes irgendwie für nöthig fand. Dies auch der Grund, weshalb sich in seinem Werke Details finden, die über den Rahmen eines Wegweisers hinausgehen, jedoch umsomehr zur Hebung des wissenschaftlichen Werthes des Werkes beitragen.

Durch die Freundlichkeit des Verlegers ist es uns möglich, aus dem Werke auch bei dieser Gelegenheit auf Pag. 293—300 einige Bilder vorzuführen.

Verzeichniss

der im XXVII-ten Bande (1898) der *Földrajzi Közlemények* (Geographische Mittheilungen) in ungarischer Sprache erschienenen Artikel.

Auf der Hoverla-Spitze (A Hoverla tetején) von Dr. Géza Czirbusz. (Seite 1.) Deutscher Auszug auf Pag. 13 dieses Abrégé.

Vaterländische geographische Volkssagen (Hazai földrajzi népmesék) von Stefan Hanusz. (Seite 8.)

Chronologische Eintheilung der Geschichte der Entdeckungsreisen in Asien (Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében) von Graf Paul Teleki. (Seite 15.) Deutscher Auszug auf Pag. 37 dieses Abrégé.

Brief aus der Mandschurei (Levél Mandsuországból) von Karl Gubányi. (Seite 32.) Deutscher Auszug auf Pag. 30 dieses Abrégé.

Florida (Florida) von Franz Virter. (Seite 37.)

Die wichtigsten statistischen Daten über die Erde (Főbb statisztikai adatok a földről) von Alexander Millhofer. (Seite 48.)

Die Slovakisierung des Ungarischen Oberlandes (A Felvidék eltótosodása) von Dr. Rudolf Havass. (Seite 56.) Deutscher Auszug auf Pag. 19 dieses Abrégé.

Goldland (Aranyország, Alaska) von Johann Bakos. (Seite 63.)

Präsidial-Bericht per 1898 (Elnöki jelentés 1898-ról) von Dr. Béla Erődi. (Seite 65.) Französische Übersetzung auf Pag. 1 dieses Abrégé.

Die ältesten Namensvariationen des Flusses aras (A Kőrös folyó legrégebb névváltozatai) von Gabriel Téglás. (Seite 78.) Deutscher Auszug auf Pag. 28 dieses Abrégé.

Die ungarischen Städte als Centren der nationalen Bildung (A magyar városok mint a nemzeti műveltség főhelyei) von Ludwig Bartek. (Seite 81.) Deutscher Auszug auf Pag. 24 dieses Abrégé.

Die Entsumpfung des Ecseder Moores (Az Ecsedi-láp lecsapolása) von Dr. Géza Czirbusz. (Seite 97.) Deutscher Auszug auf Pag. 15 dieses Abrégé.

Port Ajan (Port Ajan) von Johann Bakos. (Seite 123.)

Die geographische Verbreitung der gewerblichen Betriebe in Ungarn (Az iparüzés földrajzi elosztakozása Magyarországon) von Stefan Hanusz. (Seite 129.)

Die Geschichte der Stromregulierung im Oberen Csallóköz (Felső-Csallóközről) von Dr. Karl Szántó. (Seite 138.) Deutscher Auszug auf Pag. 32 dieses Abrégé.

Das Reich der Pinguine (A pinguinok birodalma) von Johann Bakos. (Seite 150.)

Die Insel Bouvet (Bouvet sziget) von Elemér Pompéry. (Seite 154.)

Erster Kriegsweg der Römer auf dem rechten Ufer der unteren Donau gegen Dacien (A romaiak első hadi útja az Alduna jobb partján Dácia ellenében) von Gabriel Táglás. (Seite 160.)

Antarktische Expeditionen (A délsarki expedíciók) von Samuel Lasz (Seite 174)

Über das Clima (Az éghajlatról) von Ludwig Bartek. (Seite 186.)

Entdeckungsgeschichte von Nowaja-Zemlja (Novaja Zemlja felfedezésének története) von Graf Paul Teleki. (Seite 195.) Französischer Auszug auf Pag. 55 dieses Abrégé.

Die Kenntnisse des Plinius über die Heimat der Skythen und die nördlichen Theile Europas (Plinius ismeretei a szittyák hazájáról és Európa északi részeiről) von Zoltán Horváth. (Seite 205.)

Die Rhodes'sche afrikanische Telegraphen-Linie (A Rhodes-féle afrikai távíróvonal) von Elemér Pompéry. (Seite 211.)

Die Erstarkung unserer Nation im Alföld (Nemzetünk erősödése az Alföldön) von Stefan Hanusz. (Seite 217.) Deutscher Auszug auf Pag. 57 dieses Abrégé.

Die Grenzen Ungarns (Magyarország határai) von Stefan Hanusz. (Seite 261.)

Ursachen und Ziele der Völkerwanderung (A népvándorlás indító oka és célja) von Ludwig Bartek. (Seite 266.)

VII. Internationaler geographischer Congress in Berlin (A Berlinben tartott VII. nemzetközi földrajzi kongresszus) von Anton Berecz. (Seite 274.)

Agra (Agra) von Frau Béla Mocsáry geb. Marie Fáy. (Seite 283.)

Pago (Pago) von Ludwig Czink. (Seite 300.) Italienische Übersetzung auf Pag. 38 dieses Abrégé.

Über die Boeren (A burokról) von Julius Szende. (Seite 325.)

Älteste geographische Daten über die Maros und die Tisza (A Marosra és a Tiszára vonatkozó legrégebb földrajzi adatok) von Gabriel Téglás. (Seite 320.)

Bibliographie.

Im XXVII. (1899) Bande der *Földrajzi Közlemények* (Geographische Mittheilungen) sind in ungarischer Sprache folgende Werke besprochen worden.

I. Ustica, Prague, Heinr. Mercy Sohn 1898.

„Ustica“ est le titre du nouvel ouvrage de notre président d'honneur, S. A. I. et R. l'archiduc Louis Salvator.

C'est un livre en grand *folio*, pages I à XII et I à 132, avec 2 cartes et 58 grandes planches, imprimé sur du papier velin. Les planches sont de superbes gravures sur bois faites d'après les dessins de l'illustre auteur.

L'ouvrage a pour objet l'île Ustica qui est à 67 kilom., nord-ouest de Palerme et à 95 kilom., à l'ouest d'Alicuri, longue de 3·5 kilom., large de 2·5 kilom., avec une superficie de 8·65 kilom. carrés. Le texte comprend la partie générale qui parle de peuple d'Ustica, les agriculteurs, les éleveurs, les chasseurs, les marins et les commerçants. Dans la partie spéciale nous trouvons la description de la commune Ustica, du mont Falcunara, des autres monts de l'île et enfin, une liste des livres et cartes ayant trait à Ustica.

Les gravures sont belles, animées par une inspiration poétique. Les descriptions sont détaillées et traitent à fond tout ce qui peut intéresser le lecteur. Les ouvrages antérieurs ont du reste fourni assez de preuves des vastes connaissances et de l'enthousiasme artistique de l'auteur. Dès lors, il suffit de dire que la description d'Ustica occupe, de par sa valeur scientifique et les attraits artistiques, une place en vue parmi les nombreux et belles publications de l'archiduc Louis Salvator. —ba—

II. In ungarischer Sprache erschienene Werke :

Besprochen von A. Berecz.

Im Heiligen Lande, von Dr. Béla Erödi. Budapest, 1899 (Seite 21.)

Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig iró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Budapest. 1899.

Auch deutsch erschienen (Seite 125). Besprochen auch von Aladár György (Seite 226).

Der Landbau bei den alten Egyptern von A. Milhoffer. Kassa. 1899. (Seite 242).

Resultate der wissenschaftlichen Erforschung des Balaton (Seite 330).

Indien und Ceylon von Frau B. Mocsáry, Budapest. 1899 (Seite 331).

Besprochen von Dr. Géza Czirbusz.

Führer durch die Bükk-Gegenden von G. Traskovszky. Miskolcz, 1899. (Seite 21).

Besprochen von St. Hanusz.

Geographie für Gymnasien und Realschulen von S. Lasz. I. Bd. Budapest, 1899 (Seite 229).

Jahrbuch des ungarländischen Karpathen-Vereines XXVI. Jahrg. von M. Lövy. Igló, 1899 (Seite 229).

Kurze Schilderung von Debreczen von S. Sinka. Debreczen 1898. (Seite 230).

Geographische und statistische Tabellen von A. L. Hickmann und J. Péter. Budapest, 1899 (Seite 230).

Die Zustände der ungarischen Ackerbau-Arbeiter in unserem Vaterlande von S. Milhofer. Budapest 1899. (Seite 230.)

Der Kurort Parád von Dr. J. Brém. Budapest. (Seite 231.)

Der Kurort Parád im Comitat Heves von K. Lostainer. Budapest. (Seite 231.)

Ungarische Bibliothek von A. Radó. Budapest. (Seite 231.)

Reise-Notizen aus dem kaukasus von Dr. L. Hollós, Kecskemét. 1899. (Seite 232.)

Die Reise Nansen's quer durch Grönland B.-Szivós. Budapest, 1898. (Seite 232.)

Neuere Reisen in der Nordpolargegend. Budapest, 1899. (Seite 232.)

Geographisches und historisches Ortslexikon des Comitats Bács-Bodrogh. Bd. II. von J. Iványi. Szabadka, 1895. (Seite 233.)

Der Stille Ocean von Dr. K. May, 1898. (Seite 233.)

Natur- und Jagdbilder von K. Lakatos. Szeged, 1894. (S. 233.)

Historischer Schul-Atlas. Budapest, 1899. (Seite 233.)

Besprochen von — sz —

Elemente der astronomischen Geographie. A. Berecz. Budapest, 1899. (Seite 238.)

III. In fremder Sprache erschienene Werke :

Besprochen von A. Berecz :

Ustica von Erzherzog Ludwig Salvator. Prag, 1898. (S. 22.)

Wanderungen in Ost-Afrika vom Grafen E. Wickenburg. Wien, 1899. (Seite 126.)

Handbuch für Diplomaten. J. Szende. Wien, 1899. (S. 237.)

Führer durch Dalmatien. R. E. Pettermann. Wien, 1899. (Seite 293.)

The International Geography. London, 1899.

Besprochen von Dr. G. Czirbusz.

Ziemje dawnej polszkii sasiednich Krajow slawianskich.

Opisane pod wtgledem fizycznno-geograficznym prez R. A. Lwowie. 1895. (Physikalisch-geographische Beschreibung des ehemaligen Polen und der benachbarten slavischen Gebiete.) A. Rehman. (S. 21.)

Besprochen von St. Hanusz.

Bibliothek der Länderkunde von A. Kirchhoff & R. Fitzner. Berlin. (Seite 235.)

China und Japan von E. v. Hesse-Wartegg. Leipzig, 1897. (Seite 236.)

Shantung und Deutsch-China von E. v. Hesse-Wartegg. Leipzig, 1898. (Seite 236.)

Bilder fram Sverige. (Seite 237.)

Nordische Skizzen von E. v. Wald & M. v. Wedell. Leipzig. (Seite 237.)

Besprochen von J. Bakos.

Der Kaukasus und seine Bewohner (russisch). Bd. XXV. Tiflis. (Seite 238.)

Vortragssitzungen im Jahre 1899.

1. Sitzung am 12. Jänner im Saale der Akademie der Wissenschaften, unter dem Vorsitze des Präsidenten der Gesellschaft, Dr. Béla *Erődi*, königl. Rath. Präsident begrüsst die von ihren Reisen im Kaukasus, respektive Asien gesund heimgekehrten Reisenden Moriz *Déchy* und Eugen *Cholnoky*. — Den ersten Vortrag hielt Ludwig *Lóczy*. Er legte einen Brief seines ehemaligen Schülers Karl *Gubányi* aus der Mandschurei vor. Gubányi war vor zwei Jahren auf Anregung des Vortragenden nach China gegangen und betheiligte sich unweit der Grenze Chinas an dem Bau des östlichsten Abschnittes der sibirischen Eisenbahn, etwa 250 Kilometer von Wladiwostok, gegen Nord-Nord-Ost, im Tahejasthale, 150 Kilometer vom nächsten Städtchen, Nikolsk. Hier baute er 28 Meter hohe Eisenbahndämme und liess in 28 Meter tiefen Einschnitten arbeiten. Die chinesischen Arbeiter liebten ihn, weil er sie gut behandelte, sie nicht schlug, nicht betrog, sich nicht betrank, wie es die Russen thaten. Hochgestellte russische Ingenieure hörten seine Meinung an. Ein Brief des Direktors der kaiserlich chinesischen Eisenbahnen bot ihm eine Ingenieurstelle an (bisher waren blos Engländer bei dieser Unternehmung angestellt). Der Präsident der mandschurischen Eisenbahngesellschaft (vom russischen Finanzministerium) betraute ihn mit der Ausarbeitung des Kostenvoranschlages eines Tunnels. Der Brief Gubányi's schildert lebendig das einsame Leben in der mandschurischen Wildniss und das Glück der vollkommensten Unabhängigkeit. — Hierauf hielt Professor Dr. Aurel *Török* einen Vortrag „*Ueber die Kultur Amerikas in der Zeit vor und nach Columbus*“. Vortragender spricht zunächst von den älteren Entdeckern: den Normannen, die 882 in Grönland eine Kolonie gründeten und später auch das eigentliche Amerika betreten, aber seit der Pestepidemie 1347 wegblichen. Diese förderten die Civilisation in Amerika nicht sehr, denn als Columbus, Cortez und die übrigen Eroberer hinkamen, wohnten sämmtliche kultivirten Völker an der Westküste. Dies deutet darauf, dass sie ihre Kultur von Asien erhielten. Auch lassen ihre Bauten und einige Religionsgebräuche eine Aehnlichkeit mit denen der Chinesen erkennen. Ueberdies überzeugt uns die Erzählung der chinesischen Historiker von der Reise eines Priesters Hui San, dass die grosse Kultur der

Amerikaner in der That von den Chinesen stammt. Nach Columbus' Auftreten verbreitete sich die Civilisation in Amerika vornehmlich durch die Spanier und Engländer; sie steht jetzt an der Ostküste am höchsten. In den von Spaniern gegründeten Ländern aber kann die Civilisation wegen der steten inneren Wirren sich nicht in gehörigem Masse entwickeln, während die von den Engländern gegründeten Vereinigten Staaten zur Blüthe kamen, die jetzt vornehmlich mit dem rollenden Dollar ihre spanischen Rivalen besiegten.

2. Sitzung am 26. Jänner, unter dem Vorsitze des Präsidenten königl. Rathes Dr. Béla *Erödi* im Lehrsaale für Mineralogie des Universitätsgebäudes. Vizepräsident Dr. Rudolf *Havass* hielt unter dem Titel: „*Eine Gefahr für das Ungarthum*“ einen Vortrag, in welchem er die sehr beachtenswerthen That sachen und Lehren vorführte, welche sich aus der Studie des verdienstvollen Directors des hauptstädtischen statistischen Bureaus Dr. Josef *Körösy*, betitelt: *Die Slavisirung Oberungarns*,“ ergeben. Hierauf hielt das ordentliche Mitglied Eugen *Cholnoky* einen Vortrag über seine *Reise in China und in der Mandschurei*. Vortragender reiste zu naturwissenschaftlichen und technischen Zwecken nach China auf dem gewöhnlichen Touristenwege bis Hongkong, wo er zuerst sogenannte Chinesen fand, die aber eigentlich vor nicht sehr langer Zeit bezwungene Räuber sind und bei den Europäern eine sehr ungünstige Meinung von den Chinesen erzeugten. Er begann seine Weiterreise von der russischen Hafenstadt Wladiwostok. Von einem französischen Syndikat mit der Untersuchung der Gold- und Silberbergwerke der Mandschurei betraut, war er mit guter Ausrüstung, ansehnlichem Gefolge und gutem Reisepasse versehen. Sehr zu seinem Nachtheil war ein französischer Ingenieur-College, der mit den Chinesen, die an höfliche Behandlung mehr als unsere Leute gewöhnt sind, wie mit Negern umgehen wollte. Sie kamen von Wladiwostok gegen Süden über Hun-Tschuan in sechs Tagen zu den von den Chinesen sehr primitiv bebauten Silbergruben von Tien-poa-san. Von hier zu den Goldlagern reisend, hatten sie eine Attaque mit Räubern — wahrscheinlich russischen Militäreflüchtlingen — zu bestehen. Aus dem Golddistrict kamen sie nach Kirin, der Hauptstadt der Mandschurei, von hier aber nach Mukden, dem Stammort der Mandschu-Dynastie. In der Gegend Mukdens wohnen etwa 30,000 von den Mukdener Karmelitern bekehrte Chinesen. Ueber den Fluss Lian-ho reisten sie nach Tien-tsin; dann

nach Peking, dann südwärts durch das sehr wohl behaute und dichtbevölkerte chinesische Niederland. Hier sieht man den echten chinesischen Typus. Bei diesem reichen, kraftvollen und gebildeten Volke wird die gewaltsame Einführung der europäischen Civilisation kaum möglich sein. Die Reise begann hier unangenehm zu werden, denn das Volk nahm auf die Kunde von der Uebergabe Port-Arthurs und Kiao-Tschaus eine feindselige Haltung an. Weiter südlich erregten seine Aufmerksamkeit die Dämme des Hoang-ho, dessen Schlamm sein Bett fortwährend erhöht. Die Dämme sind gegen das Wasser zu zwei Meter, gegen das Land zu 13 Meter hoch. Auch die Mauern der Stadt Kai-fong-fu dienen als Dämme. Die feindliche Haltung des Volkes gestattete nicht ein längeres Verweilen, um die Verhältnisse dieser Stadt zu studieren, in welcher sich vor 500 Jahren 400 portugiesische Judenfamilien ansiedelten. Die Ebene verlassend, kamen sie über das Huai-Gebirge, das sich plateauartig gegen das Meer absenkt. Darauf folgen die Geröll-Ebenen der Flüsse und zuletzt der Gürtel der Deltas, die aus einem Labyrinth von Kanälen bestehen. In einem solchen Delta liegt auch der Endpunkt der Reise, Shanghai. Vortragender illustrierte seinen Vortrag mit Vorzeigung zahlreicher chinesischer Gegenstände und schönen projizirten Bildern.

3. Sitzung am 9. Feber unter dem Vorsitze Dr. Béla *Erödi's* im mineralogischen Hörsaale der Universität. — Das ordentliche Mitglied Samuel *Lasz*, Professor am Obergymnasium des Buda-*pester* I. Bezirks, hielt einen Vortrag „Über den wissenschaftlichen Werth der antarktischen Expeditionen“. Anlass zu demselben gab ihm der Umstand, dass sich jetzt nach der mühevollen Expedition *Nansen's* in den hohen Norden eine andere Expedition, die „*Belgica*“, unter der Leitung de *Gerlach's* ins antarktische Gebiet begeben hat und sich nun sämtliche wissenschaftlichen Kreise mit dem regsten Interesse mit diesem Thema befassen. Die „*Royal Society*“ in London veranstaltete jüngst eine besondere Sitzung, in welcher *Murray*, einer der Theilnehmer der berühmten „*Challenger*“-Expedition, sich ausführlich über die wissenschaftliche Bedeutung solcher Forschungen äusserte. Vortragender entwirft nun auf Basis der einschlägigen Literatur das Bild der heutigen „Antarktis“. Sodann erörtert er ausführlich, von welchem Vortheile diese antarktische Expedition für die Bereicherung unseres Wissens über die Atmosphäre, über antarktisches Eis und Land, über die Gezeiten und

Strömungen und über die Biologie des Meeres sein wird. Die antarktischen Expeditionen werden Sammlungen und Beobachtungen heimbringen, welche von grösstem Interesse für alle Naturforscher und Physiologen sein werden. Für den weiteren Fortschritt der wissenschaftlichen Geographie ist es wesentlich, eine genauere Kenntniss von der Topographie der antarktischen Gebiete zu gewinnen. Diese würde sodann eine richtigere Vorstellung vom Volumverhältniss zwischen Land und Meer ermöglichen. — Hierauf hielt Dr. Adolf *Pechán* als Gast einen Vortrag „Über die Slovaken Oberungarns“. Vortragender schildert in anziehender Weise die Hauptcharakterzüge des slovakischen Volkslebens. Er spricht von den guten und schlimmen Eigenschaften des oberungarischen Slovakenvolkes, schildert dessen Familienleben, die oft sehr interessanten Gebräuche, das Verhalten bei Familien- und anderen Festlichkeiten, verbreitet sich dann über die Beschäftigungen und macht interessante Bemerkungen über die Art, wie sich das slovakische Volk in seinen Märchen, Sagen und Liedern darstellt. Nach der Vorlesung wies Vortragender die slovakischen Gegenden, Trachten und Handarbeiten in schönen projizirten Bildern vor.

4. Sitzung am 9. März in Saale der Akademie der Wissenschaften. Den Vorsitz führte Präsident Dr. Béla *Erödi*. Den einzigen Vortrag hielt Dr. Johann *Jankó* über seine im Auftrage des Grafen Eugen *Zichy* im Jahre 1898 unternommene Studienreise im Lande der Ostjaken, dieser Stamm- und Sprachverwandten der Ungarn. Vortragender durchforschte die von Ostjaken bewohnten Gebiete zwischen dem Jenissei und der Lena insbesondere in ethnographischer Hinsicht. Das Reisen und Forschen war sehr beschwerlich, denn man kann in diesem Theile Sibiriens nur auf den Flüssen oder im Winter auf Schlitten reisen, und die Jurten der Ostjaken liegen so weit von einander entfernt, dass man lange reisen muss, bis man an 200 bis 300 Menschen anthropologische Messungen ausführt. Vortragender besuchte die Ostjaken-Ansiedlungen an mehreren kleinen Flüssen und gewann besonders in dem einst ganz von Ostjaken bewohnten Demianka-Thal die Überzeugung, dass die Russifizierung grosse Fortschritte mache, zumeist in Folge der Armuth des Volkes und seiner besonderen Heirathssitten. Die Ostjaken müssen nämlich ihre Frauen rauben und dann für sie Lösegeld zahlen, oder sie mit grossem Lösegeld kaufen. Die ärmeren Ostjaken, denen dieses Geld fehlt, nehmen daher lieber Töchter der kinderreichen Russen, welche

dieselben gern umsonst los werden. Die Nachkommenschaft solcher Ehen ist natürlich schon russisch. — Vortragender acquirirte auch eine sehr interessante Sammlung von Stickereien und Gegenständen, die mit Rinden- und Leder-Ornamentik verziert sind. Er fand auch die Sitte des Tätowirens und den Schamanismus vor. Die Ethnographie der Ostjaken hat durch die Forschungen des Vortragenden auf weiten Gebieten eine erhebliche Förderung genommen. Am Schlusse seines Vortrages dankte Jankó dem Grafen Eugen Zichy, dem Unterrichtsminister Dr. Julius Wlassics und dem Museumsdirektor Emerich Szalay für die ihm für seine Forschungen gewährte Unterstützung.

5. Sitzung am 13. April im Prunksaale des Katholikenklubs. Der Saal war von einem distinguirten Auditorium dicht gefüllt. Der Sitzung wohnte auch Wilhelm Radloff, russischer Staatsrath und auswärtiges Mitglied unserer Akademie, nebst Sohn bei; ausserdem Unterrichtsminister Dr. Julius Wlassics und andere Notabilitäten unseres öffentlichen Lebens.

Präsident Dr. Béla Erődi eröffnete die Sitzung mit einer längeren Ansprache. Auf der Tagesordnung der heutigen Sitzung, sagte er, steht der Vortrag Sr. Excellenz des Grafen Eugen Zichy, in welchem er eine der interessantesten Gegenden, welche die von ihm im vorigen Jahre in Mittel- und Ostasien geführte wissenschaftliche Expedition berührte, das vom Baikal-See bis Peking sich erstreckende Gebiet, besprechen wird. Den Wanderstab gab ihm der patriotische Eifer und der seltene edle Idealismus in die Hand, welcher Reguly, Jerney und Kőrösi-Csoma begeistert hat, die Wiege der ungarischen Nation aufzusuchen, die Wohnsitze unserer Ahnen zu bereisen, wo auch jetzt unsere Stammesverwandten wohnen, und derart ein noch nicht genug aufgehelltes Kapitel unserer Urgeschichte aufzuklären. Dies erklärt das grosse Interesse, mit welchem die Expedition des Grafen vom In- und Auslande aufgenommen wird. Seit seinem Abschiedsvortrage bei uns im März des vorigen Jahres ist mehr als ein Jahr vergangen. Die Expedition ist glücklich gelungen. Der Graf hat über sein wissenschaftliches Unternehmen seinen Rechenschaftsbericht bereits an anderer Stelle erstattet. Ich habe ihn im Namen unserer Gesellschaft ersucht, auch in unserem Kreise einen Vortrag über seine Reise zu halten, und er war so freundlich, hier zu erscheinen. Wir begrüssen ihn, begeistert für die edle Idee, die ihn bei dieser Expedition leitete, und

danken ihm im Namen der Wissenschaft für die grossen Opfer, die er seinem Unternehmen gebracht hat. Hierauf trat Graf Eugen *Zichy* an den Vorlesetisch. Seinem Vortrage vorangehend, ersuchte er die Gesellschaft, gestatten zu wollen, dass er dem anwesenden russischen Staatsrath *Rudloff* in deutscher Sprache seinen Dank für die zuvorkommende Förderung abstatte, welche er seinem Unternehmen auf jede Weise Zuthheil werden liess. Dann ging er auf seine Reiseberichte über. Graf *Zichy* hat über das Ergebniss seiner Expedition dem grossen Publikum an anderer Stelle bereits Bericht erstattet. Sein heutiger Vortrag bestand mehr aus der Erzählung interessanter Intermezzos und charakteristischer Anekdoten, welche das Auditorium fortwährend in heiterer Stimmung erhielten. Der Graf schilderte nach einer kurzen Skizze der Richtung und der Ziele seiner Reise seine einzelnen sibirischen Stationen, seine Protektoren, die bedeutenderen chinesischen Städte und Würdenträger, die chinesische Armee, Politik und Unterrichtsweise. Besonders interessant war seine Erzählung über den Schamanismus, die chinesischen Kunstschatze und über den *Tsung-li-Yamen*. Zum Schlusse zeigte der Vortragende in projizirten Bildern die von ihm durchwanderten Gegenden und deren Bewohner. Präsident Dr. *Erödi* sprach dem Grafen für den mit grosser Begeisterung aufgenommenen Vortrag den Dank der Anwesenden und der Gesellschaft aus.

6. Sitzung am 27. April im Saale der Akademie der Wissenschaften unter dem Vorsitze des Präsidenten sr. Béla *Erödi*, in welcher Dr. Géza *Czirbusz* einen Vortrag über die „*Entwässerung des Ecseder Moores*“ hielt. Das Ecseder Moor entstand auf dem Inundationsgebiet der Szamos in Folge Aufschüttung des linken Flussufers. Die Entwässerung desselben wurde schon im Anfang des XVII. Jahrhunderts in Angriff genommen, aber als eigentliche Regulirung kann erst der am Ende des vorigen Jahrhunderts entstandene *Tyukoder* Einschnitt, die Ausbaggerung des alten Kanals der *Kraszna* betrachtet werden. Der jetzige Plan, dessen Hauptprincip darin besteht, dass der Kanal nicht im Mooregebiet gegraben werden darf, stammt von Samuel *Hirschler* und Ladislaus *Nyarády*. Der neue Kanal ergiesst sich am Rande des Moores in die *Theiss*. Die trockengelegten 167.000 Joch eignen sich zum Anbau von Hackfrüchten, aber nur mit Investirung grösserer Kapitalien; kleinere Produzenten erschwingen nicht die Steuer und die Unkosten des Anbaues.

7. Sitzung am 9. November unter dem Vorsitze des Präsidenten Dr. Béla *Erödi* im Urania-Theater vor einem zahlreichen Auditorium, in welcher Universitäts-Adjunct Eugen *Cholnoky* eine Skizze der Geographie Ungarns in 102 projizirten Bildern vorführte. Der Vorsitzende gab seinem Danke dafür Ausdruck, dass die Urania-Theatergesellschaft ihre Lokalität der Geographischen Gesellschaft überlassen.

8. Sitzung am 23. November im Saale der Akademie der Wissenschaften. Präsident Dr. Béla *Erödi* zeigte zunächst einige französische geographische Anschauungsmittel vor. Dann legte er das Armand Colin'sche Album Geographique in drei Bänden vor, deren einer unter dem Titel „Österreichisch-Ungarisches Kaiserthum“ auch Ungarn in Wort und Bild bekannt macht, aber auf eine Weise, welche die grösste Unwissenheit verräth, so dass das Ausland mitunter recht komische Begriffe über Ungarn gewinnt. Danach führen die Juden hier im Allgemeinen ein Nomadenleben; die Czechen sind reformirt-katholisch; die Magyaren sind zum Protestantismus übergetreten; das stolze Schloss Orsova schützt an der serbischen Grenze das Eisene Thor, welches sich in Böhmen durch Felsen bahnbriecht; die höchsten Spitzen der Hohen Tatra sind Lomnitz und Kesmark; auf der absolut baumlosen Puszta lebt der Csikós vom Weiden seiner Heerde und der Jagd. Unter den Bildern figurirt eine Gestalt in Gatyá und Szür als Oberösterreicher (?). Der Vortrag erregte grosse Heiterkeit. — Generalsekretär Direktor Anton *Berecz* verlas dann seinen Bericht über den VII. Internationalen Geographen-Kongress, welcher vom 28. September d. J. bis 4. Oktober in Berlin getagt hat. Direktor *Berecz* vertrat die kön. ungarische Regierung, die Ungarische Geographische Gesellschaft aber war durch ihren Präsidenten Dr. Béla *Erödi*, dann durch die Mitglieder Dr. *Lóczy*, Graf Eugen *Zichy*, Franz *Hopp*, Emanuel *Kogutowitz* und Julius *Szende* vertreten. — Im Mittelpunkt des Interesses stand die Polar- und Tiefseeforschung, deren hauptsächlichste Vertreter entweder selbst Vorträge hielten oder sich an der Diskussion beteiligten. Die vom Kongress erwartete Förderung der geplanten deutschen und englischen Südpolexpedition durch eine eingehende Prüfung aller in Betracht kommenden Fragen kann als vollkommen durchgeführt angesehen werden. Der äussere Verlauf des Kongresses war ein glänzender. Direktor *Berecz* theilt sodann die vom Kongress angenommenen Resolutionen mit. Über den Ort,

wo der nächste internationale Geographen-Kongress tagen soll, wird die permanente Geschäftsführung bestimmen. Nun las Professor Ludwig Bartek aus Halas seine Abhandlung „Über die Ursachen der Völkerwanderungen“ vor. Freude an neuen Impressionen, wissenschaftliche oder künstlerische Neigungen, religiöse Motive bewegen uns oft zu Wanderungen. Oft aber treibt uns einfach die Noth nach einer neuen Heimat. Je höher die Bildungsstufe des Menschen, desto festere Bande knüpfen ihn an sein Vaterland. Die Reihe der Völkerwanderungen vom Osten drängt uns die Frage auf, was wohl unsere Vorfahren bewog, ihre asiatischen Ursitze zu verlassen und sich hier eine neue Heimath zu gründen? Bei einmal in Bewegung gerathenen Völkern dauert die Rastlosigkeit Jahrhunderte lang an und die geringste Ursache treibt sie zur Ortsveränderung. Das nothwendige Ergebniss dieser Beweglichkeit ist die Mischung der Racen. Das Endziel derselben ist in anthropologischem und ethnologischem Sinne die Einheit des Menschengeschlechtes. Es gibt keine „Autochthonen“ nach der gegenwärtigen Auffassung der Anthropographie.

9. Sitzung am 14. Dezember im Saale der Akademie der Wissenschaften unter dem Vorsitze des Vizepräsidenten Dr. Rudolf Havass. Die Reihe der Vorträge eröffnete der Vizepräsident Béla Gerster mit einer lichtvollen Darstellung der Geschichte des Grenzstreites zwischen Venezuela und Britisch-Guyana, der bekanntlich im Oktober dieses Jahres durch ein gewähltes Schiedsgericht beigelegt wurde. Hierauf las Elemér Pompéry eine Abhandlung des ordentlichen Mitgliedes Ludwig Czink, Professors an der Handelsakademie in Fiume, der die Geschichte, die geographischen und ethnographischen Verhältnisse der Insel Pago eingehend beleuchtet.

Generalversammlung

der Ung. Geographischen Gesellschaft am 23. März 1898.

Präsident Dr. *Béla Erödi* resumirt in seinem *Präsidentialbericht über das abgelaufene Jahr* die auf geographischem Gebiete aufgetauchten bedeutenderen Momente. Er bespricht die in Afrika und Asien ausgeführten Forschungen; den nordamerikanisch-spanischen Krieg, der die Landkarte Nordamerikas wesentlich veränderte; das Vasco de Gama-Jubiläum der Portugiesen als schönes Moment internationaler wissenschaftlicher Berührung. — Von ungarischen wissenschaftlichen Forschern erwähnt er den in Neu-Guinea weilenden Ludwig *Biró*, über dessen dem Nationalmuseum gesandte Sammlung soeben ein dickbändiges Verzeichniss erschienen ist; den China-Reisenden Eugen *Cholnoky*; den Grafen Eugen *Zichy* und die Erfolge seiner ostasiatischen Expedition; Maurus *Déchy*, der im Vorjahre seine sechste Kaukasus-Expedition unternahm. Dann gedenkt er der Berührungen der Gesellschaft mit den ausländischen Schwesternvereinen; des Arrangements der Nansen-Festsitzung und der Betheiligung an der Vasco de Gama-Feier. Er schildert die auf die Erforschung des vaterländischen Bodens gerichtete Thätigkeit der Gesellschaft; die bereits beendigten Forschungen der Balatonsee-Kommission und die bevorstehende Beendigung der literarischen Aufarbeitung ihrer Resultate. Dann berührt er die sonstige Thätigkeit der Gesellschaft, ihre Vortragssitzungen und Publikationen und dankt Allen, Behörden und Einzelnen, welche die Gesellschaft in ihrer Thätigkeit moralisch oder materiell unterstützt haben. Hierauf verlas Generalsekretär Anton *Berecz* den Rechnungsausweis für 1898 und den Kostenvoranschlag für 1899. Die Geographische Gesellschaft hatte 1898 Einnahmen: fl. 5198.53, Ausgaben: fl. 4382.03, Rest: fl. 816.50. Der Vermögensstand betrug Ende 1898 zusammen fl. 9380.—. Die Balatonsee-Kommission hat im Vorjahre Einnahmen: fl. 7798.33, Ausgaben: fl. 4906.19, Rest: fl. 2892.14. Die Kommission hat seit Beginn ihrer Thätigkeit fl. 28.639.01 eingenommen und fl. 25.746.87 ausgegeben. — Beide Rechnungen wurden von den betreffenden Rechnungsrevisoren richtig befunden. Die Generalversammlung erteilte das Absolutorium. Der Kosten-

voranschlag für 1899 weist fl. 4496.50 Einnahmen und fl. 4500 Ausgaben auf. — Hierauf wurde auf Antrag des Ausschusses der Direktor der Wiener Militär-Geographischen Anstalt, Ritter Christian *Steeb*, zum Ehrenmitglied gewählt Nun traten die Funktionäre der Gesellschaft zurück. Alterspräsident Michael *Vámosy* übernahm den Vorsitz und suspendierte die Sitzung auf zehn Minuten behufs Abgabe der Stimmzettel für die Neuwahl des Präsidenten, Sekretärs und der Ausschussmitglieder. Während des Skrutiniums hielt Ehrenmitglied Ludwig *Lóczy* einen mit Projektionsbildern illustrierten Vortrag *über die auf die wissenschaftliche Erforschung des Balatonsees bezüglichen Arbeiten*, indem er interessante Daten über den Meteoriten-Schlamm, die Eisverhältnisse des Balatonsees, die geologische Struktur des Bodens und die Archäologie der Umgebung des Sees mittheilte. Nach dem beifällig aufgenommenen Vortrag wurde das Wahlresultat verkündigt. Für das Triennium 1899, 1900 und 1901 wurden gewählt: Präsident: Dr. Béla *Erödi*; Vizepräsidenten: Béla *Gerster*, Dr. Rudolf *Havass*; General-Sekretär: Anton *Berecz*; Sekretär: Dr. Johann *Jankó*. Ausschuss-Mitglieder, anstatt der acht Ausgetretenen, folgende vier: Dr. Eugen *Gindele*, Aladár *György*, Dr. Gustav *Thirring*, Dr. Aurel *Török* wiedergewählt und folgende vier neu gewählt: Eugen *Cholnoky*, Alexander *Hahóthy*, Elemér *Pompéry*, Arthur *Wodianer*.

Société Hongroise de Géographie.

1899.

Protecteur :

S. A. le Prince Philippe de Saxe-Coburg et Gotha.

Présidents d'honneur :

S. A. l'Archiduc Louis Salvator.

Le Comte Béla Széchenyi.

Dr. Arminius Vámbéry, Prof. à l'Université de Budapest.

Bureau :

Président: Dr. **Béla Erödi**, Conseiller Royal. (Budapest, VI. ker., Király-útcza 76. sz.)

Viceprésidents: **Béla Gerster**, Ingénieur; **Rodolphe Havass**, Docteur en philosophie.

Secrétaire général: **Antoine Berecz**, Commissaire ministériel des écoles supérieures pour les jeunes filles. (Budapest, VI. Izabella-ú. 65.)

Secrétaire: Dr. **Jean Jankó**, Chef de la Section Ethnographique du Musée National Hongrois à Budapest, (IX. Csillag-utcza 15.)

Membres du Comité :

J. Bartoss. — C. Brázay. — Dr. V. Borbás. — Dr. Ch. Brózik. — Eug. Cholnoky. — Dr. D. Csánki. — Dr. C. Demkó. — E. Farkasfalvy. — Dr. E. Gindele. — A. György. — A. Hahóthy. — F. Hopp. — Dr. B. Jankovich. — P. Király. — Dr. L. Lóczy (Président du comité pour l'exploration du Lac Balaton. — Dr. J. Pethő. — E. Pompéry. — Dr. F. Schafarzik. — J. Schneider. — Dr. M. Staub. — Dr. G. Thirring. — Dr. A. Török. — A. Wodianer.

- Dr. Pethő Rich 1899-re
Pécsi posta s távirda ig.
1899-re
Popovics István 1899-re 95
Pozsonyi posta s távirda
igazg. 1899-re
90 Dr. Pulszky Ag 1899-re
Rohn József 1899-re
Schönherr Gyula 1899-re
Schultz Manó 1899-re 100
Soproni posta s távirda
igazg 1899-re
Teesz János 1899-re
Teleki Sándor gr. 1899-re
Temesvári posta és táv.
igazg. 1899-re
Dr. Ternér Adolf 1899-re
Thék Endre 1899-re
Vasváry Benő 1899-re
Dr. Vángel Jenő 1899-re
Viczián Antal 1899-re
Wachtel Károly 1899-re
Dr. Wieland Aladár
1899-re
105 Zágrábi posta s távirda
igazg. 1899-re

1900-ra :

- Almásy Ede
Andreae Fmil
Apponyi Sándor gr.
Aradi áll. főrealisk.
5 Aradi áll. tanítókép.
Anderlik István
Dr. Baán Endre
Bajai áll. tanítókép.
Balás Árpád
10 Barna Leander
Bartos József
Dr. Batizfalvy Sámuel
Batky Zsigmond
Bernáth Andor
15 Berzeviczy Albert
Belóczy Sándor
Beregszászi áll. gymn.
Besztercei polg. fiuisk.
Besztercebányai áll.
felsőbb leányisk.
20 Besztercebányai kir.
kath. főgymn.
Dr. Békefi Remig
Békési ev. ref. gymn.
Békés-Csabai ág. ev.
Rudolf-gymn.
Bodola Lajos
25 Dr. Bolemann István
Brassói áll. felső keres-
kedelmi iskola
Brassói áll. főrealisk.
Brassói r. kath. főgymn.
Budapesti áll. és polg.
isk. tanítóképezde
30 Bpesti II. ker. kir. fő-
realisk.
Bpesti magy. kir. egyet.
könyvtár
Bpesti tud. egy. földr.
intézete
Bpesti IV. ker. közs.
felsőbb leányisk., 70
Bpesti V. ker. áll.
főrealisk.
35 Bpesti áll. fels. leányisk.
Bpesti VI. ker. áll. fő-
realisk.
Bpesti VI. ker. áll. gymn. 75
Bpesti posta s távirda-
tanf. igazg.
Budai tanító-egylet
40 Bpesti m. kir. állam-
nyomda
Bukovinszky Arthur
Bulyovszky Lilla
Charusz László
Chernel Istv.
45 Csongrád várm. tanító-
testületek egyes
Czárán Gyula
Dach János
Desseffy Aurél
Dévai áll. főrealisk.
50 Dévai főrealisk. ön-
képzőkör
Dréhr János
Egenhoffer Teréz
Egri áll. fels. leányisk.
Eperjesi angol kisasz-
szonyok int.
55 Esztergomi Szt.-Bene-
dekreudi főgymn.
Etelvári Alajos
Fazekas Sándor
Fernbach Antal
Félegyházi városi kath. 100
főgymn.
60 Fiumei kir. áll. főgymn.
Fiumei áll. polg. fiuisk
Fiumei m. kir. Tenger.
Akad.
Fodor István
Forinyák Gyula
65 Gáspár János
Gerliczy Félix br.
Görgey Istv. id.
Gyapay Mándor
Győri áll. főrealisk.
70 Győri kath. főgymn
földr. tanszéke
Hamzus Gellért
Hatsek Ignác
Dr. Hegedüs János
Heim Péter
Dr. Heinrich Adolfné
Hemmen Ferencz
Hetényi Kálmán
Hódmezővásárhelyi ev.
ref. gymn. könyvtára
Horváth Kristóf
80 Horváth Sándor
Hradzsky Béla
Dr. Hűvös József
Dr. Illosvay Lajos
Inkey Béla
85 Jablonszky János
Jankovich János
Jankovich László
Jászberényi róm. kath.
főgymnas.
Jänisch Oszkár
90 Jelentsik Vincze
Kalmár Jakab
Kalmár Sándor
Kapunári áll. polg. isk.
Karczagi ev. ref. gymn.
95 Kassai áll. felsőbb
leányisk.
Kármán József
Dr. Károly György Hugó
Kelemen M. István
Kerner Pál
Kertész József
Keszthelyi Prémontrei
tarsház
Késmárki állami polg.
és felső keresk. isk.
Király Emma
Kismartoni áll. polg. isk.
105 Kis-szebeni kegyes-
tanítórendi gymn.
Kis-váradi közs. polg.
fiuisk.
Kollmann Ylmos
Kolozsmonostori m. kir.
gazd. int.
Kolozsvári m. kir. erdő-
igazg. könyvt. alap
110 Kolozsvári ev. ref. Coll.
Kolozsvári áll. felsőbb
leányisk.

	Komáromi Szt.-Benedek- rendiek társháza és gymn. könyvt.	Odor Emilia	Sváiczter Gábor
	Kossitzky János,	Dr Orbay Antal	Szabadkai ál. tanítónő képezde
115	Kovács Demjén	Ötvös Imre	Szokolczai kir. kath. gymnasium
	Kovács György	155 Pannonhalmi főapátsági közp főkönyvtár	Szarvasi kaszinó
	Kovács István	Pálffy János gr. ifj.	Szatmári kir. kath. fő- gymnasium
	Könczöl József	Pápai ev. ref. főiskola	Szatmári róm. kath. ta- nítónőképezde
	Dr. Kőrösi Albin	könyvtára	Dr. Szántó Károly
120	Krausz Alajos	Pekár Károly	Szászvárosi ev. ref. Kün-collegium
	Krécsy Béla	Pesty Gizella	Szegeai állami felsőbb leányiskola
	Laczkó Dezső	160 Pécsi m. kir. honvéd hadapród-isk. tisztik.	Szegvár áll. ref. főgymn.
	Latinovics Géza	200 Piski-i tisztviselői ol- vasókör	Szegszárdi kaszinó
	Laukó Albert	Podolini kegyes tanító- rendi gymnasium	Szende Gyula
	Légrády Béla	Pozsonyi kir. kath. fő- gymnasium	Székely-kereszturi áll. tanítóképezde
125	Lippai áll. fels. keresk iskola	Pozsonyi áll. tanítónő- képezde	Székely-Mikó Collugium
	Losonci áll. főgymn.	165 Dr. Prónai Szilveszter	Székely-udvarhelyi róm. kath. főgymnasium
	Lovassy Ferencz	Gábor br.	Szilády Zoltán
	Lőcsei kir. főgymn.	Pscherer Károly	Szombathelyi püspöki elemi isk. tanító-test.
	Lőcsei áll. főreálisk.	Püspöky György	Dr. Tauscher Béla
130	Ludovika-Akadémia	Ranolder-intézet, róm. kath. tanítónőképző	Teleki S.-né özv. gr.-né
	Lugosi áll. főgymn.	210 Raschka János	Terlanday Emil
	Lux Ede	Requinyi Géza	Tisza Kálmán sz. De- genfeld Ilona grófnő
	M.-Vásárhelyi kaszinó- egyesület	Révai Leo	Tisza Kálmán
	M.-Vásárhelyi ref. col- legium könyvtára	Révy Géza Viktor	Tóth Ágostonné özv.
135	Mayer József	Roheim Ödön	Tóth Sándor
	Máramaros-szigeti áll. tanító-képezde	Saringer Kandid	Trencsényi allami felsőbb leányiskola
	Márton Nándor	Sárospataki ref. főisk.	Turócz-szt.-mártoni áll. polg. és felső keresk. iskola
	Mező-turiev ref. főgymn.	215 S.-Á.-ujhelyi kegyes- rendi főgymnasium	Ungvári róm. kath. fő- gymnasium
	Mező-túri áll. felsőbb leányiskola	Schäffer György	Vadona János
140	Miskolczi ref. lyceumi könyvtár	Schönbauer János	Vas Gusztáv
	Özv. Mocsáry Béláné	Schrimpf Zsigmond	Váczi kegyes tanítórendi főgymnasium
	Molnár Ákos	180 Sebesy Sándor	Veszprémi főgymnasium
	N.-károlyi kegyesrendi főgymnasium	Dr. Seitz Ottó	Vértesi Károly
	Nagy-kőrösi ev. ref. ta- nítóképezde	Siegmeth Károly	Dr. Wieland Aladár
145	Nagy Lajos	320 Simonyi Elemér	Zárday József
	Nagy-váradi prémontrei tanártestület	Soproni felső keresked. sik. ifj. önképzőkör	Zilahy ref. collegium ta- nári kara
	Nagy-váradi állami fő- reáliskola	185 Soproni ág. ev. lyceum	Zombori áll. gymn
	Nagy-váradi községi isk. könyvtár	Soproni Szt.-Benedek- rendi főgymnasium	Zentai közs. gymn.
	Nádor Vincze	225 Sretvizer Lajos	
150	Nyiregyházi ág. ev. fő- gymnasium	Stand Kálmán	
	Obersohn Miksa	190 Dr. Steinmeyer János	
		Strasser Alfréd	
		Sümeghi főreáliskola	
		Sümeghi város elemi iskola tantestülete	
		230	

A mennyiben valamely befizetett évdíj itt kimutatva nem volna, erre vonatkozólag a felszólalás a főtítkárhoz intézendő.